

**TÜRKİYE'NİN TARIMA DAYALI SANAYİ SEKTÖRÜNDE YAPISAL DEĞİŞMELER
VE İZLENEN POLİTİKALAR**

H.Sibel GÜLSE

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARIM EKONOMİSİ BÖLÜMÜ**

1996-TOKAT

55312

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'NİN TARIMA DAYALI SANAYİ SEKTÖRÜNDE YAPISAL DEĞİŞMELER
VE İZLENEN POLİTİKALAR

H. SİBEL GÜLSE

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

Bu tez, 14 / 06 / 1996 tarihinde aşağıda belirtilen jüri tarafından oybirliği /
oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı ve Soyadı _____ İmza _____
Başkan : Prof. Dr. Ayhan TUFAN .....
Üye : Doç. Dr. A. Zafer GÜRLER .....
Üye : Yrd. Doç. Dr. Osman KARKACIER .....

ONAY:

Bu tez, 26 / 03 / 1996 tarih ve ..... 177 ..... sayılı Enstitü Yönetim Kurulu
tarafından belirlenen jüri üyelerince kabul edilmiştir.

E.Ğ. YÜKSEKÖĞRETİM ENSTİTÜSÜ
DOĞUMANTASYON MERKEZİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÇELİK

ÖZET

**TÜRKİYE'NİN TARIMA DAYALI SANAYİ SEKTÖRÜNDE YAPISAL
DEĞİŞMELER VE İZLENEN POLİTİKALAR****H.Sibel GÜLSE****Gaziosmanpaşa Üniversitesi****Fen Bilimleri Enstitüsü****Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı****Yüksek Lisans Tezi****1996- 438 Sayfa****Danışman: Yrd. Doç. Dr. Osman KARKACIER****Jüri: Prof. Dr. Ayhan TUFAN****:Doç. Dr. A. Zafer GÜRLER****:Yrd. Doç. Dr. Osman KARKACIER**

Bu çalışmada, imalat sanayinin bir alt sektörü olan ve tarım ürünlerini hammadde olarak kullanan tarıma dayalı sanayi sektörü incelenmiştir. Araştırma kapsamına giren sektörler işyeri sayısı, istihdamı, yaratılan katma değer, sabit sermayeye yapılan ilaveler, üretim, iç talep, ihracat ve ithalat değerleri itibariyle ele alınmıştır. Araştırmanın temel amacı bu sektörün, Türkiye'deki gelişimini, ülke ekonomisindeki yerini, sorunlarını belirlemek ve sorunlara ilişkin çözüm önerilerini ortaya koymaktır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, tarıma dayalı sanayi sektörü Türkiye'de sanayileşme sürecini başlatması ve bugüne kadar gösterdiği önemli gelişme ile hala imalat sanayinin önemli kısmını oluşturmaktadır. Sözkonusu sanayide, hem devlet hem de özel sektör faaliyet göstermektedir. Tarıma dayalı sanayi 1993 yılında kurulu yapısı ile imalat sanayi işyerlerinde %50, istihdamında %51, üretiminde %42, ihracatında %50, ithalatında %13'lük payı ve GSMH'da %9, Türkiye toplam istihdamında %7'lik payı ile Türkiye'de ihmal edilmemesi gereken bir sektör olarak görülebilir.

Tarıma dayalı sanayi sektörü, kuruluşundan 1995 yılına kadar önemli bir gelişme göstermiştir. Bu sektör, gelişimine rağmen hala çözüme kavuşturulamamış çeşitli sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre tarıma dayalı sanayinin tüm alt sektörlerinde finansman sorunu, hammadde sorunu, atıl kapasite sorunu, pazarlama sorunu ve eğitilmiş eleman eksikliği temel sorunlar olarak saptanmıştır. Bu sorunlardan hareketle her alt sektöre ilişkin çözüm önerileri belirlenmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT
FOLLOWING POLITICS AND STRUCTURAL CHANGE OF AGRICULTURAL
INDUSTRY SECTOR OF TURKEY

H.Sibel GÜLSE

Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Graduate School of Natural and Applied Science
Department of Agricultural Economy

Masters Thesis
1996, 438 Page

Supervisor:Asst. Prof Dr. Osman KARKACIER

Jüry :Prof. Dr. Ayhan TUFAN

: Assoc. Prof. Dr. A. Zafer GÜRLER

: Asst. Prof. Dr. Osman KARKACIER

In this study, agricultural industry sector which is a subsector of manufacturing sector and uses agricultural products as raw material investigated. Sectors placed in the content of the study considered in terms of work number, employment, made added value, accumulation to the fixed asset, production, domestic demand, export and import. The main goal of the study is to determine the problems, progress and importance of the sector in Turkish economy and to present some suggestions in relation to problems.

The results obtained from the study has shown that agricultural industry sector has made a important progress and still had important part of manufacture sector in Turkey. Besides, it was found that agricultural industry sector has had 50% work number, 51% of employment, 42 percentage of production, 50% export, 13% import in the manufacture sector and 9% of Gross Domestic Product and 7% share of total employment of Turkey in 1993. For these reasons, this sector shouldn't be ignored in the economy. Agricultural industry sector shown important progress from its starting point to 1993. In spite of the progress, the sector has had variety of problems.

According to the results obtained from the study, It was found that there has been many problems in the all subsectors of the agricultural industry sector such as finance, raw material, idle capacity, marketing problems and inadequate trained labor. In consequence of the problems, it was tried to determine suggestions to the problems for each subsectors.

TEŞEKKÜR

Bu araştırmayı hazırladığım sũrece bana fikir ve önerileriyle yardımcı olan danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Osman KARKACIER'e, tüm çalışma sũrem boyunca her konuda büyük desteğini gördüğũm Sayın Doç. Dr. Zafer GÜRLER'e, tez konuyla ilgili olarak bilgilerinden, eleştiri ve katkılarından yararlandığım Sayın Prof. Dr. Mehmet BÜLBÜL'e ve diğer hocalarıma teőekkürü borç bilirim.

Ayrıca bu araştırmayı hazırlarken yardımlarını esirgemeyen tüm çalışma arkadaşlarıma ve özellikle Sayın Arş. Gör. Meral UZUNÖZ ve Arş. Gör. Esen ORUÇ'a içtenlikle teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
ÇİZELGELER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xxii
1.GİRİŞ	
1.1. Konunun Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Önemi	2
1.3. Araştırmanın Amacı	3
1.4. Araştırmanın Kapsamı.....	3
1.5. Literatür Özetleri.....	5
1.6. Materyal ve Yöntem.....	14
1.6.1. Materyal	14
1.6.2. Yöntem	14
2.TARIM-SANAYİ İLİŞKİLERİ	15
2.1. Ülkelerin Gelişme Sürecinde Tarım Sanayi İlişkileri	15
2.2. Tarım Sanayi Entegrasyonu	18
2.3. Tarıma Dayalı sanayiler	26
2.4. Tarıma Bağlı Sanayiler	28
2.5. Tarım Sanayi İlişkilerinin Gerekliliği	29
2.6. Türkiye'de Tarım - Tarıma Dayalı Sanayi ilişkileri	30
2.6.1. Input-Output Analizi	30
2.6.1.1. Aramalı Talebi, Nihai Mal Talebi ve Ara Kullanım Katsayısı (w_i)	31
2.6.1.2. Katma Değer ve Girdi Katsayısı (u_j)	32
2.6.2. Toplulaştırılmış Input - Output Tabloları İle Tarım - Tarıma Dayalı Sanayi İlişkilerinin İncelenmesi	33
2.6.2.1. GSMH'nin Sektörel Dağılımı	33
2.6.2.2. (w_i) ve (u_j) Katsayılarındaki Değişmeler.....	34

3. TÜRKİYE'DE TARIMA DAYALI SANAYİ SEKTÖRÜNDE YAPISAL DEĞİŞİM VE POLİTİKALAR	39
3.1. Türkiye'de Planlı Dönem Öncesi Sanayi İle Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü ve Politikalar	39
3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem	39
3.1.2. 1923-1932 Dönemi	41
3.1.3. 1933-1949 Dönemi	42
3.1.4. 1950-1960 Dönemi	43
3.2. I., II. ve III. Kalkınma Planları Döneminde Türkiye'de Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü ve Politikalar	44
3.2.1. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1962-1967)	44
3.2.2. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1967-1972)	46
3.2.3. III. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973-1977)	49
3.3. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'de Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü ve Politikalar	51
3.3.1. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi	52
3.3.1.1. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İle İlgili Hedef ve İlkeler	53
3.3.1.2. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü Üretimi	55
3.3.1.3. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü Dış Ticareti	58
3.3.1.3.1. İhracat	58
3.3.1.3.2. İthalat	60
3.3.1.4. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu	63
3.3.1.4.1. İşyeri Sayısı	63
3.3.1.4.2. İstihdam	65
3.3.2. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi	68
3.3.2.1. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İle İlgili Hedef ve İlkeler	69
3.3.2.2. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü Üretimi	71
3.3.2.3. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü Dış Ticareti	74
3.3.2.3.1. İhracat	74

3.3.2.3.2. İthalat	76
3.3.2.4. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu	79
3.3.2.4.1. İşyeri Sayısı	79
3.3.2.4.2. İstihdam	81
3.3.3. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi	84
3.3.3.1. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İle İlgili Hedef ve İlkeler	85
3.3.3.2. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü Üretimi	86
3.3.3.3. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü Dış Ticareti	90
3.3.3.3.1. İhracat	90
3.3.3.3.2. İthalat	93
3.3.3.4. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu	95
3.3.3.4.1. İşyeri Sayısı	95
3.3.3.4.2. İstihdam	98
4. TÜRKİYE'DE TARIMA DAYALI SANAYİNİN SEKTÖRLER BAZINDA İNCELENMESİ	102
4.1. Gıda Sanayi.....	102
4.1.1. Gelişimi ve Mevcut Durum	102
4.1.1.1. İşyeri ve İstihdam Durumu	103
4.1.1.2. Üretim ve İç Talep	107
4.1.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer	110
4.1.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler	112
4.1.1.5. Dış Ticaret	114
4.1.2. Sorunlar	120
4.2. Gıda Sanayi Alt Sektörleri	128
4.2.1. Et ve Mamulleri Sanayi	128
4.2.1.1. Gelişimi ve Mevcut Durum	128
4.2.1.1.1. İşyeri ve İstihdam.....	130
4.2.1.1.2. Üretim ve İç Talep	132
4.2.1.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer	134
4.2.1.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler	135

4.2.1.1.5. Dış Ticaret	136
4.2.1.2. Sorunlar	139
4.2.2. Süt ve Mamulleri Sanayi	144
4.2.2.1. Gelişimi ve Mevcut Durum	145
4.2.2.1.1. İşyeri ve İstihdam	146
4.2.2.1.2. Üretim ve İç Talep	151
4.2.2.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer.....	153
4.2.2.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler	155
4.2.2.1.5. Dış Ticaret	156
4.2.2.2. Sorunlar	160
4.2.3. Meyve ve Sebze İşleme Sanayi	164
4.2.3.1. Gelişimi ve Mevcut Durum	167
4.2.3.1.1. İşyeri ve İstihdam	167
4.2.3.1.2. Üretim ve İç Talep	173
4.2.3.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer	176
4.2.3.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler	177
4.2.3.1.5. Dış Ticaret	178
4.2.3.2. Sorunlar	184
4.2.4. Su Ürünleri Sanayi	188
4.2.4.1. Gelişimi ve Mevcut Durum	188
4.2.4.1.1. İşyeri ve İstihdam	190
4.2.4.1.2. Üretim ve İç Talep	191
4.2.4.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer	193
4.2.4.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler	194
4.2.4.1.5. Dış Ticaret	195
4.2.4.2. Sorunlar	197
4.2.5. Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi.....	199
4.2.5.1. Gelişimi ve Mevcut Durum	199
4.2.5.1.1. İşyeri ve İstihdam.....	200
4.2.5.1.2. Üretim ve İç Talep	204
4.2.5.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer	206
4.2.5.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler	208
4.2.5.1.5. Dış Ticaret	209
4.2.5.2. Sorunlar	213
4.2.6. Un ve Unlu Mamuller Sanayi	215
4.2.6.1. Gelişimi ve Mevcut Durum	215
4.2.6.1.1. İşyeri ve İstihdam	215

4.2.9.2.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler	283
4.2.9.2.1.5. Dış Ticaret	284
4.2.9.2.2. Sorunlar	285
4.3. İçki Sanayi	287
4.3.1. Gelişimi ve Mevcut Durum	287
4.3.1.1. İşyeri ve İstihdam Durumu	288
4.3.1.2. Üretim ve İç Talep	295
4.3.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer	299
4.3.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler	302
4.3.1.5. Dış Ticaret	303
4.3.2. Sorunlar	308
4.4. Tütün Sanayi	310
4.4.1. Gelişimi ve Mevcut Durum	310
4.4.1.1. İşyeri ve İstihdam Durumu	312
4.4.1.2. Üretim ve İç Talep	316
4.4.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer	320
4.4.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler	323
4.4.1.5. Dış Ticaret	324
4.4.2. Sorunlar	328
4.5. Dokuma ve Giyim Sanayi	329
4.5.1. Gelişimi ve Mevcut Durum	329
4.5.1.1. İşyeri ve İstihdam Durumu	334
4.5.1.2. Üretim ve İç Talep	338
4.5.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer	342
4.5.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler	345
4.5.1.5. Dış Ticaret	347
4.5.2. Sorunlar	354
4.6. Deri ve Mamulleri Sanayi	356
4.6.1. Gelişimi ve Mevcut Durum	356
4.6.1.1. İşyeri ve İstihdam Durumu	356
4.6.1.2. Üretim ve İç Talep	359
4.6.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer	362
4.6.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler	363
4.6.1.5. Dış Ticaret	365
4.6.2. Sorunlar	369
4.7. Orman Ürünleri Sanayi	370
4.7.1. Gelişimi ve Mevcut Durum	372

4.7.1.1. İşyeri ve İstihdam Durumu	373
4.7.1.2. Üretim ve İç Talep	376
4.7.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer	378
4.7.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler	380
4.7.1.5. Dış Ticaret	381
4.7.2. Sorunlar	384
4.8. Kağıt Sanayi	385
4.8.1. Gelişimi ve Mevcut Durum	385
4.8.1.1. İşyeri ve İstihdam Durumu	386
4.8.1.2. Üretim ve İç Talep	389
4.8.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer	391
4.8.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler	394
4.8.1.5. Dış Ticaret	395
4.8.2. Sorunlar	399
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	401
KAYNAKLAR	424
EKLER	
EK1	434
EK2	435
EK3	436
EK4	437
ÖZGEÇMİŞ	438

ÇİZELGELER LİSTESİ

Cizelge

1.	Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin Tarıma Dayalı Sanayi Proje Uygulama Durumları (1992)	22
2.	Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin Fabrika ve İşletme Sayısı	23
3.	Türkiye'de GYSİH'nın Sektörel Dağılımı (%) (1973-1990).....	34
4.	Girdi Katsayıları (uj) ve Ara Kullanım Katsayılarındaki (wi) Değişmeler.....	35
5.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörünün Aldığı Girdilerin Oranı	37
6.	Sektörlerin Kendine Yeterlik Oranları	38
7.	1921 Yılında Türkiye'nin Sanayi Kuruluşları ve Çalışan Sayısı	40
8.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe Üretim ve Sektörel Dağılımı (1981-1984).....	55
9.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörleri Üretimine İmalat Sanayi Üretimindeki Yeri (1981-1984).....	56
10.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörünün GSMH'daki Payı (1981-1984)..	57
11.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İhracatı ve Sektörel Dağılımı (1981-1984)	58
12.	Arasında Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İhracatının İmalat Sanayi İhracatındaki Yeri (1981-1984)	60
13.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İthalatı ve Sektörel Dağılımı (1981-1984)	61
14.	Arasında Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İthalatının İmalat Sanayi İthalatındaki Yeri (1981-1984)	62
15.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İşyeri Sayıları ve Sektörel Dağılımı (1981-1984)	64
16.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İşyeri Sayılarının İmalat Sanayi İşyeri Sayılarındaki Yeri (1981-1984)	65
17.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İstihdam ve Sektörel Dağılımı (1981-1984)	66
18.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İstihdamının İmalat Sanayi İstihdamındaki Yeri (1981-1984)	67
19.	Türkiye'nin Toplam İstihdamında İmalat Sanayi ve Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İstihdamının Payı (1981-1984).....	68
20.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe Üretim ve Sektörel Dağılımı (1985-1989).....	71
21.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü Üretimine İmalat Sanayi Üretimindeki Yeri (1985-1989).....	73
22.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörünün GSMH'deki Payı (1985-1989)....	73
23.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörünün İhracatı ve Sektörel Dağılımı (1985-1989).....	74
24.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İhracatının İmalat Sanayi İhracatındaki Yeri (1985-1989).....	76
25.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İthalatı ve Sektörel Dağılımı (1985-1989).....	77
26.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İthalatının İmalat Sanayi İthalatındaki Yeri (1985-1989).....	78

27.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İşyeri Sayıları ve Sektörel Dağılımı (1985-1989).....	79
28.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İşyeri Sayılarının İmalat Sanayi İşyeri Sayılarındaki Yeri (1985-1989).....	81
29.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İstihdam ve Sektörel Dağılımı (1985-1989).....	82
30.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İstihdamının İmalat Sanayi İstihdamındaki Yeri (1985-1989).....	83
31.	Türkiye'nin Toplam İstihdamında İmalat Sanayi ve Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İstihdamının Payı (1985-1989).....	84
32.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe Üretim ve Sektörel Dağılımı (1990-1993).....	87
33.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü Üretimini İmalat Sanayi Üretimindeki Yeri (1990-1993).....	89
34.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörünün GSMH' daki Payı (1990-1993).....	90
35.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörlerinin İhracatı ve Sektörel Dağılımı (1990-1993).....	91
36.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İhracatının İmalat Sanayi İhracatındaki Yeri.....	92
37.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İthalatı ve Sektörel Dağılımı (1990-1993).....	93
38.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İthalatının İmalat Sanayi İthalatındaki Yeri (1990-1993).....	95
39.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İşyeri Sayıları ve Sektörel Dağılımı (1990).....	96
40.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İşyeri Sayılarının İmalat Sanayi İşyeri Sayılarındaki Yeri.....	97
41.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İstihdam ve Sektörel Dağılımı (1990).....	99
42.	Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İstihdamının İmalat Sanayi İstihdamındaki Yeri (1990).....	100
43.	Türkiye'nin Toplam İstihdamında İmalat Sanayi ve Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İstihdamının Payı (1990).....	101
44.a.	Gıda Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1971-1980)..	104
44.b.	Gıda Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	104
45.	Gıda Sanayi Kapasite Kullanım Oranları (1978-1980).	105
46.a.	Gıda Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990)....	105
46.b.	Gıda Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	106
47.	Gıda Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1991).	106
48.	Gıda Sanayinde Kapasite Kullanım Oranları (1981-1993).....	107
49.a.	Gıda Sanayinin Üretim ve İç Talebi (1971-1980).....	108
49.b.	Gıda Sanayinin Üretim ve İç Talebi (1981-1993).....	109
50.	Gıda Sanayi Üretimini Sektörel Dağılımı (1993).....	109
51.a.	Gıda Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1971-1980).....	110

51 b.	Gıda Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	111
51 c.	Gıda Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	111
51 d.	Gıda Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	112
52.	Gıda Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	113
53.	Gıda Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	113
54 a.	Gıda Sanayi İhracatı (1971-1980).....	114
54 b.	Gıda Sanayi İhracatı (1981-1993).....	116
54 c.	Gıda Sanayi İhracatının Sektörel Dağılımı (1993).....	117
55 a.	Gıda Sanayi İthalatı (1971-1980).....	118
55 b.	Gıda Sanayi İthalatı (1981-1993).....	119
55 c.	Gıda Sanayi İthalatının Sektörel Dağılımı (1993).....	120
56 a.	Et ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990).	130
56 b.	Et ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	131
57 a.	Et ve Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993).	132
57 b.	Et ve Mamulleri Sanayi Üretim ve Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	133
58 a.	Et ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	134
58 b.	Et ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	135
59.	Et ve Mamulleri Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	135
60 a.	Et ve Mamulleri Sanayi İhracatı (1981-1993).....	136
60 b.	Et ve Mamulleri Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	138
61 a.	Et ve Mamulleri Sanayi İthalatı (1981-1993).....	138
61 b.	Et ve Mamulleri Sanayi İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	139
62 a.	Süt ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990).....	146
62 b.	Süt ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	147
63.	Türkiye'de Süt ve Mamulleri İşletmeleri ve Çiğ Süt İşleme Kapasiteleri (1992).....	149
64.	Süt ve Mamulleri Sanayinde Faaliyet Gösteren Özel Sektör Kuruluşları ve Kooperatifler (1992).....	150
65.	Süt ve Mamulleri Sanayinde Üretilen Mallara Göre Kurulu Kapasite ve Kurulu Kapasite Oranı (1990).....	150
66 a.	Süt ve Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993).....	151

66 b.	Süt ve Mamulleri Üretim ve Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	153
67 a.	Süt ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	154
67 b.	Süt ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	154
68.	Süt ve Mamulleri Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	155
69 a.	Süt ve Mamulleri Sanayi İhracatı (1981-1993).....	156
69 b.	Süt ve Mamulleri Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	157
70 a.	Süt ve Mamulleri Sanayi İthalatı (1981-1993).....	159
70 b.	Süt ve Mamulleri Sanayi İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	160
71.	Sebze ve Meyve İşleme Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990).....	168
72.	Türkiye'de Meyve Suyu, Meyve ve Sebze Konserveleri, Dondurulmuş Meyve ve Sebze, Salça Üretim Tesisleri Kapasite Kullanım Oranları	170
73.	Sebze İşleme Sanayinde Hammadde Kullanımı (1985)	172
74 a.	Sebze ve Meyve İşleme Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993).....	173
74 b.	Sebze ve Meyve İşleme Sanayi Üretim ve Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	174
75 .	Sebze ve Meyve İşleme Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	177
76.	Sebze ve Meyve İşleme Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları (1981-1990).....	177
77.	Sebze ve Meyve İşleme Sanayi İhracatı (1981-1993).....	179
78.	Sebze ve Meyve İşleme Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	180
79.	Sebze ve Meyve İşleme Sanayi İthalatı (1981-1993).....	183
80.	Deniz Ürünleri Üretimine Bölgelere Göre Dağılımı (1988).....	189
81.	Su Ürünleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990).....	190
82.	Su Ürünleri Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993). 192	
83.	Su Ürünleri İşleme Sanayi Üretim ve Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	193
84.	Su Ürünleri İşleme Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	194
85.	Su Ürünleri İşleme Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları (1981-1990).....	194
86.	Su Ürünleri İşleme Sanayi İhracatı (1981- 1993).....	195
87.	Su Ürünleri İşleme Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	196
88.	Su Ürünleri İşleme Sanayi İthalatı (1981-1993).....	197
89 a.	Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990).....	201

89 b.	Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	202
90.	Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayinde Kapasite Kullanım Oranları (1990).....	202
91 a.	Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993).....	204
91 b.	Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi Üretim ve Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	205
92 a.	Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	206
92 b.	Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	207
93.	Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları (1981-1990).....	208
94 a.	Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi İhracatı (1981-1993).....	210
94 b.	Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	211
95 a.	Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi İthalatı (1981-1993).....	212
95 b.	Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	213
96.	Türkiye'deki Un Fabrikalarının Bölgelere Göre Sayıları ve Kapasiteleri.....	216
97.	Makama Üreten Büyük Firmalar ve Kapasiteleri.....	218
98.	Bisküvi Sanayinde Mevcut Kapasite ve Fiili Üretim	221
99.	Un ve Unlu Mamuller Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990).....	221
100 a.	Un ve Unlu Mamuller Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993).....	223
100 b.	Un ve Unlu Mamuller Sanayi Üretim ve İç Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	224
101 .	Un ve Unlu Mamuller Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	225
102.	Un ve Unlu Mamuller Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları (1981-1990).....	226
103.	Un ve Unlu Mamuller Sanayine Verilen Teşviklerin Dağılımı (1990).....	226
104 a.	Un ve Unlu Mamuller Sanayi İhracatı (1981-1993).....	228
104 b.	Un ve Unlu Mamuller Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	229
105 a.	Un ve Unlu Mamuller Sanayi İthalatı (1981-1993).....	230
105 b.	Un ve Unlu Mamuller Sanayi İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	231
106.	Özel Sektör Şirketleri Sermaye Yapıları.....	236
107.	Şeker Sanayi İstihdam Durumu (1981-1990).....	237
108.	Şeker Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993).....	239
109.	Dünya Şeker Üretimi.....	240
110.	Kıtalara Göre Dünya Şeker Üretimi.....	240
111.	Şeker Sanayi Üretim ve İç Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	241

112 a.	Şeker Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	242
112 b.	Şeker Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	243
113.	Şeker Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	244
114 a.	Şeker Sanayi İhracatı (1981-1993).....	246
114 b.	Şeker Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	246
115.	Şeker Sanayi İthalatı (1981-1993).....	247
116.	Şekerli Mamuller Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990).....	252
117 a.	Şekerli Mamuller Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993).....	253
117 b.	Şekerli Mamuller Sanayi Üretim ve İç Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	254
118.	Şekerli Mamuller Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	255
119.	Şekerli Mamuller Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları (1981-1990).....	256
120 a.	Şekerli Mamuller Sanayi İhracatı (1981-1993).....	256
120 b.	Şekerli Mamuller Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	257
121 a.	Şekerli Mamuller Sanayi İthalatı (1981-1993).....	258
121 b.	Şekerli Mamuller Sanayi İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı.....	259
122.	Yaş Çay İşleme Fabrikalarının İller İtibariyle Sayı ve Kapasiteleri.....	263
123.	ÇAYKUR ve Özel Sektör Paketleme Tesisleri ve Kapasiteleri.....	263
124.	Satın Alınan Yaş Çay, Kampanya Gün sayısı, Fiili Kapasite ve Kapasitel Kullanım Oranı.....	264
125 a.	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990).....	265
125 b.	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	266
126 a.	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi Üretim ve İç Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	267
126 b.	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993).....	268
127 a.	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	269
127 b.	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	269
128.	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	271
129 a.	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi İhracatı (1981-1993).....	272
129 b.	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi İhracatının	

	Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	272
130 a.	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi İthalatı (1981-1993).....	273
130 b.	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	274
131.	Yıllar İtibariyle Karma Yem Fabrikaları ve Kapasiteleri	278
132 a.	Yem Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990).....	279
132 b.	Yem Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	279
133.	Karma Yem Sektörü Kapasite Kullanım Oranı	280
134 a.	Yem Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993).....	280
134 b.	Yem Sanayi Üretim ve Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	281
135.	Karma Yem Üretiminin Sektörel Dağılımı.....	281
136 a.	Yem Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	282
136 b.	Yem Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	283
137.	Yem Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	283
138.	Yem Sanayi İhracatı ve İthalatı (1981- 1993).....	284
139.	Bira ve Malt Sanayinde Kurulu Kapasite (1987).....	289
140.	Bira ve Malt Sanayinde Kapasite Kullanım Oranı.....	289
141.	TEKEL Genel Müdürlüğü'ne Bağlı Yüksek Alkollü Üreten Fabrikalar.....	290
142.	Yüksek Alkollü İçki Sanayinin Kurulu Kapasitesi ve Kapasite Kullanım Oranı.....	290
143.	Maden Suları Üretim ve Kapasiteleri.....	292
144 a.	İçki Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1971-1980). 293	
144 b.	İçki Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	294
144 c.	İçki Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990)..	294
144 d.	İçki Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	295
145 a.	İçki Sanayinin Üretim ve İç Talebi (1971-1980).....	296
145 b.	İçki Sanayinin Üretim ve İç Talebi (1981-1993).....	296
145 c.	İçki Sanayi Üretim ve İç Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	297
146.	Türkiye'de Üretilen Yaş Üzümün Değerlendirme Şekilleri....	298
147 a.	İçki Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1971-1980).....	299
147 b.	İçki Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	300
147 c.	İçki Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	301
147 d.	İçki Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	301
148 a.	İçki Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı	

	(1971-1980).....	302
148 b.	İçki Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	303
149 a.	İçki Sanayi İhracatı (1971-1980).....	304
149 b.	İçki Sanayi İhracatı (1981-1993).....	304
149 c.	İçki Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	305
150 a.	İçki Sanayi İthalatı (1971-1980).....	307
150 b.	İçki Sanayi İthalatı (1981-1993).....	307
151.	TEKEL'in Tütün Mamulleri Üreten Fabrikalarının Makina Sayısı ve Kapasite Durumu.....	312
152.	Sigara Fabrikalarının Ana Ürünler İtibariyle Kapasite Durumu (1987).....	313
153 a.	Tütün ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1971-1980).....	313
153 b.	Tütün ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	314
153 c.	Tütün ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990).....	315
153 d.	Tütün ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	315
154 a.	Tütün ve Mamulleri Sanayinin Üretim ve İç Talep Durumu (1971-1980).....	317
154 b.	Tütün ve Mamulleri Sanayinin Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993).....	318
154 c.	Tütün ve Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	319
155 a.	Tütün ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1971-1980).....	320
155 b.	Tütün ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	321
155 c.	Tütün ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	321
155 d.	Tütün ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	322
156 a.	Tütün ve Mamulleri Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	323
156 b.	Tütün ve Mamulleri Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	323
157 a.	Tütün ve Mamulleri Sanayi İhracatı (1971-1980).....	324
157 b.	Tütün ve Mamulleri Sanayi İhracatı (1981-1993).....	325
157 c.	Tütün ve Mamulleri Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	326
158 a.	Tütün ve Mamulleri Sanayi İthalatı (1984-1993).....	327
158 b.	Tütün ve Mamulleri Sanayi İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	327
159.	Dünya Dokuma ve Giyim Sanayi Hammaddesini Oluşturan Dokuma ve Liflerin Talebi.....	330
160.	Dünyanın Önemli Pamuk Üreticileri ve Türkiye'nin Pamuk Üretimi.....	330

161 a.	Dokuma ve Giyim Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1971-1980).....	334
161 b.	Dokuma ve Giyim Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	335
161 c.	Dokuma ve Giyim Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990).....	335
161 d.	Dokuma ve Giyim Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	336
162.	Türkiye'nin En Büyük Tekstil Firmaları.....	338
163 a.	Dokuma ve Giyim Sanayi Üretim ve İç Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	339
163 b.	Dokuma ve Giyim Sanayinin Üretim ve İç Talebi (1971-1980).....	341
163 c.	Dokuma ve Giyim Sanayinin Üretim ve İç Talebi (1981-1993).....	341
164 a.	Dokuma ve Giyim Sanayinde Girdi ve Katma Değer Durumu (1971-1980).....	343
164 b.	Dokuma ve Giyim Sanayinde Girdi ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	343
164 c.	Dokuma ve Giyim Sanayinde Girdi ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	344
164 d.	Dokuma ve Giyim Sanayinde Girdi ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	344
165 a.	Dokuma ve Giyim Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	345
165 b.	Dokuma ve Giyim Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	346
166 a.	Dokuma ve Giyim Sanayi İhracatı (1971-1980).....	347
166 b.	Dokuma ve Giyim Sanayi İhracatı (1981-1993).....	348
166 c.	Dokuma ve Giyim Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	349
167a.	Dokuma ve Giyim Sanayi İthalatı (1971-1980).....	352
167 b.	Dokuma ve Giyim Sanayi İthalatı (1981-1993).....	353
167 c.	Dokuma ve Giyim Sanayi İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	353
168 a.	Deri ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1971-1980).....	357
168 b.	Deri ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990).....	357
169 a.	Deri ve Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	360
169 b.	Deri ve Mamulleri Sanayinin Üretim ve İç Talep Durumu (1971-1980).....	360
169 c.	Deri ve Mamulleri Sanayinin Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993).....	361
170 a.	Deri ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1971-1980).....	362
170 b.	Deri ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer	

	Durumu (1980-1990).....	363
171 a.	Deri ve Mamulleri Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları (1971-1980).....	364
171 b.	Deri ve Mamulleri Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları (1981-1990).....	364
172 a.	Deri ve Mamulleri Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	366
172 b.	Deri ve Mamulleri Sanayi İhracatı (1971- 1980).....	366
172 c.	Deri ve Mamulleri Sanayi İhracatı (1981- 1993).....	367
173 a.	Deri ve Mamulleri Sanayi İthalatı (1981-1993).....	368
173 b.	Deri ve Mamulleri Sanayi İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	369
174.	Orman Ürünleri Sanayinin Alt Sektörlerine Göre İşyeri Sayıları ve Kapasite Kullanım Oranları.....	373
175 a.	Orman Ürünleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1971-1980).....	374
175 b.	Orman Ürünleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	374
175 c.	Orman Ürünleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990).....	375
175 d.	Orman Ürünleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	375
176 a.	Orman Ürünleri Sanayinin Üretim ve İç Talep Durumu (1971-1980).....	376
176 b.	Orman Ürünleri Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993).....	377
176 c.	Orman Ürünleri Sanayi Üretim ve İç Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	377
177 a.	Orman Ürünleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1971-1980).....	378
177 b.	Orman Ürünleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	379
177 c.	Orman Ürünleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	379
177 d.	Orman Ürünleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	380
178 a.	Orman Ürünleri Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	380
178 b.	Orman Ürünleri Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	381
179 a.	Orman Ürünleri Sanayi İhracatı (1971-1980).....	382
179 b.	Orman Ürünleri Sanayi İhracatı (1981-1993).....	382
179 c.	Orman Ürünleri Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	383
180 .	Orman Ürünleri Sanayi İthalatı (1981-1993).....	383
181 a.	Kağıt Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1971-1980).....	386
181 b.	Kağıt Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	387

181 c.	Kağıt Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990).....	388
181 d.	Kağıt Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	388
182 a.	Kağıt Sanayinin Üretim ve İç Talep Durumu (1971-1980).....	389
182 b.	Kağıt Sanayinin Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993).....	390
183 a.	Kağıt Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma Değer Durumu (1971-1980).....	391
183 b.	Kağıt Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	392
183 c.	Kağıt Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990).....	393
183 d.	Kağıt Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	394
184 a.	Kağıt Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1971-1980).....	394
184 b.	Kağıt Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990).....	395
185 a.	Kağıt Sanayi İhracatı (1981-1993).....	396
185 b.	Kağıt Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	396
186 a.	Kağıt Sanayi İthalatı (1971-1980).....	397
186 b.	Kağıt Sanayi İthalatı (1981-1993).....	398
186 c.	Kağıt Sanayi İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993).....	398

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
DİE	TC. Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	TC. Devlet Planlama Teşkilatı
EBK	Et ve Balık Kurumu
EFTA	(European Free Trade Association) Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
GATT	(General Agreement to Tariffs and Trade) Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
ISIC	International Standart Industrial Classification
ORÜS	Orman Ürünleri Sanayi A.Ş.
SEK	Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu
SEKA	Selüloz ve Kağıt İşletmeleri A.Ş.
TDS	Tarıma Dayalı Sanayi
TMO	Toprak Mahsülleri Ofisi
TŞFAŞ	Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.

1. GİRİŞ

1.1. Konunun Önemi

Ekonomik gelişme, tüm dünya ülkelerinin ulaşmayı arzuladıkları bir amaçtır. Ekonomik gelişme ile ulaşılmak istenen amaçlar da iç talebin karşılanması, ödemeler bilançosunun denkleği, tam istihdam ve kaynakların etkin kullanımı şeklinde belirtilmektedir (Savaş, 1977).

Ekonomik gelişme ise, büyüme, sanayileşme ve yapısal değişim ile bütünleşme unsurlarından oluşur. Gelişmeyi oluşturan unsurlar birbirinden ayrı ve tek başına düşünülmeyp, birbirini etkilemekte ve birbirleri üzerine etkileri ve karşılıklı ilişkileri içinde ele alındıklarında anlamlı olmaktadır.

Büyüme daha çok üretimin teknik ve fiziksel yönünü açıklarken, yapısal değişim sektörde ve teknolojiye zamanla ortaya çıkan başkalaşım ve farklılaşmadır. Gelişmenin diğer unsuru bütünleşme, üretimin nerede, kimlerin katkısıyla ve hangi girdi çıktı ilişkileri içinde gerçekleştirileceğini ortaya koyar. İstikrarlı bir gelişme için büyüme, yapısal değişim ve bütünleşme unsurlarının bir arada olması zorunluluğu vardır.

Gelişmiş ülkelerde büyüme, yapısal değişim ve bütünleşme unsurları paralel ve aynı yönde yol alır. Sektörler ve bölgeler arasındaki ilişkiler devamlı, hacimli ve yoğundur. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelerde, bazı kesimler büyüme ve yapısal değişim içindeyken bazıları durgunluk içinde bulunurlar.

Ekonomik gelişme süreci içinde sektörler arası ilişkiler tarım sanayi ilişkilerine indirildiğinde gelişmenin başlangıç safhalarında tarım ve sanayi sektörleri arasında belirli bir kaynak rekabeti bulunmakla birlikte, her iki sektör aslında birbirinin alternatif veya rakibi değil, birbirini tamamlayan ve birbirine muhtaç olan üretim kesimleri olduğu belirtilmektedir. Bu sektörler birbirinin varlığını ve ihtiyaçlarını dikkate alacak biçimde paralel ve uyumlu çalıştıkları sürece sektörler arası yapısal bağlar güçlü ve gelişme istikrarlı olacaktır (Olalı ve Duymaz 1987).

Tarım sanayi ilişkileri ve bu ilişkiler içinde tarıma dayalı sanayi konusu;

-İlksel nitelikte dayanıksız tarım ürünlerini işleyerek, işlenmiş ürünleri daha uzak pazarlara ulaştırarak piyasayı genişletmesi ve ürün arzının mevsimlik niteliğini ortadan kaldırması,

-Tarım ürünlerinin kullanım ya da tüketim alternatiflerini artırarak üreticilerin üretim ve pazarlama rizikolarını azaltması,

-Tarımsal ürünlerin endüstriyel işlemlerden geçirilmesi ile piyasada ürün çeşitlemesini oluşturması ve ürün desenini zenginleştirilmesi,

-Tüketicinin besin değeri yüksek standart ambalajlanmış, hazır gıda maddeleri talebine cevap vermesi,

-Tarım ürünlerinin işlendikten sonra ihracatı ile döviz kazancı sağlaması,

-Emek yoğun endüstrilerden oluşması nedeniyle istihdama katkısı ve sanayileşmeye kaynak yaratması ile Türkiye gibi sanayileşmeyi amaçlamış gelişmekte olan ülkelerde önemli bir konudur (Gürler ve Ark. 1987, Anonim, 1987 d).

1.2. Araştırmanın Önemi

Türkiye'nin doğal potansiyelini işleyen tarıma dayalı sanayi, sanayileşmeye öncelik veren bir kalkınma stratejisini benimsemiş Türkiye'de kurulu yapısı ile sanayileşmenin çekirdeğini oluşturmaktadır (Kazgan, 1976). Hiçbir ekonomi üretim faaliyetlerinin tamamında %100 kendine yeterli değildir. Kendine yeterli olmayı, ikamesi mümkün olmayan mal ve hizmetleri yurt dışında satın alarak yurt dışı satım gelirleri ile karşılamaya çalışır Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise dövizin kıt kaynak olduğu bilinmektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde sektörün dışa bağıllığının yüksekliği ekonomiyi sürükleyen sektör olmasını engellemektedir (Kula, 1990).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında ekonomik bakımdan güçlü bir devlet olmak için sanayileşmek gerektiğine inanılmış ve ülkenin sahip olduğu kaynakları kullanarak kurulabilecek sanayi dalları üzerinde önemle durulmuştur. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından sonrada planlı döneme kadar parti programlarında yerli hammadde kullanacak, toplumun zorunlu gereksinmelerini karşılayacak, geniş istihdam olanakları yaratacak tarım ürünlerine dayalı sanayilerin özendirilmesi ilkeleri yer almıştır (Han 1978). 1960'larda planlı döneme gelindiğinde sektörde hem imalathane düzeyinde hem de modern işletmeler bir arada bulunmaktadır. 1990'larda Türkiye'de tarıma dayalı sanayide önemli bir birikim yaratılmış olmasına karşın sektörün karşılaştığı sorunlar hala bir çözüme kavuşturulamamıştır. Bu

nedenle sanayinin potansiyelinde iç ve dış pazarlarda gereği gibi yararlanılamamaktadır. Sorunlar üretim öncesi başlamakta üretim ve üretim sonrasında da sürmektedir.

Bu çalışma, Türkiye'nin sanayileşme sürecini başlatan ve bugüne kadar önemli bir aşama kaydederek, hala sanayinin önemli kısmını oluşturan tarıma dayalı sanayi sektörünü bir bütün olarak, tüm gelişme dönemi içinde incelemesi, mevcut durumu ve sorunlarını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

1.3. Araştırmanın Amacı

Hammaddesini tarımdan alan, tarımsal hammaddelere değişik hazırlama, işleme, muhafaza ve ambalajlama teknikleri uygulayan, bu şekilde daha üstün nitelikte ürünler üreterek katma değer yaratan, işlenmiş ürün ihracıyla ülkeye döviz kazandıran, üretimini büyük ölçüde ülke kaynaklarıyla sürdürüp döviz tasarrufu sağlayan, emek yoğun endüstrilerden oluşması nedeniyle istihdama katkısı yüksek olan tarıma dayalı sanayi sektörünün incelendiği bu çalışmanın amacı, bu sektörün Türkiye'deki gelişimini ve mevcut durumunu incelemek, Türkiye ekonomisindeki yerini belirlemek ve sektördeki sorunlar ile alınması gereken önlemleri ortaya koyabilmektir.

1.4. Araştırmanın Kapsamı

Tarım ürünlerini hammadde olarak kullanan tarıma dayalı sanayi, Birleşmiş Milletler tarafından yapılan ISIC (International Standart Industrial Classification) belirlemeleri dikkate alınarak Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan ayrıma göre;

1. Gıda Sanayi

a-Et ve mamulleri sanayi

b-Süt ve mamulleri sanayi

c-Meyve Sebze işleme sanayi

d-Su ürünleri sanayi

e-Bitkisel yağ ve mamulleri sanayi

f-Un ve unlu mamuller sanayi

g-Şeker ve şekerli mamuller sanayi

h-Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi

i-Yem sanayi

2. İçki Sanayi

3. Tütün Sanayi

4. Dokuma ve Giyim Sanayi

5. Deri Sanayi

6. Orman Ürünleri sanayi

7. Kağıt Sanayi

şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu çerçevede araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Araştırmada tanıma dayalı sanayinin gelişimine Cumhuriyet öncesi dönemden itibaren değinilmişse de asıl incelenen dönem 1970-1995 yılları arasını kapsamaktadır. Sektörle ilgili düzenli verilere 1970 yılından itibaren rastlanabilmesi böyle bir sınırlamayı gerekli kılmıştır.

Bu kapsam içinde sektörün işyeri sayıları, istihdamı, kapasiteleri ve kapasite kullanım oranları, girdi kullanımları, çıktı ve yaratılan katma değer, yatırımlar, üretim, iç talep, ithalat ve ihracat durumu incelenmeye çalışılmıştır.

2. LİTERATÜR ÖZETLERİ

GÜLMEZ, BAYKAL ve AYDIN (1981), "Yerli Hammaddeye dayalı Endüstrilerin Dışsatım olanakları ve Karşılaştıkları sorunlar" adlı çalışmasında yerli hammaddeye dayalı sanayilerin Türkiye dışsatımındaki yeri, dışsatım potansiyeli olan sektörlerin belirlenmesi, darboğazların ve dışsatıma yöneltilecek sanayilerin saptanması ve bu belirlemelerin teşvik önerisi getirecek ilgililere ışık tutması amaçlanmıştır.

Konserve, içki, çay, bisküvi, makarna, pamuk ipliği, pamuklu dokuma, hazır giyim, çam, çimento, seramik alt sektörleri araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırma, için gerekli veriler DİE, DPT, TOBB kaynaklarından ve anket yönteminden yararlanarak sağlanmıştır.

Araştırmada yerli hammadde kullanan, sanayilere öncelik verilmesinin sağlayacağı yararlar üzerinde durulmuş döviz darboğazının dışatıma bağlılığı yüksek endüstrileri daha çok etkilediği yerli hammadde kullanan ve dışatım girdisine daha az gereksinme duyan kesimlere öncelik verilmesinin dışatımı artırma çabalarını olumlu yönde etkileyeceği ifade edilmiştir.

Yapılan anketlere alınan yanıtlardan maliyetlerin yüksekliği, kapasite yetersizliği, fiyat istikrarsızlığı, bürokratik engeller, yetişmiş eleman eksikliği, pazar araştırması yapılmamasının dışatımı zorlaştıran sorunlar olduğu ortaya konmuştur. Dışatımda avantajlı olunan ürünlerin yeterince teşvik edilmediği, endüstrileşme sürecinde önemli ölçüde yol alınmasına karşın köklü bir değişim sağlanamadığı ortaya konmuştur.

Sonuç olarak Türkiye'nin dışatımda avantajlı olduğu kesimlerin belirlenmesi ve onlara önem verilmesinin temel ilke olması gerektiği belirtilmiştir.

BİNGÖL (1984), "Bitkisel Yağ Sanayinin Genel Durumu ve Teknolojik Gelişmeler" adlı çalışmasında bitkisel yağ sanayinde genel durumu ve teknolojik gelişmeleri belirlemeyi amaçlamıştır. Bu nedenle bitkisel yağ sanayindeki tesislerin faaliyet konuları itibariyle mevcut sayıları, kurulu kapasiteleri, üretim durumları ve teknolojik imkanları ortaya koyularak sorunları belirlemiştir. 1982 Yılında sektörde faaliyet gösteren 123 tesisin tümünden veri elde edilemediği için yeterli veri elde

edilebilen 96 tesisle anket yapılmıştır. Tesislerin Türkiye'nin bitkisel yağ talebinin hazırlayacak düzeyde kurulu kapasitelerinin olduğu ancak sanayinin hammadde ihtiyacının karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Bu nedenle yağlı tohum ekiliş alanlarının çok fazla artmayacağı dikkate alınarak birim alanda daha fazla verim alınan, yağ oranları yüksek olan erken olum dönemine sahip ayçiçek ve soya üretimine geçilmesi zorunluluğu olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca yağ yerine yağlı tohum ithalatına ağırlık verilmesi böylece sektörde kapasite kullanımı ve istihdam artırılırken, döviz paylarının önleneceği vurgulanmıştır.

DEMİR (1987), "Türkiye'nin Tarım ve Tarıma Dayalı Sektörleri" isimli çalışması, 1985 yılı itibarıyla Türkiye'nin tarım ve tarıma Dayalı sektörlerinin, durumunu özetlemektedir. Araştırma Türkiye ve tarımsal üretimi hakkında değerlendirme ile tarıma girdi veren ve tarım ürünlerini işleme sanayilerini kapsamaktadır. Çalışmada daha çok çizelge ve şekillerle özet bilgiler verilmiştir.

I. SANAYİ ŞURASI GIDA KOMİSYON RAPORLARI I.II.III. cilt (1987), Uzun vadeli bir sanayi stratejisi belirlenmesi, sanayi sektörlerinin yönlendirilmesi ve sanayi şurasına hazırlık olarak 12 Şubat 1987 tarihinde yapılan ilk gıda sanayi toplantısında gıda sanayi dokuz gruba ayrılmıştır. Kurulan komisyonlarca yürütülen çalışmalar sonucunda gıda sanayinin durumu, ara sorunları, rekabet gücünün artırılması için alınması gereken önlemler saptanarak gıda sanayi ana raporu hazırlanmış ve üç cilt halinde basımı yapılmıştır.

I.Ciltte et ve mamulleri, su ürünleri süt ve mamulleri un ve unlu mamuller, meyve ve sebze işleme sanayi, bitkisel yağ ve yem sanayi incelenirken II. ciltte şeker sanayi, şekerli mamuller sanayi, alkollü ve alkolsüz içecekler sanayi ve diğer gıda sanayi mamulleri, III. ciltte ise gıda ambalaj sanayi incelenmiştir. Bu üç ciltin özeti I. Sanayi Şurası Gıda Sanayi Raporu'nda verilmiştir.

BÜLBÜL (1988), "Türkiye'de ve Avrupa Topluluğu'nda Tarımsal Sanayi" adlı araştırmasında planlı dönemlerde, tarım ve tarıma dayalı sanayi üzerinde durmuştur. Tarıma dayalı sanayinin çok geniş kapsamlı konuları içinde sebze ve meyve işleme sanayi içinde yer alan, Avrupa Topluluğu ülkelerinde geniş ölçüde tüketilen konserve ve salça sanayinin durumu ile dokuma ve giyim sanayi incelenerek, Avrupa Topluluğu karşısında dokuma ve giyim sanayinin durumu ele alınmıştır.

Konserve ve salça sanayinin ekonomideki yeri, sebze üretimi ve domatesin sanayide kullanımı, üretim teknolojileri, işyeri sayıları, istihdamı, kapasite kullanımları, üretim, tüketim, ithalat ve ihracat durumları incelenerek bu sektörlerin Türkiye'de istenilen düzeye ulaşmadığı sonucu ortaya konmuştur. Bunun en önemli nedenlerininse iç ve dış pazarlardaki talep yetersizliği, hammadde sağlamadaki düzensizlikler, ambalaj maliyetinin yüksekliği ve pazarlama zincirinin yetersizliği olarak belirtilmiş ve çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

BÜLBÜL (1988), "Topluluk ve Türkiye'de Hububat ve Bakliyatın İşlenmesi, İşlenmiş Ürün Piyasa Düzenleri ve Ticareti" isimli çalışmasında un ve unlu mamuller sanayinin buğdayın değerlendirilmesi, ihracatta katma değer kazandırılması, istihdam sorununa çözüm olması ve iç ve dış talebin karşılanması konularındaki öneminden bahsederek, sanayinin topluca değerlendirilmesi ve alt dallarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda sektörün mevcut durumu, dünyadaki durumu, sorunları alt sektörler itibarıyla ortaya konmuştur.

BAYKAL, ERGUN ve PAZARCIK (1989), "Gıda Sanayinde Küçük ve Ortaboy İşletmelerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Yolları" adlı araştırmalarında tarıma dayalı sanayilerden , bozulabilir nitelikte olan ürünleri işleyip tüketime hazır hale getiren gıda sanayinin halkın beslenmesine katkısı, ihracata yönelmesiyle döviz girdisi sağlaması vb. nedenlerle tarıma dayalı sanayiler içinde önemli yer tuttuğunu vurgulamışlardır. Türkiye'de sanayileşmeyi başlatan ve genelde küçük gıda sanayinin ve ortaboy işletmelerden oluşan önemli bir birikim yaratmış olmasına karşın çeşitli sorunlarının çözüme kavuşturulamamış olduğunu belirterek sektörün verimli çalışabilmeleri ucuz ve kaliteli mal üretilip iç ve dış pazarlarda satabilmelerinin bu sorunların çözüme bağlıdır demişlerdir. Bu nedenle araştırmada, gıda sektöründeki küçük ve ortaboy işletmelerin karşılaştıkları sorunları saptamak, çözümünü için gerekli önlemleri belirtmek ve öneri getirmek amaçlanmıştır.

Araştırma kapsamına gıda sanayinin şekerli mamuller, un ve unlu mamuller, süt ve mamulleri, et ve mamulleri, meyve ve sebze işleme ve bitkisel yağ sanayileri dahil edilmiştir. Sözkonusu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin illere göre dağılımları gözönünde bulundurularak 1080 işletmeye posta yoluyla anket formu gönderilmiş yalnız 181'ine cevap alınabilmiştir. İşletmelerin finansman, kapasite kullanımı, hammadde temini, pazarlama, kalite kontrolü, standartlar, işçi eğitimi,

ihracat konularında karşılaşılan sorunlarını saptamaya yönelik olarak hazırlanan anket formlarından elde edilen verilerin değerlendirilmesinde ortalamalar ve yüzde dağılımlardan yararlanılmıştır. Anket formlarına yanıt alma oranı oldukça düşük olduğundan, bu durumun sektör sorunların sağlıklı olarak saptanması ve çözüm önerileri getirilmesini engellediği belirtilmiştir. Yine de araştırmaya ait formları yanıtlayan işletmelerden sektörün üç temel sorununun sırasıyla, finansman, hammadde ve pazarlama sorunları olduğu belirtilmiştir. Bundan sonra gelen sorunların ise eleman durumu, teknoloji ve enerji sorunları olduğu saptanmıştır.

BÜYÜKKILIÇ ve ARPACIOĞLU (1990), "Süt ve Ürünleri Sanayinde Verimlilik ve Firmalararası Karşılaştırma" adlı bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada süt ve ürünleri sanayinde kamu ve çalışmalarına katılmayı kabul eden özel kesim işletmelerinin verimlilik ve çağdaş işletmecilik ilkelirine uygun olarak işletme faaliyetlerini daha verimli ve etken çalışır bir duruma getirmelerine ve yöneticilerinin üretimi artırıcı, yönde etkili karar almalarına yardımcı olmak ve kuruluşlar arası bilgi akımıyla koordinasyonu sağlamak üzere işletme düzeyinde verimlilik ölçümü ve firmalararası karşılaştırma yapılması amaçlanmıştır.

Bu doğrultuda işletmelerin kapasite kullanım oranları, kullanılan hammadde verimi, ürün bazında yıllık ortalama üretim değişim hızı, ekonomik, ticari ve mali verimlilik oranları, endüstriyel yapı oranları ortaya koyulmuştur.

Araştırmaya 38 işletme katılmıştır. Bu işletmelerin 7 tanesi özel sektör, diğerleri ise AOÇ ile TSEK işletmeleri olduğu belirtilmektedir. Proje kapsamına giren işletmeler kamu sektörü ağırlıklı ve az sayıda özel sektör işletmesi olduğu için sonuçların sektörün genel verimlilik düzeyini tam yansıtmadığı ifade edilmektedir.

KARABAĞLI (1991), "Avrupa Topluluğu'nda Türk Meyve ve Sebze İşleme Ürünlerinin Pazar Potansiyeli" adlı çalışmasında AT'de işletmiş meyve ve sebze üretim, tüketim ve dış ticaret potansiyelini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyarak bunun ihracat açısından Türkiye için sağlayacağı yeni imkanların neler olabileceği saptamak amacı belirtilmiştir.

Araştırma AT'de üretim, tüketim, ürünlere göre talep açığı 3. ülkelerden yapılan ithalat, destekleme önlemleri, ortak piyasa düzeni kendine yeterlilik düzeyi ve bunu geliştirme imkanları konusunda gerekli değerlendirmeler yapılarak pazar potansiyeli belirlenmiş, buna paralel olarak da Türkiye'nin bu potansiyelden

yararlanma şansının ne olduğu ve bu şansını hangi alanlarda nasıl geliştirebileceği ile ilgili öneriler ortaya konmuştur.

PALA ve SAYGI (1991), "İhracata Yönelik Gıda Sanayi ve Rekabet Gücünün Artırılması" adlı çalışmalarında uluslararası pazarlarda rekabetin giderek yoğunlaşması, tüm sanayi dalları gibi gıda sanayinde de yeniden yapılanma ve rekabette güçlenmek amacıyla yeni önlemlerin alınmasını gündeme getirdiğini belirtmişlerdir. Çalışmada Gıda Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri, ihracatta önem taşıyan gıda sanayi alt sektörlerinin değerlendirilmesi ve rekabet gücünün artırılması için gerekli önlemlerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada amaç doğrultusunda ihracata yönelik gıda sanayinin sektörel durumu, teknolojik yapısı, gelecekte gıda sanayinde beklenen yönelim ve eğilimler, gıda dış pazarları ve Türkiye'nin rekabete gücü ile rekabet gücünün artırılması için gerekli önlemler ortaya koyulmuştur.

ÇETİN (1992), "Yem Sanayinin Sorunları, Et ve süt Sığırcılığına Etkileri" isimli çalışmasında modern hayvan yetiştiriciliğinde yüksek verimli hayvanları kaliteli ve dengeli yemlerle beslenmesinin giderek daha çok önem kazanmakta olduğunu, yetiştiricilerin verimi yüksek kültür ırkı hayvan yetiştirme merakının giderek yaygınlaşması ve üretilen ürünlerin pazarda değer bulmasının yem sanayinde kaliteli karma yem üretilmesine sebep oluşturduğunu belirtmektedir. Araştırmada bu noktadan hareketle süt et ve yem sanayini ilgilendiren ve esasen bilinen sorunların çözümüne ilişkin öneriler getirilmesi ve var olan süt ve et üretim potansiyelinin nasıl daha verimli duruma getirilebileceği açıklanması amaçlanmıştır.

Araştırmada Ege Bölgesi'nde 8 ilde tespit edilen 40 adet yem fabrikası çalışma kapsamına alınmış, karma yem üretiminde hammadde temini, hammaddede kalite ve finansman sorunları, hayvan yetiştiricileri ve yem fabrikaları arasındaki darboğazların tespiti ve diğer sorunları çözümüne ilişkin soruları kapsayan bir anket çalışması yapılmıştır.

Araştırma sonucunda hayvancılık ve yem sanayinde, üretim ile ilgili koşulların, sermayenin, üreticilerin eğitim düzeyinin, hammaddenin teknolojik gelişmelerin, pazarlama aşamalarındaki sorunlarla diğer sosyal ve politik kararların, verimlilik ve karlılığı etkilediği durumu ortaya koyulmuş ve bu sorunlara yönelik öneriler getirilmiştir.

TARIKAHYA (1992), "Gıda, İçki ve Tütün Sanayi Yapısı ve Verimlilik Göstergeleri 1986-1989" adlı çalışmasını kapsamını imalat sanayi alt gruplarından gıda, başka yerde sınıflandırılmamış gıda, içki ve tütün sanayileri oluşturmuştur. Çalışmanın amacı, bu sektörlerin yapısının incelenmesi, sektöre ilişkin verimlilik göstergelerinin verilmesidir denilmektedir.

Araştırmada DİE'nin "Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri"nden yararlanılmıştır. Çalışma DİE verilerine dayalı olduğu için, incelenmesi değişkenlerin tanımları da DİE'nin Yıllık İmalat Sanayi İstatistiklerin aynısı olarak alınmıştır. Buna göre işleri sayıları, çalışanlar ortalaması, ücretle çalışanlara yapılan yıllık ödemeler, sabit sermayeye yapılan gayri safi ilaveler, input, output ve katma değer durumları incelenmiştir. Bu inceleme verimlilik açısından yapılmıştır. Verimlilik ölçümünde kullanılan genel eşitliğin Verimlilik=Çıktı/Girdi olduğu belirtilerek buna da girdi çıktı tanımının amaca göre değiştiği belirtilmektedir. Buna göre çalışmada en önemli girdi işgücü olarak alınmıştır. Çıktının, adam-gün olarak ölçülüp işgücü girdisine bölünmesiyle verimlilik hesaplandığı belirtilmektedir.

BİNGÖL (1992), Sebze işleme sanayinin Türkiye ekonomisindeki önemi, önceliği ve sorunlarına ilişkin "Sebze İşleme Sanayinde Girdi Kullanımı ile Verimlilik Sorunları ve Öneriler" isimli çalışmasında tesislerin verimli çalışmalarını engelleyen sorunları saptamak, bunların çözümleri için gerekli önlemleri belirlemek öneriler getirmek amaçlamıştır.

Araştırma sebze işleme sanayinin sebze konserveleri, salça ve kurutulmuş sebzelere ilişkin alt gruplarını kapsamaktadır. bu kapsamda incelenen tesislerin gelişmiş teknolojiye sahip olmaları, sebze işleme sanayi sektörünü temsil edebilmeleri, tarımsal potansiyeli yüksek ve değişik yörelerde kurulmuş olmaları gibi özellikler aranmıştır.

Sebze işleme sanayine yönelik bu araştırmada veri toplamak amacıyla anket çalışması yanında çeşitli kurum ve üniversitelere ait yayılardan da yararlanıldığı belirtilmektedir. Anket formlarından sağlanan veriler basit ortalamalar ve yüzde dağılımlar hesaplanarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak sektörün emek yoğun bir sektör olduğu ve kalifiye eleman sıkıntısı çekildiği, işletmelerin sermaye yetersizliği içinde oldukları, hammadde sıkıntısı çekildiği, buna kuruluş yeri seçiminin yanlışlığını da ilave edilmesiyle sektörde atıl kapasite olduğu, ambalaj temininde, kalite miktar, standartlar ve fiyat yönünden sıkıntılar olduğu belirtilmektedir.

tesislerin varlıklarını devam ettirebilmesi için bu sorunlarının çözümüne yönelik öneriler getirilmiş ve dış pazarlarda rekabet edebilmek için bu sorunların çözümünün gereği ve rekabet şartlarına uyumun zorunluluğu vurgulanmıştır.

KARABAĞLI (1992), "Avrupa Topluluğu ve Türkiye'de Et ve Et sanayi Ürünlerinin Pazarlama Olanakları" adlı araştırmasında Türkiye et ve et sanayi ürünlerini ayrıntılı bir şekilde ele alarak incelemiş ve Avrupa Topluluğu, EFTA, OrtaDoğu ve Doğu Avrupa ülkeleri ile kıyaslama yoluyla aradaki farklılıkların neler olduğu ve ne gibi önlemlerin gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Çalışma, ana hatları itibariyle, Avrupa Topluluğu ortak Tarım Politikası ve uygulamaları, Türkiye, AT, EFTA, Doğu Avrupa ve OrtaDoğu ülkelerinde canlı hayvan varlığı, karkas ağırlık, et üretimi (taze, işlenmiş), pazarlama düzenleri, ticareti ile özellikle AT'de fiyat mekanizması ve uygulaması, sübvansiyonlar gibi konuları kapsamı içine almıştır.

Araştırma sonucunda incelenen ülkeler içinde en büyük üretim ve dış ticaret potansiyeline AT'nin sahip olduğu belirlenmiştir. Gerek AT gerekse öteki gelişmiş ülkelerde besi hayvanlarının hepsinin kültür ırklarından oluşmasının, verimlilik ve üretimde önemli artışlara neden olurken kişi başına et tüketimin de giderek büyük boyutlara ulaştığı sonucuna varılmıştır. Türkiye'nin giderek AT ve benzeri ülkelerin pazarı haline gelmesini önlemek açısından verimlilik, üretim, pazarlama, destekleme gibi sorunların çözümü amacıyla çağa uygun bir hayvancılık politikası belirlenip uygulamaya konulmasının gereği belirtilmiş buna göre önerilerde bulunulmuştur.

BİNGÖL (1993), "Meyve ve İşleme Sanayinde Girdi Sorunları ve Verimlilik" adlı çalışmasında Türkiye ekonomisinde önemi ve önceliği olan yıllara göre istikrar içinde çalışmayan ve ekonomik faaliyet yapmadığı belirtilen meyve işleme sanayinin mevcut idari mali ve teknik konularının araştırılmasının gerekli görüldüğünü belirtmiştir. Bu doğrultuda yapılan araştırma ile tesislerin verimli çalışmalarını engelleyen sorunların saptanması, bunların çözümleri için gerekli önlemlerin belirlenmesi ve öneriler getirilmesi amaçlanmıştır.

Meyve işleme sanayine yönelik bu araştırma için gerekli verilerin anket formları yardımıyla ve Devlet İstatistik Enstitüsü Yıllık İmalat Sanayi Anketleri'nden derlendiği belirtilmektedir. Türkiye Meyve ve İşleme Sanayinde toplam 107 işletmeye uygulanan anket çalışmalarıyla sağlanan verilerin basit aritmetik

işlemlerden geçirilerek değerlendirildiği ifade edilmiştir. Araştırmada verimlilik ölçümü için işgücü saati başına temel girdi unsurları ile toplam girdi ve çıktı değerleri, çalışan kişi ve kullanılan girdi başına düşen çıktı değeri ve kişi başına katma değer hesaplanmıştır.

Araştırma sonucunda incelenen tesislerin sorunlarında finansman, hammadde, pazarlama ve işgücü konularının öncelikli durumda olduğu saptanmıştır. Bu sorunların çözümüne yönelik girdinin etkin kullanılması, kalite ve kalite kontrolü konularına önem verilmesi, meslek içi eğitimi uygulanması, pazar talebine uyulması hammadde temininde sözleşmeli üretime ağırlık verilmesinin gerekliliği belirtilmiştir.

ARIKBAY (1993), "Türkiye Gıda Sanayinde Teknolojik Yenilikleri İzleyememenin Maliyeti" adlı çalışmasında seçilen gıda sanayi işletmeleri ile görüşmeler yapmak suretiyle, işletmelerin teknolojik yenilik kaynakları ile teknolojik gelişmelere açıklık düzeyini ve Türkiye'nin gıda sanayinde ulaşılan teknoloji düzeyini saptamayı farklı teknolojik düzeylere göre üretim maliyetlerinin ne ölçüde değiştiğini daha ileri teknolojiyi uygulamamaktan doğan kayıpları belirlemeyi amaçlanmıştır. Ancak görüşme yapılan işletmelerden konuya ilişkin sorulara yeterince ya da hiç cevap alınamamasının bu sorgulamanın yapılmasını engellediği belirtilmektedir. Durum böyle olunca araştırmada bunun yerine beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde hazırlanan özel ihtisas komisyon raporlarında verilen sanayi ve ticaret maliyetlerinin gelişimi incelenmiş ve işletmelerden alınabilen bilgilerle karşılaştırmalar yapılmıştır.

Çalışmada öncelikle teknoloji kavramı, gıda sanayi kapsamında ele alınan alt sektörlerin et ve mamulleri, süt ve mamulleri, un ve mamulleri, meyve ve sebze işleme sanayi, bitkisel yağ ve mamulleri sanayi teknoloji düzeyleri sonulmaya çalışılmıştır. Daha sonra farklı teknoloji düzeyindeki işletmelerin üretime başlayış tarihleri, kapasite kullanım oranları, uluslararası düzeyi göre teknolojik düzeyleri, kuruluşlarından itibaren teknolojik değişimler incelenmiştir. Son olarak Türkiye gıda sanayi işletmelerinde teknolojik yenilikleri izleyememenin yol açtığı maliyet artışına örnekler anket bulgularından ve özel ihtisas komisyonlarında sunulan bilgilerden yararlanılarak verilmiştir.

Ayrıca DPT'nin iktisadi ve sosyal sektörlerde uzmanlık alanlarıyla ilgili konularda bilgi toplamak, araştırma yapmak, tedbirler geliştirmek ve öneride

bulunmak, kalkınma planı çalışmalarına yardımcı olmak, plan hazırlıklarında daha geniş bir çevrenin katkısını sağlamak amacıyla sürekli ve geçici olarak kurduğu özel ihtisas komisyonları tarafından oluşturulan özel ihtisas komisyonu raporları da tez konusu ile ilgili önemli araştırmalardır.

3. MATERYAL ve YÖNTEM

3.1. Materyal

Literatür çalışmasına dayalı bu araştırmanın materyalini ikinci derece veriler oluşturmuştur. Konu ile ilgili daha önce yapılmış araştırma ve yayınlar ile Milli Prodüktivite Merkezi (MPM), Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (STB), Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı (TKİB), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)'ne ait yayınlardan faydalanılmıştır.

Ancak zaman serilerinin hazırlanmasına kaynak oluşturan asıl materyali DPT kalkınma planları ve yıllık programları ile DİE'nin yıllık imalat sanayi istatistikleri oluşturulmuştur. Üretim, iç talep, ithalat ve ihracata ilişkin veriler DPT yıllık programlarından, işyeri sayısı istihdam, girdi, çıktı, katma değer ve sabit sermayeye yapılan ilaveler, DİE yıllık imalat sanayi istatistiklerinden sağlanmıştır.

3.2. Yöntem

Bu çalışmada, ikinci derecede elde edilen verilerin analizinde ekonomik yorumlara varabilmek için ortalamalar, yüzde hesapları ve indekslerden yararlanılmıştır. 1971-1995 döneminde düzenli elde edilebildiği belirtilen araştırmanın 1971-1993 yıllarına ait gerçekleşen cari değerleri 1981=100 Toptan Eşya Fiyatları İndeksi baz alınarak reel değerlere çevrilmiş bu işlem sonucunda sözkonusu veriler enflasyonist etkiden arındırılmıştır. Böylece yorumlar sağlıklı ve gerçeğe uygun hale getirilmiştir.

1971-1995 Yılları arasının uzun bir dönem olması ve verilerin 1980 öncesinde ve sonrasında bazı farklılıklar göstermesi nedeniyle sektörün 1971-1980 ve 1981-1995 yıllarını kapsayan iki dönem halinde incelenmesini gerektirmiştir. Bu şekilde veri farklılıklarının çıkaracağı yanlışlıklar elemine edilmiş, zaman serisi verilerinin analizi daha kolay hale getirilmiş ve konunun daha iyi anlaşılabilir yorumlarının daha anlamlı olması sağlanmıştır.

2. TARIM - SANAYİ İLİŞKİLERİ

2.1. Ülkelerin Gelişme Sürecinde Tarım - Sanayi İlişkileri

Gelişme çok yönlü, karmaşık ve dinamik bir süreçtir. Basit olarak ekonomik gelişme büyüme, sanayileşme ve yapısal değişimle bütünleşme unsurlarından oluşur.

Gelişmeyi oluşturan unsurlar birbirinden ayrı ve tek başına düşünülmeyp, birbirini etkilemekte ve birbirleri üzerine etkileri ve karşılıklı ilişkileri içinde ele alındıklarında anlamlı olmaktadır .

Büyümenin daha çok üretimin teknik ve fiziksel yönünü açıkladığı bu bakımdan büyüme olayının tek başına ekonomik gelişmeyi açıklamayıp onun yalnızca bir yönünü ve unsurunu oluşturduğu söylenmektedir.

Yapısal değişim ise ekonomik bütün içindeki sektörlerde bölgelerde ve teknolojiye zamanla ortaya çıkan başkalaşım ve farklılaşmadır. Yapısal değişim olayı genellikle, ekonominin geleneksel yapıdan modern sınai yapıya geçişi şeklinde anlaşılıp, yorumlanmaktadır.

Gelişmenin diğer unsuru da ekonominin kendi içinde bütünleşmesidir. Kalkınmakta olan ülkelerde yalnızca neyin ne kadar üretileceği değil, aynı zamanda üretimin nerede, kimlerin katkısıyla ve hangi girdi çıktı ilişkileri içinde gerçekleştirileceği de önem taşımaktadır. İstikrarlı bir gelişme için büyüme ve değişim unsurları kadar ekonominin bütünleşmesi zorunluluğu vardır.

Gelişmiş sanayi ülkelerinde büyüme, yapısal değişim ve bütünleşme unsurları paralel ve aynı yönde yol alırlar. Sektörler ve bölgeler arasındaki ilişkiler devamlı, hacimli ve yoğundur. Buna karşılık geliştirmekte olan ülkelerde ise, bazı kesimler büyüme ve yapısal değişim içindeyken bazıları durgunluk içinde bulunurlar. Sektörlerin ve bölgelerin birbirleriyle ilişkisizliği, birbirleri karşısındaki kayıtsızlığı da ekonomide çözüme ve desentegrasyon olaylarını ortaya çıkarabilir.

Sonuçta ekonomik büyüme ve yapısal değişim kadar ekonominin belirli bir üretim potansiyeli arz eden çeşitli sektörler ve bölgeleriyle, birbirinden kopmaksızın ve birbirlerini tamamlayacak bir bütünleşme ilişkisi ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik gelişme sürecinde tarım ve sanayi sektörleride kendi içlerinde değişip büyüyerek ekonomik gelişmeye katkıda bulunurlar. Ayrıca tarımın "veren sektör" veya "besleyen sektör" olarak katkı yaptığı sanayinin de "alan sektör" veya "sürükleyici sektör" görevini üstlendiği ilişkiye de gelişmenin bütünleşme unsurunu gerçekleştirerek ekonomik gelişmeye katkıda bulunurlar.

Aralarında karşılıklı ilgi ve ilişki bulunan sektörleri, birbirinden bağımsız düşünmek ve yalnızca bir sektörün ekonomik kalkınmaya katkısını tanımlamak ve incelemek güçtür (Olalı ve Duymaz, 1987).

Gelişmenin başlangıç safhalarında tarım ile sanayi arasında belirli bir kaynak rekabeti bulunmakla birlikte, her iki sektör aslında birbirinin alternatifi veya rakibi değil, çoğu açıdan birbirini tamamlayan ve birbirine muhtaç olan üretim kesimleridir. Bu sektörler birbirinin varlığını ve ihtiyaçlarını dikkate alacak biçimde paralel ve uyumlu çalıştıkları sürece gelişme, istikrarlı ve sektörlerarası yapısal bağlar hacimli olacaktır denilmektedir. Gelişmenin ileri safhalarında ise sanayi sektörü ekonominin hakim ve sürükleyici unsuru durumuna gelse dahi bu olgunun tarımın besleyici rolünü ortadan kaldırmayacağı ifade edilmektedir.

Gelişme sürecinde tarım ve sanayi ilişkileri çeşitli yönlerden incelenebilir.

1. Sermaye Birikimi Açısından Tarım Sanayi İlişkileri

Gelişmenin başlangıcında ekonomideki tasarruf ve yatırımların kaynağı tarımdır. Tarım sanayileşme için gerekli olan sermaye birikimini sağlayacak ana kaynaktır. Yani gelişmenin ilk safhasında tarımsal üretim artışı sürükleyici olmasa da besleyici ve hazırlayıcı bir rol üstlenir. Tarımsal alanda gelişerek tarımdan elde edilen kaynaklar sanayiye aktarılır ve sanayinin gelişmesi sağlanır.

Tarım kesiminin düşük gelir düzeyinde marjinal tüketim eğilimi yüksek, marjinal tasarruf eğilimi düşüktür. Bu dikkate alınırsa bu kesimde bir sermaye birikiminin olamayacağı düşünülebilir. Bu nedenle tarımda ancak zorunlu tasarruflardan sözedilebilir. Zorunlu tasarrufların başında tarım kesiminden alınacak vergiler gelir.

Tarihi gelişme sürecinde sanayileşmede başarı kazanmış ülkelerin bu süreç içindeki yerlerine bakıldığında başarılarını büyük ölçüde madencilik kesminde yaptıkları iyileştirmelere borçlu oldukları görülür. İngiltere'de kömür, İsveç'te kereste ve demir, Kanada ve Amerika'da tarım ürünlerindeki verim artışı sanayileşmenin başarılmasını sağlayan unsurlar olmuştur

Sanayileşmenin itici gücü olan tarım yalnızca tasarruflar yoluyla sanayiye kaynak aktarmaz. Genellikle tarım ürünleri üreten az gelişmiş ülkeler için gerekli döviz tarım ürünleri ihracatı ile sağlanmaktadır. Sanayileşme sürecinin tamamlanabilmesi için gerekli ithalatın yapılması bir zorunluluk iken, ihtiyaç duyulan yatırım malları, aramalar ve hammaddelerin ithal edilebilmesi döviz rezervlerine bağlıdır. Dış ödeme güçlükleri sanayileşmeyi ve kalkınmayı geciktiren önemli bir faktördür. Bu darboğazları ortadan kaldıracak etmenlerin başında da, tarımsal ürün ihracatı ile sağlanan döviz gelirleri gelmektedir. Yani tarım ürünleri ihracatı yoluyla sağlanan döviz gelirleri gelişmeyi sürükleyecek olan sanayi sektörü için gerekli yatırımların finansmanında kaynak oluşturacaktır (Gürler ve Ark., 1991).

Görülüyor ki; sanayileşmedeki ilk itici güç tarımdan kaynaklanır ve, tarım ürünlerindeki verim artışı sanayileşmenin başarılmasını sağlayan unsurdur. Sanayileşme de tarımın makineleşmesine ve teknolojik ilerlemesine hizmet verecek bir işlev üstlenmesinin yanısıra, tarım ürünlerine talep yaratarak tarım sektöründe ikinci bir iyileştirme fırsatı yaratabilmektedir.

2. İşgücü Kullanım Açısından Tarım Sanayi İlişkileri

Gelişmekte olan ülkelerde tarım kesimindeki nüfus oldukça yoğundur. Tarım sektörünün bu yoğunluğu emek fazlasını oluşturur ve mekanizasyonun da yaygınlaşmasıyla daha az işgücüne gereksinim duyulur. Tarım kesimi kendi bünyesinde fazla olan işgücünü gelişen diğer sektörlerle vermek suretiyle hem tarım dışı sektörlerin işgücü ihtiyacını karşılar hem de tarımda kalan işgücü başına düşen verimlilik düzeyinin yükselmesini sağlar. Sanayi kesiminde emeğin fiyatının yüksek oluşunda tarımdan sanayiye işgücü akımını etkiler (Gürler ve Ark., 1991).

3. Birbirlerinin Ürettikleri Mallara Olan Talepleri Açısından Tarım-Sanayi İlişkileri

a- Sanayi Ürünlerine Talep Yaratma Açısından Tarım Sanayi İlişkileri

Geleneksel tarımdan modern tarıma geçilip, tarımda teknoloji kullanılmaya başlaması tarımın sanayi ürünlerine talebini artıracak ve sanayi için bir pazar oluşturacaktır. Bu etkinin iki şekilde ortaya çıktığı ifade edilmektedir. İlk olarak tarımda alet ve makinalarla modern girdi kullanımı, bu malları üreten (gübre fabrikaları, ilaç fabrikaları, traktör fabrikaları, alet ve ekipman fabrikalar) sanayilerin gelişmesini sağlayacaktır. İkinci olarak da tarıma bağımlı sanayiler şeklinde ifade

edilen bu sanayilerin tarımda kullanılmasıyla da tarımsal verim artacaktır. İkinci etki bu noktada oluşarak gelir düzeyinin, dolayısıyla bu kesimde yaşayanların hayat standartının yükselmesi diğer sanayi mallarına olan talebi artıracaktır ve tarım sanayi ürünlerine talep yaratma açısından ikinci kez itici güç olacaktır (Gürler ve Ark., 1991).

b- Tarım Ürünlerine Talep Yaratma Açısından Tarım-Sanayi İlişkeleri

Gelişmekte olan ülkeler, sanayileşmede daha çok yurt içinde üretilen tarım ürünlerini işleyecek şekilde sanayileşmeyi planlamıştır. Çünkü sanayileşmelerinde yatırım malları açısından dışa bağımlı olan gelişmekte olan ülkeler bir de hammadde açısından dışa bağımlı duruma gelmemek ve varolan potansiyeli değerlendirerek sanayileşmek zorundadırlar. Tarım sektörü ülkenin sanayileşmesi için gerekli hammaddeleri üreterek tarıma dayalı sanayilerin gelişmesine zemin ve kaynak hazırlar. Sonraki aşamalarda nüfusun artması ve tarım dışı kesimlerin beslenme gereği tarım kesiminin pazarlanabilir üretim fazlasını gerektirmektedir. Bu da bu alanda sanayileşmenin şartını oluşturmaktadır.

Gelişmekte olan ve sanayileşmeyi hedef kabul etmiş ülkeler tarihsel gelişmede, sanayileşmiş ülkelerin önce tarım sektöründe reform yaparak tarımsal üretim ve verimi artırdıklarını, sanayileşmeye hız verdiklerini ve ekonomik gelişmede tarım ve sanayinin birlikte çalışma gereğini gözlemlemişlerdir (Olalı ve Duymaz, 1987).

2.2. Tarım Sanayi Entegrasyonu

Entegrasyon (Bütünleşme) kavramı, nitelikleri birbirinden farklı olmakla beraber birbirlerini tamamlayıcı işleve sahip bulunan ekonomik birimlerin birleşerek bir gövde haline gelmeleridir (Çıkın ve Karacan, 1994).

Bütünleşme hareketleri ekonomik birimler arasında bölgesel ve ulusal düzeyde olabileceği gibi uluslararası düzeyde de olabilir.

Genel olarak entegrasyon yatay (horizontal) ve dikey (vertikal) entegrasyon olarak iki bölümde ele alınır.

Yatay bütünleşme aynı alanda faaliyet gösteren birimlerin ekonomik ve hukuki olarak birleşmelerini ifade eder. Bu bütünleşmede küçük işletmeler yönetim giderlerinin, alım maliyetlerinin, satış giderlerinin düşürülmesiyle önemli kazanımlar sağlamakta, büyük girişimcilerin avantajlarına kavuşabilmektedir.

Dikey entegrasyon ise, farklı alanlarda faaliyet gösteren çeşitli birimlerin biraraya gelmeleridir (Çıkın ve Karacan, 1994).

Dikey bütünleşme kavramı ile dikey piyasa kanallarında birbirini izleyen ve birbiri arasında ekonomik ve teknik anlamlarda tamamlayıcılık ilişkileri bulunan sektörler arasında girdi çıktı ilişkilerinin ileri ve geri bağlantı etkileri ortaya çıkarılarak organize edilmesi ifade edilmektedir.

Bu süreç ile sektörlerin birbirleri için pazar ve kaynak yaratmaları sözkonusudur. Bu süreç içinde birbirini izleyen üretim aşamalarının birbirlerini itme ve çekmeleri sürüklemeleri veya beslemeleri gibi olaylar yer almaktadır. Kısaca bütünleşme ile, sektörlerin birbirlerini izleyen üretim kademelerinin arz ve talep yönünden karşılıklı ihtiyaçlarına yönelmeleri ve birbirleri ile kaynaşmaları ifade edilmek istenmektedir .

Bütün ekonomik süreçlerde olduğu gibi bütünleşme olayı da ekonomide tek başına ortaya çıkmamıştır. Ekonomik kalkınmada tarımın ya da sanayinin önceliği tartışması artık itibarını yitirmiş görünmektedir. Bu konuda üzerinde birleşilen görüş her iki kesimin de yanyana ve birbirlerini etkileyerek gelişmelerinin gerekliliği yönündedir.

Genel olarak bütünleşme olgusundan sonra tarım sanayi bütünleşmesi (Tarım-Sanayi Entegrasyonu) olgusu incelendiğinde bu konuda agribusiness, kırsal sanayiler, kooperatifler ve sözleşmeli tarım kavramları ile karşılaşılacaktır.

Bütünleşmede Agribusiness: Tarım, sanayi ve ticaret kesimlerinin yanyana ve içiçe oluşan bir bütünleşme sürecine girmeleri, gelişmiş ülkelerde "agrindus" veya "agribusiness" kavramları ile ifade edilen bir ekonomik olayın doğuşuna neden olmuştur.

Agribusiness kavramı geniş anlamda tarım, sanayi ve ticaret kesimlerinin dikey pazar kanalları çerçevesinde tamamlanmalarını ifade eden dikey bir bütünleşme örneğidir (Olalı ve Duymaz, 1987).

Gelişen teknoloji, artan dünya nüfusu, insanların kırdan kentlere göçü, tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin bütünleşmiş bir yapı içinde örgütlenmelerini, birbirleri ile bağlantılı çalışmalarını gittikçe güçlendirmektedir. Bugün dünyanın büyük bölümünde tarımı, tarıma girdi sağlayan ve tarımsal ürünleri değerlendiren sanayi kollarından ayrı düşünmenin olanaksız duruma geldiği söylenebilir. Bu üç

kesimden herhangi birinin üzerine düşen görevi aksatması diğerlerinin başarılarını doğrudan etkiler ve onları çalışmaz duruma getirebilir.

Tarım ile öteki faaliyet alanları arasındaki bu son derece güçlü bağımlılık, bu kesimlerin birlikte düşünülerek, tek bir ekonomik kesim gibi ele alınmaları yönündeki eğilimleri güçlendirmiştir. Agribusiness olarak adlandırılan bu kesim halen dünyanın en geniş ekonomik faaliyet alanını oluşturmaktadır. Ulusal ekonomiler içinde sahip olduğu ağırlık insanların zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması görevini yüklenmiş olması ile agribusiness (tarım-sanayi) tarım işletmelerini, imalatçı firmaları, pazarlama firmalarını içine alan karmaşık bir yapıya sahip bir sektördür (Çıkin ve Karacan, 1994).

Bütünleşmede Kooperatifler: Kooperatifçilik kelimesi latince "cooperatio" kelimesinden türemiştir. Cooperatio latinede işbirliği ve işbirliği etmek anlamındadır. Geniş anlamıyla da bir topluluğun aradığı sonuca ulaşmak için ortaklaşa bir faaliyette gayret ve olanaklarını birleştirerek biraraya gelmeleri anlamını taşır (Çıkin ve Karacan, 1994).

Kooperatifçilik özellikle tarımsal alanda dağınık, düzensiz imkanları birleştiren, geliştiren ve güçlendiren en iyi dayanışma aracıdır.

Bütünleşme kooperatiflerde de yatay ve dikey entegrasyon olarak görülebilir. Genellikle perakende ticaretle uğraşan kooperatiflerin gelişmeleri yatay entegrasyon şeklinde olmuştur. Bazı kooperatiflerde de bir ürünün yalnız satışına aracılık edilmeyip, onun tarladan depoya sevki, depoda saklanması, işlenmesi, ambalajlanması ve nihayet iç ve dış piyasaya satışına kadarki işlemleri yüklenmekle de kooperatiflerde dikey entegrasyon oluşturulmuştur.

Tarım-sanayi bütünleşmesinin sağlanmasında kooperatiflerin önemi ve tarıma dayalı endüstrilerin çiftçi kooperatiflerince kurulmasının yararlı olacağı genellikle kabul edilmektedir

Tarım sanayi bütünleşmesinde kooperatiflerin rolünü birkaç ana başlık altında incelemek mümkündür.

a. Üretim ekonomisi açısından;

Bilindiği gibi çiftçiler, kooperatif işletmelerinin yalnız müşterisi değil, aynı zamanda sahibidirler. Bazı endüstriyel faaliyetlerin de kooperatifçe yürütülmesi durumunda çiftçiler bu endüstriyel girişimlerinde ortağı durumuna geleceklerdir.

Böylece tarımsal ve tarım dışı işletmeler arasındaki ekonomik çıkar çatışmasının ortadan kalkması tarımda ve tarıma dayalı endüstri kollarında verimliliğin ve etkinliğin artmasına katkıda bulunabilir. Herhangi bir şekilde istismar edildiği kanısına kapılmayan çiftçinin üretimi artırma yönünde daha çok çaba harcaması beklenebilir. Tarımda ve tarıma dayalı sanayi kollarında kullanılan girdilerin kalitesi de büyük önem taşımaktadır. Dikey bütünleşme kooperatifler aracılığı ile gerçekleştirildiğinde girdileri üreten ve kullanan işletmeler genellikle aynı kişilere ait olacağından kaliteli girdi üretimi de garanti altına alınmış olacaktır.

b. Sermaye birikimi açısından;

Tarıma girdi sağlayan ve tarımsal ürünleri hammadde olarak kullanan endüstrilerin kooperatifler tarafından kurulmasıyla, tarımsal üretimle sanayinin üretiminin bir kesim elinde olmasının sağladığı olumluluk katma değeri artıracaktır. Tarımdan ve sanayiden sağlanan katma değerler gözönüne alındığında kırsal kesimde önemli bir sermaye birikiminin oluşacağı söylenebilir. Bu birikim kişilerin değil, belirli bir sosyal sorumluluğu bulunan kooperatiflerin elinde toplanacağından, bunun verimli yatırım alanlarına yönltilmesinin çok daha kolay olacağı ve aracı payının azaltılarak tarım üreticisinin gelirinin artacağı öne sürülebilir. Yaratılan fazlanın bir bölümü ortaklara dağıtıldıktan sonra, geri kalanın yatırım fonlarına aktarılması ile kooperatif bünyesinde önemli bir sermaye birikimi sağlanabilecek ve bu yolla gerçekleştirilen yatırımlar ülke kalkınmasına katkıda bulunabilecektir.

c. Yerleşim düzeni ve istihdam açısından;

Kooperatif yatırımlarının kırsal alanlarda gerçekleştirilmesi, ülkeye bazı ekonomik yararlar sağlayabilecektir. Kırsal alanlarda gerçekleştirilen endüstriyel yatırımlar, kırsal işsizlik sorununu çözümlenecek, sağlıksız kentleşme olgusu frenlenebilecektir. Sanayi kuruluşlarının ve işsizlerin kentlerde kümelenmeleri çevre kirliliğine ve toplumsal huzursuzluğa yol açmaktadır. Kırsal alanlardaki endüstriyel gelişme, hem kentlerdeki endüstriyel yoğunlaşmadan kaynaklanan sorunların çözümlenmesine hem de kırsal kesimde yaşayanlara yeni istihdam ve gelir olanakları yaratılmasına katkıda bulunacaktır (Çıkin ve Karacan, 1994).

Uygulamada kooperatifler tarımsal ve tarım dışı kooperatifler olarak ayrılmaktadır. Tarımsal kooperatifler de Tarımsal hizmet ve alım kooperatifleri,

Tarımsal işleme ve pazarlama kooperatifleri ve tarımsal üretim kooperatifleri olarak ayrılmaktadır (Çıkin ve Karacan, 1994). Tarımsal kooperatiflerden tarımsal işleme ve pazarlama kooperatifleri tarım sanayi bütünleşmesine örnek teşkil etmektedir. Türkiye'deki kooperatif istatistiklerinde tarımsal işleme kooperatifleri ile ilgili bilgilere rastlanmamaktadır. Ancak bu Türkiye'de Tarımsal işleme kooperatiflerinin bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Tarım satış kooperatifleri, tarımsal kalkınma kooperatifleri vb. hem işleme hem de pazarlama işlevini yerine getirmektedir.

Birçok tarım satış kooperatifi zeytinyağı, şarap, iplik, pekmez, ayçiçekyağı vb. ve pek çok köy kalkınma kooperatifi de süt ürünü, zeytinyağı, şarap, konserve, meyve, domates salçası vb. üretmektedir.

Çizelge 1. Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin Tarıma Dayalı Sanayi Proje Uygulama Durumları (1992)

SEKTÖRLER	PROJE UYGULAMA DURUMU				TOPLAM
	Uygulamaya Başlamış	Yatırımı Durmuş	İşletmesi Durmuş	İşletmede Olan	
Süt ve Mamulleri San.	14	66	78	54	212
Un ve Mamulleri San.	3	6	5	10	24
Mey.ve Seb. İşle. San.	4	31	21	38	94
Bitkisel Yağ Sanayi	6	7	35	41	89
Yem sanayi	--	3	1	--	4
İçki Sanayi	--	--	1	1	2
Dokuma Sanayi	29	82	87	66	264
Deri ve Mamulleri San	--	2	2	--	4
TOPLAM	56	197	230	210	693

Kaynak: Özcan DİLMEN., "Kırsal Sanayinin Geliştirilmesinde Tarımsal Kooperatiflerin Önemi", Kırsal Sanayi Sempozyumu, Ankara.

Çizelgede de görülebileceği gibi 693 kooperatiften 210'u işletmede olup, 483'ü uygulamaya başlamamış ya da yatırım ve işletmesi durmuştur. Başka bir deyişle tarıma dayalı sanayi alanındaki tarımsal kalkınma kooperatiflerinin %30'u işler halde bulunmaktadır (Anonim, 1993 e)

Tarım satış kooperatifi olarak tarıma dayalı sanayi işletmesi bulunan kooperatifler ve işletme sayıları çizelge 2'de verilmiştir.

Mülayim (1992)'ye göre kooperatiflerin tarım ürünlerinin işlenmesindeki payının sütte %2.9 (bu pay İrlanda'da %100, Hollanda 'da %90, Almanya'da

%78'dir), şarapta %4.4, zeytinyağında %6.8, bitkisel yağda %9.7, hayvan yeminde %9.5, meyva suyunda %5 ve unda %1'dir (Çıkın ve Karacan, 1994).

Çizelge 2. Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin Fabrika ve İşletme Sayısı

Birlik Adı	Merkezi	Kuruluş Yılı	Fab ve İş. Sayısı	Konusu
Tariş	Aydın	1914	47	İncir, Üzüm, Zeytin, Pamuk
Taskobirlik	Nevşehir	–	5	Çekirdekli Kuru Üzüm
Çukabirlik	Adana	1940	8	Pamuk ve Soya
Fiskobirlik	Giresun	1938	21	Fındık
Trakyabirlik	Edirne	1966	3	Bitkisel Yağ, Margarin
Kozabirlik	Bursa	1940	2	Koza, İpek
Karadenizbirlik	Samsun	1978	1	Ayçiçeği ve Soya
Antbirlik	Antalya	1952	7	Pamuk, Soya
Gülbirlik	Isparta	1954	5	Gül
Güneydoğubirlik	Gaziantep	1940	4	Antepfıstığı, Kır.Biber, Üzüm, Bit. Yağ
Narenciyebirlik	–	–	1	Narenciye
Tiftikbirlik	Ankara	1969	–	Tiftik
TOPLAM			104	

Kaynak: Turan GÜNEŞ., "Ekonomik Yönden Türkiye'de Tarımsal Sanayinin Durumu, Gelişme Eğilimleri, Sorunları ve Tarımsal Sanayi Kuruluşlarının Özelleştirilmesi", Tarımsal Sanayi Kitler ve Özelleştirme, Ankara, 1994, S.23.

Zafer GÜRLER., Tarımsal Kuruluşlar ve Organizasyonlar, Tokat, 1993.

Bütünleşmede Kırsal Sanayiler: Kırsal alanda sanayileşme, özünde kır-kent arasındaki kültürel ve ekonomik farklılıkların bir dengeye kavuşturulmasını; kırsal nüfusu yerinde kalkındırmayı, bir başka deyişle göç ve istihdam sorunlarını yerinde çözmeyi amaçlayan politik bir tercihtir (Anonim, 1994 b).

"Kırsal sanayi" teriminin farklı olgularını içermesi bu konuda farklı algılamaları ortaya çıkarabilmektedir.

"Kırsal" kelimesinden dolayı algılamada yersel konum, tanımının ayırt edici özelliği olmaktadır. Kırsal alanda kurulan bir otomotiv sanayi bu algılama biçimine göre "kırsal sanayi" sayılabilmektedir. Diğer taraftan "kırsal" sayılan alanlarda üretilen ve ağırlıkla da bitkisel ve hayvansal ürünleri herhengi bir düzeyde işleyen "sanayi" işletmeleri olarak algılanabilmektedir. Bu algılama biçiminde ise kullanılan hammaddelerin tarımsal sayılan süreçler sonunda elde edilmiş olması tanımın ayırteci özelliği olmaktadır. Böyle bir algılamada da nerede kurulursa kurulsun ve hangi düzeyde olursa olsun sütü, eti, buğdayı veya mısırı işleyen sanayi

işletmeleride kırsal sayılabilecektir. Bu iki algılama biçiminde de eksiklikler olup tanım ve yaklaşım biçimi kargaşasına yol açmaktadır.

Bu bağlamda bir sanayinin kırsal sanayi sayılması için ne kırsal alanda kurulmuş olması ne de tarım ürünlerini işleyen bir sanayi olmasının yeterli olduğu söylenebilir. Kırsal sanayinin ekonomik yönünün yanında kırsal alanının sosyal sorunu olan emek fazlasının kullanımının yerinde istihdamını kapsamaktadır.

Bu kavram kargaşalığında kırsal sanayi; "bir yörede varolan ekonomik, sosyal ve kültürel yapının iyileştirilmesi ve değerlendirilmesi amacıyla kırsal sayılan ortamlarda kurulan ve kurulacak olan işletmelerdir" diye tanımlanmaktadır(Anonim, 1994 b).

Kırsal alanlarda kurulacak kırsal sanayiler, tarım-sanayi bütünleşmesi ile ilgili olup yalnız tarım-sanayi entegrasyonunu değil kır-kent entegrasyonunu da sağlaması açısından oldukça önemlidir. Kırsal alan tarıma dayalı sanayileri ile yalnız bir ekonomik değer yaratılmış olmayıp sosyal yönden de kırsal ailelerin birlikteliği ve mutluluğu, insan emeğine iş olanakları yaratması, kente göçün durdurulması gibi yararlar sağlayabileceği ifade edilmektedir.

Bütünleşmede Sözleşmeli Tarım: Tarım-sanayi bütünleşmesinin hem tarım hem de sanayi kesimini ilgilendiren ve karşılıklı yararlar temeline dayanan sözleşmeli yetiştiricilik uygulamalarında oldukça önemli olduğu kabul edilmektedir.

Sözleşmeli tarımdaki sözleşme; alıcı ile çiftçi arasında sözkonusu ürünün ekimi, dikimi ya da yetiştirilmesinden önce yapılan çiftçinin belli bir ekiliş alanını ve belli bir üretimi taahhüt ettiği, bunun karşılığı alıcının ilgili alandan elde edilecek ürünü belli bir fiyat üzerinde almayı garanti ettiğini belirten yazılı yükümlenti belgeleridir.

Her iki kesimde de bu sistem ile ilgili ürünün üretim, pazarlama ve hammadde garantisini büyük ölçüde çözüme kavuşmaktadır. Tarım ve sanayi kesiminde geleceğe ait beklentilerin kesinlik göstermediği, risk ve belirsizliklerin varlığı gözönüne alındığında sözleşmeli tarım sistemiyle ürünün alıcısı olan sanayi hammadde,teminini hammaddeyi üreten çiftçi ise malının satışını garanti altına alarak bir oranda geleceğin belirsizliğinden kurtulabilir.

Sözleşmelerde, ilgili ürünün, üretim ve satış aşamalarında geçerli olacak teknik ve ekonomik koşulları belirlenir. Genellikle alıcı firma ürünün tohumluğu,

ilaçlanması, bakımı, hasadı gibi işlerde çiftçiye mali ve teknik yardımlarda bulunabilir.

Bazı sözleşmelerde fiyat belli edilmeyebilir. Ürünün miktar ve satış garantisi, fiziksel özellikleri, satış yöntemi ve zamanı gibi diğer koşullar belirlenir.

Sözleşme yapan çiftçi, belli kalite ve kantitede ürünü elde etmek konusunda risk yüklenmekte , sözleşmenin bir parçası olarak da alıcıdan bazı emirler almayı da kabul etmekte ve hasat zamanı sözleşme fiyatından daha fazla bir fiyat elde etme olanağından da vazgeçmektedir. Tüm bunlara rağmen çiftçi risk ve belirsizliğin kayıplarını sözleşme yoluyla elemine edebilecektir.

Alıcı firmalar çiftçiye göre güçlü ve hakimdirler. Bu durumlar onlara kendi fiyat ve koşullarını çiftçiye dikte etme gücünü verir. Ancak uzun vadede bu gücün etkinliği sınırlıdır. Alıcı firmanın yanlış tutumu çiftçileri diğer ürünlerin üretimine yöneltirken, firmayı hammadde ihtiyacını karşılayamaz duruma düşürebilir (Gürler ve Ark., 1991).

Tarımsal girdi üreten firmalar için de benzer durum söz konusu olabilir. Belirli bir pazar alanı bulunan ve ortalama bir talep hacmine göre üretimlerini ayarlamış olan firmalar tarım işletmelerinin faaliyet alanlarını değiştirmesi halinde zor durumda kalabileceklerdir (Çıkin, Karacan, 1994).

Sözleşmeli tarım yöntemi ile bütünleşmede çiftçi bağımsızlığından ödün verirken, belirli bir ekonomik güvenceye kavuşabilecek, diğer yandan sözleşmenin getirdiği yükümlülükler ve üretim faaliyetinin denetim altında sürdürülmesi tarım işletmelerinde verimlilik artışı sağlanmasına katkıda bulunabilecektir.

Tarım girdileri üreten firmalar ürünlerini satabilme garantisi sağlarken tarım ürünleri pazarlayan ya da hammadde olarak kullanan firmalar ise istedikleri miktar ve kalitede ürünü, istedikleri zamanda elde edebileceklerdir. Yani sözleşmelerle hem tarım kesimi, hem sanayi kesimi ve hem de ulusal ekonomi olumlu yönde etkilenecektir.

Türkiye'de sözleşmeli yetiştiricilik ilk kez Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ) tarafından pancar yetiştiriciliği için uygulanmıştır. Daha sonra aynı şirkete yağlı tohumlar ve sığır besiciliği projeleri verilerek bu alanda sözleşmeli yetiştiricilik uygulamaları başlamıştır. Daha sonraları meyve ve sebze işleme sanayilerinde,

tohumluk üretimi alanında, süt üretiminde ve tavuk yetiştiriciliği gibi konularda sözleşmeli yetiştiricilik sistemi uygulamalarının yaygınlaştığı görülmektedir.

Agribusiness, kooperatif, kırsal sanayi ya da sözleşmeli tarım, ismi ne olursa olsun bu unsurların hepsi tarım ve sanayinin ekonomik ve sosyal yönden bütünleşmesini amaçlamaktadır. Tarım-sanayi bütünleşmesi alanındaki bu hareketlerle ticaret hacimleri artırılmakta, entegre birimlerin rekabet gücü artmakta, hem tarımsal hem sanayi üretiminin verimli hale getirilmesi mümkün olmaktadır. Bir birinden ayrı düşünülmemeyen ve birbirlerine etkileri yüksek olan tarım ve sanayi kesimlerinde bütünleşme sektörlerin ve dolayısıyla ülkelerin çıkarları açısından kaçınılmazdır.

2.3. Tarıma Dayalı Sanayiler

Tarım ürünlerinin bir bölümü üretildikten sonra herhangi bir işlemden geçirilmeden tüketiciye ulaşmakta ve tüketilmektedir. Bir bölüm tarım ürünü ise işlendikten sonra tüketilmektedir. Böylelikle tarım ürünlerini hammadde şeklinde kullanan bir sanayi oluşmakta ve bu sanayi de "Tarıma Dayalı Sanayi" olarak adlandırılmaktadır (Anonim, 1994 d).

Tarım ürünlerini hammadde olarak kullanan tarıma dayalı sanayi Birleşmiş Milletler tarafından yapılan ISIC (International Standart Industrial Classification) belirlemeleri dikkate alınarak Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yapılan ayırma göre imalat sanayi içinde yer almaktadır (Anonim, 1992 f). Bu sınıflandırmaya göre Tarıma dayalı sanayi; tüketim malı üreten, aramalı üreten ve yatırım malı üreten sanayiler şeklinde ayrılmış olan imalat sanayinin çoğu tüketim malı üreten kısmında yer almak üzere tüketim malı üreten ve aramalı üreten sanayiler grupları içinde yer almaktadır.

A. Genellikle Tüketim Malı Üreten Sanayiler

1. Gıda Sanayi

- a. Et ve Et Mamulleri Sanayi
- b. Süt ve Süt Mamulleri Sanayi
- c. Meyve ve Sebze İşleme Sanayi
- d. Su Ürünleri Sanayi
- e. Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi
- f. Un ve Unlu Mamuller Sanayi

- g. Şeker ve Şekerli Mamuller Sanayi
- h. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi
  - 1. Yem Sanayi
  - 2. İçki Sanayi
  - 3. Tütün ve Mamulleri Sanayi
  - 4. Dokuma ve Giyim Sanayi
- B. Ara Malı Üreten Sanayiler
  - 5. Orman Ürünleri Sanayi
  - 6. Kağıt Sanayi
  - 7. Deri ve Mamulleri Sanayi

Bu çerçeve kabul edildiği takdirde, tarımsal üretime girdi veya makina ve teçhizat sağlayan tarım ilaçları, gübre, tarım alet ve makinaları sanayileri tarıma dayalı sanayi kapsamı dışında kalmaktadır.

Tarıma dayalı sanayi işletmeleri bazı özellikleri ile diğer işletmelerden ayrılmaktadır.

1. Tarıma dayalı sanayi işletmeleri, hammaddelerini tarım sektöründen aldıkları için bu işletmeler tarımın yaygın bir şekilde yapıldığı bölgelerde toplanmışlardır. Bu nedenle, bu işletmeler kuruluş yeri açısından bazı sanayi işletmelerine göre daha seçicidirler. Örneğin; Türkiye'de pamuk tarımının yaygın olduğu Çukurova bölgesinde çırçır fabrikalarının ve yağ bitkileri tarımının yaygın olarak yapıldığı Marmara ve Trakya bölgelerinde bitkisel yağ ve margarin fabrikalarının fazla sayıda olduğu bilinmektedir.

2. Tarıma dayalı sanayi işletmeleri, hammadde bakımından tarıma dayalı oldukları için, tarımda görülen üretim periyoditesine uyum sağlamak durumundadırlar. Yani bu işletmelerin çoğunun üretimleri belli dönemlere dayanmaktadır.

3. Tarımsal üretimin biyolojik güce dayanması ve ekolojik şartlardan etkilenmesi nedeniyle, tarımsal üretimin kötü olduğu yıllarda tarıma dayalı sanayiler hammadde temini yapamadıklarından düşük kapasite veya sıfır kapasite ile çalışmak durumundadırlar.

4. Bazı tarımsal ürünlerin depolanması ve muhafazasının mümkün olmadığı veya çok kısa süre muhafaza edilebildiği gözönüne alınırsa tarıma dayalı sanayi

işletmeleri hammadde depolanması ve saklanması açısından diğer sanayi işletmelerine göre daha büyük zorluklarla karşılaşmaktadırlar.

5. Tarıma dayalı sanayi işletmeleri genelde diğer sanayi işletmelerine oranla daha küçük ölçekli işletmelerdir. Bu işletmelerde aile işgücü ve özsermaye oranı nisbeten daha yüksektir.

6. İşletmeden kalan artıkların hayvan yemi gübre gibi yeniden tarım işletmelerinde kullanılması mümkündür.

2.4. Tarıma Bağlı Sanayiler

Tarıma bağlı sanayi tarım sektörüne teknik donatım ve ara girdiler temin ederek, tarımsal üretimi etkileme imkanları sağlayan sanayilerdir.

Verimlilik, üretimde uygulanan teknoloji, üretim girdilerinin niteliği, üretimin organizasyonu, üretimde işbölümü ve uzmanlaşma piyasalarda faaliyet ve dağıtım etkinliği gibi unsurların belirlendiği bir bileşiktir (Olalı ve Duymaz , 1987).

Tarımda birim alana verim gelişmişlik göstergelerindedir ve bu da toprağın kullanılış şekline, tarım girdilerinin durumuna, üretim tekniğine ve örgütlenmeye bağlıdır (Ayyıldız, 1983).

Geleneksel üretim yapısına ve üretim tekniğine sahip olan geçimlik bir tarım kesiminde verim artışının sağlanabilmesi için geleneksel yapıdan pazara dönük bir yapıya dönüşüm, organizasyon, uygun girdi ve teknoloji kullanımı zorunlu olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde dıştan alınan teknik ve girdilerin maliyetinin yüksek olması nedeniyle bu imkanlardan yalnızca ticari tarım kesimi yararlanmış, geçimlik kesim bu imkanlardan yararlanamamıştır. Bunun için de yurtiçi sanayinin tarım kesimini gerekli girdilerle beslemesi ve artacak üretimi de yine yurtiçi sanayide değerlendirilmesi gereklidir.

Tarımsal üretim fonksiyonunun niteliğini değiştiren, yoğun tarıma geçişi mümkün kılan ve verim düzeyini yükselten sanayi kaynaklı girdiler belli başlı iki ana grupta toplanabilir.

1. Tarımda mekanizasyon düzeyini artıran ve önemli ölçüde işgücü tasarrufu sağlayan girdiler; traktör, biçerdöğeri, yükleme ve taşıma araçları, su pompa ve boruları, aydınlatma- ısıtma cihazları vb.'dir.

2. Genellikle tarımsal üretimde aramalı olarak kullanılan girdiler; gübre, sanayi yemi, ıslah edilmiş tohum, tarımsal ilaç, su vb.'dir.

Gelişmekte olan ülkeler tarımı için, özellikle geçimlik geleneksel tarım yapısında ikinci grupta sayılan aramalı olarak kullanılan girdilerin uygulanması birincil, işgücü tasarruf sağlayan teknoloji donatımı ise ikincil derecede önem taşıyor niteliktedir. Gizli ve açık işsizliğin yüksek, alternatif istihdam imkanlarının sınırlı, kentleşme sürecinin hızlı ve sağlıksız olduğu bir ortamda tarım topraklarının daha az tarımsal nüfus tarafından işlenmesi, açık işsizliğin artmasına, kırsal itici gücünün ve kentleşmenin ivme kazanmasına yol açabilecektir. Modern üretimde mekanizasyonun artması yeterli değildir. Aksine emeğin bol ve işletme ölçeklerinin yetersiz olduğu bir ortamda ölçsüz ve bilinçsiz bir mekanizasyona geçiş çelişki yaratmaktadır (Olalı ve Duymaz , 1987).

2.5. Tarım Sanayi İlişkilerinin Gerekliliği

Tarım ve Sanayi kesimlerinin birbirlerine yönelmeleri üretimleriyle birbirlerini desteklemeleri, sektörler arası ilişkiler ağında işlek kanalların açılması ve genişletilmesi gerekmektedir. Çünkü sektörel gelişme ve ülkelerin gelişmesi sektörarası bağımlılaşma olgusuna bağlıdır.

Tarım sanayi ilişkilerini tarım-tarıma dayalı sanayi ilişkileri ve tarım-tarıma bağımlı sanayi ilişkileri şeklinde iki yönlü bir yaklaşım ile incelemek mümkündür.

a. Tarım ve tarıma dayalı sanayi ilişkilerinin gerekliliği

1. İlksel nitelikteki tarımsal gıda maddeleri ve hammaddeler dayanıksızdır. Tüketim ya da kullanım olgunluğundaki yakın bir pazarda ve hızla üreticinin elinden çıkması gerekmektedir. Oysa işlenmemiş yerine, işlenmiş ürünlerin pazara arzı ile daha uzak pazarlara ulaşılarak iç piyasalar genişleyebilmekte, ürün arzının mevsimlik niteliği önemli ölçüde ortadan kalkmaktadır. Konserveler ve dondurulmuş ürünler bunun en iyi örnekleridir.

2. Tarımsal ilksel ürünlerde arz esnekliği zayıftır. Çünkü bu tür ürünlerde üreticiler için alternatif kullanım ya da değerlendirme imkanları sınırlıdır. Bu ürünlerin endüstriyel işlemlerden geçirilmesi ile esnekliği artmış bir arz fonksiyonu elde edilebilir. Ürünlerinin kullanım ya da tüketim alternatifi artan üreticilerin üretim ve pazarlama riskleri azalacak ve arz esnekliği artacaktır.

3. Tarımsal ürünlerin endüstriyel işlemlerden geçirilmesi ile piyasada bir ürün çeşitlenmesi oluşacak, ürün deseni zenginleşecektir. Örneğin; domatesin işlenmesi ile domates salçası, domates suyu vb. elde edilmesi gibi.

4. İlk üretim aşamasındaki üreticilerin ürünlerine olan talebi organizasyonlarla karşılamaları hem tarım hem de sanayi kesimini geliştirecektir.

5. Gelişme sürecinde artan gelir ve çalışma yoğunluğu besin değeri yüksek standart, ambalajlanmış, sofraya hazır gıda maddelerine talep artmaktadır. Tarım ve sanayi tüketiciden gelen bu talebe cevap vermek durumundadır.

6. Tarım ürünleri işlendikten sonra satılarak dış ticarete kazançlı çıkmak mümkün olabilir. Tarım ürünlerinin hammadde olarak satılmasının yoksulluk ve kaynak israfına razı olmak anlamına geleceği söylenebilir.

b. Tarım ve Tarıma Bağlı Sanayi İlişkilerinin Gerekliliği

1. Tarımsal üretimin büyük ölçüde insan doğa işbirliğine dayandığı bilinmektedir. Teknolojinin ve ara girdinin tarımsal üretimde kullanılması insanın doğaya bir şekilde hakim olmasını ve onu kontrol altında tutmasını mümkün kılabilir.

2. Yoğun tarımsal üretim ve geleneksel tarımdan kurtulmak için teknoloji ve ara girdilerin kullanılması şarttır. Ancak böylelikle bir "tarımsal fazla"nın üretilip, tarım dışına kanalize edilmesi mümkün olabilecektir.

3. Tarım ve tarıma bağlı sanayi ilişkileri ile üretim bollaşacak ürün kalitesi yüksekselebilecektir.

2.6. Türkiye’de Tarım-Tarıma Dayalı Sanayi İlişkileri

2.6.1. Input- Output Analizi

Ekonomiyi sektörlere bölmek ve sektörler arasındaki karşılıklı bağları göstermek temel fikrine dayanan "INPUT-OUTPUT" veya "GİRDİ-ÇIKTI" sistemi; ilk defa "The Structure of American Economy, 1919-1939"adıyla 1941 yılında Prof. Wassily W.LEONTİEF tarafından ortaya atılmıştır (Ülgen,1980). 1990'lı yıllarda ise hem teorik hem de uygulama yönünden oldukça geliştirilmiş ve tüm dünya ülkeleri tarafından hazırlanmaktadır.

Türkiye’de 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulmasıyla birlikte input-output tablolarının hazırlanmasına başlanmıştır. 1959, 1963, 1967 tabloları DPT,1968, 1973, 1979, 1985 ve 1990 tabloları ise Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından hazırlanmıştır (Kula, 1990). Bu tablolardan 1968 yılı tablosu elli sektörlü, 1973, 1979, 1985 ve 1990 tabloları altmışdört sektörlü olarak hazırlanmıştır (Anonim, 1994 a).

Input-Output tabloları, bir ekonomideki sektörler arası ilişkiler yani mal ve hizmet akımlarını toplu olarak gösteren tablolardır. Her sektörün belli bir malı üretmek için diğer sektörlerden mal veya hizmet almak zorunda olduğu belirtilmektedir (Kula, 1990). Her sektör, hem output üreticisi hem de input tüketicisi olmak üzere tabloda iki defa yer alır.

Input-Output tabloları dört bölümden meydana gelir;

I. Bölümde; Endüstriler arası ilişkileri gösteren veriler yer alır. Ara tüketim ya da ara talep olarak da adlandırılır. Sütunlar bir sanayinin kendi üretimini yapabilmesi için diğer sanayilerden satın almak zorunda olduğu mal ve hizmet girdilerini, satırlar ise bir sanayinin toplam üretiminin hangi sanayiler tarafından kullanıldığını gösterir.

II. Bölümde; Nihai talep unsurları yer almaktadır. Bu bölümde özel ve kamu tüketim harcamaları, özel ve kamu yatırımları, stok değişimleri ve ihracat bulunmaktadır.

III. Bölüm; Temel input (katma değer) unsurlarının yer aldığı bölümdür. Bu bölümde dahilden alınan dolaylı vergiler, sübvansiyonlar, çalışanlara yapılan ödemeler, amortismanlar ve diğer faktör gelirleri bulunmaktadır.

IV. Bölüm; Temel input (katma değer) unsurlarının nihai talep harcamalarından elde ettikleri gelirler, dış alem net faktör gelirlerinin gösterildiği bölümdür. Ancak bu bölüm Türkiye input-output tablolarında boştur (Anonim, 1994 a).

2.6.1.1. Ara Malı Talebi, Nihai Mal Talebi ve Ara Kullanım Katsayısı (w_i)

Her üretim sektörünün toplam üretimi üç biçimde kullanılabilir;

1. Bir bölümü kendi üretim girdisi oluşturur.
2. Bir bölümü diğer üretim kesimlerinin girdisini oluşturur.
3. Bir bölümü nihai kullanıma gider. Nihai kullanım "tüketim, yatırım, stok ve ihracat faaliyetlerini kapsar.

Üçüncü maddedeki nihai kullanımı oluşturan tüketim, yatırım, stok ve ihracat "nihai talep" olarak adlandırılır. İkinci ve üçüncü maddelerdeki iki kullanım ise "ara talep" olarak nitelendirilir.

Ara talep ve nihai talep toplamı sektörün ürettiği mal için toplam talebi verir.

Ara talep, nihai talep ve toplam talep kavramlarından yararlanarak bir sektörün diğer üretim sektörleriyle yapısal ilişkisi saptanabilir.

Üretimin kullanımı açısından; yani input-output tablolarındaki satırlarda, veren sektör olarak nitelendirilen herhangi bir sektörü " i " temsil etsin.

i= Veren Sektör

W_i = Sektörün Ürettiği Mallara Olan Ara Talep (Dağıtılan Ara Mal)

Z_i = Toplam Arz, denildiğinde

$w_i = \frac{W_i}{Z_i}$, ye i sektörünün toplam talebi içindeki ara talebinin payını veren ara kullanım katsayısı denir.

($1-w_i$) de nihai kullanım katsayısı' dır. Ara kullanım katsayısı w_i 'nin yüksek oluşu sektörün ürettiği malın nihai mal olarak kullanılmasından önce ara girdi olarak diğer üretim kesimlerine yüksek oranda gittiği anlamını taşır. w_i oranının düşük olmasına ise "nihailik niteliği" denir (Kazgan, 1976).

w_i katsayısı yüksek, yani ürettiği mallar yüksek oranda ara girdi olarak kullanılan sektörlerin, ileriye dönük etkisi kuvvetli olan sektörler olduğu bilinmektedir. İleriye doğru bağlantının ekonomik açıdan önemi ise; üretim artışı sağlayan herhangi bir sektörün üretimini girdi olarak kullanan sektörlerin gelişmesine olan katkısıdır denilebilir. Girdi veren sektörün üretimindeki artış, girdi talep eden sektöre daha fazla ara malı verme olanağı sağlayacak, ara malım alan sektörlerin de üretimlerini artırmalarına ve gelişmelerine yardımcı olabilecektir.

2.6.1.2. Katma Değer ve Girdi Katsayısı (u_j):

Üretim sektörlerinin üretim değerlerine, bir başka açıdan daha bakılabilir. Sektörün üretimi kullandığı girdilerin toplamı olarak düşünülürse,

1. Kullanılan girdilerin bir kısmı kendi içinde üretilmiştir.
2. Girdilerin, kendi ürettikleri dışındaki kısmını, başka üretim kesimlerinden almıştır. Üretilen ve diğer kesimler tarafından üretilen girdiler ara girdiler olarak tanımlanır.

3. Üretim kesimleri aynı zamanda üretim faktörlerini yani; toprak, kapital, emek ve girişim faktörlerini kullanırlar. Bu dört üretim faktörünün geliri input output tablolarında Katma Değer olarak gösterilir.

Tablolarda sektörlerin üretimlerinden ara mallar için yapılan ödemeler çıktıktan sonra kalan kısım katma değeri ve bir ülke ekonomisinin tüm birimlerinin mal ve hizmet üreterek yarattıkları katma değerler toplamı ise gayri safi yurt içi milli hasılayı vermektedir.

Input-output tablolarında sütunlardaki ara girdi alan sektörleri " j " ile gösterilirse;

U_j = Sektörün satın aldığı ara girdileri temsil eder. (Kullanılan aramal)

X_j = Toplam Üretim

$u_j = \frac{U_j}{X_j}$ oranına da Girdi Katsayısı denir.

($1-u_j$)'de Katma Değer Katsayısı 'dır (Kazgan, 1976).

u_j 'nin yüksek olması sektörün toplam üretiminde diğer sektörlerin ürettiği girdileri yüksek oranda kullandığı anlamına gelir. İlgili sektörün üretimi arttığında, kendisine girdi veren sektörlerden daha fazla girdi talep ederek bu sektörlerin üretimini artıracak yani girdi veren sektörlerde yatırımı zorlayacaktır. Bu durum sektörün geriye dönük etkisidir. Geriye doğru bağlantı etkisi ekonomiyi harekete geçirme yönünden oldukça önemlidir.

2.6.2. Toplulaştırılmış Input - Output Tabloları ile Tarım-Tarım Dayalı Sanayi İlişkilerinin İncelenmesi

Input-output tablolarının büyüklüğünden kurtulmak amacıyla benzer özellik gösteren sektörler birleştirilerek 1973, 1979, 1985 ve 1990 tablolarından bu çalışmaya uygun şekilde oniki sektöre indirgenmiş tablolar oluşturulmuştur.

2.6.2.1. GSYİH'nin Sektörel Dağılımı

1973, 1979, 1985 ve 1990 Tablolarına göre Türkiye ekonomisinin GSYİH'sı 1973 yılında 296 milyar TL., 1979 yılında 2445 milyar TL., 1985 yılında 30144 milyar TL. ve 1990 yılında da 390925 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir (Anonim, Çeşitli Yıllar).

GSYİH'nin sektörel dağılımı incelendiğinde tarım sektörünün ekonomi içindeki nisbi öneminin azaldığı görülmektedir. 1973 Yılında % 25 olan tarım

Çizelge 3. Türkiye'de GSYİH'nın Sektörel Dağılımı (%) (1973-1990)

SEKTÖRLER	1973	1979	1985	1990
1. TARIM	25.06	23.12	16.47	16.85
2. SANAYİ	25.17	25.64	30.33	27.89
A. Madencilik	1.28	1.17	1.92	1.61
B. İmalat Sanayi	22.66	23.53	26.14	24.14
1. Tarıma Dayalı Sanayi	9.31	11.29	10.47	9.06
Gıda İçki ve Tütün Sanayi	4.05	3.69	5.06	3.64
Dokuma, Giy.Eş. ve Deri San.	3.81	4.79	3.67	3.66
Orman Ürünleri Sanayi	1.45	2.01	1.74	1.76
2. Kimya ve Petrokimya Sanayi	5.10	5.38	7.08	6.41
3. Çim., Taş. ve Toprağa Day. Sa	1.04	1.92	1.23	1.51
4. Metal ve Diğer İmalat Sanayi	7.21	5.74	7.36	7.16
C. Elektrik, Gaz ve Su	1.23	0.94	2.27	2.14
3. HİZMETLER	49.77	51.24	53.20	55.26
1. İnşaat Sanayi	5.06	4.09	5.10	6.34
2. Ulaştırma ve Ticaret	20.44	23.84	28.56	30.75
3. Diğer Hizmetler	24.27	23.31	19.54	18.17
TOPLAM	100.00	100.00	100.00	100.00

Kaynak : Çizelge Ek-1, Ek-2, Ek-3 ve Ek-4'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

sektörünün payı, 1990 yılında %17'ye düşmüştür. Tarım sektörünün aksine sanayi ve hizmetler sektörlerinin ekonomi içindeki payları artmıştır. Sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı 1973 yılında %25 iken, 1990 yılında %28 olmuştur. Benzer olarak hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payı 1973 yılında %50 iken, 1990 yılında %55'e yükselmiştir.

Bu çalışmada, incelenen tarıma dayalı sanayi sektörlerinin GSYİH'daki paylarının hafif bir dalgalanma gösterdiği gözlenmektedir. Bu sektörlerin GSYİH içindeki payları 1973 yılında %9, 1979 yılında %11, 1985 yılında %10 1990 yılında %9 düzeyinde gerçekleşmiştir(Çizelge 3).

2.6.2.2. w_1 ve u_1 Katsayılarındaki Değişmeler

Sektörler arası değişmeler kaynakların etkin kullanımı ve kalkınma açısından önemi büyüktür. Üretimin sürekliliği sektörler arası ilişkilerin yoğunluğuyla sağlanabilecektir. Endüstriler arası yapısal ilişkileri gösteren katsayılar, aynı zamanda ülke ekonomilerinin gelişmişlik düzeyini de gösterirler. Yapısal ilişkilerin düşük olduğu ülkeler geri kalmış ya da gelişmekte olan, yüksek olduğu ülkelerse gelişmiş ülkeler olarak adlandırılır (Kula, 1990).

Girdi Katsayısı (u_j)

Gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde "Temel Faaliyetler" de denilen madencilik, ulaştırma ve hizmet sektörlerinin ortak özelliği; girdi katsayılarının (u_j) düşük, katma değer katsayılarının ($1-u_j$) yüksek olmasıdır. Türkiye'de tarım sektörü bu sektörlere benzer özellik gösterir ancak tarım sektörünün u_j katsayısının düşüklüğü girdi kullanımının istenilen düzeye ulaşmamış olmasındandır (Kula, 1990).

Türkiye'nin doğal potansiyelini işleyen tarıma dayalı sanayi, sanayileşmeye öncelik veren bir kalkınma stratejisini benimsemiş Türkiye'de, kurulu yapısı ile sanayileşmenin çekirdeğini oluşturmaktadır. Tarım bu durumda sanayileşmenin itici gücüdür ve gelişmenin başlangıç aşamasındaki ekonomilerde tarım dışı kesimler gelişirken bu gelişme tarım ürünleri talebini artırır. Ancak tarımda teknoloji değişmiyorsa tarımsal ürün miktarı artmadığı için tarım gelişmenin darboğazı olabilir (Kazgan, 1976).

Input-Output tablolarından hesaplamalarla oluşturulan çizelge 4 incelendiğinde tarım ve hizmetler sektörlerinin u_j katsayılarının arttığı, madencilik sektörünün u_j katsayısının düştüğü, imalat sanayi u_j katsayısında ise pek fazla bir değişimin olmadığı gözlenmektedir.

Çizelge 4. Girdi Katsayıları (u_j) ve Ara Kullanım Katsayılarındaki (w_i) Değişmeler

SEKTÖRLER	1973 U_j	1973 W_i	1979 U_j	1979 W_i	1985 U_j	1985 W_i	1990 U_j	1990 W_i
1. TARIM	28.26	45.94	26.80	40.86	33.23	42.13	32.00	40.25
2. SANAYİ	60.50	43.65	61.01	48.13	62.44	50.70	62.62	50.93
A. MADENCİLİK	29.13	86.38	31.62	80.26	25.68	90.83	21.50	82.09
B. İMALAT SANAYİ	62.22	41.26	62.40	46.15	64.75	45.51	61.80	47.93
1. Tarıma Dayalı Sanayi	69.65	29.84	67.57	28.47	67.20	29.41	67.44	36.54
Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	73.52	22.66	75.08	19.94	68.81	21.50	69.39	27.18
Dokuma, Giy. ve Deri Sana.	66.41	29.45	61.58	26.96	66.08	30.16	66.78	33.15
Orman Ürünleri Sanayi	64.05	57.43	60.40	56.73	64.36	54.12	64.20	61.89
2. Kimya ve Petrokimya San.	48.82	63.68	55.85	77.87	64.66	71.75	54.18	70.03
3. Çim, Taş ve Top. Day. San.	53.50	56.20	63.03	87.23	60.96	59.05	46.34	81.03
4 Metal ve Diğer İmalat Sa.	57.84	43.17	56.84	37.03	61.36	41.06	61.43	44.20
C. ELEKTRİK, GAZ ve SU	37.14	60.67	36.23	65.04	43.55	73.91	30.59	75.46
3. HİZMETLER	22.60	22.07	26.34	26.43	29.05	24.30	32.11	25.89
İNŞAAT SANAYİ	47.70	0.00	63.07	0.00	53.22	0.00	56.92	0.00
ULAŞTIRMA ve TİCARET	23.68	31.65	24.76	45.50	30.06	30.32	32.05	31.27
DİĞER HİZMETLER	12.84	20.47	13.01	18.26	15.95	24.95	15.22	32.01

Kaynak : Çizelge Ek-1, Ek-2, Ek-3 ve Ek-4'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tarım dayalı sanayi sektörleri u_j katsayısının en yüksek olduğu sektörlerdir. Bu da, tarım dayalı sanayi sektörünün geriye doğru bağlantısı yüksek bir sektör olduğunu ortaya koymaktadır. Tarım dayalı sanayi sektörünün u_j katsayısı 1973 yılında %69 ve diğer yıllarda %67 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Ara Kullanım Katsayısı (w_i)

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri birbirinden ayıran en önemli özelliklerden birisi de w_i katsayılarındaki farklılıktır. Düşük w_i katsayısının sektörün ürettiği malların nihai niteliği taşıdığını, yüksek w_i katsayısının ise sektörün mallarının ara girdi olarak kullanıldığını ifade ettiği daha önce belirtildi.

Tarım sektörünün w_i oranları gelişmiş ülkelerde yüksek iken, Türkiye'de düşüktür. Bu düşüklüğün nedeni Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olmasıdır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde tarımla uğraşanlar kendi gıdalarını kendileri üretir ve ürettikleri yerde şekil değiştirerek tüketirler. Dolayısıyla üretilen gıda maddelerinin bir bölümü piyasaya çıkmaksızın aile içinde kullanılır. Bu tür maddeler pazara ve imalat sanayiine gitmedikleri için üretildikleri yerde tüketime hazır nihai mal niteliği taşırlar. Bu da w_i katsayısının düşmesine neden olur. Gelişmiş ekonomilerde ise tarımsal ürünlerin tamamı pazara çıkar ve w_i katsayısının yüksek olmasını sağlar (Kula, 1990).

Çizelge 4'e göre Türkiye'de ara kullanım katsayısı (w_i), gıda, içki ve tütün sanayi, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayiinde diğer sektörlerle oranla düşüktür. Buna paralel olarak nihai kullanım katsayıları ($1-w_i$) ise yüksektir.

Gıda, içki ve tütün sanayiinin w_i katsayısı 1973 yılında %23, 1979 yılında %20, 1985'te %22 ve 1990'da %27 olarak gerçekleşmiştir. Dokuma, giyim ve deri sanayi w_i katsayıları ise 1973 yılında %29, 1979'da %27, 1985'te %30 ve 1990 yılında %33 olarak gerçekleşmiştir. Orman ürünleri sanayi ise dokuma, giyim, deri sanayii ve gıda, içki ve tütün sanayiine orala daha yüksek w_i katsayısına sahiptir. Orman ürünleri sanayi w_i katsayıları 1973 ve 1979 yıllarında %57, 1985'te %54 ve 1990'da %62 olarak gerçekleşmiştir. Orman ürünleri sanayi yüksek u_j ve w_i katsayıları ile, başka sektörlerden yüksek oranda ara girdi talep ederken, yüksek oranda da ara girdi veren ileri ve geri doğru bağlantı kuvvetli bir sektördür.

Yüksek oranda ara girdi kullanan tarım dayalı sanayi sektörleri en çok girdiyi tarımdan ve kendi sektörlerinden almaktadırlar. Zaten bu özelliğinden dolayı

tanıma dayalı sanayi adını alan sektörün tarımdan ve kendi sektörlerinden aldığı girdilerin oranı Çizelge 5 'de verilmiştir.

Gıda, içki ve tütün sanayiinin tarımdan ve kendi sektöründen aldığı girdilerin kullandığı ara girdiler içindeki payı 1973 yılında %74, 1979 yılında %76, 1985 yılında %67 ve 1990 yılında %72'dir. Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayiinin tarımdan ve kendi sektöründen aldığı girdilerin toplam girdilerine oranı 1973 yılında %68, 1979 yılında %53, 1985 yılında %55 ve 1990 yılında %62'dir. Orman ürünleri sanayinde ise bu oranlar 1973 yılında %63, 1979 yılında %60, 1985 ve 1990 yıllarında %62'dir.

Çizelge 5. Tarıma Dayalı Sanayi sektörünün Tarımdan ve Kendi Sektöründen Aldığı Girdilerin Oranı (%)

YILLAR	ÜRÜNLER	Gıda,İçki Tütün	Dokum,Giyim Deri	Orman Ürün.
1973	Tarımdan	58	33	31
	Kendinden	16	35	32
	Toplam	74	69	63
1979	Tarımdan	64	15	23
	Kendinden	12	28	37
	Toplam	76	53	60
1985	Tarımdan	49	14	23
	Kendinden	18	41	39
	Toplam	67	55	62
1990	Tarımdan	49	13	18
	Kendinden	23	49	44
	Toplam	72	62	62

Kaynak : Çizelge Ek-1, Ek-2, Ek-3 ve Ek-4'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kendine Yeterlilik Oranları

Hiçbir ekonomi üretim faaliyetlerinin tamamında %100 kendine yeterli değildir kendine yeterli olmayı, ikamesi mümkün olmayan mal ve hizmetleri yurt dışından satın alarak yurtdışı satım gelirleri ile karşılamaya çalışır (Kula,1990).

Bir sektörün toplam girdileri içindeki ithalat miktarının yüksek olması, bu sektörün üretim yapabilmesi için dışa bağımlı olduğunu gösterir. Bu sektörlerin gelişebilmeleri ülke ekonomisinin döviz kaynaklarına sahip olmasına bağlıdır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise dövizin kıt kaynak olduğu bilinmektedir.

Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde bir sektörün sektörlerarası ilişkilerde ileriye ve geriye doğru bağlılığı ne kadar yüksek olursa olsun sektörün dışa bağlılığı yüksek olursa bu niteliğin sektörün ekonomiyi sürükleyen sektör olmasını engelleyeceği söylenebilir.

Çizelge 6. Türkiye’de Sektörlerin Kendine Yeterlilik Oranları (%)

SEKTÖRLER	1973	1979	1985	1990
1. TARIM	99.01	99.71	97.66	97.38
2. SANAYİ	87.48	90.68	81.96	81.08
A. Madencilik	59.05	50.02	29.08	41.84
B. İmalat Sanayi	87.01	91.19	84.93	82.84
1. Gıda İçki ve Tütün Sanayi	99.22	98.89	94.91	92.24
2. Dokuma, Giy.Eş. ve Deri San.	98.61	99.25	94.92	93.12
3. Orman Ürünleri Sanayi	96.47	97.95	95.22	94.89
4. Kimya ve Petrokimya Sanayi	81.21	81.95	85.00	83.44
5. Çim., Taş. ve Top.Day. San	95.21	97.62	95.90	94.04
6. Metal ve Diğer İmalat Sanayi	72.79	84.00	69.76	69.74
C. Elektrik, Gaz ve Su	99.57	97.07	94.16	99.89
3. HİZMETLER	98.90	99.28	91.14	98.73
1. İnşaat Sanayi	100.00	100.00	99.99	100.00
2. Ulaştırma ve Ticaret	99.16	99.15	98.60	98.10
3. Diğer Hizmetler	98.28	99.14	96.16	99.22
TOPLAM	93.37	95.15	89.01	90.81

Kaynak : Çizelge Ek-1, Ek-2, Ek-3 ve Ek-4’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Çizelge 6’da sektörlerin kendine yeterlilik oranları görülmektedir. Çizelgeden de anlaşılacağı gibi tarıma dayalı sanayi sektörlerinin kendine yeterlilik oranları yüksektir. Ancak yıllar itibariyle bu oranlarda bir gerileme görülmektedir. Gıda, içki ve tütün sanayinde kendine yeterlilik oranı 1973 ve 1979 yıllarında %99, 1985 yılında %95 ve 1990 yılında %92’dir. Dokuma, giyim ve deri sanayiinde bu oranlar 1973 ve 1979 yıllarında %99, 1985 yılında %95 ve 1990’da da %93 düzeyindedir. Orman ürünleri sanayiinde ise kendine yeterlilik oranları 1973 ve 1979 yıllarında %97, 1985 ve 1990 yıllarında %95’tir.

3. TÜRKİYE'DE TARIMA DAYALI SANAYİ SEKTÖRÜNDE YAPISAL DEĞİŞİM VE POLİTİKALAR

3.1. Türkiye'de Planlı Dönem Öncesi Sanayi İle Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü ve Politikalar

3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

" Tanzimat açtığı serbest ticaret devri, Avrupa rekabetine karşı kendini müdafa edemeyen iktisadımızı bir de iktisadi kapitülasyon zincirine bağladı. Teşkilat ve ferdi kıyamet nokta-i nazarından, iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar, memleketimizde birde fazla imtiyazlı mevkiide bulunuyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman, istedikleri işyayı, istedikleri şerait tahtında memleketimize sokuyorlardı. Bütün şuebat-ı iktisadiyemize, bu sayede hakim-i mutlak olmuşlardı.

Efendiler bize karşı yapılan rekabet, hakikaten çok gayri meşru, hakikaten çok kahredici idi. Rakiplerimiz, bu suretle, inkişafa müsait sanayimizi de mahvettiler. Ziraatimizi de rahredar ettiler. İktisadi ve mali inkişaf ve tekamülümüzün önüne geçtiler." Anonim (1945)'e göre (Han, 1978).

Mustafa Kemal Atatürk'ün bu sözleri, Genç Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı ekonomik mirasın anlamlı bir değerlendirmesidir denilebilir. Gerçekten de Cumhuriyet yönetimi Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok geri bir tarımsal yapı ve çok ilkel sanayi kuruluşlarına sahip bir ekonomi devralmıştır. 1921 Yılında İktisat Bakanlığı tarafından yapılan Sanayi Sayımı bu kesimin büyüklüğünü göstermesi bakımından çok anlamlıdır. Sayım sonuçları işgal altında bulunan İstanbul, İzmir, Adana gibi önemli kentleri kapsamadığından sınırlı bir değer taşımaktadır. Önemli sayım bölgeleri sayım dışında kaldığı için sayımda yer alan kuruluşlar çoğunlukla el ve ev sanatlarından oluşmaktadır.

Çizelge 7 1921 yılında Türkiye'deki sanayi kuruluşlarını ve çalışan sayısını vermektedir. Buna göre sanayi kuruluşlarının %60.7'si dokuma, %16.2'si deri, %6.3'ü tahta, %3.8'i gıda sektöründe olmak üzere 1921 yılında Türkiye'deki sanayinin %87'sini tarıma dayalı sanayiler oluşturmaktaydı. Çalışan sayısı dağılımı bakımından da adı geçen sanayi dallarının aynı ağırlık sırasını aldığı görülmektedir.

Çizelge 7. 1921 Yılında Türkiye'nin Sanayi Kuruluşları ve Çalışan Sayısı

Sanayi Dalı	Kuruluş		Çalışan	
	Sayısı	%	Sayısı	%
Dokuma	20057	60.67	35316	46.34
Deri	5347	16.18	17964	23.57
Maden	3273	9.90	8021	10.52
Tahta	2067	6.25	6007	7.88
Gıda	1273	3.85	4493	5.90
Toprak	704	2.13	3612	4.74
Kimya	337	1.02	803	1.05
Toplam	33058	100.0	76216	100.0

Kaynak: Ergül HAN., Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi, Eskişehir, 1978.

Çizelge 7' de yer almayan İstanbul sanayii ile ilgili olarak İstanbul Ticaret Odası'nın Cumhuriyet'ten hemen sonra düzenlemiş olduğu bir raporla, çizelgedeki eksikliği bir ölçüde kapatabilecek bilgiler verilmektedir. Buna göre, "...İstanbul'un yüzyıllarca en büyük işi olan saraçlık bitmiştir. Çanta, bavul vb. dışarıdan geldiğinden bu meslekte ancak 200 kişi kalmıştır. Saraçlar ithal malı deri ile çalışmaktadır. Fakat deriye 27 kuruş, deriden mamul eşyaya 15 kuruş gümrük konduğu için saraçlık ölmüştür. Özel sanayi olan dericilik Yedikule'de 1500 kadar usta ve işçiye geçim sağlamaktadır. En gelişen sanayi kunduracılıktır. Devletin 500 işçi çalıştıran Beykoz kundura fabrikasının dışında kunduracılık 30 bin usta ve işçiye iş sağlamakta ve Amerika' ya 2 bin çift terlik ihraç edilmektedir. Yalnız yarı lastik, yarı bez fabrika mamulâtı ayakkabılar dışarıdan az gümrükle gelip piysada ucuz satıldığından, bu alanda da güçlükler vardır. Dokumacılık çok gelişmiştir. Pamuk iplikleri ve pamuklu dokuma, çoğu İtalya ve İngiltere'den olmak üzere, dışarıdan gelmektedir..." Anonim (1923)'e göre (Han, 1978).

Bundan da anlaşılacağı gibi Türkiye'de Cumhuriyetten önce imalathane düzeyinde ilkel bir sanayi bulunmaktaydı ve bu sanayi de "tarıma dayalı sanayi" idi.

Sanayinin bu durumunu o günlerin Maliye Bakanı 8 Mart 1921 tarihli şu sözleriyle vurgulamaktadır. "...Bize fabrika yine fabrika lazımdır. Türkiye'nin iktisadi bağımsızlığı ancak bununla sağlanacaktır. Bu olmazsa kazanacağımız siyasi bağımsızlık neye yarar? Şimdiye kadar hali Türkiye çalışıyor, üretiyor fakat ürünlerinden başkaları yararlanıyor. Memleketimizde herkes çalışıyor, birçok alın

teri dökerek elde ettiğimiz iptidai maddeleri bin rica ve minnetle yok bahasına harice satıyoruz. Sonra yabancılar bu maddelerin şeklini değiştirerek bize iade ediyorlar..." Anonim (1923)'e göre (Han, 1978) işleyişi yukarıda anlatılan bu mekenizma serbest ticaret ilkesinin az gelişmiş ülkelerin yararına çalışmayacağını gösterecek bir örnek olabilir.

3.1.2. 1923-1932 Dönemi

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarında ekonomik bakımdan güçlü bir devlet olmak için sanayileşmek gerektiğine inanılmış ve ülkenin sahip olduğu kaynakları kullanarak kurulabilecek sanayi dalları üzerinde önemle durulmuştur. 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasını yapan M. Kemal ATATÜRK Osmanlı yönetimini dış ekonomik politikası yönünden eleştirmiş, ulusal ekonomi politikasının önemini ortaya koymuştur. Tarımın önemini belirterek, sanayinin kurulup genişletilmesi zorunluluğuna değinmiştir. Kazım Karabekir Paşa "...Sanayimiz Avrupa'nın sanayine rekabet edemese dahi hiç olmazsa milletimizi harice muhtaç etmez..." demiştir Öçkün (1971)'e göre (Han, 1978). Kongrede yine "Hammaddesi yurtiçinde yetişen ve yetiştirilebilen sanayi dalları kurulmalıdır." kararı alınmıştır.

Bu dönemde ülke gereksinimleri yurtiçi üretimle karşılanan malların ithaline yüksek gümrük vergileri ile engel olunması sanayinin gelişmesi için gerekli olanların gümrüksüz ithalinin sağlanması ve sanayinin özendirilmesi konusunda 1927 yılında 1055 sayılı "Teşvik-i Sanayi Yasası" getirilmiştir. Teşvik-i Sanayi Yasası ile özel girişimciliğin geliştirilmesi için çok ileri özendirici önlemler getirilmiştir. Sanayicilere kredi sağlamak üzere 1924 yılında Ziraat Bankası kurulmuştur. Bu dönemde özel kesimin sermaye birikimi açısından çok gerilerde olması ve savaşların yarattığı yoksulluk 1923-1932 döneminin ve özel kesimin başarısını önlemiştir. Daha sonra 1925 yılında devlet sanayini kurmak, finanse etmek ve yönetmek için Sanayi ve Maden Bankası kurulmuştur (Han, 1978).

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım ürünleri küçük çapta, zenaata ve el emeğine dayalı imalathanelerde işlenmiştir. Su ile dönen un değirmenleri, zeytin sıkın ufak presler, pamuğu çekirdeğinden ayıran çırçırılar, kumaş dokuyan el tezgahları süt işleyen mandralar ve imalathanelerle bugünkü sanayinin temelleri oluşturulmuştur. Cumhuriyetin başında 1923 yılında Uşak ve 1926'da Alpulu'da

açılan şeker fabrikaları modern Türk sanayi tarihinin başlangıcı sayılabilir (Anonim, 1987).

3.1.3. 1933-1949 Dönemi

Bu dönem önceki dönemde çeşitli önlemler alınarak, özel sektör girişimciliği ile bir sanayi yapısı kurulmasını temel ekonomi politikası olarak belirlenmiş ancak özel girişimin beklenen yönde gelişmemesi, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı devlet girişimciliğini gerekli kılmıştır.

Bu dönemde 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur. Sanayi ve Maden Bankası'nın görevini yerine getiremez hale gelmesi ile 1932 yılında bankanın sanayi işletmeciliği ve bankacılık fonksiyonları birbirinden ayrılarak "Devlet Sanayi Ofisi" ve "Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası" kurulmuştur. Ancak bu kuruluşların görevlerini yerine getirememelerinden Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank'a hem bankacılık hem de sanayi kuruluşları planları hazırlayıp kurmak ve yönetmek görevleri verilmiştir (Han, 1978).

1933 Yılında ilk olarak Bakırköy Pamuklu Dokuma Bankası, Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası ve Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası Sümerbank devralmıştır (Anonim, 1992 c).

Bu dönemde 1934 yılında 1934-1938 dönemini kapsayan ve Türkiye ekonomisinin önemli kuruluşlarının da arasında yer aldığı yatırımların yapılmasına olanak veren I. Beş yıllık sanayi planı gerçekleştirilmiştir. Bu Planın özellikleri ilk olarak ithal ikamesi stratejisi, ikinci olarak yurtiçi hammaddeleri kullanacak sanayilere öncelik verilmesi, üçüncü olarak da özel sektörün ilgi göstermediği sanayi alanlarında devletin yatırım yapacağıydı. Bu ilkeler ışığında planın gerçekleşmesini öngördüğü yatırımların %49.9'u dokuma, %26.9'u maden, %12'si sellüloz, %9.9'u diğer sanayilere ayrılmıştı.

Birinci planın başarıyla uygulanması 1936 yılında II. Planın hazırlanmasına yol açmıştır. İkinci plan için de üç temel özellik söylenebilir. Birincisi, ilk planın tersine önceliği yatırım malları üretimine vermiş, ikinci ilke olarak özel girişimciliğe yer vermemiştir. Üçüncü olarak planın madencilik dışındaki bölümleri uygulama olanağı bulamamıştır (Han, 1978).

1941 Yılında 4046 sayılı kanunla tütün ve tütün mamulleri, Tuz ve Alkol

İşletmeleri Genel Müdürlüğü TEKEL kurulmuştur. Tütün, tuz , alkollü ve alkolsüz içecekler imal, ithal ve satışını yapmak, üreticiyi desteklemek, ürün kalitesi ve verimliliğinin yükseltilmesi için gerekli faaliyetlerde bulunmak TEKEL'in görevleridir (Yercan ve Atukoğlu, 1991).

Bu dönemde gerek Sümerbank'ın kurulmasına ilişkin yasa gerekse I. ve II. Sanayi Planları sanayileşmenin temelinde ithal ikamesine yöneldiğini ve kurulacak sanayilerin yurtiçinde üretilen hammaddelere dayalı olduğunu göstermektedir. Büyük ölçüde yurtiçinde bulunan hammaddeleri işleminin tercih edilmesi; kurulan sanayinin tüketim malları üretilmesine yöneltilmesini hızlandırırken sanayileşmeyi tarıma dayalı niteliğe dönüştüreceği, bunun da ilkel tarımsal yapıyı olumlu etkileyeceği ifade edilmektedir Bayar (1936)'ya göre (Han, 1978).

3.1.4. 1950-1960 Dönemi

Bu dönemde Türkiye'nin sanayileşme süreci ve tarıma dayalı sanayiler incelendiğinde izlenen sanayileşme ilkelerini 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti Programının yönlendirdiği görülmektedir.

Demokrat Parti Programının 43. maddesine göre "İktisadi hayatta özel kuruluş ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için özel kuruluş ve sermayenin serbest ve güvenle çalışma şartları ve yeni iş alanları sağlanmalıdır." görüşü vardı. Ancak temel sanayilerin ve altyapıların kurulması devletin faaliyetleri olarak belirlenmişti. Programın 47. maddesi tarıma dayalı sanayiye ilgilendirmekteydi. Buna göre "Yerli hammadde kullanacak, toplumun zorunlu gereksinimlerini karşılayacak, geniş istihdam olanakları yaratacak, dünya pazarlarına göre verimli çalışacak sanayi ile tarım ürünlerine dayalı sanayiler ve ulusal ekonomi bakımından korumasına gerek görülen küçük sanayi devletçe korunup, özendirilecektir." denilmekteydi. 1951 Yılında Dünya Bankası tarafından hazırlanıp hükümete sunulan ve "Baker Raporu" diye anılan raporun önerileri de 47. madde ile aynı paraleldeydi Hopkins (1951) 'e göre (Han, 1978).

47. Maddeye uygun olarak ABD'den getirilen uzmanlara et endüstrisinin durumu inceletilerek hazırlanan raporla et sanayinin kurulmasına karar verilmiş ve 1952 yılında Et ve Balık Kurumu (EBK) kurularak faaliyete geçmiştir (Anonim, 1991).

1956 Yılında Ziraat Bankası, Toprak Mahsulleri Ofisi, Türkiye Yapağı Tiftik AŞ.'nin ve Devlet üretme Çiftliklerinin katılması ile YEMSAN kurulmuştur. YEMSAN'ın amacı ülke hayvancılığının gelişmesi ve hayvan veriminin artırılması için yemler üretmek ve bu amaca uygun girişimde bulunmaktır (Yercan, Artukoğlu, 1991).

3.2. I., II. ve III. Kalkınma Planları Döneminde Türkiye'de Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü ve Politikalar

3.2.1. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1962-1967)

1960 Yılında öteden beri yapılan planlama tartışmalarının sonucu olarak kalkınmanın planlanması görevi bir yasa ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'na verilmiştir.

I. Beş yıllık kalkınma planının hedefleri ve stratejisinde; "Türkiye'de kalkınma, dar imkanların uzun bir devre içinde en verimli sahalara yatırılması ile gerçekleşecektir. Türkiye gibi milli gelirinin yarıya yakın kısmını tarımdan gelen ve nüfusunun dörtte üçü köylerde yaşayan bir ülkede tarım ile sanayi arasında yatırımlar bakımından tercihin ya hep ya hiç olarak değil, marjinal uygulamalar şeklinde düşünülmesi gerekir. On beş yıllık hedefimiz tarım ve sanayi arasında dengeli bir gelişme esasına dayanmaktadır. Türkiye'nin uzun süreli gelişmesi daha çok sanayileşme yönünde olacaktır. Ancak sanayi sektörünün gelişebilmesi için tarımda belirli ve ileri hedeflere ulaşılması da gerekmektedir." denilerek I. Beş yıllık kalkınma planının tarım sanayi ilişkileri hakkındaki görüşü belirtilmiştir (Anonim, 1963).

Gıda sanayinde I. Beş yıllık kalkınma planı döneminin başlangıcında gıda sanayinin gelişimi incelendiğinde tesislerin dolayısıyla üretimin ve ihracatın oldukça geri durumda olduğu gözlenmektedir. Tesislerin büyümesi, yatırımlar ve uygun kuruluş yeri seçimi yönünde gelişmeler yavaş da olsa başlamıştır.

Et sanayinde EBK dört kombina ile faaliyet göstermekte olup, et tüketimi düşük, et işleme mekanizması yetersizdir. Üretimin %4'ünün EBK üretimi, %33'ünün mezbahane kesimleri, %63'ünün de kaçak kesimler olduğu belirtilmektedir.

Süt sanayinde başlangıçta ikisi Atatürk Orman Çiftliği (AOÇ), ikisi de özel sektöre ait dört fabrika mevcuttur (Ülgüray, 1987). Süt üretimi iyi

değerlendirilememekte, süt üreticilerinin gelir seviyeleri düşük ve teşkilatlanmamış durumdadır. Hayvancılığın gelişmeye elverişli olduğu bölgelerde üretimin ve sanayinin geliştirilmesi planlanmış ve süt sanayinin gelişimini sağlamak ve özel sektöre öncülük etmek amacıyla 1963 yılında Süt Endüstrisi Kurumu (SEK) kurulmuştur (Anonim, 1963).

Sebze ve Meyve işleme sanayinde 1960 yılı rakamlarına göre 44 konserve fabrikası faaliyette bulunmaktaydı. I. Beş yıllık kalkınma planı geniş meyve ve sebze potansiyeline sahip Türkiye'de bu kaynakların değerlendirilmesinin konserve sanayinin kurulması ile mümkün olacağını prensip olarak benimsemiştir.

Unlu mamuller sanayinde üretimin çoğu karataş değirmenlerle yapılmaktadır ve un fabrikalarına geçişin gerekliliği vurgulanmaktadır.

Bitkisel yağ sanayinde hem modern fabrikalar hem de "tasirhane" ve "mahsare" denilen ilkel işletmeler faaliyet göstermektedir. Zeytinyağı, pamukyağı, ayçiçekyağı, haşhaşyağı ve susamyağı üretilmekte ancak üretim talebi karşılamamaktadır.

1958 Yılında başlayan yem sanayi ile de hayvancılığın gelişmesine paralel olarak yem sanayi gelişimi esas alınmıştır.

İçki sanayinde bira üretiminde iki fabrika mevcut olup, şarap üretimi tekel tarafından gerçekleştirilmektedir. Şarapların özelliklerinden dolayı Avrupa'dan talep gelmektedir. Tekele ait beş rakı fabrikası ve imalathaneler düzeyinde de rakı üretimi yapılmaktadır. Üretim artışı %6.2 olarak gerçekleşmiştir (Anonim, 1963).

Tütün sanayinde I. Beş yıllık kalkınma planı döneminde tekel altı fabrikası ile faaliyette bulunmaktaydı ve planın sanayi hakkındaki en önemli ilkesi tütün tüketimi, ihracatı ve üretimi arasındaki dengeyi sağlamak, stok meselesini çözmek ve ihracatı artırabilmek vardır. Tütün üretim artışı %1.1 olarak gerçekleşmiştir (Anonim, 1963).

Türkiye'de en erken kurulan ve en hızlı gelişen sanayi kollarının başında gelen dokuma sanayine giren başlıca mamullerin artık yurtdışından gelmesi zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Devletin 24 işletmesi ile 6000 işletme bu alanda faaliyet göstermektedir. Bunlar oldukça küçük işletmelerdir. Küçük ve dağınık işletmelerin birleştirilmesi, kooperatifleşme ve mamul kalitesinin iyileştirilmesi düşünülen tedbirlerdir.

Kağıt tüketiminin toplumların gelişmesi ile yakından ilgili olduğu ve Türkiye'de büyük bir ithal ihtiyaç gösteren kağıt sanayi üretiminin yurtiçinde sağlanmaya çalışılacağı I. Beş yıllık kalkınma planının amacıdır. 1955 Yılında Sümerbank'tan ayrılan selüloz ve kağıt işletmesi 1962 yılında biten genişletme ile SE-KA çeşitli cins kağıt ve karton imal etmektedir. Özel sektöre ait yedi işletmenin kapasiteleri küçük teknolojileri geridir (Anonim, 1963).

3.2.2. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1967-1972)

II. Beş yıllık kalkınma planı hedefleri ve stratejisinde Türkiye ekonomisinde yüksek düzeyde bir gelişme hızını sağlamak ve bunu devam ettirmek planın ana hedefini oluşturmaktadır. İkinci hedefte dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması olarak belirlenmiştir.

Plan tarım sanayi ilişkilerini de; "Türk Ekonomisi'nde sanayileşme tarımdaki verimliliğin artmasını ve tarım ürünlerinin değerlendirilmesini sağlayıcı yönde gerçekleştirecek, böylece tarım sektörü de sağlam bir bünyeye kavuşmuş olacaktır." cümleleriyle ortaya koymuştur (Anonim, 1967).

Bu dönemde 1971 yılında 1497 sayılı yasa ile uygun kaliteli çay yaprağı satın almak, alınan yaprağı işlemek üretilen çayı iç ve dış pazarlarda pazarlamak amacı ile ÇAYKUR kurulmuştur (Anonim, 1991 h).

II. Beş yıllık kalkınma planı döneminde gıda sanayinde ekonomik büyüklükte ileri teknikler kullanan tesisler kurulmaya başlamışsa da bunların toplam kapasite içerisindeki oranları et, süt, un, sebze ve meyve işleme ve bitkisel yağ sanayilerinde düşük kalmıştır. Bu durum ilkel ve modern tesisler arasında haksız bir rekabet doğurmuştur (Ülgüray, 1987). Bu haksız rekabet, etkin kontrol yapılamaması gibi nedenlerle gıda sanayinde modern tesislerin kurulup gelişmesini güçleştirmiştir. Et, süt ve bitkisel yağ sanayindeki gelişmeler planın gerisinde kalmış, çay ve yem sanayinde ise üstünde gerçekleşmiştir. Şeker sanayinde yine planın gerisinde kalmıştır.

II. Beş Yıllık Kalkınma Planında gıda sanayinde ithalat yapılmaması planlanmış üretimdeki dalgalanmalar nedeniyle pirinçte, teknik yetersizlikler nedeniyle de bitkisel yağ ithalatı zorunlu olmuştur.

II. Beş Yıllık Kalkınma Planında gıda sanayinde üretim artışı %6.9, talep artışı %7.3 ve ihracat artışı %2 olarak gerçekleşmiştir. İthalatta bir azalma vardır (Anonim, 1973).

İçki sanayinde II. Beş yıllık kalkınma planı döneminde gazozlar dışında sektör kapsamına giren tüm ürünlerin üretiminde plan hedeflerinin üzerinde gelişmeler olmuştur. Üzümün geniş ölçüde değerlendirilip şarap kapasitesi ve ihracatın artırılması öngörülmüş, hammadde yetersizliği ve organizasyonsuzlukla, ileri tekniklerin uygulanması sonucunda beklenen gelişme sağlanamamıştır.

Alkollü içki tüketimi düşmüş, meyva suları üretiminin artması nedeniyle alkolsüz içki tüketimi beklenen düzeye ulaşmamıştır.

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde içki sanayi üretimi %3.2, talebi %7, ihracatı %20 ve ithalatı %16.4 artmıştır.

Tütün sanayinde II. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde üretim talepten daha fazla gerçekleşmiş, ihracat yapılamadığı için stoklar oluşmuş, bu stoklar da ekonomik kayıplara neden olmuştur. Önemli bir tütün üreticisi olan Türkiye'de sigara üretiminde kalite iyileştirilememiş, filtreli sigara talebi karşılanamamış, tüketicinin değişik yollardan sağlanan yabancı sigaralara eğilimi artmıştır.

Bu dönemde tütün sanayi üretimi %11.6, talebi %11, ihracatı %11, ithalat ise %1.7 artmıştır.

Dokuma ve giyim sanayi imalat sanayi içinde hızla gelişen ikinci plan döneminde büyük ihracat olanaklarına ulaşan sektörlerden biri olmuştur. Buna karşılık ikinci planda öngörülen üretim düzeyine ulaşamamış, yurtiçi talep ve ihracat stokların kullanımıyla karşılanmıştır. Örme sanayi ve el dokuma halı sanayinde dağınık ve küçük işletmelerin bulunmasından dolayı gelişmenin izlenmesini zorlaştırmıştır.

Politika ve tedbirler olarak bu faaliyet kolundaki teşebbüslerin büyük işletmeler haline dönüştürülmesi amaçlanmıştır.

Bu dönemde dokuma ve giyim sanayinin talebi %8.5, üretimi %8.3, ihracatı %86.6 ve ithalatı %5.6 artmıştır (Anonim, 1973).

Birinci planda ayrı bir sektör olarak alınmayan orman ürünleri sanayi II. Beş yıllık kalkınma planı döneminde sektör olarak ayrılmış, modern tesislerin kurulması ve ihracata yönelmesi ana ilke olarak kabul edilmiştir. 5 Ocak 1970 tarihinde

Orman Bakanlığı denetiminde 1930 yılında kurulan kağıt fabrikalarına ek olarak orman ürünlerini değerlendirmesi, orman sanayinin dünyadaki gelişmelere uygun biçimde gelişmesine katkıda bulunması, özel sektöre öncülük etmesi için ORÜS kurulmuştur (Anonim 1993 e). Fakat bu plan döneminde planın ilkeleri çerçevesinde gelişme sağlanamamıştır. Bunun nedeni de öngörülen biçimde hammadde sanayi ilişkilerinin kurulamamış olmasıdır.

Sektörde üretim hedefleri genellikle aşılmış olmakla beraber dünya kalite ve standartında üretim yapabilecek, hammadde değerlendirme oranı yüksek etkin, tesislerin kurulması gerçekleşmemiştir.

Orman ürünleri sanayinin bu dönemdeki talep artışı %8, üretim artışı %8.3, ihracat artışı %48.3 olarak gerçekleşmiştir. İthalatta herhangi bir artış gerçekleşmemiştir (Anonim, 1973).

I.Beş yıllık kalkınma planında olduğu gibi bu dönemde de kağıt sektörü talebin artan oranlarda yurtiçinden karşılanması ilkesine göre yönlendirilmiştir. Hammadde maliyetlerinin düşürülmesi ve kağıt tesisleri bölgelerinde hızla büyüyen ağaç türlerinin yetişmesi konusundaki çalışmalar sonuçlanamamıştır.

I. Beş yıllık kalkınma planı döneminde yatırıma başlanan üç yeni tesis 1970 yılından itibaren üretime geçmiştir. Ayrıca özel sektörün de 1968 yılında yatırım başladığı üç sektör daha 1970 yılından itibaren üretime başlamıştır

Türkiye ormanlarının kurulu ve kurulacak kağıt sanayi gereklerine uygun olarak geliştirilmesi ve işletilmesi gerekmektedir. Uzun dönemde kağıt sanayinin dış rekabete hazırlanması ve sınırlı da olsa ihracata dönük tesisler kurulması esas alınmıştır. II. Beş yıllık kalkınma planı döneminde kağıt sanayi üretimi %21, talebi %13.6 artmıştır.

Deri sanayi üretim değeri bakımından büyük oranda İstanbul Kazlıçeşme'de toplanmıştır. Altyapısı ve sağlık şartları yetersiz olan bu yerden Anadolu yakasına geçiş I. ve II. programın tedbirleriyle öngörüldüğü halde gerçekleştirilememiştir. Kısmen de olsa modern ve entegre kuruluşlar ortaya çıkmakla beraber Kazlıçeşme'nin her yönden yetersiz şartlarında deri sanayinin gelişemediği ifade edilmektedir. Hayvancılığın gelişmesi ve ham deri ithalatıyla üretim hedeflerinin

aşılacağı ve dış ticarete daha çok yer almanın mümkün olabileceği belirtilmektedir.

3.2.3. III. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973-1977)

III. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminin tarım-sanayi ilişkileri hakkındaki görüşleri önceki planlardan pek farklı değildir. Sanayi yanında tarım kesimine yapılacak yatırımlarda temel ilke; tarımsal üretimin hava koşullarına olan bağımlılığının azaltılmasıdır. III. Plan dönemine kadar olan sanayileşmede sağlıklı gelişmelerin sakıncalarını amaçlarken tüketim malları sanayindeki gelişimini tamamladığı kabul edilmektedir. Türkiye'nin bu dönemde bir tüketim sanayi tuzağına düştüğü şeklinde görüşler de bulunmaktadır. Buna göre bu sanayi kesiminin üretimini sürdürebilmek için gerek duyduğu hammadde ve aramalı ithal taleplerinin yeterince ve sağlıklı biçimde karşılanmadığı ve bunun dış ticarete sorun yarattığı, aramaları sanayinin tümüyle kurulamadığını belirtilmektedir (Han, 1978).

Gıda maddeleri üretimi genellikle talebi karşılamakla birlikte işleme ve pazarlamada teknik ve ekonomik yetersizlikler vardır. Çabuk bozulur nitelikteki gıda maddelerinin işlenmesi, depolanması ve taşınması için gerekli tesislerin yeterince kurulmaması üretim kayıplarına yol açmaktadır (Anonim, 1973).

I. ve II. Plan döneminden sonra III. Plan döneminde tarımsal üretimle gıda sanayi arasında etkili bir işbirliği kurulması gereği belirmiştir. Bu işbirliğinin tarımsal üretimde dalgalanmaları azaltacağı, fiyat istikrarının sağlanacağı, verimliliğin ve ürün çeşitliliğinin artacağı ve bu yolla tarımsal gelişme olumlu etkilenirken gıda sanayinin gelişmesi için gerekli ortamın hazırlanmış olacağı ifade edilmektedir.

Genellikle üretim yurtiçi talebi karşıladığından ithalat öngörülmezken konserve, şekerli mamuller ve kurutulmuş meyvalarda ithalatın artacağı tahmin edilmektedir. İthalat kahve, kakao ve geleneksel ürünlerle sınırlı kalmış bitkisel yağ ve pirinç ithalatı yapılmıştır. En çok üretim artışı yem, et, çay, süt ve un sanayindemeydana gelmiştir. Bu dönemde gıda sanayide üretimde plan hedefi de aşılı olarak %8.3 artış gerçekleşmiştir. talep artışı %7.5, ihracat artışı %1.6 ve ithalat artışı %10.8 olarak gerçekleşmiştir.

İçki sanayinde bu dönemde alkollü içecekler talebinde ve meyvalı gazozlar talebinde artış olacağı ifade edilmektedir. Sektörde ihracatı geliştirilecek ürünlerin başında şarap yer almaktadır. Ancak beklenen gelişme gerçekleşmemiştir. İthalatta ise viskinin yanında turistik talepleri karşılayan diğer alkollü içkiler de ithalatının devam edeceği belirtilmektedir. Bu dönemde üretim %9.6, talep %8.5, ihracat %0.2 ve ithalat %16.2 artmıştır.

Planlı dönemin başından beri tütün üretiminin talebe göre sınırlandırılması planlanmıştır ama bir türlü sınırlandırılmamıştır. Bu plan döneminde II. Plan döneminde başlanan yatırımların tamamlanması, yaprak tütün ve tütün mamulleri hareketlerinin düzenlenmesi, filtreli sigara ihtiyacındaki hızlı artışın dikkete alınarak, üretimin talebi karşılamak üzere çıkarılması ilke olarak benimsenmiştir.

Sigara ihracatında gümrük engelleri olduğundan dolayı, yaprak tütün ihracı öngörülmektedir. Bu dönemde ihracatta %13.2'lik azalma olmuş, ithalat %9 artmıştır.

Geçmiş plan ve programlarda getirilen tedbirlerle dokuma ve giyim faaliyet kolundaki teşebbüslerin büyük işletmeler haline dönüşmeleri hızlanmıştır. Bu planda dokuma ve giyim sanayinin dış rekabete açılma zorunluluğu olan sanayinin en başta gelen sektörlerinden biri olduğu belirtilmektedir. İmalat sanayi ihracatında önemli yer tutan dokuma ve giyim sanayinde iç talep ve ihracattaki gelişmelerin üretim artışını zorunlu kılacağı ifade edilmektedir ve bu dönemde bu sektörde ithalat beklenmemektedir. İthalatın en büyük payını oluşturan kord bezinde plan dönemi sonuna doğru yurtiçi üretime geçilmesi ile büyük ölçüde ithal ikamesi sağlanmış olacaktır. Bu dönemde üretim %9, ihracat %15, ithalat %10 ve talep %8.5 artmıştır.

Yurtiçi talebin yerli üretimle karşılanması hammadde yönünden kuruluş yeri uygun optimal büyüklükte kuruluşların artırılması ve entegrasyonu hedeflenmiştir. Küçük işletmelerin de kooperatifleşmesi öngörülmüştür. Çünkü sektörde üretim hedeflerine genellikle ulaşılmış olmakla birlikte dünya kalite ve standartında üretim yapabilecek, hammadde değerlendirme oranı yüksek etkin entegre tesislerin kurulması gerçekleşmemiştir. Üretim artışı %7.5, talep artışı %7.8, ihracat azalışı %24 olarak gerçekleşmiştir.

Kağıt sanayinde bu dönemde II. Plan sonunda başlanan yatırımların 1976 yılında tamamlanmasıyla üretimin artacağı, bir önceki plan döneminde talebin %33'ü olan ithalatın azalacağı planlanmaktadır.

Hammadde ihtiyacını karşılamak amacıyla kağıt sanayi bölgelerinde kağıt sanayi ve orman ürünleri sanayinin entegre olması ve bu bölgelerde hızlı büyüyen ağaç türleri yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Bu dönemde üretim %9.2, talep %10.9, ithalat %13.7 oranında artmıştır.

Türkiye'de çok eski bir sanayi kolu olan deri sanayi küçük, dağınık ve ileri teknolojiye yoksun birimler halinde çalışmaktadır. Hamderinin sanayi ihtiyaçlarını kalite ve kantite olarak karşılayamamaktadır.

Bu plan döneminde hammaddeye yardımcı madde temini, ileri teknoloji ihracatta düşük sanayinin sorunlarını çözümlenecek bir koordinasyona ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir. Bu dönemde üretim %12.5, ihracat %18.4 artmıştır.

3.3. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'de Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü ve Politikalar

Türkiye 1980'li yıllara büyük iç ve dış sorunların baskısı altında girmiştir. 1980'li yıllar, toplumun bu sorunlarına bir çözüm bulma derlenip toparlanma ve artık ertelenemez olan sorunları çözmeye geçmiştir.

1980'li yıllara girmeden beliren güçlükler bir anda doğmamış, bundan önceki dönemlerde karşılaşılan zorlukların bir devamı olmuş, fakat 1978-1980 yıllarında birden büyüyen önemli sorunlar yaratmıştır. 1978 sonrası olarak belirtilen bu alt dönem, 24 Ocak 1980'e kadar sürmüştür (Güneş, 1991)

1978-1980 dönemi ikinci petrol şokunun yaşandığı dönemdir. İkinci petrol şokunun etkisi ile Türkiye'nin petrol dış alımına ödemesi gereken döviz miktarı hızla artmış ve döviz stoku açısından önemli bir darboğaz dönemi başlamıştır. Bunun etkisiyle bu dönemde büyüme hızının çok düştüğü görülmektedir. 1978, 1979'da gerçekleştirilen toplam dışsatım gelirlerinin tamamına yakın kısmını petrol dışalımına ayırmak gerekmiştir. Döviz darlığı sanayinin kullandığı ham maddeleri ara mallarını ve yeni yatırım mallarını, belirli tarımsal girdileri ve diğer tüketim mallarınının dış alımını durma düzeyine getirdiği için, bunların fiyatları aşırı derecede

yükselmiştir. Bu durumda piyasaya yüksek miktarda para sürülmüştür Tufan (1988)'e göre (Güneş, 1991).

Üretim sıkıntısı ve maaliyetlerin yükselmesi, piyasanın emisyon ve krediyle beslenmesi, satınalma gücünü yükselttiğinden, iç piyasalar aşırı biçimde yükselmiştir. Fiyat artışları dış satımı güçleştirmiş, dolayısıyla dış ödeme kaynakları tükenmiştir. Böylece ödemeler dengesi aşırı biçimde yükselmiştir. Fiyat artışları dış satımı güçleştirmiş, dolayısıyla dış ödeme kaynakları tükenmiştir. Böylece ödemeler dengesi aşırı biçimde bozulmuş, ekonomide durgunluk ve işsizlik düzeyi yükselmiştir Tufan (1988)'e göre (Güneş, 1991). Bu durumda Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin açıklarını azaltarak enflasyonu düşürmek ve ödemeler dengesini iyileştirmek amacıyla KİT ürünlerine zam yapılmıştır. Ayrıca dış alımı güçleştirici yasal düzenlemeler ve yapılan devalüasyon ile, dış alım zorlaştırılmıştır.

Bütün bu tedbirlere rağmen 1980'lere girerken, enflasyonun önlenmesinde başarılı olunamamış, döviz sıkıntısı devam etmiş döviz fiyatlarında devamlı artmıştır.

1980'li yıllara girerken ekonominin karşılaştığı bu olumsuz durumun, tarımda girdi sağlama yönünden güçlükler yarattığı ve üretimde olumsuz etkileri görüldüğü, sanayininse hem ekonomideki bu olumsuz durumdan etkilendiği ve hem de tarımın yeter ve güçlü talep yaratamamasından etkilendiği belirtilmektedir

1980 döneminin en önemli ekonomik olayı 24 Ocak İstikrar Tedbirleridir. Bu tedbirler % 100'lere ulaşan enflasyonun durdurulmasını, amaçlamış bunuda tüketimi kısırarak fiyatlardaki yükselişi önlemek yoluyla yapmıştır. İstikrar tedbirleri arasında sıkı para politikası uygulanması, KİT ürünlerine yüksek oranda zam yapılması ve sonra serbest bırakılması, faizlerin önce yükseltirelerek sonra serbest bırakılması, orta ve uzun dönemli yatırım projelerinin durdurulması da yer almıştır. Dış satımın teşvik edilmesi de bu programın önemli bir parçası olmuştur (Güneş, 1991).

3.3.1. IV. Beş Yıllık Plan Dönemi

1980 sonrası dönemin ilk bölümü hızlı sanayileşmeyi buna kaynak sağlayacak kurumsal düzenlemeleri ve dış satımda atılım hedefleyen IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemidir. Bu dönem ülkelerin gereksinimlerini kendi olanakları ile karşılamasını hedeflemiştir.

Kalkınma planları ekonomik kalkınmanın başarısını tarımda ve sanayide verimlilik artışına bağlamışlardır. Verimlilik artışı ile dışsattım da sıçramalar yapılabileceğini ifade etmişlerdir. Kalkınma, planlarının tarım ve sanayide verimin sağlanabildiği ölçüde dışsattımın artacağı şeklindeki gerçekçi düşüncelerine rağmen, tarım ve sanayide verim artışlarının sağlanabildiği ve dışsattımın artıp artmadığı önemli bir konudur (Güneş, 1991).

1980'li yıllara girildiği IV. Beş yıllık Kalkınma Planında da ekonomik gelişmede sanayileşmeye büyük önem verildiği görülmektedir. Ancak tarıma dayalı sanayi'de atıl kapasiteler ve teknolojik eksiklikler olduğundan dolayı yeni yatırımlardan çok teknolojik ilerleme kaydederek ileri ve rekabetçi bir sanayi oluşturulmak istenmektedir.

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde yatırım mallarına ağırlık veren bir sınai yapı oluşturulması hedeflendiğinden özellikle enerji kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yatırımlar ağırlık kazanmıştır. Makina imalatı, elektronik ve kimya sanayine öncelik verilmiştir.

Tarımda verimliliğin ve üretim artışının hızlandırılması için tarımsal alet ve makina yatırımları ile sulama ve erozyon kontrol yatırımlarının önem taşıdığı belirtilmektedir (Güneş, 1991).

3.3.1.1.IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İle İlgili Hedef ve İlkeler

IV. Plan gıda sanayinin üretimin gelişmesi için sürekli ve uygun hammadde sağlanması ve bunun için de hammadde üreticilerinin kooperatif çerçevesinde örgütlenmeleri öngörülmüştür. Üretim pazarlama ve kullanım süreçlerindeki kayıpların önlenmesi, dış pazarın istediği nitelik ve nicelikte sürekli arz sağlanabilmesi ilke olarak benimsenmiştir (Anonim, 1979).

Genel olarak planlı dönem başından beri toplum sağlığı açısından tüketimde düşük alkollü ve alkolsüz içeceklere yönelinmesi temel ilke olarak benimsenmiş ancak yüksek alkollü içki tüketiminde hedefler aşılırken alkolsüz ve düşük alkollü içecekler talebin gerisinde kalmıştır.

Yurtiçi ve yurt dışı talepler yönünden şarap sanayinin; üzüm türleri ve sanayinin teknolojisiyle, ölçekleri yüzünden gelişmesi olanaksız görünmektedir.

Kooperatifleşme ve şarap fabrikalarının ekonomik ölçekte kurulmasının özendirilmesi ilke olarak benimsenmiştir.

Tütün sanayi ile ilgili olarak IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Tekel Genel Müdürlüğü'nün tütün ve içki işletmelerinin bağımsız kamu iktisadi teşebbüslerine dönüştürülmesine ve uzun vadeli ulusal tütün politikası saptanması kararlaştırılmıştır.

Dokuma ve Giyim Sanayi III. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde büyük dışsatım olanaklarına ulaşılmıştır. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde pamuk ipliği ve pamuklu dokuma tesisleri arasında kapasite bakımından dengesizlikler olduğu ifade edilmektedir. Pamuk ipliğinde atıl kapasiteler olduğundan üretimin özendirilmesi , dokuma ve hazır giyim alanında tesislerin kurulması gerektiği belirtilmektedir. Bunun dışında yeni tesislerin kurulmaması kamu yatırımlarının yenilenme ve uzmanlaşmaya yönelmesi ilke olarak benimsenmiştir. Dışsatımın gelişmesi ve dışsatıma firmaların kendi aralarında örgütlenmeleri amaçlanmıştır.

Orman Ürünleri Sanayinde önceki plan döneminde modern tesislerin kurulması, özellikle bıçkı sanayiinde küçük işletmelerin birleştirilmesi ilkesinde başarı sağlanamadığından IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde de yine aynı yönde hedef ve ilkeler belirlenerek, sanayi-hammadde ilişkilerinin yeniden ele alınması kamu işletmeleri arasında koordinasyonun sağlanması, ORÜS ile orman kooperatiflerinin desteklenmesi, hammadde savurganlığının önlenmesi amaçlanmıştır.

Kağıt Sanayi IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde hammadde sağlanması konusunda bir organizasyon geliştirilmemiştir, uygun teknoloji seçimi ve dolayısıyla da verimlilik artışını sağlayacak araştırma çalışmalarını yürütecek bir birim kurulmamış yani baştan beri devam eden sorunlarla IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemine girilmiştir. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı bu sorunların halledilmesini dışa bağımlılıktan kurtulmayı amaçlayan ilke ve hedefler belirtilmiştir.

Deri ve Mamulleri Sanayiinde; Ham deri yardımcı madde ve malzeme ve tesis sorunları çözülemediğinden IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı da hamderi kalitesinin iyileştirilmesi, tesislerin gelişme olanağı bulunan yörelerde toplanması, sektörde

işlemeden konfeksiyona entegre olunması dışsattımın özendirilmesi ilkeleri benimsemiştir.

3.3.1.2. IV. Plan Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü Üretimi

Tarıma dayalı sanayi işletmelerinin üretimleri incelendiğinde üretim değerindeki en büyük pay gıda sanayininidir. Gıda Sanayini Dokuma ve Orman Ürünleri Sanayi izlemektedir. Tarıma dayalı sanayinin toplam üretim değerinde en az payı içki sanayi almaktadır.

Gıda sanayi üretimi 1981-1984 döneminde azalmış, 1981 yılında toplam tarıma dayalı sanayi üretiminde % 66.36'lık paya sahip gıda sanayinin payı 1984 yılında % 52.79 olmuştur. Gıda sanayi içinde en büyük pay un ve unlu mamuller sanayininidir. Gıda sanayiindeki bu düşüş süt, un, şeker ve içinde çayın önemli yer tuttuğu başka yerde sınıflandırılmamış gıda maddelerinde kendini göstermektedir (Çizelge 8).

Çizelge 8. Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe Üretim ve Sektörel Dağılımı (1981 - 1984)

(1981=100) Reel Fiyatlarla MilyarTL.

YILLAR	1981		1982		1983		1984	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	1604	66.36	1406	59.93	1450	57.84	1286	52.79
Et ve Mamulleri Sanayi	179	7.41	238	10.14	210	8.38	242	9.93
Süt ve Mamulleri Sanayi	188	7.78	139	5.93	127	5.07	151	6.20
Sebze ve Mey. İşl. San.	197	8.15	152	6.48	202	5.06	155	6.36
Su Ürünleri Sanayi	7	0.29	7	0.30	7	0.28	9	0.37
Bitk. Yağ ve Mam. San.	86	3.56	84	3.58	122	4.87	106	4.35
Un ve Unlu Mam. San	746	30.86	564	24.04	563	22.46	442	18.14
Şeker Sanayi	89	3.68	99	4.22	77	3.07	63	2.59
Şekerli Mamüller San.	65	2.69	62	2.64	55	2.19	45	1.85
Baş. Yerde Sınıf. Gıda S.	17	0.70	24	1.02	39	1.55	37	1.52
Yem Sanayi	30	1.24	37	1.58	48	1.91	36	1.48
İÇKİ SANAYİ	64	2.65	62	2.64	62	2.47	97	3.98
TÜTÜN ve MAM. SAN.	161	6.66	133	5.67	121	4.83	133	5.46
DOKUMA SANAYİ	233	9.64	270	11.51	278	11.09	302	12.40
GIYİM SANAYİ	115	4.76	128	5.46	159	6.34	192	7.88
DERİ ve MAMÜL. SAN.	74	3.06	83	3.54	159	6.34	107	4.39
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	130	5.38	226	9.63	239	9.53	216	8.87
KAĞIT SANAYİ	36	1.49	38	1.62	39	1.56	103	4.23
TDS TOPLAM	2417	100.00	2346	100.00	2507	100.00	2436	100.00

Kaynak: ANONİM., DPT, Yıllık Programlar (1983-1986)

İçki Sanayi üretim değerinde bu dönemde artmış olmuştur. 1981 yılında tarıma dayalı sanayi üretiminde % 2.65'lik paya sahip içki sanayiinin payı 1984'te % 3.98 dir.

Tütün sanayinin üretim değerinde düşme görülmektedir. 1981 yılında tarıma dayalı sanayi üretiminde % 6.66 lık pay, 1984'de % 5.46'ya düşmüştür. Bununla birlikte stokları eritmek için ekim alanlarının sınırlandırılmasından dolayı olabileceği söylenebilir.

Dokuma sanayinin üretim değerinde istikrarlı bir artış gözlenmektedir. 1981'de % 9.64 lük payı 1984 yılında % 12.40 olmuştur. Giyim sanayiide yine dokuma sanayi gibi düzenli bir artışla 1981 yılında üretim değerinde % 4.76 olan payını 1984 yılında % 7.88'e yükseltmiştir (Çizelge 8).

Deri mamulleri, Kağıt ve Orman ürünleri gibi aramallar sanayilerinde de bu dönemde artış olmuş deri mamulleri sanayinin 1981 de tarıma dayalı sanayi üretiminde % 3.06 lık payı 1984 yılında % 4.39 dur. Orman ürünleri sanayinin payı 1981 % 5.38, 1984 yılında % 8.87, Kağıt Sanayiinin ise 1981 yılındaki payı % 1.49 1984 yılında % 4.23 tür. Genel olarak 1981-1984 döneminde gıda sanayi ve tütün sanayi üretim değeri düşmüş, diğer sektörlerin üretim değerleri artmıştır. Buna göre toplam tarıma dayalı sanayii sektörlerinin üretim değerleri bir miktar dalgalanma göstermekle birlikte 1984 yılında 2436 milyar TL. lik değeriyle ilk yıla oranla % 7 yükselmiştir (Çizelge 9).

Çizelge. 9. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörleri Üretiminin İmalat Sanayi Üretimindeki Yeri (1981-1984)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyar TL.

YILLAR	1981		1982		1983		1984	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	1604	36.74	1406	30.11	1450	28.97	1286	21.85
İÇKİ SANAYİ	64	1.47	62	1.33	62	1.24	97	1.65
TÜTÜN ve MAM. SAN.	161	3.69	133	2.85	121	2.42	133	2.26
DOKUMA SANAYİ	233	5.34	270	5.78	278	5.55	302	5.13
GIYIM SANAYİ	115	2.63	128	2.74	159	3.18	192	3.26
DERİ ve MAMÜL. SAN.	74	1.69	83	1.78	159	3.18	107	1.82
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	130	2.98	226	4.84	239	4.78	216	3.67
KAĞIT SANAYİ	36	0.82	38	0.81	39	0.78	103	1.75
TDS TOPLAM	2417	55.36	2346	50.24	2507	50.10	2436	41.39
İMALAT SANAYİ TOP.	4366	100.00	4670	100.00	5005	100.00	5886	100.00

Kaynak: ANONİM., DPT, Yıllık Programlar (1983-1986)

Yukarıda açıklanan tarıma dayalı sanayi sektörleri bu üretim değerleri ile imalat sanayi içindeki yeri çizelge 9'den izlenebilir. Tarıma dayalı sanayi sektörlerinin toplam imalat sanayi içindeki payı 1981 yılında %55.36 iken 1984 yılında % 41.39'a düşmüştür. İmalat sanayinin bu dönemde düzenli artışı içinde tarıma dayalı sanayinin payının giderek düşmesi; hem programlarda sürekli belirtilen tarıma dayalı sanayi sektörlerinin kapasitelerini tam kullanmamaları hem de Türkiye'nin sanayileşme sürecinde artık tüketim malı üreten sanayilerden çok aramalı ve yatırım malı üreten sanayilere yönelmesine bağlanabilir.

1984 yılında gıda sanayinin imalat sanayi payı % 21.85 içki sanayinin % 1.65, Tütün sanayinin payı 2.26, dokuma sanayiinin payı % 5.13, Giyim sanayinin payı % 3.26, Deri sanayinin payı % 1.82, orman sanayinin payı % 3.67 ve kağıt sanayinin payı % 1.75 dir.

Çizelge 10. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörünün GSMH'daki Payı (1981-1984)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL

YILLAR	GSMH (PF)	İMAL. SAN.	İML.SAN/ GSMH	TDS/GSMH
1981	6 553 596.20	1 309 602.60	19.98	11.06
1982	6 877 960.94	1 427 376.61	20.75	10.42
1983	6 971 551.05	1 558 762.22	22.36	11.20
1984	7 376 491.33	1 688 605.86	22.89	9.47

Kaynak: ANONİM., DPT, 1992 Yılı Programı, Ankara, 1992.

Çizelge 10'da imalat sanayi ve tarıma dayalı sanayi sektörünün GSMH içindeki payları görülmektedir. İmalat Sanayinin GSMH'daki payı % 19.98 den, % 22.89'a yükselmiştir. Tarım dayalı sanayinin GSMH' daki payı 1981 yılında % 11.06, 1982 yılında % 10.42, 1983 yılında % 11.20 ve 1984 yılında % 9.47 olarak azalma göstermiştir.

3.3.1.3. IV. Plan Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü Dış Ticareti

3.3.1.3.1. İhracat

Tarım dayalı sanayi sektörü ihracatı 1981-1984 döneminde % 96.18'lik bir artış göstermiş, 1981 yılında reel fiyatlarla 260479 milyon TL değerindeki ihracat düzenli bir artışla 1984 yılında 511010 milyon TL olmuştur (çizelge 11).

Çizelge 11. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörünün İhracatı ve Sektörel Dağılımı (1981 - 1984)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	1981		1982		1983		1984	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	89639	34.41	121944	36.95	139488	33.31	202363	39.60
Et ve Mamulleri Sanayi	12268	4.71	19925	6.04	20678	4.94	23188	4.54
Süt ve Mamulleri Sanayi	2683	1.03	824	0.25	570	0.14	655	0.13
Sebze ve Mey. İşl. San.	56827	21.82	73146	22.16	73560	17.56	112965	22.10
Su Ürünleri Sanayi	2376	0.91	4129	1.25	6094	1.46	8522	1.67
Bitk. Yağ ve Mam. San.	10007	3.84	4967	1.50	13429	3.20	9146	1.79
Un ve Unlu Mam. San	4009	1.54	6533	1.98	10716	2.56	9388	1.84
Şeker Sanayi	680	0.26	10226	3.10	12032	2.87	22514	4.40
Şekerli Mamüller San.	213	0.08	618	0.19	733	0.18	855	0.17
Baş. Yerde Sınıf. Gıda S.	574	0.22	1576	0.48	1325	0.32	1912	0.37
Yem Sanayi	0	0	0	0	349	0.08	13218	2.58
İÇKİ SANAYİ	1228	0.47	749	0.23	1065	0.25	1529	0.30
TÜTÜN ve MAM. SAN.	53112	20.39	45265	13.72	32282	7.71	31761	6.22
DOKUMA SANAYİ	63544	24.40	89518	27.13	108099	25.82	129865	25.41
GIYİM SANAYİ	37658	14.46	47092	14.27	99023	23.65	84898	16.61
DERİ ve MAMÜL. SAN.	10411	4.00	15097	4.56	29250	6.99	43899	8.59
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	3386	1.30	8467	2.57	7055	1.68	8368	1.64
KAĞIT SANAYİ	1491	0.57	1869	0.57	2482	0.59	8327	1.63
TDS TOPLAM	260426	100.00	330001	100.00	418744	100.00	511010	100.00

Kaynak: ANONİM., DPT, Yıllık Programlar (1983-1986)

Üretimde en büyük paya sahip gıda sanayi tarıma dayalı sanayi ihracatında da en büyük paya sahiptir. Bu dönemde ihracatı artış gösteren gıda sanayinin 1984 yılında tarıma dayalı sanayi ihracatındaki payı % 39.60'dır. Gıda sanayi ihracatı içindeki en büyük pay 1984 yılında % 22.10'luk bir oranla sebze ve

meyve işleme sanayinindir. En az pay ise % 0.13 lük payıyla süt ve mamulleri sanayinindir. Bu dönemde yağ sanayi hariç tüm gıda sanayi sektörlerinin ihracatı artış göstermiştir.

İçki sanayi ihracat değeri ilk yıla oranla bir miktar artmış olmasına rağmen 1981 yılında % 0.47 olan tarıma dayalı sanayi ihracatı içindeki payı 1984 yılında % 0.30'a düşmüştür. Bu da içki sanayinin ihracatının diğer sektörlerle oranla yavaş geliştiğini göstermektedir. İçki sanayi bu dönemde tarıma dayalı sanayi ihracatında en az payı olan sektördür.

Tütün sanayi, tüm sektörlerin ihracatının artış gösterdiği bu dönemde tam tersine bir seyirle oldukça büyük bir düşme göstermiştir. 1981 yılında tarım dayalı sanayi sektörünün ihracatında % 20.39 payı olan tütün sanayinin payı 1984 yılında % 6.22 dir.

Dokuma sanayi ihracatının tarıma dayalı sanayi ihracatındaki oranı 1981 yılında % 24.40 iken, 1984 yılında % 25.41 ve giyim sanayinin payı 1981 de % 14.46 iken % 16.61 e yükselmiştir. Dokuma ve giyim sanayilerinin üretimlerindeki istikrar ihracatlarında da izlenmektedir.

Deri sanayi ihracatı da bu dönemde artarak 1981 yılında tarıma dayalı sanayi ihracatında % 4.00 olan payı 1984 yılında % 8.59 olmuştur.

Orman sanayinin ihracatında artma olmuş 1981 yılında tarıma dayalı sanayi ihracatındaki % 1.30 luk payı, 1984 yılında % 1.64 olmuştur.

Kağıt sanayide bu dönemde ihracatını artırarak, tarıma dayalı sanayi işletmeleri ihracatı içinde 1981 yılında % 0.57 olan payını, 1984 yılında % 1.63 e yükseltmiştir (Çizelge 11).

1981-84 döneminde ihracatları incelenen tarıma dayalı sanayi sektörünün bu dönemde imalat sanayi ihracatı içindeki payı 1981 yılında % 65.40, 1982 yılında % 55.84, 1983 yılında % 63.18 ve 1984 yılında da % 60.55 dir. Bu durumda tarım dayalı sanayi % 60 lar düzeyindeki bir oranla imalat sanayi ihracatında oldukça büyük bir paya sahiptir denilebilir (Çizelge 12).

İmalat sanayi ihracatında 1984 yılına göre gıda sanayinin payı % 23.98, içki sanayinin payı % 0.18, tütün ve mamulleri sanayinin payı % 3.76 dokuma sanayinin payı, % 15.39, giyim sanayinin payı % 10.06, deri ve mamulleri

sanayinin payı % 5.20 orman sanayinin payı % 0.99 ve kağıt sanayinin payı , 0.99 dur.

Çizelge 12. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İhracatının İmalat Sanayi İhracatındaki Yeri (1981-1984)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	1981		1982		1983		1984	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	89639	21.51	121944	20.64	139488	21.05	202263	23.98
İÇKİ SANAYİ	1228	0.31	749	0.13	1065	0.16	1529	0.18
TÜTÜN ve MAM. SAN.	53112	13.33	45265	7.66	32282	4.87	31761	3.76
DOKUMA SANAYİ	63554	15.96	89518	15.15	108099	16.31	129865	15.39
GİYİM SANAYİ	37658	9.46	47092	7.97	99023	14.94	84898	10.06
DERİ ve MAMÖL. SAN.	10411	2.61	15097	2.55	29250	4.41	43899	5.20
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	3386	0.85	8467	1.43	7055	1.06	8368	0.99
KAĞIT SANAYİ	1491	0.37	1869	0.32	2482	0.38	8327	0.99
TDS TOPLAM	260479	65.40	330001	55.84	418744	63.18	511010	60.55
İMALAT SANAYİ TOP.	398299	100.00	590957	100.00	662743	100.00	843967	100.00

Kaynak: ANONİM., DPT, Yıllık Programlar (1983-1986)

3.3.1.3.2. İthalat

Tarıma dayalı sanayi ithalatı 1981-1984 döneminde % 94,77 artmış 1981 yılında 34864 milyon TL olan ithalat değeri 1984 de 67908 milyon TL olmuştur. İthalatın büyük kısmını gıda, kağıt ve dokuma sanayi oluşturmaktadır (Çizelge 13).

Gıda sanayi ithalatı bu dönemde bir yükselip bir düşen seyir izlemiştir. Gıda sanayinin tarıma dayalı sanayi ithalatındaki payı 1981 yılında % 52.47, 1982 yılında % 48.56, 1983 yılında % 59.50 ve 1984 yılında % 46.70 dir. Gıda sanayinin ithalatında en büyük pay yağ sanayinindir. Bitkisel yağ sanayini et ve mamulleri sanayi izlemektedir. Bitkisel yağ sanayinin ithalatı 1983 yılında tarıma dayalı Sanayi ithalatının % 44.27 sini oluşturmuştur. Şeker sanayi ithalatı giderek düşmüş ve 1984 yılında 5 milyonluk TL.lik bir değerle oranda ki payı " 0 " olmuştur. İçki sanayi tarıma dayalı sanayi ithalatındaki payı 1982 ve 1983'te ilk yıla oranla yükselmiş, 1984 yılında % 0.02'ye düşmüştür. Tütün sanayi ithalatı 1983 yılına kadar sıfırken 1984 yılında 6250 milyon TL.lik ithalat değeriyle tarıma dayalı sanayi ithalatında % 9.20 lik bir pay almıştır.

Çizelge 13. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İthalatı ve Sektörel Dağılımı (1981-1984)

(1981=100) Reel Fiyatlarla MilyonTl.

YILLAR	1981		1982		1983		1984	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	18294	52.47	16424	48.56	24064	59.50	31711	46.70
Et ve Mamulleri Sanayi	73	0.21	2823	8.35	4609	11.39	6290	9.26
Süt ve Mamulleri Sanayi	1180	3.38	92	0.27	280	0.69	1152	1.70
Sebze ve Mey. İşl. San.	0	0	0	0	324	0.80	1824	2.68
Su Ürünleri Sanayi	0	0	0	0	10	0.02	0	0
Bitk. Yağ ve Mam. San.	9128	26.18	10084	29.82	17904	44.27	16622	24.48
Un ve Unlu Mam. San	1550	4.44	1716	5.07	481	1.19	3297	4.86
Şeker Sanayi	4881	14.00	954	2.82	5	0.01	5	0
Şekerli Mamüller San.	874	2.51	0	0	90	0.22	189	0.29
Baş. Yerde Sınıf. Gıda S.	236	0.68	681	2.01	291	0.72	621	0.91
Yem Sanayi	372	1.07	74	0.22	70	0.17	1711	2.52
İÇKİ SANAYİ	41	0.12	45	0.13	925	2.29	12	0.02
TÜTÜN ve MAM. SAN.	0	0	0	0	0	0	6250	9.20
DOKUMA SANAYİ	8076	23.16	6104	18.05	6046	14095	8428	12.41
GİYİM SANAYİ	69	0.20	389	1.15	525	1.30	379	0.56
DERİ ve MAMÜL. SAN.	139	0.40	134	0.40	338	0.83	1035	1.52
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	206	0.59	892	2.64	487	1.20	1243	1.83
KAĞIT SANAYİ	8039	23.06	9833	29.07	8059	19.93	18850	27.76
TDS TOPLAM	34864	100.00	33821	100.00	40444	100.00	67908	100.00

Kaynak: ANONİM., DPT, Yıllık Programlar (1983-1986)

Dokuma sanayi ithalatı tarıma dayalı sanayi sektörünün ithalatında payı giderek azalmıştır. 1981 yılında % 23.16 olan payı 1984 yılında % 12.41'e düşmüştür.

Giyim sanayiinde 1982 ve 1983 yıllarında daha çok olmak üzere 1981 den 1984'e ithalatta bir artış gözlenmektedir. 1981 yılında toplam tarıma dayalı sanayi ithalatındaki payı % 0.20 iken 1984 de % 0.56 olmuştur.

Deri sanayi ithalatında da 1981-1984 döneminde artış olmuş 1981 yılında tarıma dayalı sanayi ithalatı içinde deri sanayinin payı % 0.40 ken, 1984 yılında % 1.52 ye yükselmiştir.

Orman sanayinin ithalatı da bu dönemde artarak 1981 yılında tarım dayalı sanayi ithalatının % 0.59' unu 1984 yılında da % 1.83' ünü oluşturmuştur.

Kağıt sanayi 1981-1984 yılında toplam tarıma dayalı sanayi ithalatında gıda sanayiinden sonra en büyük payını alan sektör olmuştur. Kağıt sanayinin 1981 yılı tarıma dayalı sanayi ithalatındaki payı % 23.06, 1984 yılında % 27.76 dır(Çizelge 13).

Çizelge 14. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İthalatının İmalat Sanayi İthalatındaki Yeri (1981-1984)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	1981		1982		1983		1984	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	18294	3.04	16424	2.44	24064	2.85	31711	3.23
İÇKİ SANAYİ	41	0.01	45	0.01	925	0.11	12	0
TÜTÜN ve MAM. SAN.	0	0	0	0	0	0	6250	0.64
DOKUMA SANAYİ	8076	1.34	6104	0.91	6046	0.72	8428	0.86
GİYİM SANAYİ	69	0.01	389	0.06	525	0.06	379	0.04
DERİ ve MAMÜL. SAN.	139	0.02	134	0.02	338	0.04	1035	0.10
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	206	0.04	982	0.13	487	0.06	1243	0.13
KAĞIT SANAYİ	8039	1.34	9833	1.46	8059	0.95	18850	1.92
TDS TOPLAM	34864	5.80	33821	5.03	40444	4.79	67908	6.92
İMALAT SANAYİ TOP.	601194	100.00	671926	100.00	843758	100.00	980965	100.00

Kaynak: ANONİM., DPT, Yıllık Programlar (1983-1986).

Tarım dayalı sanayi bu durumıyla toplam imalat sanayi ithalatında 1981 yılında % 5.80, 1982 yılında % 5.03 1983 yılında % 4.79 ve 1984 yılında % 6.92 lik paya sahiptir (Çizelge 14).

1984 yılına göre imalat sanayi ithalatı içinde gıda sanayi ithalatının payı % 3.23, tütün ve mamulleri sanayinin % 0.64 dokuma sanayinin % 0.86, giyim sanayinin % 0.04, deri ve mamulleri sanayi % 0.10, orman sanayinin payı % 0.13 ve kağıt sanayinin payı % 1.92 dir.

3.3.1.4. IV. Plan Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu

3.3.1.4.1. İşyeri Sayısı

Tarıma Dayalı sanayi sektörünün 1981-1984 dönemindeki iş yeri sayıları Çizelge 15' de verilmiştir. tarıma dayalı sanayin işyeri sayıları bu dönemde % 10.56 oranında azalmış, 1981 yılında sektörde 2368 işletme varken bu sayı 1984'de 2118'e düşmüştür. Bu azalışın sebebinin küçük ve eski teknolojiyle çalışan işyerlerinin kapanmış olmalarıdır denilebilir.

İşyeri sayısı açısından en fazla işyerine sahip sektör gıda sanayidir, gıda sanayiini dokuma ve giyim sanayi izlemektedir.

Gıda sanayinin işyeri sayısı açısından tarıma dayalı sanayi sektöründeki payı 1981 yılında % 41.04, 1984 yılında % 37.4 dür. Gıda sanayi içinde de en fazla işyerine sahip sektör un sanayiidir. 84 yılı itibariyle un sanayini başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi, yağ ve sebze ve meyve işleme sanayi izlemektedir.

İçki sanayinin 1981 yılında tarıma dayalı sanayi sektörü işyeri sayısı içindeki payı % 2.91 iken 1984 yılında % 3.31 dir.

Tütün sanayi işyerlerinin tarıma dayalı sanayi işyerleri toplamına oranı 1981 yılında % 1.65, 1984 yılında % 2.41 dir.

Dokuma Sanayi tarıma dayalı sanayi sektörü içinde işyeri sayısı açısından ikinci büyük sektördür. 1981 yılında tarıma dayalı sanayi sektöründe % 32.39 olan payı 1984 yılında % 31.16 dır. Giyim sanayi sektörü işyerleri bu dönemde artmış ve tarıma dayalı sanayi içinde 1981 yılında % 7.64 olan payı 1984 yılında % 10.91 e yükselmiştir.

Deri ve mamulleri sanayi işyeri sayısında da bir dalgalanma gözlenmektedir ama genelde işyeri sayısı azalmıştır. 1981 yılında tarıma dayalı sanayideki pay % 3.72 den, % 3.54'e düşmüştür.

Orman ürünleri sanayinin işyeri sayısının tarıma dayalı sanayideki oranı 1981 yılında % 7.10, 1984 de % 7.03 tür.

Kağıt sanayiinde ise bu oran 1981 yılında % 3.55 ve 1984 yılında % 4.15 tir (Çizelge 15).

Çizelge 15. Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İşyeri Sayıları ve Sektörel Dağılımı (1981-1984)

YILLAR	1981		1982		1983		1984	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
GIDA SANAYİ	972	41.04	998	39.33	800	37.50	794	37.49
Et ve Mamulleri Sanayi	36	1.52	41	1.62	37	1.73	42	1.98
Süt ve Mamulleri Sanayi	52	2.19	62	2.44	54	2.53	55	2.60
Sebze ve Mey. İşl. San.	70	2.95	73	2.88	70	3.28	69	3.26
Su Ürünleri Sanayi	13	0.55	12	0.47	14	0.66	16	0.76
Bitk. Yağ ve Mam. San.	104	4.39	101	3.98	89	4.17	85	4.01
Un ve Unlu Mam. San	417	17.61	423	16.67	287	13.45	276	13.03
Şeker Sanayi	18	0.76	18	0.71	20	0.94	22	1.04
Şekerli Mamüller San.	57	2.41	63	2.48	46	2.16	40	1.89
Baş. Yerde Sınıf. Gıda S.	133	5.62	130	5.12	112	5.25	115	5.43
Yem Sanayi	72	3.04	75	2.96	71	3.33	74	3.49
İÇKİ SANAYİ	69	2.91	71	2.80	67	3.14	70	3.31
TÜTÜN ve MAM. SAN.	39	1.65	45	1.77	55	2.58	51	2.41
DOKUMA SANAYİ	767	32.39	810	31.93	685	32.11	660	31.16
GIYIM SANAYİ	181	7.64	232	9.15	212	9.94	231	10.91
DERİ ve MAMÜL. SAN.	88	3.72	94	3.71	71	3.33	75	3.54
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	168	7.10	190	7.49	154	7.23	149	7.03
KAĞIT SANAYİ	84	3.55	97	3.82	89	4.17	88	4.15
TDS TOPLAM	2368	100.00	2537	100.00	2133	100.00	2118	100.00

Not: Devlet sektörünün tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1981-1984)

Çizelge 16'da tarıma dayalı sanayi işyerlerinin toplam imalat sanayi içindeki payları verilmektedir. Buna göre toplam tarıma dayalı sanayi sektörlerinin, toplam imalat sanayi içindeki payları 1981 yılında % 45.48, 1982 yılında % 49.73, 1983 yılında % 46.32 1984 yılında % 46.28 dir.

1984 yılına göre imalat sanayi içinde gıda sanayi % 17.35 içki sanayi % 1.53, tütün ve mamulleri sanayi % 1.11, dokuma sanayi % 14.42, giyim sanayi % 5.05, deri sanayi % 1.64, orman ürünleri sanayi % 3.26 ve kağıt sanayi % 1.92 lik paya sahiptir (Çizelge16).

Çizelge 16. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İşyeri Sayılarının İmalat Sanayi İşyeri Sayılarındaki Yeri (1981 - 1984)

YILLAR	1981		1982		1983		1984	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
GIDA SANAYİ	972	18.68	998	19.56	800	17.37	794	17.35
İÇKİ SANAYİ	69	1.32	71	1.39	67	1.45	70	1.53
TÜTÜN ve MAM. SAN.	39	0.75	45	0.88	55	1.19	51	1.11
DOKUMA SANAYİ	767	14.73	810	15.88	685	14.88	660	14.42
GIYİM SANAYİ	181	3.48	232	4.57	212	4.60	231	5.05
DERİ ve MAMÜL. SAN.	88	1.69	94	1.84	71	1.54	75	1.64
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	168	3.23	190	3.72	154	3.34	149	3.26
KAĞIT SANAYİ	84	1.61	97	1.90	89	1.93	88	1.92
TDS TOPLAM	2368	45.48	2537	49.73	2133	46.32	2118	46.28
İMALAT SANAYİ TOP.	5207	100.00	5101	100.00	4605	100.00	4576	100.00

Not: Devlet sektörünün tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak : ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1981-1984)

3.3.1.4.2. İstihdam

Çizelge 17 tarıma dayalı sanayi sektöründe 1981 -1984 dönemindeki istihdamı göstermektedir. 1981 yılında 372859 kişi olan tarıma dayalı sanayi sektörü istihdamı % 13 artarak 1984 'de 421422 kişi olmuştur. Tarıma dayalı sanayi sektörlerinin istihdamları içinde en büyük paya sahip sektör dokuma sanayidir. Dokuma sanayinden sonra en büyük istihdam payı gıda sanayinindir.

Gıda sanayi tarıma dayalı sanayi sektörünün toplam istihdamında 1981 yılında % 28.25, 1984 yılında % 28.30 paya sahiptir. Gıda sanayi içinde de en büyük pay başka yerde sınıflandırılmamış gıda san ve şeker sanayinindir. Bunları un sanayi izlemektedir.

İçki sanayi istihdamının tarıma dayalı sanayi istihdamı içindeki payı 1981 yılında % 3.02 iken, 1984 yılında % 2.93'e düşmüştür. Aslında içki sanayinin istihdamı artış kaydetmiştir ama bu artış diğer sektörlerle oranla daha azdır.

Tütün sanayiinde de içki sanayi gibi istihdamda bir artış söz konusu olmasına rağmen tarıma dayalı sanayi istihdamı içindeki payı düşmüştür. 1981 yılında toplam tarıma dayalı sanayi istihdamındaki payı % 12.59, 1984 yılında % 11.33 dür.

Çizelge 17 . Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İstihdam ve Sektörel Dağılımı (1981-1984)
(Adet)

SEKTÖRLER	1981		1982		1983		1984	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
GIDA SANAYİ	105325	28.25	109974	28.43	109594	27.43	119250	28.30
Et ve Mamulleri Sanayi	6389	1.72	6811	1.76	7394	1.85	7338	1.74
Süt ve Mamulleri Sanayi	3125	0.84	3701	0.96	3899	0.98	4304	1.02
Sebze ve Mey. İşl. San.	8196	2.20	9975	2.58	9888	2.48	11337	2.69
Su Ürünleri Sanayi	1167	0.31	1159	0.30	1237	0.31	1512	0.36
Bitk. Yağ ve Mam. San.	15294	4.10	12848	3.32	11962	2.99	12481	2.96
Un ve Unlu Mam. San	20098	5.39	21127	5.46	19309	4.83	18782	4.46
Şeker Sanayi	19461	5.22	21213	5.48	23892	5.98	27075	6.43
Şekerli Mamüller San.	3103	0.83	3666	0.92	3593	0.90	3305	0.78
Baş. Yerde Sınıf. Gıda S.	25088	6.73	25845	6.68	24621	6.16	28764	6.83
Yem Sanayi	3404	0.91	3729	0.97	3799	0.95	4352	1.03
İÇKİ SANAYİ	11274	3.02	11083	2.87	11769	2.94	12359	2.93
TÜTÜN ve MAM. SAN.	46955	12.59	44383	11.47	47462	11.88	47735	11.33
DOKUMA SANAYİ	161713	43.37	167195	43.22	172433	43.16	180353	42.80
GIYIM SANAYİ	11674	3.13	16360	4.23	19772	4.95	21894	5.19
DERİ ve MAMÜL. SAN.	3900	1.05	4343	1.12	4151	1.04	4264	1.01
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	14268	3.83	15386	3.98	15728	3.93	15774	3.74
KAĞIT SANAYİ	17750	4.76	18087	4.68	18644	4.67	19793	4.70
TDS TOPLAM	372859	100.00	386811	100.00	399553	100.00	421422	100.00

Not: Devlet sektörünün tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1981-1984)

Dokuma sanayinin tarıma dayalı sanayi istihdamı içinde en büyük paya sahip sektör olarak bu dönemde istihdamı artmıştır. Tarıma dayalı sanayi toplam istihdamında 1981 yılındaki oranı % 43.37, 1984 yılındaki oranıysa % 42.80 dir.

Giyim sanayi istihdamı da bu dönemde artarak 1981 yılındaki % 3.13 olan payı, 1984 yılında % 5.19'a yükselmiştir. Deri sanayinin toplam tarıma dayalı sanayi istihdamı içindeki payı 1981 yılında % 1.05 ve 1984 yılında % 1.01 dir.

Orman ürünleri sanayinde de çalışan sayısı artmış ancak toplamdaki oranında azalma gözlenmektedir. 1981 yılında toplam tarıma dayalı sanayi oranındaki payı % 3.83, 1984 yılında % 3.74 dür.

Kağıt sanayinin de istihdamı artmıştır. 1981-1984 döneminde toplam tarıma dayalı sanayi istihdamındaki payı 1981 yılında % 4.76, 1984 yılında % 4.70 dir.

Çizelge 18. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İstihdamının İmalat Sanayi İstihdamındaki Yeri (1981 - 1984)

YILLAR	1981		1982		1983		1984	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
GIDA SANAYİ	105325	14.07	109974	14.12	109594	13.78	119250	14.39
İÇKİ SANAYİ	11274	1.50	11083	1.42	11769	1.48	12359	1.49
TÜTÜN ve MAM. SAN.	46955	6.27	44383	5.70	47462	5.97	47735	5.76
DOKUMA SANAYİ	161713	21.60	167195	21.46	172433	21.69	180353	21.76
GIYİM SANAYİ	11674	1.56	16360	2.10	19772	2.49	21894	2.64
DERİ ve MAMÜL. SAN.	3900	0.52	4343	0.56	4151	0.52	4264	0.82
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	14268	1.91	15386	1.98	15728	1.98	15774	1.90
KAĞIT SANAYİ	17750	2.37	18087	2.32	18644	2.35	19793	2.39
TDS TOPLAM	372859	49.80	386811	49.66	399553	50.26	421422	50.85
İMALAT SANAYİ TOP.	748738	100.00	779009	100.00	795038	100.00	828812	100.00

Not: Devlet sektörünün tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1981-1984)

Tarıma dayalı sanayi sektörlerinin istihdamlarının, imalat sanayi istihdamındaki payları Çizelge 18' de verilmiştir. Tarıma dayalı sanayi sektörlerinin imalat sanayi içindeki payı 1981 yılında % 49.80 1982 yılında % 49.66, 1983 yılında % 50.26 ve 1984 yılında da % 50.85 dir.

1984 yılına göre imalat sanayi istihdamı içinde gıda sanayi % 14.39, içki sanayi % 1.49, tütün ve mamulleri sanayi % 5.76, dokuma sanayi % 21.76, giyim sanayi % 2.64, deri ve mamulleri sanayi % 0.82, orman ürünleri sanayi % 1.90 ve kağıt sanayi % 2.39'luk paya sahiptir (Çizelge 18).

Çizelge 19' a göre tarıma dayalı sanayi sektörünün istihdamı Türkiye'nin toplam istihdamı içinde 1981 yılında % 5.16, 1982 de % 5.23, 1983 yılında % 5.44 ve 1984 yılında % 5.63 paya sahiptir.

Çizelge 19. Türkiye'nin Toplam İstihdamında İmalat Sanayi ve Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İstihdamının Payı (1981-1984)

15 + Yaş Kişi

YILLAR	TÜR.TOP.İST.	İM.SAN.İST.	İM.SA.İST./TÜR.İST	TDS İS /TÜR İST. *
1981	15 367 600	1 593 500	10.37	5.16
1982	15 467 600	1 628 400	10.53	5.23
1983	15 576 700	1 684 900	10.82	5.44
1984	15 776 200	1 748 200	11.08	5.63

(*) Çizelge 19'dan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM., DPT, 1984 Yılı Programı, Yayın No: 1945, Ankara, 1984, S. 292.

ANONİM., DPT, 1983 Yılı Programı, Yayın No: 1981, Ankara, 1985, S. 280

ANONİM., DPT, 1988 Yılı Programı, Yayın No: 2118, Ankara, 1988., S. 286.

3.3.2. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi

1980'li yılların ikinci yarısı olan 1985-1989 döneminde de birinci yarıdaki hedef ve stratejilerin devamına ilave olarak ekonominin kendi kuralları içinde işlemesine özen verildiği görülmektedir. müdahalelerin ancak gereken kollarda kurumsal düzenlemeler yapmak suretiyle yerine getirileceğine işaret edilmektedir. Kurulacak sanayilerin gerekli hallerde belirli bir süre makul ölçülerde korunmasında öngörülmektedir.

1985-1989 dönemini kapsayan V. Kalkınma Planı döneminde, gelişmenin ağırlıklı sektörü olarak imalat sanayinin alındığı dikkat çekmektedir. Mevcut sanayide teknoloji seviyesinin geliştirilmesi ve kapasite kullanımının artırılması, birinci önceliğe sahip kılınmaktadır. Kamu kesiminde de tamamlama ve darboğaz giderme yatırımları ile, maliyetleri düşürücü ve kaliteyi yükseltici yatırımlara önem verilmesi istenmiştir. Ekonomik ve coğrafi avantajlarımızdan yararlanmayı ve ihracatı artırmayı hedef alan ekonomik ölçekli yeni sanayi yatırımlarının teşviki önemle önerilmiştir (Güneş, 1991).

V. Plan dönemi ekonominin kendi kuralları içinde işlemesi ve ancak gerekli hallerde ekonomiye devletin müdahalesini öngörülen hedef ve politikaların gerçekleştirilebildiği, özel kesim yatırımlarının arttığı, kamu kesmi yatırımlarında azalmanın meydana geldiği, kamunun daha çok modernizasyon yatırımlarına yöneldiği, ihracatın arttığı, iç talebin canlandığı ve üretimin arttığı bir dönem olmuştur (Anonim, 1990).

V. Kalkınma planı döneminde tarım için politika olarak, kooperatifçilik, pazarlama ve krediye önem verilmiş, ürün değerinin çeşitlendirileceği GAP'ın entegre bir proje anlamı ile geliştirileceği hususlarına işaret edilmiş, ancak kooperatifçilik ve pazarlama konularında beklenen ilerlemeler sağlanamamıştır.

Türkiye ekonomisinin, dünya ekonomisi ile bağlantısının kuvvetlenmesine ağırlık verilmesi, yurt içi tasarrufların teşviki ve bunların sanayi yatırımlarına dönüştürülmesi gayreti bu dönemin özellikleridir.

3.3.2.1. V. Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İle İlgili Hedef ve İlkeler

Beşinci plan döneminde gıda sanayi tarımsal üretimde beklenen gelişmelerin gerçekleşmesiyle et, süt, bitkisel yağ, un, meyve ve sebze işleme sanayilerinde önceki plan dönemlerinde de yaratılmış olan atıl kapasitelerin devreye gireceği, modernizasyon ve yan ürün değerlendirme yapılarıyla gelişmenin mümkün olacağı ifade edilmektedir.

Gıda sanayinde arz yetersizliğine bağlı fiyat hareketlerini önlemek; ihracat amacıyla gerekli hammadde girdisi sağlamak, yurt içinde üretilmeyen ürünlerde talebi karşılamak üzere bitkisel yağ, pirinç, kahve, kakao, baharat ve diğer gıda maddeleri ithali öngörülmüştür.

Özel sektör yatırımlarına ağırlık verilerek, kamu kesiminin devam eden projeleri tamamlandıktan sonra yeni yatırım yapılmayacağı ve bu kesmin daha çok hammadde arzının düzenlenmesi, piyasa istikrarının sağlanması, denetim, eğitim, araştırma ve sanayiye yönlendirme faaliyetlerine ağırlık vereceği vurgulanmaktadır.

Atıl kapasite ile çalışan ve tamamlanmamış olan kamu fabrika ve işletmelerine özel kesmin ortak olması, özel kesim tarafın işletilmesi veya kiralanmalarının özendirilmesi planlanmıştır.

Gıda üretim ve pazarlama süreci içinde kayıpların önlenmesi, kalitenin yükseltilmesi, dış rekabet şansının artması amacıyla saklama ve ambalajlamanın geliştirilmesine yönelik yatırımlar teşvik edilecektir denilmektedir (Anonim, 1985).

İçki Sanayiinde 1984 yılında toplam içki sanayinin ihracatında % 64'lük payı olan malt sanayinin geliştirilmesi, limanlarda depo imkanlarının geliştirilmesi, şarap üretiminde kalitenin iyileştirilmesi filtrasyon ve şişeleme tesis projelerinin teşvik

edilmesi ve üzüm üreticilerine teknik ve mali destek sağlanması ilke olarak benimsenmiştir (Anonim 1985).

V. Plan döneminde tütün ve mamulleri sanayiinde filtreli sigara talebinin ve 1984 yılında başlayan sigara ithalatının artacağı düşünülmektedir. Tütün ekim politikasıyla aşırı stokların normal seviyeye düşmesi beklenmektedir.

Tokat Sigara fabrikasının kurulmasıyla filtreli sigara ihracat imkanları araştırılacaktır denilmektedir. Tütün tekelinin kaldırılacağı ve iyi kaliteli tütüncülüğümüzün ekonomik ölçüler içinde korunması programın ilkesidir (Anonim, 1985).

Dokuma ve Giyim Sanayiinde sözkonusu Dönemde de dördüncü planda olduğu gibi kapasite artışlarının yeni kurulacak tesisler yerine eski tesislerin modernizasyonu ile sağlanması planlanmıştır. Dokuma ve giyim sanayiinin ihracata dönük gelişmesi ve rekabet gücünün artırılması, halıcılığın teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Anonim, 1985).

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde orman ürünleri sanayiinde yapı bozukluklarını giderici tedbirlerin alınmasına yönelinmiştir. Bu doğrultuda üretimin rasyonel çalışan optimum kapasiteli entegre tesislerde toplanması, kaliteli, standart ve düşük maliyetli üretimi hedef alan bir politikanın zorunluluğundan bahsedilmiştir. Bu yapı bozukluğunun giderilmesinde sanayi hammadde ilişkilerinin önemi vurgulanmaktadır (Anonim, 1985).

Kağıt Sanayi için plan döneminde SE-KA Akdeniz ve Kastamonu tesislerinin üretime geçip tam kapasiteye ulaşması, Aksu ve Çaycuma tesislerinin iyileştirilmesi ile kamu kesminin önemli üretim artışı sağlayacağı belirtilmektedir. Kağıtlık odun potansiyeli tespit edilmedikçe kapasite artışının öngörülemeyeceği ifade edilmektedir (Anonim, 1985).

Deri mamulleri sanayiinde V. Plan döneminde, IV. plan döneminde planlanıp gerçekleşmeyen, ham deri kalitesinin iyileştirilmesi, deri ve deri mamulleri sanayinin kendilerine ayrılmış organize bölgelerde faaliyetlerinin teşviki, ihracatın düzenlenmesi gibi konular ilke olarak benimsenmiştir. Çevre kirliliğini önleyecek tedbirlerin gerekliliği belirtilmiştir.

3.3.2.2. V. Plan Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü Üretimi

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı yani, 1985-1989 yılları arasında tarıma dayalı sanayi sektörünün üretim incelendiğinde 1985 yılındaki üretim değeri 2572 milyar TL'den 1989 yılında 3228 milyar TL'ye çıkarak % 25.50'lik bir artış göstermiştir. IV. plan dönemine oranla, V. plan döneminde tarıma dayalı sanayi sektörü üretiminde düzenli bir artış olmuştur. Toplam üretim değerinde en büyük pay gıda, giyim ve dokuma sanayilerininidir (Çizelge 20).

Çizelge 20. Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe Üretim ve Sektörel Dağılımı (1985 -1989)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyar TL.

YILLAR	1985		1986		1987		1988		1989	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	1291	50.19	1343	50.24	1406	48.77	1452	48.34	1527	47.30
Et ve Mamulleri Sanayi	232	9.02	245	9.17	227	7.88	231	7.69	244	7.56
Süt ve Mamulleri Sanayi	154	5.99	161	6.02	169	5.86	179	5.96	183	5.67
Sebze ve Mey. İsl. San.	148	5.75	166	6.21	173	6.00	178	5.93	211	6.54
Su Ürünleri Sanayi	8	0.31	10	0.37	9	0.31	8	0.27	7	0.22
Bitk. Yağ ve Mam. San.	119	4.63	126	4.71	151	5.24	156	5.19	168	5.20
Un ve Unlu Mam. San.	449	17.46	453	16.95	468	16.23	485	16.15	495	15.33
Şeker Sanayi	53	2.06	54	2.02	69	2.39	55	1.83	53	1.64
Şekerli Mamuller San.	40	1.55	40	1.50	44	1.53	50	1.66	58	1.80
Baş. Yerde Sınıf. Gıda S.	40	1.55	43	1.61	40	1.39	48	1.60	42	1.30
Yem Sanayi	48	1.87	45	1.68	56	1.94	62	2.06	66	2.04
İÇKİ SANAYİ	93	3.61	101	3.78	110	3.81	121	4.03	138	4.28
TÜTÜN ve MAM. SAN.	138	5.37	132	4.94	132	4.58	134	4.46	141	4.37
DOKUMA SANAYİ	332	12.91	337	12.61	346	12.00	384	12.78	390	12.08
GIYIM SANAYİ	227	8.83	236	8.83	296	10.27	340	11.32	419	12.98
DERİ ve MAMUL. SAN.	153	5.95	156	5.83	191	6.63	178	5.92	190	5.89
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	233	9.06	259	9.69	272	9.43	289	9.62	300	9.29
KAĞIT SANAYİ	105	4.08	109	4.08	130	4.51	106	3.53	123	3.81
TDS TOPLAM	2572	100	2673	100	2883	100	3004	100	3228	100

Kaynak: ANONİM., DPT, Yıllık Programlar (1987-1991).

Gıda sanayinin 1985 yılında 1291 milyar TL olan üretim değeri 1989 yılında 1527'ye yükselmiştir. Ancak 1985'te toplam tarıma dayalı sanayi üretimindeki % 50.19'luk payı % 47.30'a düşmüştür. Yani bu dönemde gıda sanayi gelişme göstermiştir ancak tarıma dayalı sanayideki diğer sektörler (özellikle

dokuma giyim ve içki sanayi) daha fazla geliştiklerinden gıda sanayinin tarıma dayalı sanayi sektörü üretim değerindeki payı düşmüştür.

Gıda sanayi içinde üretimde en büyük pay yine un ve unlu mamuller sanayinindir. Et ve mamulleri sanayinin üretim değerlerinde bir istikrar gözlenmemektedir.

İçki sanayinin de 1985-1989 arasında üretim değerinde ve toplam tarıma dayalı sanayi üretimindeki payında artış olmuştur. 1985 yılında % 3.61, 1989'da % 4.28' lik paya sahiptir.

Tütün ve mamulleri sanayi üretim değeri planının ilk 3 yılında azalmış son iki yılda bir artış göstermiştir ama bu % 2 gibi çok küçük bir orandır. Toplam tarıma dayalı sanayi üretimindeki payı % 5.37'den % 4.37'ye düşmüştür.

Dokuma sanayi üretim değeri 5 yılda 332 milyar TL'den 390 milyar TL'ye yükselmiştir. Dokuma sanayinin toplam tarıma dayalı sanayi üretim değerindeki payı 1985 yılında % 12,91 ve 1989'da % 12.08'dir.

Giyim sanayi 1985-1989 döneminde toplam tarıma dayalı sanayi üretiminde gıda sanayinden sonra ikinci sırayı almıştır. Bu dönemde % 84.58 lik üretim değeri artışıyla en fazla gelişme gösteren sektördür.

Ara malı üreten sanayiler içinde orman ürünleri sanayi düzenli bir üretim artışı gösterirken, deri ve mamulleri sanayi ile kağıt sanayinde 1984 yılına ilk yıla oranla artış olmakla birlikte dalgalanmalar görülmektedir. Deri ve kağıt sanayinin toplamdaki payları çok az da olsa gerilemiştir.

Deri ve mamulleri sanayinin 1985 yılında üretimindeki payı % 5.95, 1989 yılında % 5.89 olmuştur.

Orman ürünleri sanayinin 1985 yılında toplam tarıma dayalı sanayi üretimindeki payı % 9.6 1989 yılında % 9.29 dur.

Kağıt sanayinin toplam tarıma dayalı sanayi üretimindeki payı ise 1985 yılında % 4.08 ve 1989 'da % 3.81 dir (Çizelge 20).

1985-1989 döneminde tarıma dayalı sanayi sektörlerinin üretim değerleri ile imalat sanayindeki yeri Çizelge 21'de verilmiştir. Tarıma dayalı sanayinin imalat sanayi üretimindeki payı 1985 yılında % 41.32, 1986 yılında % 40.21, 1987 yılında % 39.08, 1988 yılında % 40.10 ve 1989 yılında % 41.74 dür.

1989 yılına göre gıda sanayi üretiminin imalat sanayindeki payı % 19.75, içki sanayinin payı % 1.78, tütün ve mamulleri sanayinin payı % 1.82, dokuma sanayinin payı % 5.04, giyim sanayinin payı % 5.42, deri ve mamulleri sanayinin payı % 2.46, orman ürünleri sanayinin payı % 3.88 ve kağıt sanayinin payı % 1.59'dur (Çizelge 21).

Çizelge 21. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörleri Üretimini İmalat Sanayi Üretimindeki Yeri (1985-1989)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyar TL.

YILLAR	1985		1986		1987		1988		1989	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	1291	20.74	1343	20.20	1406	19.06	1452	19.38	7527	19.75
İÇKİ SANAYİ	93	1.50	101	1.52	110	1.49	121	1.61	138	1.78
TÜTÜN ve MAM. SAN.	138	2.22	132	1.99	132	1.79	134	1.79	441	1.82
DOKUMA SANAYİ	332	5.34	337	5.07	346	4.69	384	5.13	390	5.04
GIYIM SANAYİ	227	3.65	236	3.55	296	4.01	340	4.54	419	5.42
DERİ ve MAMUL. SAN.	153	2.46	156	2.35	191	2.59	178	2.38	190	2.46
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	233	3.75	259	3.89	272	3.69	289	3.86	300	3.88
KAĞIT SANAYİ	105	1.69	109	1.64	130	1.76	106	1.41	123	1.59
TDS TOPLAM	2572	41.32	2673	40.21	2883	39.08	3004	40.10	3228	41.74
İMALAT SAN. TOP.	6224	100.00	6648	100.00	7378	100.00	7491	100.00	7733	100.00

Kaynak: Anonim., DPT, Yıllık Programlar, (1987-1991).

Çizelge 22. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörünün GSMH'daki Payı (1985-1989)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL

YILLAR	GSMH (PF)	İMAL. SAN.	İML.SAN/ GSMH	TDS/GSMH *
1985	7 790 571	1 796 123	23.06	9.53
1986	8 506 808	1 944 212	22.85	9.19
1987	9 594 423	2 227 553	23.22	9.07
1988	9 49 660	2 243 955	23.75	9.52
1989	9 517 586	2 136 504	22.45	9.37

(*) Çizelge 21'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM., DPT, 1992 Yılı Programı, Ankara, 1992, S. 18.

Çizelge 22'de imalat sanayi ve tarıma dayalı sanayi sektörünün GSMH içindeki payları görülmektedir. 1985 yılında imalat sanayinin GSMH'daki payı % 23.06, 1989 yılında % 22.45 tir. Tarıma dayalı sanayi sektörünün GSMH'daki payı

1985 yılında % 9.53, 1986 yılında % 9.19, 1987 yılında % 9.07, 1988 yılında % 9.52 1989 yılında ise % 9.37 dir.

3.3.2.3. V. Plan Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü Dış Ticareti

3.3.2.3.1. İhracat

Tarıma dayalı sanayi sektörünün 1985-1989 döneminde ihracatı; 1985 yılında 526798 milyon TL'den, 1989 da 835915 milyon TL olarak % 58.67 artmıştır.

Çizelge 23. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörünün İhracatı ve Sektörel Dağılımı (1985 -1989)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	1985		1986		1987		1988		1989	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
SEKTÖRLER										
GIDA SANAYİ	153276	29.09	162401	30.49	172840	25.10	183943	24.98	197278	23.60
Et ve Mamulleri Sanayi	14690	2.79	12976	2.44	11910	1.73	10970	1.49	9557	1.14
Süt ve Mamulleri Sanayi	831	0.16	1040	0.19	907	0.13	1111	0.15	934	0.11
Sebze ve Mey. İşl. San.	90074	17.10	112003	21.03	115011	16.71	131209	17.82	136109	14.28
Su Ürünleri Sanayi	7451	1.41	11931	2.24	9378	1.36	7093	0.96	6295	0.75
Bitk. Yağ ve Mam. San.	9275	1.76	12856	2.41	16683	2.42	15976	2.17	24923	2.98
Un ve Unlu Mam. San	6343	1.20	5300	1.00	5853	0.85	10518	1.43	7646	0.92
Şeker Sanayi	11578	2.20	190	0.03	2851	0.41	1920	0.26	427	0.05
Şekerli Mamuller San.	3920	0.74	1222	0.23	1380	0.20	1788	0.24	1788	0.22
Baş.Yerde Sınıf. Gıda S.	5612	1.07	1525	0.29	2176	0.32	3035	0.41	9086	1.09
Yem Sanayi	3502	0.66	3358	0.63	6691	0.97	323	0.05	513	0.06
İÇKİ SANAYİ	2700	0.51	1132	0.21	2236	0.33	3320	0.45	3101	0.37
TÜTÜN ve MAM. SAN.	46812	8.89	37343	7.01	48448	7.04	35398	4.81	53226	6.37
DOKUMA SANAYİ	116424	22.10	113678	21.35	121470	17.64	143252	19.46	135661	16.23
GIYIM SANAYİ	120776	22.93	154369	28.99	228464	33.18	282572	38.38	343671	41.11
DERİ ve MAMUL. SAN.	59306	11.26	44017	8.27	92081	13.38	72037	9.79	90730	10.86
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	19472	3.70	10728	2.01	8908	1.29	6048	0.82	5776	0.69
KAĞIT SANAYİ	8032	1.52	8909	1.67	14033	2.04	9646	1.31	6432	0.77
TDS TOPLAM	526798	100	532577	100	688480	100	736216	100	835915	100

Kaynak: Anonim., DPT, Yıllık Programlar, (1987-1991).

Dördüncü plan döneminde tarıma dayalı sanayi sektörü ihracatında gıda ve dokuma sanayinin ardından üçüncü sırada yer alan giyim sanayi, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde 1989 yılı itibariyle birinci sırayı almaktadır. Giyim sanayini, gıda sanayi ve dokuma sanayi izlemektedir.

Gıda sanayi ihracat değeri 1985 yılında 153276 milyon TL iken 1989 yılında 197278 milyon TL'ye yükselmiş ancak 1985 yılında toplam tarıma dayalı sanayi ihracatında % 29.09 olan payı, 1989 da % 23.60'a düşmüştür. Gıda sanayi ihracatında en büyük pay yine sebze ve meyve işleme sanayinindir.

İçki sanayi ihracatında 1985-1989 döneminde iniş çıkışlar gözlenmektedir. 1985 yılında 2700 milyon TL olan içki sanayi ihracatının toplam tarıma dayalı sanayi sektöründeki payı % 0.51 dir. 1989 yılında ihracat değeri 3101 milyon TL'ye yükselmiş tarıma dayalı sanayi sektörü ihracatındaki payı ise % 0.37 olmuştur.

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde tütün ve mamulleri sanayi ihracatında da bir denge gözlenemeyip, plan dönemi boyunca düşüş, yükselişler olmuştur. Tütün ve mamulleri sanayinin 1985 yılında ihracat değeri 46812, tarıma dayalı sanayi sektörü toplam ihracatındaki payı % 8.89, 1989 yılında ise ihracat değeri 53266 payı % 6.37 dir.

1985-89 yılları arasında dokuma sanayi ihracatı ufak dalgalanmalarla birlikte artış göstermiştir. 1985 yılında dokuma sanayinin toplam tarıma dayalı sanayi sektörü ihracatındaki payı % 22.10 iken, 1989 yılında bu oran % 16.23'e düşmüştür.

Giyim sanayi dördüncü plan dönemindeki düzenli gelişmesini V. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde de sürdürerek bu dönemde toplam tarıma dayalı sanayi ihracatı içinde % 41.11'lik payla ihracatta en büyük paya sahip sektör konumuna gelmiştir. 1985-1989 döneminde ihracat değeri % 2.85 artmıştır.

Deri ve mamulleri sanayi ihracatı 1985-1989 döneminde 1985 yılında 59306 milyon TL'lik değeri ile toplam tarıma dayalı sanayi sektörü ihracatında % 11.26 lık payı vardır. 1989 yılında ihracatı 90730 milyon TL toplamdaki oranı % 10.86 dir.

Orman ürünleri sanayi ihracatı 1985 yılından 1989 yılına kadar % 70.33 oranında azalmış 1985 yılında 19472 milyon TL olan ihracat değeri 1989 yılında 5776 milyon TL olmuştur. Orman ürünleri sanayinin 1985 yılında tarıma dayalı sanayi toplam ihracatındaki payı % 3.70, 1989'da % 0.69'a düşmüştür.

Kağıt sanayi ihracatı 1986 ve 1987 yıllarında artmış ve bundan sonra düşme göstermiştir. 1985 yılında toplam tarıma dayalı sanayi ihracatında % 1.52 paya sahip kağıt sanayinin payı 1989 yılında % 0.77' ye düşmüştür (Çizelge 23).

1985-1989 döneminde tarıma dayalı sanayi sektörü ihracatının, imalat sanayi ihracatındaki payı 1985 yılında % 54.21, 1986 yılında % 56.40, 1987 yılında % 55.99 1988 yılında % 51.15 ve 1989 yılında % 60.33 olmuştur.

1989 yılına göre imalat sanayi ihracatında gıda sanayinin payı % 14, içki sanayinin payı % 0.22, tütün ve mamulleri sanayinin payı % 3.85, dokuma sanayinin payı % 9.79, giyim sanayinin payı % 24.80, deri ve mamulleri sanayinin payı % 6.55, orman ürünleri sanayinin payı % 0.42 ve kağıt ürünleri sanayinin payı % 0.46 dır (Çizelge 24).

Çizelge 24. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İhracatının İmalat Sanayi İhracatındaki Yeri (1985-1989)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	1985		1986		1987		1988		1989	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	153276	15.77	162401	17.20	172840	14.06	183943	13.78	197278	14.24
İÇKİ SANAYİ	2700	0.28	1132	0.12	2236	0.18	3320	0.25	3101	0.22
TÜT. ve MAM. SAN.	46812	4.82	37343	3.95	48448	3.94	35398	2.65	53266	3.85
DOKUMA SANAYİ	116424	11.98	113678	12.04	121470	9.88	142252	10.73	135661	9.79
GIYIM SANAYİ	120776	12.43	154369	16.35	2228464	18.58	282572	21.17	343671	24.80
DERİ ve MAM. SAN.	59306	6.10	44017	4.66	92081	7.49	72037	5.40	90730	6.55
ORM.ÜRÜNLERİ S.	19472	2.00	10728	1.14	8908	0.72	6048	0.45	5776	0.42
KAĞIT SANAYİ	8032	0.83	8909	0.94	14033	1.14	9646	0.72	6432	0.46
TDS TOPLAM	576798	54.21	532577	56.40	688480	55.99	736216	51.15	835915	60.33
İMALAT SAN. TOP.	971684	100	944367	100	1229599	100	1334908	100	1385547	100

Kaynak: Anonim., DPT, Yıllık Programlar, (1987-1991).

3.3.2.3.2. İthalat

Tarıma dayalı sanayi sektörünün ithalat değeri 1985-1989 yılları arasında % 106.65 artmıştır. 1985 yılında 86659 milyon TL olan tarıma dayalı sanayi sektörlerinin ithalat değeri, 1989'da 179089 milyon TL olmuştur. İthalatta en büyük pay gıda, kağıt ve tütün ve mamulleri sanayinindir. (Çizelge 25).

İthalatta en büyük paya sahip gıda sanayinin 1985 yılında ithalat değeri 40974 milyon TL ve toplam tarıma dayalı sanayi sektörünün ihracatındaki payı % 47.28 iken, ihracat değeri 75812 milyon TL'ye yükselmiş, toplamdaki payı % 42.33'e düşmüştür. Gıda sanayi ithalatında IV. Plan döneminde olduğu gibi V. Plan döneminde de en büyük pay bitkisel yağ sanayinindir.

İçki sanayinin ithalatı yıllara göre artıp azalmıştır. İçki sanayinin 1985 yılında toplam tarıma dayalı sanayi sektörü ithalatında % 0.28, 1989 yılında da % 0.3'lük payı vardır.

Tütün sanayi ithalatı V. Plan döneminde, planın beklentilerine uygun bir gelişme göstererek 1985'te 8351 milyon TL olan ithalat değerini, 1989 yılında 28718 milyon TL.'ye yükseltmiştir. Toplam tarıma dayalı sanayi sektörü ithalatında 1985 yılında % 9.64 payı olan tütün ve mamulleri sanayinin bu payı 1989 yılında % 16.04 olmuştur.

Dokuma sanayinin ithalat değeri 1985 yılında 9194 milyon TL iken, 1989 da 22457 milyon TL olmuştur. Tarıma dayalı sanayi sektörü ithalatında dokuma sanayi ithalatının payı 1985 yılında % 10.61, 1989 yılında % 12.54 dür.

Çizelge 25. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İthalatı ve Sektörel Dağılımı (1985-1989)
(1981=100) Reel Fiyatlara Milyon TL.

SEKTÖRLER	1985		1986		1987		1988		1989	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	40974	47.28	41648	41.30	66075	45.03	53956	37.85	75812	42.33
Et ve Mam. Sanayi	11983	13.83	14691	14057	23331	15.90	15666	10.99	19795	11.05
Süt ve Mam. Sanayi	3398	3.92	1597	1.58	1736	1.18	1194	0.84	1184	0.66
Seb. ve Mey. İşl. San.	409	0.47	788	0.78	1102	0.75	272	0.19	497	0.11
Su Ürünleri Sanayi	159	0.18	669	0.66	707	0.48	493	0.35	3490	1.95
Birk. Yağ ve M. San.	20367	23.50	19143	18.98	21716	14.80	28667	20.11	39064	21.81
Un ve Unlu M. San	3333	3.85	3383	3.36	6231	4.25	3614	2.53	8378	4.68
Şeker Sanayi	6	0.01	1	0	9004	6.14	20	0.01	1	0
Şekerli Mam. San.	435	0.50	348	0.35	542	0.37	556	0.39	909	0.51
Baş Yerde Sımf. G. S.	448	0.52	460	0.46	840	0.57	2853	2.00	2253	1.26
Yem Sanayi	436	0.50	568	0.56	866	0.59	621	0.44	541	0.30
İÇKİ SANAYİ	241	0.28	1169	1.16	1128	0.77	2069	1.45	554	0.31
TÜT. ve MAM. SAN.	8351	9.64	17689	17.54	25710	17.52	24023	16.85	28718	16.04
DOKUMA SANAYİ	9194	10.61	15259	15.13	11980	8.16	13771	9.66	22457	12.54
GIYIM SANAYİ	776	0.89	287	0.28	725	0.50	802	0.56	755	0.42
DERİ ve MAM. SAN.	3021	3.49	4948	4.91	10027	6.83	7292	5.11	10570	5.90
ORMAN ÜRÜN. S.	4561	5.26	2304	2.29	6090	4.15	4405	3.09	2392	1.34
KAĞIT SANAYİ	19541	22.55	17541	17.39	25012	17.04	36255	25.43	37831	21.12
TDS TOPLAM	86659	100	100845	100	146747	100	142573	100	179089	100

Kaynak: ANONİM., DPT, Yıllık Programlar, (1987-1991).

Giyim sanayi ithalatı 1986 yılında düşmüş diğer yıllarda ilk yıla yaklaşık değerinde ithalat gerçekleştirmiştir. Tarıma dayalı sanayi sektörü ithalatında giyim sanayi ithalatının payı 1985 yılında % 0.89, 1989 yılında % 0.42' dir.

Deri ve mamulleri sanayi ithalatı 1985-89 döneminde artış göstermiş, 1985 yılında tarıma dayalı sanayi sektörü ithalatında % 3.49 olan payı, % 5.90'a yükselmiştir.

Orman ürünleri sanayi ithalatı 1985-89 döneminde 1987 yılı hariç ilk yıla oranla düşmüş ve toplam tarıma dayalı sanayi ithalatındaki payı azalmıştır. 1985 yılında tarıma dayalı sanayi sektörü ithalatında % 5.26 payı olan orman ürünleri sanayinin bu payı 1989 yılında % 1.34'e düşmüştür.

Kağıt sanayi ithalatı V. Plan döneminde de artmaya devam etmiş 1985'te ki 19541 milyon TL'lik ithalat değeri, 1989'da 37831 milyon TL olmuştur. Sektörün toplam tarıma dayalı sanayi sektörü ithalatındaki payı ise 1985 yılında % 22.55, 1989'da % 21.12 dir (Çizelge 25).

Çizelge 26. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İthalatının İmalat Sanayi İthalatındaki Yeri (1985-1989)

YILLAR	1985		1986		1987		1988		1989	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	40974	3.87	41648	3.37	66075	4.45	53956	3.68	75812	4.76
İÇKİ SANAYİ	241	0.21	1169	0.10	1128	0.08	2069	0.14	554	0.04
TÜTÜN ve MAM. SAN.	8351	0.79	17689	1.43	25710	1.73	24023	1.64	28718	1.80
DOKUMA SANAYİ	9194	0.87	15259	1.23	11980	0.81	13771	0.94	22457	1.41
GIYIM SANAYİ	776	0.07	287	0.02	725	0.05	802	0.05	755	0.05
DERİ ve MAMUL SAN.	3021	0.29	4948	0.40	10027	0.67	7292	0.50	10570	0.66
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	4561	0.43	2304	0.19	6090	0.41	4405	0.30	2392	0.15
KAĞIT SANAYİ	19541	1.85	17541	1.42	25012	1.68	36255	2.48	37831	2.37
TDS TOPLAM	86659	8.19	100845	8.16	146747	9.88	142573	9.73	179089	11.24
İMALAT SAN. TOP.	1058312	100	1235745	100	1485431	100	1464507	100	1593084	100

Kaynak: ANONİM DPT, Yıllık Programlar, (1987-1991).

Çizelge 26'da 1985-89 yılları arasında tarıma dayalı sanayi sektörü ithalatının imalat sanayi ithalatındaki payı verilmektedir. Bu pay 1985 yılında %8.19, 1986 yılında % 8.16, 1987 yılında % 9.88, 1988, yılında % 9.73 ve 1989 yılında % 11.24' dür.

1989 Yılına göre imalat sanayi ithalatında gıda sanayinin payı % 4.76, içki sanayinin payı % 0.04, tütün ve mamulleri sanayinin payı % 1.80, dokuma sanayi payı % 1.41, giyim sanayinin payı % 0.05, deri ve mamulleri sanayi payı % 0.66 orman ürünleri sanayinin payı % 0.15 ve kağıt sanayinin payı % 2.37'dir.

3.3.2.4. V. Plan Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu

3.3.2.4.1. İşyeri Sayısı

1985-89 Yılları arasında tarıma dayalı sanayi sektörünün işyeri sayıları % 21.52 artış göstermiştir. 1985 Yılında tarıma dayalı sanayi sektöründe 2281 işyeri varken bu sayı 1989 yılında 2772'ye yükselmiştir. Gıda sanayi, dokuma sanayi ve giyim sanayi en çok işyerine sahip sektörlerdir (Çizelge 27).

Çizelge 27 . Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İşyeri Sayıları ve Sektörel Dağılımı (1985 - 1989)

YILLAR	1985		1986		1987		1988		1989	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
GIDA SANAYİ	801	31.11	849	36.10	858	34.64	864	32.94	908	32.76
Et ve Mamulleri Sanayi	45	1.97	45	1.91	50	2.02	54	2.06	58	2.09
Süt ve Mamulleri Sanayi	55	2.41	58	2.47	56	2.26	59	2.25	63	2.27
Sebze ve Mey. İşl. San.	71	3.11	73	3.10	70	2.82	77	2.94	83	3.00
Su Ürünleri Sanayi	9	0.40	14	0.59	13	0.53	15	0.57	14	0.51
Bitk. Yağ ve Mam. San.	87	3.81	87	3.70	85	3.43	78	2.97	88	3.17
Un ve Unlu Mam. San	279	12.23	285	12.12	281	11.34	274	10.45	286	10.32
Şeker Sanayi	22	0.96	23	0.99	23	0.93	23	0.88	26	0.94
Şekerli Mamuller San.	42	1.84	45	1.91	42	1.70	40	1.52	40	1.44
Baş. Yerde Sınıf. Gıda S.	111	4.87	132	5.61	141	5.69	148	5.64	146	5.27
Yem Sanayi	80	3.51	87	3.70	97	3.92	96	3.66	404	3.75
İÇKİ SANAYİ	76	3.33	75	3.19	73	2.95	77	2.94	79	2.85
TÜTÜN ve MAM. SAN.	50	2.19	54	2.30	48	1.94	48	1.83	47	1.70
DOKUMA SANAYİ	712	31.22	694	29.51	698	28.18	724	27.60	741	26.73
GIYIM SANAYİ	311	13.64	339	14.41	446	18.00	577	22.00	669	24.13
DERİ ve MAMUL. SAN.	73	3.20	80	3.40	79	3.19	62	2.36	67	2.42
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	170	7.45	169	7.18	175	7.06	176	6.71	171	6.17
KAĞIT SANAYİ	88	3.86	92	3.91	100	4.04	95	3.62	90	3.24
TDS TOPLAM	2281	100	2352	100	2477	100	2623	100	2772	100

Not: Devlet sektörünün tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerleri esas alınmıştır

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1985-1989)

Gıda sanayinde 1985 yılında 801 olan işyeri sayısı, 1989 yılında 908'e ulaşmıştır. Gıda sanayinin işyeri sayısı, tarıma dayalı sanayi sektörü işyeri sayısı toplamında 1985 yılında % 31.11, 1989 yılında % 32.76'lık paya sahiptir. Gıda sanayi sektörü içinde de en fazla işyerine sahip sektör un ve unlu mamuller

sanayidir. İçki sanayinin 1985 yılında 76 işyeri ile toplam tarıma dayalı sanayi işyerleri içindeki payı % 3.33 ve 1989'da 79 işyeri ile % 2.85 dir.

Tütün ve mamulleri sanayinin işyeri sayısı 1985 yılında 50 iken 1989 yılında 47' dir. Tarıma dayalı sanayi sektörü işyerleri toplamında tütün ve mamulleri sanayinin payı 1985 yılında % 2.19, 1989 yılında % 1.70'dir.

İşyeri sayısı açısından ikinci büyük sektör olan dokuma sanayinde 1985'de 712 olan işyeri sayısı 1989 yılında 741'e yükselmiştir. Dokuma sanayinin toplam tarıma dayalı sanayi sektörü işyeri sayısı içindeki payı 1985 yılında % 31.22, 1989 yılında ise % 26.73 dür.

Giyim sanayinin 1985 yılında 311 olan işyeri sayısı 1989 yılında 669'a yükselmiştir. Bu artışla 1985 yılında toplam tarıma dayalı sanayi işyeri sayılarında 1985 yılında % 13.64 olan payı 1989 yılında % 24.13 olmuştur.

Deri mamulleri sanayi işyeri sayıları V. Plan döneminde 1985 yılında 73 iken 1989'da 67'ye düşmüştür. Toplam tarıma dayalı sanayi sektöründeki payı 1985 yılında % 3.20, 1989'da % 2.42'dir.

Orman ürünleri sanayinde dönem başında 1985 yılında 170 işyeri varken bu dönem ortalarında 176'ya yükselmişse de 1989 yılında işyeri sayısı yine 171 dir. Orman ürünleri sanayinin işyeri sayısı açısından toplam tarıma dayalı sanayi sektöründeki payı 1985 yılında % 7.45 iken, bu pay 1989 yılında % 6.17'ye düşmüştür.

Kağıt sanayinde 1985 yılında 88 olan işyeri sayısı, 1989'da 90'dır. Kağıt sanayinin bu dönemde tarıma dayalı sanayi sektörü işyeri sayıları içindeki payı ise 1985 yılında % 3.86, 1989 yılında % 3.24 dür (Çizelge 27).

1985-1989 Döneminde tarıma dayalı sanayi sektörü işyerlerinin, imalat sanayi içindeki payları Çizelge 28'de verilmiştir. Bu dönemde tarıma dayalı sanayi sektörünün işyeri açısından imalat sanayindeki payı, 1985 yılında % 46.84, 1986 yılında % 46.45, 1987 yılında % 47.34, 1988 yılında % 48.38 ve 1989 yılında % 50.12 olarak giderek artmıştır.

1989 Yılına göre imalat sanayi işyerleri toplamında gıda sanayinin payı % 16.42, içki sanayinin payı % 1.43, tütün ve mamulleri sanayinin payı % 0.85, dokuma sanayinin payı % 13.40, giyim sanayinin payı % 12.09, deri ve mamulleri

sanayinin payı % 1.21, orman ürünleri sanayi payı % 3.09, kağıt sanayinin payı % 1.63'dür .

Çizelge 28. Tanıma Dayalı Sanayi Sektörü İşyeri Sayılarının İmalat Sanayi İşyeri Sayılarındaki Yeri (1985-1989)

YILLAR	1985		1986		1987		1988		1989	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
GIDA SANAYİ	801	16.45	849	16.77	858	16.40	864	15.94	908	16.42
İÇKİ SANAYİ	76	1.56	75	1.48	73	1.40	77	1.42	79	1.43
TÜTÜN ve MAM. SAN.	50	1.03	54	1.07	48	0.92	48	0.89	47	0.85
DOKUMA SANAYİ	712	14.62	694	13.70	698	13.34	724	13.35	741	13.40
GİYİM SANAYİ	311	6.39	339	6.69	446	8.52	572	10.64	669	12.09
DERİ ve MAMUL. SAN.	73	1.50	80	1.58	79	1.51	62	1.14	67	1.21
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	170	3.49	169	3.34	175	3.34	176	3.25	171	3.09
KAĞIT SANAYİ	88	1.81	92	1.82	100	1.91	95	1.75	90	1.63
TDS TOPLAM	2281	46.84	2352	46.45	2477	47.34	2623	48.38	2772	50.12
İMALAT SAN. TOP.	4870	100.00	5064	100.00	5232	100.00	5422	100.00	5531	100.00

Not: Devlet sektörünün ve özel sektörde 25 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1985-1989)

3.3.1.4.2. İstihdam

Tanıma dayalı sanayi sektörünün istihdamı 1985-1989 döneminde % 18.70'lik bir artışla 1985 yılında 417567 kişi olan istihdamını, 1989 da 485659'a yükseltmiştir. Bu dönemde de tanıma dayalı sanayi sektörleri istihdamı içinde en büyük pay dokuma sanayinin sonra da gıda sanayinindir.

Gıda sanayinin istihdamı bu dönemde düzenli olarak artmış ancak toplam tanıma dayalı sanayi sektörü istihdamında 1985 yılında % 28.17 olan payı 1989 yılında % 26.93'e düşmüştür. Gıda sanayi içinde en büyük istihdam, başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi ve şeker sanayindedir.

İçki sanayi istihdamı bu dönemde değişmemiştir. 1985 yılında içki sanayinin toplam tanıma dayalı sanayi istihdamındaki payı % 2.85, 1989 yılında % 2.82'dir.

1985-89 Döneminde tütün sanayi istihdamı 43275'den 35060'a düşmüştür. Tütün sanayinin tanıma dayalı sanayi sektörü istihdamındaki payı 1985 yılında % 10.36 iken bu oran 1989 da % 7.07'dir.

Dokuma sanayi istihdamı da V. Plan döneminde artış göstermiş ancak tarıma dayalı sanayi sektörü toplamındaki payı bir miktar azaltmıştır. Dokuma sanayinin 1985 yılında tarıma dayalı sanayi toplam istihdamındaki payı % 41.75, 1989 yılında % 39.94'dür.

V. Plan döneminde deri sanayi işyerlerinin 1987 de artıp, 1988 yılında düşmesine paralel olarak istihdamı da aynı yönde gelişme göstermiştir. Dönem sonunda istihdam, dönem başındaki istihdamı aşmıştır. Ancak sektörün toplam tarıma dayalı sanayi istihdamındaki payı 1985 yılında % 1.07 'den 1989'da % 0.90'a düşmüştür.

Orman ürünleri sanayisinde 1985-1989 döneminde istihdamı artmış ama toplam tarıma dayalı sanayi sektörü istihdamındaki payı azalmıştır. 1985 Yılında sektörün tarıma dayalı sanayi istihdamındaki payı % 4.00 1989 yılında % 3.70 dir.

Çizelge 29. Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İstihdam ve Sektörel Dağılımı (1985 - 1989)

YILLAR	1985		1986		1987		1988		1989	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
GIDA SANAYİ	117631	28.17	123634	28.76	127053	28.24	127654	26.97	133487	26.93
Et ve Mamulleri Sanayi	7538	1.81	7978	1.86	9274	2.06	9486	2.00	8955	1.81
Süt ve Mamulleri Sanayi	3978	0.95	4199	0.98	4327	0.96	4729	1.00	4891	0.99
Sebze ve Mey. İşi. San.	11705	2.80	12400	2.88	12287	2.73	13265	2.80	14767	2.98
Su Ürünleri Sanayi	772	0.19	1778	0.27	1231	0.28	1486	0.31	1717	0.35
Bitk. Yağ ve Mam. San.	12973	3.11	12333	2.87	12462	2.77	12281	2.60	13460	2.71
Un ve Unlu Mam. San	18724	4.48	21778	5.07	24081	5.35	22526	4.76	23066	4.65
Şeker Sanayi	25652	6.14	25676	5.97	24624	5.47	25209	5.33	26109	5.27
Şekerli Mamuller San.	3495	0.84	3828	0.89	4234	0.94	4484	0.95	4380	0.88
Baş. Yerde Sınıf. Gıda S.	27602	6.61	29170	6.78	28800	6.40	28704	6.06	30239	6.10
Yem Sanayi	5192	1.24	5094	1.19	5733	1.28	5484	1.16	5903	1.19
İÇKİ SANAYİ	11911	2.85	11626	2.70	12048	2.68	13355	2.82	13958	2.82
TÜTÜN ve MAM. SAN.	43275	10.36	41005	9.54	35043	7.79	33543	7.09	35060	7.07
DOKUMA SANAYİ	174331	41.75	178324	41.48	186193	41.38	193782	40.94	197940	39.94
GIYİM SANAYİ	28457	6.82	32262	7.50	44164	9.81	61458	12.98	71441	14.41
DERİ ve MAMUL. SAN.	4469	1.07	4985	1.16	5152	1.14	3816	0.81	4779	0.96
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	16683	4.00	17154	3.99	18427	4.10	18660	3.94	18325	3.70
KAĞIT SANAYİ	20810	4.98	20959	4.87	21894	4.86	21086	4.45	20669	4.17
TDS TOPLAM	417567	100	429949	100	449974	100	473354	100	495659	100

Not: Devlet sektörünün tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1985-1989)

Kağıt sanayi istihdamında bu dönemde pek değişiklik olmamıştır. Sektörün toplam tarıma dayalı sanayi sektörü istihdamındaki payı 1985 yılında % 4.98, 1989 yılında % 4.17'dir (Çizelge 29).

Tarıma dayalı sanayi sektörü istihdamının, toplam imalat sanayi istihdamındaki payı 1985-1989 döneminde % 49'lar düzeyinde olup yalnızca 1989 yılında % 51.31'dir.

1989 Yılı itibariyle imalat sanayi istihdamında gıda sanayinin payı % 13.82, içki sanayinin payı % 1.44, tütün ve mamulleri sanayinin payı % 3.63, dokuma sanayinin payı % 20.49, giyim sanayinin payı % 7.40, deri ve mamulleri sanayinin payı % 0.49, orman ürünleri sanayinin payı % 1.90 ve kağıt sanayinin payı % 2.14'dür (Çizelge 30).

Çizelge 30: Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründeki İstihdamın İmalat Sanayi İstihdamındaki Yeri(1985-1989)

YILLAR	1985		1986		1987		1988		1989	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
GIDA SANAYİ	117631	13.94	123634	14.13	127053	13.93	127654	13.39	133487	13.82
İÇKİ SANAYİ	11911	1.41	11626	1.33	12048	1.32	13355	1.40	13958	1.44
TÜTÜN ve MAM. SAN.	43275	5.13	41005	4.69	35043	3.84	33543	3.52	35060	3.62
DOKUMA SANAYİ	174331	20.66	178324	20.38	186193	20.42	193782	20.32	197940	20.49
GIYIM SANAYİ	28457	3.37	32262	3.69	44164	4.84	61458	6.44	71441	7.40
DERİ ve MAMUL SAN.	4469	0.53	4985	0.57	5152	0.57	3816	0.40	4779	0.49
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	16683	1.97	17154	1.96	18427	2.02	18660	1.96	18325	1.90
KAĞIT SANAYİ	20810	2.47	20959	2.39	21894	2.40	21086	2.21	20669	2.14
TDS TOPLAM	417567	49.48	429949	49.14	449974	49.34	473354	49.64	495659	51.31
İMALAT SAN. TOP.	843877	100	874923	100	911981	100	953550	100	965968	100

Not: Devlet sektörünün tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1985-1989)

Çizelge 31'de 1985-89 döneminde tarıma dayalı sanayi sektörü istihdamının ve imalat sanayi istihdamının Türkiye toplam istihdamındaki payları verilmektedir. Buna göre tarıma dayalı sanayi istihdamının, Türkiye istihdamındaki payı 1985 yılında % 5.59, 1986 yılında % 5.76, 1987 yılında % 5.96, 1988 yılında % 6.83, 1989 yılında % 7.30'dur.

Çizelge 31. Türkiye'nin Toplam İstihdamında İmalat Sanayi ve Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İstihdamının Payı (1985-1989)

YILLAR	TÜR.TOP. İST.	İM SAN. İST.	İM.SA İS/TÜR.TOP.İS.	15 + Yaş Kişi
				TDS İST/TOP İST. *
1985	15 955 100	1 802 000	11.29	5.59
1986	16 243 700	1 904 200	11.72	5.76
1987	16 548 100	1 999 800	12.08	5.96
1988	18 093 000	2 488 000	13.75	6.83
1989	18 476 000	2 672 000	14.22	7.30

(*) Çizelge 30 'dan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM., DPT, 1988 Yılı Programı, Yayın No: 2118, Ankara, 1988, S. 286.
ANONİM, DPT, 1992 Yılı Programı, Ankara, 1992, S. 332-333.

3.3.3. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1990-1994)

1990-1994 döneminde gelişmiş ülkelerde imalat sanayi teknolojisinde hızlı bir gelişme görülmüş, sermaye ve bilgi yoğun üretim teknolojileri ön plana çıkmıştır. Dünya ticaretinin giderek serbestleşmesiyle rekabet artmıştır. Sanayileşmede ülkeler hem dünya piyasalarına uyum, hem de rekabet gücünün sürdürülmesi yönünde politikalar uygulamaya çalışmışlardır. Yine bu dönem de sanayileşmede çevreye özel önem verilmiş, çevrenin korunması, ekonomik kalkınmanın kalitesi, sürekliliği ve istikrarı açısından gerekli görülmüştür (Anonim, 1995).

Türkiye'de de 1990-1994 döneminde sanayileşmede dış rekabete açık bir yapının oluşturulması üzerinde önemle durulmuştur. Gıda sanayi, dokuma ve giyim sanayi, deri ve mamulleri sanayi ile imalat sanayinin diğer bir kaç sektörü rekabet güçlerini artırarak dışa açılmada başarılı olmuşlardır. Bu başarda Türkiye'nin doğal kaynakları, coğrafi konumu itibariyle Avrupa Birliği (AB) pazarına yakınlığı, alt yapıdaki gelişmeler, büyük bir iç pazarın varlığı ve uygulanmakta olan liberal ekonomi politikaların etkili unsurlardır (Anonim, 1995).

Bu dönemde sanayileşmenin özel kesim eliyle sürdürülmesi temel politika olmuştur. İmalat sanayinde modernizasyon başta olmak üzere özel kesimde yeni yatırımlar gerçekleştirilerek üretim kapasitelerinde artışlar sağlanmıştır. KİT'lerin verimlilik ilkesi dikkate alınarak süratle özelleştirilmesi amaçlandığından, imalat sanayi yatırımlarında kamu kesiminin payı azalmıştır. Ancak tamamlanmaması durumunda ekonomide dar boğaz yaratabilecek nitelikteki projelere devam edilmiştir. (Anonim, 1995)

Özellikle doğu ve güneydoğu gibi, özel sektörün gitmediği bölgelerde bir şeyler yapılması, oradan gelen insanları, metropollerde istihdam etme maliyetinin daha altındaki maliyetlerle yapılan tesislere, hizmetlere yerleştirme gereği ve bunun bir sanayi politikasından çok bir istihdam politikası niteliği ile devlet tarafından KİT ve benzeri kuruluşlarla gerçekleştirilebileceği ifade edilmektedir (Boratav, Türkcan, 1993).

Dönem başlarında olumlu gelişme gösteren ihracat; 1993 yılında AB'de gözlenen talep durgunluğu iç talepteki canlılık ve körfez krizi sebebiyle bu bölgeye yapılan ihracatın azalmasından dolayı gerilemiştir (Anonim, 1994).

Dönemin son yılı olan 1994 yılı başlarına kadar gözlenen talep ve üretim artışları, 5 Nisan 1994'de açıklanan Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ile daralmaya başlamıştır.

3.3.3.1. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü ile İlgili Hedef ve İlkeler

Planlı dönemin başından beri gelişme gösteren gıda sanayinde hala kapasitelerden maksimum şekilde yararlanılamamakta, hammaddenin yetersizliği ve modernize olamama nedeniyle oluşan bu kapasite fazlalarından dolayı iç ve dış pazar potansiyeli iyi değerlendirilememektedir. Altıncı planın gıda sanayi konusundaki ilkeleri de bu aksaklıklar doğrultusunda belirlenmiştir.

Buna göre, kapasitelerden en üst düzeyde yararlanılması, rekabeti artıracak yeniliklerden yararlanmak amacıyla modernizasyon yatırımlarının teşvik edilmesi, modernizasyon da Avrupa Birliği (AB) ile rekabet ve bütünleşme politikaları, işlenmiş ve ambalajlanmış tarım ürünü ihracatı altıncı planın ilkelerini oluşturmaktadır.

Et ve mamulleri sanayinde mezbaha ve kombina dışındaki kesimlerin mevcut yasal düzenlemelerle uygun tesislere yönltilmesi, çay sanayinde kısıtlı ihraç imkanları nedeniyle iç talebe uyumlu üretim gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (Anonim, 1989 a).

İçki sanayinde var olan sorunlar devam etmiş, önceki planlarla aynı yönde tedbirler alınmıştır. Şarapçılıkta üzüm yetiştiriciliğinin desteklenmesi, ambalajlı şarap ihracatı olanaklarının araştırılması, optimal işletmeler kurulması ilkeleri VI. planda da yer almıştır.

İhracatta büyük payı olan maltın hammaddesi olan arpa ve şerbetçi otunun yetiştirilmesinin özendirilmesi hedeflenmiştir.

Kurak ve yamaç alanlarda kaliteli tütün üretimi, üreticinin eğitilmesi, TEKEL'in değişken tüketici talebine uygun yeni tip sigara üretim çalışmalarını sürdürmesi planlanmıştır (Anonim, 1989 a).

AB ile entegrasyon göz önünde bulundurularak kalite ve verimliliğe dayalı rekabet gücü oluşturmak, dış pazara dönük, modern teknolojiye sahip ekonomik ölçekte yatırımları teşvik etmek ve özel sektörün dış pazar için örgütlenmesinin özendirilmesi VI. Planın dokuma ve giyim sanayindeki hedefleridir.

Orman ürünleri sanayinde de baştan beri süregelen sorunlar VI. plan döneminde de mevcut olduğu için bu sorunları düzeltmek yönünde önceki dönemlerle benzer ilke ve politikalar VI. plan döneminde de benimsenmiştir.

İthalatın artırılması, ucuz ve kaliteli mobilya ve oyma tasarımı, üretimi ve pazarlaması, standardizasyon eksikliklerinin giderilmesi, bıçkı sanayinin iyileştirilmesi VI. planın ilkeleri olarak belirtilmektedir.

Kağıt sanayinde kamu işletmesi olarak faaliyet gösteren SE-KA'nın VI. plan döneminde yeni yatırıma gitmemesi ve mevcut tesislerinin iyileştirilmesi öngörülmüştür. Özel sektörde ise yeni tedbirler devreye girecek ve üretim artışları olacaktır denilmektedir.

Halen sektör hammadde darboğazında olup, başta okaliptus olmak üzere hızlı büyüyen ağaç türlerinin yetiştirilmesi ve atık kağıt kullanım oranının artması ile entegrasyon VI. planın kağıt sanayi hakkındaki ilkeleri olarak belirtilmektedir (Anonim, 1989 a).

Ham deri kalitesinin iyileştirilmesi, deri ve deri mamulleri organize sanayi bölgeleri kurulması, dış rekabet gücünün artırılması, önceki planlarda olduğu gibi bu planında ilkesidir.

3.3.3.2. VI.Plan Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü Üretimi

1990-1993 yılları arasında tarıma dayalı sanayi sektörünün üretimi % 39.88 lik bir artışla 3367 milyar TL' den 4710 milyar TL'ye yükselmiştir. Üretimde en büyük pay gıda, dokuma ve giyim sanayilerindedir. Planın ilk üç yılında giyim sanayi

Üretim değeri açısından 2. büyük sektörken 1993 yılında dokuma sanayi daha fazla üretim artışıyla 2. sıraya yerleşmiştir.

Gıda sanayinin üretimi düzenli olarak artarken toplam tarıma dayalı sanayi üretimindeki payı da önceki planlarda olduğu gibi bu plan döneminde de azalmıştır. 1990 yılında toplam tarıma dayalı sanayi üretimindeki payı % 47.28 iken 1993 yılında % 45.20'ye düşmüştür. Gıda sanayi üretim değerinde en büyük pay

Çizelge 32 . Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe Üretim ve Sektörel Dağılımı (1990 - 1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla MilyarTL.

YILLAR	1990		1991		1992		1993	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
SEKTÖRLER								
GIDA SANAYİ	1592	47.28	1657	46.87	1705	46.26	2129	45.20
Et ve Mamulleri Sanayi	260	7.72	228	6.45	223	6.05	301	6.39
Süt ve Mamulleri Sanayi	188	5.58	194	5.49	202	5.48	203	4.31
Sebze ve Mey. İşl. San.	210	6.24	235	6.65	235	6.38	166	3.52
Su Ürünleri Sanayi	6	0.18	7	0.20	8	0.22	11	0.23
Bitk. Yağ ve Mam. San.	178	5.28	190	5.37	198	5.37	198	4.20
Un ve Unlu Mam. San	502	14.91	539	15.25	554	15.03	854	18.13
Şeker Sanayi	75	2.23	79	2.23	79	2.14	147	3.12
Şekerli Mamuller San.	69	2.09	77	2.18	86	2.33	94	2.00
Baş.Yerde Sınıf. Gıda S.	42	1.25	50	1.41	54	1.47	77	1.64
Yem Sanayi	62	1.84	58	1.64	66	1.79	78	1.66
İÇKİ SANAYİ	145	4.31	153	4.33	168	4.56	164	3.48
TÜTÜN ve MAM. SAN.	138	4.10	167	4.72	179	4.86	321	6.82
DOKUMA SANAYİ	381	11.32	424	12.00	425	11.53	764	16.22
GIYİM SANAYİ	416	12.35	461	13.04	499	13.54	552	11.72
DERİ ve MAMUL. SAN.	207	6.15	209	5.91	216	5.86	185	3.93
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	350	10.39	336	9.51	350	9.49	429	9.11
KAĞIT SANAYİ	138	4.10	128	3.62	144	3.90	166	3.52
TDS TOPLAM	3367	100.00	3535	100.00	3686	100.00	4710	100.00

Kaynak: ANONİM., DPT, Yıllık Programlar, (1992-1995).

un ve unlu mamuller sanayininidir. Unlu mamuller sanayini et ve mamulleri sanayi izlemektedir. Yalnız et ve mamulleri sanayi üretiminde gıda sanayinin genelindeki üretim artışının tersine 1993 yılına kadar bir gerileme gözlenmektedir. Bunun

nedeninin hayvancılık sektöründe yaşanan olumsuz gelişmelerin etkisiyle özellikle sığır eti üretiminde 1990 yılından itibaren görülen gerileme olduğu söylenmektedir (Anonim, 1994).

İçki üretimi 1990-1993 döneminde de artmaya devam etmiştir. Yalnız 1993 yılında üretim bir miktar azalmıştır. 1990 yılında içki sanayinin tarıma dayalı sanayi sektörü üretimindeki payı % 4.31, 1993 yılında ise bu pay % 3.48 dir.

Tütün ve mamulleri sanayinin üretim değeri ve toplam tarıma dayalı sanayi üretimindeki payı bu dönemde artış göstermiştir. Tütün ve mamulleri sanayinin toplamdaki payı 1990 yılında % 4.10, 1993 yılında % 6.82 dir. 1993 yılındaki bu üretim artışının sebebi 2 özel sektör sigara fabrikasının üretime başlamış olmasıdır denilebilir (Anonim 1994).

1990-1993 döneminde dokuma sanayinin de üretimi artmıştır. Özellikle 1993 yılındaki artışın son yıllarda yapılmış olan yatırımlardan kaynaklandığı söylenebilir. Dokuma sanayinin 1990 yılında toplamdaki payı % 11.32 iken, 1993 yılında bu oran % 16.22'ye yükselmiştir.

Bu dönemde giyim sanayinin üretimi düzenli olarak artmış 1993 yılına kadar toplamdaki payı da yükselmiştir. 1993 yılında toplam tarıma dayalı sanayi sektörü üretimindeki payı bir miktar düşmüştür. Bu payın azalmasının nedeni tütün, dokuma ve orman ürünleri sanayilerinin daha fazla üretim artışıyla toplam tarıma dayalı sanayi üretimindeki paylarının artmasıdır.

Deri ve mamulleri sanayi üretim değeri bu dönemde önceleri az da olsa artarken 1993 yılında gerilemiştir. Toplam tarıma dayalı sanayi üretim değerindeki payı 1990 yılında % 6.15 iken, 1993 yılında % 3.93'e düşmüştür.

Orman ürünleri sanayi üretimi de bu dönemde artış göstermiştir. Hem bu artışta hem de kalitenin iyileştirilmesinde son yıllarda bu sanayinin yaptığı hammadde ve ara malı ithalatının etkili olduğu söylenmektedir (Anonim,1994). Orman ürünleri sanayinin üretimi artmasına rağmen toplam tarıma dayalı sanayi üretimindeki payı azalmıştır. 1990 yılında bu pay % 10.39 1993 yılında % 9.11 dir.

1990-1993 Döneminde kağıt sanayi üretimi de artmış, toplam tarıma dayalı sanayi üretimindeki payı bir miktar azalmıştır. 1992 yılında bu pay % 4.10, 1993 yılında % 3.52' dir (Çizelge 32).

Tarıma dayalı sanayi sektörü üretiminin 1990-1993 döneminde imalat sanayi içindeki yeri çizelge 33'de verilmiştir. Tarıma dayalı sanayi sektörünün zaman içinde imalat sanayi içindeki payı azalmışsa da üretimi düzenli olarak artmıştır. V. Plan döneminin başlarında % 66.36 olan bu pay 1992 yılına kadar yavaş yavaş azalarak 1992 yılında % 40.38 olmuştur. 1993 yılında ise yeniden % 46.96'ya yükselmiştir. Yani 1993 yılında imalat sanayinin diğer sektörlerine oranla tarıma dayalı sanayi sektörü daha fazla gelişme göstermiştir. Bu gelişme en çok gıda, dokuma giyim ve tütün mamulleri sanayilerindeki üretim artışları sayesinde olmuştur.

Çizelge 33. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörleri Üretiminin İmalat Sanayi Üretimindeki Yeri (1990 -1993)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyar TL.

YILLAR	1990		1991		1992		1993	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	1592	18.97	1657	19.16	1705	18.68	2129	21.23
İÇKİ SANAYİ	145	1.73	153	1.77	168	1.84	164	1.64
TÜTÜN ve MAM. SAN.	138	1.64	167	1.93	179	1.96	321	3.20
DOKUMA SANAYİ	381	4.54	424	4.9	425	4.66	764	7.62
GİYİM SANAYİ	416	4.96	461	5.33	499	5.46	552	5.50
DERİ ve MAMUL. SAN.	207	2.47	209	2.42	216	2.37	185	1.84
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	350	4.17	336	3.89	350	3.83	429	4.28
KAĞIT SANAYİ	138	1.64	128	1.48	144	1.58	166	1.65
TDS TOPLAM	3367	40.12	3535	40.88	3686	40.38	4710	46.96
İMALAT SANAYİ TOP.	8392	100.00	8646	100.00	9129	100.00	10030	100.00

Kaynak: ANONİM., DPT, Yıllık Programlar, (1992-1995).

1993 yılına göre imalat sanayi üretimi içinde gıda sanayinin payı % 21.23, içki sanayinin payı % 1.64, tütün ve mamulleri sanayinin payı % 3.20, dokuma sanayinin payı % 7.62, giyim sanayinin payı % 5.50, deri ve mamulleri sanayinin payı % 1.84, Orman ürünleri sanayinin payı % 4.28 ve kağıt sanayinin payı % 1.65 dir.

Çizelge 34'de imalat sanayi ve tarıma dayalı sanayi sektörünün GSMH içindeki payları görülmektedir. 1990 yılında imalat sanayinin GSMH'daki payı % 20.60, 1993 yılında % 21.38 dir. Tarıma dayalı sanayi sektörünün GSMH'daki payı

1990 yılında % 8.26, 1991 yılında % 9.00, 1992 yılında % 8.65 ve 1993 yılında % 10.04'dür.

Çizelge 34. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörünün GSMH'daki Payı (1990-1993)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL				
YILLAR	GSMH (PF)	İMAL. SAN.	İML.SAN/ GSMH	TDS/GSMH
1990	10 479 524	2 158 857	20.60	8.26
1991	14 891 351	3 279 243	22.02	9.00
1992	15 653 801	3 354 884	21.43	8.65
1993	16 709 250	3 571 872	21.38	10.04

(*) Çizelge 33'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DPT, 1992 Yılı Programı, Ankara, 1992, S. 18.

ANONİM, DİE, 1994 İstatistik Yıllığı, Yayın No: 1720, Ankara, 1995, S. 688.

3.3.3.3. VI. Plan Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü Dış Ticareti

3.3.3.3.1. İhracat

1990-1993 döneminde ihracatta ilk üç yılda olumlu ilerlemeler olurken, daha önce de belirtildiği gibi Körfez krizi ve AB'deki talep durgunluğu nedeniyle 1993 yılında tarıma dayalı sanayi sektörlerinin ihracatı önemli oranda gerilemiştir.

Çizelge 35'den de izlenebileceği gibi tarıma dayalı sanayi sektörünün ihracatı 1990 yılında 827539 milyon TL, 1992 yılında 942428 milyon TL ve 1993 yılında 814474 milyon TL'dir. 1993 yılında ihracat 1992 yılına oranla % 13.58 azalmıştır.

1990-1993 dönemi ihracatında yine en büyük pay giyim sanayinin, giyim sanayini gıda ve dokuma sanayi sektörleri izlemektedir.

Gıda sanayi ihracatının toplam tarıma dayalı sanayi ihracatındaki payı sözkonusu dönemin ilk yıllarında artmış, 1991'de tarıma dayalı sanayi sektöründe % 26.69 olan payı, 1992 yılında % 26.92 olmuştur. 1993 yılında ihracat değeri düşerken, toplamdaki pay % 23.85'e düşmüştür. Gıda sanayi ihracatında en büyük paya sahip sektör bu dönemde de sebze ve meyve işleme sanayidir.

İçki sanayi ihracatında tüm dönem boyunca bir istikrar gözlenememektedir. İçki sanayinin toplam tarıma dayalı sanayi sektörü ihracatındaki payı 1990 yılında % 0.37, 1993 yılında % 0.35'tir.

Tütün sanayi ihracatı da 1991 yılında azalmış, 1992 yılında ve 1993 yılında artmıştır. Yani tütün sanayi ihracatında bir istikrar yoktur. 1990 yılında toplam

tarıma dayalı sanayi sektörü ihracatında % 6.37' lik payı olan sektörün, bu payı 1993 yılında % 5.15 e düşmüştür.

Dokuma sanayinin önceki dönemdeki gibi bu dönemde de toplam tarıma dayalı sanayi sektörü ihracatındaki payı azalmaya devam etmiştir. 1990 yılında % 16.23 olan bu pay, 1993 te % 12.72'ye düşmüştür.

Çizelge 35. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörlerinin İhracatı ve Sektörel Dağılımı (1990 - 1993)

(1981=100) Reel Fiyatlarla MilyonTL.

YILLAR	1990		1991		1992		1993	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	220881	23.60	240839	26.69	253692	26.92	194249	23.85
Et ve Mamulleri Sanayi	7841	1.14	5769	0.64	7234	0.77	4816	0.59
Süt ve Mamulleri Sanayi	975	0.11	799	0.09	949	0.10	1057	0.13
Sebze ve Mey. İşl. San.	164226	16.28	163378	18.10	165737	17.59	109856	13.49
Su Ürünleri Sanayi	6588	0.75	7272	0.81	5947	0.63	4313	0.53
Bitk. Yağ ve Mam. San.	22557	2.98	29303	3.25	25911	2.75	25290	3.11
Un ve Unlu Mam. San	5564	0.92	17409	1.43	15755	1.67	16361	2.01
Şeker Sanayi	243	0.05	4209	0.47	17569	1.86	13814	1.70
Şekerli Mamuller San.	2707	0.22	4284	0.47	6670	0.71	9388	1.15
Baş. Yerde Sınıf. Gıda S.	10055	1.09	7046	0.78	7770	0.82	9319	1.14
Yem Sanayi	129	0.06	1390	0.15	150	0.02	35	0
İÇKİ SANAYİ	2212	0.37	3053	0.34	2781	0.30	2812	935
TÜTÜN ve MAM. SAN.	47703	6.37	63613	7.05	37740	4.00	41947	5.15
DOKUMA SANAYİ	111138	16.23	112120	12.42	109536	11.62	103580	12.72
GIYIM SANAYİ	328613	41.11	381699	42.29	441657	46.86	401622	49.31
DERİ ve MAMUL. SAN.	101733	10.86	87589	9.71	81980	8.70	59134	7.26
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	6168	0.69	5214	0.58	6746	0.72	6391	0.78
KAĞIT SANAYİ	9091	0.77	8333	0.92	8296	0.88	4739	0.58
TDS TOPLAM	827539	100.00	902480	100.00	942428	100.00	814474	100.00

Kaynak: ANONİM., DPT, Yıllık Programlar , (1992-1995).

Giyim sanayi ihracatı 1993 yılına kadar düzenli olarak artmaya devam etmiş, 1993 yılında diğer sektörler gibi bir miktar azalma göstermiştir. Giyim sanayinin toplam tarıma dayalı sanayi sektöründeki payı 1990 yılında % 41.11, 1993 yılında % 49.31'dir.

Deri ve mamulleri sanayi ihracatı dönem başından itibaren sürekli azalma kaydetmiştir. Sektör ihracatında 1980'li yıllarda gözlenen artış 1990'lı yıllarda sürdürülememiştir. İhracatın büyük bölümünün Batı Avrupa ülkelerine yapılması

nedeniyle son yıllarda ihracatta gözlenen durumun bu ülkelerdeki konjonktürel değişimlerden kaynaklandığı söylenmektedir (Anonim, 1994).

Orman ürünleri sanayi ihracatı da bu dönem de dalgalanma göstermektedir. Önceki planlardan itibaren tarıma dayalı sanayi toplam ihracatındaki payı giderek azalan sektörün, VI. plan döneminde bu payı 1990 yılında % 0.69, 1993 yılında % 0.78'dir.

Kağıt Sanayi ihracatında önceki dönemde başlayan gerileme bu dönemde de sürmüştür, ihracat değeri dönem boyunca sürekli gerilemiştir. Kağıt sanayinin tarıma dayalı sanayi toplam ihracatındaki payı 1990 yılında % 0.77 iken 1993 yılında % 0.58'e düşmüştür (Çizelge 35).

1990-1993 döneminde tarıma dayalı sanayi sektörü ihracatının imalat sanayi ihracatındaki payı 1990 yılında % 57.51, 1991 yılında % 59.73, 1992 yılında % 57.30, 1993 yılında % 60.72 dir.

Bu dönemde 1993 yılına göre imalat sanayi ihracatında gıda sanayinin payı % 14.48, içki sanayinin payı % 0.21, tütün sanayinin payı % 3.13, dokuma sanayinin payı % 7.72, giyim sanayinin payı % 29.94, deri ve mamulleri sanayinin payı % 4.41, orman ürünleri sanayinin payı % 0.48 ve kağıt sanayinin payı % 0.35'tir.

Çizelge 36. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İhracatının İmalat Sanayi İhracatındaki Yeri (1990 -1993)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	1990		1991		1992		1993	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	220881	15.35	240859	15.94	253692	15.43	194249	14.48
İÇKİ SANAYİ	2212	0.15	3053	0.20	2781	0.17	2812	0.21
TÜTÜN ve MAM. SAN.	47703	3.32	63613	4.21	37740	2.29	41947	3.13
DOKUMA SANAYİ	111138	7.72	112120	7.42	109536	6.66	103580	7.72
GIYIM SANAYİ	328613	22.84	381699	25.26	441657	26.86	401622	29.94
DERİ ve MAMUL SAN.	101733	7.07	87589	5.80	81980	4.98	59134	4.41
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	6168	0.43	5214	0.35	6746	0.41	6391	0.48
KAĞIT SANAYİ	9091	0.63	8333	0.55	8296	0.50	4739	0.35
TDS TOPLAM	827539	57.51	902480	59.73	942928	57.30	814474	60.72
İMALAT SANAYİ TOP.	1439068	100.00	1510870	100.00	1644589	100.00	1341348	100.00

Kaynak: ANONİM., DPT, Yıllık Programlar, (1992-1995).

3.3.3.3.2. İthalat

1990-1993 Döneminde TL'nin değer kaybetmesi, iç talebin daralması ve yatırımların azalması gibi nedenlerle 1993 yılında ithalat gerilemiştir. 1990 yılında 313440 milyon TL olan ithalat değeri % 4.58 azalarak 1993 yılında 299091 milyon TL'lik ithalat gerçekleştirilmiştir. İthalatta en büyük pay gıda sanayinindir, gıda sanayini dokuma sanayi izlemektedir.

Gıda sanayi ithalatı 1990-1993 döneminde gerilemiştir. 1990 yılında 147055 milyon TL'lik ithalat değeri, 1993 yılında 96605 milyon TL'dir. Gıda

Çizelge 37 . Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İthalat ve Sektörel Dağılımı (1990 -1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla MilyarTL.

YILLAR	1990		1991		1992		1993	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	147055	46.92	122041	40.17	133484	38.54	96605	32.30
Et ve Mamulleri Sanayi	25074	8.00	30552	10.05	38773	11.20	27464	9.18
Süt ve Mamulleri Sanayi	2848	0.91	3185	1.05	4500	1.30	2798	0.94
Sebze ve Mey. İşl. San.	2870	0.92	395	0.13	1156	0.33	3776	1.26
Su Ürünleri Sanayi	3996	1.27	2574	0.85	3006	0.87	3551	1.19
Bitk. Yağ ve Mam. San.	42302	13.50	58153	19.15	55130	15.92	42595	14.24
Un ve Unlu Mam. San	15445	4.93	11546	3.80	15267	4.41	8228	2.75
Şeker Sanayi	39538	12.61	724	0.24	705	0.20	537	0.18
Şekerli Mamuller San.	2588	0.82	3636	1.20	3777	1.09	1741	0.58
Baş.Yerde Sınıf. Gıda S.	11803	3.77	10569	3.48	10992	3.17	4365	1.46
Yem Sanayi	591	0.19	677	0.22	178	0.05	1550	0.52
İÇKİ SANAYİ	1055	0.34	1710	0.56	1898	0.55	857	0.29
TÜTÜN ve MAM. SAN.	40359	12.88	42994	14.14	40361	11.66	31141	10.41
DOKUMA SANAYİ	55867	17.82	57027	18.77	75348	21.76	76668	25.63
GİYİM SANAYİ	3499	1.12	5055	1.66	9179	2.65	7843	2.62
DERİ ve MAMUL. SAN.	16429	5.24	17418	5.73	17578	5.08	20500	6.86
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	6059	1.93	5853	1.93	9310	2.69	15681	5.24
KAĞIT SANAYİ	43117	13.75	51757	17.04	59113	17.07	49796	16.65
TDS TOPLAM	313440	100.00	303805	100.00	346271	100.00	299091	100.00

Kaynak: ANONİM., DPT, Yıllık Programlar, (1992-1995).

sanayinin tarıma dayalı sanayi toplam ithalatındaki payı 1990 yılında % 46.92 iken 1993 yılında % 32.30'a düşmüştür. Gıda sanayi ithalatında en büyük pay bitkisel yağ sanayinindir. İçki sanayinin ithalatı 1992 yılına kadar artmış, 1993 yılında düşmüştür. İçki sanayinin toplam tarıma dayalı sanayi sektörü ithalatındaki payı 1990 yılında % 0.34, 1993 yılında % 0.29'dur.

Tütün ve mamulleri sanayi ithalatı 1991 yılında biraz artış göstermiş ama diğer sektörler gibi 1993 yılında tütün sanayi ithalatı da gerilemiştir. Tütün ve mamulleri sanayi ithalatının toplam tarıma dayalı sanayi sektörü ithalatındaki payı 1990 yılında % 12.88, 1993 'te % 10.41'dir.

Dokuma sanayinin ithalatı bu dönemdeki olumsuzluklara rağmen düzenli olarak artış göstermiştir. Sektörün toplam tarıma dayalı sanayi ithalatındaki payı 1990 yılında % 17.82'den 1993 'te % 25.63'e yükselmiştir.

Giyim sanayi ithalatı da 1990-1993 döneminde 1993 yılında biraz daha az olmak üzere artmıştır. Giyimi sanayinin toplam tarıma dayalı sanayi sektörü ithalatındaki payı da artmış, 1990 yılında % 1.12 olan bu pay 1993 yılında % 2.62 olmuştur.

Deri ve mamulleri sanayi ithalatı da 1990-1993 döneminde sürekli artmış ve tarıma dayalı sanayi toplam ithalatında 1990 yılında % 5.24 olan payı 1993 yılında % 6.86'ya yükselmiştir.

Orman ürünleri sanayi ithalatı da sürekli ve yüksek oranda artarak 1990 yılında tarıma dayalı sanayi toplam ithalatında % 1.93 olan payını, 1993 yılında % 5.24'e çıkarmıştır.

Kağıt sanayi ithalatının önceki dönemden beri devam eden artışı 1993 yılına kadar sürmüştür, 1993 yılında azalmıştır. Sektörün toplam tarıma dayalı sanayi sektörü ithalatındaki payı 1990 yılında % 13.75, 1993 yılında % 16.65'tir (Çizelge 37).

Çizelge 38'de 1990-1993 yılları arasında tarıma dayalı sanayi sektörü ithalatının imalat sanayi ithalatındaki payı verilmektedir. Buna göre tarıma dayalı sanayi ithalatının, imalat sanayi ithalatındaki payı 1990 yılında % 13.41, 1991 yılında % 12.9, 1992 yılında % 13.23, 1993 yılında % 12.53'tür.

1993 Yılına göre imalat sanayi ithalatında gıda sanayinin payı % 4, içki sanayinin payı % 0.04, tütün ve mamulleri sanayinin payı % 1.30, dokuma

sanayinin payı % 3.21, giyim sanayinin payı % 0.33, deri sanayinin payı % 0.86, orman ürünleri sanayinin payı % 0.66, kağıt sanayinin payı % 2.09'dur (Çizelge 38).

Çizelge 38. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İthalatının İmalat Sanayi İthalatındaki Yeri (1990 -1993

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	1990		1991		1992		1993	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
GIDA SANAYİ	147055	6.29	122041	5.18	133484	5.10	96605	4.04
İÇKİ SANAYİ	1055	0.05	1710	0.07	1898	0.07	857	0.04
TÜTÜN ve MAM. SAN.	40359	1.73	42944	1.82	40361	1.54	31141	1.30
DOKUMA SANAYİ	55867	2.39	57027	2.42	75348	2.88	76668	3.21
GIYIM SANAYİ	3499	0.15	5055	0.22	9179	0.35	7843	0.33
DERİ ve MAMUL. SAN.	16429	0.70	17418	0.74	17548	0.67	20500	0.86
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	6059	0.26	5853	0.25	9310	0.36	15681	0.66
KAĞIT SANAYİ	43117	1.84	51757	2.20	59113	2.26	49796	2.09
TDS TOPLAM	313440	13.41	303805	12.90	346271	13.23	299091	12.53
İMALAT SANAYİ TOP.	2337757	100.00	2354519	100.00	2616714	100.00	2387831	100.00

Kaynak: ANONİM., DPT, Yıllık Programlar, (1992-1995).

3.3.3.4. VI. Plan Döneminde Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu

Tarıma dayalı sanayi sektörünün işyeri ve istihdam durumuna ait son veriler 1990 yılı verileri olduğu için altıncı plan döneminde işyeri ve istihdam durumu 1990 yılı verileri ile incelenecektir.

3.3.3.4.1. İşyeri Sayısı

1990 yılında tarıma dayalı sanayi sektörünün işyeri sayısında V. planın son yılına göre çok az bir azalma olmuştur. Bu azalmada daha çok gıda sanayi işyerlerinde görülmüştür. Tarıma dayalı sanayi sektöründe en çok işyerine sahip sektörler yine gıda, dokuma ve giyim sanayi sektörleridir.

Gıda sanayinde 1989 yılında 908 olan işyeri sayısı 1990 yılında 5.83 gerileyerek 855 olmuştur. Gıda sanayinin tarıma dayalı sanayi sektörü işyerleri toplamındaki payı % 30.93'tür. Gıda sanayi içinde de en fazla işyerine sahip sektör un ve unlu mamuller sanayidir.

İçki sanayinde işyeri sayısı 1989 yılında 79, 1990 yılında 75'tir. İçki sanayinin toplam tarıma dayalı sanayi işyerleri içindeki payı 1990 yılında % 2.71 dir.

Tütün ve mamulleri sanayi işyeri sayısı önceki döneme oranla artmış ve 50 olmuştur. İçki sanayinin işyeri sayısı açısından tarıma dayalı sanayi sektöründeki payı % 1.81'dir.

Çizelge 39. Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İşyeri Sayıları ve Sektörel Dağılımı (1990)
(Adet)

YILLAR	1990	
	Değer	%
GIDA SANAYİ	855	30.93
Et ve Mamulleri Sanayi	69	2.50
Süt ve Mamulleri Sanayi	60	2.17
Sebze ve Mey. İşl. San.	80	2.89
Su Ürünleri Sanayi	10	0.36
Bitk. Yağ ve Mam. San.	79	2.86
Un ve Unlu Mam. San	247	8.94
Şeker Sanayi	26	0.94
Şekerli Mamuller San.	40	1.45
Baş. Yerde Sınıf. Gıda S.	143	5.17
Yem Sanayi	101	3.65
İÇKİ SANAYİ	75	2.71
TÜTÜN ve MAM. SAN.	50	1.81
DOKUMA SANAYİ	744	26.92
GİYİM SANAYİ	704	25.47
DERİ ve MAMUL. SAN.	72	2.61
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	167	6.04
KAĞIT SANAYİ	97	3.51
TDS TOPLAM	2763	100.00

Not: Devlet sektörünün tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM., DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri ,
Ankara, 1990.

Dokuma sanayi işyeri sayısı 1990 yılında biraz artmış önceki dönemde 741 iken 1990 yılında 744 olmuştur. Dokuma sanayinin tarıma dayalı sanayi toplam işyerlerindeki payı % 26.92'dir.

Giyim sanayi işyeri sayısı, 1989 yılında 699 iken 1990 yılında 704 olmuştur. Sektörün işyeri sayısının tarıma dayalı sanayi toplamındaki payı da % 25.47 olmuştur.

Deri ve mamulleri sanayi işyerleri 1989'da 67, 1990 yılında 72'dir. Bu artışla deri ve mamulleri sanayinin işyeri sayısı açısından tarıma dayalı sanayi toplamındaki payı % 2.61'dir.

Orman ürünleri sanayi işyerleri 1989 yılına göre azalmıştır. 1990 yılında sektörün işyeri sayısı 167 ve tarıma dayalı sanayi işyerleri toplamındaki payı % 6.04'dür.

Kağıt sanayinin 1989 yılında 90 olan işyeri sayısı 1990 yılında 97 olmuştur. 1990 yılında tarıma dayalı sanayi sektöründe kağıt sanayinin işyeri sayısı açısından payı % 3.51'dir (Çizelge 39).

Çizelge 40. Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İşyeri Sayılarının İmalat Sanayi İşyeri Sayılarındaki Yeri 1990

(Adet)

YILLAR	1990	
	Değer	%
GIDA SANAYİ	855	15.52
İÇKİ SANAYİ	75	1.36
TÜTÜN ve MAM. SAN.	50	0.90
DOKUMA SANAYİ	744	13.50
GİYİM SANAYİ	704	12.78
DERİ ve MAMUL. SAN.	72	1.31
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	167	3.03
KAĞIT SANAYİ	97	1.76
TDS TOPLAM	2763	50.16
İMALAT SANAYİ TOP.	5508	100.00

Not: Devlet sektörünün tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM.,DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 1990,

1990 Yılında tarıma dayalı sanayi sektörü işyerlerinin, imalat sanayi içindeki payı Çizelge 40' te verilmiştir ve çizelgeye göre bu oran % 50.16 olmuştur. 1990 yılındaki imalat sanayi içinde, tarıma dayalı sanayi işyerlerinin payı 1989 yılıyla aynıdır.

1990 yılında imalat sanayi içinde işyeri sayısı açısından gıda sanayinin payı % 15.52, içki sanayinin payı % 1.36, tütün ve mamulleri sanayinin payı % 0.90, dokuma sanayinin payı % 13.50, giyim sanayinin payı % 12.78, deri ve mamulleri sanayi payı % 1.31, orman ürünleri sanayinin payı % 3.03 ve kağıt sanayinin payı % 1.76'dır (Çizelge 40).

3.3.3.4.2. İstihdam

1990 yılı itibariyle tarıma dayalı sanayi sektöründe istihdam 492110 kişidir. 1990 yılında istihdam V. planın son yılı olan 1989 yılına oranla % 0.7 oranında düşmüştür.

Gıda sanayi istihdamı 1990 yılında 1989 yılına göre % 3.18 azalmıştır. 1990 yılında gıda sanayinin toplam tarıma dayalı sanayi istihdamındaki payı % 26.26'dır. Gıda sanayi içinde de en büyük istihdamı başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi ve şeker sanayinindir.

İçki sanayi istihdamı 1990 yılında 1989 yılına göre bir miktar azalmış, sektörün toplam tarıma dayalı sanayi istihdamındaki oranı 1990 yılında % 2.82 olarak, 1989 yılıyla aynı oranda gerçekleşmiştir.

Tütün ve mamulleri sanayi istihdamı 1990 yılında, önceki dönemin son yılına göre azalmış ve toplam tarıma dayalı sanayi istihdamındaki payı 1989 yılında % 7.07 iken, 1990 yılında bu pay % 6.53'e düşmüştür.

Dokuma sanayi istihdamı önceki dönemle kıyaslandığında 1990 yılında pek değişmemiş. Toplam tarıma dayalı sanayi istihdamındaki payı 1989 yılında % 39.94 iken 1990 yılında % 40.23 olmuştur.

Giyim sanayinin 1990 yılında istihdamı ve istihdamın toplam tarıma dayalı sanayi sektörü istihdamındaki payı önceki döneme oranla artmıştır. 1990 yılı giyim sanayi istihdamının toplamdaki payı % 15.10'dur.

Deri ve mamulleri sanayi istihdamında 1990 yılında artmıştır. Sektörün toplam tarıma dayalı sanayi istihdamındaki payı 1989 yılında % 0.96 dan 1990

yılında % 1.03 olmuştur. Orman ürünleri sanayi istihdamı 1990 yılında biraz düşmüş toplam tarıma dayalı sanayi istihdamındaki payı pek değişmeyerek % 3.65 olmuştur.

Çizelge 41. Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İstihdam ve Sektörel Dağılımı (1990)

YILLAR	1990	
	Adet	%
GIDA SANAYİ	129234	26.26
Et ve Mamulleri Sanayi	10387	2.11
Süt ve Mamulleri Sanayi	5072	1.03
Sebze ve Mey. İşl. San.	15762	3.20
Su Ürünleri Sanayi	1439	0.29
Bitk. Yağ ve Mam. San.	13036	2.65
Un ve Unlu Mam. San	20432	4.15
Şeker Sanayi	25964	5.28
Şekerli Mamuller San.	4789	0.97
Baş.Yerde Sınıf. Gıda San.	26794	5.45
Yem Sanayi	5559	1.13
İÇKİ SANAYİ	13890	2.82
TÜTÜN ve MAM. SAN.	32142	6.53
DOKUMA SANAYİ	197989	40.23
GİYİM SANAYİ	74275	15.10
DERİ ve MAMUL. SAN.	5063	1.03
ORMAN ÜRÜNLERİ SAN.	17961	3.65
KAĞIT SANAYİ	21556	4.38
TDS TOPLAM	492110	100.00

Not: Devlet sektörünün tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM., DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 1990,

Kağıt sanayi istihdamı da 1990 yılında artmış ve toplam tarıma dayalı sanayi istihdamındaki payı % 4.38 olmuştur (Çizelge 41).

1990 yılında tarıma dayalı sanayi sektörü istihdamının, toplam imalat sanayi istihdamındaki payı % 50.46'dır. 1990 yılında imalat sanayi istihdamında gıda sanayinin payı % 13.25, içki sanayinin payı % 1.42, tütün ve mamulleri sanayi payı % 3.20, dokuma sanayinin payı % 20.30, giyim sanayinin payı % 7.62, deri ve mamulleri sanayi payı % 0.52, orman ürünleri sanayi payı % 1.84 ve kağıt sanayi payı 2.21'dir (Çizelge 42).

Çizelge 43'de 1990 yılında tarıma dayalı sanayi sektörü ve imalat sanayi istihdamlarının, Türkiye toplam istihdamındaki payları verilmektedir. Buna göre 1990 yılında tarıma dayalı sanayi sektörü istihdamının, Türkiye istihdamındaki payı % 7.09'dur. 1994 yılında yaşanan ekonomik durgunluk sonucu iç talep azalmış, Türk Lirası değer kaybetmiş, yatırımlar gerilemiştir. KİT ürünlerine yüksek oranlı zamlar yapılmış, artan girdi ve finansman maliyetleri özel sektörü güç durumda bırakmış, talepteki daralmaya paralel olarak özel sektörde üretim azalmıştır. 1994 yılında önce mali piyasalarda başlayan ve daha sonra

Çizelge 42. Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İstihdamın İmalat Sanayi İstihdamındaki Yeri (1990) (Adet)

YILLAR	1990	
	Değer	%
SEKTÖRLER		
GIDA SANAYİ	129234	13.25
İÇKİ SANAYİ	13890	1.42
TÜTÜN ve MAM. SAN.	32142	3.20
DOKUMA SANAYİ	197989	20.30
GİYİM SANAYİ	74275	7.62
DERİ ve MAMUL. SAN.	5063	0.52
ORMAN ÜRÜNLERİ S.	17961	1.84
KAĞIT SANAYİ	21556	2.21
TDS TOPLAM	492110	50.46
İMALAT SANAYİ TOP.	975208	100.00

Not:Devlet sektörünün tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM.,DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 1990,

sektörleri de etkileyen ekonomik kriz sonucunda 5 Nisan'da "Ekonomik Önlemler Uygulama Planı"nın uygulamaya konulmasıyla bu kararlar Türkiye'de yukarıda belirtilen ekonomik olumsuzlukları ortaya çıkartmıştır (Anonim 1994).

1995 Yılı ise AB ile Gümrük Birliğine geçiş yılı olması nedeni ile önem taşımaktadır. 1995 yılı sonuna kadar ithalattaki korumalar AB'ye karşı kademeli olarak kaldırılacağı belirtilmektedir. Gümrük Birliği sonrasında yerli sanayinin sadece dış pazarda değil, iç pazarda da artan bir rekabetle karşılaşacağı, yabancı sermaye girişinin ve firmalararası ortaklıkların artacağı, üretimde yeni teknolojilerin geleceği, verimlilik ve ihracatın artacağı beklenmektedir.

Çizelge 43. Türkiye'nin Toplam İstihdamında İmalat Sanayi ve Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İstihdamının Payı (1990)

15 + Yaş Kişi

YILLAR	TÜR.TOP.İST.	İM.SAN.İST.	İM.SA.İST / TOP.İST	TDS İST / TOP.İST *
1990	19 209 000	2 698 000	14.05	7.09

(*) Çizelge 42' den faydalanılarak hazırlanmıştır

Kaynak: ANONİM., DPT, 1992 Yılı Programı, Ankara, 1992,S:332,333..

AB ile Gümrük Birliğine giriş sürecinde sanayinin önemli kısmını oluşturan orta ve küçük ölçekli sanayilerin, Gümrük Birliği etkileri ve getireceği rekabet konusunda bilgilennemeleri ve hazırlıklarını hızlandırmaları gereği belirtilmektedir.

Uluslararası pazarlarda rekabet gücünün ihracat performansı sağlayabilmek açısından gelişmiş ülkelere teknoloji açığının kapatılarak ürün kalitesinin yükseltilmesi uluslararası pazarlarda kabul gören markaların geliştirilmesi, çevre dostu ürünlere yönelmesi ürün ve pazar çeşitlendirmesine gidilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır.

KİT'lerin özelleştirilmesinin suritle gerçekleştirilmesi, dış rekabete açık yapının özel kesim eliyle gerçekleştirilmesinin sağlayacağı ifade edilmektedir.

Türkiye sanayi sektörünün önemli bir kısmını oluşturan tarıma dayalı sanayi sektörlerinde de Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği sonrası rekabet gücünün korunabilmesi için modernizasyon yatırımlarının, rasyonalizasyon çalışmalarının devam etmesi, kalite ve standart sorunlarının çözümlenmesi gerekmektedir (Anonim, 1994).

4.TÜRKİYE'DE TARIMA DAYALI SANAYİNİN SEKTÖRLER BAZINDA İNCELENMESİ

4.1. Gıda Sanayi

4.1.1. Gelişimi ve Mevcut Durumu

Gıda sanayi tarımsal ürünleri değerlendiren, bozulmalarını önleyip, dayanıklı hale getiren, besin değerini yükselten, depolamayı ve taşımayı, kolaylaştıran, yan ürün ve artıkların değerlendirilmesi ile ekonomik faydalar sağlayan bir sanayi koludur (Akdoğan, 1980).

Gıda sanayi sektörü DPT'ce yapılan çalışmalarda imalat sanayi kapsamında yer almakta ve Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan ISIC esas alınarak alt sektörleri belirlenmektedir. Bu sınıflandırmaya göre gıda sanayi kapsamına aşağıda belirtilen alt sektörler girmektedir

- 1.Et ve mamulleri sanayi
- 2.Süt ve mamulleri sanayi
- 3.Meyve ve sebze işleme sanayi
- 4.Su ürünleri sanayi
- 5.Bitkisel yağ ve mamulleri sanayi
- 6.Un ve unlu mamuller sanayi
- 7.Şeker sanayi
- 8.Şekerli mamuller sanayi
- 9.Diğer gıda sanayi
  - a-Başka yerde sınıflandırılmış gıda sanayi
  - b-Yem sanayi

Türkiye ekolojik yapısının uygunluğu nedeniyle önemli bir tarımsal üretim potansiyeline sahiptir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren gıda sanayinin ilk kuruluşları, küçük ölçekli imalathanelerden oluşmuştur.Türkiye'de gerçek anlamda gıda sanayi 1926 yılında kurulan Uşak Şeker Fabrikası ile başlamıştır. Savaştan yeni çıkmış sermaye ve müteşebbis kıtlığı çekilen ve daha önce belirtilen bir çok sebepten dolayı devletin ekonomiye müdahalesi zorunlu hale gelmiştir. Devlet planlı dönem öncesinde ve sonrasında şeker fabrikaları, Et ve Balık Kurumu, Süt Endüstrisi Kurumu, ÇAYKUR, YEMSAN gibi kuruluşlarla gıda sanayinde yer almış ve sektörün gelişmesini sağlamıştır.

Daha sonra gıda sanayinde faaliyet gösteren bu devlet kuruluşlarıyla birlikte özel sektörde mevcut tesislerin modernize edip geliştirerek ve yeni tesisler kurarak sektörde yerini almıştır. Böylece Türkiye'de büyük kapasitelerle üretim yapan et, yağ, süt işleme kombinalarına, makarna, bisküvi, şekerleme, çikolata, konserve, meyve suyu üreten modern tesislere kavuşmuştur. Türkiye Gıda Sanayinde çağdaş teknolojiye hijyenik koşullara uygun modern tesislerin yanında, halen ilkel araç ve gereçlerle üretim yapan ufak imalat birimleride yer almaktadır (Anonim, 1987).

Türkiye'de ancak 50 gıda sanayi işletmesi Ar-Ge üniteleri kurmuş ve kalite kontrolünü da bizzat yapan büyük ölçekli, ihracatçı ve kalite yönü ile de her tür rekabet gücüne sahip, dünya gıda piyasalarında tanınan işletmelerdir. 500 kadar işletmenin de modern teknoloji uygulayan batı normlarına göre küçük olmakla birlikte Türkiye ölçülerinde büyük tesisler olduğu ifade edilmektedir (Pala ve Saygı, 1991).

Gıda sanayinin hammadde kaynağı olan tarım sektörü, Türkiye'de önemli ölçüde hububat ürünleri ve meyve sebze üretimi yapmaktadır. Gıda sanayinin girdi olarak kullandığı buğday, şeker pancarı, patates, domates, ayçiçeği, portakal, elma, üzüm, kayısı, fındık, incir, çay üretiminde belirgin bir yoğunluk bulunmaktadır. Hayvansal ürünler üretiminde zaman içinde artış göstermiştir. Yalnız son yıllarda yapılan canlı hayvan ihracatı bir olumsuzluktur. Türkiye su ürünleri üretiminde de önemli bir potansiyele sahip olmasına karşın bugüne kadar yeterli gelişme sağlanamamıştır.

4.1.1.1. İşyeri ve İstihdam Durumu

Gıda sanayinin işyeri sayıları 1970-1980 yılları arasında hem nitelik hem de nicelik açısından gelişme göstermiştir. Ekonomik büyüklükteki ileri teknikler kullanan tesisler kurulmaya başlanmış ancak bu kapasiteler et, süt, un, sebze ve meyve işleme ve bitkisel yağ sanayilerinde tam kullanılamamıştır.

Çizelge 44.a ve Çizelge 44.b'de gıda sanayinin 1971-1980 yılları arasındaki işyeri sayıları ve istihdamındaki gelişmeler ile işyeri ve istihdamın sektörel dağılımı verilmiştir. İndeksler incelendiğinde işyeri sayısı 1970 yılından 1980 yılına kadar %47' lik ve istihdamda %48'lik bir artış olmuştur (Çizelge 44.b). İşyeri sayısı ve

istihdamın sektörel dağılımına bakıldığında devlet sektörü işyeri sayısında az bir payla sektör istihdamının yarısına sahiptir, özel sektöre çok sayıda küçük işletmeyle, istihdamın diğer yarısını oluşturmaktadır. 1980 Yılına göre devlet sektörü toplam işyeri sayısında %9,73'lük istihdamda %48,15'lik paya sahiptir.

Çizelge 44.a. Gıda Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1971-1980)

(1971=100) (Adet)

YILLAR	İşyeri		İstihdam	
	Sayısı	İndeks	İstihdam	İndeks
1971	1196	100.00	81278	100.00
1972	1242	103.85	91329	112.37
1973	1309	109.45	90238	111.02
1974	1292	108.03	109935	135.26
1975	1352	113.04	99282	122.15
1976	1248	104.35	99975	123.00
1977	1266	105.85	104962	129.15
1978	1305	109.11	113041	139.08
1979	1347	112.63	114735	141.16
1980	1758	146.99	120449	148.19

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971 - 1980).

Çizelge 44.b. Gıda Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1971-1980)

(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı (%)			İstihdam (%)		
	Devlet	Özel	Toplam	Devlet	Özel	Toplam
1971	8.61	91.39	100.00	47.36	52.64	100.00
1972	8.94	91.06	100.00	47.70	52.30	100.00
1973	8.56	91.44	100.00	43.67	56.33	100.00
1974	9.21	90.79	100.00	41.57	58.43	100.00
1975	9.54	90.46	100.00	46.40	53.60	100.00
1976	9.85	90.14	100.00	47.70	52.30	100.00
1977	10.27	89.73	100.00	50.26	49.74	100.00
1978	10.42	89.58	100.00	47.54	52.46	100.00
1979	11.43	88.57	100.00	50.00	50.00	100.00
1980	9.73	90.27	100.00	48.15	51.85	100.00

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971-1980).

Gıda Sanayi, işyerlerinin bu dönemdeki kapasite kullanım oranları ise Çizelge 45'de verilmiştir.

Çizelge 45'e göre kapasite kullanım oranlarında bir gerileme gözlenmektedir. Devlet ve özel sektör toplam kapasite kullanım oranı 1978 yılında %61.3, 1979 yılında %59.3 ve 1980 yılında %56.2 olarak gerileme göstermiştir.

Çizelge 45. Gıda Sanayi Kapasite Kullanım Oranları
(1978-1980)

YILLAR	KAPASİTE KULLANIM ORANLARI
1978	61.3
1979	59.3
1980	56.2

Kaynak: ANONİM, DİE, Bilgisayar Kayıtları .

İşyeri sayısı ve istihdamın 1981-1990 yılları arasındaki gelişimi ise Çizelge 46.a'da verilmiştir.

Çizelge 46.a.Gıda Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990)
(1981=100) (Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı	İndeks	İstihdam	İndeks
1981	927	100.00	105325	100.00
1982	998	107.65	109974	104.39
1983	800	86.30	109594	104.03
1984	794	85.65	119250	113.20
1985	801	86.41	117631	111.66
1986	849	91.59	123634	117.36
1987	858	92.56	127053	120.61
1988	864	93.20	127624	121.15
1989	908	97.95	133487	126.71
1990	855	92.23	129234	122.68

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

Çizelge 46.a'ya göre gıda sanayi işyeri sayısı 1981 yılından 1990 yılına kadar yaklaşık %8 azalmıştır. İşyerlerindeki bu azalma daha çok özel sektörde olmuştur. Bunun da 1980 dönemi Türkiye'deki ekonomik bunalım sebebiyle küçük işletmelerin kapanmış olmalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Gıda sanayi işyeri sayılarında azalma gözlenirken istihdam bu dönemde %22.68 oranında artmıştır.

Gıda sanayi işyerleri ve istihdamının 1981-1990 döneminde devlet ve özel sektör arasındaki dağılımı Çizelge 46.b'de verilmiştir. Buna göre 1990 yılında

devlet sektörü işyerleri sayısının %19,42'siyle gıda sanayinde çalışanların %37,42'sini istihdam etmektedir. İşyerlerinin %80,58'i de özel sektöre aittir ve özel sektör gıda sanayinde çalışanların % 62,58'ini istihdam etmektedir. Bu da özel sektörde büyük ölçekli işletmelerin faaliyete geçtiği şeklinde yorumlanabilir.

Çizelge 46.b. Gıda Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1980-1990)

YILLAR	İşyeri Sayısı (%)			İstihdam (%)		
	Devlet	Özel	Toplam	Devlet	Özel	Toplam
1981	17.70	82.30	100.00	47.82	52.18	100.00
1982	16.93	83.07	100.00	46.49	53.51	100.00
1983	20.88	79.12	100.00	49.03	50.97	100.00
1984	18.77	81.23	100.00	44.56	55.44	100.00
1985	19.48	80.52	100.00	43.62	56.38	100.00
1986	18.96	81.04	100.00	40.65	59.35	100.00
1987	19.11	80.89	100.00	38.45	61.95	100.00
1988	19.10	80.90	100.00	37.42	62.58	100.00
1989	18.72	81.28	100.00	37.16	62.84	100.00
1990	19.42	80.58	100.00	37.42	62.58	100.00

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981- 1990).

Çizelge 47. Gıda Sanayinin İşyeri ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1990)

(Adet)

SEKTÖRLER	İşyeri Sayısı	%	İstihdam	%
Et ve Mamulleri Sanayi	69	8.07	10387	8.04
Süt ve Mamulleri Sanayi	60	7.02	5072	3.92
Sebze ve Meyve İşleme Sanayi	80	9.35	15762	12.20
Su Ürünleri Sanayi	10	1.17	1439	1.11
Bitkisel yağ Sanayi	79	9.24	13036	10.09
Un ve Unlu Mamuller Sanayi	247	28.89	20432	15.81
Şeker Sanayi	26	3.04	25964	20.09
Şekerli Mamuller Sanayi	40	4.68	4789	3.71
Başka Yerde Sınıf. Gıda Sanayi	143	16.73	26794	20.73
Yem Sanayi	101	11.81	5559	4.30
GIDA SANAYİ (TOPLAM)	855	100.00	129234	100.00

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 1990.

Gıda sanayinin işyeri sayıları ve istihdamının gıda sanayini oluşturan alt sektörleri göre dağılımı Çizelge 47'de verilmiştir. Buna göre gıda sanayinde en fazla işyerine sahip sektör un ve unlu mamuller sanayidir. Un ve unlu mamuller

sanayinin gıda sanayi işyerleri toplamındaki payı %28,89'dur. İşyerleri sayısı açısından un ve unlu mamuller sanayini başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi sektörü izlemektedir, bu sektörün gıda sanayi işyerleri toplamındaki payı ise %16,73'tür. Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi aynı zamanda gıda sanayi istihdamında en büyük paya sahip sektördür, gıda sanayi toplam istihdamındaki payı %20,73'tür. Gıda sanayi istihdamında ikinci büyük pay şeker sanayinindir. Şeker sanayi işletmelerinin oldukça büyük ölçekli işletmeler olduğu gıda sanayi işyerlerinin %3'ünü oluşturan sektörün istihdamın %20'sine sahip olmasıyla da ortaya çıkmaktadır.

Çizelge 48. Gıda Sanayinde Kapasite Kullanım Oranları (1981-1993)

Yıllar	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
K.K.O	57.7	58.2	52.8	59.0	58.7	58.6	59.8	59.5	60.8	59.8	60.8	61.1	62.3

Kaynak: ANONİM, DİE, Bilgisayar Kayıtları.

Çizelge 48'de gıda sanayinin 1980 ve sonrasında kapasite kullanım oranı verilmiştir. Sektörde kapasite kullanım oranı 1981 yılında 57,7, 1993 yılında %62,3 dir. Kapasite kullanım oranı bir miktar artmışsa da sektörün kapasite kullanım oranı hala oldukça düşüktür.

4.1.1.2. Üretim ve İç Talep

Gıda sanayinin üretim ve iç talebinin 1971 ve 1980 yılları arasındaki gelişimi Çizelge 49.a'da verilmiştir. Çizelgeye göre bu dönemde gıda sanayi üretimi ve talebi 1977 yılına kadar sürekli artarken 1977 yılından 1980 yılına kadar Türkiye ekonomisinin yaşadığı sıkıntılı dönem gıda sanayinde de etkilerini göstermiştir. Bu yıllar arasındaki gıda sanayi üretimi ve iç talebinde düşüş olmuştur. Gıda sanayinin 1971 yılından 1980 yılına kadar üretimi %91, iç talebi %109 artmıştır.

Bu dönemde en çok üretim artışı et ve mamulleri, un ve unlu mamuller ve süt ve mamulleri sanayilerinde olmuştur. Gıda sanayinin üretiminde bu dönemde en büyük pay un ve unlu mamuller sanayi ile et mamulleri sanayilerindedir (Anonim, 1973; 1982).

Gıda sanayi 1971-1980 dönemindeki gelişme gösteren, modernleşen, optimal büyüklüklerde kuruluşlar gerçekleştirme çabası gösteren bir sanayi

Çizelge 49.a. Gıda Sanayinin Üretimi ve İç Talebi
(1971-1980)
(1981=100)Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim	İndeks	İç Talep	İndeks
1971	681231	100.00	604788	100.00
1972	673223	98.83	607183	100.40
1973	767300	112.63	673243	111.32
1974	813713	119.45	733488	122.28
1975	996786	146.32	881347	145.73
1976	1144418	167.99	1049610	173.55
1977	1193372	175.18	1105223	182.75
1978	1149082	168.68	1094269	180.93
1979	1083765	159.09	987793	163.33
1980	1305354	191.62	1266044	209.34

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar, (1973-1982).

durumundadır. Gıda sanayi üretiminde iç talebi karşılamaktadır ancak üretim yeterli ve dengeli bir biçimde programlanamamaktadır. Bunun nedenleri;

1. Gıda politikasının çeşitli bakanlık ve kuruluşlarca yürütülmesi ve koordinasyon eksikliği

2. Uzun vadeli planların eksikliği ürün bazında yapılan teşvik ve planlamanın tüm ekonomik politikalarla uyumunun sağlanamaması nedeniyle kaynak israfına neden olması

3. Ana gıda maddelerinin yurt içi üretim ve talebi gibi konularda istatistik ve araştırmaların yetersiz oluşudur (Anonim 1977)' ye göre (Halkman, 1980).

Türkiye'de kullanılmaya elverişli bir tarımsal potansiyel olmasına karşın bu nedenlerden dolayı, sahip olunan potansiyel yeterince değerlendirilememektedir. Türkiye'de gıda üretiminin artırılması olgusunun belirli bir plan ve sistem ile yapılması zorunluluğu vardır (Halkman,1980).

Gıda sanayinin 1980 yılı sonrasındaki üretim ve iç talep gelişimi incelendiğinde 1981-1984 yılları arasında üretimde dalgalanma gözlenmektedir. 1981 Yılında yüksek bir üretim değeri gerçekleşmiş bu değer 1984 yılında %20 gerilemiştir. 1993 yılında üretim değeri 1981 yılına göre % 32.77 iç talep değeri % 39.99 artmıştır (Çizelge 49.b).

Gıda sanayi üretiminin, gıda sanayini oluşturan alt sektörler arasında dağılımı ise 1993 yılına göre Çizelge 49.b'de verilmiştir. Gıda sanayi üretiminde en büyük pay %40,11'lik bir oranla un ve unlu mamuller sanayindir. Un ve unlu

mamuller sanayinin %14,14'lük payıyla et ve mamulleri sanayi izlemektedir. Üretim de en düşük paya sahip sektör ise su ürünleri sanayidir.

Çizelge 49.b. Gıda Sanayinin Üretimi ve İç Talebi
(1981-1993)
(1981=100)Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim	İndeks	İç Talep	İndeks
1981	16036177	100.00	1485852	100.00
1982	1406337	87.69	1311243	88.25
1983	1450063	90.42	1296177	87.23
1984	1285666	80.17	1190765	80.14
1985	1290641	80.48	1227149	82.59
1986	1343247	83.76	1269772	85.46
1987	1406269	87.69	1315028	88.50
1988	1451630	90.52	1334822	89.84
1989	1527310	95.24	1415249	95.25
1990	1591578	99.25	1499192	100.90
1991	1656614	103.30	1524239	102.58
1992	1705468	106.35	1586528	106.78
1993	2129257	132.77	2080002	139.99

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar, (1983 -1995).

Türkiye'nin gıda sanayi üretiminde miktar açısından bir sorunu olmadığı açıktır. Üretimi genelde iç talebini karşılamakta ve ihracatta olumlu gelişmeler gözlenmektedir. Ancak küçülen ve serbest pazar ekonomisinin baskın çıktığı dünyada çağın gelişmelerinden geri kalmamak, diğer bir çok konuda olduğu gibi

Çizelge 50. Gıda Sanayi Üretiminin Sektörel Dağılımı
(1993)
(1981=100)Reel Fiyatlarla Milyon TL.

SEKTÖRLER	Üretim	
	Değer	%
Et ve Mamulleri Sanayi	301	14.14
Süt ve Mamulleri Sanayi	203	9.53
Sebze ve Meyve İşleme Sanayi	166	7.80
Su Ürünleri Sanayi	11	0.52
Bitkisel yağ Sanayi	198	9.30
Un ve Unlu Mamuller Sanayi	854	40.11
Şeker Sanayi	147	6.90
Şekerli Mamuller Sanayi	94	4.42
Başka Yerde Sınıf. Gıda Sanayi	77	3.62
Yem Sanayi	78	3.66
GIDA SANAYİ (TOPLAM)	2129	100.00

Kaynak: ANONİM, DPT, 1995 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994.

gıda üretiminde de önlemler alınması gerekmektedir. Gıda sanayinin üretiminde politik, ekonomik, sosyal ve yapısal pek çok faktör belirleyici rol oynamaktadır. Bu bakımdan gıda sanayinin üretimindeki gelişme kompleks bir olay olarak ortaya çıkmaktadır (Pala ve Saygı, 1991).

4.1.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer

Gıda sanayinin kullandığı girdi, çıktı, yaratılan katma değer açısından gelişimi Çizelge 51.a ve 51.b'de verilmiştir.

1971 ve 1980 Döneminin ilk yıllarında girdi kullanımındaki artışa oranla çıktıda daha az oranda artış olmuştur. Bu ilk yıllarda katma değer incelendiğinde 1974 yılına kadar gerileme gözlenmektedir. 1975-1978 arasındaki dönemde girdi kullanım ve girdiye oranla daha az olsa da çıktıda ve katma değerde düzenli

Çizelge 51.a. Gıda Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1971-1980) (1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	İndeks
1971	240865	100.00	332692	100.00	91827	100.00
1972	265317	110.15	353483	106.25	88166	98.06
1973	298371	123.87	376057	113.03	77686	86.41
1974	350450	145.49	436262	131.13	85812	95.46
1975	384684	159.71	489602	146.95	104918	116.70
1976	412860	171.41	521860	156.86	109000	121.25
1977	381539	158.40	506348	152.20	124809	138.82
1978	340014	141.16	474995	142.77	134981	150.14
1979	345637	143.50	437645	131.54	92008	102.34
1980	315082	130.81	433712	130.36	118630	131.95

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DIE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971-1980).

olarak artış olmuş ve 1978 yılında ekonomik sıkıntılarla bu olumlu gelişmeler gerilemiştir. 1978 Yılında girdi kullanımında bir önceki yıla oranla %21.48 oranında, çıktıda % 6.2 oranında gerileme olmuştur. Bu dönemin etkisi katma değerde 1979 yılında daha fazla olmuş 1978 yılında katma değer bir önceki yıla oranla %31.84 azalmıştır (Çizelge 51.a).

1981-1990 Yılları arasında girdi kullanımı ve çıktı düzenli olarak artış göstermiştir. Gıda sanayinin girdi kullanımı 1990 yılında 1981 yılına oranla %50.42, çıktı ise %55.25 artmıştır. Yaratılan katma değer 1985 yılına kadar 1981 yılında

yaratılan değerin altında kalmış, 1985 yılından itibaren katma değerde de olumlu bir gelişme başlamış ve 1990 yılında katma değer 1981 yılına göre %68.77 artmıştır. 1971-1980 Döneminde çıktı ve katma değerdeki artış, kullanılan girdi artışından daha az olmuştur. Bu da planlarda belirtilen işleme yetersizliklerini, ekonomik büyüklükte, ileri teknikler kullanan işletmelerin gerekliliği hedeflerini haklı çıkartan bir örnek olabilir.

Çizelge 51.b. Gıda Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi		Çıktı		Katma Değer	
	İndeks	Değer	İndeks	Değer	İndeks	Değer
1981	100.00	401368	100.00	544871	100.00	143503
1982	108.20	434286	105.23	573378	97.47	139092
1983	107.38	430983	101.77	554517	86.09	123534
1984	120.69	484402	113.19	616733	92.21	132331
1985	117.43	471337	112.63	613715	99.22	142378
1986	128.72	516660	125.26	682507	115.57	165847
1987	140.55	564126	139.33	759160	135.91	195034
1988	139.37	559377	140.75	766906	144.62	207529
1989	148.69	596782	153.04	833859	165.21	237077
1990	150.42	603748	155.25	845939	168.77	242191

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

1981-1990 Döneminde son yıllardan itibaren gıda sanayinde kullanılan girdi değerinde daha çok çıktı ve katma değer yaratılmaya başlanmıştır.

Çizelge 51.c. Gıda Sanayinin Girdi , Çıktı ve Katma Değeri Sektörel Dağılımı (1971-1980)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi		Çıktı		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1971	31.00	69.00	39.14	60.86	59.96	40.04
1972	30.03	69.97	36.27	63.73	55.05	44.95
1973	27.49	72.51	30.12	69.88	40.24	59.76
1974	31.46	68.54	32.94	67.06	39.00	61.00
1975	34.25	65.75	38.26	61.74	52.98	47.02
1976	39.03	60.97	39.17	60.83	39.70	60.30
1977	38.61	61.39	40.63	59.37	46.81	53.19
1978	38.32	61.68	39.18	60.82	41.35	58.65
1979	36.56	63.41	33.46	66.54	21.67	78.33
1980	31.49	68.51	34.09	65.91	40.97	59.03

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971-1980).

1971-1980 Döneminde girdi, çıktı ve katma değer devlet sektörü ve özel sektör dağılımına bakıldığında bu dönemde girdiye oranla daha az çıktı ve katma değer sebebinin, özel sektörün ekonomik büyüklükte olmayan, teknik açıdan yetersiz işletmeleri olduğu daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Girdi kullanımında daha az bir paya sahip devlet sektörü yaratılan katma değerde daha fazla paya sahiptir. Özel sektör toplam girdi kullanımında daha çok payla, daha az katma değer yaratmaktadır.

1981-1990 döneminde gıda sanayinde girdi, çıktı ve yaratılan katma değer gelişimi önceki dönemin tam tersine olmuştur. Girdi kullanımında devletin payı azalmış özel sektörün payı artmıştır. Özel sektörün payının artmasından çok yarattığı katma değerinde artmış olması önemlidir. Bu dönemde kullanılan girdi ve yaratılan katma değerde devlet yaklaşık 1/4 özel sektör 3/4 paya sahiptir.

Çizelge 51.d. Gıda Sanayinin Girdi, Çıktı ve Katma Değeri Sektörel Dağılımı (1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi		Çıktı		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	35.53	64.47	39.14	60.86	49.25	50.75
1982	36.95	63.05	38.14	61.86	41.61	58.39
1983	38.17	61.83	37.57	62.43	35.49	64.51
1984	29.90	70.10	27.88	72.12	20.50	79.50
1985	26.99	73.01	28.07	71.93	31.63	68.37
1986	25.90	74.10	25.93	74.07	26.03	73.97
1987	25.35	74.65	24.67	75.33	22.69	77.31
1988	23.12	76.88	22.98	77.01	22.62	77.38
1989	24.02	75.98	24.86	75.14	26.95	73.05
1990	26.30	73.70	26.20	73.80	25.94	74.06

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

4.1.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler

İktisat literatüründe "Fiziki ömürleri birden fazla dönemi kapsayan üretim araçları" sabit sermaye olarak adlandırılmakta ve bu üretim araçları için yapılan yatırımlara da sabit sermaye yatırımları adı verilmektedir (Şahinkaya, 1992). Yatırımlar üretim artışının ve dolayısıyla da iktisadi büyümenin temel belirleyici unsurudur.

Gıda sanayi 1971-1980 yılları arasında sabit sermaye yatırımlarının gelişimi ve bu yatırımların devlet ve özel sektör arasındaki dağılımı Çizelge 52' de verilmiştir.

Çizelge 52. Gıda Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1971-1980)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler		Sabit Serm. İlaveler (%)	
	Değer	İndeks	Devlet	Özel
1971	5404	100.00	21.00	79.00
1972	8650	160.07	54.91	45.09
1973	9571	177.12	39.55	60.45
1974	12463	230.62	34.70	65.30
1975	16071	297.41	28.13	71.87
1976	16877	312.32	61.17	38.83
1977	22518	416.70	65.54	34.46
1978	35414	655.35	82.79	17.21
1979	19453	359.99	39.48	60.52
1980	7854	145.33	41.54	58.46

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971-1980).

1971-1980 Döneminde gıda sanayi sabit sermaye yatırımları 1978 yılına kadar her yıl artarak olumlu bir gelişme göstermiştir. 1979 ve 1980 Yıllarında yatırımlar gerilemiştir. Bunun nedeni 1978 sonrası Türkiye ekonomisinin içine girdiği olumsuzluklardır.

Çizelge 53. Gıda Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler	İndeks	Sabit Serm. İlaveler (%)	
			Devlet	Özel
1981	8733	100.00	40.54	59.46
1982	18840	215.74	31.36	68.64
1983	16969	194.30	37.54	20.46
1984	22449	257.06	30.80	69.20
1985	18758	214.79	30.53	69.47
1986	15487	177.34	14.79	85.21
1987	24888	284.99	20.07	79.93
1988	19072	218.39	12.07	87.93
1989	18706	214.20	21.07	78.93
1990	23580	270.01	6.87	93.13

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Toplam gıda sanayi yatırımlarının devlet özel dağılımı incelendiğinde 1971-1978 yılları arasında devlet sektörünün payı çöktür. Yatırımlarda gerilemenin olduğu 1979-1980 yılları arasındaki yatırımlar daha çok özel sektör tarafından yapılmıştır.

Gıda sanayinin 1981-1990 yılları arasındaki sabit sermayeye yaptığı ilavelerin gelişimi ve sektörel dağılımı Çizelge 53'de görülmektedir. 1981 yılından sonra sabit sermaye yatırımları artmıştır. En çok yatırım yapılan yıl 1987 yılıdır. Çizelge53 a'ya göre bu dönemde toplam yatırımlarda devlet sektörünün payı, giderek azalmış özel sektörün payı ise yükselmiştir. 1990 yılına gelindiğinde devlet yatırımlarının payının %6,87'ye düştüğü görülmektedir. Bu da 1980'li yılları başından beri Türkiye'nin ihracata yönelik ve özel girişimciliğe dayalı serbest piyasa ekonomisi modeli çerçevesine oturmaktadır.

Yalnız devlet yatırımlarının gerilemesinde 1980 ve sonrasında genişleyen kamu açıklarının kapatılması için imalat sanayi projelerinden vazgeçilmesinin de etkili olduğu belirtilmektedir Kuruç (1987)'e göre (Şahinkaya ,1992).

4.1.1.5. Dış Ticaret

Çizelge 54a. Gıda Sanayi İhracatı
(1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1971	46212	100.00
1972	59500	128.76
1973	73786	159.67
1974	68800	148.88
1975	53020	114.73
1976	57972	125.45
1977	58153	125.84
1978	50567	109.42
1979	77079	166.80
1980	87281	188.87

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1973-1982).

Katma değer oranının diğer sanayi kesimine göre yüksekliği, hammadde bakımından dışa en az bağımlı sanayi olması yatırımların projelendirme ve üretime geçme sürelerinin diğer üretim konularına göre daha az zamana ihtiyaç göstermesi

gıda sanayine ekonomi içinde üstünlük sağlayan özellikleridir. Gıda sanayi ayrıca ihraç potansiyeli yüksek sektörlerin başından gelmektedir.

Gıda sanayinin tarıma dayalı sanayi ve imalat sanayi ihracatındaki payları daha önceki bölümde belirtilmişti. Gıda sanayi ihracatının 1971-1993 döneminde gelişimi Çizelge 54. a ve Çizelge 54. b'de verilmiştir.

1971-1980 Döneminde gıda sanayi ihracatı gelişme göstermiş, artmış olmasına rağmen bir istikrar sağlanamamıştır. İhracatta plan hedeflerinin gerisinde kalmıştır. Çizelge 54.a'ya göre ihracat 1980 yılında, 1971 yılında oranla %88.87 artmıştır. 1973-1974 Yıllarındaki yüksek ihracat değerinin sebebi bu yıllarda petrol fiyatlarının yükselmesi ve Orta Doğu ülkelerinin ithalatlarını artırmaları dolayısıyla bu ülkelere daha fazla ihracat yapılmasındandır (Anonim, 1979 a). İhracatta en büyük pay başta, kuru meyveler olmak üzere , meyve ve sebze işleme sanayi ürünleridir.

Bu dönemde gıda sanayi ürünlerinin ihracatının planlananın gerisinde kalmış olmasının gıda sanayi üretim yapısı ile ilgili olduğu belirtilmektedir. Gıda sanayinin ihracata açılabilmesinin, üretimin artırılması ile iç pazara yönelik üretim yapısının teknolojik değişimine, optimum ölçüler ile maliyetlerin düşürülmesine bağlı olduğu ifade edilmektedir.

İç pazarın yüksek kar marjları, risk ve belirsizlik yönünden uluslararası pazara oranla daha bilinen nitelikte olması nedeniyle sanayicilerin iç pazar için üretimi yeğlemeleri, bu dönem ihracatı için bir engel oluşturmuştur (Ünal, 1980).

Türkiye'nin sanayi yapısının en belirgin özelliklerinden olan küçük ölçekli üretim, düşük verimlilik, yüksek maliyetin ortaya çıkardığı yüksek fiyat, en kaliteli ürünü en düşük fiyatla satın almak eğiliminde olan dış alıcıyı uluslararası pazarlarda Türkiye gıda ürünlerini tercih etmemeye itmektir.

Gıda sanayi ürünlerinin kalitesi de ihracatta önemli unsurlardandır. Bu dönemde dış piyasa dünya pazarlarını elinde tutan gelişmiş ülke sanayicilerinin güçlü rekabeti karşısında Türkiye'nin sanayi ürünlerinin kalitesinin dünya standartlarında olması ve bu kalitenin devamlılığının sağlanması gereği de belirtilmiştir.

Ayrıca dış pazarlamada çok önemli bir unsur olan ambalajlama konusunda da Türkiye gıda sanayinin miktar ve nitelik açısından yetersiz oluşu gıda sanayi ihracatını etkileyen unsur olarak belirtilmiştir.

Bu dönemin gıda sanayi ihracatının istenildiği düzeyde gerçekleşmemesinde ürünlerin zamanında yerine ulaştırılmaması, taşımacılığın güvenilir, ucuz, süratli ve devamlı bir biçimde gerçekleştirilmesinin tam olarak sağlanmaması, depolama şartlarının uygunsuzluğu ve ürünlerin tanıtımının iyi yapılamaması da diğer etkenlerdendir (Ünal 1980).

Çizelge 54.b. Gıda Sanayi İhracatı
(1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1981	8637	100.00
1982	121944	136.04
1983	139488	155.61
1984	202363	225.76
1985	153276	171.00
1986	162401	181.18
1987	172840	192.82
1988	183943	205.21
1989	197278	220.09
1990	220881	246.42
1991	240859	268.70
1992	253692	283.02
1993	194249	216.71

Kaynak: ANONİM,DPT,Yıllık Programlar,
(1983-1995).

Gıda sanayi ihracatının 1980'den sonraki gelişimi Çizelge 54.b'de verilmiştir. 1993 Yılına kadar olumlu gelişme gösteren gıda sanayi ihracatı, 1993 yılında daha önce belirttiği gibi körfez krizi ve AB'deki talep durgunluğu nedeniyle bir önceki yıla oranla %23,44 oranında azalmıştır.

Gıda sanayinin ihracatının gıda sanayi alt sektörleri arasındaki dağılımı 1993 itibariyle Çizelge 54.c' de verilmiştir.

Çizelge 54.c'de görüldüğü gibi gıda sanayi ihracatında en büyük pay %56,55 ile sebze ve meyve işleme sanayindedir. Sebze ve meyve işleme sanayini %13,02'lik bir payla bitkisel yağ ve mamulleri sanayi, %8,42 'lik bir payla da un ve unlu mamulleri sanayi izlenmektedir. Gıda sanayi ihracatında en az pay ise yem sanayi ile süt ve mamulleri sanayidir.

Türkiye gıda ihracatının ortalama %90'ına pazar oluşturan üç bölge, 23 OECD, 14 Orta Doğu ve 6 Doğu Avrupa ülkesi olmak üzere 43 ülkeden oluşmaktadır. Türkiye bu 43 ülkenin tümünün de gıda pazarına girmiş durumdadır ancak Türkiye'nin işgal ettiği pazar boyutları ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir.

Çizelge 54 c . Gıda Sanayi İhracatının Sektörel Dağılımı
(1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

SEKTÖRLER	İhracat	
	Değer	%
Et ve Mamulleri Sanayi	4814	2.48
Süt ve Mamulleri Sanayi	1057	0.55
Sebze ve Meyve İşleme Sanayi	109856	56.55
Su Ürünleri Sanayi	4313	2.22
Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sa.	25290	13.02
Un ve Unlu Mamuller Sanayi	16361	8.42
Şeker Sanayi	13814	7.11
Şekerli Mamuller Sanayi	9388	4.83
Başka Yerde Sınıf. Gıda San.	9319	4.80
Yem San	35	0.02
Gıda Sanay.	194249	100.00

Kaynak: Anonim, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, 1994, Ankara, S.46.

Türkiye'nin gıda ihracatında OECD grubunda başı Almanya çekmekte Almanya'yı, İtalya, İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi AB ülkeleri izlemektedir. Zaten OECD grubuna yapılan gıda ihracatını 2/3'ü topluluk ülkelerindedir. Orta Doğu da ise en önemli gıda pazarı Suudi Arabistan'dır. Suudi Arabistan 'dan sonra en fazla Türkiye gıda ürünlerini tüketen ülkeler Kuveyt, Libya, İran, ve Suriye'dir.

Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinden Çekoslovakya, Polonya ve Romanya'da Türkiye ihracat pazarlarıdır.

Afrika, Asya ve Latin Amerika dünya nüfusunun %73'ünü barındırırken dünya gıda ithalatının 20'sinden daha az bir bölümüne pazar olabilmektedir. Coğrafi olarak Türkiye'nin çok uzağında bulunan ve önemli tarım potansiyeli olan Latin Amerika Türkiye için Asya ve Avrupa 'ya oranla uzun dönemde ulaşılması olası bir gıda pazardır. Asya kıtasında ilk aşamada alternatif gıda pazarı olabilecek ülkeler Türkiye'ye hem coğrafi hem de kültürel açıdan yakın olan Pakistan ve Hindistan'dır. Güneydoğu Asya ülkelerinden büyük gıda pazarı

olanakları sunan ve dış ekonomik ilişkileri önemli derecede gelişmiş olan Honkong ve Singapur gibi ülkeler Türkiye için uzun döneme bırakılmadan, alternatif gıda pazarı olabilecek olan ülkelerdir. Milyarı aşan nüfusu ile Çin yalnız Türkiye için değil dünya için de dev bir gıda pazandır. Afrika ülkelerinden de Tunus, Fas ve Cezayir kısa ve orta dönemde Türkiye için alternatif gıda pazarı olabilecek nitelikte ülkelerdir.

Fakat Türkiye için en kısa sürede ek dış pazar sağlayabilecek potansiyel asıl bölge Orta Doğu'dur. Orta Doğu bölgesi benzer tüketim alışkanlıkları, coğrafi ve kültürel yakınlığı, hızla artan nüfusu ve petrol gelirleri ile çekici bir gıda pazandır ve bu durumunu daha uzun zaman sürdüreceği belirtilmektedir. Orta Doğu ile birlikte yeni Türk Cumhuriyetlerini de içine alan Doğu Avrupa'da gıda ihracatının atılım yapabileceği bir başka bölgedir.

Ancak Türkiye'nin gıda ihracatının geleceğini güvence altına almak için alternatif gıda pazarlarına açılması gerekse de, daha önce yapılması gereken şimdiye kadar girmeyi başardığı dünyanın en önemli ve en dinamik gıda pazarlarında pazar payını artırmasıdır (Şahinöz, 1991).

Çizelge 55 a. Gıda Sanayi İthalatı
(1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İthalat	
	Değer	İndeks
1971	5269	100.00
1972	3450	65.47
1973	8000	151.83
1974	19225	364.85
1975	29847	566.44
1976	21390	405.94
1977	14144	268.43
1978	4839	91.83
1979	7539	143.08
1980	21381	405.77

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1973-1982).

Türkiye'nin gıda sanayi şimdiye kadar ifade edildiği gibi, sanayileşmenin başlangıcında ithal ikamesi sağlayan, giderek gelişen ve Türkiye ihracatında önemli yer tutan, dışa bağımlılığı çok az olan kendine yeterlilik oranı yüksek sektördür ancak yine de %100 kendine yeteli olması mümkün değildir. Gıda

sanayisinde imalat sanayi sektöründe yıllar itibarıyla %2 ile %6 arasında değişen oranlarda ithalat payı vardır.

Gıda sanayi ithalatının 1971-1993 yılları arasındaki gelişimi Çizelge 55.a ve 55.b'de verilmiştir.

1980 Yılına kadar olan gıda sanayi ithalat değerlerinde bir istikrar görülmemektedir. 1973-1976 yılları arasında ithalat değerindeki yükselmelerin o yıllarda yaşanan petrol krizi ile ilgili olduğu 1980 yılındaki yüksek ithalat değeri de Türkiye'nin o yıllarda bozuk olan siyasal ve ekonomik dengelerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Gıda sanayi ithalatının 1980 sonrası gelişimi çizelge 55.b'de görülmektedir. Gıda sanayi ithalatı bu dönemde sürekli artmıştır, ancak toplam imalat sanayi ithalatındaki payı genelde %4'ler düzeyindedir. İthalat 1990 yılında en büyük değerine ulaşmıştır.

Çizelge 55 b. Gıda Sanayi İthalatı
(1981-1993)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İthalat	
	Değer	İndeks
1981	18295	100.00
1982	16423	89.69
1983	24064	131.43
1984	31712	173.19
1985	40973	223.77
1986	41648	227.46
1987	66075	360.87
1988	53956	294.68
1989	75812	414.04
1990	147055	803.12
1991	122041	666.52
1992	133484	729.01
1993	96605	527.60

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

Gıda sanayi ithalatının gıda sanayi alt sektörlerine göre dağılımı 1993 yılı itibarıyla çizelge 54.c'de verilmiştir. Çizelgeye göre gıda sanayi ithalatının büyük çoğunluğu %44,09'luk bir payla bitkisel yağ ve mamulleri sanayi oluşturmaktadır. Bitkisel yağ sanayini %28,43'lük payla et ve mamulleri sanayi izlemektedir.

Çizelge 55 c. Gıda Sanayi İthalatının Sektörel Dağılımı
(1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

SEKTÖRLER	İthalat	
	Değer	%
Et ve Mamulleri Sanayi	27464	28.43
Süt ve Mamulleri Sanayi	2798	2.90
Sebze ve Meyve İşleme Sanayi	3776	3.91
Su Ürünleri Sanayi	3551	3.67
Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sa.	42595	44.09
Un ve Unlu Mamuller Sanayi	8228	8.52
Şeker Sanayi	537	0.56
Şekerli Mamuller Sanayi	1741	1.80
Başka Yerde Sınıf. Gıda San.	4365	4.52
Yem San	1550	1.60
Gıda Sanay.	96605	100.00

Kaynak: ANONİM, DPT , 1995 Yılı Geçiş Programı
Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal
Sektörlerdeki Gelişmeler, 1994, Ankara, S.46.

3.1.2. Sorunlar

Türkiye'nin 1950'li yıllarda hamle yapan 1960'larda daha bilinçli bir döneme giren sanayileşmesi, 1970'lerde hızla gelişmiştir. 1980'den Sonra bir durgunluk dönemine girmiş ve atıl kapasiteler oluşmuşsa da sanayi gelişmesini sürdürmüş ve sektörler içindeki payı büyümüştür. Sanayi içinde imalat sanayinin payı giderek artmış, ancak imalat sanayi içinde gıda sanayi gelişmişse de bu gelişme pek fazla olmamıştır. 1981 yılında imalat sanayi üretiminde %36,74'lük payı, 1993 yılında %21,23'e imalat sanayi ihracatında 1981 yılında %21,51 olan payı da 1993 yılında %14,48'e düşmüştür. Gıda sanayi gelişmesini sürdürmüştür. Üretiminde ve ihracatında artışlar olmuştur ancak bu gelişme imalat sanayinin diğer sektörlerinden daha az olduğu için imalat sanayi içinde gıda sanayinin üretim ve ihracat payı azalmıştır.

İmalat sanayi içinde, gıda sanayinin pek fazla gelişmemesi sektörün sorunlarının olmasından kaynaklanmaktadır. Gıda sanayinin sorunları genelde imalat sanayi sorunlarından ayrı tutulamazken temelde tarıma bağlılığından kaynaklanan sorunları mevcuttur.

1.Hammadde Sorunu

Türkiye dünyanın sayılı optimum koşullarına sahip iklim ve toprak parçasında yer almış olmasına rağmen sahip olduğu bu tarımsal potansiyeli yeterince değerlendirememektedir. Cumhuriyetten beri tarımsal üretimde bir hayli yol alınmış ve önemli bir düzeye gelinmiştir. Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında Türkiye tarımının dünya ortalama verim rakamlarına erişmek çabası içinde olduğu görülmektedir. Türkiye tarımının bu durumunun nedenleri araştırıldığında pek çok faktörün bu durumda etkili olduğu belirtilmektedir (Emiroğlu, 1989).

Tarım arazileri çok parçalı olup, kültürel önlemlere, özellikle ekstansif tarıma müsait değildir. Türkiye koşullarında tarımsal üretimin artırılmasında tarım arazilerinin iyi kullanılacak şekilde olması şarttır. Arazi toplulaştırması ile uygun büyüklükte kullanıma elverişli arazilerde üretim artışı sağlanabilecektir. Ancak Türkiye'de pilot düzeyde yapılan toprak reformu uygulanmasında başarı sağlanamamıştır (Halkman, 1980)

Türkiye'de tarımsal üretimde genel olarak üretim planlaması yoktur, yani neyin, nerede, ne kadar üretileceğine dair sistemli planlar yapılmamıştır. Tarımsal yapıları gelişmiş tüm ülkelerde tarımsal üretim, yapılmış olan planlar çerçevesinde yürütülmektedir (Emiroğlu, 1989).

Tarımsal üretim girdileri alım gücü düşük çiftçiye pahalı gelmekte, üretici ekonomik gücünü aşan girdilere itibar etmemektedir. Tarım girdisi sağlandığında da teknikler tam bilinemediği için bu girdiler rasyonel kullanılamamaktadır (Emiroğlu, 1989). Tarımda girdi kullanılmasının artırılması, bu amaçla özellikle tohum, ilaç, gübre gibi girdilerin devlet denetimi altında istenilen niteliklerde üretilmesi, eksiklik olan girdilerde dışalımın gerçekleştirilmesi tarımsal öğretim ve tarımsal bilgi aktarımı için tarımsal yayım hizmetlerinin etkin bir şekilde yapılması tarımsal üretimin artırılması için gereklidir (Halkman, 1980).

Türkiye'de tarım desteklenmeye çalışılıyorsa da bu konuda yeterli olunamamıştır. Desteklemeler genelde taban fiyat uygulanmasıyla yapılmakta bu da ürüne değil üreticiye yönelik olmaktadır. Bu sübvansiyonlar tamamen politik olduğu için bir yandan tarımı desteklemek amacına ulaşmazken, bir yandan da devletin mali dengesini bozmakta, enflasyonu olumsuz yönde etkilemektedir (Emiroğlu, 1989).

Türkiye tarımının ilk etapta göze çarpan bu sorunları gıda sanayinin en önemli sorunu olan hammadde sorununun nedenleridir. Türkiye gıda sanayinin en büyük sorunu hammadde sorunudur. Sanayi üretiminin yapısına uymayan özellikle mal, yüksek veya istikrarsız fiyat, fazlası ve yeterli hammadde sağlanamayışı sektörde nihai üründe fiyat tesbitine ve üretim planlamasına olanak vermemektedir.

Türkiye'deki küçük ve küçülmeye devam eden işletmelerde modern tarım yapmak ve gıda sanayinin arzuladığı hammaddeyi üretmek mümkün görünmemektedir.

Özellikle küçük işletmeler kullanacakları hammaddeyi stok edememekte, üretimlerini azar azar sağladıkları hammadde ile sürdürmeye çalışmaktadırlar. Bu ise oldukça sık değişen hammadde fiyatları nedeniyle maliyetlerin, dolayısıyla fiyatların yükselmesine yol açarak, küçük işletmelerin rekabetini güçlendirmekte, satış gücünü doğmasına neden olmaktadır (Baykal ve Ark., 1989).

Sanayinin ihtiyaç duyduğu tür ve çeşitler üretilmemektedir. Kamu hizmeti olarak yapılan araştırma, tarımsal savaş, tohumculuk ve islah çalışmalarına sadece hammaddenin elde edilişi yönünden bakılmıştır Oysa yeni tür ve çeşitlerin elde edilmesinde, mücadelede ve tohumculukta gıda sanayinin istekleri doğrultusunda faaliyet gerekmektedir (Emiroğlu, 1989).

Tarım kesiminde sanayinin ihtiyacına cevap verebilecek üretim planlaması yapılmadığı için, bir yıl önce hangi ürün fazla gelir getirmişse takip eden yılda çiftçiler o ürünü üretmeye devam etmektedir. Bu durum üretim fazlası ve oldukça düşük fiyatlara neden olurken, diğer ürünlerde de kıtlık ve yüksek fiyata neden olmaktadır.

Gıda sanayinin asıl hammaddesi olan bitkisel ve hayvansal hammaddeler yanında, su gibi yardımcı hammadde ihtiyacı da vardır. Gıda sanayinin su kullanımı yüksektir. Suyun cinsi de doğrudan lezzet üstünde ve reaksiyonlarda etkili olduğundan yeterince saf ve bol su tedariki sorun yaratmaktadır (Gökalp ve Işık, 1991).

Dünya gıda sanayinde başarılı olmuş ülkeler incelendiğinde bazı ortaklıklar veya yan şirketleri ile kendi ihtiyaçları olan ürünleri ürettikleri ve dolayısı ile hammadde de kalite ve kantite sorunu çekmedikleri görülmektedir. Oysa

Türkiye'de imalat sanayi işletmeleri ve gıda sanayi geniş çapta finansal sıkıntı içerisindeyler, hammadde tedariki dahi sermayelerini etkilemektedir. Türkiye'nin bu durumdaki gıda sanayi işletmelerinin hammadde üretimine ayırabilecekleri sermayeleri ve işgüçleri yoktur (Emiroğlu, 1989).

Görüldüğü gibi gıda sanayinde istenen miktar ve nitelikte hammadde sağlanamaması önemli bir sorundur ve üretimde darboğaz yaratmaktadır.

2. Finansman Sorunu

Gıda sanayinin büyük bir kısmını oluşturan orta ve küçük ölçekli işletmelerin en başta gelen sorunlarından birisi de finansman sorunudur. Özkaynakları yetersiz olan işletmeler çeşitli kaynaklardan kredi sağlamaya çalışmakta, bankalar ve örgütlenmemiş para piyasalarına, yönelmektedirler. Bankalardan zor ve yetersiz kredi alınabildiği için genellikle işletmeler diğer kaynağa yönelmektedirler. Bu ise bankalardan daha pahalı bir finansman yolu olduğundan işletmelerin gelişimi ve büyümesini engellemektedir (Baykal ve Ark., 1989).

Yüksek kredi faizleri ile birlikte, yaşanan yüksek enflasyon sermayeleri zaten yetersiz olan küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansman sorunlarını daha da ağırlaştırdığı söylenebilir.

3. Pazarlama Sorunu

Pazarlama üretim, dağıtım ve hatta tüketim sistemlerinin uyum içinde etkileşimlerini koordine eden, yöneten, yönlendiren bir faaliyettir.

Gıda sanayi tüketicinin gelişen harcama imkanlarını, artan kalite ve fiyat bilincini, yeni tat ve lezzet arayışını, değişen yaşam tarzını, albenili ve koruyucu ambalajlamayı, ürün temininde kolaylık ve sürekliliği sağlama zorundadır.

Türkiye'nin hem kendi iç piyasasında hem de dış piyasalarda pazarlama açısından çeşitli sorunlar bulunmaktadır.

Ürün miktarı açısından, üretimde pazarlardan gelecek bilgilere çok duyarlı ve hazırlıklı olunmalıdır. Pazarda oluşan değişmelerden haberdar olunamaması hatalara sebep olmaktadır. Ya fazla üretimle satış gücüğü doğmakta ya da o üretimle talebe cevap verilememektedir.

Gıda sanayinin pazarlamasında fiyatlar da oldukça önemlidir. Gıda sanayi ürünlerinin fiyatlandırmasında maliyet bazında fiyatlandırma mümkündür. Küçük ölçekli işletmelerde, düşük üretim, düşük verimlilik ve yüksek maliyetin ortaya

koyduğu fiyat yurt dışında Türkiye gıda ürünlerinin tercih edilmesini engellemektedir.

Kalite açısından da gıda sanayi ürünlerinin pazarlanmasında sorunlar vardır. Değişen ve gelişen pazar şartlarına göre kalite artışı sağlanması, hem yurt içinde bilinçli tüketici taleplerine cevap verebilmek hem de uluslararası pazarlarda ihtisaslaşmış ülkelerde rekabet edebilmek için şarttır. Tüketicinin gelişen bilinci, artan rekabet şartları sonucu üretimden tüketime her kademedeki kalite hassasiyeti devamlı geliştirmektedir (Otluoğlu, 1991).

Pazarlamada ambalajlama da yeni pazarlara girilmesi ve girilmiş pazarlarda tutunabilmenin en önemli faktörlerindedir. Ambalaj gıda maddelerini koruyucu, taşıma ve stoklamayı kolaylaştırıcı, insan sağlığına ve çevreye zarar vermemesi gibi fizik özellikleri yanında albeni, ekonomik boyut ve ürün bilgisi gibi işlevleride yerine getirmelidir.

Ambalaj maddelerinin gelişmişliği ekonominin, tüketici bilincinin, üretim teknolojisinin, üretici bilincinin ve toplumsal sorumluluğunun gelişmişliğine bağlıdır. Gıda sektöründe ambalaj ürünün kendisi kadar önemlidir. Birçok ürün ambalaj ile öne çıkar ve hatta bazen ambalaj ürünün kendisinden bile pahalı olabilir (Otluoğlu, 1991).

Ambalaj maddeleri kağıt, konservecilikte, teneke kutular ve cam, taze ve dondurulmuş gıda maddelerinin korunması için naylon ve plastik vb. maddeler kullanılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ambalajdan beklenen en önemli işlev ürünü koruması ve raf ömrünü uzatmasıdır.

Türkiye'de ise ambalaj bilincinin yeterli seviyede olduğu pek söylenemez. Tüketicinin hangi ürünü nasıl bir ambalajda alırsa daha sağlıklı olacağını, üretici ise hangi ambalajla malını satarsa daha uzun ömürlü ve dayanıklı olacağını bilememektedir (Anonim, 1987 b).

Türkiye'de sanayici hızlı gelişen teknolojiyi yüksek maliyeti nedeniyle izleyememektedir. Oldukça basit yöntem ve makinelerle ambalajlama yapmakta olduklarından, standartlara uygun üretilen maddeler, standart dışına çıkarak ambalaj makinasına adapte edilmeye çalışılmaktadır (Anonim, 1987 b). Türkiye'de ambalaj sanayi imkanlar dahilinde geliştiğinde, hem tüketici korunacak hem de ihracatımıza katkıda bulunabilecektir.

Gıda sanayi ürünlerinin pazarlamasında taşımacılığın güvenilir, ucuz, süratli ve devamlı bir biçimde gerçekleştirilmesi gerekir. Bilgisiz ve düzensiz taşıma büyük oranda fireler yol açmaktadır (Ünal,1980). Havayolu taşımacılığı en yararlı yönü süratli ulaşım sağlamasıdır. THY. kargo taşımacılığının artırılmasının Türkiye ihracatı açısından büyük yararı olacaktır. Deniz taşımacılığının en büyük özelliği daha fazla ve diğer nakliye usüllerine göre daha ucuz taşımadır. Demiryolu nakliyesi yavaşlığı nedeniyle genellikle dayanıklı malların sevkiyatı için tercih edilmektedir. Türkiye'de TIR taşımacılığı gelişme göstermiştir. Frigorifik kamyonlarla nakliyat, havayolu haricinde diğer ulaşım araçlarına göre daha süratli olması, ithalatçının deposuna kadar teslim edebilme özellikle karayolu taşımacılığının avantajlı yönleridir (Kınıklı, 1982).

Deniz ve havayolu taşımacılığında yeterli ve büyük depoların bulunmaması, araçların frigorifik teçhizatla donatılmaması, kapasitelerinin yetersiz olması sorunları vardır. Karayolu taşımacılığında ise petrol fiyatlarının yüksekliği ve yetersiz yakıt ile yüksek geçiş ücretleri ve gerektiğinde araç temin edilememesi sorun olmaktadır.

4. Yatırım ve Teşvik Sorunu

Gıda sanayi teşviklerinde mevcut potansiyelin en ekonomik şekilde devreye sokulması için

- Gıda sanayine kaliteli hammadde bulunabilecek,
- Standart kalitede mamul üretebilecek,
- Kalite kontrol birimlerini kurabilecek,
- İhraç potansiyeli yaratabilme açısından ise;
- Dış pazar talep ve beğenisine uygun ürünler üretebilecek,
- Üretim maliyeti düşük
- Ambalaj ve taşımacılığı çözüm getirecek yatırımların teşvikine imkan

sağlanmasının gereği ifade edilmektedir (Aydoğ, 1984).

Türkiye'de mevcut gıda sanayinin önce modernizasyonu ve yöresel ayırım yapmaksızın yatırım teşviklerinin verilmesine devam edilmesi, teşvik kriteri belirlenirken kurulacak tesislerin dünya standartlarında ve üretecekleri ürünlerin dünya pazarlarda rekabet edebilecek düzeyde olmasına özen gösterilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Teşvikler verilirken atıl kapasite, yanlış yer seçimi, uygun olmayan teknoloji kullanımını önlemek kaynak israfı açısından önemlidir.

Uluslararası standartlara ve hijyenik koşullara uygun makinaların yurt içinde üretiminin teşvik edilmesi, kuruluşların ihtiyacı olan yatırım malları ile ara girdilerin ithalinin kolaylaştırılmasının gerekliliği belirtilmektedir (Anonim, 1987).

5.Gıda Kontrolü ve Mevzuatla İlgili Sorunlar

Gıda kontrolü konusu Türkiye'de sık sık gündeme gelen, tartışılan ancak çözüme ulaştırılmayan sorunlardan birisidir. Gıda kontrolü hammaddeden başlayıp, işletmeden geçen, tüketici de sonuçlanan birbirine bağımlı geniş bir alanda bir dizi işlemde oluşmaktadır. Bu yönü ile kontrolün sadece pazarlama safhasında yapılarak bozuk ve hileli gıdanın tespit edilerek imha edilmesinin başarılı bir uygulama olarak tanımlanması güçtür. Gelişmiş ülkelerde işletmelerin kendi bünyelerinde kurdukları kalite kontrol organizasyonları ile kontrol ön plandadır (Tönük, 1984).

Türkiye'de gıda sanayi ile ilgili yasal düzenlemeler ile bunları uygulayan kuruluşlar şöyledir.

Yasal düzenlemeler

- 1.Umumi Hıfzısıhha Kanunu,
- 2.Türk Ceza Kanunu,
- 3.Gıda Maddeleri Tüzüğü,
- 4.Katkı Maddeleri Yönetmeliği,
- 5.TS. 4331 Sayılı işaretleme ve etkileme standardı ile madde bazında hazırlanan standartlar.

Yasaları Uygulayan Kuruluşlar

- 1.Sağlık Bakanlığı,
- 2.Tarım Bakanlığı,
- 3.Sanayi ve Ticaret Bakanlığı,
- 4.Belediyeler,

Gıda ile ilgili yasalar çağın ve teknolojinin çok gerisinde kalmıştır. Sorun çağdaşlaşma düzeyi ile ilgilidir. 60 yıllık Hıfzısıhha ve 40 yıllık Gıda Maddeleri Tüzüğü ile sorunları çözenin ve sağlıklı, dengeli beslenmeyi sağlamanın mümkün olmayacağı vurgulanmaktadır. Bu çağın gerisinde kalmış yasal düzenlemeler ve

tüm olumsuz koşullara rağmen kalite ve sağlık açısından dış piyasalarda kendini kabul ettiren ve kapasiteleri küçümsemeyecek işletmeler için çelişki teşkil etmektedir.

Herşeyden önce üretici ve tüketicinin eğitimi ve biçimlenmesi yasal düzenlemelere ceza tehdidi ile değil, gönüllü ve bilinçli uyumu sağlayacaktır (Eldem, 1991).

Üretici ne denli kaliteli bir gıda maddesi üretirse malının satış değerinin o denli artacağı bilincinde olmalıdır ki bu da hammaddenin daha etkin bir biçimde kullanılmasını, imalat sırasında meydana gelen kaybın azalmasını ve reddedilen son mamul sayısının düşmesini sağlamaktadır. Böylece üreticinin karı ile birlikte tüketicinin de memnuniyeti artırılarak bir kontrol sağlanmış olacaktır.

Yasaların çağın gerçeklerine uygun hale getirilmesi, kontrol elemanlarının bilgilendirilmesi ve kontrol laboratuvarlarının gerekli alet ve cihazlarla donatılması gerekmektedir. Yetki kamaşasına son vermek açısından Gıda Kontrol Genel Müdürlüğü adı altında Başbakanlığa bağlı bir merci oluşturulup yetkinin tek bir biçimde toplanması bir çözüm ifadesi olarak belirtilmektedir.

Gıda suçlarının daha etkin bir şekilde cezalandırılması ve bunun yanında firmaların uyarıcı, eğitici çalışmalarının bu konuda yararlı olacağı ifade edilmektedir (Anonim, 1987).

6. Teknik Eleman Sorunu

Gıda sanayi sektöründe teknik eleman konusunda da sorun bulunmaktadır. Bu sorunun çözümü için orta düzeyde gıda meslek okullarının çağdaş teknoloji eğitimi verecek yapıya kavuşturulması ve bu mesleki eğitim kollarının özendirilmesi gereği belirtilmektedir.

Araştırma enstitüleri, üniversite ve sanayi kuruluşları arasında işbirliğinin geliştirilmesi, sanayi kendi bünyesi içinde araştırma geliştirme fonları ve kuruluş teşkil etmesi önerilmektedir (Anonim, 1987).

4.2.Gıda Sanayi Alt Sektörleri

4.2.1. Et ve Mamulleri Sanayi

Et ve mamulleri sanayi, ISIC'a göre "3111-Et ve Et Mamulleri Üretimi" sınıflandırmasıyla mezbahalarda yapılan sığır, domuz, koyun, keçi, at, kanatlı hayvan, tavşan, av hayvanlarının kesimi, hazırlanması ve paketlenmesi ile ilgili işlemleri kapsamaktadır.

Buna göre;

- Taze soğutulmuş veya dondurulmuş etler,
- Et ve et mamullerinin kurutma, tütüleme, tuzlama, salamura içinde muhafaza, teneke kutularda konserve etme yöntemleriyle hazırlanması ve muhafazası,
- Sosis ve salam üretimi,
- Donyağı ve diğer yenen hayvansal iç yağların rafinasyonu,
- Et ve sakatat üretimi
- Ham deri ve postlar, dişler ve kemikler gibi yan ürünlerin üretimi de bu sınıfa dahildir (Anonim, 1991 c).

4.2.1.1. Gelişimi ve Mevcut Durum

Eti yenen hayvanların sağlığı, kesimi, elde edilen etlerin muhafaza ve nakliyesi tarih boyunca üreticileri, tüketicileri ve yöneticileri düşündürmüş ve tedbirler almaya zorlamıştır.

Cumhuriyet'ten önce Osmanlı Ordusu'nun et ihtiyacının karşılanması maksadı ile Koyun Eminliği kurulmuştur. Bu teşkilat her yıl hazineden ödenek olarak canlı hayvan ve et tedariki ve kesimler yapmış İstanbul'da kışın et kıtlığı olmaması için şehir civarında besi çiftlikleri kurulmuştur. Cumhuriyet'ten sonra 1952 yılına kadar olan dönem gün aşırı kesim, satış stoksuz taze et düzeni içinde geçmiş zaman zaman et sıkıntısı ile karşılaşmıştır. Et sanayi kurmak amacıyla daha öncede belirtildiği gibi 1949 yılında Amerika'dan uzmanlar çağılarak raporlar hazırlanmıştır ve modern alanda ilk et sanayi 1.10.1952 tarihinde 871 sayılı Koordinasyon Kurulu Kararı ile Ticaret Bakanlığına bağlı olarak Et ve Balık Kurumu ile başlamıştır.

EBK'nın kuruluş amacında Türkiye'de hayvan islahı, kasaplık hayvancılığa yön verilmesi, hayvan ve et ürünleri iç ve dış ticareti, kasaplık hayvan üretim,

hayvancılık kredileri, et teknolojisinin geliştirilip yönlendirilmesi ve teşviki gibi konular bulunmaktadır. Ancak kurum bu görevlerini tam anlamıyla yerine getirememiş, et sanayinde kaydadeğer bir ilerleme olmamıştır. EBK, belirli devrelerde bir kısım hayvan alıp, kesen ve satan bir kuruluş olarak kalmıştır. Kombina sayısının artmasına karşın kasaplık hayvancılık ve et teknolojisinde gerekli ilerlemeler sağlanamamıştır. EBK kombinalarının kuruluşlarından itibaren yılın çoğu zaman boş durdukları, üreticinin hayvanının değer fiyatına alınmadığı ve Türkiye'nin et teknolojisinde ileri adım atılmadığı ifade edilmektedir (Anonim, 1991). 12 Haziran 1982 tarihinde 17722 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan ve 2678 sayılı kanun ve bu kanun kapsamında "Özel ve Resmi Kombinaların Kuruluş ve İşleyişini Gösterir Yönetmelik" çıkarılarak et işletmelerinin uygun yerlerde ve entegre bir biçimde kurulmaları öngörülmüştür. Halen et ve mamulleri sanayinde faal olan kuruluşlar şöyledir;

a.Yönetmeliğe uygun kesimler

- Belediye mezbahalar
- Et ve Balık Kurumu kombinaları
- Büyük kapasiteli entegre özel sektör kuruluşları
- Et mamulleri üreten özel sektör tesisleri
- Et mamulleri üreten geleneksel tesisler

b.Mezbaha dışı kesimler

- Mezbaha olmayan belediye ve köy kesimleri
- Kurban kesimleri
- Kaçak kesimler

1990'larda EBK kombinaları ve belediye mezbahaları yanında özel kuruluşlara ait değişik kapasite ve teknoloji seviyelerinde özel kesimhane ve işletmeleri kurulmuş bulunmaktadır. Ancak et sanayi ve teknolojisindeki bu durum olması gereken düzeyden uzaktır. Halen et sanayimiz büyük çapta her türlü teknoloji ve hijyenik koşullardan uzak pekçok ürünün değerlendirilemediği Belediye mezbahaları ve kasapçılığa dayanmaktadır.

Beyaz et sanayinde de ilk tavuk kesimhanesi 1955-1956 yıllarında EBK tarafından ve ilk yem fabrikası da Yem Sanayi A.Ş. tarafından kurularak önemli bir adım atılmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye'nin çeşitli yörelerinde büyük çoğunluğu

özel sektöre ait kesim, işleme ve soğuk muhafaza tesileri ve yem fabrikaları açılarak tavukçuluğun ve sektörün gelişmesi sağlanmaya çalışılmıştır (Anonim, 1991 d).

4.2.1.1.1. İşyeri ve İstihdam

Türkiye'de et ve mamulleri sanayinde devlet sektörü ve özel sektörde, DIE verilerine göre 1990 yılı itibariyle 69 işyeri faaliyet göstermekte ve bu işyerlerinde 10387 kişi istihdam edilmektedir (Çizelge 56.a).

Çizelge 56.a. Et ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990)
(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1981	36	100.00	6389	100.00
1982	41	113.89	6811	106.61
1983	37	102.78	7394	115.73
1984	42	116.67	7338	114.85
1985	45	125.00	7538	117.98
1986	45	125.00	7978	124.87
1987	50	138.89	9274	145.16
1988	54	150.00	9486	148.47
1989	58	161.11	8955	140.16
1990	69	191.67	10387	162.58

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DIE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

Çizelge 56.a incelendiğinde işyeri sayısında ve istihdamda artış gözlenmektedir. Et ve mamulleri sanayi işyerlerinin 1981 yılında tarıma dayalı sanayi işyerlerindeki payı %1,52 iken işyeri sayılarındaki artışla 1985 yılında bu pay %1,97, 1990 yılında da %2,50 olmuştur. (Çizelge 16; Çizelge 27; Çizelge 39) Et ve mamulleri sanayinin işyerlerinin gıda sanayi işyerleri içindeki payı ise 1990 yılında %8,07 dir. Et ve mamulleri sanayi istihdamının tarıma dayalı sanayi istihdamındaki payı 1981 yılında %1,72, 1985 yılında %1,81 ve 1990 yılında %2,11 dir (Çizelge 17; Çizelge 29; Çizelge 41). Sektörün gıda sanayi istihdamındaki payı ise 1990 yılında %8.04'dir (Çizelge 47).

Çizelge 56 b. Et ve Mamulleri Sanayinin İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990)

YILLAR	İşyeri Sayısı (%)		İstihdam(%)	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	55.56	44.44	85.80	14.20
1982	48.78	51.22	81.91	18.09
1983	54.05	45.95	76.98	23.02
1984	50.00	50.00	76.52	23.48
1985	53.33	46.67	75.26	24.74
1986	55.56	44.44	68.54	31.46
1987	56.00	44.00	58.38	41.62
1988	53.70	46.30	58.75	41.25
1989	51.72	48.28	62.71	37.29
1990	42.03	57.97	54.28	45.72

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1981-1990)

Et ve mamulleri sanayi işyerleri ve istihdamının devlet sektörü ve özel sektör arasında dağılım Çizelge 56.b'de görülmektedir. İşyeri sayıları açısından dağılım hemen hemen yarı yarıyadır. 1990 yılına kadar devlet sektörünün işyeri sayısı daha fazla iken 1990 yılında özel sektör işyerleri sayısı devlet sektöründen fazladır. 1981 yılında devlet sektörü 20 işyeri ile sektör toplam işyerlerinin %55,56'sına, özel sektör 16 işyeri ile sektör toplam işyerlerinin %44,44'üne sahiptir. 1990 yılında devletin işyeri sayılan 29 adet bu sayıyla sektör işyerleri toplamındaki payı %42,03, özel sektörün işyeri sayılan 40 ve payı %57,97'dir. İstihdam açısından dağılım incelendiğinde 1981 yılında devlet sektörü istihdamın %85,80'ine özel sektör %14,20'sine sahipken devlet sektörünün istihdamdaki payı giderek azalmış, özel sektörün payı artmıştır. 1990 yılında devlet sektörünün et ve mamulleri sanayi istihdamındaki payı %54,28'e düşmüştür. Yani özel sektörde işyerleri ile birlikte istihdamda önemli oranda artmış devlet sektörü istihdamı ise özel sektöre oranla çok az artmıştır.

Türkiye'de mezbahalar ve kombinalar olmak üzere toplam 769 adet kesim tesisinde 27724 adet/ gün büyük baş ve 168514 adet/ gün küçükbaş, yılda 240 gün çalışıldığı dikkate alınarak 6653760 adet/ yıl büyükbaş, 40443360 adet/ yıl küçükbaş hayvan kesim kapasite bulunmaktadır. Büyükbaş kesimlerde ortalama 150kg. , küçükbaş kesimlerde ise, ortalama 16kg. karkas ağırlık kabul edilirse 998064 ton yıl büyükbaş, 677094 ton yıl küçükbaş toplam 1645158 ton yıl üretim

kapasitesi bulunmaktadır. 1987 yılında mezbaha ve kombina kesimi et üretimi 475163 ton olduğuna göre sözkonusu yılda kapasite kullanım oran %29 olabilmektedir (Anonim, 1991 c).

Et mamulleri sanayi alt sektörlerinde en fazla tesis sayısı sucukta görülmekte, bunu sırasıyla, pastırma, salam, sosis tesisleri izlemektedir (Köksal, 1993).

4.2.1.1.2. Üretim ve İhtalep

Et ve mamulleri sanayinin üretim ve içtalep değerleri Çizelge 57.a'da verilmiştir.

Çizelge 57.a. Et ve Et Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	178803	100.00	168700	100.00
1982	237504	132.83	220281	130.58
1983	209774	117.32	196178	116.29
1984	242043	135.37	229053	135.78
1985	231893	129.69	237757	140.93
1986	245272	137.17	256267	151.91
1987	227609	127.30	249426	147.85
1988	230988	129.19	243340	144.24
1989	243547	136.21	264737	156.93
1990	260321	145.59	289576	171.65
1991	228204	127.63	271984	161.22
1992	222755	124.58	274427	162.67
1993	300554	168.09	360463	213.67

Kaynak: ANONİM,DPT,Yıllık Programlar (1983 -1995).

Türkiye'de düşük verimli yerli hayvan ırklarının çoğunlukta bulunması, hem toplam et üretimini etkilemekte, hem de kişi başına tüketimin, beklenen düzeye ulaşmasını engellemektedir. Buna yüksek nüfus artışında eklenmesiyle sorun büyümektedir. Çizelge 57.a'dan da izlenebileceği gibi üretim talebi karşılamamaktadır. 1981 yılından 1993 yılına kadar üretim değeri %68,09 artarken iç talep değeri %113,67 artmıştır.

Et ve mamulleri sanayi üretiminin tarıma dayalı sanayi üretimindeki payı, 1981 yılında %7,41, 1985 yılında %9.02, 1993 yılında %6.39 dır. Sektör üretiminin gıda sanayi üretimindeki payı ise 1993 yılında %14.14'tür (Çizelge 8, Çizelge 20, Çizelge 32, Çizelge 50).

Çizelge 57.b'de et ve mamulleri üretim ve talebinin ürünlere göre dağılımı verilmiştir. Büyük baş hayvanlardan sağlanan kırmızı et ve beyaz et en yüksek üretim ve talebe sahip iki üründür. Et mamulleri ise üretimi ve talebi en düşük ürünlerdir. Toplam kırmızı et üretiminde sığır eti üretiminin payı fazladır.

Çizelge 57.b. Et ve Mamulleri Sanayi Üretim ve Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	ÜRETİM				İÇ TALEP			
	Miktar	%	Değer	%	Miktar	%	Değer	%
Kırmızı Et BB	314	33.40	16231	46.77	345	29.34	17833	42.84
Kırmızı Et KB	114	12.13	5992	17.27	110	9.35	5803	13.94
Kümes Hayv. Eti	330	35.11	7674	22.11	331	28.15	7698	18.50
Sakatat	68	7.23	884	2.55	71	6.04	926	2.23
Et Mamulleri	45	4.79	2524	7.27	46	3.91	2581	6.20
Diğerleri	69	7.34	1397	4.03	273	23.21	6779	16.29
TOPLAM	940	100.00	34702	100.00	1176	100.00	41619	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S. 47-49.

Gelişmiş ülkelerde etin yarıya yakın kısmı, hatta yarıdan fazlası işlenmiş olarak piyasaya sürülmekte, Türkiye'de ise et üretiminin %95'ten fazlası taze olarak tüketilmekte kalan %5 kadarlık kısım et mamullerine işlenmektedir. Et mamulleri tüketiminde en büyük payı %50 ile sucuk alıp, bunu sırasıyla %25'lik payla salam ve sosis, %20'lik payla pastırma ve %5'lik payla kavurma izlemektedir (Anonim, 1990; Köksal, 1993)

Türkiye'de et mamullerine genellikle büyük şehirlerdeki tüketicilerin ilgi duydukları söylenebilir. Bu ürünlerin pahalı oluşu, tüketimi belli ölçüde sınırlamakta dolayısıyla taze ete olan ilgiyi artırmaktadır. Kırsal kesim insanların ise ağırlıklı olarak kullandıkları kavurma ve sucuk gibi ihtiyaçlarını doğrudan kendilerinin sağladıkları bilinmektedir.

Gelişmişliğinde bir simgesi olarak kabul edilen kişi başına et tüketimi (sakatat hariç) 1989 yılı itibarıyla AB'de 86.5 kg, İskandinav ülkeleri 55 kg, Alp Dağları Bölgesi ülkelerinde 90 kg, Topluluk üyesi olmayan Akdeniz ülkelerinde 34 kg, Kuzey Amerika'da 109 kg, Doğu Avrupa ülkelerinde 79 kg, Türkiye'de ise yaklaşık 28 kg dır (Karabağlı, 1992).

4.2.1.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer

Et ve mamulleri sanayinin girdi çıktı ve katma değerinin gelişimi çizelge 58.a ve Çizelge 58.b'de verilmiştir.

Çizelge 58.a. Et ve Mamulleri Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	İndeks
1981	26230	100.00	36483	100.00	10253	100.00
1982	25469	97.10	35213	96.51	9745	95.04
1983	28148	107.31	36699	100.59	8551	83.40
1984	28947	110.82	36418	99.82	7471	72.87
1985	25133	103.93	33160	90.89	8027	78.29
1986	27261	168.46	35704	97.86	8442	82.34
1987	44186	162.93	53257	145.98	9071	88.47
1988	42736	166.93	51461	141.06	8729	85.14
1989	43726	166.70	54992	150.73	11266	109.88
1990	53786	205.06	70479	193.18	16697	162.85

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Et ve mamulleri sanayinin girdi kullanımının, çıktı ve yaratılan katma değer durumunu gösteren Çizelge 58.a incelendiğinde çıktıdaki artışın, kullanılan girdideki artıştan daha az olduğu görülmektedir. Kullanılan girdi ilk yıla oranla %105.06 oranında artmış çıktıdaki artış %93,18 oranında olmuştur. Katma değer ise 1989 yılına kadar sürekli ilk yılda yaratılan katma değerinin altında kalmıştır. 1989 ve 1990 yıllarında katma değer artış göstermiştir. Bununda sektöre katılan modern işletmeler sayesinde gerçekleştirilmiş olabileceği söylenebilir.

Et ve mamulleri sanayinde kullanılan girdinin 1981 yılında %78.04'ü devlet, %21.96 özel sektör tarafından kullanılmıştır, aynı yılda çıktının %81.21 ve katma değerinin %89.31 devlet sektörüne çıktının %18.21'i ve katma değerinin de %10.69'u özel sektöre aittir. Bu da gösteriyorki 1980'li yılların başında et ve mamulleri sanayine devlet sektörü hakim iken giderek , girdi, çıktı ve yaratılan katma değerinde özel sektörün etkinliği artmıştır. 1990 yılında girdinin %33.62'si devlet, %66.38 özel sektör tarafından kullanılmıştır. Üretilen çıktının %34.82'si devlet sektörüne, %65.18'i özel sektöre ve yaratılan katma değerinin de %38.69'u devlet sektörü %61.31'i özel sektöre aittir.

Çizelge 58.b. Et ve Mamulleri Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi (%)		Çıktı (%)		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	78.04	21.96	81.21	18.79	89.31	10.69
1982	65.88	34.12	70.00	30.00	80.75	19.25
1983	65.91	34.09	67.18	32.82	71.36	28.64
1984	57.30	42.70	59.51	40.49	68.07	31.93
1985	60.70	39.30	63.81	36.19	73.56	36.44
1986	44.80	55.20	48.77	51.23	61.58	38.42
1987	32.83	67.17	34.16	65.84	40.66	59.34
1988	40.65	59.34	41.32	58.68	44.58	55.42
1989	44.07	44.44	46.40	53.60	55.46	44.54
1990	33.62	66.38	34.82	65.18	38.69	61.31

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

4.2.1.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler

Et ve mamulleri sanayinde sabit sermayeye yapılan ilaveler Çizelge 59'da görülmektedir.

Çizelge 59. Et ve Mamulleri Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler		Sabit Serm. İlaveler (%)	
	Değer	İndeks	Devlet	Özel
1981	354	100.00	17.51	82.49
1982	484	136.60	10.42	89.59
1983	636	179.50	2.47	97.53
1984	530	149.80	16.35	83.65
1985	568	160.40	49.56	50.44
1986	1729	488.30	1.33	98.67
1987	4177	1180.00	0.72	99.28
1988	1370	387.10	5.99	94.01
1989	-772	-218.00	-151.70	51.70
1990	1432	404.60	2.89	97.11

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Et ve mamulleri sanayinde sabit sermayeye Çizelge 59'dan da izlenebildiği gibi 1989 yılına kadar giderek artan şekilde ilaveler yapılmıştır. 1989 yılında sabit sermayede eksilme olmuştur. Sektörün sabit sermaye yatırımlarının büyük payının özel sektöre ait olduğu görülmektedir. 1981 yılında yatırımlarda özel sektörün payı %82.49, devletin payı %17.51 dir. 1990 yılında özel sektörün payı %97.11, devlet

sektörünün payı %2.89 dur. 1989 yılında sabit sermayedeki eksilme de tamamen devlet sektöründedir. Bu durumun devletin yerini özel sektöre bırakma yönündeki çalışmalarının sonucu olabileceği söylenebilir.

Et ve mamulleri sanayi yatırımları da kamu ve özel kombinelerin 2678 sayılı kanuna uygun olacak şekilde kuruluş ve işleyişine uygun olarak özellikle artma tesislerinin inşası öngörülmekte, daha çok modernizasyon ve darboğaz giderci yatırımların desteklenmesi gerektiği belirtilmektedir (Anonim, 1991 c).

4.2.1.1.5. Dış Ticareti

İhracat gelişmekte olan ülkelerde et sanayi genelde bu ülkelerin hayvancılıktaki çeşitli sorunlarına bağlı olarak geri kalmış durumdadır. Türkiye'de hayvancılığın durumu ve kişi başına et tüketiminin düşüklüğü göz önüne alınarak canlı hayvan ve et ihracatı yapılmaması gerektiği ancak bununla da ekonomide serbestleşmenin uygulanmaya çalışıldığı bir ortamda bir yere varılmayacağı belirtilmektedir. Et ve mamulleri sanayi ihracatının gelişimi Çizelge 60.a 'da verilmiştir.

Çizelge 60.a. Et ve Mamulleri Sanayi
İhracatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1981	12269	100.00
1982	19925	162.40
1983	20678	168.55
1984	23188	189.00
1985	14690	119.74
1986	12976	105.77
1987	11910	97.08
1988	10970	89.42
1989	9558	77.90
1990	7841	63.91
1991	5769	47.02
1992	7234	58.97
1993	4816	39.25

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

Sektör ihracatı 1980'li yılların başında ilerleme kaydetmiş 1985 kadar artış gösteren ihracat 1985 yılından itibaren gerilemiştir. 1993 yılında ihracat ilk yıla oranla %60.75 oranında azalmıştır. Bu azalmada sığır vebasının etkisi olduğunda

ifade edilmektedir. Et ihracatında en çok koyun ve keçi eti ihracatı yapılmakta bunu sığır ve kümes hayvanları eti ihracatı izlemektedir.

Et ihracatı koyun eti ağırlıklı olarak körfez ülkeleri başta olmak üzere Orta Doğu'ya yapılmıştır. Et ve Balık Kurumu, entegre et sanayi şirketleri ve bazı belediyeler hariç kesimhaneler ve muhafaza yerleri, AB standartlarına uygun olmadığı için topluluk ülkelerine et ihracatı yapılmamaktadır. Halbuki Topluluğun, son iki yılın ortalamasına göre, 3. ülkelerden 1.7 milyon tonun üzerinde taze ve işlenmiş et ithal ettiği, buna göre bu, et kesim ve muhafaza yerlerinin, teknik koşullar ve sağlık koşulları açısından uygun hale getirilmesi ve bu ülkelere ihraç imkanlarının artırılması gerektiği ifade edilmektedir (Karabağlı, 1992). Bu durum sadece ihracat yönünden değil, iç tüketim bakımından da önemlidir.

Ayrıca Türkiye tüm Avrupa ülkelerine canlı kurbağa ve kurbağa budu ihraç etmektedir. 1990 yılında 885 ton canlı kurbağa ve kurbağa budu ihracatı yapılmış ve 3,6 milyon dolar gelir elde edilmiştir.

Avrupa Birliği'nde yüksek protein içermesi ve yağ oranının düşük olması nedeniyle tavşan eti tüketimi giderek artmıştır. Böylece artan talebi karşılamak amacıyla, bir yandan iç üretimin yaygınlaştırılmasına çalışılırken, diğer yandan da üçüncü ülkelerden tavşan eti ithal edilmiştir. Türkiye'nin düzenli üretim yanında işleme, ambalajlama soğuk muhafaza, dondurma gibi pazarlama zincirinin halkalarını oluşturduğu takdirde tavşan eti ihraç etme şansı olabilir. Ayrıca AB'de, kuzu etinin daha besleyici ve sağlıklı olduğu yolunda bir anlayışın geliştiği, bu gelişiminde, Türkiye için yeni bir imkan yaratılabileceği ifade edilmektedir.

Ekolojik koşullarından dolayı tipik bir ithalatçı görünümündeki Orta Doğu ülkelerinin ithalatını koyun ve keçi oluşturmaktadır. Büyük ihtiyaç içindeki bu ülkelerin Türkiye için önem taşıdığı belirtilmektedir (Karabağlı, 1992).

Çizelge 60.b'de görülebileceği gibi ihracatın %43.37'sini koyun keçi gibi küçük baş hayvanların eti oluşturmaktadır. Bunu %12.05'lik payla kümes hayvanları ve %8.43'le sığır vb. büyük baş hayvan etleri izlemektedir. Et mamulleri ise ihracatta belli bir kapasite oluşturamamaktadır.

Et ve mamulleri sanayi ihracattaki bu durum ile tarıma dayalı sanayi ihracatındaki payı 1981 yılında %4.71, 1985 yılında %2.79 ve 1993 yılında %0.59

dur (Çizelge 11; Çizelge 23; Çizelge 35). Sektörün gıda sanayi ihracatındaki payı ise 1993 yılında %2.48 dir. (Çizelge 54.c).

Çizelge 60.b. Et ve Mamulleri Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İHRACAT			
	Miktar	%	Değer	%
Kırmızı Et BB	0.7	8.43	31	5.59
Kırmızı Et KB	3.6	43.37	144	25.95
Diğer Et	--	--	1	0.18
Sakatat	--	--	1	0.18
Kümes Hayvanları Eti	1.0	12.05	22	3.96
Et Mamulleri	--	--	3	0.54
Diğerleri	3.0	36.15	353	63.60
TOPLAM	8.3	100.00	555	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S. 51.

Et ve mamulleri sanayinde çeşitli olumsuzluklar yüzünden kendine yeterliliği bozulan Türkiye'nin et ithalatı Çizelge 61.a' da verilmiştir.

Çizelge 61.a. Et ve Mamulleri Sanayi İthalatı
(1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İthalat	
	Değer	İndeks
1981	72	100.00
1982	2823	3896.00
1983	4609	163.30
1984	6290	136.50
1985	11983	190.50
1986	14691	122.60
1987	23331	158.80
1988	15666	67.15
1989	19795	126.40
1990	25074	126.70
1991	30552	121.90
1992	38773	126.90
1993	27464	70.83

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar, (1983-1995).

Çizelge 61.a 'dan da izlenebileceği gibi et ve mamulleri sanayi ithalatı büyük oranda artmıştır. İthalat değeri 1981 yılında 72 milyon TL. iken 1992 yılında 38773 milyon TL.ye yükselmiştir.

Çizelge 61.b. Et ve Mamulleri Sanayi İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İTHALAT			
	Miktar	%	Değer	%
Kırmızı Et BB	31.9	12.61	340	10.72
Sakatat	0.2	0.08	1	0.03
Kümes Hayvanları Eti	0.1	0.04	—	—
Et Mamulleri	0.2	0.08	10	0.32
Diğerleri	220.6	87.19	2821	88.93
TOPLAM	253.0	100.00	3172	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S. 53.

Sektörün ithalatının çoğunu ara girdi niteliğindeki ham deri ve donyağı oluşturmaktadır. Bu ürünlerin ithalatı sektör ithalatının %87.19'dur. Nihai tüketime yönelik et, sakatat ve et mamulleri içinde de ithalatta en büyük pay kırmızı ette özellikle sığır etinde yapılmaktadır. Bunu sakatat, et mamulleri ve beyaz et ithalatı izlemektedir.

Et ve mamulleri ithalatı tarıma dayalı sanayi ithalatının 1981 yılında %0.21, 1985 yılında %13.83, 1993 yılında %9.18'inin oluşturmuştur (Çizelge 13; Çizelge 25; çizelge 37). Sektörün gıda sanayi ithalatındaki payı ise 1993 yılında %28.4'tür (Çizelge 55.c). Bu durumyla et ve mamulleri sanayi gıda sanayi sektöründe bitkisel yağ ve mamulleri sanayinden sonra en çok ithalat yapan sektördür.

Türkiye'nin et ve mamulleri ithalatı genellikle AB ülkeleri, Doğu Avrupa ülkeleri, Avustralya ve Yeni Zelandada'dan yapılmaktadır (Anonim, 1990 c).

4.2.1.2. Sorunlar

Et ve mamulleri sanayinde özel kombinaların kurulmasına imkan veren 2678 sayılı yasa ile Türkiye'de modern tesislerin kurulması açısından çok önemli bir adım atılmıştır. Sektörün genel politikası ve son dönemi kapsayan 6. Planın en önemli politikası tesislerin tam kapasite ile çalışmalarının teşvik edilmesi, kaçak

kesimlerin önlenmesi, et mamulleri üretiminin geliştirilmesi hijyenik şartlarda üretimin teşvikine önem verilmesi, üretim ve pazarlama zincirinin her halkasında soğuk mahafaza, uygun ambalaj ve etiketleme kurallarına önem verilmesi olarak belirtilmiştir (Anonim, 1991 c).

1. Hammadde Sorunu

Türkiye'de toplam tarımsal işletme sayısı 3.650.910 olup bunun %86.03'ünde bitkisel ve hayvansal faaliyetler birlikte yürütülürken %11.46'sında yalnız bitkisel, geri kalan %2.52'sinde sadece hayvancılık yapıldığı belirtilmektedir. Hayvancılıkla uğraşan işletme sayısının 92095 olduğu ve bunlardan da yalnız 225'ini büyük işletmeler olduğu ifade edilmektedir .

Türkiye'de sığırların yaklaşık %65'i, koyunların ise büyük bölümünün düşük verimli ırklardan oluştuğu, bunun da hayvancılığın gerek tarım sektörü, gerekse milli gelirdeki payını düşürdüğü belirtilmektedir. AT'da tarımsal üretimde hayvancılığın payı %54.8 iken, Türkiye'de %24.6 civarındadır. Hayvan varlığının büyük ölçüde düşük verimli yerli ırklardan oluşması, hem çiftçilerin gelirini olumsuz yönde etkilemekte hem de et üretiminin istenilen düzeye ulaşmasını engellemektedir (Anonim, 1990 c; Karabağlı 1992).

-Bir kısım meraların tarım arazisine dönüştürülmesi ve gerekli iyileştirici önlemler alınmadığından meralarda çıplaklaşmanın başlaması, yem bitkileri üretim alanlarının istenilen düzeyde genişletilmemesi girdi fiyatlarının ürün satış fiyatları üstüne çıkması,

-Canlı hayvan ihracatının devam etmesi,

-Kaçak kesimlerin önlenememesi,

-Hayvan varlığının çoğunu oluşturan yerli ırklardan istenilen özellik ve kalitede kasaplık hayvan sağlanamaması

-Hayvan ıslahı yapacak ve hayvancılığı geliştirecek organizasyonların kurulmaması,

-Kredinin yaygınlaşmamış olması ve formalitelerin çokluğu,

olarak belirlenen hayvancılık sorunları ve sektörün darboğaza girmesi, üretimi bu sektörden gelecek hammaddeye bağlı et ve mamulleri sanayini de olumsuz yönde etkilemektedir. Düzenli, yeter miktarda ve kaliteli hammadde sağlanamaması sektörün temel sorunlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır (Anonim, 1991 c).

1987 yılında mezbaha ve kombinalarda kapasite kullanılma oranı %29 olabilmektedir. (Baykal, 1989).

2. Kasaplık Hayvan, Karkas Standardizasyonu Sorunu

Türkiye'de kasaplık hayvan, et ve et ürünleri konusunda başta gelen sorunlardan birisi de bu konudaki standardizasyon eksikliğidir. Teknolojide gelişmiş ülkeler kasaplık hayvan et ve et mamulleri konusunda bilimsel esaslara dayanan pek çok standartlar geliştirmiş ve yürürlüğe koymuşlardır. Türkiye'de bu konudaki çalışmalara çok geç başlanmış ilk defa 1966 yılında "kasaplık sığır" ve "kasaplık koyun" standartları Türk Standartları Enstitüsü (TSE) tarafından çıkarılmıştır. 1979 yılında bu konuda yeniden standart geliştirilmiş ancak yine eksikleri olduğu için uygulanamamaktadır.

Kasaplık hayvan standardizasyonu hayvanların yaşına, cinsine, besi durumuna, karkas ağırlığı ve kalitesine göre yapılmalıdır. Yoksa sonuçta üretici, et sanayicisi, tüketici açısından problemler doğmaktadır.

Kasaplık hayvan kalite ve sınıfları belirlendikten sonra karkas derecelemesi ve sınıflandırılması bir zorunluluktur. Gelişmiş ülkelerde karkasın standart bir parçalanışı vardır ve bu pek çok avantajlar sağlamaktadır. Ancak karkas parçalanması konusunda Türkiye'de hiçbir ciddi girişim olmamıştır. EBK ve bazı özel kuruluşlar kendilerine ve elemanlarının becerisine göre bazı parçalama şekilleri uygulamaktadırlar, bunlarda bilimsel ve teknolojik standartlardan uzak uygulamalarıdır (Anonim, 1991 c).

3. Karkas Ağırlıkla İlgili Sorunlar

Et üretimi konusunda, hayvan başına verimin yani karkas ağırlıklarının dünya ortalamalarının gerisinde oluşu Türkiye et ve mamulleri sanayinin bir diğer sorunudur. Sığırdaki karkas ağırlık ABD'de 266 kg., Almanya'da 269kg., Fransa 235kg., İtalya'da 231kg., Rusya'da %174, İran ve Yunanistan'da 170- 220kg. arasında ve dünya ortalaması 200kg. üstündedir. Türkiye'de ise karkas ağırlığı 90-200kg. arasında ortalama 168kg. dır (Anonim, 1991 c).

4. Ürünlerin Değerlendirilmesiyle İlgili Sorunlar

Et ve mamulleri sanayindeki modern işletmelerde hayvanın her türlü ürünü değerlendirilmektedir. Bir sığırın kesiminde canlı ağırlığının %55'i insanların

beslenmede tükettikleri kısımdır, geriye kalan %45'i deri, iç organları, yağ, boynuz, tımak vb. oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bu %45'lik kısım deri, yem, ilaç vb. sanayilerde en etkin biçimde değerlendirilmektedir.

Türkiye'de hayvan kesimleri çok küçük belediye işletmelerin veya işletme olmayan yerlerde açıkta, iptidai koşullar altında dağınık şekilde yapıldığı için hayvansal ürünlerin tamamı toplanıp işlenmediğinde ziyan olmakta, çevreye atılarak israf edilmekte ve çevre kirlenmesine neden olmaktadır. Sakatatlar gereği şeklinde temizlenip, işlenmeden halkın tükemine sunulmakta, ilkel koşullarda hijyenik şartlardan uzak, çirkin görünümde altında pazarlanmaktadır. Deri, post ve bağırsakların uygun olmayan koşullarda muhafaza edilmesi nedeniyle bu ürünler fabrika veya işletmelere ulaşıncaya kadar, özelliklerini ve kalitelerini kaybetmekte, bozularak ziyan olmaktadır (Anonim 1991 c).

5.Pazarlama Sorunları

Kaliteli hammadde açısından pazarlama da sorunlar vardır. Gıda güvenliği ve kalitenin en önemli unsurlar olduğu et ve mamulleri sanayinde hem etin işlenmeden önceki kalitesi hem de sanayide işlendikten sonraki kalitesi oldukça önemlidir. Veteriner gözetiminde kesim yapılmadığı için insan sağlığı açısından tehlikeli hasta hayvanlar kesilebilmekte, ilkel kesim yerlerinde sağlık, temizlik ve teknik esaslardan uzak üretim yapılmaktadır (Kolsancı,1993).

İşletmede Sorunlar

Üretime gelen et ne kadar kaliteli olursa olsun hangi etin hangi ürünün üretiminde kullanılacağı, hangi teknoloji uygulanacağı bilinmiyorsa kaliteli ürün üretimi mümkün olmaz. Üretim tesislerinin denetimsiz, hijyenik şartlardan yoksun olmaları et ve mamulleri sanayinde standardizasyon uygulanmayışı, et işlemeyi laçkalaştırmakta ve tüketiciye kaliteli ve standard ürün üretilmemektedir (Kolsancı, 1993).

Ambalajlamada Sorunlar

Et ve mamulleri üretiminden tüketiciye ulaşacağı sürede uygun koşullarda korunması mümkün olmazsa hijyenik kalite önemli ölçüde kaybolur ve hatta ürün tüketim niteliğini kaybedebilir. Ürün kalitesinin korunmasında uygun ambalajlama çok önemlidir. Ayrıca ambalajlama yeni pazarlara girilmesi ve girilmiş pazarlarda tutunabilmenin en önemli faktörlerindedir. Et ve mamullerinin ambalajlanması

ömrünün uzamasında da etkilidir. Ürüne uygun bir ambalaj ürünü dış şartlardan koruyan, taşınmasını kolaylaştıran, ömrünü uzatan ve ürüne güzel bir görünüm sağlayan bir unsurdur. Ne yazıkki Türkiye'de ambalajlama yeter derecede gelişmemiştir (Kolsarıcı, 1993).

6. Taşıma ve Depolama Sorunları

Et ve et mamulleri mikroorganizmaların gelişmesi için en uygun ortamlardır. Bundan dolayı et ve et mamullerinin kısa sürede bozulmasını önlemek için mahafaza ve depolamasının büyük önem taşıdığı belirtilmektedir. İyi bir pazarlama organizasyonunun sağlanması için üretimden tüketime kadar olan zincirin her halkasında soğuk sistemin kurulması esas olması gerektiği belirtilmektedir. Depolama ile birlikte taşımada et ve mamulleri pazarlamasında oldukça önemlidir.

Et ve et mamullerinin bir soğuk zincir organizasyonu ile tüketiciye ulaştırılması esasken Türkiye'de EBK ve birkaç entegre et tesisi dışındaki işletmelerin ürettikleri ürünün pazara taşıma ve dağıtım araçları istenir özellikte olmadığı ve soğuk zincir organizasyonunun sağlanamadığı ifade edilmektedir (Kolsarıcı, 1993).

6. Denetim Eksikliği

Et mamulleri imalathaneleri, kesim tesisleri ile mamuller ve piyasa yeteri kadar denetlenememekte, bu nedenle hem piyasada haksız rekabet devam etmekte hem de bu denetimsizlik sonucu et mamulleri olan tüketicinin aldığı ürünlere güveni azalmaktadır. Bu konuda pek çok kuruluş yetkili görünüyorsa da gerçek muhatap bulunamadığı ifade edilmektedir (Anonim, 1991 c).

7. İhracatla İlgili Sorunlar

İhracattaki en önemli sorun ihracatın değer olarak %80'inin canlı hayvan şeklinde yapılması, bütün ihracatın sektöre herhangi bir katkıda bulunmadığı gibi, katma değer yaratmamakta, hayvan varlığı olumsuz etkilenmektedir. Deri sanayi ihtiyacı olan hammaddenin büyük bir kısmını ithal ederken, canlı hayvan ihraç edilmesinin uygun olmadığı ifade edilmektedir. Sığır eti ve mamulleri ihracatında AT ülkelerinin subvansiyonlu fiyatları ve koyun etinde ise Doğu Avrupa ülkelerinin düşük fiyatlı ürünleri ile rekabet edilememektedir (Anonim 1991 c ; Karabağlı 1992).

8. İthalatla İlgili Sorunlar

Özellikle 1. Plan döneminde artış gösteren et ve canlı hayvan ithatının yeni yeni modernleşmekte olan hayvancılık ve et sanayini olumsuz etkilediği, hayvancılıkla uğraşan kesmin şevkini kırdığı ifade edilmektedir. Ayrıca et ithalatının beklendiği gibi fiyatları düşürme ya da sabit tutmasa da etkili olmadığı belirtilmektedir (Anonim, 1991 c ; Karabağlı, 1992).

9. Finansman Sorunları

Bu sanayide işletme sermayesinin %85'i hammadde alımında kullanıldığından yüksek işletme sermayesine ihtiyaç duyulması, hammadde de kaynak sıkıntısı olduğu için alımların peşin yapılması, satışların vadeli olması, haksız rekabetten dolayı kar marjının düşük olması istenilen karlılık düzeyine ulaşılamaması ve işletme kredisinin yüksek faizli ticari kredilerden oluşması, düşük karla çalışan işletmeleri darboğaza sokmaktadır (Anonim, 1992 d).

4.2.2.Süt ve Mamulleri Sanayi

Süt ve süt mamulleri sanayi ISIC'a göre 3112 kod numarası ile tanımlanmaktadır. Birleşmiş Milletlerin ilgili komisyonlarda halen devam eden çalışmalarında "süt ve süt ürünleri sanayi üretimi"

-Taze, sıvı yağı alınmamış süt veya kremanın sınıflandırılması filtrasyonu, muayene ve soğutulması,

-Sütten kremanın ayrılması, bütün pastörizasyonu, sterilizasyonu, homojenizasyonu vb.,

-Kremanın dondurulması ve çırılması,

-Sütün koyulaştırılması (konsantrasyonu), fermontasyonu,

-Süt ve kremanın şişe ve karton kutularda ambalajlanması,

-Süt ve kremanın blok, toz olarak katı hale getirmesi,

-Naturel tereyağı veya acılaştırılmış tereyağı üretimi,

-Sade yağ üretimi,

-Taze, olgunlaştırılmış, sert veya eritme olmak üzere peynir üretimi vb. üretimini kapsamaktadır.

İnsan veya hayvan sağlığı açısından bakteriyoloji, süt kaplarının sterilizasyonunun süt sanayindeki önemi 20. yüzyılın başlarında anlaşılmıştır. Toplum sağlığı ve süt ve mamullerinin tüketimi arasında sıkı bir ilişki görülmüştür.

1957 yılında da Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ve hükümet arasında yapılan bir anlaşma ile AOÇ'de pastörüle süt, dondurma, tereyağı, süt tozu üretecek bir fabrika kurulmuştur.

Dünya süt sanayi gelişme gösterirken Türkiye'de özel sektörün faaliyetlerinin istenilen düzeyde olmaması nedeniyle devletin bu alanda endüstriyel anlamda teşkilatlanmasının yararlı olacağı görüşüne varılmıştır. Bu doğrultuda üreticinin ürettiği sütü işlemek ve değerlendirmek, özel sektörü teşvik ve ona önderlik etmek, memleketin çeşitli bölgelerinde tesisler kurmak suretiyle Türkiye süt sanayinin gelişmesini sağlamak amacı ile 30 Nisan 1963 tarihinde 227 sayılı kanunla Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu kurulmuştur (Büyükkılıç, 1990).

4.2.2.1.1. İşyeri ve İstihdam

Türkiye'de 1990'larda süt sanayinin durumuna bakıldığında devlet (SEK ve AOÇ), özel sektör, kooperatif ve üniversite döner sermayelerine ait tesislerin bulunduğu gözlenmektedir.

Çizelge 62.a. Süt ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990)
(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1981	52	100.00	3125	100.00
1982	62	119.23	3701	118.43
1983	54	103.85	3899	124.77
1984	55	105.78	4304	137.73
1985	55	105.78	3978	127.30
1986	58	111.54	4199	134.37
1987	56	107.69	4327	138.46
1988	59	113.46	4729	151.33
1989	63	121.15	4841	156.51
1990	60	115.38	5072	162.30

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından yapılan 1990 yılı envanter çalışmasına göre Türkiye'de toplam 4317 adet süt ve süt mamulleri işletmesi bulunmaktadır. Ancak çalışmada saptanan devlet sektörünün tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran 60 işletme haricinde kalanlar küçük işletmelerdir.

1981 yılından itibaren 1990 yılına kadar, süt ve mamulleri sanayinde işyeri ve istihdam durumunun gelişimi Çizelge 62.a ve Çizelge 62.b'de verilmiştir.

Genel bir şekilde belirtilirse, Türkiye'deki süt sanayi kuruluşlarının pek çoğunun teknik yapılarının modern koşullara uygun olmadığı söylenebilir. Üretim çiğ sütün %45'i köy ekonomisi içinde kalmakta %40'ı sayıları 4257 civarında olan küçük işletmeler ve mandralarda basit ekipmanlar kullanılarak işlenmekte ve ancak %15'i modern teknik donanıma sahip sanayi kuruluşlarında hijyenik koşullara uyularak değerlendirilmektedir. Avrupa Topluluğu ülkelerinde ise sanayi tarafından değerlendirilen çiğ sütün toplam üretim içindeki payı %90.96 seviyesindedir (Anonim, 1992 d).

1980 yılından itibaren 1990 yılına kadar sanayi anlamındaki işyerleri %15.38 artmıştır. İşyeri sayısı ilk yıla oranla artmış olmakla beraber bu sanayi koluna yönelen işletmelerin bazıları, düşük karlılık düzeyi, küçük işletmelerin daha düşük maliyetle üretimleri, hijyenin ve standartlara uymanın zorunlu olmayışı gibi nedenlerle haksız rekabet ortamında faaliyetlerine son vermek zorunda kalmışlardır. Sektörün istihdamı %62.30 oranında artmıştır (Çizelge 62 a).

Sektörün işyeri sayısı ve istihdamının sektörel dağılımı ise çizelge 62 b'de verilmiştir.

Çizelge 62 b. Süt ve Mamulleri Sanayinin İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990)

YILLAR	İşyeri Sayısı (%)		İstihdam(%)	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	61.54	38.46	48.80	51.20
1982	53.23	46.77	45.56	54.44
1983	61.11	38.89	47.73	52.27
1984	58.18	41.82	43.94	56.06
1985	58.18	41.82	44.85	55.15
1986	56.90	43.10	46.80	53.20
1987	60.71	39.29	47.03	52.97
1988	57.63	42.37	42.48	57.52
1989	55.56	44.44	40.95	59.05
1990	55.00	45.00	38.76	61.24

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1981-1990)

Süt ve mamulleri sanayi işletmelerinin 1981 yılında 32 işletmeyle %61.54' ü devlete, 20 işletme ile %38.46'sı özel sektöre aittir. 1990 yılında devlet sektörüne

ait işyeri sayısı 33 devletin sektördeki payı %55, özel sektörün işyeri sayısı 27 ve özel sektörün sektör işyerlerindeki payı %45'tir. Devlet sektörünün süt ve mamulleri sanayindeki etkinliği devam ederken incelenen 10 yılda devlet işyerleri sayısı %3,13, özel işyerleri sayısı %35 artmıştır. Bunun da özel sektöre öncelik verildiği anlamına geldiği söylenebilir. Sektörün istihdamında özel sektörün payı daha fazladır. 1981 yılında süt ve mamulleri sanayi istihdamında özel sektörün payı %51.20 devlet sektörünün payı %48.80 dir. 1990 yılında özel sektörün payı %61.24 devlet sektörünün payı %38.76 olmuştur.

Süt ve mamulleri sanayinin işyeri sayısı açısından tarıma dayalı sanayindeki payı 1981 yılında %2.19, 1985 yılında %2.41 ve 1990 yılında %2.17'dir. (Çizelge 15, Çizelge 27, Çizelge 39). Sektörün gıda sanayi işyerleri içindeki payı ise 1990 yılı itibarıyla %7.02'dir (Çizelge 47). Süt ve mamulleri sanayinin imalat sanayi istihdamındaki payı 1981 yılında %1.72, 1985 yılında %0.95, 1990 yılında %1.03'tür. Gıda sanayi istihdamındaki payı ise 1990 yılında %3.92'dir (Çizelge 17, Çizelge 29, Çizelge 41, Çizelge 47).

Özel sektörün süt ve mamulleri sanayine yönelmesi ve konuya ilgisinin artması 1970'li yıllarda sektöre yapılan teşviklerin etkisiyle olmuştur. 1975'den sonra Pınar Süt, Mis Süt, Tikveşli Süt, Yesütaş, Sütan, Sütaş, Mamsan, Söğütlü süt, Sayas, Disütaş gibi modern ve büyük kapasiteli tesisler üretime geçmişlerdir (Büyükkılıç ve Arpacıoğlu, 1990).

Türkiye'de 1980'lerde süt sanayinde istenilen başarı bir türlü sağlanamamıştır. Özellikle 1983-1986 yılları arasında sıkıntılar daha da artmış, süt hayvanı yetiştiriciliğine ilgi azalmış bazı süt fabrikaları el değiştirmiş veya kapanmıştır. 1987-1989 yılları arasında süt sanayinin gelişmesini teşvik edici bir politika izlenmiş, süt hayvancılığının teşviki, üreticinin gelir seviyesinin yükseltilmesi, haksız rekabet ortamına bir çözüm getirmek amacıyla sütün modern işletmelere akışının sağlanması, teknoloji düzeyinin iyileştirilmesi ve sonuç olarak tüketicinin daha kaliteli ve standart süt ve mamulleri tüketiminin sağlanması amacıyla Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nca 3 Mayıs 1987 tarihinden itibaren "Süt Teşvik Primi" uygulanmasına başlanmıştır.

Sütünü teşvik primi kapsamına alınan işletmelere teslim eden üreticiler, işletmenin teknolojik özelliğine göre 1995 yılına göre 90-120TL/kg.lık prim almaktadırlar.

Süt teşvik primi kapsamında bulunan toplam 1308 adet süt işleme tesisinin 146 tanesi 5000 Ton/Yıl'ın üzerinde kapasitesi olan tesislerinde plakalı pastörizatör ve UHT sistemi ile kontrol paneli bulunan işletmelerdir. Bu işletmelerin toplam kapasitesi 2916520 Ton/Yıl'dır. Geriye kalan 1162 adet süt işletmesinin toplam kapasitesi 2808200 Ton/Yıl dolayındadır. Bu işletmelerin yıllık kapasitesi 1000 Tonun üzerinde bulunmakta ve aynı zamanda tesislerinde plakalı pastörizatör UHT sistemi ya da çift cidarlı kaynatma kazanı yer almaktadır. Süt teşvik priminden yararlanan işletmelerin toplam kapasiteleri 5724720 Ton/Yıl'dır. Teşvik priminden yararlanan işletmelerin coğrafi dağılımları bakımından Ege ve Marmara Bölgeleri ilk sıralarda yer almaktadır (Anonim ,1995 ; Anonim, 1990 c).

Çizelge 63. Türkiye'de Süt ve Mamulleri İşletmeleri ve Çiğ Süt İşleme Kapasiteleri (1992)

Mülkiyet Yapılarına Göre İşletmeler	Tesis Sayısı	Kurulu Kapasite(ton/yıl)
I. Faal Durumda Olanlar-		
-SEK AŞ Fabrikaları	35	308100
- SEK AŞ İştirakleri	5	50100
- Özel Sektör Kuruluşları	14	872360
-AOÇ Süt ve MamulleriFabrikası	1	20000
- Üniversite Pilot Tesisleri	2	2000
-Kooperatif Mandıraları	82	98400
-Özel Mandıraları (1)	1162	2808200
TOPLAM	1301	4159160
2. İşletmeye Alınmamış Olanlar		
-Kooperatif Mandıraları	14	16800
GENEL TOPLAM	1315	4175960

(1) Kapasitesi 1000 / yılın üzerinde olan mandıralar ele alınmamıştır. Kapasiteler yaklaşık olarak belirlenmiştir.

Kaynak : ANONİM, DPT, Süt ve mamulleri Sanayi ÖIKR, Ankara, 1995 a , S.6.

Çizelge 64'de süt ve mamulleri sanayinde faaliyet gösteren SEK, kooperatif ve özel sektör kuruluşları ve kooperatifler verilmiştir. Bunların haricinde sektörde Çizelge 63'de de görüldüğü gibi AOÇ 20000 kapasiteli bir fabrikasıyla hizmet vermektedir. İki üniversite pilot tesisi Ege Üniversitesi Gıda Mühendisliği Bölümü ve Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Süt Teknoloji Bölümlerine aittir. Bu tesisler 1000 Ton/Yıl kapasiteli tesislerdir.

Çizelge 64. Süt ve Mamulleri Sanayinde Faaliyet Gösteren Özel Sektör Kuruluşları ve Kooperatifler (1992)

Kuruluşlar	Kapasite (ton/yıl)
Kooperatifler	
Cihan Paksüt	15000
Konya Merkez (Sarkop)	5200
Tonya	14500
Özel Kuruluşlar	
Mis Süt	396000
Pınar Süt	150000
Tikveşli	84600
Peysan	68400
Yörsan	43560
Enka	64800
Birtat	20000
Topçuoğlu	20000
Süt Birliği	15000
Sakıpağa	10000

Not: Büyük kapasiteli kooperatifler çizelgede yer almıştır. Bilgi alınamaması nedeniyle bazı özel sektör kuruluşları çizelgede yer almamıştır.

Kaynak: ANONİM, DPT, Süt ve Mamulleri ÖİKR, Ankara, 1995 a, S.10.

Çizelge 65. Süt ve Mamulleri Sanayinde Üretilen Mallara Göre Kurulu Kapasite ve Kurulu Kapasite Oranı (1990)

ÜRÜNLER	Kurulu Kapasite (ton/yıl)	Gerçekleşme	Kapasite Kullanım Oranı
Pastörize Süt	332132	110553	33.3
Sterilize Süt	71578	83979	117.3
Süt Tozu	7788	3760	48.3
Tereyağı	51886	6336	12.2
Beyaz Peynir	741997	139249	18.8
Kaşar Peyniri	90193	15482	17.2
Yoğurt	916749	297989	32.5
Tulum Peyniri	5651	2370	41.9
Dondurma	50026	6185	11.9
Eritme Peyniri	5732	3219	56.1
Diğer Peynirler	5151	430	8.3

Not: Kurulu kapasiteye ilişkin değerler mamul miktarını ifade etmektedir.

Kaynak: ANONİM, DPT, Süt ve Mamulleri ÖİKR, Ankara, 1995 a , S. 7.

Çizelge 65'de süt mamullerine göre kapasite kullarımlarına bakıldığında kapasite kullanım oranının oldukça düşük olduğu gözlenmektedir. Süt sanayi tesisleri, yılın hergünü üretilen sütü işlediklerinden mevsimsel süt üretimi

dalgalanması nedeniyle her mevsimde de aynı kapasite ile çalışmaktadırlar Genellikle (Kültür ırkı) inek sütüne dayalı olan bölgelerde yer alan fabrikalar yıl boyunca daha dengeli bir kapasite ile çalışabilmekte ve kolaylıkla süt sağlayarak kapasite artırımına gidebilmektedirler. Ayrıca tesislerin yer seçimindeki isabetsizliklerden dolayı yıllardan beri tam kapasiteye ulaşamayan fabrikaların bulunduğu bilinmektedir. Süt üretimi yüksek olan yerlerde de bazı fabrikalar özellikle ilkbahar ve yaz aylarında kapasitelerinin 2-3 katına varan miktarda hammadde alımıyla karşılaştıkları belirtilmektedir (Anonim, 1995a; Anonim 1992 b).

4.2.2.1.2. Üretim ve İç Talep

Süt ve süt mamulleri sanayinin üretimi ve tüketiminin 1981 ve 1990 yıllarındaki gelişimi Çizelge 66 .a'da verilmiştir.

Çizelge 66.a. Süt ve Et Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	188037	100.00	187407	100.00
1982	139390	74.13	137871	73.57
1983	127381	67.74	127224	67.89
1984	150601	80.09	151985	81.10
1985	153858	81.82	158466	84.56
1986	169133	85.59	162923	86.94
1987	169132	89.95	171411	91.46
1988	178959	95.17	179469	95.76
1989	183219	97.44	184044	98.21
1990	188001	99.98	192108	102.51
1991	194100	103.22	199455	106.43
1992	201804	107.12	208850	111.44
1993	203317	108.13	207890	110.93

Kaynak:ANONİM,DPT,Yıllık Programlar (1983 - 1995).

Sütte üretimin artırılmasında en büyük etkenin hayvan verimi olduğu söylenebilir. Türkiye'de hayvan başına süt verimi AB ülkelerinde 4500 kg. dolaylarındadır. Bu miktar bazı hayvanlarında 8000 kg. kadar çıkmaktadır. Hayvan popülasyonu yönünden dünyada önde gelen on ülkeden biri olan Türkiye hayvan başına verimin düşüklüğü nedeniyle üretimde istediği düzeye gelememektedir (Anonim, 1990 c).

Çizelge 66.a' da süt ve mamulleri sanayi üretimi incelendiğinde sektörün üretiminin 1984 yılına kadar gerilediği sonra çok düşük oranlarda da olsa artma eğiliminde olduğu gözlenmektedir. 1981 yılında 1993 yılına kadar süt üretimi ancak %8,13 oranında artmıştır. Tarıma dayalı sanayi üretimi içinde süt ve mamulleri üretiminin payı 1981 yılında %7.78, 1985 yılında %5.99, 1993 yılında %4,31'dir Sektörün gıda sanayi içindeki payı ise 1993 %9.53'tür (Çizelge 8, Çizelge 29, Çizelge 32, Çizelge 50).

Süt ve mamulleri tüketimi de üretime paralel bir gelişme göstermiştir. 1993 yılında 1981 yılına göre tüketim %10.93 artmıştır. Beslenme konusunda yapılan araştırmalarda yaşamın her çağında ihtiyaç duyulan temel besin öğlerinin karşılanmasında süt ve süt mamullerinin önemi büyüktür. Sütün yararlarının bilinmesine karşın Türkiye'de süt tüketimi kişi başına 125 lt. civarındadır (Anonim, 1990 c).

Hammadde ile başlayıp, ikmal ve üretim sorunlarını köklü bir şekilde çözmüş bulunan gelişmiş ülkelerin tüketim kalıplarının da aynı paralelde ve çok gelişmiş olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkeler süt tüketimini teşvik etmek amacı ile ortak reklam kampanyalarından, okullarda süt programlarına kadar uzanan bir çizgide sürekli aşamalar kaydetmektedir. Tüketicinin teşviki alanında batıdaki en önemli uygulama "Okul sütü programları"dır. Kimi ülkelerde teşvik sistemi sayesinde artan süt üretiminin doğurduğu stoklardan kurtulmak için böyle bir programa başvururken, kimi ülkelerde süt içme alışkanlığının sağlanması ve bu yolla nesillerin daha sağlıklı gelişmesi amacıyla böyle programlara başvurulmuştur (Anonim, 1987 a).

Sütün tüketimini artırmak için en etkili yol TV, radyo, basın yoluyla ulaşmaktır. Ancak dış ülkeler gelecek nesillerini sağlıklı yetiştirmek için bir çaba harcıyıp , KDV oranlarını çok düşük tutarken hatta, İngiltere, İrlanda ve Portekiz gibi ülkelerde bu oran sıfır düzeyinde iken Türkiye'de aromalı sütün temel gıda sayılmaması %10 KDV oranı uygulanması bir çelişki, önemli bir sorundur (Anonim, 1990 c).

Çizelge 66 b'de süt ve mamulleri üretim ve talebinin ürünlere göre dağılımı verilmiştir. Yoğurt üretimde ve talepte en büyük paya sahip üründür. Yoğurdu,

tereyağı, beyaz peynir ve süt izlemektedir. Tereyağı ve beyaz peynirde üretim talebi karşılamamaktadır.

Çizelge 66.b. Süt ve Mamulleri Sanayi Üretim ve Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İÇ TALEP				ÜRETİM			
	Miktar	%	Değer	%	Miktar	%	Değer	%
İşlenmiş İçme Sütü	285	21.67	1878	7.82	285	21.90	1878	8.00
Yoğurt	660	50.19	6038	25.15	660	50.73	6038	25.72
Beyaz Peynir	164	12.47	4514	18.80	161	12.38	4439	18.91
Kaşar Peyniri	39	2.97	2187	9.11	39	3.00	2170	9.24
Diğer Peynirler	39	2.97	2145	8.94	39	3.00	2129	9.07
Tereyağı	122	9.28	1649	26.88	117	8.99	6190	26.37
Süt Tozu	6	0.45	108	0.45	--	--	631	2.69
Diğerleri	--	--	684	2.85	--	--	--	--
TOPLAM	1315	100.00	24003	100.00	1301	100.00	23475	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S. 47-49.

Türkiye'de süt üretiminin %66'sı inek sütü, %21 kadarı koyun sütü, %10 kadarı keçi ve %3'ü de manda sütüdür. Süt üretiminin %33'ü peynir çeşitlerine dönüştürülmekte, bunu tereyağı izlemektedir (Anonim, 1990 c).

4.2.2.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer

Süt ve mamulleri sanayinin girdi çıktı ve katma değerindeki gelişimi Çizelge 67.a ve 67.b 'de verilmiştir.

Süt ve mamulleri sanayinde girdi kullanımı 1990 yılında 1981 yılına göre %216,62 artmış, çıktı %246,53 artmıştır.Çıktıdaki artış girdideki artıştan fazla olduğu için katma değerde bu durumdan olumlu etkilenmiştir. Katma değer 1981 yılına göre 1990 yılında %335,57 artmıştır. (Çizelge 67.a) 1987 yılından sonraki artışlarda süt Teşvik Priminin etkisinin olduğu söylenebilir.

Çizelge 67.a. Süt ve Mamulleri Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi		Çıktı		Katma Değer	
	İndeks	İndeks	İndeks	İndeks	İndeks	İndeks
1981	8019	100.00	10713	100.00	2694	100.00
1982	10984	136.98	14713	137.34	3728	138.39
1983	9548	119.07	14445	134.84	4897	181.79
1984	11527	143.75	16927	158.00	5399	200.43
1985	11554	144.48	17242	160.95	5688	211.14
1986	12548	156.48	19145	178.71	6597	244.80
1987	14748	183.92	23397	218.40	8649	321.03
1988	17266	215.31	26954	251.60	9688	359.63
1989	21372	266.52	31957	298.31	10586	392.93
1990	25390	316.62	37124	346.53	11734	435.57

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Çizelge 67.b. Süt ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi (%)		Çıktı (%)		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	35.42	64.58	33.67	66.33	28.47	71.53
1982	32.37	67.63	30.26	69.74	24.03	75.97
1983	37.97	62.03	33.46	66.54	94.66	75.34
1984	35.39	64.61	34.82	65.18	33.59	66.41
1985	40.49	59.51	35.13	64.87	24.25	75.75
1986	46.00	54.00	38.78	61.22	26.79	73.21
1987	38.61	61.39	32.46	67.54	21.99	78.01
1988	35.30	64.70	29.73	70.27	19.82	80.18
1989	37.59	32.41	32.59	67.41	22.50	77.50
1990	35.64	64.36	31.89	68.11	23.76	76.24

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Çizelge 67.b incelendiğinde devlet sektörünün bu alanda verimsiz olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sektörde işyerleri sayısı bakımından devletin daha çok payının olduğu belirtilmiştir. Devlet 1990 yılı itibarıyla işyerlerinin %55'ine sahipken sektörün bu yılda kullandığı girdinin ancak %35.64'ü devlet sektörü tarafından kullanılmış ve çıktıdaki payı %31.89 olarak girdideki orandan daha az olmuştur. Katma değerde devletin payı ise %23.76'dır. Özel sektörün girdideki payı 1990 yılı itibarıyla %64.36, çıktıdaki payı %68.11 ve katma değerdeki

payı %76.24'dür. Özel sektörün süt ve mamulleri sanayinde devlet sektörüne göre etkinliği fazladır.

4.2.2.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler

Süt ve mamulleri sektöründe 1981-1990 yılları arasındaki sabit sermayeye yapılan ilavelerin durumu ve sektörel dağılımı Çizelge 68' de verilmiştir.

Süt ve mamulleri sanayine genelde artan oranda yatırım yapılırken yıllara göre bir istikrar olmayıp bazı yıllarda az bazı yıllarda daha çok yatırım gerçekleşmiştir. 1981 yılına göre 1990 yılında süt ve mamulleri sanayinde yapılan yatırımlar %434.35 artmıştır.

Çizelge 68. Süt ve Mamulleri Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler		Sabit Serm. İlaveler (%)	
	Değer	İndeks	Devlet	Özel
1981	328	100.00	18.60	81.40
1982	559	170.44	20.01	70.99
1983	1010	307.82	46.50	53.50
1984	622	189.58	41.96	58.04
1985	448	136.55	24.47	75.53
1986	1050	320.10	28.52	71.48
1987	847	258.18	19.39	80.61
1988	993	302.64	33.44	66.56
1989	871	265.46	2.78	97.22
1990	1753	534.35	0.33	99.67

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

1984 yılından 1987 yılına kadar 45 işletmeye teşvik verilmiştir. Teşvik edilen işletmelerde hem yeni yatırımlar, hem de modernizasyon yatırımları yapılmıştır. 1987 yılında teşvik belgesi alan 23 işletmeden 10 adedi yeni yatırımdır, 13 adedi de modernizasyon ve darboğaz giderme yatırımlarıdır (Anonim, 1990 d). 1991-1993 yılları arasında 32 özel ve kamu kuruluşuna süt ve süt mamulleri üretim tesisleri için yatırım teşvikleri verilmiştir. Bu yatırımlardan bir bölümü gerçekleştirilememişse de 378355 ton/yıl kapasite ilavesinin olacağı tahmin edilmektedir (Anonim, 1995).

Devletin sektöre yaptığı yatırımların, özel sektöre oranla daha az olduğu görülmektedir. 1981 Yılında sektöre yapılan yatırımların %18.60'ı devlet tarafından

gerçekleştirilirken, %81.40'ı özel sektör tarafından yapılan yatırımlardır. 1983 Yılında devletin yatırımlardaki payının artmasının sebebi 1983 yılında SEK'e ait Ankara Lalahan Fabrikası'nın kurulmasıdır. 1990 Yılına gelindiğinde devletin sektöre yapılan yatırımlardaki payı ancak %0.33 iken, bu yılda süt ve mamulleri sanayine yapılan yatırımların %99.67'i özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir.

4.2.2.1.5. Dış Ticareti

Türkiye'de sanayi anlamındaki süt ve mamulleri üretimi çok kısa bir geçmişe sahip olması nedeniyle dış pazarlarda rekabet edebilecek kuruluş sayısı azdır. Modern işletmeler olsa bile geriye doğru süt hayvancılığındaki olumsuzluk yüzünden kapasite kullanımı düşük ve iç tüketim ancak karşılanabilmekte hatta bazı süt ürünlerinde karşılanamamaktadır. Bir çok süt ve mamulleri ürünü miktar ve kalite yönünden Avrupa ülkeleri ile bir rekabet gücü ortaya koyamadığı gibi süt ve mamulleri üreten kuruluşlar ihracatçı ülkelerin uyguladığı korumacı politikalarla da müdahale edecek desteği bulamamışlardır (Anonim, 1987 a).

Sektördeki bu olumsuzluklar nedeniyle üretimde ve ihracatta bir düzey tutturulması mümkün olmaktadır. Bu duruma göre Türkiye'nin 1981-1993 yılları arasında süt ve mamulleri sanayinin ihracatı Çizelge 69 a'da verilmiştir.

Çizelge 69.a. Süt ve Mamulleri Sanayi
İhracatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlara Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1981	2683	100.00
1982	824	30.74
1983	570	21.26
1984	655	24.41
1985	831	31.00
1986	1040	38.78
1987	907	33.81
1988	1111	41.42
1989	934	34.82
1990	974	36.33
1991	799	29.76
1992	949	35.38
1993	1057	39.40

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

Çizelge'de de görüldüğü gibi 1981 yılından sonra ihracatta gerileme olmuş bu yıldaki değere 1993 yılına kadar ulaşamamıştır. İhracatta bir istikrardan bahsetmek mümkün değildir, 1981-1993 yılları arasında heryıl değişik miktarlarda ihracat yapılmıştır. Türkiye'de hayvancılığın ve sanayinin yapısına bağlı olarak süt mamulleri ihracatı halen önemsiz düzeydedir.

Süt ve mamulleri sanayi ihracatının imalata sanayi ihracatındaki payı 1981 yılında %1.03, 1985 yılında %0.16 ve 1993 yılında %0.11'dir. Gıda sanayi ihracatı içindeki payı ise 1993 yılı itibarıyla %0.55'tir (Çizelge 11; Çizelge 23; Çizelge 35; Çizelge 54.c).

Çizelge 69.b. Süt ve Mamulleri Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İHRACAT			
	Miktar	%	Değer	%
Süt ve Krema	0.00	0.00	0.00	0.00
Yoğurt ve Ayran	0.10	2.86	1.00	0.82
Süt Tozu	0.00	0.00	0.00	0.00
Tereyağı	0.40	11.43	18.00	14.75
Kaşar Peyniri	0.00	0.00	1.00	0.82
Beyaz Peynir	1.00	28.57	27.00	22.13
Diğer Peynirler	2.00	57.14	54.00	44.26
Diğerleri	0.00	0.00	21.00	17.22
TOPLAM	3.50	100.00	121.00	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S. 51.

Süt ve mamulleri ihracatı içinde peynir ve çökelek en büyük paya sahip ürünlerdir. Süt olarak sektörün hiç ihracatı yoktur. İhracatta peynir ve çeşitlerinden sonra tereyağı ve yoğurt en önemli paya sahip ürünlerdir. Çizelge 69. b'ye göre peynir ve çeşitlerinin ihracat değerindeki payı %66.39, ihracat miktarındaki payı %85.71'dir. Tereyağının ihracat değerindeki payı %14.75, miktardaki payı %11.43, ayran ve yoğurdun ihracat değerindeki payı %0.82, ihracat miktarındaki payı %2.86'dır.

Süt ve mamulleri ürünleri sanayi ihracatı tereyağı, yoğurt ve ayran olmak üzere başta S. Arabistan, Kuveyt, Libya ve Irak başta olmak üzere genellikle Orta

Doğu ülkelerindedir. Peynir ihracatı diğer süt mamullerinden farklı olarak Orta Doğu ülkeleri yanısıra önem sırasına göre Avusturya, ABD, AB ülkeleri ve diğer Avrupa ülkelerine gerçekleştirilmektedir (Anonim, 1990 c). AB ülkeleri ortak tarım politikası çerçevesinde süt üretimini, fiyat istikrarı sağlayarak çiftçiye belirli gelir düzeyini garanti ederek hayvancılık faaliyetlerini sürdürmeyi ve ülke ihtiyacından fazla üretim gerçekleştirerek ihtiyaç fazlası ürünleri AB dışındaki ülkelere ihracat sübvansiyonları ile destekleyerek satmayı amaçlamaktadır. Her yıl çiğ süt için bir fiyat belirlenerek çiftçinin bu fiyatın altında sütünü satması engellenmektedir. Böylece üretici korunmaktadır. Sanayi işletmeleri ise ürettikleri ürünlerden ihtiyaçları fazlasını oluşturan müdahale stoklarına satabilmekte ve iç tüketim fazlası ürünler müdahale stoklarında alınarak AB dışındaki ülkelere ihraç edilmektedir. İhracatçı firmalar belirlenen ihracat sübvansiyonlarından yararlandırılmaktadır. AB bir yandan ihracatı sübvansiyonla ederken diğer yandan kendi sanayini koruyucu önlemleri ve ithalattan yüksek oranlı gümrük vergisi ve fonlar almaktadır.

AB'nin yüksek gümrük duvarları bu ülkelere Türkiye'nin süt mamulleri ihracatını olanaksız kılarken, AB'nin ihracat sübvansiyonları ile desteklenmiş ürünleri karşısında, ihracat teşviklerinden yoksun Türkiye'nin ürünlerinin üçüncü ülke pazarlarında rekabet şansını da ortadan kaldırmaktadır (Anonim, 1992 d).

Türkiye'nin sahip olduğu imkanlar nedeniyle Orta Doğu pazarı ihracat şansının diğer pazarlara göre en yüksek olduğu bir pazar görünümündedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi AB'nin ihracat destekleri burada da etkili olarak Orta Doğu pazarında rekabet etmemizi güçleştirmektedir.

Gerek iç pazarlarda gerekse dış pazarlarda süt mamulleri açısından büyük destek ve imkanlara sahip ülkelerle rekabet edebilmek için süt üreticilerinin ve süt mamulleri üreten kuruluşların desteklenmeleri ve bu desteğin de rakip ülkelerle boy ölçüşebilir nitelikte olması bir zorunluluktur (Anonim, 1987 a).

Süt ve mamulleri sanayi ihracatının tarıma dayalı sanayi ihracatındaki payı 1981 yılında %1.03, 1985 yılında %0.16 ve 1993 yılında %0.11'dir. Gıda sanayi ihracatı içindeki payı ise 1993 yılı itibarıyla %0.55'tir (Çizelge 11; Çizelge 23; Çizelge 35; Çizelge 54.c).

Türkiye süt ve mamulleri sanayi ithalatında önemli payı olan Avrupa ülkeleri uyguladıkları korumacılık ve destekleme politikaları ve Türkiye tarımını ve tarıma dayalı sanayi sektörünü olumsuz etkilemiştir. Bu ülkelerde oluşan büyük süttozu ve tereyağı stoklarının eritilmesi amacıyla sağlanan destekler ve Türkiye'de uygulanan dış ticaret liberasyonu politikaları ile sanayicisi ve haksız rekabet ortamının engellenmesi gerektiği vurgulanmıştır (Anonim, 1987 a).

Çizelge 70.a. Süt ve Mamulleri Sanayi
İthalatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İthalat	
	Değer	İndeks
1981	1180	100.00
1982	92	7.77
1983	281	23.78
1984	1152	97.63
1985	3398	228.00
1986	1597	135.30
1987	1736	147.10
1988	1194	101.20
1989	1184	100.30
1990	2848	241.40
1991	3185	269.90
1992	4500	381.40
1993	2798	237.10

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

Çizelge 70.a'da da görüldüğü gibi 1984 yılından itibaren süt mamulleri ile ilgili gümrük vergilerinin indirilmesi ve fona ödeme yapmak kaydıyla ithalata izin verilmesi sonucunda ithalatta artış kaydedilmiştir. Bu dönemde en çok süttozu ve peynir ithalatında artış olmuştur. Daha sonra peynir ithalatı 1985 yılında en yüksek değerine ulaşmış sonra iç pazarda beklenen ilgiyi bulamamış ve ithalat gerilemeye başlamıştır. Süttozu ve peynir ithalatı özellikle Batı Anadolu'da süt sanayinin çığ süt talebini etkileyerek süt hayvancılığı açısından kritik bir dönemin yaşanmasına da yol açmıştır. Bu dönemde uygulamaya konulan yem sübvansiyonu ile üreticinin daha fazla zarar görmesi önlenmeye çalışılmıştır (Anonim, 1990 c).

Süt ve mamulleri sanayi ithalatının tarıma dayalı sanayi ithalatındaki payı 1981 yılında %3.38, 1985 yılında %3.92 ve 1993 yılında %0.90'dır. (Çizelge 13; Çizelge 25; Çizelge 55 c).

Çizelge 70.b incelendiğinde süttozunun ithalatta en büyük paya sahip ürün olduğu görülmektedir. Süttozunun ithalat miktarındaki payı %34.13 ve ithalat değerindeki payı %33.74'dür. Süttozu ithalatı peynir ve tereyağı ithalatı izlemektedir. Peynir ithalat (tüm çeşitleri) miktarı sektörün toplam ithalat miktarının %30,54'ü ithalat değerini toplam ithalat değerinin %25.07'dir. Tereyağ ithalat miktarı sektörün toplam ithalat miktarının %33.53'ü, ithalat değerinin %23.22'dir.

Çizelge 70.b. Süt ve Mamulleri Sanayi İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İTHALAT			
	Miktar	%	Değer	%
Süt ve Krema	0.30	1.80	4	1.24
Süt Tozu	5.70	34.13	109	33.74
Tereyağı	5.60	33.53	75	23.22
Kaşar Peyniri	0.10	0.60	1	0.31
Beyaz Peynir	3.40	20.36	37	11.45
Diğer Peynirler	1.60	9.58	43	13.31
Diğerleri	—	—	53	16.64
TOPLAM	16.70	100.00	323	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S. 51.

4.2.2.2. Sorunlar

1.Hammadde Sorunu

Sektörün hammaddesi olan sütün yeterli miktarda ve kalitede elde edilememesi en temel sorunlardan birisidir. Türkiye hayvan potansiyeli bakımından dünya ülkeleri arasında üst sıralarda yer alırken hayvan başına verim düşük olduğu için hammadde sorunu yaşanmaktadır.

1968 Yılında AB 25 Milyon inekle 88.6 Milyon ton süt üretirken, 1993 de 23 Milyon inekle 112.5 Milyon ton süt üretmiştir. Hayvan başına verimliliği ise ortalama 5500lt/Yıl üzerinde olduğu ifade edilmektedir.

Türkiye'de sığır sayısının 11 milyon olduğu, bunların içinde 6 milyon süt ineği olduğu ifade edilmektedir. Bu AB süt ineği varlığının %30'u kadardır. Süt verimi 600- 900lt/yıl'dır. Türkiye'de bu 6 milyon dolayındaki süt hayvanı varlığı ile 9 milyon/ton süt üretilmekte bu süt üretiminde AB süt üretiminin %9'u kadar olduğu ifade edilmektedir (Anonim 1995).

Hayvan varlığının yerli ırklardan oluşması, küçükbaş hayvan sütlerinin toplam süt üretiminin 1/3'üne varan bir oranda bulunması, yerli sığırlara ait laktasyon süresinin kısa olması, hayvancılığın meracılığa dayalı yapılması ve meraların düşük verimli olması, yem üretiminin istenilen düzeyde olmaması nedeniyle yemin üretici aşamasındaki çiğ süt maliyetinin %50-70'ini oluşturması verimi ve dolayısıyla üretimi olumsuz etkilemektedir (Anonim, 1990 c). Hayvancılığın doğal koşullara bağlı oluşu üretimde mevsimler itibarıyla miktar dalgalanmalarına neden olarak işletmeleri zor durumda bırakmakta bu koşullar sektördeki işletmeleri atıl kapasite ve yüksek stokla çalışmaya zorlamaktadır (Anonim, 1987 a). Hammaddede bu miktarla ilgili sorunlar yanında ikinci sorun hammaddenin kalite sorunudur. Hijyenik kurallara dikkat etmeden yapılan sağım soruncunda sütlere aşırı derecede bakteri bulaştığı belirtilmektedir. Birçok üreticinin soğutma olanaklarından yoksun olması nedeniyle sütlerin bakteri yükü daha da ağırlaşarak fabrikaya verildiği, doğal olarak böyle sütlerden iyi bir ürün elde edilemediği ve üretimde standart tutturamadığı ifade edilmektedir.

Büyük kapasiteli özel kesim fabrikalarında bu konuya özen gösterilmekte ve kendilerine süt sağlayan üreticilere bu yönde eğitim verilmektedir. Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu tarafından da soğutulmuş sütlere prim ödenmek suretiyle bir iyileştirme çalışması içine girilmiş bulunmaktadır. Bu tür çalışmalarının "mücadele kampanyası" biçiminde yaygınlaştırılmasının olumlu sonuçlar ortaya çıkaracağı ifade edilmektedir (Anonim, 1992 d).

Türkiye'de genel olarak küçük üretim birimlerinde üretilen az miktarda sütün, süt mamulleri üreten kuruluşlara akışı da zor olmaktadır. Bu hem taşımada yüksek maliyet hem de üretilen mamulün kalitesinin düşmesine sebep olan diğer bir olumsuzluktur (Anonim, 1987 a).

2.Finansman Sorunu

Türkiye'de birçok sanayi kolunda olduğu gibi süt sanayinde de finansman sorunu yaşanmaktadır. Kar marjının dar olduğu sektörde yüksek faizli kredinin getirdiği yük ağır olmaktadır. Süt ve mamulleri sektöründe faaliyet gösteren kuruluşlar ürettikleri mamulün niteliği nedeniyle yoğun işletme sermayesine ihtiyaç duymaktadırlar. Faaliyet olanlarının doğal sonucu olarak çeşitli nedenlerle yüksek stoklarla çalışmak zorunda olan kuruluşlar öncelikle, kullandıkları hammaddenin

mevsimlere göre değişen miktarlarda üretiliyor olması sözkonusu işletmelerin sütün bol olduğu mevsimlerde daha fazla süt alarak stoklamayı gerekli kılmaktadır. Bu nedenle söz konusu kuruluşların kredi ihtiyaçlarını karşılamaları için uygun faizli krediye ihtiyaçları vardır (Anonim, 1987 a; Anonim, 1992 d).

3. Standart Mevzuat ve Kontrol Sorunları

Standartlar gerek üretici ve tüketicilere, gerekse ulusal ekonomi ve dünya ticaretine çok çeşitli yararlar sağlamaktadır. Gıda sanayinde standart uygulaması, Türkiye gibi gıda sanayininin daha çok küçük ilkel ellerde olduğu ülkelerde zorlaşmaktadır. Fakat bu sektörün gelişmesi için standardizasyonun katkısı önemlidir. TSE tarafından süt ve mamulleri ile ilgili 15 kadar standart çıkarılmıştır. Gıda mevzuatı kapsamında süt ve süt mamulleri ile ilgili mevzuat günün koşullarına ve teknolojisine uygun değildir. 1936'larda çıkarılmış olan Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile buna bağlı olarak gıda maddeleri tüzüğü 1952'de hazırlanmış ve 1980'de güncelleştirilmiştir. Ancak Gıda Maddeleri Tüzüğü'ne göre üretilen gıda sektörü oldukça dinamik bir sektördür. Gelişen teknolojiye bağlı olarak yeni ürünler elde edilmekte ve bunların önemli bir kısmı süt sanayini ilgilendirmektedir. Sektördeki bu hızlı değişime ancak 17 yılda değişiklikleri tamamlanabilen Gıda Maddeleri Tüzüğü ayak uyduramamaktadır. Gelişmiş ülkelerin hemen tümünde gıda ile ilgili kurumların yetkili kıldığı kişilerden oluşan komisyonlar, önlerine çıkan sorunları kısa sürede çözüme oluşturarak yürülüğe koymaktadırlar. Türkiye'de mevzuat ve standartların yetersizliği yanında denetimin de çeşitli kuruluşlarca yapılıyor olması sektörle ilgili yeterli ve etkin denetimi zorlaştırmaktadır (Anonim, 1987 a; Anonim, 1992 d).

4. İşçilik ve Personel Sorunu

Tüm sanayi dallarında olduğu gibi süt sanayindeki gelişme de uzmanlaşma ihtiyacını doğurmuş dolayısıyla süt teknolojisi eğitim ve öğretimine başlamak zorunluluk olmuştur. Türkiye'de bu sanayi dalına yönelik ilk olarak Ankara Ünivesitesi Ziraat Fakültesi Süt Teknolojisi Bölümünde 1968 yılında eğitim ve öğretim vermeye başlanmıştır. Ancak süt fabrikalarında orta seviyede çalışacak teknik eleman yetiştiren veya halen işletmelerde çalışan elemanların bilgi ve becerilerini artıracak eğitim programı veren kuruluşlar malesef gelişmemiştir. Bu

düzeydeki elemanlar fabrikada kendi kendilerine tecrübe kazanırken gerek makinalarda gerekse işlenen ürünlerde büyük zararlara neden olabilmektedirler.

5.Pazarlama Sorunu

Sektörde kullanılması teknolojik zorunluluk olan bazı ambalaj materyali ithalata dayalı olarak elde edilmektedir. Bu materyale uygulanan Gümrük Vergisi ve fonlar maliyeti direk etkileyen faktörlerdir. Bu tür ambalaj, kullanılmadığında pazarlamalarında zorluk çekilen, kullanıldığında da ithalattaki fonlardan dolayı tüketiciyi olumsuz etkileyen bir sorundur.

Pazarlamada soğuk zinciri, en önemli unsurlarındandır. Süt ve mamulleri sanayinde sütün toplanmasında soğutma ve soğuk depolama sorunları devam etmektedir.

6.Talep Yetersizliği Sorunu

Genel olarak tüketiciye temel gıda maddesi olan süt ve ürünlerini değer ve önemi konusunda bir bilinçsizlik hakimdir. Aynı bilinçsizlik sütün tehlikeleri konusunda devam etmekte bakteri yuvası haline gelmiş kesilmemesi için içine çamaşır sodası katılmış sulu sütler sokak aralarında açık şekilde satılmakta ve tüketici bu sütleri fiyatı biraz daha düşük diye tercih etmekte, resmi makamlarlarda bu durumu kontrol etmemektedir (Öner, 1980). Bu koşullarda tüketilen süt üretim birimlerinde haksız rekabete neden olmakta çağdaş tesislerin gelişmesini engellemektedir.

7.Teknoloji Sorunu

Türkiye'de süt ve mamulleri sektöründeki işletmelerin çoğunluğunun küçük boyutlu olması kalite kontrol sisteminin kurulmasına uygun alet ve ekipman kullanılmasına maliyette meydana getireceği artışlardan dolayı imkan vermemektedir. AB ülkeleri standardına uygun az sayıda işletme vardır. Ayrıca modern alet ve makineleri kullanan işletmelerin bu ihtiyaçlarını ve yedek parçalarının gümrüklü gelmesi işletmeleri güç durumda bırakmakta ve sorun yaratmaktadır. Zaten dış pazarda rekabet şansı az olan sektörün tesis tamir ve bakım maliyetlerindeki artışla da fiyatlarını yükseltmesi dış pazarda büyümeyi engellemektedir.

8. İthalat Sorunu

Türkiye'nin AB ülkelerinden yaptığı ithalat nedeniyle iç pazarda üretici aleyhine gelişen koşullar, süt sanayinde kullanılmayan kapasitelerin doğmasına neden olmuştur ve süt üreticilerini olumsuz etkilemiştir (Anonim, 1987 b).

Buraya kadar değinilen sorunların tümü birbirini etkileyen bir bütünün parçalarıdır. Bir tanesinin uygulanmaması tüm sektörü olumsuz etkilemektedir. Konuyu bir bütün olarak ele alıp ciddiyet ve kararlılıkla sorunlara yaklaşıldığında çözüm konusunda olumlu sonuçlar alınabileceği söylenebilir. Sektör üretiminden tüketime üreticisi, sanayicisi ve pazarlama sistemi ile beraber bir bütün şeklinde düşünülerek bu bütünlük içinde üretilecek politika ve programlar sektörü olumlu etkileyecektir.

Sektördeki bu sorunlara göre;

1-Sektörün kendi kendine yetersiz hale getirilmesi. Hem hammadde olarak çiğ sütün yeteri kadar ve uygun kalitede, hem de çeşitli ürünlerin tüketici talebini karşılayacak miktar ve kalitede üretilmesi ile ilgili tedbirlerin alınması,

2-Sektörde ilkel ve geri teknolojinin iler ve gelişmiş teknolojiye haksız rekabetinin önlenmesi çağdaş ve optimum etkinlikle çalışacak nitelikte bir süt endüstrisinin oluşturulması,

3-Tam üye olarak Türkiye'nin aralarına girmeye gayret ettiği AB ülkelerinde uygulanan ve ABD'de de geçerli olan sütçülük politikalarıyla ilgili gelişmeler dikkate alınmalıdır. Yakın bir tarihte AB ile gümrük birliği göz önünde tutularak sektörün haksız rekabetle karşı karşıya bırakılmaması, AB'nin Türkiye'ye uyguladığı kota, fon vs. gibi yaptırımların dikkate alınarak karşı önlemlerin alınması genel politika olarak belirlenmiştir. Ayrıca çevre faktörü sebebiyle, AB ülkelerine girecek süt ve mamulleri ambalajlarının toplanarak geri gönderilmesi şartı bu ülkeleri ihracatı engelleyen diğer bir faktördür. Oysa AB'nin Türkiye'de satılan ürünleri için böyle bir yaptırım yoktur. Bu konuda, karşı tedbir uygulanması bir zorunluluktur (Anonim, 1995).

4.2.3. Sebze ve Meyve İşleme Sanayi

Meyve ve sebze işleme sanayi ISIC'a göre 3113 kod numarası ile sınıflandırılmış gıda sanayi alt koludur. DPT'nin ISIC'a göre yaptığı sınıflandırma

- Meyve-sebze konserveleri,
- Dondurulmuş meyve-sebze,
- Kurutulmuş sebze,
- Domates salçası,
- Meyve suyu ve konsantresi,
- Salamura zeytin,
- Kuru incir,
- Çekirdekli, çekirdeksiz kuru üzüm,
- Kuru kaysı,
- Diğer kurutulmuş meyveler,
- İç fındık ve fındık mamulleri,
- Reçel marmelatı,
- Kavurulmuş kuruyemiş ve leblebi,

meyve ve sebze işleme sanayinde üretilen ürünler kapsamındadır. Türkiye'de toplam meyve ve sebze üretiminin ancak %15'nin bu şekilde işlendiği sektörün geliştiği ülkelerde ise bu oranın %25-35'lere çıktığı belirtilmektedir Demir 1987'ye göre (Baykal ve Ark., 1989).

Türkiye, Dünya'da bahçe bitkileri yetiştirme potansiyeli çok yüksek olan nadir ülkelerden biridir. 27.7 Milyon hektarlık tarım alanına sahip Türkiye'nin tarım alanlarını %6.3'de meyvecilik, zeytincilik ve bağcılık yapılırken %1-2'sinde sebzeçilik faaliyeti sürdürülmektedir. Yıllık meyve ve sebze üretiminin 30 Milyon ton olarak gerçekleştiği, ancak bunun %25-30'nun yani 1/3'nün üretimden itibaren pazarlama aşamasına gelinceye kadar nakliye, depolama, ambalajlama gibi muhafazaya bağlı ortamın yetersizliği nedeniyle çürüdüğü ve bozulduğu belirtilmektedir (Anonim, 1994 d).

Türkiye'de hemen hemen bütün meyve türlerinde üretim yapılmakta yurt içi talep karşılandıktan sonra dış ticarete önemli katkılarda bulunmaktadır. Türkiye'de meyve yetiştiriciliği Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren büyük gelişmeler kaydetmiştir. Ancak birim alandan alınan ürün miktarı meyveciliği ileri olan birçok ülkeden çok düşüktür. Elma , armut, ayva, şeftali, kaysı, kiraz, vişne, erik ve sert kabuklu meyvelerden fındık, ceviz, antepfıstığı, badem üzümü meyvelerden çilek, turunçgiller, zeytin, incir, Türkiye'de yetişen meyve türlerinin en önemlileridir.

Türkiye'de iyi bir kiraz ve vişne ekolojisi vardır. Vişne esas olarak vişne suyu ve reçel endüstrisinde kullanılmaktadır. Fındık alanları üretim ve dış satımı bakımından Türkiye birinci sıradadır. Üzümsü meyvelerden en çok önem verileni olan çilek, reçel, meyve suyu ve pasta endüstrisinde kullanılmaktadır. Zeytin yetiştiriciliğinde ise Türkiye, İtalya, İspanya ve Yunanistan'dan sonra 4. durumdadır. Dünyada en kaliteli kuru incir de Türkiye'de yetişmektedir. Türkiye'nin meyve potansiyelindeki bu olumluluk yanında bugünkünden çok daha fazla bir yetiştirme potansiyeline sahip olduğu belirtilmektedir.

Türkiye'nin sebze üretimi ise tarımsal üretimin en karlı birim alandan en yüksek geliri sağlayan dallarından biridir. Sebze tarımı Türkiye'de düzenli ve dengeli bir gelişme göstermektedir. Sebze üretim miktarı 20 Milyon ton dolayındadır. Türkiye bu üretim değeriyle Çin, Hindistan, Rusya ve ABD'nin arkasında 5. sırayı almakta ve dünya sebze üretiminin %4'nün gerçekleştirmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1990'lara kadar sebze ekiliş alanlarında ekiliş alanları hemen hemen aynıken üretimde %50'ye yakın artış vardır. Sebze üretiminde Türkiye'nin en ağırlıklı üç bölgesi Ege, Akdeniz ve Marmara'dır. Dünyada kişi başına sebze tüketimi 94kg'dır. Türkiye'de ise kişi başına sebze tüketimi 136kg'dır. Türkiye'de kültürü yapılan sebze türü sayısı oldukça yüksek olup 40 kadar sebze türünün yetiştiriciliği vardır. Sebze üretiminin önemli bir bölümü taze olarak iç pazarda değerlendirilmektedir. %7-8 oranında bir bölümü sanayide hammadde olarak kullanılmaktadır. Sanayide kullanılan sebzelerin başında domates gelmekte olup ülke domates üretiminin %20'si salçaya işlenmektedir. Sanayide işlenen sebzeler sırayla patlıcan, fasulye, bakla, bamya, bezelye, kabak, enginar, biber ve hıyardır. Genelde yaygın işleme biçimi salça, konserve ve turşudur. Son yıllarda derin dondurma ve kurutma sanayinde de gelişmeler başlamıştır. Sanayi sebzeciliği özellikle Ege ve Marmara Bölgelerinde de gelişmiştir. Üretilen sebzelerin yalnızca %2-3'lük bölümü dış ülkelere satılmaktadır (Anonim, 1992 e).

4.2.3.1. Gelişimi ve Mevcut Durumu

Türkiye'de sebze ve meyvelerden işlenmiş olarak yararlanma, yani sanayi süreci 1960'lardan itibaren gelişme göstermeye başlamıştır. Daha önceki yıllarda küçük imalathanelerde ve evlerde daha çok ailenin ihtiyacı ve bir kısmını da satışa sunmak üzere konserve, salça, reçel, marmelat şeklinde sebze ve meyveler değerlendirildiği belirtilmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren başlayan ve 1990'lara kadar gelişen, son teknolojilerin kullanıldığı tesislerde özellikle konserve üretimi, domates salçası üretimi, salamura zeytin üretimi, reçel ve marmelat üretiminde kalite iyileştirilmiştir.

Sebze ve meyve işleme sanayide dondurulmuş meyve ve sebze, konsantreleri ile meyve suyu ve konsantreleri ihracatında olumlu gelişmeler elde edildiği belirtilmektedir (Anonim, 1994 d).

Ancak Türkiye'de yılda 10 Milyon ton meyve üretimi gerçekleşmesine rağmen meyve suyu ve konsantresi üretiminde beklenen artış sağlanamamıştır. 10 Milyon ton meyve üretimi karşısında meyve suyu ve konsantre üretiminin 89 bin ton olarak gerçekleşmesi bu durumu doğrulamaktadır.

4.2.3.1.1. İşyeri ve İstihdam

Sebze ve meyve işleme sanayinde Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı (TKB) Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı Gıda Sanayi Envanterine göre çeşitli büyüklüklerde 25 adet kuru üzüm, 45 adet kuru incir, 21 adet kuru kaysı, 6 adet kurutulmuş sebze, 73 adet turşu, 10 adet salamura yaprak, 10 adet meyve konservesi, 31 adet sebze soneservesi, 43 adet domates salçası, 2 adet biber salçası, 3 adet hazır yemek, 2 adet soyulmuş domates, 154 adet yeşil zeytin, 3373 adet siyah zeytin, 164 adet marmelat ve reçel, 6 adet meyve pulpu, 13 adet konsantre meyve suyu, 20 adet meyve suyu ve 3 adet te dondurulmuş meyve ve sebze sanayi olmak üzere toplam 4004 işletme faaliyet göstermektedir.

Sebze ve meyve işleme sanayi kapsamı öncede belirtildiği gibi, ürünleri yapılarına göre çok değişik şekillerde işleyen birçok işletmeye sahiptir.

Meyve İşleme Sanayi

Türkiye'de meyve suyu üreten işletmelerin sayısının gıda sanayi envanterine göre 36, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Sanayi Araştırma ve Geliştirme Müdürlüğü'ne göre 39 ve de Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.'ye göre de 15 olduğu ifade edilmektedir (Uras, 1991; Anonim, 1993; Şan, 1995). Reçel ve marmelat üretiminde Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Gıda Sanayi Envanterinde 164 işletme olduğundan bahsederken Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Sanayi Araştırma ve Geliştirme Müdürlüğü bu alanda 81 adet tesisin bulunduğunu söylemektedir.

Dondurulmuş meyve ve sebze sanayi için gıda sanayi envanterine göre 3 tesis olduğu söylenirken, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası araştırmalarına göre sektörde bu tür işleme yapan 16 tesisten bahsedilmektedir.

Sebze İşleme Sanayi

Sebze işleme sanayinde işleme şekillerinden birisi olan sebze konservesi üretimi yapan işletmelerin sayısı Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Sanayi Araştırma ve Geliştirme Müdürlüğü araştırmalarına göre 28 adettir. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Gıda Sanayi Envanterine göre ise 31 adet tesis olduğu belirtilmektedir.

Salça üretiminde ise Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Gıda Sanayi Envanteri'ne göre 43 adet salça üreten tesis varken, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Sanayi Araştırma ve Geliştirme Müdürlüğü'ne göre 42 işletme mevcuttur.

Çizelge 71. Sebze ve Meyve İşleme Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990)
(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1981	70	100.00	8196	100.00
1982	73	104.29	9975	121.71
1983	70	100.00	9888	120.64
1984	69	98.57	11337	138.32
1985	71	101.43	11705	142.81
1986	73	104.29	12400	151.29
1987	70	100.00	12287	149.91
1988	77	110.00	13265	161.85
1989	83	118.57	14767	180.17
1990	80	114.29	15762	192.31

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

Görüldüğü gibi sektöre ait işyerleri hakkında çok çeşitli kuruluşların araştırmaları ile çok çeşitli sonuçlar elde edilmiştir.

Türkiye'de meyve ve sebze işleme sanayi üretiminde imalathane niteliğindeki tesislerin ayrı bir yeri vardır. Tesis sayısı itibariyle önemli durumda görülen sektörde bu sayıyı oluşturan imalathanelerin aslında kapasite açısından pek önemli olmadığı bilinmektedir.

Çalışmada verilerinden faydalanılan Devlet İstatistik Enstitüsü'nün küçük işletmeleri dikkate almadan 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre verdiği sebze ve meyve işleme sanayi işyerlerinin ve istihdamın gelişimi Çizelge 71' de verilmiştir.

Sektör işyerleri 10 yılda %14.29 artmıştır, buna karşın istihdam %92.31 artmıştır. Sektörde devlet 1981 yılında 3 işletme ile işyerleri sayısında %4.26'lık paya sahipken 1984 yılında 1 işletmeyle payı kalmamış bu yıldan itibaren sektörde yalnız özel sektör faaliyet göstermiştir.

Sebze ve meyve işleme sanayi işyeri sayısı ile tarıma dayalı sanayi içinde 1981 yılında %2.95, 1985 yılında %3,11 ve 1990 yılında %2.89'luk bir paya sahiptir. 1990 yılı itibariyle gıda sanayi işyerleri içindeki payı ise %9.35'tir (Çizelge 15; Çizelge 27; Çizelge 39; Çizelge 47). Sektörün gerçekleştirdiği istihdam ile de tarıma dayalı sanayi içindeki payı 1981 %2.20, 1985 yılında %2.80 ve 1990 yılında da %3.20'dir. Gıda sanayi toplam istihdamındaki payı ise 1990 yılında %12.20'dir (Çizelge 17; Çizelge 29; Çizelge 41; Çizelge 47).

Çizelge 72'de sebze ve meyve işleme alanındaki tesislere ait kapasitelerle kapasite kullanım oranları verilmiştir. Domates salçası üretim kapasitesi en fazla olan üründür, domates salçası üreten tesisleri kapasite bakımından meyve suyu işleyen tesisler izlemektedir. Sektörde kapasite kullanım oranı genelde düşüktür. En iyi kapasite kullanımına sahip işletmeler dondurulmuş meyve ve sebze işleme sanayi, domates salçası sanayi ve meyve suyu sanayileri iken bunlarında kapasite kullanım oranları %60-70 düzeyinde kalmaktadır.

Meyve İşleme Sanayi:

Meyve işleme sanayinde meyve suyu ve konsantresi mamulleri, kurutulmuş meyve mamulleri, dondurulmuş meyve mamulleri ve meyve reçeli marmelatı ve kompostosu üretilmektedir.

Çizelge 72. Türkiye'de Meyve Suyu, Meyve ve Sebze Konserveleri , Dondurulmuş Meyve Sebze , Salça Üretim Tesisleri Kapasite Kullanım Oranları

TESİSLER	KURULU KAPASİTE (TON)	KAPASİTE KULLANIM ORANI (%)
Berrak Meyve Suyu Konsantre	52300	64
Sitrus Meyve Suyu Konsantre	5600	29
Meyve Püresi	83100	48
Meyve Suyu Nektarı	280600	39
Sebze Konservesi	160000	56
Meyve Konservesi	48000	44
Hazır Yemek Konservesi	42000	59
Reçel - Marmelat	72000	24
Domates Salçası	350000	64
Dondurulmuş Sebze ve Meyve	90000	73
Kurutulmuş Sebze	2300	62
Kuru Üzüm	206000	53
Kuru İncir	105000	35
Kuru Kayısı	30000	31
Fındık	130000	24
Turşu	59000	34
Yeşil Zeytin	17000	25
Siyeh Zeytin	232000	17

Kaynak: ANONİM, TKB, Gıda Sanayi Envanteri, Ankara, 1993 a, S.4.

İlhami SAN, "Tanıma Girdi Sağlayan Sanayiler , Tarım Ürünlerini İşleyen Sanayiler " , Tarım ve Köy Dergisi, Sayı 105, Ankara 1995, S.17.

Meyve suyu ve konsantresi faaliyet gösteren işletmelerden 2-3 tesis tam kapasite civarında faaliyet gösterdikleri ve bu az sayıdaki işletmenin sektörün toplam kurulu kapasitesinin yarından fazlası temsil ettiği belirtilmektedir. Bu sektörde kapasite kullanım oranı berrak meyve suyu konsantresinde %64, meyve suyu nektarında %39, meyve püresinde %48'dir.

Türkiye'de meyve kurutma sanayi kapsamında üretilen asıl mamuller çekirdeksiz ve çekirdekli kuru üzüm ile kuru incirdir. Az miktarda kuru kayısı, vişne, erik vb. üretilmektedir. Kurutulmuş meyve sanayinde kapasite kullanım oranları Çizelge 72'ye göre kuru üzümde %53, kuru incirde%35, kuru kayısıda %31'dir.

Türkiye'de üretilen yaş üzümün %35'i kurutulularak, %25'i yaş sofralık olarak, %3'ü şaraplık ve %37'si pekmez, şıralık vb. şekillerde kullanılmaktadır. Türkiye'de üretilen üzümün yaklaşık 3/4'ü çekirdekli ve 1/4'ü çekirdeksiz üzümdür (Bingöl, 1993).

Dondurulmuş gıda sanayi Türkiye'de 1970'li yılların başında tamamen ihracata dönük üretim yapmak amacıyla faaliyete geçmiş ve kurulu kapasiteye

yapılan ilavelerle üretim ve ihracata önemli gelişmeler sağlamış bir sektördür. Ürünleri ayırma, temizleme, yıkama vb. ön işlemlerden geçirildikten sonra -40 derecede besin ve vitamin değeri ile dış görünümünden birşey kaybetmeden dondurulması faaliyetlerini içerir. Dondurulmuş sebze ve meyve sanayinde 90000 ton/yıl kurulu kapasite mevcuttur kapasite kullanım oranı %73'tür (Çizelge 72). Son yıllarda firmalarca benimsenen sözleşmeli tarım uygulaması, sanayiye uygun girdi kullanımına, üretimin programlanmasına ve kapasite kullanımının artmasına olanak sağlamıştır. Dondurulmuş meyve üretiminin %40'ını çilek üretimi meydana getirmektedir. Çilek üretimini vişne, erik, kiraz ve kaysı izlemektedir (Uras, 1991). Bu konuda ilk faaliyete geçirilen Meybuz (Kayseri) tesisidir. Sadece dondurulmuş meyve üretimi yapan 6 tesis olduğu belirtilmektedir. Dondurulmuş meyve ve sebze üreten tesislerin daha çok Marmara, Akdeniz, Ege ve İç Anadolu bölgelerinde yoğunlaşmıştır.

Meyve işleme sanayinde reçel marmelat ve komposto üreten tesislerin tek başına bu konuda çalışan tesisler olmayıp meyvesuyu, meyve ve sebze konservesi ve kurutulmuş meyve üreten tesisler bünyesinde reçel, marmelat vb. üretimide yapılmaktadır. Çizelge 72'ye göre bu alanda 72000ton üretim yapabilecek kapasite bulunup, kapasite kullanım oranı %24'tür (Bingöl, 1993).

Sebze İşleme Sanayi:

Sebze işleme sanayinde en önemli iki üretim şekli sebze konservesi ve salçadır. Sebze konservesi üretimi için mevcut tesisler en fazla Marmara ve Ege Bölgelerinde kurulmuştur. Bu alanda 160000ton/yıl kurulu kapasite bulunduğu kapasite kullanım oranının %56 olduğu Çizelge 72'de görülmektedir. Sanayinin genel sorunu kapasite kullanım düşüklüğü bu sektörde de kendini göstermiştir. Sebze konservesi olarak miktar itibarıyla en çok bezelye, fasulye, türlü ve bamya konserveleri üretilmektedir (Bingöl, 1992).

Salça sanayi sebze meyve işleme sanayi içinde 350 bin ton/yıllık kapasitesiyle, ihracata katkısıyla en önemli sektördür. Dünya salça üretimi konusunda ABD ve İtalya'dan sonra üçüncü sırada yer alan Türkiye, üretim tekniği yönünden de gelişmiş ülkeler düzeyindedir. Bu sektörde faaliyet gösteren firmalar modern teknoloji ile çalışmaktadırlar. Halen sektörde en büyük kapasite TAT Konserveye aittir. TAT Konserveyi kapasite büyüklüğü açısından AKFA firması

izlemekte ve bu iki firmanın toplam kapasiteleri sektör kapasitesinin %40'ını meydana getirmektedir. Sebze işleme sanayinde toplam sebze kullanımının yaklaşık %94'ünü domatesin oluşturduğu ve sektörde kullanılan toplam domatesin de %99'nun salça sanayinde kullanıldığı belirtilmektedir (Uras, 1991, Bülbül, 1988).

Sebze işleme sanayinde diğer bir işleme şeklide sebzelerin kurutulmasıdır. Bu yöntemle yaş sebzedeki su aktivitesi düşürülerek ve nem oranı %8'in altına indirilerek sebzeler işlenmekte ve dayanıklı hale getirilmektedir. Sanayi ölçeğinde kurulmuş olan tesislerde tamamen kapalı sistemlerde ve kontrollü şartlar altında sebze sıcak hava temasıyla ve vakum altında kurutulmaktadır. Sebze kurutma sanayinde üretiminin tamamını pazara arz etmek amacıyla kurulmuş 6 adet modern sebze kurutma tesisi vardır. İlk olarak 1968 yılında bu alanda Yenice Gıda Sanayi kurulmuş daha sonra bunu 1976 ve 1977 yıllarında Trutaş ve Sebkur izlemiş, 1981 yılında İstaş ve 1984 yılında da Müpa ve Et-Su tesisleri faaliyete geçmiştir. Sebze kurutma sanayi mamullerinin %80'inin hazır çorba diğer kısmında hazır yemek üretiminde kullanıldığı belirtilmektedir. Sebze kurutma sanayinde üretilen mamul miktarı içinde önceliği kırmızı ve yeşil biber, soğan, pırasa, domates ve ıspanak, dereotu, maydonoz vb. almaktadır (Bingöl, 1992). Kurutulmuş sebze sanayinde kurulu kapasite 2300ton/yıl olup kapasite kullanım oranı %62'dir.

Çizelge 73. Sebze İşleme Sanayinde Hammadde Kullanımı (1985)

Sebze Türleri	Sanayide Kullanılan Miktar	1984 Yılı Sebze üretimindeki Payı
Domates	524767	13.1
Bezelye	11205	32.0
Fasulye	7058	1.8
Biber	6809	1.5
Bamya	4017	16.0
Soğan	2110	1.4
Patlıcan	920	0.1
Kabak	700	0.2
Diğerleri	441	-

Kaynak: Mehmet, BÜLBÜL, Türkiye'de ve Avrupa Topluluğunda Tarımsal Sanayi

Daha öncede belirtildiği gibi sebze ve meyve işleme sanayinde Türkiye'de üretilen meyve ve sebzelerin %15'i işlenmektedir. Sebze işleme sanayinde üretilen

sebzenin ortalama %8'ini işlemektedir. Çizelge 73'de sebze işleme sanayinin hammadde kullanımı verilmiştir.

Çizelgeden de görüleceği gibi en çok sanayiye giden sebzeler bezelye, bamya ve domatestir.

4.2.3.1.2. Üretim ve İç Talep

Sebze ve meyve işleme sanayi üretimi ve iç talebinin gelişimi Çizelge 74 a'da verilmiştir.

Çizelge 74.a. Sebze ve Meyve İşleme Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	197224	100.00	110006	100.00
1982	151753	76.94	111208	101.09
1983	202203	102.52	114868	104.42
1984	154556	78.37	89197	81.08
1985	148031	75.06	98379	89.43
1986	165897	84.12	104280	94.79
1987	172711	87.57	103004	93.63
1988	178165	90.34	88054	80.04
1989	211154	107.06	102939	93.58
1990	230986	106.47	114441	104.03
1991	234686	118.99	114713	104.28
1992	235438	119.38	116967	106.33
1993	166205	84.27	71973	65.23

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1983 - 1995).

Sebze ve meyve işleme sanayi üretimi ve buna paralel olarak iç talebinde bir dalgalanma söz konusudur, bununda üretimin programlanmaması, dış pazar gelişmelerine bağımlı olması ve hammaddenin doğaya bağılılığından kaynaklandığı söylenebilir. Üretimin 1984 yılından itibaren 1992 yılına kadar arttığı, 1993 yılında düştüğü görülmektedir, bununda 1992 yılında yaşanan kuraklıktan kaynaklandığı söylenebilir. Sebze ve meyve işleme sanayi en yüksek üretim değerine 1992 yılında ulaşmıştır (Çizelge 74. a).

Sebze meyve işleme sanayi bu üretimi ile tarıma dayalı sanayi üretiminde 1981 yılında %8.15, 1985 yılında %5.75 ve 1993 yılında %3.52'lik bir paya sahiptir. Sektörün gıda sanayi üretimindeki payı ise 1993 yılı itibarıyla %7.80'dir (Çizelge 8; Çizelge 20; Çizelge 32; Çizelge 50).

Sebze ve meyve işleme sanayinin işlediği ürünlerin üretim ve talepteki payları ise Çizelge 74.b verilmiştir.

Çizelge 74.b. Sebze ve Meyve İşleme Sanayi Üretim ve Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	ÜRETİM				İÇ TALEP			
	Miktar	%	Değer	%	Miktar	%	Değer	%
Meyve, Seb. Konserveleri	140	11.53	1663	8.67	24	4.19	285	3.43
Dondurulmuş Mey. Seb.	60	4.94	682	3.55	22	3.84	248	2.99
Kurutulmuş Sebze	5	0.41	225	1.17	3	0.52	125	1.50
Domates Salçası	150	12.36	1322	6.89	80	13.96	705	8.49
Meyve Suyu - Konsantresi	182	14.99	1884	9.82	153	26.70	1579	19.00
Zeytin (salamura)	130	10.71	2198	11.45	94	16.40	1589	19.12
Kuru İncir	45	3.71	540	2.81	10	1.75	120	1.44
Çekirdekli Kuru Üzüm	100	8.24	933	4.86	100	17.45	933	11.23
Çekirdeksiz Kuru Üzüm	140	11.53	1446	7.54	17	2.97	176	2.12
Kuru Kayısı ve Zerdali	30	2.47	840	4.38	5	0.87	140	1.69
Diğer Kurutulmuş Meyve	--	--	110	0.57	--	--	84	1.01
İç Fındık ve Fındık Mam.	200	16.47	5811	30.28	35	6.11	1010	12.15
Reçel Marmelat vb.	32	2.64	640	3.34	30	5.24	600	7.22
Kuruyemiş ve Leblebi	--	--	896	4.67	--	--	715	8.61
TOPLAM	1214	100.00	19190	100.00	573	100.00	8309	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S. 47-50.

Sebze ve meyve işleme sanayi üretiminde değer ve miktar olarak en büyük paya sahip ürün iç fındık ve fındık mamulleridir. Türkiye, dünya fındık üretiminde %70 gibi çok büyük bir pay almakta ve böylece dünyanın en büyük fındık üreticisi konumuna gelmektedir. Türkiye ürettiği 200 bin ton fındıktan yalnızca 6.11 bin tonunu yurt içinde tüketmektedir. Zengin bir besin içeriğine sahip olmasına karşın fındık Türkiye'de çok az miktarda tüketilmektedir. Türkiye'de kişi başına fındık tüketiminin 350gr., İsviçre'de 1600gr., Almanya'da 1400gr., Avusturya'da 1300gr. olduğu ifade edilmektedir (Pala ve Saygı, 1991).

Bu durumla iç fındık ve mamulleri üretimi sebze ve meyve sanayi işleme sanayi üretiminde değer olarak %30.28'lik miktar olarak da %16.47'lik payı ile birinci sırayı olan üründür (Çizelge 74 b).

Sebze ve meyve işleme sanayinde değer olarak ikinci payı alan zeytin, sektör üretim değerinde %11.45'lik bir paya sahiptir, üretim miktarı olarak sektörde %10.71'lik payla beşinci sıradadır. Dünya siyah zeytin üretiminde Türkiye %42.10'luk bir pay ile birinci sırayı almakta, %25.08 ile Türkiye'yi Yunanistan izlemektedir. Sebze ve meyve işleme sanayi üretim değerinde ikinci sırayı alan zeytin yurt içi tüketim değerinde %19.12'lik payı ile birinci sıradadır.

Sektör üretim değerinde üçüncü sırayı alan ürün meyve suyu ve konsantresidir. Meyve suyu ve konsantresi sanayinin sektör üretim değerindeki payı %9.82 dir. Miktar olarak meyve suyu ve konsantresi sanayi üretimde %14.99'luk payı ile ikinci sırayı almaktadır. Meyve suyu ve konsantresi sebze ve meyve işleme sanayi içinde zeytinden sonra en büyük talep değerine sahip ürünlerdir. Yine de Türkiye'de meyve suyu tüketimi istenilen düzeyde değildir, meşrubat tüketimine oranla ikinci planda kalmaktadır. Gelişmiş ülkelerde kişi başına meyve suyu tüketimi 20-30lt. civarında seyrederken bu miktar Türkiye için 1lt. dolayında olduğu ifade edilmektedir. Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinde daha çok turuncu ile özellikle portakal suyu tüketilmektedir. Son zamanlarda tüketimi artan diğer bir tür elma suyudur. Meyve suyu tüketiminin hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkelerde giderek artış gösterdiği ve böyle bir gelişmenin yeni sanayileşmiş ülkelerin mevcut potansiyellerini değerlendirmeleri bakımından önemi vurgulanmaktadır (Anonim 1987 a; Çizelge 74 b).

Sebze ve meyve işleme sanayi üretiminde 4. sırayı sebze ve meyve konserveleri almaktadır. Sebze ve meyve konservesi üretimi üretim değerinde %8.67, üretim miktarında %11.53'lük paya sahiptir. 140 bin ton konserve üretiminin 24 bin ton yurt içinde tüketilmektedir yurt içi konserve tüketim düzeyi düşüktür.

Çekirdeksiz kuru üzüm üretim değeri ile sektörde 5. sırayı almaktadır. Sektör üretim değerinde %7.54'lük paya sahiptir. Üretim miktarı olarak sektör üretiminde 4. sırayı almaktadır. Çekirdeksiz kuru üzümde genellikle ihracata yönelik üretim yapılmaktadır. Nitekim 140 bin tonluk üretimin yalnızca 17 bin tonu yurt içinde tüketilmektedir. Ege Bölgesindeki dört il İzmir, Manisa, Denizli ve Balıkesir üretimin %82'sini gerçekleştirmektedir. Çekirdeksiz kuru üzüm üretiminde modern tesisler bulunmasına karşın teknoloji istenilen düzeyde değildir. Bu ürünün

üretimi ekonomi için önem taşımasına karşın istenilen kalitede üretim yapılamadığı belirtilmektedir (Pala ve Saygı, 1991).

Salça sebze ve meyve işleme sanayi üretim değerinde %6.89 payla bir üründür, üretim miktarı olaraksa 150 bin tonluk bir üretimle 3. sıradadır. Yurt içi tüketimde de salça %8.49'luk payla 5. sıradadır. 150bin ton salça üretiminin 80 bin tonu yurt içinde tüketilmektedir yani salçada sektörde ihracatı yüksek ürünler arasındadır.

Dondurulmuş meyve ve sebze sanayide 1993 yılında 60 bin tonluk üretim yapmış ve bu üretimin 22 bin tonu yurt içinde tüketilmiştir. Üretim değerinde %3.55'lik ve tüketim değerinde %2.99'luk paya sahiptir. Genelde ihracata yönelik üretim yapan sektörde iç tüketimi taze ve konserve gıdalara bir alternatif olarak büyük şehirde çalışan kesimde ve tatil merkezlerinde yoğundur (Uras 1991; Çizelge 74 b).

Kuru incir sebze ve meyve işleme sanayi üretim değerinde %3.71 ve tüketiminde %1.44'lük paya sahiptir. 45 bin ton üretimin 10 bin tonu yurt içinde tüketilmektedir. Kuru incirde Türkiye'nin gıda ihracatında önem konumundadır. Tariş ve özel sektörün faaliyet gösterdiği kuru incir üretiminde kalite henüz istenilen düzeye çıkarılamamıştır (Pala ve Saygı 1991, Çizelge 74 b).

Reçel ve marmelat sanayinde 32 bin tonluk üretim gerçekleştirilmiş ve 30 bin ton yurt içinde tüketilmiştir. Sebze ve meyve işleme sanayinin toplam üretim değerinde %3.34'lük ve tüketim değerinde %7.32'lik paya sahiptir (Çizelge 74 b)

Kurutulmuş sebze üretimi 1993 yılında 5 bin ton, tüketimi 3 bin tondur. Sektör üretim değerindeki payı, %1.17 ve iç talepteki payı %1.50 dir.

Kuru yemiş ve leblebi ise üretim değerinde %4.67 ve tüketim değerinde %8.61'lik paya sahiptir (Çizelge 74 b).

4.2.3.1.3.Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer

Sebze ve meyve işleme sanayinin kullandığı girdi ve elde edilen çıktı ile katmadeğerin gelişimi Çizelge 75 'de verilmiştir. Sektörün girdi kullanımı, çıktısı ve yarattığı katma değer düzenli olarak artmıştır. Girdi kullanımında ilk yıla oranla 1990 yılında %96.17, çıktıda %124.01 ve katma değerde %207.42'lik bir artış vardır. Sektör bir çok sorununa rağmen oldukça verimli çalışarak, yüksek oranda

katma değer yaratmıştır. Devletin sektörde faaliyette bulunduğu 1985 yılına kadar sektör katma değerinde %5 ile %9 arasında bir payı olmuştur ve daha öncede belirtildiği gibi 1985 ten itibaren devlet bu sektörden çekilmiştir.

Çizelge 75. Sebze ve Meyve İşleme Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	İndeks
1981	27372	100.00	36513	100.00	9140	100.00
1982	26661	97.40	38873	106.46	12213	133.62
1983	25251	92.25	35775	97.98	10524	115.15
1984	34543	126.20	47278	129.48	12735	139.34
1985	37034	135.30	48878	133.87	11844	129.59
1986	39174	143.12	55416	151.77	16242	177.70
1987	39890	145.73	56365	154.37	16476	180.26
1988	48994	179.00	72720	199.16	23678	259.06
1989	52455	191.64	79147	216.76	26692	292.04
1990	53694	196.17	81793	224.01	28099	307.42

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

4.2.3.1.4.Sabit Sermayeye İlaveler

Sebze ve meyve işleme sanayinde sabit sermaye yatırımlarının gelişimi çizelge 76'da verilmiştir.

Çizelge 76. Sebze ve Meyve İşleme Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları (1981-1990)

(1981=100)Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Sabit Sermayeye ilaveler	Basit İndeks	Zincirleme İndeks
1981	403	100.00	100.00
1982	1084	293.66	293.66
1983	282	69.93	23.81
1984	2054	509.63	728.72
1985	2262	561.16	110.11
1986	1941	481.53	85.81
1987	1907	473.07	98.24
1988	2193	544.19	115.03
1989	4528	1123.60	206.48
1990	4284	1063.10	94.62

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Sebze ve meyve işleme sanayinin sabit sermayeye yaptığı ilaveler 1981 yılına oranla çok artmıştır, bu ilaveler yıllara göre değişiklik göstermektedir. Özellikle 1988 yılından itibaren yatırımların arttığı gözlenmektedir. Bu artışta yatırımların teşviki ve yönlendirilmesini de içeren 05.04.1988 tarih ve 19776 sayılı teşvik tedbirlerinin etkisi olduğu söylenebilir (Bülbül, 1988).

Ayrıca 1980 yılından sonra doların gerçek değerini almada serbest bırakılması ile doların yılda %40'ların üzerinde değer kazanmasının çoğu ihracata yönelik olan sebze ve meyve işleme sanayinde bir bakıma ihracat teşviği olduğu ifade edilmektedir.

1990'lı yıllarla sebze meyveyi çeşitli şekillerde işleyen sanayilerin yatırımları ile ilgili olarak yeni yatırım girişimleri dışında kapasite kullanımını artıracak, dış pazar taleplerine cevap verebilecek modernizasyon ve mamul kalitesini artırmak yönünde arayışlar olduğu ve bu yönde yatırımlar yapıldığından söz edilmektedir. Örneğin salça sanayinde firmaların mamulün ambalajlanması yönünde çalışmalar olacağı yeni yatırım girişimi olmadığı yine, meyve suyu sanayinde gelişmiş ülkelerde uygulanan teknolojik gelişmelerin Türkiye'de uygulanması gibi konuların yatırım gündeminde olabilecek konular olduğu belirtilmektedir (Uras, 1991). Türkiye fındığı ve üzümünün ihracatı ile oldukça büyük değerler sağlarken 100-120kg. çuvallarda yapılan pazarlama ile kazancının daha büyük bölümünden vazgeçmektedir. sebze meyve işleme sanayi içindeki birçok sektörde daha durum böyle iken ve kapasite kullanım oranı çok düşükken yeni yatırımlar yerine ülkeyi daha karlı duruma getirebilecek modernizasyon yatırımlarının yapılmasının gayet mantıklı olduğu söylenebilir.

4.2.3.1.5.Dış Ticaret

Türkiye'nin uluslararası pazarlarda en güçlü olduğu sektörlerin başında gıda sanayi gelmektedir. Gıda sanayi içinde de sebze ve meyve işleme sanayi ihracatta en büyük payı sahip sektördür. Sebze ve meyve işleme sanayinin ihracatının gelişimi Çizelge 77'de verilmiştir.

Çizelge 77'den de izlenebileceği gibi sebze ve meyve işleme sanayi ihracatı 1992 yılına kadar düzenli bir gelişme gözlenerek 1992 yılından 1981 yılına oranla %191.65 oranında artmıştır. 1993 yılına ihracatla bir önceki yıla oranla %33.72'lik bir azalma olmuştur. İhracata katkısı yüksek bu sektördeki ihracatın azalmasının

sebebenini bu yılda yurt içi üretimdeki düşüklük ve daha önce belirtildiği gibi körfez krizi nedeniyle orta Doğu'ya ve AB'deki talep durgunluğu nedeniyle ihracat yapılamamış olması olarak söylenebilir.

Çizelge 77. Sebze ve Meyve İşleme Sanayi İhracatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1981	56827	100.00
1982	73146	128.72
1983	73560	129.45
1984	112965	198.79
1985	90078	158.51
1986	112004	197.10
1987	115011	202.39
1988	131209	230.89
1989	136109	239.52
1990	164226	288.99
1991	163378	287.50
1992	165737	291.65
1993	109856	193.32

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar, (1983-1995).

Sebze ve meyve işleme sanayi tarıma dayalı sanayi ihracatındaki payı 1981 yılında %21.82, 1985 yılında %17.10, 1990 yılında %16.28 ve 1993 yılında %13.49'dur. Sektör 1993 yılında gıda sanayi ihracatında %56.55'lik bir pay ile gıda sanayi ihracatının yarıdan fazlasını oluşturmaktadır (Çizelge 11; Çizelge 23; Çizelge 35; Çizelge 54.c).

Sebze ve meyve işleme sanayi ihracatının alt sektörlerine göre dağılımı Çizelge 78'de verilmiştir.

Çizelge 78'de görüldüğü gibi sebze ve meyve sanayi ihracat değerinde ve miktarında en büyük payı alan ürün fındık ve fındık mamulleridir. Fındık ihracatı daha çok iç fındık olarak yapılmakta ve iç fındık toplam fındık ve mamulleri ihracatının %74.10'nunu oluşturmaktadır (Anonim, 1994). Katma değeri yüksek işlenmiş fındık ihracatının işlenmesinde yarar vardır.

Fındık ihracatı yapılan en önemli ülkeler arasında Almanya, Rusya, İtalya, Fransa, Hollanda ve İngiltere bulunmaktadır. Bu ülkelerin Türkiye'nin toplam fındık

ihracatından aldıkları pay miktar olarak %80'dir. Bu ülkeler içerisinde yalnızca Almanya'nın payının %40'lar düzeyinde olduğu belirtilmektedir.

Çizelge 78. Sebze ve Meyve İşleme Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İHRACAT			
	Miktar	%	Değer	%
Meyve,Seb. Konserveleri	125.5	17.43	1282	10.11
Dondurulmuş Mey. Seb.	40.2	5.58	348	2.74
Kurutulmuş Sebze	2.05	0.35	123	0.97
Domates Salçası	110.0	15.28	918	7.24
Meyve Suyu- Konsantresi	29.7	4.12	277	2.18
Zeytin (salamura)	17.4	2.42	192	1.51
Kuru İncir	36.1	5.01	717	5.65
Çekirdeksiz Kuru Üzüm	122.7	17.04	1469	11.58
Kuru Kayısı ve Zerdali	33.9	4.71	921	7.26
Diğer Kurutulmuş Meyve	—	—	192	1.52
İç Fındık ve Fındık Mam.	188	26.11	6038	47.61
Reçel Marmelat vb.	1.5	0.21	25	0.20
Kuruyemiş ve Leblebi	12.5	1.74	181	1.43
TOPLAM	720	100.00	12683	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S. 51.

Sebze ve meyve işleme sanayi ihracatında fındığı değer olarak çekirdeksiz kuru üzüm izlemektedir. Kuru üzüm ihracatı miktar olarak üçüncü sıradadır. Üzümde kültürel işlemlerin iyileştirilmesi konusunda Tarım Bakanlığı ve Tarış çaba göstermektedir. Bununla birlikte üzüm üretiminde budama, sulama, tarımsal ilaç ve hormon kullanımında bilinçsiz uygulamalar gözlenmektedir. Hormonlu ürünlerin kurutma sanayinde işlenmesiyle kalitesiz bir mamul elde edildiği bununda ileriye dönük kuru üzüm ihracatını güçleştirecek boyutlara ulaştığı belirtilmektedir. Tarımsal teknik hatalar yanında sektörde kurutma teknikleri konusunda da önemli sorunlar bulunduğu vurgulanmaktadır. Açık alanlarda güneşte yapılan kurutmada ürün her türlü kirlenmeye açık bulunmakta, kurutma aşamasında yapılan hatalar ambalajlama ve taşımada da devam etmektedir. Türkiye dünyanın önde gelen

üzüm üreticisi ülkelerinden birisi olup büyük boyutlardaki çekirdeksiz kuru üzüm üretimi temelde ihracat yöneliktir. Yunanistan, İran, Afganistan, Avustralya bu sektörde Türkiye ile rekabet eden ülkelerdir. Yunanistan'ın AB'ye üye olması Türkiye ihracatını etkilemektedir. Türkiye'nin AB'ye olan çekirdeksiz kuru üzüm ihracatı Yunanistan'ın ihracatından sonra kalan talebi karşılamaya yöneliktir. AB'de Yunanistan dışındaki ülkelerde ticari anlamda üretim yapılmadığı belirtilmektedir (Pala ve Saygı, 1991).

Sebze ve meyve sanayi ihracatında sebze ve meyve işleme konserveleri ihracatı, ihracat değerinde 3. ihracat miktarında 2. sırayı almaktadır. Avrupa Topluluğuna bu alanda ihracat daha çok meyve konservesi olarak yapılmaktadır. Meyve konservesi ihracatı AB'den sonra en çok diğer Avrupa ülkelerine ve Orta Doğu'ya yapılmaktadır. Sebze konservesinde ise Orta Doğu ülkeleri en büyük ithalatçıdır, bu ülkeleri Doğu Avrupa ülkeleri izlemektedir.

Sektör ihracatında domates salçası miktar ve değer olarak 4. sırayı alan diğer önemli ihraç ürünüdür. Salça sanayinin de en büyük pazarı iklim ve toprak bakımından imkanları sınırlı Avrupa ülkeleridir. Ancak bu ülkelerin uygulandığı kotalardan dolayı Türkiye salça ihracatında başka pazarlara yönelmek durumunda kalmıştır. 30.06.1980 tarihli Türkiye AET ortaklık konseyi kararlar çerçevesinde topluluğa yönelik domates salçası ihracatı 8500 tonluk kota ile sınırlandırılmıştır. Domates salçası ihracatında İtalya ve Yunanistan ilk sırayı almakta Türkiye bu iki ülkenin ardından 3. sırada gelmektedir. AB ülkeleri dünya domates salçasının %25'ini gerçekleştirerek bu üründe en fazla ithalat hacmine sahip ülkeler grubudur. Topluluk ithalatının %85'ini üye ülkelerden kalan %15'i ise 3. ülkelerden temin edilmektedir. Topluluğa üye ülkeler arasında en büyük ithalatçının %43 payla İngiltere, %33 payla Almanya olduğu ifade edilmektedir. Diğer Avrupa ülkelerinden İsviçre, İsveç, Avusturya, Norveç'e domates salçası ihraç edilmektedir ancak ticari ilişkilerin iyi kurulmamasından Türkiye'nin pazardaki payının az olduğu ifade edilmektedir. Orta Doğu'da Irak ve Suudi Arabistan en büyük pazarlardır. Suudi Arabistan'ın küçük ambalajlı salça taleplerinin teneke dar boğazı ve fiyatlarının yüksekliği nedeniyle karşılanamadığı için Türkiye'nin pazar payının düştüğü ifade edilmektedir. Kuzey Afrika'da da Libya, Cezayir ve Mısır önemli pazarlardır. Bu ülke grubuna devlet ihaleleri ile mal satıldığı ve sürekli bir pazar olmadığı

belirtilmektedir. Domates salçası ihracatında diğer bir başarılı pazar grubu Uzak Doğu ülkeleridir. Özellikle Japon pazarında Türkiye'nin son yıllarda en büyük ihracatçı ülke konumuna yükseldiği belirtilmektedir. Yalnız bu ülkelere ithalatta uzun süren deniz yolculuğunun teneke kutularda tahribat yaptığı kutuların eğildiği ve patladığı ifade edilmektedir (Uras, 1991, Anonim 1987 a).

Sebze ve meyve işleme sanayi ihracatında kuru incir ve incir mamulleri değer olarak 5. sırayı almakta miktar olarak da 6. sırada gelmektedir. Dünya incir ihracatında Türkiye 1. sırayı almakta Portekiz, Yunanistan, ve İtalya gibi ülkelerin taze incir üretimleri Türkiye'nin üretimine yakın olmasına karşın, kuru incir ithalatında oldukça geri planda kalmaktadırlar. Dünya kuru incir ticaretinde Türkiye'nin payının %55.60 düzeyinde olduğu belirtilmektedir. Kuru incir ihracatı esas olarak Fransa, Almanya ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerine yöneliktir. Tarımsal üretim ve kurutma aşamalarında sorunlar yaşanan bu üründe tüketicinin eğitilmesi, tarım tekniklerinin ve kurutma tekniğinin geliştirilmesi gerektiği belirlenmektedir. Dünyada önemli bir rekabet gücü olan bu sektörde Türkiye'nin önderliğinin korunması ve ihracat gelirlerinin artırılması için kaliteyi artırıcı bu önlemler zorunluluktur.

Türkiye'nin sebze ve meyve işleme sanayi ihracatında diğer bir önemli üründe kuru kaysıdır. Domates işleme sanayi ile sektör ihracat değerinde 5. sırayı almaktadır. Türkiye kuru kaysı ihracatında dünyada önemli bir pay almaktadır. Kuru kaysı ihracatının daha çok ABD ve Avrupa ülkelerine yönelik olduğu belirtilmektedir (Pala ve Saygı, 1991).

Dondurulmuş sebze ve meyve de ihracata yönelik sektörlerin arasındadır. Dış pazar taleplerinin üretim sezonu öncesi belirlenmesi ve özellikle çilek ve sebze üretiminde uygun tohumlukların ithal edilerek yetiştirilmesinin bu sanayinin ihraç potansiyelini artıran faktörler olduğu belirtilmektedir. Avrupa ülkeleri dondurulmuş meyve ve sebze ihracatının %90'ı AB ülkelerine yapıldığı belirtilmektedir. Avrupa ülkelerinde konserve tüketiminin giderek önemini kaybetmekte olduğu ve talebin dondurulmuş ürünlere kaydığı ifade edilmektedir (Pala ve Saygı, 1991).

Meyve suyu ve konsantresi sanayinde ara ürün niteliğinde olan konsantre ve pulp üretimi dış pazara yönelik gelişirken son ürün meyve suyunun tamamen iç pazara yönelik olduğu ve Türkiye'de halkın meyve suyu tüketim alışkanlığının az

olması nedeniyle üretim artışının istenilen düzeyde olmadığı ifade edilmektedir. Meyve suyu tüketiminin en yüksek olduğu ülkeler gelişmiş ülkeler ve sıcak iklim bölgesinde içme suyu yetersizliği, petrol geliri nedeniyle artan alım güçleri ve alkollü içeceklere taleplerinin azlığı ile Orta Doğu ülkeleridir. Meyve konsantresi ihracatı Almanya, Hollanda ve körfez savaşından öncede Irak'a yapılmıştır.

Dünya meyve suyu ticaretinde ihracatçı ülkeler olarak Brezilya, İsrail, Arjatin ve Yunanistan ilk sıraları almakta, ithalatçı ülkeler ise Almanya, İngiltere, Suudi Arabistan ve diğer Avrupa ülkeleri olarak belirtilmektedir. ABD, Fransa, Japonya, Hollanda, Belçika ve Avusturya'nın hem ithalatçı hem ihracatçı ülkeler olduğu ifade edilmektedir (Anonim, 1987 a). Avrupa ülkelerinin ithalatında portakal suyu 1. sırayı oluşturmaktadır.

Sebze ve meyve işleme sanayi ihracatında buraya kadar yapılan değerlendirmelerden sonra bu ürünlerin en büyük alıcısının AB ülkeleri olduğu, bunu diğer Avrupa ülkelerinin izlediği söylenebilir. Japonya, Kuzey Afrika, ABD, Kanada bu alanda ümit verici ülkeler olarak görünmektedir. Türkiye için daha çok yaş sebze ve meyveler için pazar gösteremedikleri anlaşılmaktadır. Savaşlar ve iç karışıklıklar nedeniyle istikrarsızlığın hüküm sürdüğü bölge Türkiye için düzenli ve potansiyel bir pazar oluşturamamaktadır.

Sebze ve meyve sanayi ithalatının gelişimi ise Çizelge 79'da verilmiştir.

**Çizelge 79. Sebze ve Meyve İşleme Sanayi
İthalatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.**

Yıllar	İthalat	
	Değer	İndeks
1981	0	--
1982	0	--
1983	324	100.00
1984	1824	563.08
1985	408	126.23
1986	788	243.28
1987	1102	340.22
1988	272	84.04
1989	197	60.84
1990	2870	885.73
1991	395	121.80
1992	1156	356.69
1993	3776	1165.60

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

Sebze ve meyve işleme sanayi ihracatta en gelişmiş gıda sanayi sektörüdür. Ancak bu sektörde de yıllara göre belli miktarlarda çeşitli meyve ve sebze ürünleri ithalatı yapılmıştır.

4.2.3.2.Sorunlar

Her sanayi dalında olduğu gibi sebze ve meyve işleme sanayinde kendine özgü bazı sorunları bulunmakta bu sorunlar gıda sanayinin diğer sorunlarıyla benzerlik göstermektedir.

1.Hammadde Sorunu

Sanayide tesislerin ekonomik olarak ve atıl kapasite yaratılmadan çalışmaları için kullanılacak hammaddenin zamanında yeterli miktarda, istenilen kalite ve fiyatta temin edilmesi önem kazanmaktadır.

Türkiye sebze ve meyve üretim miktarı yönünden büyük bir potansiyel varlığa karşın sanayinin talep ettiği meyve-sebze tür ve çeşitleri bakımından yeterli miktarda, zamanında, uygun fiyattan ve kalite değeri yüksek olarak temin edilmelerinde zorluklarla karşılaşmaktadır.

Sebze ve meyveler özellikleri itibariyle doğrudan tüketime elverişli olanlar yanında, sanayiye uygun olanlar olarak farklılık göstermektedir. Türkiye'de sebze ve meyve türlerinin sanayiye uygun olmamalarının sonucu yapılan ıslah çalışmaları ile uygun türlerin elde edilmesine çalışılmaktadır. Kalite açısından sanayide işlemeye uygun olan çeşitlerin işlenmesiyle iyi bir mamul madde elde edilmesi mümkün olabilecektir. Sebze işleme sanayinde sanayiye uygun hammadde tohumları belirli yıl aralıkları ile çeşitlerin birbirine karışmasına neden olmakta sonuçta yine sanayiye uygun olmayan hammadde üretilmeye başlamaktadır.

Hammaddenin standart olmayan ve olgunluğunda kalite üzerine önemli etkisi vardır. Standart olmayan, işlemeye uygun olgunlukta hasat edilmeyen veya ileri olgunluk derecesinde hasat edilen meyve ve sebzelerden iyi kalitede mamul yapılamayacağı gibi kayıpların artmasına da neden olmaktadır. Hammadde üreticisi çiftçi kesimi ve araçlar standardizasyon farklı çeşitleri ve farklı zamanlarda hasat edilmiş bayat ve taze ürünleri birbirine karıştırmakta bu da teknolojik sorunlara ve kalite düşüklüğüne neden olmaktadır. Örneğin ileri olgunluğa erişmiş

domateslerde küf üremesi kolaylaşmakta, küfler yıkama ile tamamen uzaklaştırılmadığından doğrudan mamule geçmektedir (Bingöl 1992, Işık 1984).

İşletmelerin hammadde teminin engelleyen bir nedende iklim şartlarıdır. İklim durumu, ürünün üretim miktarı ve kalitesine, hasat süresinin uzamasına, hasat edilmesine, ürünlerin tesislere ulaştırılmasına olumsuz etkiler yapmaktadır. Tarımsal üretim aynı zamanda hastalık ve zararlılar tarafından engellenilmekte bu durumda hem kalite hem miktarca kayıpları ortaya çıkarabilmektedir. Zararlılarla mücadele edilmediğinde miktar olarak kayıplar olurken, kimyasal ilaç kullanımı da sanayi hammaddesinin kalitesini olumsuz etkilemektedir. Örneğin kuru incirde bulunan incir sineği yumurtalarının inaktif hale getirilmesi metil bromid kullanımını gerektirirken bu da mamul kalitesini bozmaktadır. Yine üzümde hormon kullanılmasıyla bu üzümlerde kuruma süresi uzamakta, şeker oranı düşmekte renk aşırı koyulaşmakta, çöplerin ayrılması güçleşmekte, boş görünüm alarak mamul kalitesi düşmektedir (Bingöl 1992; Uras, 1991).

Sektör hammadde miktarı açısından da sorunlar yaşamaktadır. Üretimin çoğu taze olarak tüketilmekte ve ihraç edilmemektedir. Üretimin %20-25'lik kısmı ise değerlendirilmeden bozulup çürümektedir. Meyve işleme sanayi tesisleri işleyecekleri meyveleri kurulu buldukları tarımsal bölgelerden temin ettikleri gibi bazı meyveleri ise uzak illerden sağlamaya çalışmaktadırlar. Kendi yörelerinde meyve üreticisi ile görüşerek, diğer illerdeki hammaddeyi ise komisyoncular veya kendi satın alma personelleri aracılığı ile temin etme yoluna gitmektedirler. Esas olarak meyve işleyen tesislerin yeter miktarlarda hammadde alımı yönünden düzenli bir organizasyon içine girmediikleri belirtilmektedir. Sebze işleme tesislerinde yine aynı durumdadırlar, sözleşme yapmış olsalar bile çiftçiler zaman zaman sözleşmelere uymamakta ürününü daha yüksek fiyatla taze tüketim piyasalarına pazarlamayı tercih etmektedir. Sözleşmeli üretim sürecinde çiftçiye girdi ve parasal destek sağlayan tesisleri zarara sokması yanında tesislerin kapasite kullanımını azaltarak mamul talebinin karşılanamamasına ve üretim maliyetlerinin artmasına neden olduğu ifade edilmektedir (Bingöl, 1992, 1993; Işık 1980).

Sebze ve meyve üretimi yıl içinde belli dönemlerde gerçekleştirildiği için, tesisler sebze ve meyve üretim döneminde çalışmalarını çok iyi planlamak ve değerlendirmek zorundadırlar. Ancak hasat dönemleri değişik olan erkenci ve son

turfanda sebze ve meyvelerin fiyatları yükselmekte, sanayi girdisi olarak ekonomik olmaktan çıkmaktadır. Hammadde üreticileri elde ettikleri ürünü ilk önce fiyatların yüksek olması nedeniyle pazara götürmekte daha sonra ürünün bollaştığı zamanda fiyatların düşmesiyle birlikte ürünü sanayiye vermektedir. Bu da yıl içinde zaten kısa olan hammadde işleme süresini daha da kısaltmaktadır. Bu nedenle hammaddenin işleneceği dönemin iyi planlanması, değerlendirilmesi zorunluğu vurgulanmaktadır. Sözleşmeli tarım yapılmaması, yapılsa da başarıyla uygulanamaması bu sorunu sürekli hale getirmektedir (Bülbül, 1988; Işık 1984).

2. İşletmelerin Kuruluş yeri ve Kapasitesi ile İlgili Sorunlar

Kuruluş yeri seçimindeki yetersizlik, tutarsızlık ve yanlışlıklar meyve-sebze işleme sanayinin maliyetlerini artırıcı, arz olanaklarını sınırlayıcı, rekabet gücünü ve kapasite kullanımını azaltıcı rol oynamaktadır. Meyve ve sebzeler dayanıksız olduklarından işletmelerin hammaddeye uzak oluşu nakliyede kayıplara sebep olmaktadır. Hammadde tedariki için zamanında müdahale edilememektedir. Ayrıca işletmeler kurulurken kapasitenin belirlenmesinde talep durum ve hammadde durumunun gerçekçi yaklaşımlarla saptanmadığı bununda atıl kapasitelere neden olduğu belirtilmektedir. Bazende hammaddenin bulunduğu uygun yerlerde kurulmuş olsa bile tarımsal alanların iskana açılması atıl kapasite sorununu ortaya çıkarmaktadır.

3. Pazarlama Sorunu

Sebze ve meyve işleme sanayi yurt içi pazarlamada genellikle fabrika-toptancı-perakendeci-tüketici, pazarlama kanallarını takip etmektedir. Üretici firma bu pazarlama kanallarından geçerek mamulün tüketiciye ulaşıncaya kadar sağlık ve kalite özelliklerinden sorumlu olmaktadır. İç talep miktarı ve yönünü çeşitli faktörler etkilemektedir. Tüketimin yapısı, gelir düzeyi, yaşam standartları ve tüketim alışkanlıkları, reklam gibi sosyo-ekonomik faktörlere bağlıdır. Sebze ve meyve işleme sanayi ürünlerini yurt içi tüketimden çok ihracata yönelmektedir. İşlenmiş ürünlere bundan dolayı ve alım gücünün düşük olmasından dolayı pek talep olmamaktadır. Yani gelir düzeyi yükseldikçe işlenmiş gıda maddeleri tüketimine yönelim artmaktadır yaklaşımı Türkiye içinde geçerlidir. Türkiye'deki gelişmelere paralel olarak işlenmiş sebze ve meyve ürünlerine olan talep artsada sektör sanayi tesislerinin iyi bir pazarlama ve organizasyonla ihracata

yönelmeleride mümkündür. Sebze ve meyve işleme sanayi mamullerinin yurt dışı pazarlamasında fiyat, ambalaj özellikleri, tür ve çeşit itibariyle standart ve yurt dışı pazar talebine uygun ürünler üretilmemesi başlıca sorunlardır.

Hammadde üretim ve tedarikine ilişkin iklim şartları, çiftçinin hammadde üretme eğilimi, girdi fiyatları vb.nedenlerle hammadde sağlamadaki olumsuzluklar atıl kapasite yaratarak maliyeti ve fiyatları yükseltmektedir. Yine standart hammadde üretilmediği için mamulde standart sağlanamamakta ayrıca ihracat açısından önemli pazarların talep özellikleri esas alınmamaktadır. İhracat yapan firmalar arası rekabetten yabancı firmalar fiyat kırarak yararlanmaktadırlar.

Ayrıca ambalaj kalitesi çeşidi büyüklüğü ve fiyatı ile ihracatı sınırlayıcı rol oynamaktadır. Ambalajlama ithalatçı ülkelerin istekleri doğrultusunda yapılamamaktadır.

Dış pazarlar büyük üretici ülkeler tarafından paylaşılmıştır ancak Türkiye'nin bu olumsuzlukları aşarak pazardan pay alma şansını her zaman sahip olduğu belirtilmektedir (Bingöl, 1992; Işık, 1984).

4.Finansman Sorunu

Sebze ve meyve işleme sanayi işletmelerinin sermaye yetersizliği nedeniyle girdilerinin temini için yüksek faiz oranlı finansman sağlamakta oldukları belirtilmektedir. Bu yüksek faizli finansman karşısında mamullerin vadeli olarak yapılan satışları karşılığı tesise ancak bir yıllık sürede dönebildiği ifade edilmektedir. İşletme sermayesinin yetersizliği mamul üretiminin devamlılığın kısıtlamakla, hammadde ve yardımcı madde alımlarında güçlükler doğmaktadır, bunun sonucunda da kapasite tam olarak kullanılamamaktadır. Ayrıca sektörde üretilen mamullerin belirli bir süre kalite kontrolü amacıyla depolanması nedeniyle pazarlanamaması ve mamul bedellerinin peşin alınamaması işletmelerin yetersiz finansman ihtiyacının artırmaktadır (Bingöl, 1992).

5.Standartlar ve kalite kontrolü

Sebze ve meyve işleme sanayinin hammadde aşamasında başlayan ve mamul madde aşamasına kadar belli standartlara ve iyi bir kalite kontrolü tarafından denetlenmeye ihtiyacı vardır.

6. İhracatla İlgili Sorunlar

Gıda sektöründe bir çok kuruluşta olduğu gibi en çok ihracata yönelmiş olan sebze ve meyve işleme sanayinde de işlenmiş üründen çok işlenmemiş olarak ihracat vardır ve işlenmiş alanlarda tam işlenmeden yarı mamul haline getirilmiş ve çok büyük ambalajlarda daha fazla gelirden vazgeçilerek ihraç edilmektedir. İç pazarda yaş tüketime yönelik olan talepten dolayı yurt dışına yönelen ve birçok potansiyel pazar şansı olan sektörde büyük kapasiteli ileri teknoloji uygulayan birçok işletmenin tam olarak ihracata yönelemeyip ve atıl kapasitede çalıştıkları bilinmektedir.

4.2.4. Su Ürünleri Sanayi

Su ürünleri sanayi su ürünlerini işleyip değerlendirerek av mevsimi dışında da kullanılmasını sağlayan gıda sanayi alt dalıdır. Dondurma, konserve, dumanlanmış, tuzlanmış, kurutulmuş şekillerde balık ve kabuklu su ürünlerini işleyen balık unu ve balık yağı üreten sanayi ISIC'a göre, 3114 kod numarası ile sınıflandırılmaktadır(Anonim, 1989 d).

4.2.4.1. Gelişimi ve Mevcut Durum

Türkiye coğrafi konumu itibariyle değişik özelliklere sahip denizleri ve iç su kaynakları ile çok çeşitli su ürünlerinin yetişme ve yetiştirilmesine imkan veren, su ürünleri potansiyeli yüksek bir ülkedir (Anonim, 1992 e).

Karadeniz'in Türkiye'nin dört denizi arasında besin açısından en verimli olanı olduğu ve Türkiye'de üretilen deniz ürünlerinin %81.70' inin bu denizden elde edildiği ifade edilmektedir. Dünya denizlerindeki verimlilik sıralamasında Karadeniz kıyıları ikinci derece verimli bölgeler arasındadır. Karadeniz'de 180-200 metre altında H₂S gazının varlığı canlı bulunmasını sınırlamakta ve dip balıkçılığı yapılamamaktadır. Karadenize dökülen akarsuların fazlalığı, buların taşıdığı besleyici tuzların çokluğu bu denizdeki göçmen balık tür ve miktarını da artırmaktadır. Akdeniz'de tür sayısı çok olmasına rağmen miktar olarak Karadenize oranla düşüktür. Marmara Denizi toplam deniz ürünlerinin %10.23' ünü sağlayarak Karadeniz' den sonra ikinci sırayı almaktadır. Ege Denizi' nde avlanma alanları darlığının üretim miktarını olumsuz etkilediği belirtilmektedir.

Ancak ekonomik değeri yüksek lüfer, palamut, orkinoz, sardalya, kalyoz, mercan, fangri, çipura, levrek balık türleri Ege Denizinden çıkarılmaktadır. Karadeniz ve Marmara'da kalkan, mezgit, barbun, tekir, hamsi, istavrit, palamut en fazla bulunan balık türleridir. Marmara'da dip ürünlerinden karides ve kum midyesi de çıkarılmaktadır. Bunların yanında çok çeşitli ürünler çıkarılmakla birlikte bunlar en önemli türleridir.

Çizelge 80 . Deniz ürünleri üretiminin Bölgelere Göre Yüzde Dağılımı (1988)

Bölgeler	Doğu Karadeniz	Batı Karadeniz	Marmara	Ege	Akdeniz
%	57.86	23.42	10.23	5.73	2.76

Kaynak: VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı , Su Ürünleri ve Su Ürünleri Sanayi , ÖİK Raporu , Ankara, 1989 d, S.13.

Türkiye yaklaşık 200 adet doğal göl, 679 adet gölet, 114 adet baraj gölü (Toplam alanları 1324 452 ha) ve uzunluğu 177714km. olan 33 adet akarsu varlığı ile büyük bir iç su potansiyeline de sahiptir. Türkiye'nin iç sularındaki farklılık, biyolojik şartların değişikliğinin çok çeşitli türlerin varlığını sağladığı ifade edilmektedir. İç sularda mevcut deniz ürünlerinin önemlileri akbalık, alabalık, kara balık, kefal, sazan, yayın, tuma, yılan balığı, kerevitdir. Türkiye'de su ürünleri üretiminin %93.05' ini deniz ürünlerinin oluşturduğu belirtilmektedir.

Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu döneminde uygulanan av mevzuatı, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında yürürlükte kalmış avcılıkla ilgili sınırlamalar, cezalar ve vergilerle ilgili bu basit mevzuat bazı değişikliklerle uzun süre yürürlükte kalmıştır.

Balıkçılığın yönetiminin 1934 yılında İktisat Vekaleti bünyesinde Deniz Mahsülleri ve Avcılığı Müdürlüğü kurulmasıyla başladığı belirtilmektedir. Daha sonra bu yönetim gelişme sağlanamadığı gerekçesiyle yönetimin 1939 yılında Münakalat vekaletine verilmiş, sonra bu kurum ile ilgisininin sınırlı olduğu anlaşılacak yönetim Maliye Bakanlığı'na devredilmiştir. 1950 yılında Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na devredilen yönetimin 1950-1970 yılları arasında Ticaret Bakanlığı Su Ürünleri ve Avcılığı Müdürlüğü tarafından idare edildiği müdürlüğünde gerekli atılımları yapmaması nedeni ile balıkçılık ile ilgili işlerin 6 bakanlık, 4 genel müdürlük ve belediyeler arasında dolaştığı ifade edilmektedir. Bu hizmet ve yetki

karmaşası 04.04.1971 tarih ve 1380 sayılı su ürünleri kanunu çıkıncaya kadar sürmüştür.

Bu tasarı 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu olarak 04.04.1971 tarih ve 13799 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Su ürünleri Kanunu'nun bazı eksiklikleri yanında su ürünleri kaynaklarını koruyucu, üretimi artırıcı, balık yetiştiriciliğini destekleyici başarılı uygulamalara olanak sağladığı belirtilmektedir.

Kanunla yetki Tarım ve Köy İşleri Bakanlığına verilmiştir. Bakanlıkta 1980'li yıllara kadar balıkçılık yönetimi Genel Müdürlük seviyesinde tek elden yürütülerek gelişme göstermiştir. Ancak 1980'den sonra Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı su ürünleri ile ilgili yönetim yine daire başkanlığına indirmiş sonra 1985 yılında tekrar Genel Müdürlüklere dağıtarak bundan sonraki dönemde

- Su ürünleri politikasında uygun bir yönlendirme yapılamamış,
- Aşırı avcılık, balık stoklarında azalma ve bir kısmı yok olma tehlikesi göstermiş,
- İç sularda önemli ihraç ürünlerinden olan kerevit stokları kaybolma derecesinde hasar görmüş, diğer ürünlerde verim düşmüş,
- Su kaynaklarında kirlenme giderek artmıştır.

Bütün bu olumsuzluklar su ürünleri üreticilerini ve kamu kuruluşlarını su ürünleri için yeni bir organizasyonun zorunluluğu fikrine götürmüştür.

4.2.4.1.1. İşyeri ve İstihdam

Çizelge 81. Su Ürünleri İşleme Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990)

(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks *	Adet	İndeks*
1981	13	100.00	1167	100.00
1982	12	92.31	1159	99.31
1983	14	107.69	1237	106.73
1984	16	123.08	1512	122.23
1985	9	69.23	772	51.06
1986	14	107.69	1178	152.59
1987	13	100.00	1231	104.50
1988	15	115.38	1486	120.71
1989	14	107.69	1717	115.55
1990	10	76.92	1439	83.81

* Zincirleme İndeks

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

Türkiye'de balık işleme sanayi Karadeniz'deki potansiyele dayalı olarak bu bölgede kurulmuş ve gelişmiştir. 1972 yılına kadar sektördeki ilk ve tek yatırımdır. 1972 yılından itibaren özel sektör bu alanda faaliyet göstermeye başlamıştır.

Su ürünleri sanayine ait işyeri sayıları ve istihdamın gelişimi Çizelge 81'de verilmiştir.

DİE verilerinden faydalanılarak oluşturulan Çizelge 81 2 tane EBK işletmeside dahil olmak üzere küçük işletmeleri kapsama dahil etmemiş, büyük kapasiteli ve çok sayıda eleman çalıştıran işyerleri kapsama alınmıştır. Bu duruma göre devlete ait iki işletmede büyük işletmeler toplamına dahil edilmediğinden Çizelge 81'de işyerleri içinde ve istihdamda devletin payı yoktur. Sektörün işyeri durumunda bir istikrarsızlık göze çarpmaktadır. 1981 yılında bu alanda faaliyet gösteren 13 işletme varken 1984 yılında 16 olmuştur, ancak 1985'te sayıları 9'a düşmüştür. 1988 yılına kadar yine 14'e çıkan işletme sayısı 1990 da 10'a düşmüştür. İstihdamda bu işyerlerindeki dengesizliğe paralel bir gelişme göstermiştir. İşyeri sayısındaki bu durumun özellikle 1985 yılındaki düşüşün nedeni kaynaklarda belirtilmemekle birlikte devletin su ürünlerine yönelik kötü yönetim ve politikalarının olabileceği söylenebilir. Su ürünleri mamülleri sanayi işyerleri bu durumu ile tarıma dayalı sanayi işyerleri içinde 1981 yılında %0.55, 1985 %0.40 ve 1990 yılında %0.36 gibi küçük bir payı vardır. Gıda sanayi içinde su ürünleri mamulleri sanayi 1990 yılı itibariyle %1.17'lik paya sahiptir. (Çizelge 15, Çizelge 27, Çizelge 39, Çizelge 47). Sektörün tarıma dayalı sanayi toplam istihdamındaki payı 1981 yılında %0.31, 1985 yılında %0.19, 1990 yılında %0.29'dur. Gıda sanayi istihdamındaki payı ise 1990 yılında %1.11'dir (Çizelge 17; Çizelge 29; Çizelge 41; Çizelge 47).

4.2.4.1.2. Üretim ve İç Talep

Türkiye'de su ürünleri üretimi genellikle taze olarak tüketilmektedir. 1970-1980 yılları arasında Türkiye su ürünleri üretiminin %87'sini taze olarak tüketildiği 1987 yılında bu oranın %70 olduğu ifade edilmektedir. 1989 verilerine göre ise üretimin %68'i taze olarak tüketilmiştir. Su ürünlerinin gıda sanayinde değerlendirilme payı artmışsada bu pek önemli bir artış sayılamamaktadır.

Türkiye'de üretimde stokların ve yıllık üretim miktarının tam olarak belirlenememesi, sanayide işlemeye uygun çeşitlerin azlığı, soğuklama ve diğer teknik işlemlerin azlığı nedenlerinden dolayı su ürünleri işleme sanayi istenen ve beklenen düzeyde gelişmemiştir. Tesislerin kapasite kullanımını ortalama %5.51 dir (Anonim, 1989 d; Anonim ,1993 a).

Dünyada Japonya, Rusya, Çin, ABD, Peru, Kanada önemli su ürünleri üreticileridir. Türkiye su ürünleri üretimi bakımından dünyada 30., Akdeniz ülkeleri arasında İspanya ve Fransa'dan sonra 3. sırada yer aldığı belirtilmektedir. 1987 yılında Türkiye'de kişi başına su ürünleri tüketimi 7.6 kg/kişi iken İzlanda'da 100kg/kişi, Japonya'da 88kg/kişi, İspanya'da 37kg/kişi, Fransa'da 22kg/kişi, ABD'de 18kg/kişi'dir.

Çizelge 82. Su Ürünleri İşleme Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	6572	100.00	3087	100.00
1982	7075	107.64	2333	75.59
1983	6721	102.27	3019	97.982
1984	8644	131.52	1759	56.99
1985	7858	119.56	2724	88.24
1986	10116	153.91	3277	106.18
1987	8993	136.83	3361	108.88
1988	7434	113.10	3643	118.04
1989	7088	107.85	4000	129.58
1990	6326	96.25	6174	200.03
1991	6952	105.78	5167	167.41
1992	7610	115.79	6858	222.20
1993	10627	161.69	22181	718.62

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1983 - 1995).

Su ürünleri işleme sanayi üretimi 1986 yılına kadar su ürünleri üretimine paralel artmış, daha sonra artan deniz kirliliği, aşırı sulanma, konuma ve kontrol hizmetlerindeki aksamalarla su ürünleri üretiminin azlmasıyla işleme sanayi üretiminde azalmıştır. 1990 yılından itibaren yeniden üretim artarken 1993 yılında ilk yıla oranla artış %61.69 olmuştur. İşlenmiş su ürünlerine olan talep sürekli artarak 1993 yılında 1981 yılına oranla artış %618.62 dir. Türkiye de 1981 yılında üretilen işlenmiş su ürünlerinin ancak yarısı kadar olan iç talep 1993 yılında üretim değerinden fazladır. Bu gelişmede halkın bilinçlenerek bu besin değeri yüksek

ürünlere yönelmesinin etkisi olabileceği söylenebilir. 1993 yılındaki artışta daha önceki yıllarda düşüş gösteren hamsi ve istavrit artışının payı olduğu belirtilmektedir. Üretimdeki bu artışla kişi başına 9.3kg. su ürünü düşmektedir.

Su ürünleri işleme sanayinin üretiminin toplam tarıma dayalı sanayi üretimindeki payı 1981 yılında %0.29, 1985 yılında %0.35, 1990 yılında %0.18 ve 1993 yılında %0.23 tür. 1993 yılı itibariye gıda sanayi üretiminde sektörün payı %0.52'dir (Çizelge 8; Çizelge 20; Çizelge 32, Çizelge 50).

Su ürünleri işleme sanayi üretiminin ve talebinin ürünlere göre dağılımı Çizelge 83'de verilmiştir.

Çizelge 83. Su Ürünleri İşleme Sanayi Üretim ve Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	ÜRETİM				İÇ TALEP			
	Miktar	%	Değer	%	Miktar	%	Değer	%
İşlenmiş Balık , Kabuklu.	20	58.82	1112	90.63	41	45.56	2263	85.36
Balık Unu	13	38.24	107	8.72	47	52.22	379	14.30
Balık Yağı	1	2.94	8	0.65	2	2.22	9	0.34
TOPLAM	34	100.00	1227	100.00	90	100.00	2651	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.47-49.

Çizelge 83'den de izlenebileceği gibi üretimin miktar olarak %58.82'sini değer olarak %90.63'ünü dondurulmuş, konservbe edilmiş, tuzlama veya tütsüleme ile işlenmiş balık ve kabuklu su ürünleri oluşturmaktadır. Üretim miktarının %34.24'ünü balık unu ve %2.94'ünü de balık yağı oluşturmaktadır. İşlenmiş balık ve kabuklular sektör üretiminden en büyük payı almaktadır.

Balıkların insan gıdası olarak tüketilmeyen kısımları nakliye esnasında kullanılmayacak şekilde ezilen balıklar çok fazla avlanmış ve ekonomik değeri düşük balıklar, balık unu ve yağı olarak işlenmektedir. İç talepte işlenmiş balık ve kabuklular talebi sektör talebinde miktar olarak %45.56, değer olarak %85.36'lık paya sahiptir. Balık unu sektör talebinde miktar olarak %52.22'lik , değer olarak %14.30'luk paya sahiptir.

4.2.4.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer

Su ürünleri sanayinin kullandığı girdi, yarattığı çıktı ve katma değer gelişimi çizelge 84'de verilmiştir.

Çizelge 84. Su Ürünleri İşleme Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	İndeks
1981	5475	100.00	6587	100.00	1112	100.00
1982	3768	68.82	4787	72.68	1020	91.69
1983	6162	112.54	7508	113.98	1347	121.13
1984	5727	104.61	6959	105.64	1231	110.72
1985	3189	58.26	4353	66.08	1163	104.60
1986	10636	194.28	14131	214.53	3495	314.30
1987	6355	116.07	8649	131.31	2294	206.33
1988	10601	193.63	13492	204.82	2890	259.93
1989	4247	77.57	6818	103.51	2571	231.23
1990	3860	70.50	6176	93.76	2316	208.30

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Su ürünleri işleme sanayinin girdi kullanımı incelendiğinde su ürünleri üretimindeki dengesizliklerden dolayı sektörün yıllara göre girdi kullanımı da dalgalanma göstermektedir. Girdi kullanımına paralel olarak çıktıda da bir denge söz konusu değildir. Girdi kullanımındaki bu olumsuzluğa rağmen yaratılan katma değer artış göstermiştir. Özellikle 1985 yılında üretim düşüklüğü ile girdi kullanımı ilk yıla oranla %41.74 düşmüştür.

4.2.4.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler

Su ürünleri sanayinde sabit sermayeye yapılan ilaveler Çizelge 85'de verilmiştir.

Çizelge 85. Su Ürünleri İşleme Sanayinde Sabit Sermaye Yatırımları (1981-1990)
1981=100 Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Sabit Serm. İlaveler	İndeks
1981	195	100.00
1982	171	87.62
1983	136	69.63
1984	91	48.79
1985	133	67.98
1986	228	116.70
1987	313	160.50
1988	477	244.70
1989	196	100.30
1990	98	50.42

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Sektörde yatırımlar azalan oranlarda yapılmış 1986 yılında itibaren yatırım miktarı biraz daha artırılarak yapılmıştır. Yatırım taleplerinin ülke yatırım imkanları üzerinde olmamasına dikkat edildiği belirtilmektedir. Zaten kapasite kullanımı düşük olan sektörde yeni yatırımlara geçilmemesi vurgulanmaktadır.

Üretim artışının sağlanması için gerekli hizmet, araştırma geliştirme faaliyetlerinin karşılanması, öncelikle mevcut kapasitelerin etkin kullanılması amaçlanarak yatırım yapılması öngörülmüştür (Anonim, 1989 a).

4.2.4.1.5. Dış Ticaret

Geniş su ürünleri potansiyeline sahip Türkiye'nin su ürünleri üretiminin düşük seviyelerde olması su ürünleri sanayinin gelişmesini önlerken hem bu hammadde ve üretim sıkıntısı hem de soğuk zincirinin gelişmemiş olması, işlenmiş ürünlerin tesislerinin hijyenik ve teknik şartlara uymaması ve ürünlerde uluslararası standardizasyon ve kalitenin sağlanamaması, dış pazar direkt bağ kurulamaması gibi sorunlar ihracatında istenilen düzeyde yapılmasını engellemektedir.

Çizelge 86. Su Ürünleri İşleme Sanayi
İhracatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1981	2376	100.00
1982	4129	173.76
1983	6095	256.47
1984	8522	358.62
1985	7451	313.53
1986	11931	502.06
1987	9379	394.66
1988	7093	298.49
1989	6295	264.89
1990	6588	277.21
1991	7272	306.00
1992	5947	250.26
1993	4313	181.50

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

İhracatta su ürünleri sanayi üretimi ve tüketimi ile ilgili olarak 1986 yılına kadar artmış 1986 yılı ihracatı 1981 yılı ihracatının 5 katına çıkmıştır. Sonra su ürünleri üretimindeki olumsuzluklar sanayiye ve bu da ihracata yansdığından ihracat 1986 yılından sonra gerilemeye başlamıştır. 1991 yılından itibaren sektörün

üretimi artarken ihracatı yine azalma eğilimi göstermiştir. Bununda sebebinin yurt içi tüketiminde artmış olması olduğu söylenebilir. 1980'lerin başında işlenmiş su ürünlerine talebi az ve üretim artışlarının ihracata yönlendirilmesi daha kolay olmaktadır halkın bilinçlenmesi ve bu ürünlerin tüketiminin artmaya başlaması nedeniyle üretim artışları ihracata yönlendirilememiştir (Çizelge 86).

Su ürünleri sanayi ihracatı tarıma dayalı sanayi sektörü ihracatında 1981 yılında %0,92, 1985 yılında %1.41, 1990 yılında %0.75 ve 1993 yılında %0.53 pay almıştır. 1992 yılı itibariyle sektörün gıda sanayi ihracatındaki payı %2.22 dir (Çizelge 11; Çizelge 23; Çizelge 35; Çizelge 54.c).

Su ürünleri sanayi ihracatında sektörde üretilen ürünlerin payları Çizelge 87'de verilmiştir.

Çizelge 87.Su Ürünleri İşleme Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993)

ÜRÜNLER	1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyon TL. (Bin Ton)			
	Miktar	%	Değer	%
İşlenmişBalık veKabuklular	11.7	95.12	495	99.20
Balık Unu	0.6	4.88	4	0.80
TOPLAM	12.3	100.00	499	100.00

Kaynak. ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları , Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler ,Ankara ,1994, S.51.

Çizelge 87'den görüldüğü gibi Türkiye'nin su ürünleri sanayi ihracatının %95.12'sini, değer olarak %99.20'sini işlenmiş balık ve kabuklular oluşturmaktadır. İşlenmiş ürünler içinde de en çok dondurulmuş ürünler ihraç edildiği ve ihracatında daha çok Fransa, Hollanda, Almanya, Belçika, İtalya, İsviçre başta olmak üzere Avrupa ülkelerine yapıldığı ifade edilmektedir (Anonim, 1994).

Su ürünleri sanayi ithalatının gelişimi Çizelge 88'de verilmiştir.

Sektörde 1985 yılına kadar ithalat yoktur. 1993 yılında çok küçük değerle bir ithalat yapılmıştır. Daha sonra yurt içinde bu tür ürünlerin tüketiminin uygulanması talebinin artması bu ürünler üretiminin dalgalanma göstermesi nedeniyle ithalat artmıştır. İthalatta daha çok işlenmiş balık ve kabuklu ürünler olarak yapılmış bu ürünlerin ithalatını balık unu ithalatı izlemiştir (Çizelge 88, Anonim ,1989).

Su ürünleri sanayi ithalatı tarıma dayalı sanayi ithalatında 1981 yılında %0 1985 yılında %0.18 1990 yılında %1.27 ve 1993 yılında %1.19 pay almıştır. Gıda

sanayi ithalatında 1993 yılında sektörün payı %3.37'dir (Çizelge 13; Çizelge 25; Çizelge 37; Çizelge 55.c).

Çizelge 88. Su Ürünleri İşleme Sanayi
İthalatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İthalat	
	Değer	İndeks
1981	0	0.00
1982	0	0.00
1983	10	0.00
1984	0	0.00
1985	159	100.00
1986	669	421.20
1987	707	445.50
1988	493	310.80
1989	3490	2199.00
1990	3996	2518.00
1991	2574	1622.00
1992	3006	1894.00
1993	3551	2238.00

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

4.2.4.2. Sorunlar

1.Hammadde Sorunu

Su ürünleri sektöründeki genel politika, su ürünleri üretimini ve insan gıdası olarak tüketimini artırmak ve iç tüketim fazlası için ihraç imkanları sağlayarak ekonomiye katkıda bulunmaktır. Ancak bunun sağlanabildiğini söylemek mümkün değildir. Su ürünleri sanayinin hammaddesi olan su ürünleri üretimindeki olumsuzluk sanayiye direkt olarak etkilemektedir.

Hammadde sorununu ortaya çıkaran üretim sorunları ise ;

1-Su ürünleri üretiminin değerlendirme ve pazarlama bütünlüğü düşünülmeden yapılması nedeniyle balığın istenilen zamanda ve miktarda tüketicisine ulaşmaması, soğuk muhafaza ve nakliyenin yetersizliği ile daha karlı olabilecek ürünlerin balık unu ve yağı sanayinde kullanılmak zorunda olması,

2-Kültür üretimi ve açık deniz balıkçılığının üretimi artırıcı unsurlar olarak görülmemesi, üretim artışlarının bilinen kaynaklar üzerinde av gücünün artırılması ile devam etmesi sonucunda bir süre sonra ürün bulmada sıkıntı çekilmesi

3-Su ürünleri stoklarına ilişkin yeterli bilimsel çalışma olmamasından dolayı stokların büyüklüğü bilinmediği için üretim ve koruma politikası belirlenememesi

4-3288 sayılı kanun ile getirilen stokların korunma ve kontrolüne ilişkin yasalara ait cezaların yaptırım gücünün olmaması ve suçların yaygınlaşarak tekrarlanması

5-Uygun avlanma yöntemi ve araçların kullanılmaması ile kaynaklarda tahribat ve ekonomik kayıpların oluşması ve balıkçılara yeterli eğitimin verilmemesi

6-Çok çeşitli nedenlerle çevrenin kirlenmesi

7-Su ürünleri üreticilerinin yeterli düzeyde teşkilatlanamamaları ve yeterli krediden yararlanamamaları yararlısalar bile çevre kirlenmesi ve aşırı avlanma ile azalan kaynaklar sonucunda kredinin geri dönüşünün güçleşmesi

8-Üretimin her aşamasında teknik ve tecrübeli eleman sıkıntısı çekilmesi

9-Su ürünleri hastalıkları konusunda araştırma ve teknik eleman eksikliği gibi su ürünleri üretiminde karşılaşılan sorunlar bu ürünleri hammadde olarak kullanan su ürünleri sanayini önemli ölçüde sıkıntıya sokmakta sektör atıl kapasitede çalışmaktadır.

2.Pazarlama Sorunu

Su ürünleri sanayine ait işletmelerde hijyen ve teknik şartlara uyulmaması ile dış pazar isteklerine uygun üretim tekniklerinin gelişmemesi ve ambalajlamanın yetersiz oluşu ihracatı sınırlamaktadır.

Hammaddedeki istikrarsızlıktan dolayı sürekli bir dış pazar bağlantısı yapılamaması, soğuk zinciri ve muhafaza sisteminin yeterince gelişmemesi ve kullanılamaması

3.Atıkların Değerlendirilmesi ve Çevre Sorunu

Su ürünlerinin işlenmesinde ilk yan ürün yıkama suyu, ikinci yan üründe balıkların yenmeyen kısımlardır. İkinci yan ürün balık yağı ve unu olarak değerlendirilirken balıkların vücut sularını ihtiva eden, organik maddelerce zengin yıkama suyu değerlendirilmeden atılarak hem kaynak israfı edilmekte hem de çevre kirlenmesine sebep olmaktadır.

4.Su ürünleri sanayinde üretimin kontrol edilmemesi, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yetersiz oluşu karşılaşılan diğer sorunlardır.

4.2.5.Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi

Bünyesinde yağ bulunduran yağlı tohumlar ve bazı bitkilerin danelerinden yağ ve yan ürünler elde edilen sanayi koludur. DPT'nin ISIC'a göre yaptığı sınıflandırmada bitkisel yağ ile mamulleri sanayi kapsamına ayçiçeği, pamuk, soya, fıstık, susam, keten, kenevir, kolza, mısır, zeytin gibi yağ bitkilerinden elde edilen ham ve rafine sıvı yağlar, margarin ile yağlı tohum küspeleri dahil edilmekte ve sektör 3115 kod numarası ile sınıflandırılmaktadır. Bitkisel yağ sanayi insanlar için direkt besin maddesi olan yağ ihtiyacını karşıladığı gibi yan ürün olan küspe ile de hayvan beslemesine önemli bir kaynak olmaktadır. Ayrıca ham yağın artırılmasında diğer bir yan ürün olarak sabun elde edilmektedir (Tekeli ve Ergün, 1984).

4.2.5.1.Gelişimi ve Mevcut Durum

Türkiye'de gıda sanayinin diğer sektörlerinde olduğu gibi yağ sanayinin de başlangıcı Cumhuriyet ve öncesi imalathanelere dayanmaktadır. Planlı kalkınma döneminin başlangıcı olan 1963 yılından itibaren devlet tarafından yatırımları teşvik edilen bitkisel yağ sanayinde gelişmeler olmuştur. Ancak planlı dönem boyunca bitkisel yağ sanayi, hammadde potansiyeline, yüksek kapasiteye karşın, üretimde büyük dalgalanmaların, bazı yıllarda büyük yağ açıklarının ortaya çıktığı sorunlu bir sanayi olmuştur.

Dünyada bitkisel değere sahip çok çeşitli bitkisel yağlar olduğu bilinmektedir. Türkiye'de tüketimde önem taşıyan bitkisel yağlar ayçiçeği pamuk ve zeytinyağıdır. Türkiye'de tarla bitkisi olarak yetiştirilip tohumlarından yağ elde edilen yağlı tohum ekim alanlarının planlı dönemde iki kat arttığı üretim miktarlarının ise beş katına çıktığı belirtilmektedir. Bu artışta en büyük payı ayçiçeğininin aldığı ayçiçeği ekiliş alanları 6 katına, üretimi 10 katına ulaştığı vurgulanmaktadır. Pamuk (çiğit) üretimi 3 katına ulaşmış, soya ekiliş ve üretiminde önemli artışlar olmuştur. Susam ekiliş ve üretiminde herhangi bir artış gözlenmezken, yer fıstığında yavaş ve kararlı artışlar olduğu belirtilmektedir. Keten

ve kenevirde düşüşler olurken, kolza üretiminin, yağının içerdiği erüsik asitin insan sağlığına zararlı olduğu tartışmalarıyla gerilediği ifade edilmektedir. Alternatif bir yağ bitikisi olan aspir pek gelişme gösterememiştir (Anonim, 1992). Bu duruma göre ayçiçeği, çığıt ve soyadaki gelişmeler umut vericidir. Önlem alınmazsa daha da artacak yağ açığına giderilmesi için yağlı tohumlar üretiminin artırılması zorunluluktur.

Yağlı tohumlardan sonra en önemli yağ hammaddesi olan zeytin yetiştiriciliğinde Türkiye ağaç sayıları, meyve ve zeytinyağı üretimi bakımından İtalya, İspanya ve Yunanistan'dan sonra 4. durumdadır. 1950'lerde yaklaşık 30 milyon olan ağaç sayısının 1990'larda yaklaşık 86 milyara çıktığı ve meyve üretiminde artışlar olduğu belirtilmektedir. Türkiye'nin Akdeniz kıyılarının başka bitki yetişmesine uygun olmayan kayalık bölgelerinde zeytinin iyi yetişebileceği ve üretimin artırılacağı ifade edilmektedir (Anonim, 1992).

Yağ bitkileri içinde susam, yer fıstığı ve ayçiçeğinde yağ oranı %40' ın üzerinde pamuk ve soya fasulyesinde %20 civarındadır.

4.2.5.1.1. İşyeri ve İstihdam

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayinde Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı'nın gıda sanayi envanter sonuçlarına göre 1990 yılında sektörde 1206 işletme faaliyet göstermektedir. Bakanlığın verilerinde tüm işletmeler kapsama alınmakta ve işletmelerin çoğunu imalathaneler oluşturmaktadır. Özellikle zeytinyağı üretiminde zeytinin içerdiği yüksek orandaki su nedeniyle depolanmasının zor olduğu, çabuk işlenmesi gerektiğinde sanayi anlamında kuruluşlarda zeytinyağı üretiminin ekonomik olmadığı çoğunlukta ilkel yöntemlerle imalathane düzeyinde üretim yapıldığı belirtilmektedir (Bingöl, 1984). Yukarıda belirtilen 1206 işletmeden çoğu zeytinyağı üreten işletleridir ve zeytinyağı üretiminde bahsedilen durum bunu açıklamaktadır. Zeytinyağından sonra en çok işletme ayçiçek yağı üreten işletmelerdir. Ayçiçek yağı işletmelerini de pamuk yağı işletmeleri izlemektedir.

Yağ işleme tesislerinin işlediği, ürünlere göre bölgesel dağılımı, bölgede yetişen ürün cinsleri ile uyum gösterdikleri belirtilmektedir. Ayçiçek yağı üreten işletmeler en önemli ayçiçek üretim bölgesi olan Marmara ve Trakya'da

yoğunlaşmıştır. Zeytin üretim bölgesi olan Ege'de zeytinyağı işleyen tesisler ağırlıktadır. Pamuk işleyen tesislerin ise çoğu güneydedir.

Yağ sanayinin kuruluş yapısında tohum işleyen basit yağhaneler veya çok modern rafine tesisleri yer almaktadır. Böylesi ölçekleri ve teknolojileri çok farklı olan çok sayıda ve dağınık işletmelerle ilgili sağlıklı bilgi elde edilmesi sektörün durumunun incelenip sorunlarına eğilinmesi zorlaşmaktadır. Bu araştırmada 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işletmeleri temsil eden DİE imalat sanayi istatistiklerinden yararlanılarak sektörün gelişimi ve durumu belirlenmeye çalışılmıştır.

Çizelge 89 a. Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990)
(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1981	104	100.00	15294	100.00
1982	101	97.12	12898	84.01
1983	89	85.58	11962	78.21
1984	85	81.73	12481	81.61
1985	87	83.65	12973	84.82
1986	87	83.65	12333	80.64
1987	85	81.73	12462	81.48
1988	78	75.00	12281	80.30
1989	88	84.62	13460	88.01
1990	79	75.96	13036	85.24

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

Çizelge 89 a'ya göre bitkisel yağ ve mamulleri sanayinde 1981 yılında 104 işletme faaliyet göstermektedir ve bu işletmelerde 15924 kişi istihdam edilmektedir. Bu 104 işletmeden 6'sı devlet sektörüne ait 98'i özel sektöre aittir. Sektör işyerleri sayısında 1990 yılına kadar %24.24'lük, istihdamında %14.76'lık azalma olmuştur. 1990 yılında sektörde 76'sı özel sektöre, 3'ü devlete ait olmak üzere 79 işletme faaliyet göstermektedir.

Çizelge 89 b'den de izlenebileceği gibi özel sektör işyerleri sayısı bakımından da istihdam bakımından da sektörde %90'nın üzerinde paya sahiptir.

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayinin işyerleri ile tanıma dayalı sanayi sektördeki payı 1981 yılında %4.39, 1985 yılında %3.81 ve 1990 yılında %2.86'dır.

Sektörün 1990 yılı itibariyle gıda sanayi işyerleri içindeki payı %9.24'tür (Çizelge 15; Çizelge 27; Çizelge 39; Çizelge 47).

Çizelge 89 b. Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayinin İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990)

YILLAR	İşyeri Sayısı (%)		İstihdam(%)	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	5.77	94.23	15.32	84.68
1982	5.94	94.06	6.27	93.73
1983	6.74	93.26	9.50	90.50
1984	7.06	92.94	5.76	94.24
1985	6.90	93.10	5.76	94.24
1986	5.75	94.25	4.55	95.45
1987	4.71	95.29	3.29	96.71
1988	3.85	96.15	6.17	93.83
1989	3.41	96.59	6.26	93.74
1990	3.80	96.20	6.73	93.27

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1981-1990)

Gerek yalnız ham yağ gerekse rafine yağ imal eden tesislerin kapasite olarak büyük bölümü modern işletmelerdir. İşletmelerin tarıma dayalı sanayi istihdamındaki payları 1981 yılında %4.10, 1985 yılında %3.11 ve 1990 yılında %2.65'tir. Gıda sanayi istihdamındaki payı 1990 yılına göre %10.09'dur (Çizelge 17; Çizelge 29; Çizelge 41; Çizelge 47).

Bitkisel yağ sektörü içinde yer alan margarin sektörü bitkisel sıvı yağların hidrojene edilmesi sonucu elde edilen, içerisinde su, pastörize süt, süt tozu, peynir tozu bulunabilen bir yağ türüdür. Sektör üretimi, kahvaltılık yemeklik ve sanayi tipi olmak üzere üç ana ürün üzerinedir. Tereyağ üretiminin ihtiyacı karşılayamaması ve fiyatının nispi olarak yüksek oluşu margarinin üretimini 1950'li yıllardan başlayarak artmış ve modern tesisler devreye girmiştir. 1970'li yıllarda margarine olan talep artmış ve 1990'lara gelindiğinde belli bir düzeyde sabitleşmiştir.

Çizelge 90. Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayinde kapasite Kullanım Oranları (1990)

SEKTÖR	Kapasite (Ton/Yıl)	Kapasite Kullanım Oranları (%)
Ayçiçek Yağı (Rafine)	760000	68
Pamuk Yağı (Rafine)	246000	64
Zeytinyağı (Rafine)	240000	38
Margarin	500000	74

Kaynak: Nuran URAS., Gıda Sektöründe Gelişmeler ve Beklentiler, İstanbul, 1991, S. 26,31, 38.

Margarin sektörünün en büyük sorunu, hammaddesi olan ayçiçeği, pamuk, soya, palm, kanola, kolza gibi ham yağ üretiminin yetersizliğidir. Türkiye'de pamuk yağı dışında ayçiçek, soya vb. yağların ihtiyaca yetmediği bu nedenle her yıl iç üretim miktarına bağlı olarak ham yağ ithal edilerek margarin sanayinde kullanıldığı belirtilmektedir.

Margarin sanayinde 9 firma modern teknoloji ile faaliyet düzeyinin üzerinde olduğu belirtilmektedir. Sektörün kapasite kullanım oranı 1990 yılında %74'dür. Yurt içi tüketim artsa bile kapasite kullanımının artması için ihraç imkanlarının geliştirilmesi gerekmektedir (Anonim, 1991 f).

Türkiye zeytinyağı sektöründe modern kontinü sistemle üretim yapan 30 fabrikaların kapasitesinin toplam kapasite içindeki payı %30'dur. Türkiye'de modern teknoloji uygulamasına geçilmesi zaman almıştır. Diğer zeytin üreticisi Akdeniz ülkeleri ise modern teknolojiyi önceden benimseyerek üretimlerinin %80-90'ını kontinü sistemlerle elde etmektedir. Zeytinyağı sektöründe kapasite kullanım oranı %38 olarak bitkisel yağ sanayi sektöründe en düşük kapasite kullanım oranına sahip sektördür. Zeytinyağı kalitesi ve verimi dane zeytin kalitesine ve modern teknikle işlemeye bağlıdır. Dünya zeytin ağacı varlığının yaklaşık %10'una sahip Türkiye dünya zeytinyağı üretiminin %7'sini gerçekleştirmektedir. İtalya dünya zeytin ağacı varlığının %22'si ile dünya zeytinyağı üretiminin %46'sı, İspanya ise %23'lük paya sahip olduğu ağaç varlığı ile zeytinyağı üretiminin %39'unu sektöründeki verimliliği bir ölçüde açıklamaktadır.

Ayçiçek çekirdeği ve pamuk çekirdeğinden ham yağ ve rafine yağ elde eden sanayiye de büyük yatırımlar yapılmış olup yılı itibarıyla Çizelge 90'da bitkisel yağ sanayine ait kapasite kullanım oranları verilmiştir. Buna göre ayçiçek üreten tesislerde kapasite kullanım oranı %68, pamuk yağı üretimin tesislerde ise %64'dür. Türkiye'de ayçiçek çekirdeği ve çiğitten ham yağ elde eden ekstraksiyon tesislerinde kapasite fazlalığı mevcuttur. Diğer taraftanda üretilen ham yağ, margarin ve likit yağ ihtiyacına kafi gelmemekte, her yıl ham yağ ithal edilmektedir. Sektörde tohumdan hamyağ elde eden ham yağı likit yağ olarak piyasaya sunan ve margarin üretim tesislerine sahip tesisler sektörde faaliyet göstermektedirler. Sektörü temsil eden, yurt içi ve yurt dışı pazarlama faaliyetlerini sürdüren modern

teknolojiye sahip entegre kuruluşlar toplam ayçiçeği rafinaj kapasitesinin %60' ını meydana getirmektedir.

Soya fasulyesi ve yağının çıkarılması Türkiye'de henüz gelişmekte olduğundan bu sektörde sadece soya fasulyesi ile çalışan firma olmadığı pamuk tohumu ve ayçiçeği tohumu ile çalışan işletmelerin soya fasulyesi de işledikleri belirtilmektedir.

4.2.5.1.2. Üretim ve İç talep

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayinin üretimi ve iç talebindeki gelişme Çizelge 91 a'da verilmiştir.

Çizelge 91.a. Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	85802	100.00	78302	100.00
1982	83524	97.34	81345	103.89
1983	121689	141.82	101173	129.21
1984	106313	123.90	103233	131.84
1985	118681	138.32	114693	146.8
1986	126081	146.94	117609	150.20
1987	151008	176.00	125884	160.77
1988	156226	182.08	141221	180.35
1989	167532	195.25	144311	184.30
1990	178135	220.61	149802	191.31
1991	190154	221.62	159714	203.97
1992	198328	231.14	173995	222.21
1993	197973	230.70	211424	270.01

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1983 - 1995).

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayi üretimi 1981 yılından 1993 yılına kadar oldukça düzenli bir gelişme göstererek 1993 yılında 1981 yılına göre artış %130.73'tür. Sektörün toplam iç talebide üretim gibi düzenli bir artış göstermiş ancak talepteki artış önceleri üretimdeki artıştan daha hızlı artarken 1986 yılından sonra üretim talepten daha fazla artmıştır. Bitkisel yağ ve mamulleri talebi 1993 yılında 1981 yılına oranla %170.01 artmıştır (Çizelge 91 a) .

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayi üretimi toplam tarıma dayalı sanayi sektörü üretiminde 1981 yılında %3.56,, 1985 yılında %4.63, 1990 yılında %5.28 ve 1993

yılında %4.20'dir. 1993 yılı itibariyle gıda sanayi toplam üretim değerindeki payı %9.30'dur (Çizelge 8; Çizelge 20; Çizelge 32; Çizelge 50).

Çizelge 91.b. Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi Üretim ve Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	ÜRETİM				İÇ TALEP			
	Miktar	%	Değer	%	Miktar	%	Değer	%
Zeytinyağı	85	3.28	1964	8.59	65	1.93	1502	6.15
Rafine Bitkisel Yağ.	562	21.72	7536	32.97	406	12.08	5444	22.30
Margarin	546	21.10	8097	35.43	444	13.21	6585	26.98
Bitkisel Ham Yağlar	474	18.32	3491	15.27	1135	33.78	8361	34.25
Prina Yağı	17	0.66	82	0.36	18	0.54	86	0.35
Prina	170	6.57	156	0.68	180	5.36	165	0.68
Yağlı Tohum Küşbe.	734	28.36	1468	6.42	1112	33.10	2224	9.11
Diğerleri	---	---	64	0.28	---	---	43	0.18
TOPLAM	2588	100.00	22858	100.00	3360	100.00	24410	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S. 48-50.

Bitkisel yağ ve mamulleri üretiminde nihai talebe yönelik üretim genellikle iç talebi karşılamaktadır ancak rafine bitkisel yağların hammaddesini oluşturan ham yağ talebi ve yem sanayinin ihtiyacı olan küşpe talebi yurt içi üretimle karşılanamamaktadır.

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayi toplam üretim değerinde %35.43'lük payı ile margarin üretimi 1. sırayı almaktadır. Margarin üretim miktarı olarak sektörde %21.10'luk pay ile 3.sıradadır. Üretim değerinde %32.97'lik payı ve miktardaki %21.72'lik payı ile rafine bitkisel yağlar üretim değeri ve miktar olarak sektörde 2. sırayı almaktadır. Bitkisel yağ üretiminin %23'ünü çiğit, %11'ini zeytin, %27'sini soya ve diğerlerinin oluşturduğu ifade edilmektedir (Gökalp ve Işık 1991). Değer olarak bu ürünleri ham yağlar ve zeytinyağı üretimi izlemektedir. Sektör üretiminde miktar olarak en çok paya sahip ürün yağlı tohum küşpeleridir.

Sektör ürünlerinin iç talebi incelendiğinde bitkisel ham yağlar değer olarak %34.25, miktar olarak %33.78'lik payı ile sektörün en çok talebi olan ürünüdür. Ham yağların talebi 1135 bin ton iken üretimleri yalnızca 474 bin tondur. Buna göre 1993 yılında üretilen ham yağ talebin ancak %41.76'sına karşılayabilmiştir. Margarin sektör talebinde değer olarak 2. miktar olarak 3. sırayı almaktadır. Margarinin toplam talep değerindeki pay %26.98'dir. Margarinin miktar ve değer olarak rafine bitkisel yağlar izlemektedir. Yağlı tohum küşpeleri bitkisel yağ ve

mamuller toplam talebinde miktar olarak, ham yağlardan sonra en çok talebi olan üründür. Küspede de üretim iç talebi karşılamamaktadır. 1112 bin ton talebi olan küspenin üretimi 734 bin ton'dur. Üretim talebin %66'sını karşılayabilmektedir (Çizelge 91 b). Sektörde ham yağ üretim ve tüketimi açısından ağırlık ayçiçek yağındadır. Rafine yağlar içinde de en fazla tercih edilen ayçiçek yağıdır. Pamuk yağının rafine olarak üretim ve tüketimi düşük düzeydedir ve büyük ölçüde margarin üretiminde kullanılmaktadır. Margarin ve rafine ayçiçek yağı üretiminde iç talep karşılandığı için üretimi ihracat şekillendirmektedir (Uras 1991).

Dünya yağ üretiminin yaklaşık %86 kadarnı bitkisel yağların oluşturduğu, hayvansal yağların kısıtlı ve pahalı olması dolayısıyla bitkisel yağların hayvansal yağların yerini aldığı belirtilmektedir. Bitkisel yağlar sayısı 14'ü bulan yağ bitkilerinden elde edilmektedir. Türkiye yağ üretiminin ise %80'ini bitkisel yağların oluşturduğu belirtilmektedir. Türkiye'de kişi başına yağ tüketiminin 17 kg. olup 2.3kg. tereyağı, 6.5kg. bitkisel sıvı yağlar, 7kg. margarin, 1.2kg. zeytin yağıdır. Gelişmiş ülkelerde ise kişi başına yağ tüketiminin 25kg. a ulaştığı ifade edilmektedir (Anonim, 1992 d; Demirci ve Alparslan, 1993). Fert başına özellikle zeytin yağında dünya zeytin üretiminde belli bir sırada yer alan Türkiye'nin 1kg.lık tüketimi İtalya ve İspanya'da 10.12, Yunanistan'da 23kg. düzeyinde olan zeytinyağı tüketimleri yanında çok düşük görünmektedir. Zeytinyağı fiyatının yüksek oluşu ve tüketim alışkanlığı nedeniyle daha çok üretildiği yerde tüketilmektedir.

4.2.5.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer

Çizelge 92.a. Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	İndeks
1981	72272	100.00	102853	100.00	30582	100.00
1982	68535	94.83	96809	94.12	28274	92.45
1983	66912	92.58	91734	89.19	24822	81.16
1984	96992	134.20	131142	127.50	34150	111.67
1985	100827	139.51	132618	128.93	31790	103.95
1986	95436	132.05	128198	124.64	32762	107.13
1987	9770.	135.19	136877	133.08	39174	128.10
1988	101873	140.96	142502	138.55	40629	132.85
1989	115816	160.25	162841	158.32	47025	153.77
1990	97575	135.01	145786	141.74	48211	157.64

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayinin temel girdisi rafine sıvı yağ ve margarin sanayinde ham yağ , ham yağ sanayinde ise yağlı tohumlar ve zeytindir. Sektöre ait girdi, çıktı ve yaratılan katma değer durumu Çizelge 92 a'da verilmiştir.

Hammaddeyi oluşturan ayçiçeği ve pamukta hem üretim alanlarının hem de verimin artırılmasıyla üretim artışları sağlanması, rutubetten korunarak depolanmaları halinde yıl boyunca sanayide işlenebilmeleri mümkünken zeytinin doğal olarak periyodisitesi, kıraç ve dağlık arazide bulunduğu için iklimden daha çok etkilendiği ve depolanmadığı için üretiminde dalgalanmalar göstermektedir. Hammaddelerin durumuna göre girdi kullanımında dalgalanma göstermekte doğal olarak bu da çıktıya yansımaktadır. Çizelge 92 a'ya göre sektörde girdi kullanımı 1993 yılında 1981 yılına oranlar %35 artmıştır, katma değer ise %57.64'lük bir artış göstermiştir. Bundan da sektörde bir verimlilik artışı olduğu sonucu çıkarılabilir.

Çizelge 92.b. Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi (%)		Çıktı (%)		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	1.53	98.47	2.29	97.71	4.10	95.90
1982	1.91	98.09	1.93	98.07	1.96	98.04
1983	1.62	99.38	1.54	98.46	1.32	98.68
1984	0.73	99.27	1.10	98.90	2.17	97.83
1985	0.87	99.13	0.91	99.09	1.02	98.98
1986	1.05	98.95	1.19	98.81	1.61	98.39
1987	0.89	99.11	0.98	99.02	1.21	98.79
1988	0.50	99.50	0.58	99.42	0.80	99.20
1989	0.39	99.61	0.47	99.53	0.67	99.33
1990	0.37	99.63	0.45	99.55	0.60	99.40

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Çizelge 92 b'de sektörün devlet ve özel sektör girdi kullanımı ve yaratılan katma değer verilmiştir. 1990 yılında sektörde devlet işyerlerinde %3 civarında paya sahipken, girdi kullanımında %0.37'lik paya sahiptir, yaratılan katma değerde devletin payı %0.60'dır. Sektöre özel sektör hakimdir. İşyeri açısından payına oranla yarattığı katma değerde payı az olan devlet sektörünün bu durumu devlet sektörünün özel sektöre oranla daha az verimli çalıştığını açıklayan bir gösterge olabilir.

4.2.5.1.4.Sabit Sermayeye İlaveler

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayinde yüksek teknoloji kullanan ve buna bağlı olarak kaliteli mal üreten firmalar olduğu bilinmektedir. Ama küçük ölçekli, daha çok ham yağ üreten ve hammaddeden yeterince yararlanamayan işletmeler çoğunluktadır. Ham yağı rafine yağ ve margarine dönüştüren modern işletmeler ham yağı bu işletmelerden almaktadır. Yağlı tohumları işlemede büyük işletmelerinmi yoksa küçük işletmelerinmi etkin oldukları konusunda çelişkiler olduğu belirtilmektedir. Büyük işletmeler daha ileri teknoloji ile hammaddeden daha yüksek oranda yağ elde etme yan üründen en ekonomik şekilde yararlanma olanağı vardır, buna karşılık küçük işletmelerin de hammaddeye yakın olma kapasiteden tam yararlanma gibi avantajları olduğu belirtilmektedir (Tekeli ve Ergün 1984).

Yapılacak yatırımlar ve sermaye ilavelerinde bu durumlar dikkate alınarak hammaddeye yakın yerlere yatırım yapılması, hammaddeden en iyi yararlanacak modern teknolojinin yaygınlaştırılması ve modern tesislerin entegre olması, projelerinde entegre planlanmaları sektörü olumlu etkileyecektir.

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayinin sabit sermayeye yaptığı ilaveler Çizelge 93'de verilmiştir.

Çizelge 93. Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayinde Sabit Sermayeye Yatırımları (1981-1990)

(1981=100)Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Sabit Sermayeye ilaveler	İndeks
1981	1815	100.00
1982	6384	351.45
1983	2985	164.46
1984	7155	394.24
1985	2111	116.29
1986	2176	119.90
1987	5721	315.23
1988	6053	333.47
1989	1650	90.93
1990	5949	327.76

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM , DİE , Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Sektöre yapılan sabit sermayeye ilaveler incelendiğinde belli bir düzen görülmemektedir. Yıllara göre değişik oranlarda yatırım yapılmıştır. Bu yatırımlarda yeni tesislerin açılması değil modernizasyon ve tevsî yatırımları olmuştur.

Margarin sanayinde faaliyet gösteren firmalar yüksek teknolojiyi kullanarak üretim yaptıklarından bu sektörde kısa ve orta vadede yenileme ve modernizasyona ihtiyaç duyulmadığı belirtilmektedir. İç ve dış talebe göre kapasite fazlalığı olan sektörde kapasite artışına dönük yatırım girişimide yoktur.

Zeytinyağı sanayinde de modern üretim yapacak kontinu sistem yatırımları yüksek harcama gerektirdiği , bu yatırım büyüklüğünün de teşviklerin öngörüldüğü büyüklükler dışında kaldığından bu alanda yatırım projesi olmadığı belirtilmektedir.

Rafine likit yağ sanayinde de kapasite iç ve dış talebin üzerinde olduğundan ve ihracat artsa bile yine kapasitenin tam olarak kullanamayacağı için daha çok tevsî, modernizasyon ve entegrasyona yönelik yatırımlar yapılacağı belirtilmektedir. Ancak GüneyDoğu Anadolu Bölgesinde üretilecek yağlı tohumların değerlendirilmesine yönelik bölgede yatırım yapılabileceği ifade edilmektedir (Uras, 1991).

4.2.5.1.5.Dış Ticaret

Türkiye bitkisel yağ ve mamulleri sanayi, uyguladığı teknoloji ve kalite ile bu alanda rekabet avantajına sahipken yeterli ölçüde ve uygun koşullarda hammadde bulunamayışı önemli bir sorun oluşturmaktadır. Önemli bir yağ ihracatçısı olma potansiyeline sahip Türkiye bu avantajını ancak yağ ithaline bağlı olarak kullanabilmektedir. Bunun için yağlı tohum verim ve üretimin artırıcı önlemlerin alınması zorunludur, böylelikle hem sektör üretimi denge kazanacak hem de ihracattan elde edilen dövizin yurt içinde kalan miktarı artırılmış olacaktır.

Sektörün çizelge 94 a 'da verilen 1980 sonrası dönemi kapsayan ihracatı incelendiğinde ihracat değerinin 1993 yılına oranla %152.72 hatta 1991 yılında %192.82 arttığı gözlenmektedir. İhracatta görülen artışa rağmen sürekli bir dalgalanma söz konusudur. Yerli üretim ve ithalattan oluşacak toplam üretime bağlı ihracat artıp azalan bir seyir izlemiştir.

Bitkisel sıvı yağ ihracatı daha çok Rusya ve Orta Doğu ülkelerine yapılmaktadır. 1990 yılı ihracatının %60'ı Rusya'ya %24 Libya'ya kalanı AB

ülkelerine margarinde ihraç pazarlarının margarinin çabuk bozulan bir ürün olması nedeniyle Türkiye'ye yakın olan ülkeler olduğu belirtilmektedir. Buna göre margarindeki önemli ihraç pazarları İran, Suriye, Libya, Cezayir ve Afganistan'dır. 1989 yılında ihracatın %33'nün Kuzey Afrika ülkelerine %60'nın Orta Doğu'ya

Çizelge 94.a. Bitkisel Yağ ve Mamulleri
Sanayi İhracatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1981	10007	100.00
1982	4967	49.64
1983	13429	134.19
1984	9146	91.39
1985	9275	92.68
1986	12846	128.47
1987	16683	166.71
1988	15976	159.65
1989	24924	249.06
1990	22557	225.41
1991	29303	292.82
1992	25290	258.93
1993	25289	252.72

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

yapılmıştır. Irak'a da önceleri yüksek oranda ihracat yapılırken kredili ihracata sınır getirilmesi nedeniyle ihracat önce azalmış sonra da körfez savaşında tamamen durmuştur. İran-İrak savaşının bitmiş olmasıyla devletlerarası ilişkilerin sıcak tutulup ihracatın geliştirilmesi sağlanabilir. Zeytinyağında ise bir zeytin yağı üreticisi ve ihracatçısı olarak bilinen Türkiye ilk defa 1984 yılında ithalat yapmıştır. Zeytinyağı üretiminde bir yıldan öbür yıla meydana gelen değişmelerin ihracatı etkilemesi ve ihracatın devamlılık gösterememesi sorununa yapılan ithalatın bu duruma olumlu etkisi olabileceği gibi zeytinciliğin geliştirilmesi, ağaç adedi ve verimin yükseltilmesinde de motive edici etkisinin olacağı vurgulanmıştır. Zeytinyağı ihracatında en büyük payı Libya ve Rusya almaktadır. 1990 yılı itibariyle ihracatının %40'ının Rusya, %29'unun Libya'ya kalan miktarında Orta Doğu ülkelerine yönelik olduğu belirtilmektedir.

Rafine ayçiçek yağına ihracatta Destekleme Fiyat İstikrar Fonu'nunda 5kg'a kadar olan ambalajlarda 30 \$/ton ödeme uygulanmaktadır. Bunun daha büyük

ambalajlar içinde uygulanmasının ihracatı artıracağı ifade edilmektedir. Margarin ihracatına Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonundan herhangi bir ödeme yapılmamaktadır. Zeytinyağı ihracatında uygulan teşvik yine Destekleme Fiyat İstikrar Fonu'nun 1kg ambalaj için 200 \$/ton'luk destektir (Anonim 1987 a; Pala ve Saygı 1991; Uras 1991).

Avrupa Birliği ülkelerinin , üyeleri olan İspanya, İtalya ve Yunanistan gibi büyük üreticiler ile dünyanın en büyük zeytinyağı üretici, tüketici, ihracat ve ithalatçısı olduklar bilinmektedir. 1990 yılı itibariyle dünya zeytinyağı üretiminin %80'i bu ülkelerce gerçekleştirilmiştir. Birlik ortak Tarım politikası ile zeytinyağı için üçüncü ülkelerin gerek topluluğa gerekse diğer ülkelere ihracatlarını sınırlamaktadır (Uras, 1991).

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayi ihracatı tarıma dayalı sanayi sektörleri ihracatında 1981 yılında %3.84, 1985 yılında %1.76, 1990 yılında %2.98 ve 1993 yılında %3.11'dir. Sektörün gıda sanayi ihracatındaki payı 1993 yılında %13.02'dir (Çizelge 11; Çizelge 23; Çizelge 35; Çizelge 54.c). Bitkisel yağ ve mamulleri sanayi bu ihracat durumuyla gıda sanayi içinde sebze ve meyve işleme sanayinden sonra en çok ihraç payına sahip gıda sanayi sektörüdür.

Çizelge 94.b. Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi İhracatının Ürünler GÖre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İHRACAT			
	Miktar	%	Değer	%
Zeytinyağı	6.2	2.01	128	4.38
Rafine Bitkisel yağlar	164.3	53.50	1661	56.86
Margarin	102.8	33.47	870	29.78
Bitkisel Ham Yağlar	21.2	6.91	209	7.16
Prina yağı	1.0	0.33	5	0.17
Yağlı TohumKüspeleri	11.6	3.78	23	0.79
Diğerleri	—	—	25	0.86
TOPLAM	307.1	100.00	2921	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S. 51.

Sektörün ihracatından en büyük payı alan ihraç ürünü rafine bitkisel yağlardır. Rafine bitkisel yağlar içinde de ayçiçek yağı en çok payı olan üründür. Çizelge 94 b incelendiğinde rafine bitkisel yağların ihracat değerindeki payları %56.85, miktar olaraksa %53.50'dir. İhracatta bitkisel sıvı yağları margarin

izlemektedir. Margarin ihracat değerindeki payı %29.78'dir. Miktar olarak ise %33.47'dir. Zeytin yağı ihracatı ise sektör ihracat değerinde %4.38, miktarında %2.01 gibi oldukça düşük paya sahiptir.

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayinde iç tüketim miktarını karşılamak ve dış pazar taleplerine cevap verebilmek için yetersiz kalan yurt içi ham yağ üretimi ithalat ile dengelenebilmektedir. Tüm planlı dönem boyunca bitkisel yağ ve mamulleri sanayine cevap verebilmek amacıyla yağlı tohum üretimi ve verimini artırmak öngörölmüş ve artış sağlanmışsa da hala sektörün açığını kapatacak kadar ham yağ üretimi yapılamamaktadır. Sektörün ithalatının gelişimi Çizelge 95 a' da verilmiştir.

Çizelge 95a. Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi İthalatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL

Yıllar	İthalat	
	Değer	İndeks
1981	9128	100.00
1982	1084	110.48
1983	17904	196.15
1984	16622	182.10
1985	20367	223.13
1986	19143	209.73
1987	21716	237.92
1988	28667	314.07
1989	39064	427.98
1990	42302	463.46
1991	58183	637.44
1992	55130	603.99
1993	42595	466.66

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

Çizelge 95 a' da göröleceği gibi ithalat 1981 yılında 1993 yılına kadar 4.66 kat artmıştır. İthalat artışı ihracat artışından daha hızlı artmıştır. İthalat değeri 1981 yılı hariç tüm yıllarda ithacat değerini aşmıştır. Bitkisel yağ ve mamulleri sanayi gıda sanayi sektörü içinde en çok ithalat yapılan sektördür.

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayi tarıma dayalı sanayi sektörleri içinde 1981 yılında %26.18, 1985 yılında %23.50, 1990 yılında %13.50 ve 1993 yılında %14.24'lük paya sahiptir. Sektörün gıda sanayi ithalatındaki payı 1993 yılında %44.09'dur (Çizelge 13; Çizelge 25; Çizelge 37; Çizelge 55 c).

Çizelge 95. b. Bitkisel Yağ ve Mamulleri İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyon TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İthalat			
	Miktar	%	Değer	%
Bitkisel yağlar	769.5	66.32	3963	80.58
Margarin	0.5	0.05	8	0.16
Yağlı Tohum Küspeleri	390.2	33.63	943	19.18
Diğerleri	—	—	4	0.08
TOPLAM	1160.2	100.00	4918	100.00

Kaynak: ANONİM., DPT, Yıllık Programlar, (1983-1995).

Çizelge 95 b incelendiğinde bitkisel yağ ve mamulleri sanayi ithalat değerinin %80.58'ini, miktar olarak %66.32'sini sektörün hammaddesini oluşturan ham sıvı yağ ithalatı oluşturmaktadır. margarin ithalatı önemsiz bir oranda olup ithalatta sıvı yağdan sonra sırayı değer olarak %19.18, miktar olarak %33.63'lük payı ile yağlı tohum küspeleri almaktadır. Zeytinyağında belli dönemlerde ithalat yapılmışsa da zeytinyağı sanayi dışa bağımlı bir sanayi değildir.

Türkiye'de yağ bitkileri üretimi yeterli düzeye erişinceye kadar ithalatın kaçınılmaz olduğu, bitkisel yağ sanayinde atıl kapasitelerin kullanılması ve daha yüksek katma değer yaratılabilmesi için ham yağ ithali yerine tohum ithali yapılmasının daha gerçekçi bir çözüm olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bu çözüme ilk adım olarak ayçekirdeği ithalinden alınan %40 oranındaki gümrük vergisi kaldırılmış ve 30 \$/ton fon uygulamasına başlanmıştır.

4.2.5.2. Sorunlar

1. Hammadde Sorunu

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayinde istenilen miktar ve kalitede hammadde bulunabilirliği ve maliyeti, bitkisel yağlar ve küspe üretimini olumsuz etkilemektedir. Yağlı tohumların yetersiz ve düzensiz arzı, sektör üretimlerinin düzensizliğine ve atıl kapasitelere neden olmaktadır. Buna göre istenilen miktarda bitkisel yağ üretimi bu sanayinin hammaddesi olan yağlı tohum üretimindeki darboğazın giderilmesi ile mümkün olacaktır. Yağlı tohum üretiminde ortaya çıkan sorunlar ise,

- Depolama
- Ekim sahaları
- Verimin artırılması
- Taban fiyat destekleme politikaları, teşvik

-Üreticinin eğitimi olarak belirtilmektedir (Yurdağül, 1984).

Depolama, hem yağlı tohumlar hem zeytin için önem taşımaktadır. Yağlı tohumların nemsiz ortamlarda uzun süre saklanabileceği belirtilirken zeytinin 2-3 ay gibi bir depolama süresi olduğu belirtilmektedir. Depolama yetersizlikleri kapasite kullanım oranını azaltmaktadır.

Yağlı tohum üretiminde kullanılacak arazi varlığı da üretim için önemli bir unsurdur. Arazi varlığı kullanımının üst sınıra ulaştığı ve artık yeni alanların üretime açılması gibi bir yöntemle artırılamayacağı bilinmektedir.

Üreticilerin eğitimsizliği yeni çeşitlerin benimsenmesini güçleştirmekte bilinen metod ve çeşitlerle üretim sınırlı düzeyde kalmaktadır (Tekeli ve Ergün, 1984).

Birçok üründe olduğu gibi yağlı tohumlarda da devlet taban fiyat tesbit etmektedir ve bu taban fiyat çok geç ilan edilmektedir. Destekleme alımlarında da devlet kendine bağlı kooperatifleri vasıtasıyla ürünün %70 kadarını alıp stoklamaktadır. Trakya birlik aldığı ürünün bir kısmını kendi tesislerinde işlemekte firmalar, talep ettikleri ham ayçiçek yağını trakya birlikten karşılayamamaktadırlar. İşletme sermayeleri yetersiz küçük ve orta ölçekli işletmelerden trakya birliğin teminat istemesi ile bu işletmeler hammadde tedarikinde güçlük çekmektedirler. Devlet bu durum ile üreticiye yol göstermek ve destekleme alımları yapmaktan çok bu amacını özel sektörle rekabet etmek haline dönüştürmüştür.

2. Vasıflı İşçi ve Teknik Eleman Sorunu

Sektörde vasıflı işçi ve teknik eleman bulunamaması da önemli sorunlardan biridir. Bitkisel yağ ve mamulleri sanayinin genelde işgücü yoğunluğunun sınırlı olduğu belirtilmekte ve ihtiyaç duyulan elemanlarında vasıflı eleman olması istenmektedir.

3. Finansman Sorunu

Birçok işkolunda olduğu gibi bitkisel yağ ve mamulleri sanayinde de finansman sorun oluşturmaktadır. Yağlı tohumlar harmanının kısa süresi içinde işletmelerin kullanacakları hammaddenin büyük bir kısmını almak zorunda oluşları kredi kullanımını gerektirmektedir. Yüksek oranlı faizinde maliyetleri büyük ölçüde etkilediği belirtilmektedir.

4.2.6.Un ve Unlu Mamuller Sanayi

4.2.6.1.Gelişimi ve Mevcut Durumu

Un sanayi buğdayı yabancı maddelerden temizleyip rutubetlendirerek (Tavlayarak) öğütmeye uygun ale getirdikten sonra, valsler arasında öğütüp, eleklerle eleyerek un haline getiren sanayi koluna un sanayi adı verilmektedir (Bülbül 1988). Bu unu kullanarak makarna, bisküvi, ekmek, simit vb. unlu mamuller ve işlenmiş unlu mamuller olarak isimlendirilmektedir.

ISIC'a göre un ve unlu mamuller ve işlenmiş unlu mamuller 3116 ve 3117 kod numaralarıyla sınıflandırılmıştır.

Dünya nüfusunun beslenmesinde kullanılan başlıca ürünler arasında ekim alanlarının %38 ve toplam üretimin %33'nü kapsayan buğday baş sırayı almaktadır (Anonim, 1995 a).

Türkiye, yıllık tahıl üretim düzeyi bakımından dünyanın önde gelen ülkeleri arasındadır. Dünyanın başlıca tahıl üreten ülkeleri arasında Türkiye toplam tahıllarda 10., buğdayda 7., arpada 8. sırada yer alırken mısır ve çeltik üretimindeki yeri 23. ve 44. sıralardadır. Buğday üretiminde kendine yeten ve bazı yıllarda dış satımcı ülke konumunda olan Türkiye, mısır ve çeltik gibi sıcak iklim tahıllarında pek bir gelişme sağlayamamış ve bu iki tahılda önemli miktarlarda dışalılara gidilmiştir. Türkiye tahıl üretiminde mısır ve çeltik %5-6'lık küçük bir pay alırken kalan büyük pay buğday ve arpaya aittir (Anonim 1992, d).

Böyle bir üretim deseninden de anlaşılacağı gibi Türkiye'de un ve unlu mamuller sanayinin hammaddesini buğday oluşturmaktadır. Buğday önce un ve irmik haline getirilmekte sonraki aşamada da ekmek, makarna, bisküvi, simit ve pek çok hamur mamulüne çevrilerek tüketilmektedir. Tüketime Türkiye'de kişi başına un tüketiminin önceleri 170-180kg. civarında iken 1990 yılında bu miktarın 140-150 kg/yıl düştüğü açıklanmıştır. Gelişme ve beslenme alışkanlıklarının değişmesiyle daha da düşeceği tahmin edilmektedir (Anonim 1987 a).

4.2.6.1.1.İşyeri Sayıları ve İstihdam

Un sanayi; Buğdayın en fazla tüketimi una çevrilip, ardından ekmek imal şeklinde olup dünya halkının beslenmesinde stratejik bir yer tutmaktadır. Un depolamanın buğdaya nazaran zor ve kısa süreli olduğu göz önüne alınarak

üretimleri tüketimi karşılamayan ülkelerin ithali yerine buğdayı tercih etmekte ve kendi öğütme işletmelerini kurmaktadır.

Buğday ve tahıl üretiminde kendine yeten Türkiye'de un fabrikaları ilk kurulan sanayi tesisleri arasında yer almaktadır. 1900 yılında yabancı uzmanlar tarafından İstanbul'da ilk valsli değirmen kurularak faaliyete geçmiştir. Valslerden sonra un üretilmesi sanayi şekline dönüşmüş ve hızla gelişmek 500ton/gün üzerinde buğday öğtebilecek kapasitede modern un fabrikaları kurulmuştur. Son olarak elektronik ve bilgisayar un sanayine girmiştir.

1960'lı yıllarda sayıları 40 000' in üzerinde bulunan karotaş değirmeni gerek güç kaynağını oluşturan suyun tarımda kullanılması gerek belirli mevsimlerde çalışabilmeleri ve tüketicinin beyaz una eğilimi yüzünden sayıları suratle azalırken, un fabrikalarının sayısı artmıştır (Anonim, 1995 a; Bülbül, 1988). Türkiye'nin her ilinde değirmen bulunmakta, öğütme kapasitesi ve sayı bakımından Konya, İstanbul, Ankara, İzmir'in ilk dört sırayı aldığı belirtilmektedir. Türkiye'de 719 adet un fabrikası ve 18229800 ton/yıl kurulu kapasite mevcut olduğu Çizelge 96' da görülmektedir. Bu kapasite ile 11841600 ton üretim yapıldığı ve kapasitenin ancak %64.95'inin kullanıldığı ifade edilmektedir. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Gıda Sanayi Envanteri sonuçlarına göre tüm un üreten işletmelerin 4312 adet olduğu ifade edilmektedir. Bu sonuçların fabrikalar ve tüm un üreten işletmeler dahil edilerek bulunduğu ifade edilmektedir.

Çizelge 96. Türkiye'deki Un Fabrikalarının Bölgelere Göre Sayıları ve Kapasiteleri

Bölgeler	Fabrika Sayısı	Yıllık Kapasite (Ton)
Marmara	176	4252200
Ege	77	1897200
Karadeniz	97	2420400
İç Anadolu	216	5899800
Doğu Anadolu	37	1028100
Güney Doğu Anadolu	62	1553100
Akdeniz	54	1179000
TOPLAM	719	18229800

Kaynak: ANONİM, Un Sanayicileri Demeği, Un Sanayi Raporu, Ankara, 1995.

Çizelgedeki 719 Un fabrikasından 191 adedi 3-50 ton/gün kapasiteli çok küçük, 174 adedi 50-70ton/gün kapasiteli küçük, 281 tanesi 75-150ton/gün kapasiteli orta, 64 tanesi 150-300ton kapasiteli büyük, 9 tanesi de 300ton/gün üzeri kapasiteyle büyük işletmelerdir

Çok küçük işletmelerin hemen hepsi, küçüklerin bir kaçı, orta büyüklüktekilerin de bir kısmı kalite kontrol ünitesinden yoksun teknik eleman bakımından yetersizdirler. Orta büyüklükteki işletmelerin bir kısmıyla büyük ve çok büyük işletmeler modern işletmeler olup; gelişmiş ülkelerdekilerin benzerleridir. Gerek iç üretime gerekse dış pazara devamlı, standartlara uygun ve kaliteli un ile irmik sunabilmekte başta gelen faktör hammadde de yani buğday kalite ve standardıdır. Ardından işletme ve personelin durumu ile etkin bir kontrol sistemi geldiği belirtilmektedir.

Türkiye'de gelişmiş ülkelerinkine benzer bir buğday satandardı olmasına karşın işlerlik kazanmamıştır. Buğday kalitesine tarla hazırlığı, üretimde kullanılan çeşit ve yetiştirme sırasındaki bakım ile hasat ve depolama şekli etken olmaktadır. Türkiye'de arazilerin optimal büyüklüğün altında parçalara ayrılmış olması da buğday kalite ve standardizasyonuna etki etmektedir. Buğday kalite ve standardizasyonundaki aksaklıklar un ve irmik standardını da etkilemektedir. Un ve irmik hakkında TS 4500 Buğday Unu Standardı ve TSE 2283 irmik standardı hükümleri çıkartılmıştır. Ancak kontrollerin yurt ölçüsünde aynı düzeyde ve yaygınlıkla yapılmaması, mevzuat hükümleri arasındaki çelişkilerin bulunması ve kontrol mercilerinin değişik uygulamalarının sanayicileri zor durumda bıraktığı ifade edilmektedir (Anonim , 1995 a).

Un işleme sanayinde 3 Haziran 1986'da yürürlüğe giren "TS 4500 buğday unu" standardına göre ekmeklik, baklavalık, böreklik, bisküvilik çeşitleri üretilerek piyasaya verilmektedir. Üretim için buğdayın temizlenmesi sırasında sap, saman, kırık buğday ve fiğ vb. elde edilmekte, un imalat sırasında ise yan ürün olarak kaba ve ince kepek razmal, rüseym, bonkalite ortaya çıkmaktadır.

Makama sert buğday irmiğinden su ile karıştırılıp yoğrularak makama ve irmik sanayi hazırlanan hamura şekil verildikten sonra kurutulması ile elde edilen bira unlu mamuldür. Türkiye'de makama sanayinin 1922 yılında kurulup 1950 yılından sonra gelişme gösterdiği ifade edilmektedir (Ünal, 1986).

Türkiye'de irmik ve makama fabrikaları entegre tesislerdir. Daha çok Orta ve Batı Anadolu ile Güneydoğu Anadolu'daki merkezlerde kurulmuşlardır. İrmik değirmenleri önceleri makamanın hammaddesi olan irmiği temin etmek üzere ve buna uygun kapasitede kurulurken irmik ihracat potansiyelinin artmasıyla, dış satıma yönelik irmik üretebilmek açısından daha büyük kapasiteli değirmenler kurulmaya başlanmıştır.

İrmik ve makama sanayinin ihtiyaç duyduğu sert buğday da da yumuşak buğdayda olduğu gibi kalite ve kantite sorunu vardır. Hatta bazı yörelerde sert buğdayın ekmeklik olarak kullanılmasının bu sanayiye olumsuz etkilemektedir. Halen büyük ve küçük kapasiteli 30 civarında makama tesisi olduğu ifade edilmektedir. Bunlar yoğun olarak İzmir, Ankara ve Antep yörelerinde bulunmaktadır. Sektörde önemli firmalar ve kapasiteleri Çizelge 97'de verilmiştir.

Çizelge 97. Makama Üreten Büyük Firmalar ve Kapasiteleri

Firmalar	Kapasite (Bin Ton)	Fili Üretim (Bin Ton)
Maktaş	47000	43000
Nuhun Ankara	44000	42000
Oba	30000	25000
Filiz	22000	18500
Ulu Kartal	21000	125000
Beslen	30000	26000
Diğerleri	146000	60000
TOPLAM	340000	227000

Kaynak: ANONİM, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Gıda Komisyon Raporu, I. Cilt Ankara, 1987 a, S.171.

Firmaların ortalama kapasite kullanım oranları %67 olup küçük işletmelerde bu oranın %50'ye kadar düştüğü büyük firmalarda %90'lara kadar çıktığı ifade edilmektedir. 1990 yılında makama sanayinde kurulu kapasite 400 bin ton olup ortalama kapasite kullanım oranı da %83'tür. İrmik sanayinde 1990 yılında 590 bin ton'luk kurulu kapasite olup kapasite kullanım oranı %68'dir (Anonim 1987 a, Uras 1991).

Maya sanayi; mayanın un ve unlu mamuller sanayinde, fiziksel ve bazı kimyasal özelliklerin oluşturulması, hamurun kabartılması, ve buna bağlı olarak zamandan ve işçilikten tasarruf sağlanması açısından önemi büyüktür. Maya

sanayi, temel gıda maddesi olan ekmeğin üretiminde kullanılan ve kullanımı son 15 yılda çok artmış ve önemli hale gelmiş bir sanayi koludur.

Türkiye'de 1987 yılında bu alanda 3 firmanın faaliyet gösterdiği ve 2'sinde kuruluş aşamasında olduğu ifade edilmiştir. Buna göre sektörde 5 firma faaliyet göstermekte olup bunların 3'ü İstanbul'da, Mayadağ Mayacılık Sanayi, Pak Gıda Üretim ve Pazarlama, Asil Gıda ve Kimya sanayidir. Adana Ceyhan'da Özmaya Mayacılık ve Balıkesir Bandırma'da Marmara Maya Sanayidir.

Maya sanayinde Türkiye'nin dış pazarda gelişmiş ülkelerle mücadele edecek düzeyde olduğu ifade edilmektedir. Türkiye'de modern ekmeğin mayası sanayinin kurulmuş olması sayesinde geleneksel ekmeğin mayası yok denecek kadar azalmıştır.

Maya sektörünün en önemli girdisi şeker sanayinin yan ürünü melastır. Ekmeğin mayası sanayi melası işleyip değerlendirerek ekonomiye, katma değer yaratmaktadır (Anonim, 1987 a).

Ekmeğin; tahıl ürünlerine su, tuz, maya katılarak hazırlanan kütlelerinin yoğrulması ve fermantasyonu sonucu pişirilmesi ile elde edilen unlu mamuldür (Uslu, 1984).

Türkiye'de halkın beslenmesinde çok önemli yeri olan ekmeğin, henüz gerçek bir sanayi dalı haline gelmediği belirtilmektedir. Yapılan üretim şekli incelendiğinde birbirinden çok farklı yöntem ve teknolojilerin uygulandığı en modern ekmeğin kombinaları yanında karo fırın denilen gelişmemiş teknolojinin üretimde önemli bir pay aldığı görülmektedir. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının yaptığı gıda sanayi envanteri sonuçlarına göre Türkiye'de 1990 yılında 8815 ekmeğin üreten işletme olduğu, yalnız 42 adet ekmeğin kombinasının bulunduğu belirtilmektedir. Ekmeğin sanayinde kapasite kullanım oranının %60 olduğu belirtilmektedir.

Türkiye'de ekmeğin üretiminin çoğunu gerçekleştiren fırınların fırın açma, ekmeğin üretme, gramaj ve fiyat yerden yönetimlere bağlıdır. Belediyeler ekmeğin fiyatını düşük tutabilmek amacıyla rekabeti teşvik etmiştir ve ihtiyaçtan fazla fırın açılmasına, dolayısıyla atıl kapasite haksız rekabet, kalitesiz üretim oluşmasında istemiyerek de olsa büyük rol oynamışlardır. Ekmeğin fiyatlarının belirlenmesinde kar marjınının çok düşük olmasının (%5), sanayinin gelişmesine, yatırım yapılmasına

olumsuz etkide bulunarak, kontinü çalışan modern ekmek kombinalarının sınırlı olmasına neden olduğu ifade edilmektedir (Anonim, 1987 a).

Ekmek teknolojisinde son yıllardaki gelişmelere paralel olarak katkı maddelerinin kullanılmasına izin verilmiş ve ekmek standardı TS 5000 çıkarılmıştır. Ancak standart mecburi uygulamaya alınamamış, politik etkiler ile ekmek gramajı düşürülerek fiyatının göreceli olarak düşük tutulması yolu tercih edilmiştir. Düşük gramajlı ekmeklerle yeterli hacim elde edebilmek için de gereğinden fazla ekmek katkı maddesi kullanıldığı, ekmeğin alışılmış tadı ve özelliklerinin kaybedildiği ifade edilmektedir. Standarda mecburi uygulama getirilmesi ve ekmek fiyatlarının serbest bırakılması halinde serbest rekabet ortamında ekmek üretiminin kaliteli ve fiyatların daha ucuz olacağı belirtilmektedir (Anonim, 1995 a).

Bulgur İşleme Sanayi:

Bulgur, sert buğdayın tekniğine uygun olarak temizlenip haşlanması, kurutulması, dövülüp elenerek kepeklerinden ayrıldıktan sonra kınlanması ile elde edilen besin değeri yüksek Türkiye'ye has bir gıda maddesidir (Ünal, 1986). Bulgur evlerde imalathanelerde ve fabrikalarda üretilmektedir. Kapasitesi 350000 dolayında kapasiteye sahip 788 bulgur işletmesinden ancak %13'ünün modern işletmeler olduğu ifade edilmektedir. Sektörde kapasite kullanım oranının %17-18 civarındadır (Uslu, 1984, Anonim, 1993 a).

Bisküvi Sanayi:

Bisküvi un, şeker, yağ, glikoz ve kakao ile lezzet veren gıda maddelerinin karıştırılarak tekniğe uygun şekilde hamur yapılması ve şekerlendirilip pişirilmesi ile elde edilen unlu mamuldür (Uslu, 1984).

Türk standartlarında bisküvi TS 2383 numarası ile yer almaktadır. Bisküvi sanayi yavaş fakat, istikrarlı bir gelişme göstermiş, tüketime arz edilen çeşit fazlalığı yanında özellikle modern teknoloji ve yeni gelişmeleri izleyen ve uygulayan firmalar kurulmuştur. Böyle firmalarla kalitenin yükseltildiği bisküvilerin için ve dış pazarda aranan bir gıda maddeleri olduğu ifade edilmiştir. Tamamı özel sektöre ait işletmelerden oluşan bisküvi sanayinde kapasite durumu ve firmalar Çizelge 98' de verilmiştir.

Çizelge 98' de göre bisküvi sanayinde ortalama kapasite kullanım oranı %57'dir. 1990 yılı itibarıyla yine Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Gıda Sanayi

Envanterine göre toplam 427 bin ton kurulu kapasite 26 işletme faaliyet göstermekte olup kapasite kullanım oranı %45'tir. Bu 26 işletmeden 4'ü büyük ve modern kuruluş, 10 adedi orta büyüklükte ve 12 adedinin yöresel kuruluşlar olduğu ifade edilmektedir (Anonim 1987 a, Ünal 1986, Anonim 1993 a).

Çizelge 98. Bisküvi Sanayinde Mevcut Kapasite ve Fiili Üretim

Firmalar	Kapasite (Bin Ton)	Fiili Üretim (Bin Ton)
Ülker Gıda Sanayi	90000	62000
Tam Gıda Sanayi (Eti)	66000	44000
Bifa Gıda Sanayi	20000	12000
Tatsun Gıda Sanayi	14000	5000
Besler Gıda Sanayi	6000	3000
Doğan Gıda Sanayi	8000	5000
Diğerleri	76000	29000
TOPLAM	280000	160000

Kaynak: ANONİM, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı , Gıda Komisyon Raporu, I. Cilt Ankara, 1987, S.198.

Yukarıda un ve mamulleri sanayindeki ürünler ve bu ürünleri üreten işyeri ve kapasiteleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada un ve unlu mamulleri sanayinin tümünün bir başlık altında 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine yani genelde büyük işyerlerine göre işyeri sayıları ve istihdamının gelişimi Çizelge 99'da verilmiştir.

Çizelge 99 . Un ve Unlu Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990)
(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1981	417	100.00	20098	100.00
1982	423	101.45	21127	105.12
1983	287	68.83	19309	96.07
1984	276	66.19	19143	95.25
1985	279	66.91	18724	93.16
1986	285	68.35	21778	108.36
1987	281	67.39	24081	119.82
1988	274	65.71	22526	112.08
1989	286	68.59	23066	114.77
1990	247	59.23	20432	101.66

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

Un ve unlu mamüleri sanayi işyeri sayıları ve istihdamını gösteren Çizelge 99 incelendiğinde 1980 öncesi ve sonrasında Türkiye ekonomisindeki bozuklukların bu sektöre de yansıdığı görülmektedir. 1981 yılında 20098 kişi olan istihdam 1983 yılında 19309'a ve çalışan kişi sayısına göre belirlenmiş işyeri sayıları da 417'den 287'de düşmüştür. İstihdamda %3.93'lük bir azalma varken işyeri sayıları %31,17 azalmıştır. Bu da daha çok küçük işletmelerin kapandığının bir göstergesi sayılabilir. 1989 yılına kadar işletme sayıları hemen hemen aynı düzeyde kalırken istihdam artmıştır. 1986 Yılında yine istihdam ve işyeri sayılarında azalma olmuştur. Bunda da 1 Ekim 1988 ve 30 Eylül 1989 tarihlerini kapsayan tarım yılında gerek mevsim normallerine gerekse önceki yıllara oranla daha az yağış kaydedilmesi ve yaz sıcaklığının mevsim normallerinin üzerinde seyretmesiyle bitkisel üretim dolayısıyla buğday üretimi olumsuz etkilenmiştir (Anonim, 1990 j). 1989 Yılındaki bu olumsuzluğun 1990 yılında sektöre yansıdığı istihdam ve işyeri sayılarının azaldığı söylenebilir.

Un ve unlu mamullere sanayi tanıma dayalı sanayi işyerleri içinde 1981 yılında %17.61, 1985 yılında %12,23, 1990 yılında %8,94'lük payla en çok işyerine sahip sektördür. (Çizelge 15, Çizelge 27, Çizelge 39). Tarıma dayalı sanayi istihdamında ise un ve unlu mamulleri sanayinin 1981 yılında %5.39, 1985 yılında %4.48, 1990 yılında %4.15 payı vardır. Sektör gıda sanayi içinde işyeri sayısı olarak %28.89 ve istihdam da %15,81 paya sahiptir (Çizelge 47).

Un ve unlu mamuller sanayi işyerlerine özel sektör %98'lik bir payla hakimdir. Devletin sektörde 1990 yılında çeşitli şekillerde faaliyet gösteren 5 işletmesiyle %2'lik bir payı vardır (Çizelge 17, Çizelge 29, Çizelge 41). Sektör gıda sanayi içinde işyeri sayısı olarak %28,89 ve istihdam da %15.81 paya sahiptir (Çizelge 47).

Un ve unlu mamuller sanayi işyerlerine özel sektör %98'lik bir payla hakimdir. Devletin sektörde 1990 yılında çeşitli şekillerde faaliyet gösteren 5 işletmesiyle %2'lik bir payı vardır (Anonim, 1990 j).

4.2.6.1.2. Üretim ve İç Talep

Un ve unlu mamuller sanayinin üretim ve iç talep gelişimi Çizelge 100.a'da verilmiştir.

1981 sonrası Türkiye ekonomisinin durumu nedeniyle istihdam ve işyeri sayılarının azaldığı belirtilmiştir. Hem bu ekonomik olumsuzluklar hem de buğday üretim miktarındaki değişmelerle un ve dolayısıyla un ve unlu mamuller sanayi üretimi azalmıştır. Un ve unlu mamuller sanayi üretiminin azalmasında bir diğer büyük etken de gelişme sürecinde bu ürünlere olan talebin azalmasıdır. Nitekim Türkiye'de geçmiş yıllarda kabul edilen kişi başına un tüketim miktarı yılda 170-180 kg. iken, 1990 yılında bu miktarın 140-150 kg. düştüğü belirtilmektedir. Türkiye bu tüketimiyle diğer ülkelerle kıyaslandığında Asya ülkelerinden sonra ikinci sırayı almaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde kişi başına tüketimin 50-60 kg. civarında olduğu belirtilmektedir. Görüldüğü gibi beslenme alışkanlıkları ve refah düzeyi sıkı bir ilişki içindedir (Uras, 1991, Ünal, 1986).

Çizelge 100.a. Un ve Unlu Mamuller Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	746077	100.00	744326	100.00
1982	563824	75.57	556432	74.76
1983	563008	75.46	554912	74.55
1984	442327	59.29	432194	58.07
1985	449225	60.21	444199	59.68
1986	453559	60.79	451449	60.65
1987	467721	62.69	464966	62.47
1988	484798	64.98	473298	63.59
1989	495296	66.39	490349	65.88
1990	501558	67.23	505987	67.98
1991	538331	72.15	525742	70.63
1992	554209	74.28	546411	73.41
1993	853845	114.44	848554	114.00

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar(1983 -1995).

Çizelge 100. a 'ya göre üretim ve tüketim miktarı sürekli 1981 yılı değerinin altında kalmış 1993 yılında 1981 yılına göre üretim ve tüketim %14 civarında artmıştır. Un ve unlu mamuller sanayi bu üretim değerleriyle tarıma dayalı sanayi sektöründe 1981 yılında %30,86, 1985 yılında %17,46, 1990 yılında %14,91 ve 1993 yılında %18,13'lük paya sahiptir. Gıda sanayinde ise %40,11'lik payı ile gıda sanayi üretiminde en büyük paya sahip sektördür (Çizelge 8; Çizelge 20; Çizelge 32; Çizelge 50).

Çizelge 100 b'de görüldüğü gibi un ve unlu mamuller sanayinde en çok üretilen ve tüketilen iki ürün un ve ekmektir. Buğday unu ve irmik un ve unlu mamuller sanayi toplam üretiminin miktar olarak %43.42'sini, değer olarak %33.23'ünü oluşturmaktadır. Ekmek ise sektör üretiminin miktar olarak %38.49, değer olarak %47.18'sini, iç talebinin miktar olarak %38.83 ve değer olarak %48.11'ini oluşturmaktadır.

Çizelge 100.b. Un ve Unlu Mamuller Sanayi Üretim ve Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	ÜRETİM				İÇ TALEP			
	Miktar	%	Değer	%	Miktar	%	Değer	%
Buğday Unu ve İrmik	9927	43.42	32757	33.23	9553	42.17	31525	32.18
Diğer Hububat, Bakl.Un.	—	—	423	0.43	—	—	421	0.43
Bulgur	878	3.84	4089	4.15	866	3.82	4033	4.12
Kepek	2384	10.43	2861	2.90	2398	10.58	2878	2.94
Makarna	380	1.66	2302	2.33	327	1.44	1983	2.02
Ekmek	8798	38.49	47131	47.81	8798	38.83	47131	48.11
Bisküvi	352	1.54	7100	7.20	316	1.39	6371	6.50
Pirinç	142	0.62	994	1.01	399	1.76	2793	2.85
Diğerler	—	—	928	0.94	—	—	840	0.86
TOPLAM	22861	100.00	98585	100.00	23657	100.00	97974	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S. 48-50.

Un ve unlu mamuller sanayi üretimi ve talebinde un ve ekmekten sonra, sektörün yan ürünü olan kepek en çok üretilen ve talebi olan üründür. Un ve unlu mamuller sanayi kepek üretimi ile yem ve hayvancılık sanayinde gelişme imkanı sağlamaktadır. Bisküvinin ve makarnada sektörün iki önemli ürünü olup, tüketime sunulan çeşit fazlalığı kalitenin yükseltilmesi sonucunda bu ürünlerinde tüketimleri artmaktadır. Makarna hemen her ülkede hazırlanmasının kolaylığı, fiyatının ucuz ve kalorisinin yüksek olması gibi nedenlerle çok tüketilen bir üründür. Makarna tüketiminin kişi başına İtalya'da 30-35 kg., Almanya'da 60 kg./yıl, ABD'de 4.5 kg/yıl, Türkiye'de ise ortalama %4.3 kg/yıl olduğu belirtilmektedir. Bisküvi ise önceleri yalnızca çocuklar için üretilmesi düşünülen sonra her kesim tarafından tüketici bulunan bir üründür. Bisküvi tüketim miktarının kişi başına 3-3.5kg/yıl olduğu belirtilmektedir. Kişi başına bulgur tüketimi ise 15 kg/yıl olarak belirtilmektedir.

4.2.6.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer

Un ve unlu mamuller sanayinin girdi çıktı ve katma değer gelişimi Çizelge 101'de verilmiştir.

Çizelge 101 incelendiğinde 1989 yılına kadar girdi kullanımı oldukça yavaş olarak %18.24'lük bir artış göstermiştir. Çıktı ise 1981 yılından 1989 yılına kadar %34.43 artmıştır. 1990 yılında yaşanan kuraklık nedeniyle 1990 yılında girdi kullanımı ve çıktı bir önceki yıla oranla azalmıştır. Sektörün girdi kullanımı pek değişmezken 10 yılda ancak %9'luk bir artış gözlenirken katma değerde %117.90'lık bir artış kaydedilmiştir.

Çizelge 101. Un ve Unlu Mamuller Sanayi Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	İndeks
1981	96881	100.00	113280	100.00	16399	100.00
1982	99487	102.70	123002	108.58	23516	143.40
1983	92922	95.91	114809	101.35	21888	133.47
1984	93946	96.97	122632	108.26	28685	174.92
1985	94735	97.79	116198	102.58	21463	130.88
1986	98523	101.69	120383	106.27	21860	133.30
1987	105635	109.04	137667	121.52	32033	195.33
1988	104116	107.47	131280	115.89	27165	165.65
1989	114568	118.26	152285	134.43	37716	229.99
1990	105875	109.28	141609	125.01	35733	217.90

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

4.2.6.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler

Un ve unlu mamuller sanayinde kurulu kapasitenin büyük bölümü atıl olarak beklemektedir. Buna rağmen, Orta Anadolu'daki yoğun olmak üzere çok sayıda yeni un fabrikası kurulduğu belirtilmektedir. Oysa un sanayinde teşviklerin modernizasyonu için kullanılması, eksikliği belirtilen buğdayları stoklayacak siloların kurulması sağlanmalıdır.

Makarna ve irmik sanayi yatırımları için yeni yatırımların GAP projesi çerçevesinde ve entegre optimal kapasiteler olarak teşvikinin, bölgede artacak üretimin değerlendirilmesi açısından önemli olduğu belirtilmektedir.

Maya sanayinde de teknolojinin takip edilmesi ve modernizasyon için mevcut tesislerin teşviki öngörülmüştür.

Çizelge 102. Un ve Unlu Mamuller Sanayinde Sabit Sermaye Yatırımları (1981-1990)
1981=100 Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Sabit Sermayeye İlaveler	İndeks
1981	1815	100.00
1982	6384	351.45
1983	2985	164.46
1984	7155	394.24
1985	2111	116.29
1986	2176	119.90
1987	5721	315.23
1988	6053	333.47
1989	1650	90.93
1990	5949	327.76

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Bisküvi sanayinde oldukça modern teknoloji ile çalıştığı ve atıl kapasite sözkonusu olduğu için sektörde en az teşvik alan sektördür.

Un ve unlu mamuller sanayinin sabit sermaye yatırımlarının durumu Çizelge 102'de verilmiştir. Un ve unlu mamuller sanayinin Çizelge 102'de sabit sermayeye yaptığı ilaveler verilmiştir. 1981 yılından 1984 yılına kadar, sektör yatırımları artarak devam etmiş, 1984 yılından 1986 yılına kadar biraz yavaşlamıştır. 1987 Yılından itibaren de sektöre yine artan oranlarda yatırımlar yapıldığı görülmektedir.

Çizelge 103. Un ve Unlu Mamuller Sanayine Verilen Teşviklerin Dağılımı (1990)

Sektör	Adet	Kapasite Artışı
Un Üretimi	94	2500000
İrmik Üretimi	9	258300
Makarna Üretimi	5	106550
Bisküvi Üretimi	4	26175
Bulgur Üretimi	16	98750
Nişasta Üretimi	1	27800

Kaynak: Nuran, URAS., Sanayi ve Kalkınma Bankası, Gıda Sanayi Sektör İncelemesi, İstanbul, 1991, S.44.

Un ve unlu mamuller sanayinde 1990 yılında, ekmek üretimi için verilenler hariç 129 adet teşvik belgesi verilmiştir. Verilen teşvik belgelerinin mamullere göre

dağılımı ve yaratacakları kapasite artışları Çizelge 103 'de gösterilmiştir. Özellikle un üretiminde verilen teşvik belgelerinin fazlalığının, atıl kapasiteyi daha da artıracak nitelikte olduğu belirtilmektedir (Uras, 1991).

4.2.6.1.5. Dış Ticaret

Türkiye'de üretilen buğdayın büyük ölçüde yurt içinde yemeklik olarak tüketildiği, bir bölümünün tohumluk olarak ayrıldığı, hasat sırasında tane kayıpları ve hayvan yemi olarak tüketimi dışında kalan kısmı stok olarak depolandığında ve uygun koşullarda buğday veya un olarak ihraç edildiği ifade edilmektedir. Un depolamanın buğdaya nazaran çok zor ve kısa süreli olduğu belirtilmekte, kendi tüketimini karşılayamayan ülkeler un ithali yerine, buğdayı tercih etmekte ve kendi öğütme işletmelerini kurmaktadır. Böylelikle hem kritik dönemler için buğdayı kolay stoklayabilmekte, hem de işçilik ve yan ürünleri hayvan çiftliği gelişmesinde kullanmakta ekonomik fayda sağlamaktadırlar. Dünyanın en çok un üreten ülkeleri ABD, Fransa, İtalya, İngiltere, Japonya ve Mısır'dır. Fransa'nın önemli miktardaki üretimi ile un ihracatında da ilk sırada yer alarak, dünya un ihracatının %25'ini elinde tuttuğu ifade edilmektedir. Dünyanın ikinci en büyük buğday ihracatçısı ve tahıl politikası yürütmek üzere en güzel örgütlenmiş ülkesi olarak Kanada gelmektedir. Türkiye'nin de AB ülkeleri ve ABD ve Kanada'dan sonra önemli ihracatçı ülkeler arasında yer aldığı belirtilmektedir. Un ve irmik sanayini olumsuz etkileyen atıl kapasitenin tam kapasiteye ulaşabilmesinde ihracat en geçerli yol olarak görünmektedir. Ancak AB'ye üye ülkelere ihracatlarında tanının desteklemeler ve diğer gelişmiş un ihracatçısı ülkelerin şiddetli rekabeti yüzünden Türkiye'nin un ve irmik ihracatının istenilen düzeye ulaşamadığı ifade edilmektedir (Anonim, 1995 a). Un ve irmik sanayinde un ihracatına 20 \$/ton , irmik ihracatına 30 \$/ton destekleme Fiyat İstikrar Fonundan ödeme yapılmakta olduğu belirtilmektedir. Türkiye'nin un ihracatının %80'i Libya'ya yapılmıştır. Türkiye için OrtaDoğu, Afrika ülkeleri ve Türk Cumhuriyetleri en uygun pazarlar olarak belirtilmekte olup bu pazarlarda ABD, Avustralya ve Kanada'nın rakiplerimiz olduğu ifade edilmektedir.

İrmik ihracatında da 1980'lerde en büyük müşteri olan Cezayir ile 1990'larla birlikte ihracat bağlantısı kesilmiştir. Mısır ve Suudi Arabistan'ın da önemli ihraç pazarları olduğu ifade edilmektedir.

Makarna ihracatında Türkiye'nin şanslı olduğu ülkeler yine Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleridir. ancak 1990 yılında OrtaDoğu ülkelerine yapılan ihracatta azalmalar olmuştur. 1990 yılında makarna ihracatının %14'ü OrtaDoğu'ya, %24'ü ABD'ye ve %44'ü AB ülkelerine yapılmıştır. Makarna ihracatına Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonundan 70\$/ton ödeme yapıldığı belirtilmektedir.

Bisküvi ihracatında da ağırlıklı pazar OrtaDoğu'dur. 1990'dan sonra bisküvi ihracatında Körfez Krizi nedeniyle azalma olmuştur. Bisküvi ihracatında 100\$/ton Desteklem Fiyat İstikrar Fonundan ödem yapıldığı belirtilmektedir (Uras, 1991).

Un ve unlu mamuller sanayinin ihracatının gelişimi çizelge 104 a' da verilmiştir.

Çizelge 104.a. Un ve Unlu Mamulleri
Sanayi İhracatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1981	4009	100.00
1982	6533	162.96
1983	10716	267.30
1984	9388	234.17
1985	6343	158.22
1986	5300	132.20
1987	5853	146.00
1988	10518	262.36
1989	7646	190.72
1990	5564	138.79
1991	17409	434.75
1992	15755	392.99
1993	16361	408.11

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

Çizelge 104.a 'da görüldüğü gibi un ve unlu mamuller sanayi ihracatında yıllara göre çok farklılık gözlenmektedir. Hammaddeye bağımlılıktır, nedeniyle yıllara göre ihracatta istikrar sağlanamamakta, sektöre hakim ülkeler dünya ihrac pazarlarında da hakimiyetlerini sürdürmektedir. Un ve unlu mamuller sanayi ihracatı 1981 yılından 1993 yılına kadar dalgalanmalara rağmen %308.11 artış göstermiştir.

Un ve unlu mamuller sanayinin alt sektörlerine göre ihracatı Çizelge 104 b'de verilmiştir.

Un ve unlu mamuller sanayi ihracatında Çizelge 104 b'ye göre en büyük payı un ihracatı almaktadır. İhracatın miktar olarak %76.44 ve değer olarak %43.89'unu un ihracı oluşturmaktadır. Bisküvi ihracat değerindeki %30.39'lük payı ile ikinci önemli üründür. Bisküvinin miktar olarak sektördeki payı %7.72'dir. Un ve unlu mamuller sanayi ihracatında un ve bisküviden sonra en çok ihraç edilen ürün makamadır. Makarna sektör ihracatında değer olarak %13.98, miktar olarak %11.25'lik paya sahiptir.

Un ve unlu mamuller sanayi ihracatı tarıma dayalı sanayi ihracatında 1981 yılında %1.54, 1985 yılında %1.20, 1990 yılında %0.92 ve 1993 yılında %2.01'lik paya sahiptir. Sektörün gıda sanayi ihracatındaki payı 1993 yılına göre %8.42'dir (Çizelge 11; Çizelge 23; Çizelge 35; Çizelge 54).

Çizelge 104.b.Un ve Unlu Mamuller Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İHRACAT			
	Miktar	%	Değer	%
Buğday unu	359.5	76.44	829	43.89
İrmik	7.7	1.64	28	1.48
Diğer Hububat Unları	—	—	2	0.10
Bulgur	12.1	2.57	52	2.75
Makarna	52.9	11.25	264	13.98
Ekmek	0.1	0.02	3	0.16
Bisküvi	36.3	7.72	574	30.39
Pirinç	1.7	0.36	15	0.79
Diğerleri	—	—	122	6.46
TOPLAM	470.30	100.00	1889	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.51.

İklim koşullarının iyi gitmemesi ve üretimin tüketime yetmeyeceği anlaşılan yıllar ile, kaliteyi düzeltmek üzere bazı yıllar buğday ithal edilmektedir. Türkiye'de un ithalatının yüksek oranlı fon uygulaması ile önlendiği belirtilmektedir. İthalatın hemen hepsi Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tarafından yapılmakta, gümrüksüz olarak getirilen buğday sanayicilere satılmaktaydı. Dış piyasadaki kıyasıya rekabet nedeniyle fiyatların iç piyasaya göre düşük olmasına karşın ihracatta fon ödemek zorunluluğu ve limanlardaki buğday boşaltma tesislerinin bulunmaması özel sektörün buğday ithalatını önlemekteydi. 1990'larla birlikte özel sektöründe buğday ithalatına başladığı belirtilmektedir. Un ihracında kaliteli ithal buğdaylara gerek

duyulmaktadır. Yerli buğdaylarla ihracatta istenilen un kalite özelliklerinin sağlanamayacağı belirtilmektedir (Anonim, 1987 a; Anonim, 1995 a).

Un ve unlu mamuller sanayi ithalatının gelişimi ise Çizelge 105 a 'da verilmiştir.

Un ve unlu mamuller sanayi kapsamına DPT pirinci de dahil ettiği için un ve unlu mamuller sanayi ithalatı 1981 yılından 1993 yılına kadar %430.97 artmıştır. Türkiye'nin de 1980 sonlarından beri sürekli pirinç ithali yapılmaktadır. Oysa ki Türkiye çeltik veriminin dünya ortalama veriminden oldukça yüksek ve pirinç yetiştirebilecek potansiyelin mevcut olduğu ifade edilmektedir. Bu potansiyeli harekete geçirmek yerine, dünya piyasasında fiyatı diğer tahılların iki üç katı olan pirincin ithaline gidilmesi ülke ekonomisine ve üreticiye yarar sağlamayacağı belirtilmektedir (Anonim 1992 d).

Çizelge 105 a. Un ve Unlu Mamulleri
Sanayi İthalatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL

Yıllar	İthalat	
	Değer	İndeks
1981	1550	100.00
1982	1716	110.76
1983	481	71.03
1984	3297	212.79
1985	3333	215.09
1986	3383	218.28
1987	6231	402.12
1988	3614	233.20
1989	8378	540.67
1990	15445	996.73
1991	11546	745.12
1992	15267	985.21
1993	8228	530.97

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

Un ve unlu mamuller sanayi ithalatının alt ürünlerine göre dağılımı Çizelge 105 b'de verilmiştir.

Çizelge 105 b incelendiğinde en çok payı %95.18'lik miktar ve %93.69'luk değerle pirinç almaktadır. Unlu mamul olarak en çok ithal edilen ürün ise kepektir. Kepek ithalatta miktar olarak %4.82 değer olarak %0.84 pay almaktadır. Ayrıca serbest pazar ekonomisi politikaları çerçevesinde bazı değişik tür ve kalite makama ve bisküvi ithalatı yapıldığı belirtilmektedir. Değer olarak %5.47 olarak

belirtilen kısımda bu tür ithalattan oluşmaktadır. 1990 yılı ithalat rejimi ve yönetmeliğine göre makarna ve bisküvi ithalatında %10 Gümrük Vergisi olduğu belirtilmektedir. Un ve unlu mamuller sanayi ithalatı tarıma dayalı sanayi ithalatında payı 1981 yılında %4.44, 1985 yılında %3.85, 1990 yılında %4.93 ve 1993 yılında %2.75'lik paya sahiptir. Sektör ithalatının gıda sanayi ithalatındaki payı %8.52'dir (Çizelge 13; Çizelge 25; Çizelge 37; Çizelge 55 c).

Çizelge 105. b. Un ve Unlu Mamuller Sanayi İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993)

ÜRÜNLER	1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyon TL. (Bin Ton)			
	İthalat		Değer	
	Miktar	%		%
Pirinç	272.8	95.18	890	93.69
Buğday kepeği	13.8	4.82	8	0.84
Diğerleri	--	--	52	5.47
TOPLAM	286.6	100.00	950	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.53.

4.2.6.2.Sorunlar

1. Hammadde Sorunu

Türkiye'nin un ve unlu mamulleri sanayi diğer birçok gıda sanayi sektöründe de olduğu gibi önemli boyutlarda ve ekonomiye etkisi olumsuz olan atıl kapasite ile çalışmaktadır.

Türkiye'de sektörün hammaddesi olan buğdayların bazı yıllarda miktarı yetersiz kalırken çoğu zaman standardizasyon yeterli düzeyde bulunmayıp, kalite yönünden diğer ülkelere nazaran orta ve düşük kalitelidirler. Buğday standardı TS 2749 bulunmasına karşın, mecburi uygulanması mümkün olmadığından bir yarar sağlayamamıştır. Üretilen buğdayların ekolojik koşullara, Ekim mevsimine, uygulanan tarım tekniğine ve çeşidin genetik niteliklerine bağlı olarak değişik kalitede ürün alınmakta olup, aynı çeşitle bile bölgelere ve yıllara göre kalite farklılıkları gösterdiği ifade edilmektedir. Miktar sorunu daha çok sert buğdayda ortaya çıkmakta olup, ekim alanlarının daha yüksek verimli yumuşak buğday çeşitlerine kaydığı belirtilmektedir (Ünal, 1986; Uras, 1991; Anonim, 1995 a).

Buğday kalitesi ve miktarının bölgelere göre farklılık göstermesi ve üretilen buğdayın kendi bölgesinde tüketilmesi durumu bazı değirmen ve fabrikaların

lehine, bazılarının aleyhine olarak TMO'yu iç pazarı düzenlemek amacıyla ithalata sevketmektedir (Uras, 1991; Anonim, 1995 a).

2. Teknik Eleman Sorunu

Un ve mamulleri sanayinde, uygun nitelikte yetişmiş teknisyen ve mühendis bulmanın güç olduğu belirtilmektedir. Uygulamalı eğitim görmüş gıda mühendisi, ziraat mühendisleri çalıştırılmaması yanında, orta seviyede teknik eleman yetiştiren kurumların olmamasının büyük sorun yaratmakta olduğu, kaynaklardan yeteri kadar yararlanılmasının engellediği ifade edilmektedir (Ünal, 1986; Anonim 1995 a).

3. Teknoloji Sorunu

Un ve unlu mamuller sanayinin küçük kapasiteli tesisleri ve imalat hanelerinde ekmek fırınlarında yeterli teknolojinin olmamasının da üretim ve kaynak israfına neden olduğu belirtilmektedir.

Gelişmiş ülkelerde üretim teknolojisinin gelişmiş ülkelerde çok yüksek olduğu Türkiye'de de modern teknoloji ile üretim yapan kuruluşlar olmakla beraber bunların sınırlı sayıda kaldığı ifade edilmektedir. Örneğin; Un sanayi için makina ve ekipman üreten başarılı firmalar bulunduğu halde bunların filatları gelişmiş makina ve ekipman imal edenlere nazaran yüksek olduğundan rekabete yenik düştükleri ifade edilmektedir (Ünal, 1986; Anonim, 1995 a).

4. Mevzuat ve Kontrol Sorunu

Un ve unlu mamuller sanayi ile ilgili TS 4500 un standardı, TS 2283 irmik standardı, TS 2383 bisküvi standardı, TS 5000 ekmek standardı vb. standartlar geliştirilmiş olmasına rağmen, günün koşullarına uygun bir gıda yasası ve yönetmeliği bulunmaması, denetimlerin farklı kuruluşlarca, yeterli bilgili ve yetkili teknik eleman ve yeterli alet ve ekipman olmaksızın yapılması sorun oluşturmaktadır. Mevzuat ve standartlar arasındaki çelişkiler, kontrollerin yurt ölçüsünde aynı düzey ve yaygınlıklar yapılmamasının sanayicileri olumsuz etkilediği belirtilmektedir.

5. Sektörde çok fazla atıl kapasite ve modernizasyondan uzak küçük işletme mevcut olduğu halde yeni yatırımlara teşvik verilmesi de sanayinin bir diğer sorunudur.

6. Finansman Sorunu;

Sektörde gerek dahili gerek harici satışlarda rekabet çok yüksek olduğu için karlılık düşüktür. Bankalardan kredi olarak çalışmanın sektörde olumlu sonuç vermediği ifade edilmektedir (Anonim, 1992 f).

7.Un sanayinde elde edilen unların kalite istekleri göz önünde bulundurularak un ambar veya silolarında ayrı ayrı depolanıp, teknik değerlerinin yükseltilmesi için yeterince dinlendirilmeleri , gerektiği belirtilmektedir. Ancak Türkiye'deki un sanayi işletmelerinden çok azının un silosuna sahip olması bir olumsuzluktur.

Ayrıca un ve irmik ihraç limanlarında da yeterli büyüklükte ve nitelikte depolama, doldurma, boşaltma tesislerinin ve ithal edilecek ürünlerin kontrolünü yapacak liman laboratuvarlarının eksikliği belirtilmektedir (Anonim, 1995 a).

4.2.7.Şeker Sanayi

Şeker sanayinin; Birleşmiş Milletler'in ilgili komisyonunda "3142 şeker üretimi" olarak ham kamış şeker veya pancar şeker, pancar veya kamış şeker şurubu, diğer şeker ve şuruplar (Kanada kavağı şeker, incert şeker) ile melas olmak üzere kamış veya pancar şeker üretimini kapsadığı belirtilmektedir.

Şeker üreten tesisler, Uluslararası Standart Sanayi Tasnifi ve Envanteri isimli yayında ise 3118 grup numarası ile sektörün esas faaliyet alanı; şeker kamışı veya pancarından ham şeker, şeker şerbeti olarak belirtilmiştir. Şeker insanlığın en başta gelen gıda maddelerinden biri olup tarımı yapılan birçok bitkide şeker olmasına rağmen dünyada ekonomik olarak şekerin elde edildiği iki temel ürün şeker kamışı ve şeker pancarıdır. Türkiye'de şeker, iklim ve tarım yapısının uygunluğu nedeniyle şeker pancarından elde edilmektedir.

Türkiye'de şeker fabrikalarında kristal ve küp şeker ile melaslı kuru küspe üretilmekte olup yan ürün olarak da melas ve yaş pancar küspesi elde edildiği belirtilmektedir.

Kristal şeker; kristalleştirilmiş sakkarozdan ibaret olan besin maddesi olup, tek başına veya şekerli besin maddeleri yapılmasında kullanılır.

Küp şeker; ince kristal rafine şekerden, şekil verilerek elde edilen şekerdir.

Melas; şeker fabrikasyonu teknolojisinde teknik imkanlar ile (sarfedilen emeği ve masrafı karşılayacak miktarda) kristal halde sakkaroz elde edilmeyen en

son şuruptur. İşlenen pancara göre yaklaşık %4-5 oranında melas elde edildiği ifade edilmektedir. Melas %15 oranında su, %50 oranında sakkaroz ve %35 oranında sakkaroz dışı maddeler ihtiva eder. Melas ispiro, ilaç, maya ve yem sanayi hammaddesini oluşturmaktadır.

Yaş küspe; pancardan şeker üretiminde parçalar kıyılıp, çeşitli işlemlerle şeker şerbete geçirilir. Şekeri alınmış kıyılmış pancarlar küspe olarak adlandırılır. Sulu küspe preslerde %13-17 oranında kuru madde ihtiva edene kadar sıkılarak yaş küspe adı ile bedelli veya bedelsiz olarak çiftçilere ve besicilere verilerek hayvan yemi olarak değerlendirilir.

Melaslı kuru küspe; yaş küspe ile melasın karıştırılması ve kurutulmasından elde edilen ve büyük baş hayvanlara yem olarak verilen besin maddesidir. 100 kg. melaslı kuru küспенin yem değerinin 83 kg. arpaya karşılık olduğu ifade edilmektedir (Anonim, 1991 g).

4.2.8.1. Gelişimi ve Mevcut Durum

Türkiye'de şeker fabrikaları kurma teşebbüsleri Cumhuriyet Dönemi'nde başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'nda şekilen şeker sıkıntısının Türkiye'de şeker fabrikaları kurulması yolunda geniş faaliyetlere yol açtığı ve şeker sanayi kuruluşlarının, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk sanayileşme hamleleri olduğu ifade edilmektedir.

İlk şeker fabrikası kurma teşebbüsü 1923 yılında Uşak'lı Molla Ömeroğlu Nuri (Şeker) adında bir çiftçi tarafından yapılmıştır. 19 Nisan 1923 yılında Uşak'ta Nuri Şeker'in önderliğinde mahalli birçok müteşebbisin katılımı ile "Uşak Terakki Ziraat T.A.Ş" 600.000TL. sermaye ile kurulmuştur.

İkinci Teşebbüs 14 Nisan 1925'te 500.000TL sermaye ile kurulan "İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Y.A.Ş."dir.

Bu iki şirketin 1926 yılında ilk tecrübe kampanyalarını yapan Uşak ve Alpullu şeker fabrikalarını kurmuştur.

Şeker fabrikası kurmak üzere üçüncü teşebbüs 3.000.000TL. sermaye ile kurulan "Anadolu Şeker Fabrikaları A.Ş." tarafından 1933 yılında yapılmış Eskişehir Şeker Fabrikası'dır.

Dördüncü olarak da 3.000.000TL. sermayeli "Turhal Şeker Fabrikası T.A.Ş." 1934'te Turhal Şeker Fabrikası kurulup işletmeye alınmıştır (Anonim 1991 g).

06.Temmuz 1935 tarihinde TC. Ziraat Bankası, Türkiye İş Bankası ve Sümerbank'ın eşit paylarda katılımlarıyla 22.000.000TL. sermayeli Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kurularak o tarihte mevcut 4 şeker fabrikasının da idari, mali ve teknik teşkilatı bu yeni şirket tarafından devralınarak şeker sanayinin toplu ve planlı bir çalışma birliği içinde toplandığı ifade edilmektedir. Sermaye Yüksek Planlama Kurulu'nun 15.06.1992 tarih ve 92/7.38. Sayılı kararı ile 5 Trilyon Lira olarak belirlenmiştir (Anonim 1991 g, Anonim 1993 b).

4.2.7.1.1. İşyeri ve İstihdam

Sektörün ilk temelleri atılıp 1935 yılında TSFAŞ'nin kurulmasından sonra;

- 1953'de Adapazarı
- 1954'de Amasya, Konya ve Kütahya
- 1955'de Burdur, Kayseri ve Susurluk
- 1956'da Elazığ, Erzincan, Erzurum ve Malatya
- 1962'de Ankara
- 1963'de Kastamonu
- 1977'de Afyon
- 1982'de Muş, Iğın
- 1983'de Bor
- 1984'de Ağrı
- 1985'de Elbistan

olmak üzere 19 şeker fabrikası kurulmuştur. Böylece 1985 yılında daha önce sektörün temellerini alan 4 fabrika ile birlikte 23 şeker fabrikası bulunmaktaydı. 1995 yılına kadar sektöre Çarşamba, Çorum (1993), Erciş, Ereğli ve Kars (1993) fabrikalarının da eklenmesiyle halen kamu sektörü 28 fabrika ile sektörde faaliyet göstermektedir. Yozgat, Sivas ve Kırşehir fabrikalarının da inşaatlarının 1993 yılı itibarıyla devam ettiği Aksaray Fabrikası içinse yer tespitinin yapıldığı belirtilmektedir. Böylece bu işletmelerin de açılmasıyla sektör 32 fabrikasıyla faaliyet gösterecektir. 08.06.1984 gün ve 233 Sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri

hakkında Kanun Hükmünde Kararname'ye göre TSFAŞ. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı İktisadi Devlet Teşekkülleri denilmektedir.

Ayrıca özel sektörde Adapazarı, Amasya, Konya, Kayseri ve Kütahya Şeker Fabrikalarında 5 Anonim şirket olarak şeker üretmektedir. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin iştiraki olan bu 5 özel şeker şirketinin sermayelerinin %62'sinin ortak sayıları 1-2 milyonu aşan 24 adet parcar ekicileri istihlal kooperatifine ait olduğu ifade edilmektedir. Özel sektöre ait toplam pay %73, kamu sektörüne ait sermaye payı ise %27'dir (Anonim, 1991 g; Anonim, 1993 b).

Çizelge 106. Özel Şeker Şirketleri Sermaye Yapıları

	Milyon TL.					
	Adapazarı	Amasya	Kayseri	Konya	Kütahya	TOPLAM
a.Sermaye	3300	2100	2300	3900	1250	12850
b.Kamu Payı	1499	210	230	936	622	3497
c.Özel Sek. Payı	1801	1890	2070	2944	628	9353

Kaynak: ANONİM, DPT, Şeker Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1991 g,S.13.

Çizelge 106'da belirtilen bu 5 özel şirketin yönetimlerde Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (Türkşeker)'ce yapılmaktadır.

TŞFAŞ'nin amaç ve faaliyet konuları şöyle sıralanabilir.

-Kalkınma planları ve yıllık programlar çerçevesinde şeker üretimi ve yan ürünlerinin değerlendirilmesi konularında kuruculuk ve işletmecilik yapmak, üretim, satış, yatırım, ihracat ve ithalat politikalarının tespit etmek bu konuda master planları hazırlamak ve bu çalışmalarını verimlilik ve karlılık ilkelerine göre yürütme TSFAŞ'nin amaçlarıdır.

Bu amaç doğrultusunda faaliyetleri ise;

-Her türlü şeker üretmek

-Şeker üretimi için şeker pancarı ve şeker üretebilecek diğer bitkileri ve munavebe ürünlerini yapılacak sözleşmelerle ürettirmek veya gerektiğinde üretmek. Sözleşmeli olarak tarımsal üretimde bulunanlara tohum, kimyasal gübre, zirai mücadele ilaçları, tarım alet ve makinaları vb. temel ve yan ürünleri aynı kredi olarak vermek veya diğer yollarla yardım etmektir.

Türkiye'de sözleşmeli yetiştiricilik sistemi ilk kez TŞFAŞ tarafından şeker pancarı yetiştiriciliği için uygulanmıştır. Daha sonra şirkete yağlı tohumlar ve sığır

besiciliği projeleri verilerek bu alanda da sözleşmeli yetiştiricilik uygulamaları başlamıştır. Bu tür sözleşmeli yetiştiricilik sistemiyle üreticinin üretim girdilerinin bir kısmı sübvansede edilip, aynı ve nakdi kredi kolaylığı sağlanması teknik konularda yardımcı olunması çiftçiye fayda sağlarken şeker sanayide hammadde konusunda önemli bir sorunla karşılaşmamaktadır.

-Şeker üretimi sonucunda ortaya çıkan yan ürünlerin ve artıkların değerlendirilmesi için faaliyette bulunmak

-Şeker fabrikalarının kuruluşu, işletilmesi, tevsi ve modernleştirilmesi, bakımı ve onarımı için gerekli makina imalat sanayi kurmak

-Faaliyet gösterdiği alanlarda araştırma geliştirme çalışmaları yapmak araştırma ve hizmetçi eğitim birimleri kurmak

-Bitkisel yağ yağlı tohumlar üretmek, yem üretimi, geliştirmek damızlık hayvan ve besicilikle uğraşmak

-Belirtilen faaliyetlerle ilgili tesisler kurmak ve işletmek

-Kurulmuş ve kurulacak olan küçük ve orta büyüklükteki özel kuruluşlar idari ve teknik alanda rehberlik yapmak olarak belirtilmiştir (Anonim, 1993 b).

Çizelge 107 . Şeker Sanayi İstihdam Durumu ve Sektörel Dağılımı (1981-1990)

(Adet)

YILLAR	İstihdam	İndeks	Devlet(%)	Özel (%)
1981	19421	100.00	100.00	0.00
1982	21213	109.23	100.00	0.00
1983	23892	123.02	100.00	0.00
1984	27075	139.41	76.47	23.53
1985	25652	132.08	76.77	23.23
1986	25676	132.21	77.14	22.86
1987	24624	126.79	78.19	21.81
1988	25209	129.80	77.82	22.19
1989	26109	134.44	78.44	21.56
1990	25964	133.69	81.76	18.24

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

Şeker şirketine ait fabrikaların 1994 yılı itibariyle günlük pancar işleme kapasiteleri 91300 ton/gün olup işlenen pancar 1123500 ton'dur. Buna göre pancar işlemede kapasite kullanım oranı %123'dür. Yine 1993/1994 kampanya

döneminde işlenen 11239500 ton pancardan 1510322 ton kirstal, 30728 ton küp olmak üzere 1541050 ton şeker üretilmiştir (Anonim, 1993 b).

1981 ve 1990 yılları arasında şeker işleme sanayi istihdamı Çizelge 107'de verilmiştir.

Istihdamın 1984 yılına kadar tamamı devlet sektörüne aittir. 1984 yılından itibaren özel sektör şirketleriyle birlikte çalışanların %76.47'si devlet sektöründe itihdam edilirken, %23.53'ü özel sektör istihdamıdır. Sektörün toplam istihdamı 1981 yılından 1993 yılına kadar %33.69 artarken bu artış devlet sektörü istihdamının artmasından kaynaklanmaktadır. 1984 yılında devlet sektöründe 20703 kişi, özel sektörde 6372 kişi çalışırken 1990 yılında devlet sektöründe 21228 özeell sektörde 4736 kişi çalışmaktadır. Buna göre 1990 yılında şeker sanayi istihdamında devletin payı %81.76, özel sektör şirketlerinin payı %18.24 olmuştur.

Şeker sanayi işyeri sayıları açısından tarıma dayalı sanayi sektöründe 1981 yılında %0.76, 1985 yılında %0.96 ve 1990 yılında %0.94'lük payı ile en az işyerine sahip sektördür. Ancak bu az sayıdaki işyeri büyük ve modern işletmeler olup tarıma dayalı sanayi istihdamında 1981 yılında %5.22, 1985 yılında %6.14 ve 1990 yılında %5.28'lik payları vardır. Şeker sanayi gıda sanayi işyerleri içinde 1990 yılı itibarıyla %3.44 ve istihdamında %20.09'luk paya sahiptir. Bu durumu ile gıda sanayi istihdamında en çok paya sahip ikinci sektördür (Çizelge 15; Çizelge 17, Çizelge 29; Çizelge 39; Çizelge41; Çizelge 47).

4.2.7.1.2.Üretim ve İç Talep

Gerek insanların enerji ihtiyacını karşılamak için tüketmek zorunda olduğu bir besin maddesi olması ile tüketimi sırasında gerekse endüstri aşamasında ve şeker pancarı tarımı aşamasında üretilirken, şeker bir çok insanı ve dolayısıyla ülke ekonomisini etkileyen bir üründür.

Şeker üretimi ise hava şartları, çeşitli bitkisel hastalıklar teknik ve kültürel imkanlar ile ekim alanlarının büyüklüğü, bir önceki yılın şeker ve rakip ürünlerinin fiyatlarından etkilenmekte ve üretim bu değişkenlere bağlıdır (Tanıkahya, 1990). Şeker sanayi üretimi Çizelge 108'de verilmiştir.

Çizelge 108'den de görüldüğü gibi şeker sanayi üretimi 1982 yılından itibaren azalmış, 1990 yılından itibaren yeniden artmaya başlayarak ancak 1993 yılında 1981 yılındaki değeri aşabilmiştir.

Çizelge 108. Şeker Sanayi Üretim ve İçTalep Durumu
(1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	88821	100.00	63760	100.00
1982	99156	111.64	70601	110.73
1983	77304	87.03	57853	90.74
1984	63346	71.21	55669	87.31
1985	53508	60.24	51725	81.12
1986	54435	61.29	56994	89.39
1987	68707	77.35	63755	99.99
1988	54774	61.67	59020	92.57
1989	53449	60.18	62905	98.66
1990	74856	84.28	69263	108.63
1991	79106	89.06	70744	110.95
1992	79106	89.06	67738	106.24
1993	146882	165.37	124926	195.93

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar(1983 -1995).

TŞFAŞ'nin tarım raporlarına göre 1982 yılından itibaren pancar ekim alanları 1987 yılına kadar daralma göstermiştir. 1987 yılında biraz genişletilen ekim alanları 1990 yılına kadar yine azalmış ve 1990 yılından itibaren yeniden genişlemiştir. 1982 yılından 1987 yılına kadar ekim alanlarının daralması yanında dekara pancar verimi de düşmüştür. 1990 yılından itibaren pancar ekim alanları genişlerken dekara verim de artmıştır (Anonim 1990 e, 1995 d). Şeker pancarının bu durumu direkt olarak şeker sanayi üretimini etkilemiş ve belirtildiği gibi Çizelge 108'de ancak 1993 yılında 1981 yılı üretim değeri aşılabilmektedir. İç talepte üretime paralel olarak gelişme göstermiş 1988, 1989 yıllarında talep üretimi aşmıştır. İç talep 1981 yılından 1993 yılına kadar %95.93 artış göstermiştir.

Nüfusun artması, hayat seviyesinin yükselmesinin doğal bir sonucu olarak hem kişi başına hem de toplam şeker tüketiminin artacağı belirtilmektedir. Bu bağlamda şeker sanayinin temel şeker politikasının;

-Tüketimle üretim arasında denge kurulması

-Ülkeye döviz kazandırmak ve ortakları ayarlamak amacıyla ihracat yapılması olduğu ifade edilmektedir.

Çizelge 109. Dünya Şeker Üretimi

Yıllar	Toplam Şeker Üretimi	Pancar Şeker Üretimi	Kamış Şeker Üretimi	(MilyarTon Ham Değer)	
				Pancar (%)	Kamış(%)
1989/1990	108738	38863	69875	35.74	64.26
1990/1991	113744	41438	72306	36.43	63.57
1991/1992	116178	38144	78034	32.83	67.17
1992/1993	111437	38732	72705	34.75	63.25
1993/1994	112087	39083	73004	34.86	65.14

Kaynak: ANONİM, TŞFAŞ, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi Faaliyet Raporu, Ankara, 1993, S.3.

Çizelge 109'da da görüleceği üzere dünya toplam şeker üretiminde pancar şekerinin payı ortalama %35 olurken; kamış şekerinin payı ortalama %65'dir.

Türkiye şeker pancarı üreten Avrupa ülkeleri içinde 4. sırada yer almaktadır. Dünya ülkeleri arasında ABD dahil 5. sırada olacağını tahmin edildiği belirtilmektedir (Anonim, 1993 b). Şeker pancarı üreten ülkeler arasında durum böyle iken hem kamış hem de pancardan üretilen dünya toplam şeker üretiminde ise, Türkiye'nin Brezilya, Bağımsız Devletler Topluluğu, Küba, Hindistan, Çin, ABD, Fransa, Almanya, Avustralya, Tayland, G. Afrika, Polonya, İtalya, Endonezya ve Filipinlerden sonra 17. sırada yer aldığı belirtilmektedir (Anonim, 1991 g).

Dünya şeker tüketimini etkileyen faktörlerin başında ülkelerin üretim ve arz durumlarının, oluşan dünya fiyatlarının, nüfus büyüklüğü ve dağılımının tüketici gelir ve tercihlerinin vb. geldiği belirtilmektedir.

Çizelge 110. Dünya Şeker Üretimi

Kıtalar	(Milyar Ton Ham Değer)				
	1989/1990	1990/1991	1991/1992	1992/1993	1993/1994
Batı Avrupa	17030	17141	17162	17051	16963
Doğu Avrupa	18513	17002	15560	15378	15288
Afrika	9000	9244	9181	9637	9642
Kuzey,Orta Amerika	15474	16267	16384	16650	16992
Güney Amerika	12200	12104	12819	12747	12831
Asya	36039	37603	39119	40428	41837
Okyanusya	1041	1137	1135	1051	1125

Kaynak: ANONİM, TŞFAŞ, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi Faaliyet Raporu, Ankara, 1993, S.4.

Çizelge 110'dan görüleceği gibi şekerin en çok üretilip tüketildiği ülkeler Asya ülkeleridir. Dünyada kişi başına ortalama şeker tüketiminin genelde 20 kg. civarında olduğu bu oranın 1993 yılında Amerika'da 31.5 kg. Hollanda'da 56.7 kg., Almanya'da 36.5 kg., İngiltere'de 42.6 kg., Bağımsız Devletler Topluluğu'nda 39.2 kg. olup Türkiye'de 31.2 kg. olduğu ifade edilmektedir (Anonim, 1993 b).

Türkiye'de şeker sanayi üretim ve tüketiminin mamullere göre dağılım ise Çizelge 111'de verilmiştir.

Şeker sanayi üretiminin miktar olarak %23.25 ve değer olarak %94.42'sini şeker oluşturmaktadır. Yan ürün olan küspe sektör üretiminin miktar olarak %68.62'sini değer olarak ise %1.82'sini oluşturmaktadır. Melas üretim miktarında %8.13, değerinde ise %3.76 paya sahiptir. Şeker sanayi ürünleri tüketiminde de yine şeker miktar olarak ikinci, değer olarak en büyük paya sahip üründür. Şekerin toplam tüketim değerindeki payı %93.62'dir. Yaş küspe miktar olarak en çok tüketilen ve en az değere sahip şeker sanayi ürünüdür. Yaş küpe tüketim miktarında %71.47 tüketim değerinde %2.14'lük paya sahiptir. Üretilen şekerin

Çizelge 111. Şeker Sanayi Üretim ve Talebinin Ürünler'e Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	ÜRETİM				İÇ TALEP			
	Miktar	%	Değer	%	Miktar	%	Değer	%
Şeker	2016	23.25	16013	94.42	1700	20.41	13503	93.62
Melas	705	8.13	637	3.76	677	8.13	612	4.24
Yaş Küspe	5951	68.62	309	1.82	5951	71.46	309	2.14
TOPLAM	8672	100.00	16959	100.00	8328	100.00	14424	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.48-50.

%50'sinin perakendeci esnafa gittiği %10'nunun hastane, okul, yurt gibi toplu gruplarca tüketildiği %40'ının ise şekerleme, helva, pasta, meyve suyu, kolalı içecekler çikolata bisküvi gibi gıda sanayi imalathane ve fabrikalarında tüketildiği belirtilmektedir.

Melasın %3.1'inin çiftçilere ve %54.6'sının sanayiye satıldığı %37.6'sının Türkşeker'e ait 4 alkol fabrikasında işlendiği %4.7'sinin melaslı kuru küspe imali için yine şeker şirketinin küpe kurutma tesislerine verildiği ifade edilmektedir.

Yaş küspenin ise %9.2'si kuru küspe imalinde kullanılarak geri kalanının bedelli veya bedelsiz olarak dağıtıldığı belirtilmiştir (Anonim, 1991 g).

Şeker sanayi üretimiyle tarıma dayalı sanayi üretiminde 1981 yılında %3.68, 1985 yılında %2.06, 1990 yılında %2.23 ve 1993 yılında %3.12'lik paya sahiptir. Sektörün 1993 yılı itibarıyla gıda sanayi toplam üretimindeki payı ise %6.90'dır (Çizelge 8, Çizelge 20, Çizelge 32, Çizelge 50).

4.2.7.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer

Şeker sanayinin girdi değerlerinin en önemli unsurunu hammaddede ve malzemenin oluşturduğu, bu unsurun girdi değerindeki payının %74.64 olduğu ifade edilmektedir (Anonim, 1991 g).

Şeker sanayinin girdi kullanımı ve buna göre, çıktı ve yaratıldığı katma değer durumu Çizelge 112 a 'da verilmiştir.

Çizelge 112 a. Şeker Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	İndeks
1981	78311	100.00	119730	100.00	41419	100.00
1982	87500	111.73	121528	101.50	34029	82.16
1983	87410	111.62	104560	87.33	17150	41.41
1984	77856	99.42	91462	76.39	13606	32.85
1985	60135	76.79	86216	72.01	26081	62.97
1986	64675	82.59	90581	75.65	25907	62.55
1987	77597	99.09	104266	87.08	26669	64.39
1988	68671	87.69	103342	86.31	34671	83.71
1989	72426	92.49	110555	92.34	38129	92.06
1990	96457	123.17	141242	117.97	44785	108.13

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

1982 yılından sonra şeker ekim alanlarının daraldığını ve birim alanda verimin düştüğünü belirtmiştik. Buna bağlı olarak girdilerde en büyük payı oluşturan hammadde kullanımı ve girdi değerlerinde gerileme olmuştur. 1990 yılına kadar 1981 yılındaki girdi kullanım düzeyine gelinememiştir. Girdideki azalmaya oranla çıktıdaki azalma daha yüksek oranda olmuş ve yaratılan katma değer 1984 yılında 1981 yılına oranla %67.15 azalmıştır. Bunun sebebinin şeker pancarı üretim ve verim miktarının düşmesi yanında fabrikalarının şeker pancarı üretimini artırmak

ve kapasiteyi daha fazla kullanabilmek amacıyla kampanya sürelerinin uzun tutmalarının çok fazla şeker pancarı dolayısıyla şeker kaybına neden olması olarak da belirtilebilir (Tanrıkkaya, 1991). 1990 yılında girdi kullanımı 1981 yılına göre %23.17 artarken, çıktı %17.97 ve katma değer ise ancak %8.13 artmıştır.

Girdi kullanımı, çıktı ve katma değerlerin devlet sektörü ve özel sektör arasındaki dağılımı incelendiğinde 1984 yılında özel sektör girdi kullanımında %27.52'lik payı ile katma değerlerin %43.26'sını oluşturmuş ama bu verimliliği daha sonra kaybetmiştir. 1990 yılında girdinin %77.41 devlet sektörü tarafından kullanılırken katma değerdeki payı %80.75'tir. Devlet sektörünün verimliliği ise giderek artmıştır.

Çizelge 112.b. Şeker Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi (%)		Çıktı (%)		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	100.00	0.00	100.00	0.00	100.00	0.00
1982	100.00	0.00	100.00	0.00	100.00	0.00
1983	100.00	0.00	100.00	0.00	100.00	0.00
1984	72.48	27.52	70.14	29.86	56.74	43.26
1985	68.11	31.89	73.53	26.47	86.02	13.98
1986	69.84	30.16	72.63	27.37	79.60	20.40
1987	69.81	30.19	70.60	29.40	72.89	27.11
1988	72.90	27.10	73.56	26.44	74.88	25.12
1989	75.50	24.50	76.57	23.43	78.59	21.41
1990	77.41	22.59	78.47	21.53	80.75	19.25

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DIE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

4.2.7.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler

Şeker sanayinde yatırım politikası, mevcut imkanlardan azami oranda yararlanılarak yurt içi şeker tüketimini, yurt içi kaynaklardan üreterek karşılamak üzere öncelikle yapılmakta olana fabrikaların tamamlanması, mevcut fabrikaların kapasitelerinin artırılması ve modernleştirilmesi, yetmediği durumda ise yeni fabrikaların kurulması şeklinde belirtilmiştir.

Sektöre ait fabrikaların kurulularına göre sabit sermayeye ilaveler oluşmuştur. Çizelge 113'de görüldüğü gibi yatırımların çoğu devlet sektörüne aittir.

Özel sektöre ait fabrika sayısı aynı olup, sektör yatırımlarından olduğu küçük payında yenileme yatırımları olduğu söylenebilir.

Çizelge 113. Şeker Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler		Sabit Serm. İlaveler (%)	
	Değer	İndeks(*)	Devlet	Özel
1981	3252	100.00	100.00	0.00
1982	5220	169.76	100.00	0.00
1983	5617	101.76	100.00	0.00
1984	6937	123.49	86.71	13.29
1985	4195	60.47	88.10	11.90
1986	2047	48.81	82.64	17.36
1987	4680	228.59	93.67	6.33
1988	1930	41.24	78.83	21.17
1989	5121	265.33	96.17	3.83
1990	1602	31.30	92.89	7.11

(*) : Zincirleme İndeks

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

VI. plan dönemi için pancar üretiminde yeterli gelişmenin sağlanamaması ve yatırımların finansmanında güçlükler sebebiyle şeker fabrikaları projelerinin yatırım programlarına alınmaları çok zayıftır denildiği halde 1994 yılında Yozgat, Sivas, Kırşehir, Aksaray şeker fabrikaları için yatırımlara devam edildiği belirtilmektedir.

Ayrıca 1993 yılında Çankırı ve GAP projesinin tamamlanması ile bağlantılı olan Şanlıurfa ve Mardin Şeker Fabrikaları için etüd ve proje çalışmaları sürdürülmüştür.

Şeker üretimi istenilen seviyelere eriştiğinde, GAP'taki gelişmelere de paralel olarak bölgede şeker fabrikaları kurulması durumunun incelenmesi. Pancar tarımında hedeflenen gelişmeler sağlanmadığı takdirde ise ham şeker ithal ederek, bunun yeni yatırımlarla, limanlara yakın fabrikalarda işlenmesi durumunda sözkonusu olabileceği belirtilmektedir.

Ayrıca Paraguay'da yetişen Rebaudi bitkisinden şekerden 300 kat daha tatlı olan bir tatlandırıcının elde edildiği bu konuda Amerika ve Japonya'da çalışmaların devam ettiği, bu bitkinin olumlu sonuç verdiği takdirde Türkiye'de de gündeme gelebileceği belirtilmektedir.

Türkiye'de pancar üretimi büyük ölçüde insan gücüne dayanmakta olup, dekara isabet eden işçi sayısı 13 civarında olup AB ülkelerine kıyasla yüksek olduğu ifade edilmektedir. Türkiye şartlarının tabii sonucu olarak pancar tarımı yeterince mekanize edilememiştir. Bu durum pancar tarımının gelişmesini engellemektedir.

Aynı şekilde fabrikaların üretim tekniği de AB ülkelerine kıyasla daha çok emek yoğunudur. Uygulanan teknoloji açısından da teknolojinin AB şeker fabrikalarının çoğunda uygulanan yüksek teknoloji seviyesinde olmadığı ancak orta seviyenin üstünde olduğu ifade edilmektedir.

Türkiye'ye kıyasla AB ülkelerinde;

- Bir fabrikaya düşen çiftçi sayısının çok az
- Çiftçi başına isabet eden pancar miktarı çok fazla
- Pancar taşıma vasıtalarının kapasiteleri yüksek
- Kampanya süreleri az
- Pancar fireleri daha düşük seviyelerde bulunduğu belirtilmektedir.

Ayrıca AB ülkeleri büyük oranda otomasyona gitmiş, tesislerin güç ve kapasitelerinin büyütülmesi için bilgi işlem sistemleri kurulmuştur.

Bu uygulamalar sayesinde AB ülkelerinde,

-Çalışan insan başına düşen şeker üretimi ile pancara göre şeker randımanının arttığı,

-İşletme masraflarının azaltılıp, şeker maliyetlerinin düşürülmesi ifade edilmektedir (Anonim, 1991 g).

Bu durumda kuvvetli bir alt yapıya sahip olduğu belirtilen Türkiye Şeker Sanayi ile AB şeker sanayi arasındaki farklılığın giderilmesi için rasyonelleşme ve modernizasyon yönünde yatırımların daha doğru olacağı söylenebilir.

4.2.7.1.5. Dış Ticaret

Hammaddesi sebebiyle şeker kamışından üretilen şekerin ucuz olması dolayısıyla dış ticaretinin daha kolay olduğu, şeker ihraç ve ithal miktarlarında büyük pay olduğu ifade edilmektedir. Dünyada her yıl üretilen şekerin yaklaşık %30'unun ihraç edildiği ve tüketimin yaklaşık %29'unu ithalat suretiyle karşılandığı belirtilmektedir.

DPT müsteşarlığı yıllık programlarında şeker tüketimi kadar üretim yapılmasına dair tedbirler yer almaktadır. Tüketim ile üretim arasında denge kurulması, stokların ayarlamak ve komşu ülkelerde kazanılmış olan pazarların korunarak şeker ihracatı yapılması öngörülmüştür (Anonim, 1987 b).

Çizelge 114 a. Şeker Sanayi İhracatı
(1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1981	680	100.00
1982	10226	1503.20
1983	12032	117.66
1984	22514	187.12
1985	11578	51.43
1986	190	1.64
1987	2851	1502.40
1988	1920	67.33
1989	427	22.27
1990	243	56.86
1991	4209	1731.70
1992	17569	417.41
1993	13814	78.63

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

Şeker sanayi ihracatının gelişimi Çizelge 114 a'da verilmiştir.

Türkiye'nin şeker ihracatının en çok İran ve Irak'a yapıldığı belirtilmektedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne de şeker ihracatı yapılmakta olup AB ülkelerine şeker ihraç edilmediği ifade edilmektedir.

Çizelge 114 a'da da görüldüğü gibi şeker ihracatında belirli bir düzen olmayıp, üretimin yurt içi talepten fazla olduğu yıllarda ihracat yapılmıştır.

Çizelge 114.b. Şeker Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı
(1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İHRACAT			
	Miktar	%	Değer	%
Şeker	491.9	94.52	15.67	98.24
Melas	28.5	5.48	28	1.76
TOPLAM	540.4	100.00	15.95	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994.

İhracatın miktarının %94.52'si şeker olarak %5.48'i melas olara yapılmıştır. Şeker değer olarak ihracatın %98.24'ünü oluşturmaktadır.

Dünyanın önemli şeker ihracatçısı ülkeleri Arjantin, Avustralya, İsviçre, Kolombiya, Kargas, Kostarika, Küba, AB, Nikaragua, Peru olarak belirtilmektedir (Anonim, 1991 g).

İhracat, Şeker sanayi tarıma dayalı sanayi toplam ihracatında 1981 yılında %0.26, 1985 yılında %2.22, 1990 yılında %0.05 ve 1993 yılında %1.70 paya sahiptir (Çizelge 11, Çizelge 23, Çizelge 35).

Dünyadaki şeker ihracat ve ithalatının hem ham hem de beyaz şeker olarak yapıldığı, limanlar büyük rafineriler tesis etmiş bulunan bazı ülkelerin ham şeker ithal etmekte ve bunu işleyerek ihtiyaç fazlası beyaz şekerini diğer ülkelere satmakta oldukları ifade edilmektedir.

Türkiye'de ise ham şeker ithali depolaması ve işlemesi için gerekli yapının limanlarda ve şeker fabrikalarında tesis edilmemiş olması nedeniyle ithalatın tamamı beyaz şeker olarak yapılmaktadır (Anonim 1991 g).

Çizelge 115 . Şeker Sanayi İthalatı
(1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İthalat	
	Değer	İndeks
1981	4509	100.00
1982	0	0
1983	5	0.12
1984	5	0.12
1985	6	0.12
1986	1	0.02
1987	9004	199.70
1988	20	0.45
1989	1	0.02
1990	39538	876.90
1991	723	16.04
1992	705	15.63
1993	537	11.91

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

Şeker ithalatının yurt içi şeker üretiminin az olduğu kampanyayı işleyen yıllarda gerektiği belirtilmektedir. Bir sonraki yıla ait tüketimin bir önceki yılda üretilmesi gerektiği eğer çeşitli olumsuzluklar nedeniyle üretilmemişse ithalata gidildiği ifade edilmektedir (Çizelge 115). Türkiye'nin ithalatının tamamını AB

ülkelerinden yaptığı belirtilmektedir. Dünyanın en büyük şeker ithalatçıları Finlandiya, Japonya, Norveç ve İsveç'tir (Anonim, 1991 g).

Şeker sanayi tarıma dayalı sanayi toplam ithalatında 1981 yılında %14, 1985 yılında %0.01, 1990 yılında %12.61 ve 1993 yılında %0.18'lik paya sahiptir (Çizelge 13; Çizelge 25; Çizelge 37). İthalat, Şeker sanayi tarıma dayalı sanayi toplam ithalatında 1981 yılında %14.00, 1985 yılında %0.01, 1980 yılında %12.61 ve 1993 yılında %0.18'lik paya sahiptir (Çizelge 13, Çizelge 25, Çizelge 37).

4.2.7.1. Sorunlar

1.Hammadde Sorunu

Şeker sanayi hammaddesi pancarın tarımının, yerleşmesi ve gelişmesinde sadece ekolojik ve tarımsal şartların uygun olması yetmemekte, yeterli arazi ve su bulunmasına rağmen, rakip ürünler, sanayileşme ve şehirleşme hareketleri, arazi mülkiyet durumu, işletme büyüklüğü, işçi problemleri gibi ekonomik ve sosyal faktörlerin pancar tarımının sürekli etkilemekte olduğu ve sınırladığı belirtilmektedir.

Çiftçinin mali gücünün düşüklüğü ve arazilerin çok uygun olamaması nedeniyle mekanizasyonu gidilmemesi daha fazla emek ihtiyacı doğurmakta ve bazı yörelerde kırsal nüfusun azalmasıyla iş gücü sıkıntısı çekilmesinin işçi ücretlerini ve maliyeti artırması çiftçiyi geliri daha az olacak olsada daha az meşakkatli olan ve daha az işçilik isteyen ürünlere yönelmektedir.

Bu tür etkenler hammadde sorunu yaratırken pancarın taşıma fiyatları, taşıma, yükleme, boşaltma sırasındaki kantar kayıpları da hammadde miktarını etkilemektedir (Anonim, 1991 g).

2.Finansman Sorunu

Diğer gıda sanayi dallarında olduğu gibi şeker sanayinde de üretim faaliyetleri 4-5 ayda yapılmakta, satışlar ise tüm yıla yayılmaktadır. Bu durumda finansman ihtiyacını artırdığı belirtilmektedir.

4.2.8. Şekerli Mamuller Sanayi

Şekerli mamuller sanayi lokum, helva, şekerleme, ciklet, çikolata ve kakaolu mamuller ve üretilen ve ISIC'a göre 3119 kod numarası ile sınıflandırılan dar

anlamda şeker ve şekerli mamuller sektörü geniş anlamda ise gıda sanayinin bir alt koludur.

4.2.8.1. Gelişimi ve Mevcut Durum

Şekerleme;

Şekerleme şeker (Sakkoroz) ve glikozun ya da sadece sakkoroz pişirildikten sonra strik asit veya potasyum bitartarat ilavesiyle kestirilmesinden sonra elde edilen hamurun, üretilecek ürün çeşidine göre kuruyemiş, sist, kakao, yağ, jelatin, bal, nişasta vb. ile esans gibi katkı maddelerinin ilavesinden sonra şekillendirilen ve ambalajlanan gıda maddesi olarak tanımlanmaktadır. Şekerleme sektörünüde en önemli ürünler akide şeker, fondanli şeker, jöleli şeker, kaplamalı şeker olarak belirtilmektedir.

Helva;

Dünyanın en eski şekerlemelerinden biri olan helvanın Yunanlılar, Türkler, Yahudiler ve Ermeniler ile dünyaya tanıtıldığı belirtilmektedir. Helva kelimesi Türkçe olup tatlı et anlamına gelmektedir. Kabukları çıkarılmış susum tanelerinin kavrulduktan sonra ezilmesiyle elde edilen ve tahin denilen koyu kıvamlı yağlı maddenini şeker, strik asit, tartarik asit ve çöğen köklerinin kaynatılmış suyu ile pişirilerek hazırlanan yiyecek maddesidir.

Lokum;

Şeker şurubunun strik veya tartarikasit ile kestirilip nişasta ile usulüne göre pişirilmiş ve içine meyve aksamı tabii ve sunni esanslar sakız, fındık, fıstık, kaymak vb. ilaveleriyle yapılan ve tamamen Ortadoğu ülkelerine özgü bir tatlıdır.

Ciklet;

Ciklet, gomelastik (ciklet mayası), şeker, glikoz, esans, gliserin, waks, yağ ve emilgator (yumuşatıcı maddeler) karışımından meydana gelen hamurun belirli şekillere bölünüp ambalajlanmasıyla beliren bir üründür.

Çikolata ve Kakaolu Mamuller;

Ana maddeleri kakao, kakao yağı, kakao çekirdeği ve şeker olan diğer katkı ve ilavelerle tüketime verilen kakao ağırlıklı ürünler çikolata adını almakta, bileşimindeki hammaddelelerin düzeylerini önemli oranda şeker ardından kakao oluşturan ürünler ise kakaolu mamuller olarak adlandırılmaktadır (Anonim, 1988 a)

Şekerli mamullerden özellikle şekerleme, helva ve lokum Türkiye'de eskiden beri bilinen, yöresel olarak makina ve tesisten ziyade ustalık ve beceriye dayalı bir şekilde üretilip, yine bölgesel olarak tüketilmekteydi. Bu sektör ürünleri özellikle İstanbul, İzmir, Kayseri, Konya, Samsun ve Gaziantep illerinde imalathane düzeyinde basit ambalajlar içinde halka şekeri akide, badem şekeri, lokum, ezmeler ve helva gibi ürünlerini tüketiciye sunmaktaydı. 1950 Yıllarında itibaren yavaş yavaş Avrupa'dan getirilen makina ve tesislerle imalathaneler fabrika hüviyetine dönüşmeye başlamıştır. Sektörün asıl gelişimi 1963 yılı planlı kalkınma devresine girdikten sonra başladığı ifade edilmektedir. 1980'lerle şekerli mamuller sanayinde çeşitler geliştirilmiş, tüketicinin satın alabileceği ufak ambalajlara geçilmiş ihracat yapar hale gelmiştir. Reklamlarla pazar genişletilmiş gelişmiş ülkelerde üretilen çeşitlerin hemen hemen tümüne yakını Türkiye'de üretilir hale gelmiştir.

4.2.8.1.1. İşyeri ve İstihdam

Şekerleme hemen hemen Türkiye'nin her il ve ilçesinden üretilmekte olup fabrika niteliğindeki kuruluşların İstanbul, Ankara, İzmir, Konya, Kayseri, Eskişehir ve Denizli'de olduğu belirtilmektedir. Bu illerin dışında kalan yerlerde ise yöresel çeşit üretimi basit imalathanelerde yapılmaktadır. Bu sanayi kolunda 25 fabrika, düzeyinde tesis olduğu belirtilmektedir. Şekerleme sanayinde kurulu kapasitelerin 160 bin ton/Yıl olduğu belirtilmekte bu kapasitenin de 50 tonunu sargılı şekerlemeye ve 110 bin tonunu ise açık şekerlemeye ait olduğu ifade edilmektedir. 1987 yılı itibariyle kapasite kullanımının %41 düzeyinde olduğu belirtilmiştir (Anonim, 1988 a).

Lokum sektöründe büyük kapasiteli ve yalnız lokum üreten sanayi tesisleri olmayıp, yerine sanayileşmiş imalathaneler vardır. Genellikle şekerleme ve helva mamulleri ile aynı imalathanelerde üretildiğinden üretim kapasitesinin tahmininin zor olduğu belirtilmekte yine de 50 bin ton/yıl kurulu kapasite ve %60 kapasite kullanımı olduğu tahmin edilmektedir.

Helva;

Bu mamulde üretim yöntemlerinden yapılan gelişmeler ufak ambalajlara doğru kaymalar pazarlama yöntemlerinin geliştirilmesi ve ihracata yöneltmesi ile

sektörde büyük firmalar kurulmuştur. Yıllık üretim kapasitesinin 50 bin ton/yıl olduğu ifade edilmektedir (Anonim, 1987 b).

Ciklet;

Eskiden Anadolu'da kurulu olan irili ufaklı birçok ciklet imalathenilerinin sektördeki yeni teknolojik gelişmeler ve talebin azalması nedeniyle kapandığı belirtilmektedir. Ancak mevsimlik olarak Adana, Denizli, Bursa ve Ankara'da kurulu asıl faaliyetleri bisküvi, şekerleme, çikolata olan 2 büyük fabrikada ciklet üretmektedir. Bunun dışında yine İstanbul'da yalnız ciklet üretmek üzere kurulu iki fabrika ve birkaç imalathanenin sektörde faaliyet gösterdiği belirtilmektedir. Sektörde kurulu mevcut kapasitenin 12 bin ton/yıl olduğu tahmin edilip İstanbul'da kurulu 4 fabrikanın toplam kurulu kapasitesi 8000 ton/yıl dır.Kapasite kullanım oranını %58 olduğu zaman zaman %30'a kadar indiği ifade edilmektedir (Anonim, 1988 a).

Çikolata ve kakaolu mamuller;

Sektöre ait işletmelerin önceleri üretimini etkileyen başta kakao olmak üzere hammadde sağlama zorlukların aşılması ile 1980 sonrasında gelişen teknoloji kullanımı modernleşme ve üretimin fabrikasyona dönüştüğü gözlenmiştir. Yine de AB ülkeleriyle kıyaslandığında sektör firmalarının hala küçük ve gelişme eğiliminde oldukları belirtilmektedir.

Çikolata ve kakaolu mamullerin fabrika ve atelye ölçeğinde önemli kısmını İstanbul'da yerleştiği Ankara, İzmir, Eskişehir ve Ordu'da da bu sektörle ilgili kuruluşların olduğu belirtilmektedir. Gelişmiş teknolojiyle modern tesislerde çikolata üretimi yapan fabrika düzeyindeki ifade edilmektedir. Bu kuruluşlar İstanbul'da Ülker, Kent, Balin, Mabel, Ender, Royal, Elit ve Ordu'da Sağra'dır. Çikolata üretim kapasitesi 20 bin ton/yıl üretim ise 5 bin ton/yıl ve kapasite kullanım oranı %25'dir. Kakaolu mamuller üretim kapasitesi 40 bin ton/yıl, üretim 30 bin ton/yıl, kapasite kullanım oranı %75 olarak belirtilmiştir (Anonim, 1987 b).

Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Müdürlüğü'nün hazırladığı 2. Gıda Sanayi Envanterine göre sektörde imalathane ve fabrika tüm işlerinin 1356 adet olduğu belirtilmektedir.

DİE'nin büyük imalat sanayi işyerlerine göre şekerli mamuller sanayinin fabrika düzeyindeki büyük işletmeleri ve istihdamı Çizelge 116'da verilmiştir.

Çizelge 116. Şekerli Mamuller Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990)
(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1981	57	100.00	3103	100.00
1982	63	110.53	3566	114.92
1983	46	80.70	3593	115.79
1984	40	70.18	3305	106.51
1985	42	73.68	3495	112.63
1986	45	78.95	3828	123.36
1987	42	73.68	4234	136.45
1988	40	70.18	4484	144.51
1989	40	70.18	4380	141.15
1990	40	70.18	4789	154.33

Not: tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

Şeker ve şekerli mamuller sanayinde devlet sektörünün faaliyeti olmayıp sektörde faaliyet gösteren tüm işletmelerin özel sektör işletmeleri olduğu belirtilmektedir. Sektörde Çizelge 116'da görüldüğü gibi 40-45 civarında işletme bulunmaktadır. 1981 ve 1982 yıllarında 57 ve 63 olan işletme sayısının sonra 40'lar düşmesinin sebebinin küçük işyerlerinin kapanmış olmalarıdır. Sektöre ait 40 işletmede 1990 yılı itibariyle 4789 kişinin istihdam edildiği görülmektedir. Sektörün istihdamı 1981 yılında 1990 yılına kadar %54.33 artmıştır.

Sektörün tarıma dayalı sanayi işyerleri içindeki payı 1981 yılında %2.41, 1985 yılında %1.84, 1990 yılında %1,41'tir. Sektör gıda sanayi işyerlerinde ise %4.68'lik paya sahiptir (Çizelge 15, Çizelge 27, Çizelge 39, Çizelge 47).

Şekerli mamuller sanayinin tarıma dayalı sanayi istihdamındaki payı 1981 yılında %0.83, 1985 yılında %0,84, 1990 yılında %0.97'dir. Gıda sanayi toplam istihdamındaki payı ise %7.1'dir (Çizelge 17, Çizelge 29, Çizelge 41, Çizelge 47).

4.2.8.1.2. Üretim ve İç Talep

Şekerli mamuller sanayi üretimi iç talebinin gelişimi, Çizelge 117 a'da verilmiştir.

Şekerli mamuller sanayi üretimi ve tüketimi 1981 yılından 1987 yılına kadar azaldığı ve 1987 yılından itibaren arttığı Çizelge 117 a'da görülmektedir. 1987 yılına kadarki üretim azalışının şeker sanayi şeker üretimine bağlı olarak geliştiği

söylenbilir. Sektörün şeker sanayi şeker üretiminin %40'a yakın kısmını tükettiği gözönüne alınırsa böyle bir gelişme beklenebilecektir. 1993 yılında üretim 1981 yılına oranla %45.78, talep ise %27.55 artmıştır. Şekerli mamuller sanayi üretimi genellikle iç talebi karşılamaktadır.

Çizelge 117a. Şekerli Mamuller Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	64508	100.00	64508	100.00
1982	62167	96.37	61543	95.40
1983	54964	85.20	54339	84.24
1984	44431	68.88	43311	67.14
1985	40366	62.58	39752	61.62
1986	39713	61.56	38043	58.97
1987	44391	68.82	43472	67.39
1988	49455	76.66	47482	73.61
1989	57576	89.25	56087	86.94
1990	69246	107.34	68687	106.48
1991	76663	118.84	76099	117.97
1992	85494	132.53	80609	124.96
1993	94041	145.78	82280	227.55

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar(1983 -1995).

Şekerli mamuller sanayi üretim ve iç talebinin ürünlere göre dağılım çizelge 117 b'de verilmiştir.

Çizelge 117 b. Şekerli Mamuller Sanayi Üretim ve Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	ÜRETİM				İÇ TALEP			
	Miktar	%	Değer	%	Miktar	%	Değer	%
Helva	47	14.51	1045	9.63	46	15.65	1023	10.77
Lokum	40	12.35	1018	9.38	37	12.59	941	9.91
Çiklet	35	10.82	1322	12.18	20	6.80	752	7.92
Şekerlemeler	130	40.12	4113	37.88	125	42.52	3955	41.64
Çikolata ve Kakaolu mam	72	22.22	3286	30.27	58	19.73	2665	28.06
Kakao Tozu	—	—	—	—	8	2.72	93	0.98
Diğerleri	—	—	73	0.67	—	—	70	0.74
TOPLAM	324	100.00	10857	100.00	294	100.00	9499	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.48.

Çizelge 117 b incelendiğinde şekerleme sanayi üretiminde şekerlemelerin üretim miktarında %40.12 ve değerinde %37.88 pay ile en fazla üretilen ürün olduğu görülmektedir. Sektör üretiminde şekerlemelerin ardından ikinci sırayı

miktar olarak %22.23 ve değer olarak %30.37'lik payı ile okolata ve kakaolu mamuller sanayi almaktadır.

Şekerli mamuller sanayi üretimini ile tarıma dayalı sanayi sektörü üretiminde 1981 yılında %2.69, 1985 yılında %1.55, 1990 yılında %2.09 1993 yılında %2.00 paya sahiptir. Gıda sanayi üretiminde ise 1993 yılında %4.42'lik payı vardır (izelge 8, izelge 20, izelge 50).

Şekerli mamuller tüketimi incelendiğinde ise en çok tüketilen ürünün Şekerlemeler olduğu ve Şekerlemelerin tüketim miktarındaki payının %42.52, tüketim değerindeki payının ise %41.64 olduğu görülmektedir. okolata ve kakaolu mamuller Őekerlemeden sonra en çok tüketilen üründür. okolata ve kakaolu maddelerin sektör toplam tüketimindeki payı miktar olarak %19.73 ve değer olarak %28.06'dır. Bu iki üründen sonra helva tüketim miktarında %15.65 ve tüketim değerinde %10.77'lik payıyla en çok tüketilen üründür.

Yüksek ve modern teknolojinin yaygın olduğu AB lkelerinde Şekerleme retim ve tüketimin çok yüksek olduğu Türkiye'de kişi başına Şekerleme tüketimi 1.6 kg. iken bu ülkelerde 5 kg.'a ulaştığı belirtilmektedir. ABD'de de fabrikalar tek çeşit esasında göre kurulmuş , kapasiteleri yüksek uluslararası Őirketler olup üretim ve tüketimlerinin AB lkelerinin çok üstünde olduğu belirtilmektedir. ABD'de kişi başına tüketim 3.5 kg'dir. Türkiye ile AB lkeleri kıyaslandığında oldukça geride olduğu belirtilmektedir. Türkiye'de yılda kişi başına tüketimi 100 gr.'dan az olan okolatının kalkınmıŐ ülkelerde 1.5kg. ile 10 kg. arasında değişen miktarlarda tüketildiği ve temel besinler arasında yeraldığı ifade edilmektedir (Anonim, 1988 a).

4.2.8.1.3. Girdi ıktı ve Yaratılan Katma Değer

retilecek nihai ürünün kalitesi kullanılacak girdi ile orantılıdır. Sektörün girdilerinin bir kısmı yerli bir kısmı ithalatla sağlanmaktadır. Sektörün girdi kullanımı ve yaratılan katma değer izelge 118'de verilmiştir.

Şekerli mamuller sanayinin girdi kullanımı 1986 yılına kadar %12.87 oranında azalmış çıktı ve katma değerde buna bağlı olarak azalma göstermiştir. Katma değer 1986 yılında %7.15 azalmıŐtir. 1993 yılına kadar girdi kullanımı artmıŐtir. 1981 yılına oranla 1993 yılındaki girdi artışı %44.28, çıktı artışı 54.38'dir.

Katma değer girdi ve çıktıyla aynı oranda gelişme göstermemiş ve sektör pek verimli çalışmamıştır.

Çizelge 118. Şekerli Mamuller Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	İndeks
1981	10870	100.00	15012	100.00	4142	100.00
1982	12178	112.03	16309	108.22	4132	99.75
1983	10342	95.14	14295	95.22	3954	95.69
1984	9188	84.53	12929	86.12	3741	94.62
1985	9558	87.93	13031	86.81	3473	92.85
1986	13011	119.69	19555	130.23	6539	188.28
1987	14519	133.57	23661	157.62	9142	139.81
1988	12756	117.35	21380	142.42	8624	94.33
1989	13876	127.65	21375	135.72	6499	75.36
1990	15683	144.28	23177	154.39	7493	115.30

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

4.2.8.1.4. Sabit sermayeye ilaveler

Lokum ve helva yapılış şeklinin yüksek teknolojiye uygun olmaması nedeniyle yöresel tekniklere göre şekerleme ve çikolata fabrikalarında üretilmektedirler.

Şekerleme sanayinde yüksek ve modern teknolojiler kullanan fabrikalar var olduğu gibi ufak ve teknolojisi eskimiş imalathaneler çoğunluktadır. Özenmeden standartlara aykırı üretim yapan bu imalathanelerin durumundan tüm şekerleme sanayi etilenmekte ve kaliteli üretim yapan firmalar zarar görmektedir. Onun için bu sektöre, imalathanelerin kendilerini çağın gereklerine uyduracakları şekilde teşvik verilmesi ve atıl kapasiteler olduğu için modernizasyona yönelik yatırımlar yapılması belirtilmektedir.

Çikolata ve kakaolu ürünler sanayinde de yine öncelik mevcut teknolojinin düzenlenmesi, ürün kalitesinin yükseltilmesine yönelik yatırımlardır. Çiklet sektöründe ise teknolojinin gelişmiş ülkelerinden farksız olduğu, modern teknoloji ve pazarlama yöntemleri ile rekabet edemeyen imalathanelerin kapandığı belirtilmektedir. Bazı özel çeşitlerin üretilmediği ve kapasite kullanım oranının düşüklüğü göz önüne alınarak bu yönde teşvik ve yatırım öngörülmektedir.

Sektöre ait sabit sermaye yatırımlarının gelişimi Çizelge 119'da verilmiştir.

Çizelge 119. Şekerli Mamuller Sanayinde
Sabit Sermaye Yatırımları
(1981-1990)
(1981=100)Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Sabit Sermayeye İlaveler	İndeks *
1981	137	100.00
1982	397	289.67
1983	366	92.16
1984	668	182.65
1985	644	96.33
1986	1126	175.01
1987	1847	163.03
1988	1056	57.18
1989	1085	102.73
1990	2168	199.84

* Zincirleme indeks

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM , DİE , Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Çizelge 119 'da görüldüğü gibi şekerli mamuller sanayine ait yatırımlar her yıl artarak devam etmiştir. 1981 yılından itibaren 1990 yılına kadar %14.83 artış göstermektedir.

4.2.8.1.5. Dış Ticaret

Çizelge 120 a. Şekerli Mamuller Sanayi İhracatı
(1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat		
	Değer	Zin İndeks	Basit İndeks
1981	213	100.00	100.00
1982	618	289.47	289.47
1983	733	118.74	343.71
1984	855	116.60	400.78
1985	3920	458.35	1837.08
1986	1222	31.18	572.84
1987	1380	112.87	646.58
1988	1788	129.59	837.88
1989	1788	99.98	837.88
1990	2707	151.41	1268.30
1991	4284	158.29	2007.60
1992	6670	155.70	3125.90
1993	9389	140.75	4399.70

Kaynak: ANONİM , DPT , Yıllık Programlar, (1983-1995).

Şekerli mamuller sanayinin üretmekte olduğu ürünler damak zevkine ve alışkanlıklarına bağımlı ürünlerdir. Bundan dolayı dış ülke pazarlarında pay almanın pek kolay olmadığı belirtilmektedir. Dış pazarı koruyabilmek için ürünü tüketici taleplerine uygun bulundurmak ve reklamın gerekliliği belirtilmektedir.

Şekerli mamuller sanayi ihracatı Çizelge 120 a'da verilmiştir.

Şekerleme sanayi ihracatı 1981 yılından 1993 yılına kadar çok olumlu bir gelişme göstererek 1986 yılı hariç her yıl artış kaydetmiştir. 1993 yılında şekerli mamuller ihracatı 1981 yılına oranla %4299.70 artış göstermiştir. Bu olumlu gelişmede sektörün giderek kendini modernize etmesi ve imalathane düzeyindeki işletmelerin azalmasının etkisinin olduğu söylenebilir.

Ekonomik ve sosyal sektörlerdeki gelişmeler Çizelge 120 b'de görüldüğü gibi ihracatta en çok payı olan iki ürün ciklet ile çikolata ve kakaolu mamullerdir. Ciklet ihracat miktarında %37.16, ihracat değerinde ise %42.99'luk paya sahiptir. Çikolata ve kakaolu mamuller sanayi sektör ihracatında miktar olarak en çok payı olan üründür, bu payı %42.30'dur, ihracat değerindeki payı ise %37.82'dir.

Çizelge 120 b. Şekerli Mamuller Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İHRACAT			
	Miktar	%	Değer	%
Helva	1.9	4.65	38	3.51
Lokum	0.8	1.96	16	1.48
Ciklet	15.2	37.16	466	42.99
Şekerlemeler	5.7	13.94	145	13.38
Çikolata ve Kakaolu Mam.	17.3	42.30	410	37.82
Diğerleri	—	—	9	0.83
TOPLAM	40.9	100.00	1084	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.52.

Türkiye'nin dünya fındığının %70'lik kısmın üretmesi ve fındık ile kakao karışımından çok çeşitli ve kolay üretilen ürünlerin beğeni kazanması bu tip ürünler üzerine çalışmalarını artmıştır. Daha az yatırım gerektirdiği de belirtilen bu ürünlerin tesislerinin de modernleşmesi ile sektör ihracatında önemli bir pay olmaktadır (Anonim, 1987c).

Lokum ve helva yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları tarafından talep edilmekte olup AB ülkelerinde de yurt dışından gelen tatlılar grubunda geleneksel Türk tatlıları olarak talep bulmaktadır. Lokum ihracat değerinde %1.48, helva ise %3.51'lik paya sahiptir.

Şekerli mamuller sanayinin tarıma dayalı sanayi toplam ihracatındaki payı 1981 yılında %0.08, 1985 yılında %0.74, 1990 yılında %0.22 ve 1993 yılında %1.15'dir. Gıda sanayi ihracatındaki payı ise 1993 yılında %4.83'dür.

Şekerli mamuller sanayinde hem mamul madde hem de hammadde ithalatı yapılmaktadır. Hammadde ithalatı Türkiye'de yetişmeyen kakao vb. ürünlerden dolayı zorunludur. Mamul madde ithalatı ise lokum ve helva gibi Türkiye'ye has çeşitleri etkilememektedir. Çikolata ve kakaolu mamuller ise gümrük harçları ile dengelendiğinde ithalatının sektöre bir zararının olmayacağı belirtilmektedir (Anonim, 1987 c)

Sektör ithalatının gelişimi Çizelge 121 a'da verilmiştir.

1987 yılına kadar sektörde değişik miktarlarda ithalat yapılmakta olup bu ithalatı helva sektöründe yetmeyen yıllarda susam ithalatı ve çikolata ve kakaolu mamuller sanayi hammaddesi kakao ithalatı oluşturmuştur. Şekerleme sanayinde hammaddenin hemen hemen tamamı yerli hammaddedir. 1987 yılından itibaren

Çizelge 121 a . Şeker Sanayi İthalatı
(1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İthalat	
	Değer	İndeks
1981	874	100.00
1982	954	109.10
1983	90	10.29
1984	189	21.62
1985	435	49.73
1986	348	39.83
1987	542	61.96
1988	557	63.55
1989	909	103.90
1990	2588	296.00
1991	3636	415.90
1992	3777	432.00
1993	1741	199.10

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

mamul halde ithalata serbestlik getirilmesiyle ithalat artmaya başlamış ve 1992 yılında ithalat 1981 yılına oranla %332 artmıştır. Ancak 1993 yılında ithalatla gerileme vardır. Bunun da Türkiye'nin içine girdiği kötü ekonomik dönemden ve 1992 yılında yerli hammaddelerin korunması politikası sonucu ithalat fon oranlarının yükseltilmesinden kaynaklandığı söylenebilir (Anonim, 1992).

Şekerli mamuller sanayi ithalatının mamuller göre durumu ise çizelge 121 b'de verilmiştir.

Çizelge 121 b. Şekerli Mamuller Sanayi İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyon TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İthalat			
	Miktar	%	Değer	%
Çiklet	0.1	1.02	1	0.50
Şekerlemeler	0.5	5.10	12	5.97
Çikolata,Kakaolu Mam	1.6	16.33	71	35.32
Kakao Tozu	6.2	63.26	73	36.32
Kakao Mamulleri	1.4	14.29	38	18.90
Diğerleri	--	--	6	2.99
TOPLAM	9.8	100.00	201	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara , 1994, S.53-54.

Şekerli mamuller sektörü ithalatında en büyük pay kakao tozuna aittir. Türkiye'de üretilmeyen kakao,şekerli mamuller ithalat miktarının %63.26'sını değer olarak %36.32'sini oluşturmaktadır. Kakao tozu ithalinin çikolata ve kakaolu mamuller sanayi ithalatı izlemektedir. Çikolata ve mamulleri sanayi ithalatı toplam şekerli mamuller ithalatında miktar olarak %16.33, değer olarak %35.32 pay almaktadır. İthalatta kakao tozu ile çikolata ve şekerli mamulleri, kakao mamulleri izlemektedir.

Şekerli mamuller sanayi ithalatının tarıma dayalı sanayi ithalatındaki payı 1981 yılında %251, 1985 yılında %0.50, 1990 yılında %0.82 ve 1993 yılında %0.58'dir. Gıda sanayi ithalatında ise %1.80 payı vardır.

4.2.8.2. Sorunlar

1.Yatırım, Teşvik ve Finansman Sorunu

Şekerli mamuller sanayi ürünlerine önceleri lüks tüketim maddeleri gözüyle bakıldığı makina, ambalaj malzemesi ve hammadde gibi ürünlerin ithalatında gümrük haçlarıyla zorluklar çıkarıldığı belirtilmektedir. İşgücü ağırlıklı olarak çalışan

sektörün Batı ülkelerindeki yüksek otomasyona erişmesi için teşvik edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde yüksek enflasyonda sermaye birikiminin azlığı, yüksek faiz nedeniyle krediden faydalanma zorluğu sektörü olumsuz etkileyecektir.

2. Hammadde Sorunu

Şekerli mamuller sanayinin kullandığı hammaddelerin önelileri şeker, yağ, süt, kakao ve mamulleri, nişasta, susam, taze meyvalar, fındık, üzüm, vanilya, bal vb. ile diğer katkı maddeleridir. Sektörün hammadesini oluşturan bu ürünler genelde tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünleri olup bu ürünlerde standart ve kalite eksiklikleri ile karşılaşılması, mevsimsel üretim değişikliklerine bağlı olarak fiyat istikrarsızlığı sektör ürünlerini de etkilemektedir.

3. Ambalaj Sorunu

Modern teknoloji ile üretim yapmakta olan gıda sanayicileri ürünlerinin hemen hemen tümünü ambalajlanmış olarak tüketiciye sunmaktadır.

Şekerli mamuller sanayi içinde durum aynıdır. Ancak modern teknoloji kullanmadan ilkel yöntemlerle hijyen olmayan koşullarda üretim yapmakta olan imalathanelerin bir çoğu ambalajsız ya da uygun olmayan ambalajlarla ürünlerini pazarlamaktadır.

Dünyada hızlı bir gelişim gösteren, gıdalann korunması, taşınması ve tanıtımı amacını yönelik ambalaj malzemelerinin, Türkiye'de de ambalaj teknolojisi paralelinde gelişme gösterdiği ancak henüz üretilmeyen maddelerin de olduğu belirtilmektedir. Teknoloji ithali pahalıya mal olmaktadır. Ülkemizde üretilmeyen veya üretimi yeterli seviye ve kalitede olmayan ambalaj malzemelerinin ithali sözkonusu olduğunda da ithalde ödenen yüksek gümrük ve fonlar nihai ürün maliyetlerinde olumsuzluklara yol açmaktadır (Anonim, 1988).

4. Olumsuz Yayınlarla İlgili Sorunlar

Şekerli mamuller sanayinde kullanılan ve çoğu doğal olan katkı maddeleri hakkında gerek basında ve gerekse televizyonda bilimsel dayanağı olmayan birçok yayının sektörü olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir.

4.2.9. Diğer Gıda Sanayi

Gıda sanayi sınıflandırılmasında yer alan diğer gıda sanayi iki alt sektörden oluşmaktadır. Bu sektörler ISIC'a göre "3121" kod numarası ile sınıflandırılmış

"Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi" ve 3122 kod numarası ile sınıflandırılmış "Yem sanayi"dir.

4.2.9.1. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi, gıda sanayinin 8 sektörü içinde yer almamış ürünlerin toplandığı gıda sanayi alt sektörüdür. Çay, glikoz, nişasta, işlenmiş baharat, kahve, bebek mamaları, tuz bu sanayi kapsamında yer alan ürünlerdir.

4.2.9.1. Gelişimi ve Mevcut Durumu

Nişasta, buğday, mısır gibi tahıllar ile patates, şeker pancarı, topyoka (kassava) gibi kök bitkilerinin işlenmesinden elde edilmekte, nişasta sütünün de asit ve enzimlerle kısmi hidrolizasyonu yoluyla glikoz elde edilmektedir. Glikoz gıda endüstrisinde tat vermek, nem kontrolü sağlamak, viskositeyi ayarlamak ve besin değerini artırmak için kullanılır. Nişasta ve glikoz üretimi 1950 yılından beri büyük fabrikalarla çalışmaktadır.

Sektörün diğer ürünü olan bebek mamaları 1950'lerden sonra üretilmeye başlamıştır. Türkiye'deki hızlı nüfus artışına paralel olarak bebek ölümlerinin artması sağlık yetkilileri ve UNİCEF'in dikkatini çekmiştir. artan bebek ölümleriyle kötü beslenme faktörü arasında önemli bir ilişki olduğu ortaya koyularak UNİCEF'in desteğiyle SEK'e mama üretimi görevi verilerek bu tür ürünlerin üretimine başlamıştır.

Tuz sektörün diğer bir ürünüdür. İnsan ve hayvan gıdası olarak sanayide kullanılmaktadır. Tuz ve yan ürünlerinin 14.000'den fazla alanda kullanıldığı belirtilmektedir. Fakat dünya tuz üretiminin yalnızca %6'sı direkt insan gıdası tüketiminde kullanılmaktadır (Anonim, 1987 b; Anonim, 1988).

Tuz Tekel tarafından Tuz Gölü civarındaki Kayacık, Kaldırım, Yavşan ve İzmir Körfezi'nin kuzeyindeki Çamaltı tuzlasında üretilmektedir. Kayacık, Kaldırım ve Yavşan tuz işletmelerinin Türkiye tuz ihtiyacını %60'ını karşıladığı belirtilmektedir (Anonim, 1993 c; Anonim, 1990 f).

Sektörün en önemli ürünü ise çaydır. Çay tropikal ve subtropikal iklim bitkisidir. Türkiye'nin Doğu Karadeniz kıyılarında (Doğuda Sarp'tan başlayarak batıda Araklı Deresi'ne kadar olan ekonomik bölgede; Artvin, Rize ve Trabzon

illerinde 180km. uzunluktaki kıyı şeridi boyunca ve iç kısımlarda 10 ile 30 km.'lik bölgede) yetiştirilen ekonomik değeri yüksek bir endüstri bitkisidir (Anonim, 1991 h). Çay sektörü tarım ve sanayi politikalarına uygun olarak çay tarımı yapmak, geliştirmek ve işlenmesi için yeni teknolojilerden yararlanılarak iç ve dış pazar isteklerini karşılamaya yönelik faaliyet gösteren gıda sanayi alt sektörüdür (Anonim, 1991 h).

Birinci Dünya Savaşı'dan sonra Rize ve çevresinde görülen ekonomik bunalıma ve beraberinde gelen sosyal sorunlara çözüm aranırken bu rapor değerlendirilerek, bölgede çay tarımı yapılması görüşüne varılmıştır. Bunun üzerine 1924 yılında 407 Sayılı Kanun çıkarılarak Rize'nin Borçka ilçesinde çay yetiştirilmesi ile Ziraat İşleri Müdürü Zihni Derin görevlendirilmiştir. Bir miktar arazi kamulaştırılarak uygulamaya geçilmiş Sovyetler Birliği'nden getirilen tohum ve fidanlarla bu arazilerde denemeler yapılmıştır.

Türkiye'de çay yetiştirilmesi konusunda ilk etkili girişimler 1937 yılında yine Zihni Derin'in görevlendirilmesiyle 50 ton tohumla çay yetiştirilmesine hız verilerek 1938 yılında ilk yaş çay ürünü elde edilerek kuru çay üretimi gerçekleştirilmiştir. İlk çay fabrikası 1947 yılında Rize'de kurulmuştur.

Çay tarımı ile ilgili faaliyetler önceleri Tarım Bakanlığı'nca yürütülürken, 1950 yılından sonra yaş çay satınalma, kuru çay üretimi ve pazarlaması Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na verilmiştir.

440 Sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleri Müesseseleri ve İştirakleri hakkındaki kanuna dayanılarak 1971 yılında çıkarılan 1497 Sayılı Kanunla kurulan Çay Kurumu Genel Müdürlüğü tarım, üretim ve Pazarlama dahil tüm faaliyetleri üstlenerek 1973 yılında fiilen çalışmaya başlamıştır. 1982 yılında "Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü" adı altında Kamu İktisadi kuruluşuna dönüştürülmüştür. 4 Aralık 1984 tarih ve 3092 Sayılı kanunla gerçek ve tüzel kişilere yaş çay satınalma, yaş çay işleme ve paketlenme fabrikaları kurup işletme hakkı verilmiştir.

Çay hala bir KİK olan Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü ve özel sektöre ait kuruluşlar ve kooperatifler aracılığı ile üretilmektedir. Çaykur'a ait 48 ve özel sektöre ait 68 fabrika bulunmaktadır (Anonim ,1991 h).

Yaş çay işleme fabrikalarının iller itibariyle dağılımı tesis edilmiş çaylık saha ile yakından ilgilidir. Fabrikaların bu dağılımları ile kapasiteleri Çizelge122'de verilmiştir.

Çizelge 122. Yaş Çay İşleme Fabrikalarının İller İtibariyle Sayı ve Kapasiteleri

İLLER	Fabrika Sayısı			Kapasite (Ton/Yıl)		
	Çaykur	Özel	Toplam	Çaykur	Özel	Toplam
Rize	32	56	88	4325	3466	7791
Trabzon	8	5	13	1100	390	1490
Artvin	4	2	6	485	120	505
Giresun	1	1	2	160	100	260
TOPLAM	45	64	109	6070	3276	9376

Kaynak: ANONİM, DPT, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi, Çay Sanayi ÖİKR, Yayın No: 2250, ÖİK:373, Ankara,1991 h, S.21.

Çizelge 122 'den görüleceği gibi fabrikaların büyük kısmı Rize'de toplanmıştır. Yaş çay işleme sektöründe toplam 9346 ton/gün kapasite mevcut olup bu kapasitenin %64.95'i devlete, %35.05'i özel sektöre aittir.

Çay sektöründe yaş çay işleme fabrikalarının yanında paketleme fabrikaları önemli yer tutmaktadır. Çay paketleme tesislerinin oldukça fazla ek kaynak gerektirmesi nedeniyle çok az kuruluşun çayını paketleyecek fabrikaya sahip olduğu belirtilmektedir.

Çizelge 123. Çaykur ve özel Sektör Paketleme Tesisleri ve Kapasiteleri

İLLER	Çaykur		Özel Sektör		Toplam	
	Sayı	Kapasite *	Sayı	Kapasite *	Sayı	Kapasite *
Rize	1	180	1	100	2	280
İstanbul	1	120	1	30	2	150
Ankara	1	60	–	–	1	60
Bursa	–	–	1	30	1	30
TOPLAM	3	360	3	160	6	520

(*): Ton/Gün /iki vardiya çalışma esasına göre verilmiştir.

Kaynak: ANONİM, DPT, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi,Çay Sanayi ÖİKR, Yayın No: 2250, ÖİK:373, Ankara,1991 h, S.22.

Çay sanayinin paketleme tesisleri kapasitesi mevcut yıllık kuru çay üretim miktarının çok altında bulunduğundan, özel sektör firmalarının pek çoğunun çaylarını dökme olarak sattığı, bazı özel firmalarından basit yöntemlerle elle harmanlayarak, paketleyerek iç piyasaya arz ettiği belirtilmektedir.

Çay sanayinde yaş çay kampanyası genelde Mayıs ayının ilk haftasında başlamakta Ekim ayının sonunda tamamlanmakta bu süre içinde de kapasite kullanımı maksimum olmaktadır. Bu halde bile sektörün kapasite kullanım oranı pek yüksek değildir. Çizelge124 'e göre kapasite kullanım oranı genelde %50'ler düzeyinde olmuştur.

Çizelge 124. Satın Alınan Yaş Çay, Kampanya Gün Sayısı , Fiili Kapasite ve Kapasite Kullanım Oranı

YILLAR	Çaylık Alan (da)	Yaş Çay (Ton/Yıl)	Kampanya Gün Sayısı	Fiili Kapa. (Ton/Yıl)	Teorik Kap (Ton/Yıl)	Kap.Kul. Oranı (%)
1982	640369	303315	183	1657	5395	31
1983	646033	406032	186	2344	5695	42
1984	554156	569058	184	3092	5700	55
1985	669000	629974	172	3662	7060	52
1986	834731	724771	178	4071	7885	52
1987	806981	682309	161	4237	8210	52
1988	-	800000	158	5063	9346	55

Kaynak: ANONİM, DPT, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi , Çay Sanayi ÖİKR, Yayın No: 2250, ÖİK:373, Ankara,1991, S.29.

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayinin diğer önemli sektörü nişasta ve glikoz sanayidir. Türkiye'de nişasta ve glikoz aynı fabrikalarda üretilmektedir. 1985 yılından sonra sektörde 1950 yılından beri çalışmakta olan fabrikalar iflas veya finansman sıkıntısı nedeniyle kapanıp el değiştirirken, daha ufak kapasiteli yeni fabrikaların devreye girdiği belirtilmektedir.

Nişasta ve glikoz sanayindeki kuruluşların tamamı özel sektöre aittir. 1938 yılında glikoz ve nişasta üreten 6 fabrikadan yalnız ikisinin çalıştığı, üçünün kapalı olduğu, ikisinin hem glikoz hem de nişasta, birininse sadece nişasta ürettiği belirtilmektedir (Anonim, 1988 a).

Sektörün bir kolu olan bebek mamaları sanayinde ise Gürsoy Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş./Edime, Anı Gıda Sanayi A.Ş./İstanbul, Wyeth Laboratuvarları A.Ş./İstanbul, TSEK Sekmama /İstanbul, Bebe Holland Çocuk Maması Sanayi Koll.Şti. /Manisa olmak üzere başlıca beş firma faaliyet göstermektedir. Bebek maması üreten bu beş firmanın toplam kapasitesini 5136 ton/yıl olduğu belirtilmektedir (Anonim,1987 b).

Tuz sanayinde faaliyet gösteren tuzlulardan Kaldırım'da 270 000 ton/yıl, Kayacık'ta 465 000 ton/yıl, Yavşan'da 326 000 ton/yıl ve Çamaltı Tuz İşletmesi'nde yaklaşık 500 000 ton/yıl kapasite mevcuttur. Tekel'in sadece Çamaltı tuzlasında

ton/yıl kapasitesine ilaveten bu sanayide özel sektörde faaliyet göstermektedir (Anonim, 1993 c; Anonim 1990 f; Anonim 1987).

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayine ait fabrika düzeyinde büyük işletmelere göre işyeri sayısı ve istihdam Çizelge 125 a' verilmiştir.

Çizelge 125 a .Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990)

(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1981	133	100.00	25088	100.00
1982	130	97.74	25845	103.02
1983	112	84.21	24621	98.14
1984	115	86.47	28764	114.65
1985	111	83.46	27602	110.02
1986	132	99.25	29170	116.27
1987	141	106.02	28800	114.80
1988	148	111.28	28704	114.41
1989	146	109.77	30239	120.53
1990	143	107.52	26794	106.80

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sektöründeki 143 işyerinden 116'sı çay sanayine aittir. Yani çay sanayi işyerlerinin %81'ini oluşturmaktadır. Kalan %20'lik pay'da nişasta, glikoz, bebek mamaları, tuz, kahve, baharat sanayi işyerlerinden oluşmaktadır. Sektör işyerleri 1980 sonrası bir çok sektörde olduğu gibi gerileme göstererek sayıları azalmış 1985 yılından itibaren gelişme gösteren sektör işyerleri 1990 yılında 1981 yılına oranla %7.52 artmıştır. Sektör istihdamı 1981 yılından 1989 yılına kadar %20.53 artarken 1990 yılında %11.39 azalmıştır. Bunda da 1983 yılındaki ekonomik durgunluğun giderek krize dönüşmesinin etkisi olduğu söylenebilir.

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi istihdam ve işyerlerinin devlet sektörü ve özel sektör arasındaki dağılımı çizelge 125 b'de verilmiştir. 1981 yılında devlet sektörünün işyeri sayısındaki payı 61 işletme ile %45.86 özel sektörün payı 72 işletme ile %54.14 dur. 1990 yılında devletin işyeri sayısındaki payı %33.57 işyerleri sayısı 48'e düşmüştür. Özel sektör payı %66.43 işyeri sayısı 35 olmuştur.

Devletin istihdamdaki payı 1981 yılında 19166 kişi ile %76.40 iken 1990 yılında 16319 kişi ile %60.91'e düşmüştür.

Özel sektörün istihdamdaki payı 5922 kişi ile %23.60'dan 10475 kişi ve %39.09'a yükselmiştir. 1984 yılından itibaren özel sektöre çay sanayinde faaliyet gösterme hakkı verilmesiyle özel sektörün iş yeri sayıları ve istihdamı artmıştır.

Çizelge 125 b. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi İşyeri ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Devlet (%)	Özel(%)	Devlet(%)	Özel (%)
1981	45.86	54.14	76.40	23.60
1982	44.62	55.38	75.23	24.77
1983	48.21	51.79	76.17	23.83
1984	40.00	60.00	76.95	23.05
1985	43.24	56.76	76.87	23.13
1986	35.61	64.39	68.99	31.01
1987	34.04	65.96	67.24	32.76
1988	32.43	67.57	60.42	39.58
1989	32.88	67.12	60.39	39.61
1990	33.57	66.43	60.91	39.09

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayinin tarıma dayalı sanayi toplam işyeri sayıları ve istihdamın payı ise şöyledir.

1981 yılında işyeri sayısındaki payı %5.6, istihdamdaki payı %6.73, 1985 yılında işyeri sayısındaki payı %4.87, istihdamdaki payı %6.61, 1990 yılında ise işyeri sayısındaki payı %5.17, istihdamdaki payı %5.45'tir. Sektörün gıda sanayi içinde ise 1990 yılı itibariyle işyerlerinde %16.73, istihdamda %20.73 payı vardır. Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi toplam gıda sanayinde en büyük istihdam hacmine sahip sektördür.

4.2.9.1.1.2. Üretim ve İç Talep

Dünya çay üretiminin, tropik ve subtropik iklim kuşaklarında ve bu kuşakların, yıllık toplam yağışı bol, yağışın aylara dağılımı düzenli, yaz ve kış mevsimleri ılık, toprakları oldukça asit, nemli bölgelerde ve tüm bu özelliklerin birlikte bulunabildiği belirli alanlarda yapılabilmektedir. Türkiye, Rusya ve İran'da da

birlikte bulunabildiği belirli alanlarda yapılabilmektedir. Türkiye, Rusya ve İran'da da tarımı yapılabilmekte olup geleneksel çay yetiştirici ülkelerin başında Hindistan, Çin ve Sri Lanka, gelmektedir (Anonim, 1985 c).

Bu üç ülkeyi Rusya, Türkiye ve Kenya izlemektedir. Yani Türkiye dünya çay üretiminde beşinci sırayı almaktadır.

Çay üreticisi ülkeler çayı en çok tüketen ülkelerdir. Türkiye dünya çay üretiminde Hindistan, Çin ve Rusya'dan sonra 4. sırada yer almaktadır. AB ülkeleri de net tüketiciler arasındadır. Kişi başına çay tüketimi, İngiltere'de 3.08 kg. İrlanda da 0.60 kg., Türkiye'de 2 kg. olarak belirtilmektedir (Anonim, 1991 h).

Genelde, önemli çay üreticisi ülkelerde yıl boyunca 12 ay ve buna yakın bir sürede çay tarımı yapılırken ülkemizde 6 ay gibi kısa bir dönemde çay tarımı yapılabilmektedir. Kışın soğuk geçmesinin iki önemli bitki melezinden yalnız çin çeşidi yetiştirilmesine olanak verdiği ifade edilmektedir. Diğer üretici ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'nin ürettiği çaylar sert karakterli ve güneşlenmenin az olması nedeniyle kalitesi düşük bulunmaktadır.

Sektörde çayla beraber üretilen diğer ürünlerin üretim ve iç talep durumları ise Çizelge 126 a'da verilmiştir.

Çizelge 126 a. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi Üretim ve Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	ÜRETİM				İÇ TALEP			
	Miktar	%	Değer	%	Miktar	%	Değer	%
Çay	160	62.75	7022	78.52	145	60.16	6363	77.58
Nişasta	45	17.65	203	2.27	46	19.09	207	2.52
Glikoz	50	19.60	302	3.38	50	20.75	302	3.68
Diğerleri	—	—	1416	15.83	—	—	1330	16.22
TOPLAM	255	100.00	8943	100.00	241	100.00	8202	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.48-50.

Çizelge 126 a da görüldüğü gibi çay sektörün en önemli ürünüdür. Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi üretiminde çay miktar olarak %62.75 ve değer olarak %78.52'lik paya sahiptir. Çaydan sonra miktar olarak en fazla üretilen iki ürün nişasta ve glikoz sektörde miktar olarak toplam %37.26 paya sahipken, değer

olarak toplam %5.65 payları vardır. Bu üç ürün dışındaki ürünlerin de sektör üretim değerinde %15.83 payları vardır.

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi tarıma dayalı sanayi üretiminde 1981 yılında %0.70, 1985 yılında %1.55 1990 yılında %1.25 ve 1993 yılındaysa %1.64 paya sahiptir. Sektörün gıda sanayi üretimindeki payı ise 1993 yılı itibariyle %3.36 dır (Çizelge 8, Çizelge 20, Çizelge 32, Çizelge 50).

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayinin iç talebinin ürünler arası dağılımı da aynı şekilde sıralanmaktadır. Tüketimde de en önemli pay çay sanayinindir. Glikoz talebinin kristal şeker fiyatlarıyla çok yakın ilişki içinde olduğu belirtilmektedir. Türkiye'de kristal şeker fiyatları genellikle glikozdan daha ucuz olduğundan imalatçının, ancak ürettiği şekerlemenin kalitesini düzeltmek istediği zaman glikoz kullandığı belirtilmektedir.

Sektör üretim ve iç talebinin gelişimi Çizelge 126 b'de verilmiştir.

Çizelge 126 b. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	16707	100.00	34631	100.00
1982	23677	141.72	31477	90.89
1983	38534	230.64	34764	100.39
1984	37181	222.55	31688	91.50
1985	39687	237.55	32783	94.66
1986	42580	254.86	34659	100.08
1987	40485	242.32	35303	101.94
1988	48331	289.28	37004	106.85
1989	42242	252.84	39679	114.48
1990	41496	248.37	41485	119.79
1991	50263	300.85	42559	122.89
1992	54397	325.59	44438	128.32
1993	77455	463.61	71038	205.13

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1983-1995).

Çizelge 126 b'ye göre üretim sürekli artarak 1993 yılı üretim değeri 1981 yılı üretim değerine göre %363.61 artmıştır. Sektör mamulleri tüketim değerinde artış göstererek %105.13 artmıştır. Üretim, tüketimden daha fazla artış göstermiştir. Özellikle çay üretiminde özel sektörün faaliyet göstermeye başlaması, yeni çaylıkların açılması, Çaykur'un modernizasyonu çalışmalarının üretim artışında etki olduğu söylenebilir.

4.2.9.1.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayinin girdi kullanımı, çıktı ve yaratılan katma değer Çizelge 127 a'da verilmiştir.

Çizelge 127 a. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi		Çıktı		Katma Değer	
	İndeks	İndeks	İndeks	İndeks	İndeks	İndeks
1981	55276	100.00	79743	100.00	24467	100.00
1982	75517	136.62	94464	118.46	19734	80.66
1983	75328	136.28	101663	127.49	26336	107.64
1984	89333	161.61	109133	136.86	19801	80.66
1985	86880	157.17	114401	143.46	27521	112.48
1986	110578	200.05	143388	179.74	32811	134.10
1987	101884	184.32	140939	176.74	39055	159.62
1988	150832	272.87	140926	176.73	40827	166.87
1989	101830	184.22	148479	186.20	46649	190.66
1990	101981	184.49	139718	175.21	37737	154.24

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Sektörde girdi kullanımı hafif dalgalanmalarla beraber 1990 yılında, 1981 yılına oranla %84.4 artmıştır. Çıktıda ilk yıla göre %75.21, katma değerde ise %54.24'lük artış olmuştur. Girdi kullanımındaki artışa göre çıktı ve katma değer daha az oranda artmıştır. Girdi, çıktı ve yaratılan katma değer devletin sektörü ve özel sektör arasındaki dağılımı ise Çizelge 127 b'de verilmiştir.

Çizelge 127 b. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi (%)		Çıktı (%)		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	58.91	41.09	60.92	39.08	65.44	34.56
1982	56.70	43.30	58.51	41.49	63.09	39.91
1983	57.94	42.06	59.84	40.16	65.28	34.72
1984	63.35	36.65	59.94	40.06	44.57	55.43
1985	62.93	37.07	59.33	40.67	47.99	52.01
1986	52.00	48.00	49.30	50.70	40.18	59.82
1987	51.28	48.72	48.82	51.19	42.41	57.59
1988	60.45	39.55	37.41	62.59	30.08	69.92
1989	46.77	53.23	47.39	52.61	49.30	50.70
1990	44.60	55.40	43.38	56.62	40.10	59.90

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Sektör işyerlerinde devletin payının azalıp özel sektör payının artmasına paralel olarak girdi kullanımı ve katma değerde de devletin payı azalırken özel sektörün payı artmıştır. 1981 yılında devletin kullanılan girdideki payı %58.91 iken katma değerdeki payı %65.44'tür. Özel sektör ise girdinin %41.09 kullanırken katma değer %34.56'sını oluşturmaktadır. 1981 yılında devlet daha verimli çalışırken 1990 yılına gelindiğinde devlet girdinin %44.60, katma değer %40.10'luk payını alırken, özel sektörün girdi kullanımındaki payı %55.40, katma değerdeki payı ise %59.90 olmuştur. Sektörde devletin etkinliği ve verimliliği azalırken özel sektör gelişme göstermiştir (Çizelge 127 b).

4.2.9.1.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayini oluşturan sektörlerin mevcut teknolojik durumları ile yatırım planları kısaca şöyledir.

Çay;

Sektör gelişmeyi iç ve dış pazar talebine uygun miktar ve kalitede üretimi daha fazla katma değer ile milli hasılaya katkı sağlamayı hedef almıştır. Teknolojik gelişmelerle, ürün çeşitlenmesi ve ambalaj sanayine yapılacak yatırımlarla sektörün daha fazla gelir getirecek duruma geleceği vurgulanmaktadır.

Çay işletmeleri Genel Müdürlüğü'nün yeni yatırım yaparak ilave çay işleme kapasitesi oluşturmasının öngörülmediği, özel sektörde ise kapasiteye ilavesi ile tevsi yatırımları, yeni makine parçaları ile modernizasyona gitmelerinin sözkonusu olduğu belirtilmektedir.

Çay sanayi yatırım planlarında çaylık tesisi işleme teknolojisi ile paketlenme fabrikaları ağırlıklı olarak yer almaktadır. İşleme teknolojisinde gelişmelerle daha kaliteli tozsuz, lifsiz ve iyi vasıfları olan çay imalatının gerçekleşeceği ifade edilmektedir (Anonim, 1991 h).

Glikoz ve nişasta sanayinde de modernizasyona gitme ihtiyacı belirtilmektedir. Modern işletmelerin dışındaki işletmeler kendilerini yenilemedikleri takdirde ancak kaliteye önem vermeyen yöresel şekerleme imalathanelerine hitap edebileceklerdir. Bu da haksız rekabeti doğuracaktır denilerek nişasta ve glikoz sanayinde yatırımlarda yeni kapasiteden çok modernizasyon öngörülmektedir (Anonim, 1988 a).

Tuz sanayinde, ise çok büyük tuz rezervleri olan Türkiye'nin tuz ihracatını engellen alt yapı tesislerinin gerekliliği belirtilmektedir. Petrol tüketimini gerektiren ve oldukça pahalı olan rafinasyon, ham tuzun yıkanması ve kınılması ile ilgili yatırımların ve ihracatın teşvik edilmesi belirtilmektedir (Anonim, 1987).

Türkiye bebek maması sanayinde yatırım ve teşvik düşünülmediği zaten Sek mamanın mevcut tüm alet ve ekipmanlarının UNİCEF tarafından bedelsiz sağlandığı belirtilmektedir (Anonim, 1987 b).

Bu doğrultularda başka yerde sınıflandırılmamaşı gıda sanayi sabit sermaye yatırımlarının durumu Çizelge 128 'de verilmiştir.

Çizelge 128. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm.İlaveler		Sabit Serm. İlaveler (%)	
	Değer	İndeks(*)	Devlet	Özel
1981	747	—	15.13	84.87
1982	1334	178.56	8.03	91.97
1983	1706	228.31	8.24	91.76
1984	623	83.46	47.84	52.16
1985	2485	332.65	65.92	34.09
1986	2716	363.63	4.00	96.00
1987	1295	173.37	20.82	79.18
1988	948	126.91	30.30	69.70
1989	1156	154.78	1.11	98.89
1990	666	89.14	4.76	95.24

(*) : Zincirleme İndeks

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri,(1981-1990).

Çizelge 128'e göre en az yatırım 1984 yılında yapılmıştır. Diğer yılların değişik miktarlardaki yatırımlarında özel sektörün payı oldukça fazladır. Devlet sektörü amaçlananan uygun olarak yatırımlardan daha az pay almıştır. 1990 yılında devletin yatırımlardaki payı %4.76, özel sektörün payı %95.24'dür.

4.2.9.1.1. Dış Ticaret

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi ihracatının gelişimi Çizelge 129 a'da verilmiştir.

Çizelge 129 a. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi İhracatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks(*)
1981	574	—
1982	1577	274.72
1983	1325	84.03
1984	1912	144.27
1985	5612	293.56
1986	1525	127.17
1987	2176	142.66
1988	3035	139.50
1989	9086	299.36
1990	10055	110.67
1991	7046	70.07
1992	7770	110.27
1993	9319	119.94

(*) : Zincirleme İndeks

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

Sektör ihracat 1986 ve 1991 yılları hariç tüm yıllarda bir önceki yıla göre olarak devam etmiştir. 1993 yılında ise ihracat 1981 yılına göre çok önemli gelişmeler kaydederek %2871.90 artmıştır (Çizelge 129 a). İhracatın sektörün ürünlerine göre dağılımı ise çizelge 129 b'de verilmiştir.

Çizelge 129 b. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İHRACAT			
	Miktar	%	Değer	%
Çay	39.6	94.06	505	46.93
İşlenmiş Baharat	—	—	137	12.73
Nişasta	0.7	1.66	5	0.46
Glikoz	1.8	4.28	7	0.65
Diğerleri	—	—	423	39.31
TOPLAM	42.10	100.00	1076	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.52.

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi ihracatı içinde miktar ve değer olarak en büyük pay çay sanayine aittir. Çay sanayi sektör ihracat miktarında %94.06, değerinde ise %46.93'lük paya sahiptir. Çay ihracatında artış sağlayabilmek için ve katma değer yaratılması amacıyla reeksport şeklinde ithalat yapılması harmanlayıp, paketleyip tekrar üçüncü ülkelere ihracat öngörülmektedir. AB ülkelerinin hiçbirinde hala hazırda çay yetiştirilmemekte fakat, geçmiş yıllardan beri dünya çay üretim, işleme ve pazarlamasında bu ülkelerin büyük paya sahip olduğu bilinmektedir.

İngiltere ve Hollanda, oluşturdukları çok uluslu şirketlerle üretici ülkelerde çay çiftlikleri tesis ettikleri satın aldıktan ve işlettikleri belirtilmektedir. Bunlar elde ettikleri çayları üretici ve tüketici ülkelerde özellikle Avrupa ve Amerika kıtalarında ve dünyanın bir çok ülkesinde pazarlamaktadırlar. Nişasta ihracatının sektör ihracatında miktar olarak %1.66 değer olarak %46 payı vardır. Glikoz ise miktar olarak %4.8, değer olarak %0.65 paya sahiptir. Sektörde diğerleri olarak belirtilen baharat, tuz, bebek mamaları mayonez, hardal vb. ihracat değerindeki payları ise %39.31 düzeyinde olup çaydan sonra en önemli kalemi oluşturmaktadır.

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayinin tarıma dayalı sanayi ihracatındaki payı 1981 yılında %0.22, 1985 yılında %1.07, 1990 yılında %%1.09 ve 1993 yılında %1.14'tür. Gıda sanayi ihracatındaki payı ise 1993 yılı itibariyle %4.80'dir (Çizelge 11, Çizelge 23, Çizelge 35, Çizelge 54 c)

Çizelge 130 a .Başka Yerde Sınıflandırılmamış
Gıda Sanayi İthalatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL

Yıllar	İthalat	
	Değer	İndeks (*)
1981	236	—
1982	681	288.18
1983	291	42.70
1984	621	213.76
1985	448	72.07
1986	460	102.62
1987	840	182.85
1988	2853	339.61
1989	2254	78.98
1990	11853	523.77
1991	10569	89.54
1992	10992	104.00
1993	4365	39.71

(*) : Zincirleme İndeks

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi ithalatının gelişimi Çizelge 130 a'da verilmiştir.

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi ithalatı 1981 yılından 1993 yılına kadar bazı yıllar önceki yıla göre azalmışsa da genelde artarak 1990 yılında en yüksek değere ulaşmıştır. 1990 yılındaki yüksek ithalatın nedenin önceki yılda yaşanan kuraklık olduğu söylenebilir. Ayrıca bebek mamaları ithalatında sürekli arttığı belirtilmektedir.

Sektör ithalatının ürünler arasındaki dağılımı ise Çizelge 130 b'de verilmiştir.

Çizelge 130 b.Un ve Unlu Mamuller Sanayi İthalatının Ürünler'e Göre Dağılımı (1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyon TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İthalat			
	Miktar	%	Değer	%
Kahve	1.2	15	85	16.86
Çay	2.0	25	50	9.92
İşlenmiş Baharat	--	--	6	1.19
Nişasta	3.3	41.25	14	2.78
Glikoz	1.5	18.75	12	2.38
Diğerleri	--	--	337	66.87
TOPLAM	8	100.00	504	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.54.

Çizelge 130 b'de de görüldüğü gibi kahve ve diğerleri diye belirtilmiş olan, bebek mamaları, tuz, mayonez, hardal vb. İthalatı sektör ithalatında önemli paya sahiptir. Çayın miktar olarak %25 değer olarak %9.92 sektör ithalatında payı vardır. GTİP'de 0920 olarak gösterilen çayın müsadeye tabi mallar listesinde yer alması ve 16 Ocak 1988 tarihinden çay ithalatında %50 Gümrük Vergisi oranı ve 4000 \$/ton fonu uygulanmasıyla ithalatı engellenmektedir. Yapılan ithalatında AB ülkelerinden reeksport şeklinde olduğu belirtilmektedir. İyi ürüne iyi fiyat politikası hakim olmadığından da kalitesiz üretim devam etmektedir (Anonim, 1991 h).

4.2.9.1.2. Sorunlar

1. Hammadde Sorunu

Sektörün en önemli ürünü olan çayın yetiştirme alanları sınırlıdır. Üretici aileler arazilerinin tamamında çay yetiştirmektedir. Monokültür tarıma sahip

olduğundan yörenin tek geçim kaynağını oluşturmaktadır. Yeni çaylık alanların açılmasında yeni bir politika saptanamamasının sonucu olarak üreticiler çaylık tesisine uygun olan ve olmayan yerlerde çaylıklar tesis etmişlerdir.

Çay üretimi kapasiteyi karşılamakta, kapasite yetersizliğinin yoğun yaşandığı dönemlerde %25'e ulaşan kart sürgün alımlarına gidildiği belirtilmektedir. Türkiye dünya çay ticaretinde hem miktar hem de kalite itibarıyla sözü edilecek bir ülke durumunda olamamıştır. Miktar ve kalite açısından sahip olunan potansiyelin iyi kullanılmadığı belirtilmektedir. Çay bölgede bir sezonda üç sürgün vermektedir. Yaş yaprak kalitesi I. sürgünde en yüksek değere ulaşmakta, son sürgünde ise çok aşağı seviyelere düşmektedir. Kartlaştıktan sonra toplanan sürgünler, makasın doğru kullanılmaması, günlük toplanıp işleminin organize edilmemesi nedeniyle uygun olmayan yerlerde ürünü bekletme kaliteyi bozmaktadır (Anonim, 1991 h; Anonim, 1985 c).

Tuz sanayinde hammadde açısından herhangi bir sorun olmadığı belirtilmektedir.

Nişasta ve glikoz, baharat içinde hammadde açısından önemli sorunlar yoktur (Anonim, 1987 b).

2.Ambalaj Sorunu

Çay sanayinde ambalajlama ve hormonlama önemli bir sorun olarak kendini göstermektedir. Çay işleme fabrikalarının sermaye sıkıntılarının oluşu ve paketleme tesislerinin maliyetinin bu yönde gelişmeyi engellediği belirtilmektedir. Ambalajlama faaliyetlerinin yüksek maliyet gerektirmesi her zaman imalatçı işletmelerin çekindikleri konu olmuştur.

Çayın ambalajlanması konusu hem çay imalatının en önemli kademesi hem de pazarlamanın en temel etkileyicisidir.

Sanayinin diğer alt sektörlerinde ambalajla ilgili bir sorun belirtilmemekle birlikte tuz ve rafine tuzun gıda tuzu olarak kullanılmasının özendirilmesi belirtilmektedir.

3.Pazarlama Sorunları

Çay;

Çayda özel sektörün de devreye girmesiyle piyasada reklam savaşının devam ettiği, tağşişin (ürün kalitesini bozmak) ve organize olma yerine çözümlerin arttığı belirtilmektedir.

Tüketiciyi koruma konusu ihmal edilip, akademik düzeyde uyanlara rağmen ilgili firmalar paketleme, mamul, malı koruma vb. konulara ilgisiz kalmaktadırlar.

Tamamen iç piyasaya yönelme, çay ihracatına yanaşmamak şeklinde davranış hakimdir. Çeşitli zamanlarda belirtilmiş olan üreticileri bir çatı altında toplayacak "Milli Çay Bordu" kurulamamıştır (Anonim, 1991 h).

Tuzda sahip olunan potansiyele rağmen sektör istenilen düzeyde değildir. Ham tuzda uygulanan teknolojinin eski, rafine tuzda ise dünya standartlarına uygun modern tesisler olduğu belirtilmektedir. Ancak alt yapı, depolama, liman yükleme ve tahliye sorunlarıyla ihracat imkanı olamamaktadır.

4.2.9.2. Yem Sanayi

İnsanların beslenmesinde kullanılan materyale , "Gıda" denilirken hayvanların beslenmesinde kullanılan materyale yem denilmektedir. Buna göre de

Yem; Hayvanlara yedirildiği takdirde, sağlıklarına herhangi bir zararlı etkisi olmayan ve hayvanların faydalanabilecekleri şekilde besin maddeleri ihtiva eden materyaldir şeklinde tarif edilmektedir.

Bir yemin birim ağırlığında bulunan hazmonulabilir besin maddeleri çok ise yem "kesif yem" olarak, aksine birim ağırlığında bulunan hazmonulabilir besin maddeleri az ise yem "Kaba yem" olarak adlandırılmaktadır. Tek başına verilecek herhangi bir yemin, hayvanın besin maddeleri ihtiyacını tam olarak karşılamayacağı, bundan dolayı hayvanların değişik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli yemlerin karma olarak verilmesinin gerektiği belirtilmektedir.

Buna göre yem sanayi; çeşitli hayvancılık işletmelerinin ihtiyaç duyduğu ve hayvansal verimin, genetik sınırların çizdiği azami düzeyde en az masrafla yükseltilmesi için gerekli tam ve tamamlayıcı karakterde karma yemler üretmek üzere faaliyet gösteren sanayi koludur (Anonim, 1990 g).

Türkiye'de 1973 yılından buyana yürürlükte bulunan "Yem Kanunu"na göre ise "madde ve enerji bakımından hayvanın yaşama ve verim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, belli sınır ve şartlarda verildiği zaman hayvanın sağlığına zarar olmayan organik ve inorganik maddeler veya bunların karışımıdır" şeklinde tanımlanmaktadır.

1734 Sayılı Yem Kanunu'nda yemler şu şekilde sınıflandırmıştır.

- a. Kökeni bitkisel olan yemler
- b. Kökeni bitkisel olan sanayi kalıntıları
- c. Kökeni hayvansal olan yemler
- d. Mineral yemler
- e. Yemlik preparatlar
- f. Karma yemler

Karma yemler; çeşitli yemlerin norm ve standartlarına uygun oranlarda karıştırılmaları ile elde edilen yemlerdir.

- İnce, pelet veya granüle kanatlı hayvan yemleri,
- İnce, pelet veya granüle küçükbaş hayvan yemleri,
- İnce, pelet veya granüle büyükbaş hayvan yemleri,
- İnce, pelet veya granüle laboratuvar hayvan yemleri,
- İnce, pelet veya granüle balık yemleri ve diğer hayvan yemleri bu gruba girmektedir.

4.2.9.2.1. Gelişimi ve Mevcut Durumu

Türkiye'de yem sanayi ile ilgili ilk girişim 1955 yılında özel teşebbüs tarafından "Kartal Kesif Yem Sanayi Ltd. Şti."nin kurulmasıyla başlamıştır. Ancak bu şirket kısa bir süre sonra kapanmıştır.

Yem sanayi konusunda gerçek anlamda girişim devlet eliyle yapılmış ve 26.11.1956 tarihinde Yem Sanayi Türk AŞ. (Yemsan) kurulmuştur. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin İngiltere'den getirttiği makineler Yemsan'a devredilerek 4 adet fabrika kurulmuştur. İlk yem fabrikası 01.08.1958 tarihinde Ankara'da açılmış bunu, 01.11.1958 tarihinde açılan Konya, 01.11.1959 yılında açılan Erzurum ve 01.10.1960 tarihinde açılan İstanbul Yem fabrikaları izlemiştir.

Yem sanayi Türk AŞ. karma yemi hayvan yetiştiricilerine tanıtmaya ve benimsetmeye çalışırken, özel sektörün de bu alana girmesini sağlamak için 1961-1962 yıllarında Tarış'le İzmir'de, Çukobirlik'le, Mersin'de ve özel girişimcilerle Eskişehir ve Bandırma'da ortak yem fabrikalarını devreye sokmuştur.

Bu ilk 8 yem fabrikasının çalışmalarının olumlu sonuç vermesi, hem Yem Sanayi Türk AŞ.'nin ve hem de özel girişimcilerin bu alana yatırım yapmalarını sağlamıştır.

Sektörün gelişimi ile paralel olarak gerek kullanılan hammaddelerin ve gerekse üretilen karnayemlerin kontrolü ve sektörün yönlendirilmesi için bir yasanın gerekliliği nedeniyle 07.07.1973 tarih ve 1734 Sayılı Yem Kanunu ve bu kanunla ilgili olarak 05.08.1974 tarih ve 7/8487 Sayılı Yem Yönetmeliği çıkarılmıştır (Anonim, 1990 g).

4.2.9.2.1.1. İşyeri ve İstihdam

Türkiye'de yem fabrikaları, Yem Sanayi Türk AŞ.'ye ait fabrikalar, özel sektör fabrikaları ve Yem Sanayi Türk AŞ. ile özel sektörün ortak olarak kurduğu fabrikalar olarak faaliyet göstermektedir.

Sektörde fabrikaların kuruluş yeri seçiminde ilk yıllarda büyük yerleşim merkezleri ile hububat üretiminin yoğun olduğu yerler tercih edilmiş, daha sonra bununla beraber kalkınmada öncelikli yörelerde fabrikalar kurulmuştur. Kamu-özel sektör ortaklığı ile kurulan fabrikaların ise kamunun bu şekildeki ortaklıklara sağladığı imkanları değerlendirebilen girişimcilerin bulunduğu illerde ve tavukçuluğun gelişmekte olduğu bölgelerde kurulmuş olduğu belirtilmektedir.

Çizelge 131. Yıllar İtibariyle Karma Yem Fabrikaları ve Kapasiteleri (Ton/ Yıl)

YILLAR	Yemsan Fabrikaları		Yemsan Ortak Fab.		Özel Sek. Fab.		TOPLAM	
	Fabrika Sayısı	Kapasite	Fabrika Sayısı	Kapasite	Fabrika Sayısı	Kapasite	Fabrika Sayısı	Kapasite
1960	4	56	--	--	--	--	4	56
1965	4	56	4	48	3	30	11	134
1970	6	86	4	48	13	146	23	280
1975	7	172	11	210	29	285	47	667
1980	17	332	13	275	64	1050	94	1657
1981	19	364	13	275	84	1490	116	2130
1982	19	364	13	275	95	1710	127	2349
1983	21	410	14	290	108	2040	143	2740
1984	21	410	14	290	126	2335	161	3035
1985	24	556	14	270	142	2536	180	3262
1986	25	480	12	235	163	2950	200	3665
1987	25	480	12	235	177	3246	214	3961
1988	25	480	12	235	187	3396	224	4111

Kaynak: ANONİM, DPT, Karma Yem Sanayi, ÖIKR, Yayın No: 2242-ÖİK: 369, Ankara, 1990, S.4

Çizelge 131 yem sanayine ait tüm işyerlerinin 1960'dan 1988 yılına kadar olan durumunu vermiştir. Büyük işyerlerinin incelendiği araştırmada DİE'nin verdiği

devlet sektörünün tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre yem sanayi işyerleri ve istihdamı Çizelge 132 a'da verilmiştir.

Çizelge 132 a.Yem Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990) (Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1981	72	100.00	3404	100.00
1982	75	104.17	3729	109.55
1983	71	98.61	3799	111.60
1984	74	102.78	4352	127.85
1985	80	111.11	5192	152.53
1986	87	120.83	5094	149.65
1987	97	134.72	5783	169.89
1988	96	133.33	5484	161.10
1989	104	144.44	5903	173.41
1990	101	140.28	5559	163.31

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

1990 yılında devlet sektörüne ait işyerlerinin sayısı 27 olmuştur. Özel sektöre ait büyük işletmelerin sayısı da 74'dür (DİE istatistikleri). 1981 yılından 1990 yılına kadar yem sanayi işyerleri %40.28, istihdam %63.31 artmıştır. İşyerleri açısından artışın devlet ve özel sektör arasındaki hemen hemen aynı iken, istihdamda iz el sektörünün istihdamı daha fazla artmıştır. İstihdam ve işyerlerinin devlet sektörü ve özel sektör arasındaki dağılımı Çizelge 132 b'de verilmiştir.

Çizelge 132 b.Yem Sanayi İşyeri ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Devlet (%)	Özel (%)	Devlet (%)	Özel (%)
1981	26.39	73.61	33.55	66.45
1982	24.00	76.00	31.48	68.52
1983	28.17	71.83	33.19	68.81
1984	29.73	70.27	31.87	68.13
1985	27.50	72.50	26.69	73.31
1986	29.89	70.11	29.78	70.22
1987	26.80	73.20	27.40	71.60
1988	28.13	71.87	30.85	69.15
1989	25.96	74.04	27.14	72.86
1990	26.73	73.27	29.02	70.98

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Devlet 1990 yılı itibariyle işyeri sayılarının %26.73'üne, özel sektör %73.27'sine sahiptir. İstihdamda da hemen hemen aynı dağılım görülmektedir. Devlet sektör istihdamının %29.02'sini, özel sektör %70.98'ini oluşturmaktadır. Yem sanayi kapasite kullanım durumu ise Çizelge 133'da verilmiştir.

Çizelge 133. Karma Yem Sektörü Kapasite Kullanım Oranı

YILLAR	Yem San Fab, (%)	Yem San, Özel Sek. Fab. (%)	Özel Sektör Fabrikaları (%)	TOPLAM (%)
1983	118.6	97.2	71.2	81.1
1984	116.6	99.9	66.5	76.4
1985	129.4	131.1	83.3	93.7
1986	130.7	141.4	64.7	78.3
1987	151.6	122.3	78.9	90.3
1988	129.7	100.4	87.5	93.8

Kaynak: ANONİM, DPT, Karma Yem Sanayi ÖİKR, Yayın No: 2242 - ÖİK : 369, Ankara, 1990 g, S. 4.

Çizelge 133 'e göre yem sanayinin devlet sektörüne ait fabrikalarında kapasite kullanım düzeyi 100'ün üstünde iken, ortak fabrikalarda değişiklik göstermekle beraber genelde 100'ün üzerindedir. Özel sektör fabrikalarında bir miktar atıl kapasite kalmaktadır. Sektörün genelde kapasite kullanım oranı gıda sanayinin diğer sektörlerine oranla daha yüksektir.

4.2.9.2.1.2. Üretim ve İç talep

Türkiye'de yem üretimi talebe göre oluşmaktadır. Yem sanayi üretim ve tüketim durumu çizelge 134 a'da verilmiştir.

Çizelge 134.a. Yem Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	29767	100.00	29767	100.00
1982	37290	125.27	37390	125.27
1983	51059	171.53	47831	160.69
1984	36323	122.03	36843	123.77
1985	47533	159.68	46672	156.79
1986	44662	150.04	44269	148.72
1987	56196	188.79	54446	182.91
1988	62412	209.67	62291	209.26
1989	66207	222.42	66189	222.36
1990	61624	207.02	61670	207.18
1991	58249	195.68	58061	195.05
1992	66235	222.51	66235	222.51
1993	78356	263.23	78486	263.69

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1981 - 1990).

Çizelge 134 'a dan da görüleceği gibi üretimi 13 yılda %163.23 ve telebi de yine %63.69 artmıştır. Üretim talebe göre gerçekleşip çok az bir miktar talebin gerisinde kaldığı dönemler olmuştur.

Türkiye hayvancılığında çayır meralara dayalı ekstansif üretim hakimdir. Çayır meralar da uzun yıllar aşırı ve erken otlanmayla verimini kaybetmiş, amaç dışı kullanılmasından dolayı daralmalar meydana gelmiştir (Anonim, 1990 g). Hem bu etken hem de daha fazla verimli olduğundan gelişmiş ülkelerde ki gibi en tansif tarıma yönelinmiştir. Bu da Çizelge 134 a'da da görüldüğü gibi yem talebini ve üretiminin artmasına sebep olmuştur. Karma yem üretiminin 1991 yılı itibariyle 1496 bin tonunun kanatlı hayvan yemleri, 2272 bin tonunu büyük ve küçükbaş hayvan yemleri ve 2 bin tonunu diğer yemlerden oluştuğu belirtilmektedir. Yani toplam 3790 bin tonyemin %39.5'ini kanatlı hayvan yemleri, %60'ını büyükbaş ve küçükbaş hayvan yemleri oluşturmakta diğerleri %0.5'lik çok önemsiz bir oranda kalmaktadır (Bekçi, 1993).

Çizelge 134.b. Yem Sanayi Üretim ve Talebinin Ürünler Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	ÜRETİM				İÇ TALEP			
	Miktar	%	Değer	%	Miktar	%	Değer	%
Melaslı Kuru Kütse	80	1.71	173	1.91	80	1.70	173	1.91
Karma Yem	4606	98.29	8874	98.09	4614	98.30	8889	98.09
TOPLAM	4686	100.00	9047	100.00	4694	100.00	9062	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994.

Türkiye toplam yem üretiminin ve talebinin %98 gibi tamamına yakın bir kısmını karma yem oluşturmaktadır. Melaslı kuru küspenin de üretim ve tüketimde %2'lik bir payı vardır.

Çizelge 135. Karma Yem Üretiminin Sektörel Dağılımı (%)

SEKTÖR	YILLAR							
	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1991
Devlet	100.00	51.12	36.28	28.68	21.28	19.02	13.19	11.52
Özel	—	48.88	63.72	71.32	78.72	80.98	86.81	88.48
TOPLAM	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Kaynak: Fikret BEKÇİ, " Yem Sanayi ", Kırsal Sanayi Sempozyumu , Ankara , 1993, S.243, 251

Devlet sektörü yem sanayinin ilk kurulduğu yıllarda üretimin önce tamamına sonra %51.12'sine sahipken, 1991 yılında karma yem üretiminin ancak %11.52'lik

kısmını üretmiştir. Özel sektör 1991 yılında üretim %88.48'ini oluşturmaktadır (Bekçi, 1993).

Yem sanayi üretimi tanıma dayalı sanayi üretim değerinde 1981 yılında %1.24, 1985 yılında %1.87, 1990 yılında %1.84 ve 1993 yılında %1.66 paya sahiptir. Sektörün gıda sanayi üretim değerindeki payı ise 1993 yılı itibariyle %3.66'dır (Çizelge 8, Çizelge 19, Çizelge 32, Çizelge 50).

4.2.9.2.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer

Sektörün en önemli girdisi hammaddedir. Türkiye'de yetiştirilen başlıca yem bitkileri arpa, mısır, yulaf, fiğ, burçak, yanca, korunga hayvan sayısı ile karşılaştırıldığında yem bitkileri üretiminin oldukça yetersiz olduğu ifade edilmektedir (Anonim, 1990 g).

Çizelge 136a. Yem Sanayi Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	İndeks
1981	20662	100.00	23956	100.00	3294	100.00
1982	24188	117.07	27678	115.54	3490	105.94
1983	28959	140.16	33027	137.86	4068	123.43
1984	26342	127.89	41853	174.71	5511	167.29
1985	42291	204.68	47618	198.77	5327	161.71
1986	44818	216.91	56011	233.81	11192	339.78
1987	61609	298.18	74081	309.24	12471	378.61
1988	52277	253.01	62849	262.35	10580	321.19
1989	56466	273.28	66411	277.22	9945	301.90
1990	49446	239.31	58836	245.60	9389	285.05

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Çizelge 136 a'ya göre yem sanayinin girdi kullanımı 1981 yılından 1990 yılına kadar %139.31 artarken yaratılan katma değer %185.05 artmıştır. Katma Değerdeki artış, girdideki artıştan daha fazladır, buna göre sektörün verimli çalıştığı söylenebilir. Girdi kullanımı ve katma değerlerin devlet sektörü ve özel sektör arasındaki dağılımı ise Çizelge 136 b'de verilmiştir.

Devlet sektörünün girdi kullanımındaki ve yaratılan katma değerdeki payı giderek azalmış özel sektörün payı ise artmıştır. Özel sektör yem sanayinde devleti sektöründen daha verimli çalışmaktadır denilebilir. Devletin girdi kullanımı toplam girdi kullanımının da %17.77 iken toplam katma değerdeki payı %11.29'dur. Özel

sektörde toplam girdi kullanımından %82.23 katma değerde ise %88.71'lik paya sahiptir.

Çizelge 136 b. Yem Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi (%)		Çıktı (%)		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	23.98	76.02	23.60	76.40	21.16	78.84
1982	23.88	76.12	24.32	75.68	27.39	72.61
1983	25.98	74.02	25.17	74.83	19.38	60.62
1984	21.76	78.24	21.78	78.22	21.94	78.06
1985	19.88	80.12	20.18	79.82	22.54	77.46
1986	20.71	79.29	19.05	80.95	12.39	87.61
1987	20.37	79.63	19.16	80.84	13.19	86.81
1988	23.16	76.82	22.14	77.86	17.08	82.92
1989	19.58	80.42	17.86	82.14	8.14	91.86
1990	17.77	82.23	16.73	83.27	11.29	88.71

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

4.2.9.2.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler

Karma yem sanayi gelişme yıllarında teşvik edilmiş, hızlı gelişme sonucunda sektör bazında teşvikler durdurulmuş ancak, kalkınmada öncelikli yörelerde modernizasyon durumlarında sektörün teşvik gördüğü belirtilmektedir. Ayrıca 1985 yılından 1989 yılına kadar yetiştiriciler karma yem tutarının %20 ile %25'ile oranında desteklenmişler. Bu desteklerde yem sanayini olumlu etkilemiştir (Çetin, 1992).

Çizelge 137. Yem Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler		Sabit Serm. İlaveler (%)	
	Değer	İndeks(*)	Devlet	Özel
1981	584	100.00	5.62	94.38
1982	890	166.62	2.48	97.52
1983	524	58.87	3.69	96.31
1984	1312	250.37	2.51	97.49
1985	3971	302.77	0.20	99.80
1986	567	14.28	18.06	81.94
1987	922	162.47	11.77	88.23
1988	667	72.37	7.00	93.00
1989	1390	208.48	10.63	89.37
1990	1698	122.10	0.72	99.28

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

(*) : Zincirleme İndeks

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Çizelge 137'de görüldüğü gibi yem sanayine yıllara göre de değişik oranlarda yatırım yapılmıştır. Bu yatırımların çoğu yıllarda tamamına yakın kısmı özel sektöre yapılmıştır. On yıllık süre içinde devlet sektörünün toplam yatırımlardan olduğu en büyük 1986 yılında %18'lik paydır.

Yem sanayinde kurulu kapasite ve yatırım safhasındaki fabrikalarla kapasitenin yeterli ve fabrikalardaki teknolojinin geri olmadığı belirtilmektedir. Hammadde depolamasında oluşan olumsuz etkileri ortadan kaldırmak amacıyla silolara ve kurutma, tavlama, nem verme tesislere ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (Anonim, 1990 g).

4.2.9.1.1.5. Dış Ticaret

Gelişmiş ülkelerde bütün hayvanlara sanayi yemi yedirildiği ve bu sebeple hayvanlardan elde edilen verim en üst seviyede olduğu belirtilmektedir. Avrupa ülkeleri hammaddelerini genellikle ithal ederek karma yem ihtiyaçlarını karşılayabilmek için üretim yapmaktadırlar. Vitamin ve benzeri hammaddeler gelişmiş ülkelerde üretilmekte olup gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere yem hammaddesi ihraç etmektedir. Türkiye yem sanayinin ihracatıve ithalatı çizelge 138 'da verilmiştir.

Çizelge 138. Yem Sanayi İhracat ve İthalatı
(1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat		İthalat	
	Değer	İndeks*	Değer	İndeks *
1981	--	--	372	--
1982	--	--	74	19.93
1983	349	--	70	94.10
1984	13218	3785.39	1711	24.49
1985	3502	26.49	436	25.50
1986	3358	95.90	568	130.30
1987	6691	199.30	866	152.40
1988	323	4.83	621	71.68
1989	513	158.60	541	87.19
1990	125	24.38	591	109.10
1991	1390	11.12	676	114.50
1992	150	10.81	179	26.39
1993	35	23.05	1550	868.50

*Zincirleme İndeks

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,(1983-1995).

Yem sanayinde genellikle tüketime göre üretim yapıldığı için karma yem ihracatının önemli düzeyde olmadığı belirtilmektedir. Üretimin fazla olduğu yıllarda yapılan ihracatında daha çok Ortadoğu ülkelerine ve tamamı karma yem olarak yapılmaktadır. İthalatta ise yine ihtiyaç hissedilen yıllarda karma yem ihracatı yapılmaktadır. Karma yem yanında yan ürün kabul edilen vitaminler, izmineraller, antibiyotikler, sentetik renk maddeleri vb.de ithal edilmektedir. Hammadde olarak en çok mısır ile soya ve ayçiçeği küspesi ithal edilmektedir (Anonim, 1990 g)

Yem sanayi ihracatının tarıma dayalı sanayi ihracatında payı 1981 yılında %0, 1985 yılında %0.66, 1990 yılında %0.06, 1993 yılında %0'dır. Gıda sanayi ihracatındaki payı ise 1993 yılında %0.02 payı vardır (Çizelge 11, Çizelge 23, Çizelge 35, Çizelge 54 c).

Yem sanayi ithalatının tarıma dayalı sanayi ithalatındaki payı ise 1981 yılında %1.07, 1985 yılında %0.50, 1990 yılında %0.19 ve 1993 yılında %0.52, sektörün gıda sanayi ithalatındaki payı ise %1.60'dır (Çizelge 13, Çizelge 25, Çizelge 37, Çizelge 55 c).

4.2.9.2.2. Sorunlar

1.Hammadde Sorunu

Yem sanayinin başta gelen sorunlarından hammadde temin edilememesi ve hammadde fiyatlarında mevsim itibariyle görülen dalgalanmalardır.

Karma yem sanayinde sıkıntısı çekilen hammaddeler özellikle protein kaynağı olan yağlı tohum küspeleri ve hayvansal kökenli yemler olarak belirtilmektedir.

Karma yem sanayinde genellikle yağlı tohum küspesi olarak çığit küspesi, ayçiçeği tohumu küspesi ve bazende fındık küspesi kullanılmaktadır. Çığit ve ayçiçeği küspesinde zaman zaman sıkıntılar görülmektedir. Bu maddelerin üretimlerinin sezona bağlı olması, bölge dışında olan hammaddelerin temininde zorluklar veya aşırı fiyat yükselmeleri sorun olmaktadır. Soya küspesi ve diğer yağlı tohum küspelerinin de temininde aynı sıkıntılar yaşanmaktadır.

Hayvansal kökenli yemlerden balık unu ve et kemik unu üretiminin yetersiz oluşu nedeniyle temininde güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Bunların dışında hububat grubundan mısır temininde zaman zaman güçlüklerle karşılaşıldığı belirtilirken, miktarlarında sıkıntı çekilen bu hammaddelerin kalitesizliğinin de sorun yarattığı ifade edilmektedir (Çetin, 1992).

2. Finansman Sorunu

Yem sanayinin önemli sorunlarından birinin de finansman sorunudur. Sektörde faaliyet gösteren şirketlerin tamamına yakınının sermaye yetersizliği içinde bulunduğu, üretimde kullanılan %40'a yakın hammaddenin (Buğday, arpa, kepek, küspeler) sezonluk alım durumunun enflasyonist etkilere açık olması ve stok maliyetinin finansman ihtiyacını artırdığı belirtilmektedir.

Genelde özel sektör fabrikalarının atıl kapasite ile çalışması, yoğun rekabet, yem fabrikalarının düşük kar hadleriyle çalışmasına yol açmakta, bu da vadeli satış ve belli dönemlerde hammadde temininin yüklediği mali külfetlerle biraraya gelince önemli finansman sıkıntılarına yol açmaktadır (Anonim, 1987 d).

3. Kalite Kontrol Sorunu

Yem sanayinde Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı elemanları verilen yetkiyle yemlerin kaliteleri, uygunluk ve standartların sağlanmasına yönelik kontroller yapmaktadır. Ancak bu denetimlerinin yetersiz ve teknik açıdan eksik olduğu belirtilmektedir (Çetin, 1992).

4. Pazarlama Sorunları

Yem sanayi ürünlerinin pazarlama aşamasındaki sorunları ambalajlama ve saklama ile ilgili sorunlardır.

Hammaddedeki besleyici vitaminler, yağlar, selüloz oranları çabuk bozulmaya eğilimli olduğu için ambalajlama şekli ve ne miktarda, ne kadar depolanabileceği, üreticiye ulaşım şekli yemin özelliğini korumasına veya kaybetmesine neden olan önemli faktörlerdir.

5. Talep Sorunu

Hayvansal ürünler üretimi ve birim başına verim hayvanların ırkı, yaşı ve çevre şartları yanında bakım ve besleme ile orantılıdır. Türkiye'de entansif tarımın daha çok büyük tüketim merkezleri yakınlarında kurulduğu bürolarda hayvansal ürünler üretimi ile karma yem üretim ve tüketimi arasında sıkı bir ilişkinin olduğu belirtilmektedir.

Türkiye'de genelde yerli ırklarla üretim yapılmakta yerli ırkların da yemden yararlanma durumlarının kültür ırklarına göre daha düşük olduğu belirtilmektedir. Kırsal kesimde hayvancılık yapanlar hayvansal ürününü daha ucuza üretmek için, pazara sevk edilmeyen kalitesi düşük tarla mahsullerini hayvanlara yedirerek değerlendirdiklerinden karma yem alışkanlıkları oldukça azdır.

Doğa şartlarının ağırlığı salgın hastalıkların yaygınlığı ile, yeni doğan bu buzağların bakım ve beslenmelerinin yeterince yapılmamasının ölüm oranlarını artırmakta olduğu ve hayvancılığı olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir.

4.1. İçki Sanayi

Hammaddesi tarımdan gelen ve tüketim malı üreten sanayi sektörü içinde gıda sanayinden sonra içki sanayi ele alınmıştır. Sektör mamullerini bira ve şarap gibi düşük alkollü, rakı, votka, kanyak, likör, cin ve viski gibi yüksek alkollü içkiler ile gazozlar, memba suyu ve soda gibi alkolsüz içkiler oluşturmaktadır. DİE ve DPT'nin ISIC'a göre yaptığı sınıflandırmada içki sanayi 313 kod numarası ile yer almaktadır.

4.3.1. Gelişimi ve Mevcut Durum

Cumhuriyet döneminden sonra her alanda meydana gelen değişimler doğrultusunda içki sanayi de devletçe kurulmuş ve daha sonra özel faaliyetleri kısa zamanda büyük bir gelişme göstermiştir.

Sektör faaliyet alanına giren bira ve malt imalatı ezilmiş arpa ve su karışımı, sert, meyvalı ve siyah bira imali, malt ve malt likörü ile maltın değirmenden geçirilmesi işlemlerini içermektedir.

Kasım 1986 yılında yayınlanan TS 2259 şişelenmiş ve kutulanmış biralar satandardında bira; "Malt ve diğer ekstrak verici maddelerin öğütülüp sıcak su ile belirli metodlara göre işlenmesiyle elde edilen şıranın, şerbetçi otu veya preparatları ile kaynatılması ve soğutulmasından sonra bira mayası ile fermente edilmiş, dinlendirilmiş ve pastörize edilmiş içinde çözülmüş halde karbondioksit bulunan alkolsüz veya alkollü bir içecektir. " şeklinde tanımlanmıştır

1984 Yılında yayınlanan TS 4369 Bira Malt Standardında ise malt " Biralık malt, arpanın tekniğine uygun olarak çimlendirilmesi ve sonra kurutulup kavrulması suretiyle elde edilen ve bira yapında kullanılan hammaddedir.

Aynı standartlarda biralar alkol düzeylerine göre;

-Alkolsüz biralar

-Düşük alkollü biralar,

-Normal biralar,

-Yüksek alkollü biralar,

ve renklerine göre;

-Açık renkli biralar

-Koyu renkli biralar olarak ayrılmışlardır.

Üretimi çok uzun yıllar önceye dayanan bir geçmişe sahip biranın Türkiye'de üretimi ise 1890 yıllarında Bomonti kardeşler tarafından kurulan fabrikayla başlamıştır. Daha sonra 1940 yılında özel işletmeler 1940 yılında Tekel Genel Müdürlüğü tarafından devletleştirilmiştir. 1955 yılına kadar üretim ve satışı devlet tekeli altında bulunan bira S 9.1955 gün ve 6552 Sayılı yasayla yapılan değişiklikle Tekel dışı bir ekonomik faaliyet haline gelmiştir. Bu yeni yasal düzenleme ile özel sektörde 1969 yılından itibaren fiilen üretime geçmiştir

Şarap yüksek alkollü içecekler kapsamından yer alan rakı, votka, cin, kanyak, rom ve viski gibi damıtık içkiler üzüm ve diğer meyvalarla, hububat ve içinde karbonhidrat bulunan diğer tarımsal hammaddelerin işlenip fermentasyona terk edilmesi ve elde edilen alkollü meyşenin uygun şekilde damıtılmasıyla sağlanan içki ispirotalarının ekşitilmesi, dinlendirilmesi ile elde edilir. Yüksek alkollü sanayinde Tekel dışında faaliyet gösteren kuruluş yoktur (Anonim, 1987 b; Anonim, 1990 h)

İçki sanayinin önemli kısmını oluşturan alkolsüz içecekler (meşrubat) sanayi ve çeşitli ambalajlarda sağlıklı içme suyu üreten su sanayi de Türkiye'de önemli gelişme gösteren meşrubatın %80'i büyük firmalarda üretilirken, sular özel sektör ve belediyelerce üretilmektedir.

4.3.1.1. İşyeri ve İstihdam

İçki sanayinin işyerleri öncelikle sektörün alt mamullerine göre belirtilmiş ve daha sonra büyük işyerlerine göre sektörün tamamının işyeri ve istihdamının durumu incelenmiştir.

Bira ve malt sanayinde devlet ve özel sektör birlikte faaliyet göstermektedir. Tekel'in Ankara ve Yozgat'ta hem malt hem bira fabrikaları bulunmaktadır. Efes Pilsen'in İstanbul, İzmir ve Adana'da bira fabrikaları, Afyon ve Konya Çumra'da malt fabrikaları, Türk Tuborg'un ise yalnız İzmir'de malt ve bira fabrikası vardır (Anonim, 1990 h).

Ana mallar itibariyle firmaların kapasiteleri ve kapasite kullanım oranları Çizelge 139 ve Çizelge 140'da verilmiştir.

Çizelge 139. Bira ve Malt Sanayinde Kurulu Kapasite (1987)

FİRMA	Malt (Ton/Yıl)	Bira (Hl/Yıl)
Efes Pilsen	105000	2600000
Türk Tuborg	36000	1350000
Tekel	9000	550000
TOPLAM	150000	4500000

Kaynak: ANONİM, DPT, İçki Sanayi ÖLKR, Yayın No: 2209-ÖK: 355, Ankara, 1990 f, S.121.

Çizelge 140. Bira ve Malt Sanayinde Kapasite Kullanım Oranı (%)

FİRMA	1982	1983	1984	1985	1986	1987
EfesPilsen Malt	1	106.00	90.00	59.70	20.70	47.80
Efes Pilsen Bira	76.70	77.20	64.80	49.00	45.00	57.70
Tuborg Malt	115.00	167.00	66.00	33.00	8.00	75.00
Tuborg Bira	103.00	115.00	60.00	32.00	31.00	45.00
Tekel Malt	47.30	83.60	82.70	50.00	38.80	71.10
Tekel Bira	77.70	92.50	58.2	34.40	63.70	68.30

Kaynak: ANONİM, DP, İçki Sanayi ÖLKR, Yayın No: 2209 - ÖK: 355, Ankara, 1990 f, S.121.

Bira ve malt sanayinin kapasiteleri ve kapasite kullanım oranları incelendiğinde Çizelge 139'a göre özel sektörün bira ve malt sanayine hakim olduğu gözlenmektedir. Kapasite kullanım durumu incelendiğinde ise sektör 1984'ten sonra verimliliğini kaybetmiş kapasite kullanım oranları düşmüştür. Sektör önemli oranda atıl kapasite ile çalışmakta şarap sanayinde de devlet ve özel sektör birlikte faaliyet göstermektedir. Ancak kamu sektörüne özel sektörü denetleme ve gözetleme görevi verilmiştir. 300 bin lt/gün'den büyük kapasiteli işletmelerin yer seçiminin Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı ve Tekel Genel Müdürlüğü tarafından yapılacağı öngörülmüştür.

Tekel'in şarap sanayinde 22 işletmesi ve yaklaşık 51 milyon lt/yıl kapasite vardır. 22 işletme ile temsil edilen devlet sektörü üretimin %55'ini gerçekleştirirken 109 işletmeyle temsil edilen özel sektör üretimin %45'ine sahiptir. Bundan çıkan sonuçta şarap sanayinde devletin büyük kapasiteli işletmelerle özel sektöre daha küçük işletmelerle çalıştığıdır. Devlet sektöründe şarap sanayinde kapasite kullanım oranı %68.80, özel sektörde ise %67.90'dır (Anonim, 1990 h).

Yüksek alkollü içki sanayinin Tekel Genel Müdürlüğü'ne bağlı fabrikaların coğrafi dağılımı Çizelge 141'de verilmiştir.

Çizelge 141. Tekel Genel Müdürlüğüne Bağlı Yüksek Alkollü İçki Üreten Fabrikalar

İLLER	İşletme Adı	Kuruluşu	Ana Üretim
Ankara	Bira Fabrikası	1934	Rakı Dolum
Çanakkale	Şarap ve Konyak Fab.	1962	Konyak Üretim ve Suması
İzmir	İçki Fabrikası	1935	Suma, Rakı, Votka, Cin Üretimi
	İçki Fabrikası	1930	Suma, Rakı, Votka Üre. İspirto Arıtm
İstanbul	Likör ve Konyak Fab.	1930	Likör, Konyak, Cin Üre. Konyak Dol.
Tekirdağ	İçki Fabrikası	1931	Rakı, Suma Üretim, Cin Dökme
Gaziantep	İçki Fabrikası	1930	Suma ve Rakı Üretim
Diyarbakır	İçki Fabrikası	1931	Suma ve Rakı Üretim

Kaynak: ANONİM, DPT, İçki Sanayi ÖİKR, Yayın No: 2209 - ÖİK: 355, Ankara, 1990 f, S.6.

Yüksek alkollü içki fabrikalarının kurulu kapasiteleri ve kapasite kullanım oranları ise Çizelge 142'de verilmiştir.

Çizelge 142: Yüksek Alkollü İçki Sanayinin Kurulu Kapasitesi ve Kapasite Kullanım Oranı

ÜRÜN	Kurulu Kpst. (Hl / yıl)	Kapasite Kullanım Oranı (%)				
		1983	1984	1985	1986	1987
Rakı	515000	79.75	83.20	88.51	92.50	94.13
Votka	60000	52.58	61.92	80.80	92.57	78.05
Cin	38000	81.97	81.73	89.73	97.37	93.32
Konyak	12000	44.58	46.62	74.42	79.17	84.08
Likör	5000	26.60	39.80	51.40	74.00	84.40
Viski	1500	72.00	86.00	49.33	43.67	86.00

Kaynak: ANONİM, DPT, İçki Sanayi ÖİKR, Yayın No: 2209 - ÖİK: 355, Ankara, 1990 f, S.5.

Yüksek alkollü içki sanayinde en yüksek kurulu kapasiteye sahip ürün rakıdır. En az kapasite ise viskiye aittir. Sektörde kapasite kullanım oranı giderek yükselmiştir ancak yine de atıl kapasite mevcuttur.

Alkolsüz içecekler sanayinde ise başlıca büyük firmalar ve kapasiteleri ise şöyle belirtilmektedir.

Fruko ve Tamek Meyve Suları AŞ. İstanbul'da iki, İzmir, Isparta, Ankara, Adana ve Tokat'ta birer işletme ile faaliyet göstermektedir. 1987 yılı verilerine göre işletmeye açılacağı belirtilen Babaeşki ve kurulması planlanan Elazığ ve Trabzon'daki işletmelerin sektöre katıldığı tahmin edilmektedir. Firmanın toplam kurulu kapasitesinin 50 milyon kasa/yıl (300 milyon litre/yıl) dır. Firma Pepsi-cola, Yedigün, meyvalı gazoz, Fruko sade gazoz ve tonik üretmektedir.

İmsa İstanbul Meşrubat Sanayi İstanbul, Ankara, Adana ve Bursa'daki işletmeleri ile toplam 25 milyon kasa/yıl (150 milyon lt/yıl) kapasiteye sahiptir. Firma coca-cola ve elvan markalarıyla üretim yapmaktadır. İmbat Meşrubat Sanayi AŞ. İzmir ve Antalya'da bulunan işletmeleriyle 4 milyon kasa/yıl (24 milyon lt/yıl) kapasiteye sahiptir. Coca-cola, Fanta ve Sen-San markalarıyla üretim yapmaktadır.

Çukurova Gıda Sanayi İstanbul ve İzmir'deki işletmeleinde toplam 12 milyon kasa/yıl (72 milyon lt/yıl) kapasite ile çalışmakta ve schweppes markasıyla gazoz, cola, portakal, mandarin, greyluft, soda, tonik üretimi yapmaktadır.

Erbank-Uludağ Meşrubat ve Gıda Sanayi AŞ. Bursa'da bulunan 5 Milyon kasa/yıl kapasiteli işletmenin dışında çeşitli illerde yaptırdığı sözleşmeli üretim dolayısıyla toplam kapasitesinin yaklaşık 8 milyon kasa/yıl ve 48 milyon lt/yıl'a ulaşmakta olduğu belirtilmektedir. Firma Uludağ markasıyla gazoz, cola, portakal, limon, mandarin, tonik ve soda üretmektedir. Ayrıca bu ürünlerin diyetlerini üretmekte ve anlaşmalı olarak Bixi cola ile çalışmaktadır.

Çamlıca Alkolsüz İçkiler Sanayi AŞ. İstanbul'da bulunan 5 milyon kasa/yıl (45 milyon lt/yıl) kapasiteli işletmesinde Tuborg markasıyla cola, portakal, gazoz, soda ve tonik üretimi yaptığı belirtilmektedir.

Bu firmalara ilave olarak yöresel faaliyet gösteren Çanka, Freş, Cincibir, Efe, Zafer, Meltem, Suga, Hisar vb. markalarla küçük firmalar faaliyet göstermektedir.

Türkiye meşrubat sanayinde kurulu kapasitenin %50'sinin kullanıldığı belirtilmektedir (Anonim, 1987 b).

Kaynak suları üretiminde Pınar Su 0.33, 1.5 ve 3 lt'lik PVC şişelerde 66 milyon Şişe/yıl, 1/1 ve 1/4 lt.'lik poşetlerde 100 milyon poşet/yıl ve 0.25 lt. dönüşümsüz cam şişede 120 milyon şişe/yıl dolum gerçekleştirirken, şişelerin ve şişe kapaklarının üretimini de yapmaktadır.

İzmir Özel İdare Şaşal Memba Suyu işletmesinin 3 lt. cam galonlarda yılda 12 milyon dolum kapasitesi belirtilmektedir. Ayrıca geri dönüşümlü ve dönüşümsüz cam galon ve şişe üretimi yapılmaktadır.

Bozdoğan Belediyesi 0.30 lt'lik cam şişede 70 milyon şişe/yıl, cam galonlarda 12 milyon şişe/yıl ve PVK şişeleme 18 milyon şişe/yıl su dolum kapasitesine sahiptir.

Çine Belediyesi, 1/4 lt'lik poşetlerde 7.2 milyon poşet/yıl üretim yapmaktadır.

İsabeyli Belediyesi, 300 gün ve günde 3 vardiye ile 1.5 lt pet şişelerde 36 milyon şişe/yıl, 0.30 lt. cam şişe'de 70 milyon şişe/yıl su üretmektedir.

Karlık Memba suyu işletmesi 0.3 lt. geri dönüşümlü şişelerde susa ise 1.5 lt ve 0.5 lt. pet şişelerde, Niksar Ayvaz'da dönüşümlü cam şişe ve pet şişelerde su üretimi yapılmaktadır, ancak bu işletmelerin kapasiteleri tespit edilememiştir (Anonim, 1987 b).

Bu firmaların bazıları hem şişe üretimi hem de dolum işlemini gerçekleştirirken bazıları yalnızca su dolum işlemi gerçekleştirip şişelerini başka kaynaklardan temin etmektedir. Maden suları üretim ve kapasiteleri ise Çizelge 143'de verilmiştir.

Çizelge 143: Maden Suları Üretim ve Kapasiteleri

Üretim Şekli	Milyon şişe /yıl						
	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Cam 0.20 lt	682	764	764	764	821	858	858
Plastik 1 lt	25	25	25	25	25	25	25
TOPLAM	707	789	789	789	846	883	883

Kaynak: ANONİM,DPT, İçki Sanayi ÖLKR, Yayın No: 2209 - ÖİK: 355
Ankara,1990 f, S.149.

Faaliyet yılları itibariyle kaynak sularına oranla daha organize bir geçmişe sahip olan maden sularının, hem kaynakların sınırlı sayıda oluşu hem de tüketici tercihlerinin kaynak sularına dönmesi nedeniyle düşük oranda gelişme gösterdiği

belirtilmektedir. Maden sularında kapasite kullanım oranının geri dönüşlü ambalajda %16-20 arasında, geri dönüşsüz ambalajda ise %1-4 arasında olduğu ifade edilmektedir.

İçki ve mamulleri sanayinin 1971'den 1990 yılları arasındaki olan işyeri ve istihdam durumu DİE verilerden yararlanılarak Çizelge 144 a ve 144 c de verilmiştir. Enstitü 1980 öncesi işyeri sayısı ve istihdamı verilerine göre sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre 1980 sonrasında 25 ve daha fazla çalıştıran işyerlerine göre verdiği için işyeri ve istihdam durumu bu süre içinde iki ayrı çizelgede verilmiştir.

Çizelge 144 a. İçki ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1971-1980)
(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1971	73	100.00	9831	100.00
1972	76	104.11	10843	110.29
1973	75	102.74	10316	104.23
1974	75	102.74	11185	113.77
1975	79	108.22	11670	118.71
1976	72	98.63	9160	93.17
1977	77	105.48	12433	126.47
1978	82	112.33	12434	126.48
1979	82	112.33	12438	126.52
1980	88	120.55	11243	114.36

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971 - 1980).

Çizelge 144 a'ya göre içki ve mamulleri sanayinde 1970- 1980 yılları arasında işyeri sayısı %20.5 artmıştır, istihdamda 1977 ve sonrasında ulaştığı %26 artış, 1980 yılında gerileyerek 1970 yılına göre %14.36 olmuştur. Bu artışların devlet sektörü ve özel sektör arasındaki dağılımı ise Çizelge 144 b'de verilmiştir.

Devlet 1971 yılında 18 işyeri ile sektör işyerlerinin %24.66'sına ve 4653 kişilik istihdamda sektör istihdamı %47.33'üne sahiptir. Özel sektör 55 işletme ile işletme ile işyerlerinin %75.34'üne, 5178 kişilik istihdamı ile de sektör istihdamının %52.67'sine sahiptir. Devlet sektöründeki işletmeler daha büyük işletmeler olup toplu işyerlerinde az paya sahipken toplam istihdamın yarıya yakın kısmını oluşturmaktadır (Çizelge 144 b).

Çizelge 144 b. İÇki Sanayi İşyeri ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1971-1980)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Devlet (%)	Özel(%)	Devlet(%)	Özel (%)
1971	24.66	75.34	47.33	52.62
1972	23.68	76.32	53.22	46.78
1973	25.33	74.67	50.10	49.90
1974	28.00	72.00	49.88	50.12
1975	26.58	73.42	50.10	49.90
1976	22.22	77.78	40.84	59.16
1977	25.97	74.03	46.35	53.65
1978	24.39	75.61	45.81	54.19
1979	23.39	75.61	46.11	53.89
1980	25.00	75.00	44.22	55.78

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri,
(1971 - 1980).

Çizelge 144 c.İÇki ve Mamülleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990)
(1981=100) (Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1981	69	100.00	11274	100.00
1982	71	102.90	11083	98.31
1983	67	97.10	11769	104.39
1984	70	101.45	12359	109.62
1985	76	110.14	11911	105.65
1986	75	108.70	11626	103.12
1987	73	105.80	12048	106.87
1988	77	111.59	13355	118.46
1989	79	114.49	13958	123.81
1990	75	108.70	13890	123.20

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri,
(1981 - 1990).

1981-1990 yılları arasında büyük işyerlerine göre sektörde işyeri sayısı ilk yıla oranla %8.70, istihdam %23.20 artmıştır (Çizelge 144 c).

1981 yılında devletin sektörde 22 işyeri özel sektörün 49 işyeri vardır. 1990 yılına gelindiğinde devletin 24, özel sektörün 51 işyeri olduğu belirtilmektedir. Buna göre 1990 yılında toplam 75 işyerinin %32'si devlet sektörüne, %68'i özel sektöre aittir. Devlet sektörünün 1981 yılında istihdamı 5215 kişi özel sektörün istihdamı

5114 toplam istihdamındaki payı %36.82, özel sektörün istihdamı 8776 ve toplam sektör istihdamındaki payı %63.18'dir.

Çizelge 144 d. İçki Sanayi İşyeri ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Devlet (%)	Özel(%)	Devlet(%)	Özel (%)
1981	28.99	71.01	46.26	53.74
1982	28.17	71.83	44.79	55.21
1983	35.82	64.18	44.68	55.32
1984	32.86	67.14	41.77	58.23
1985	30.26	69.74	41.66	58.34
1986	30.67	69.33	43.51	56.49
1987	32.88	67.12	42.41	57.59
1988	31.17	68.83	38.55	51.45
1989	30.38	69.62	32.69	62.31
1990	32.00	68.00	36.82	63.18

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri,
(1981 - 1990).

1990 yılında yüksek alkollü içecekler sanayinde yalnız devlet 10 işletme ile faaliyet göstermektedir. Düşük alkollü içeceklerden şarap üreten 14 işletmenin 8'i devlete, 6'sı özel sektöre aittir. Malt ve bira üreten 9 işletmenin 3'ü devlete 6'sı özel sektöre aittir. Alkolsüz içecekler sanayinde de 3'ü devlete 39'u özel sektöre ait 42 işletme vardır (Anonim, 1990 b).

İçki sanayi tarıma dayalı sanayi işyerleri içinde 1981 yılında %2.91 1985 yılında %3.33 ve 1990 yılında %2.71 paya sahiptir (Çizelge 15, Çizelge 27, Çizelge 39).

İçki sanayinin toplam tarıma dayalı sanayi istihdamındaki payı 1981 yılında %3.02, 1985 yılında %2.85 ve 1990 yılında %2.82'dir (Çizelge 17, Çizelge 29, Çizelge41). Sektörün imalat sanayi istihdamındaki payı ise 1981 yılında %1.50, 1985 yılında %1.41, 1990 yılında 1.42'dir (Çizelge 18, Çizelge 30, Çizelge 42).

4.3.1.2. Üretim ve İç Talep

İçki sanayi üretim ve iç talep gelişimi çizelge 145 a ve çizelge 145 b'de verilmiştir.

Çizelge 145 a. İçki Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1971	31462	100.00	30923	100.00
1972	35417	112.57	34850	112.70
1973	31929	120.56	37986	122.84
1974	40713	129.40	41538	134.33
1975	50061	159.12	48633	157.27
1976	53113	168.82	46872	151.58
1977	50986	162.06	46326	149.81
1978	58918	187.27	62861	203.28
1979	71557	227.44	70512	228.02
1980	71297	226.62	69619	225.14

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1973-1982).

İçki sanayi üretimi 1971 yılından 1980 yılına kadar %126.62, tüketimi %125.14 artmıştır. Üretim iç talebi karşılamaktadır (Çizelge 145 a).

Çizelge 145 b. İçki Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	63874	100.00	58537	100.00
1982	61717	96.62	61226	104.59
1983	62417	96.21	61542	105.13
1984	97146	149.75	88983	152.61
1985	93491	144.11	90886	155.26
1986	100785	155.35	100882	172.34
1987	109719	169.13	113894	194.57
1988	106005	165.96	120297	205.51
1989	138430	213.38	135463	231.41
1990	144699	223.05	142250	243.01
1991	152518	235.10	150611	257.29
1992	168207	259.28	168029	287.05
1993	163964	252.74	161276	275.51

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1983-1995).

1981 yılından 1993 yılına kadar üretim %152.74, iç talep %175.51 artmıştır. Genelde üretim, talebi karşılamakla birlikte 1986-1987 yıllarında üretim talebi karşılayamamıştır.

İçki sanayi üretimi ile tarıma dayalı sanayi toplam üretiminde 1981 yılında %2.65, 1985 yılında %3.61, 1990 yılında %4.31 ve 1993 yılında %3.48 paya sahiptir (Çizelge 8, Çizelge 20, Çizelge 32). İmalat sanayi üretimindeki payı ise

1981 yılında %1.47, 1985 yılında %1.50, 1990 yılında %1.73 ve 1993 yılında %1.64'dür (Çizelge 9, 21, 33).

İçki sanayi üretim ve talebinin sektörün ürettiği ürünlere göre dağılımı ise Çizelge 145 c'de verilmiştir.

Çizelge 145 c. İçki Sanayi Ürünlerinin Sektör Üretim ve İç Talebindeki Payları (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Milyon Lt)

ÜRÜNLER	ÜRETİM				İÇ TALEP			
	Miktar	%	Değer	%	Miktar	%	Değer	%
Düşük Alkollü İçkiler	545.2	20.10	5175	27.33	529.0	19.77	5000	26.85
Bira	506.4	18.68	4305	22.74	492.8	18.42	4189	22.49
Şarap	38.8	1.43	870	4.59	36.2	1.35	811	4.35
Yüksek Alkollü İçkiler	82.0	3.01	4807	25.39	78.8	2.93	4756	25.54
Rakı	67.3	2.48	4021	21.24	64.0	2.39	3821	20.52
Votka	7.7	0.28	411	2.17	7.3	0.27	388	2.08
Konyak	1.2	0.04	94	0.49	1.0	0.04	81	0.44
Likör	2.0	0.07	58	0.31	1.8	0.05	52	0.28
Cin	3.7	0.14	213	1.13	3.4	0.13	198	1.06
Viski	0.1	0.0	10	0.05	1.3	0.05	216	1.16
Alkolsüz İçkiler	2084.7	73.59	8448	44.62	2069.8	74.53	8448	45.37
Gazoz	722.3	26.64	5793	30.60	722.3	26.98	5793	31.10
Memba Suyu ve Soda	1273.3	46.95	2655	14.02	1273.3	47.55	2655	14.26
Malt	89.1	3.29	504	2.66	74.2	2.77	419	2.25
TOPLAM	2711.9	100.00	18934	100.00	2677.6	100.00	17688	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.55-56.

İçki sanayindeki ürünlere göre üretim ve tüketim durumunu veren Çizelge 145 c'ye göre sektör üretim ve tüketiminde en fazla paya sahip ürünler alkolsüz içeceklerdir. Alkolsüz içecekler üretim miktarının %73.59'nünü üretim değerinin %44.62'sini oluşturmaktadır. Tüketim miktarının %74.53'ü ve tüketim değerinin %45.37 alkolsüz içeceklere aittir. Yüksek hayat standartlarına sahip gelişmiş ülkelerde alkolsüz içeceklerin üretim ve tüketimlerinin yüksek düzeyde olduğu ve kişi başına tüketimin ülkenin coğrafi konumu ve içme alışkanlıklarına göre 50-178 lt arasında değiştiği belirtilmektedir. Meşrubat üreten firmaların çoğu lisans anlaşmalı üretim yaptığı için (Örneğin; Çukurova, Şhweppes, Çamlıca RC Cola, İmsa-İmbat Coca-cola lisansı ile) bu tanınmış firmalar imajını koruyacak şekilde kaliteli üretim

yapmaktadırlar. Alkolsüz içeceklerin büyük payını oluşturan kaynak suları ve maden suları gelişmiş ülkelerde içme alışkanlığının giderek artmakta olduğu ve alkollü içecekler aleyhine pazar payını artırdığı belirtilmektedir. Türkiye'de de son yıllarda geri dönüşsüz ambalajlarda su üretim ve tüketimi artmıştır.

Türkiye'de alkolsüz içeceklerden sonra en çok tüketilen içki sanayi ürünü düşük alkollük içeceklerdir. Bira ve şıralar oluşturduğu düşük alkollü grubunda da üretim ve tüketimin %90'ından fazlası biraya aittir. Düşük alkollü içecekler, içki sanayi üretim miktarının %20.10'unu üretim değerinin %27.33'nü oluşturmaktadır. Tüketim değerinin ise %26.85'i düşük alkollü içeceklere aittir. Türkiye'nin içki tüketim miktarında biranın payı %22.49'dur. kişi başına bira tüketiminde 48 ülke arasında 45. geldiği ve kişi başına tüketimin yaklaşık 6 lt. olduğu belirtilmektedir. Dünya ülkeleri arasında kişi başına tüketimin Almanya'da 146 lt., Danimarka'da 129 lt, İngiltere'de 109 lt. Hollanda'da 84 lt., İsviçre'e 70, Fransa'da 40 lt olduğu ifade edilmektedir. Brauwelt (1987)'e göre (Anonim, 1987 b).

Şarap Türkiye içki sanayi üretim miktarında %1.43, iç talep miktarında %1.35'lik paya sahiptir. Türkiye'nin yaklaşık 600 bin ha. lık bağ alanı ile dünya ülkeleri arasında dünyada beşinci sırayı üzüm üretiminde altıncı sırayı alırken birim alana verimin oldukça düşük olduğu belirtilmektedir. Dünyada yetiştirilen üzümün %90'ı sıkılarak şaraba ve diğer alkollü içeceklere işlenmektedir. Türkiye'de üzüm üretiminin yaklaşık %2-3 şaraba işlenmekte olup bu da gereği gibi değerlendirilememektedir. Şarap yapım teknolojisi ve pazarlama aşamalarındaki bilgisizlik yüzünden belli bir standart tutturulamamaktadır (Anonim, 1992 e).

Üretilen yaş üzümün değerlendirme şekilleri Çizelge 146'da verilmiştir.

Çizelge146. Türkiye'de Üretilen Yaş Üzümün Değerlendirme Şekilleri

Tüketim Şekilleri	Miktar (Ton)
Sofralık	800000
Çekirdeksiz Kuru Üzüm Üretiminde	490000
Çekirdekli Kuru Üzüm Üretiminde (75000 TonuRakıya İşlenmektedir.)	525000
Şarap Yapımında Şıralık ,Pekmezlik,Konyak,Üzüm Alkol Üretiminde	70000
TOPLAM	1415000

Kaynak: ANONİM,DPT, İçki Sanayi ÖLKR, Yayın NO:2209-ÖİK:355, Ankara, 1990 h, S.76

Çizelge 146'da görüldüğü gibi 3.300 bin ton üzüm üretiminin 70000 tonu yani %2'si şaraba işlenmektedir.

Gelişmiş ülkelerde şarabın bir kültür ürünü olarak tanıtıldığı gelişmekte olan ülkelerde ise ihracata katkı sağlamak için üretildiği hatta müslüman ülkelerde de dinen yasak olduğu halde döviz sağlamak amacıyla üretilip ihraç edildiği belirtilmektedir. Gelişmiş ülkelerde kişi başına tüketim Fransa'da 90 lt., İtalya'da 80 lt., Almanya'da 24 lt. civarında iken Türkiye'de 1 lt. civarındadır (Anonim, 1987c).

Yüksek alkollü içkiler Türkiye içki sanayi üretim miktarında %3.01 üretim değerinde %25.39 paya sahiptir, bu içkilerin toplam içki sanayi ürünleri tüketim miktarında %2.93, tüketim değerinde %25.54 payı vardır. Yüksek alkollü içecekler içinde de en büyük paya sahip ürün Türkiye'nin geleneksel içkisi rakıdır. Rakı yüksek alkollü içki üretim ve tüketiminin yaklaşık %82'sini oluşturmaktadır.

Tütün, tütün mamulleri, tuz ve alkol işletmeleri Genel Müdürlüğüne bağlı olarak faaliyet gösteren Alkollü İçkiler Sanayi Müessesesi Müdürlüğü'nün onbir farklı isim altındaki ürünü, farklı hacim ve ambalajlarla 61 çeşit olarak ürettiği belirtilmektedir (Anonim, 1990 h).

Dünya yüksek alkollü içki pazarında en büyük tüketiciler Japonya, ABD, Brezilya ve B. Almanya'dır. En çok tüketilen yüksek alkollü içkiler ise Brandy ve Viskidir (Anonim 1990 h).

4.3.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer

Çizelge 147 a. İçki Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1971-1980)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	İndeks
1971	12500	100.00	40885	100.00	28365	100.00
1972	18750	150.00	50017	122.34	31267	110.23
1973	13100	104.80	37786	92.42	24671	86.98
1974	14750	118.00	39375	96.31	24638	86.86
1975	16959	135.67	57531	140.71	40561	143.00
1976	13763	110.11	36533	89.40	22798	80.37
1977	17887	143.09	53121	129.93	35227	124.19
1978	17609	140.87	53577	131.04	35967	126.80
1979	15337	122.70	57241	140.01	41907	147.74
1980	14826	118.61	34371	84.07	19543	68.90

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971-1980).

İçki sanayinin en önemli girdilerini hammadde ve ambalaj oluşturmaktadır. Sektör hammadde olarak kuru ve yaş üzüm, ananas, arpa, şerbetçi otu, kişniş, ardıç, çeşitli meyveler, yarı mamul olarak şeker ve alkol kullanılmaktadır. Cam, PVC ve kağıt gibi ambalajlarda sektörün önemli girdileridir.

İçki sanayinin girdi kullanımı, çıktı ve yaratılan katma değer 1971-1980 gelişimi çizelge 147 a'da verilmiştir.

1971-1980 Yılları arasında içki sanayinin girdi kullanımı ve buna bağlı olarak çıktı ve yaratılan katma değerde düzenli bir artış gözlenmeyip dalgalanmalar vardır. Sektör önemli oranda kama değer yaratmasına karşın sürekli dalgalanma göstermiştir.

Girdi, çıktı ve katma değer devlet sektörü ve özel sektör arasındaki dağılımı ise çizelge 147 b'de verilmiştir.

Çizelge 147 b. İçki Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1971-1980)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi (%)		Çıktı (%)		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1971	55.69	44.31	70.27	29.73	76.75	23.25
1972	46.84	53.16	66.48	33.52	78.25	21.75
1973	46.67	53.33	63.97	36.03	73.13	26.87
1974	50.59	49.41	62.29	37.71	69.30	30.70
1975	45.85	54.15	68.04	31.96	77.31	22.69
1976	48.44	51.56	59.04	40.96	69.41	34.59
1977	45.32	54.68	58.21	41.79	64.77	35.23
1978	44.29	55.71	57.62	42.38	64.14	35.86
1979	39.05	60.95	60.16	39.84	67.89	32.11
1980	33.96	66.04	37.65	62.35	40.44	59.56

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971-1980).

1970'lerin başında girdinin yarıdan fazlası devlet tarafından kullanılmakta olup, devlet çıktının %70.27'sine ve katma değer %76.75'ine sahiptir. 1980'e gelindiğinde sektörde özel sektörün etkinliği artmaktadır. Ancak devlet sektörünün verimliliği daha fazladır. Devlet 1980 yılında sektör tarafından kullanılan toplam girdinin %33.96'sını kullanırken katma değer %40.44'üne sahiptir. Özel sektör ise girdinin %66.04'ünü kullanarak katma değerden daha az bir oranda %59.56 pay almaktadır (Çizelge 147 b).

İçki sanayi girdi, çıktı ve katma değerinin 1981-1990 yılları arasındaki durumu ise çizelge 147 c'de verilmiştir.

Çizelge 147 c. İçki Sanayinde Girdi ,Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi		Çıktı		Katma Değer	
	İndeks	İndeks	İndeks	İndeks	İndeks	İndeks
1981	19424	100.00	60870	100.00	41446	100.00
1982	19869	102.29	59746	98.15	39877	96.21
1983	20183	103.91	61142	100.45	40959	98.87
1984	18705	96.31	57212	93.99	38503	92.94
1985	22440	115.74	70852	116.40	48371	116.77
1986	24862	128.00	75016	123.24	50154	121.07
1987	34107	179.59	97549	160.26	63442	153.15
1988	40894	210.53	107162	176.05	66269	159.97
1989	48363	248.99	122295	200.91	73932	178.47
1990	54841	282.34	139850	229.75	85009	205.21

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

İçki sanayinin 1980 sonrasında girdi kullanımı, çıktı ve katma değer durumunda oldukça iyi bir gelişme görülmektedir. Çizelge 147 c'ye göre 1990 yılında 1980 yılına göre girdi kullanım %182.34, çıktı %129.75 ve katma değer %105.21 artmıştır. Bu olumlu gelişmeye karşın katma değerdeki artış, girdideki artıştan daha azdır.

Kullanılan girdi ve yaratılan katma değer sektörler dağılımı ise Çizelge 147 d'de verilmiştir.

Çizelge 147 d. İçki Sanayinde Girdi ,Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi (%)		Çıktı (%)		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	41.36	58.64	53.23	41.77	66.14	33.86
1982	30.32	69.68	48.15	51.85	57.03	42.97
1983	31.95	68.05	48.70	51.30	56.95	43.05
1984	31.94	68.06	51.40	48.60	60.85	39.15
1985	29.31	70.69	56.58	43.42	69.26	30.74
1986	26.92	65.95	53.09	46.91	60.55	37.47
1987	32.27	67.73	51.37	48.63	61.64	38.36
1988	27.44	72.56	44.80	55.20	55.51	44.49
1989	26.22	73.78	48.09	51.91	62.40	37.60
1990	22.78	77.22	40.11	59.89	51.28	48.72

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

E.Ş. YÖNETİMİ
DİE

Devlet, genelde büyük işletmelerle çalıştığı sektörde girdinin 1990 yılında %22.78'ini kullanırken katma değer %51.28'sine sahiptir. Devletin daha az işyeri ve daha az girdiyle katma değerde daha fazla pay almasının sebebinin, üretimi yalnızca devlete ait olan yüksek alkollü içeceklerin üretim miktarının az olmasına rağmen değerlerinin yüksek oluşundan kaynaklandığı söylenebilir. 1990 yılında özel sektör ise sektörün kullandığı toplam girdinin %72.22'sini kullanırken, katma değerdeki payı %48.72'dir.

4.3.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler

İçki sanayinin tüm alt sektörlerinde atıl kapasite mevcut olduğu için yapılan yatırımlar ve yatırım planlarının bu doğrultuda yapılması gereği belirtilmektedir.

Bira sanayi için özel sektörün yatırımlarını tamamlamış olduğu yalnız devlet sektörünün yeni yatırımlara ihtiyaç gösterdiği ifade edilmektedir.

Şarap sanayindeki darboğaz kalitenin iyileştirilmesi ve şişeleme, ambalaj konularında ortaya çıkmakta ve yatırımların bu durumunun iyileştirilmesi yönünde olması gerekmektedir. Yeni yatırım yapılabilmesi için en önemli faktörün hammadde sorunu olduğu sektörün kalkınabilmesi için üzüm üretimi ve bağıcılığın teşvik edilmesi belirtilmektedir.

Çizelge 148 a. İçki Sanayi Sabit Sermayeye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler		Sabit Serm. İlaveler (%)	
	Değer	İndeks	Devlet	Özel
1971	1615	100.00	15.48	84.52
1972	1483	91.83	13.48	86.52
1973	2586	160.07	6.63	93.37
1974	625	38.60	24.00	76.00
1975	806	49.90	39.24	60.76
1976	1228	76.02	4.29	95.71
1977	4177	258.59	11.21	88.79
1978	2298	142.24	10.73	89.27
1979	28062	1737.20	0.39	99.61
1980	1512	93.58	5.25	94.75

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Yüksek alkollü içki sanayinde de gerekli alanlarda kapasite artırılabileceği belirtilirken, işletmelerin teknolojik gelişmelere ayak uydurması, daha kaliteli ürün

elde edilmesi için, mevcut tesis ve cihazların yenilenmesi ve olmayanların tamamlanması yönünde yatırım yapılması öngörülmektedir.

Meşrubat sanayinde gerek yeni yatırım, gerekse mevcut yatırımların genişletilmesi ve yenilenmesi çalışmalarının yapılabileceği belirtilmektedir.

Sektörün sabit sermaye yatırımlarının gelişimleri Çizelge 148 a ve 148 b'de verilmiştir.

İçki sanayinin ihtiyaçlarına göre 1971-1980 yılları arasında değişik değerlerde yapılan yatırımların çoğu özel sektör yatırımlarıdır. Sektörün 1978 yılında yaptığı yüksek yatırımın %99.61 gibi tamamına yakın kısmı özel sektör yatırımdır.

Sektör yatırımlarının 1981-1990 yılları arasındaki gelişimi ise Çizelge 148 b'de verilmiştir.

Çizelge 148 b. İçki Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler		Sabit Serm. İlaveler (%)	
	Değer	İndeks	Devlet	Özel
1981	2364	100.00	13.87	86.13
1982	3950	124.81	7.87	92.13
1983	7325	309.87	3.00	97.00
1984	1787	75.60	1.15	98.85
1985	5991	253.43	5.17	94.83
1986	3584	151.63	13.43	86.57
1987	2403	101.64	8.88	91.12
1988	1750	74.02	4.00	96.00
1989	1978	83.67	10.00	90.00
1990	3482	147.28	3.88	96.13

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

1980-1990 Yılları arasında da sektöre belirli miktarlarda yatırım yapılmış ve yine yatırımların %80-%90'lık kısmı özel sektöre gitmiştir.

4.3.1.5. Dış Ticaret

Türkiye içki sanayi, dünyada bu alanda söz sahibi pek çok ülke ile rekabet edebilecek yapıda olmayıp ancak varolan sorunlarının çözümü ile kendine pazar bulabilecektir.

İçki sanayi ihracatının gelişimi çizelge 149 a ve çizelge 149 b'de verilmiştir.

Çizelge 149 a. İçki Sanayi İhracatı
(1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1971	250	100.00
1972	443	193.33
1973	314	125.71
1974	600	240.00
1975	347	138.78
1976	638	25.32
1977	647	258.60
1978	465	185.84
1979	440	176.80
1980	542	216.80

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1973-1982).

Çizelge 149 a'dan görüleceği gibi içki sanayi oldukça düşük değerlerde ihracat yapabilmektedir. 1971-1980 Yılları arasında ihracat %116.80 artmıştır.

Çizelge 149 b. İçki Sanayi İhracatı
(1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1981	1128	100.00
1982	749	66.38
1983	1065	94.39
1984	1529	135.54
1985	2700	239.29
1986	1132	100.34
1987	2236	198.16
1988	3320	294.27
1989	3101	274.87
1990	2212	196.03
1991	3053	270.62
1992	2781	246.47
1993	2812	289.24

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

1981-1993 Yılları arasında içki sanayi ihracatı 1981 yılından 1993 yılına %149.24 artmıştır. İhracatla ilgili olarak, ihracatda önemli payı olan maltın ihraç imkanlarının limanlardaki depolama imkansızlıklarından dolayı artırılamaması, şarapta kalitenin ve ambalajın iyileştirilememesi ve dökme ihracat, yüksek alkollü içeceklerde yine kalitenin istenen düzeye getirilememesi sektörün tüm planlı

dönem boyunca dile getirilen ve dış pazarlarda rekabeti ve pay almayı engelleyen sorunlardır.

İçki sanayi tarıma dayalı sanayi ihracatında 1981 yılında %0.47 , 1985 yılında %0.51, 1990 yılında %0.37 ve 1993 yılında %0.35 paya sahiptir (Çizelge 11, çizelge 23 çizelge 35).

Sektörün imalat sanayi ihracatındaki payı ise 1981 yılında %0.13 1985 yılında %0.28, 1990 yılında %0.15 ve 1993 yılında %21'dir (Çizelge 12, çizelge 24, çizelge 36).

İçki sanayi ürünlerinin ihracattaki payları ise çizelge 149 c'de verilmiştir.

Çizelge 149 c. İçki Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı
(1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Milyon Lt)

ÜRÜNLER	İHRACAT			
	Miktar	%	Değer	%
Bira	13.7	40.90	81.2	25.01
Şarap	2.6	2.76	50.6	15.58
Raki	2.2	6.57	62.4	19.22
Malt(*)	15.0	44.77	54.9	16.91
Diğerleri	—	—	75.6	23.28
TOPLAM	33.5	100.00	324.7	100.00

(*) Bin Ton

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994.

İçki sanayi ihracatında en büyük paya sahip iki ürün bira ve malt'tır. Bira 1993 yılı ihracat miktarının %40.90'ı ve ihracat değerinin %25.01'ine sahiptir. Malt ihracat miktarının %44.77'si ve ihracat değerinin %16.91'ine sahiptir.

Malt ihracatı için dünya çapında ülkelerle temaslar yapıldığı fakat nakliyenin büyük sorun oluşturduğu belirtilmektedir. AB ülkelerinin dünya malt piyasasında önemli paya sahip olmaları ve UzakDoğu Amerika ve Afrika ülkeleri arasında deniz nakliyatı imkanının çok fazla olması ile üçüncü ülkelere ithalata koruma uygulamaları bu ülkelere ihracatımızı engellemektedir. İhraç için limanların durumu düzeltildiğinde ve maltlık arpa çeşidi üretilmesi artırıldığında tahıl ambarı denilebilecek Türkiye'nin ihracatını geliştirmesi mümkün olabilecektir (Anonim, 1987 b).

Dünya bira üretiminde ise ABD en çok üretimi gerçekleştiren ülkedir. ABD dünya bira üretiminin %22'sine sahiptir. AB ülkeleri; Japonya, Rusya bira üretiminde ABD'yi izleyen ülkelerdir. Dünya piyasalarında bu etkili ülkeler arasında Türkiye çeşitli ülkelere bira ihracatı yapmaktadır, fakat fiyat faktörü ihracatın artmasını engellemektedir. Maliyeti etkileyen nedenlerin başında şişe fiyatları gelmekte ve dış ülkelere kıyasla şişe Türkiye'de Tekel olduğu için fiyatlar çok yüksek tutulmaktadır. Bununun yanında kaliteli kutu ambalajda Türkiye'ye ithal girdiği ve yüksek fon uygulandığı için biranın bu tür üretimi de oldukça pahalıdır. Maliyetin düşürülmesi ve nakliyatın kolaylaştırılması ile ihraç imkanlarının artırılacağı belirtilmektedir (Anonim, 1987 b; Anonim 1990 h).

Şarap ihracatında ise üretilen şarabın %10 civarında kısmının ihraç edildiği bunun da %90'ının Tekel tarafından çoğunluğu dökme olarak gerçekleştiği belirtilmektedir. Özel sektör ihracatının tümünü şişeli olarak yapmaktadır. İhracatın çoğunun Tekel tarafından gerçekleştirilmesinin nedenlerinin başında Tekel'in Tekirdağ ve İzmir Şarap Fabrikası'nın kıyıda şarap depo etme olanağının bulunması olarak belirtilmektedir. Türkiye'nin şarap ihracatında İsveç birinci sırayı almaktadır. İsveç, Almanya ve Norveç bu ülkeyi takip etmektedir. İhraç edilen şarabın da %90'ının sofralık şarap olduğu İsveç'e özellikle dömisek beyaz şarap ihraç edildiği belirtilmektedir (Anonim, 1990 h).

Şarap 1993 yılında toplam içki sanayi ihracat miktarında %2.76 ve ihracat değerinde %15.58 paya sahiptir.

İhracatı yapılan diğer bir ürün rakıdır. Rakı toplam ihracat miktarında %6.57 ve ihracat değerinde %15.58 paya sahiptir. Rakı, biradan sonra ihracat değerinde en fazla payı olan üründür.

Meşrubat sanayinin dünyanın hemen her ülkesinde bulunması ve nakliyenin pahalı olmasının meşrubat ihracatını imkansız hale getirdiği belirtilmektedir.

20. Yüzyılın sonunda çevre kirlenmesi insanları doğaya dönmeye, doğayı korumaya yöneltmiş ayrıca aklolle savaşta kaynak ve maden sularının tüketimini artırmış gelişmiş ülkelerde bu ürünlerin tüketimi önemli gelişme göstermiştir. Dünyanın kaynak suları yönünden gelişen pazarında Türkiye su yönünden önemli potansiyeline rağmen, yok denecek kadar az paya sahiptir. Ambalaj maliyeti,

limanlardaki yükleme kayıpları ile Türkiye'nin bu konuda eski bir geçmişe sahip ülkelerle rekabetinin zor olduğu belirtilmektedir. Dünyanın en büyük su üreticisinin de Fransa olduğu ifade edilmektedir.

İçki sanayi ithalatının gelişimi ise Çizelge 150 a ve 150 b'de verilmiştir.

Çizelge 150 a. İçki Sanayi İthalatı (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İthalat	
	Değer	İndeks
1971	95.15	100.00
1972	150.00	156.00
1973	157.10	163.40
1974	212.50	221.00
1975	224.50	233.50
1976	99.29	103.30
1977	148.80	154.80
1978	0.00	0.00
1979	0.00	0.00
1980	6.00	6.24

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1971-1980).

Türkiye'nin 1971-1980 döneminde içki sanayinin az miktardaki ithalatı 1978 yılında girilen ekonomik bunalım döneminde sıfıra düşmüştür. 1980-1993 yılları arasında ithalatın durumu ise çizelge 150 b de görülmektedir.

Çizelge 150 b. İçki Sanayi İthalatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İthalat	
	Değer	İndeks (*)
1981	40.94	—
1982	45.26	110.50
1983	925.30	2044.00
1984	12.40	1.34
1985	241.20	1945.00
1986	1169.00	484.80
1987	1128.00	96.50
1988	2069.00	183.40
1989	554.00	26.78
1990	1055.00	190.40
1991	1710.00	162.10
1992	1898.00	111.00
1993	856.60	45.14

(*) : Zincirleme İndeks

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

İçki sanayi ithalatı 1985 yılından sonra ithalatın serbestleşmesiyle içki sanayi ithalatı artmıştır. İçki sanayi ithalatında en büyük pay viskinindir. Viski içki sanayi ihracat değerinde %64.81 paya sahiptir. 1993 yılında ithalat Türkiye'nin ve dünyanın içine girdiği ekonomik açıdan olumsuz dönemin etkisiyle gerilemiştir.

İçki sanayinin tarıma dayalı sanayi ithalatındaki payı 1981 yılında %0.12, 1985 yılında %0.28, 1990 yılında %0.34 ve 1993 yılında %0.29 dır (Çizelge 13, çizelge 25, çizelge 0.29).

4.3.2. Sorunlar

1. Hammadde Sorunu

İçki sanayinin tüm alt sektörlerinde miktar ve kalite bakımından hammadde sorunu yaşanmakta olup bu da hem atıl kapasitelere hem de üretilen ürünün kalitesizliğine neden olmaktadır.

Maltın hammaddesi olan arpada kalite sorununun çeşitli yıllar ortaya çıktığı belirtilmektedir. Biralık tek arpa çeşidinin Tokat olduğu, üretim için başka çeşitlere de gereksinim duyulduğu belirtilmektedir. Aynı durumun aromatik şerbetçi otu çeşitlerinde de söz konusu olduğu belirtilmektedir.

Şarap sanayinde de üretim istikrarsızlığının nedeninin sanayicinin her yıl istediği miktar ve kalitede hammadde bulanamasından kaynaklandığı belirtilmiştir. Üzüm üreticisi ürününü her yıl garantili olarak satamamış üretici şaraplık çeşit üretmeye yönlendirilmemiş ve her yıl ürüne pazar aramaktansa bu üretimden vazgeçerek yerine diğer ürünleri üretmeye başlamıştır. Bu durumda şarap sanayi ise şaraplık üzüm yerine sofralık ve düşük kaliteli üzümleri işleyerek şarap yapmaya yönelmiştir. Ayrıca üzümlerde görülen floksera zararlısı da üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Kaliteli şarap verebilen üzüm çeşitlerinin bu sebeplerden dolayı azalması veya yok olmasından dolayı kaliteli şarap ihracatı yok denecek kadar azalmıştır.

Yüksek alkollü içkiler sanayinin hammadde temininde çok fazla sorun belirtilmemektedir. Dünya anason üretiminde ön sıralarda yer alan Türkiye'de anasonun tamamına yakın kısmı rakı üretiminde kullanılmaktadır.

Meşrubat sanayinin en önemli hammaddesinin şeker olduğu ve şeker sanayinin meşrubat yapımına uygun, tortu yapmayan şeker üretimi konusunda eksiklikler olduğu belirtilmektedir (Anonim, 1987 b; Anonim, 1990 h).

2. Pazarlama Sorunları

İçki sayinde şişeleme ve ambalaj ürünün kendisi kadar önem taşımaktadır. Gerek ürünün korunması ve gerekse tanıtımı için şişeleme ambalaj çok önemlidir. Sektörün cam şişelerini şişecem, plastik, PVC şişelerini de Petkim sağlamaktadır. Bu iki kuruluşunda devlet tekelinde oluşu sektörün istediği nitelikte şişeleme ve ambalaj yapmasını engellemiştir. Bu kuruluşların ürettikleri ürünlerin kalitesizliği yanında tekel nitelikleriyle ithal gerekisinmi duyulan ürünlerde de kalitesiz ürünlere yönelmeleri ve pahalıya satmaları içki sanayinin gelişimini ve ihracatını engellemektedir.

Yüksek alkollü içkiler ve şarap sanayinde ürünün özelliğine göre ambalaj modeli, şişe hacmi ve standardı belirlenememiştir. Meşrubat sanayinde kapak yapımında kullanılan teneke kalınlığı ve sertliğinin sorun olduğu belirtilmektedir. Bu arada da teneke kutu ithalinin maliyetinin yüksekliği sorun oluşturmaktadır.

Zaten ambalajlarında sorun yaşanan içki sanayi ürünlerini de limanlardaki olumsuzluklar yüzünden de kayıplar söz konusu olmakta, yükleme boşaltma ve depolama imkanlarının eksikliği belirtilmektedir. Yetersiz olan bu hizmetlerin ayrıca pahalı da olması zayıp olan ihraç imkanlarını imkansız hale getirmektedir.

Türkiye'nin içkilerinin özellikleri, Türk rakısının ve likörlerinin iyi reklamı yapılmadığı belirtilmektedir (Anonim, 1987 b; Anonim 1990 h).

3. Standartlar ve Kalite Kontrol Sorunu

Sektörde ürünler bazında standartlar çıkarılmış olup gerek bu standartlar gerekse gıda maddeleri tüzüğüne uygun üretim yapılması yanında firmaların kendi kalite kontrollerini yapmalarına özel gösterilmelidir. Üretim aşamasındaki eksikler paketleme etiketleme, teknik kural ve standartların belgelendirilmesinde dış ticarete engel yaratılan sorunlar olarak belirtilmektedir. Denetiminde dağınık ellerde olması kontrollerde boşluk yaratmaktadır (Anonim ;1990 h).

4. Eğitim Sorunu

İçki sanayinde mühendis ve teknik eleman düzeyinde eğitim veren bir kuruluşun bulunmaması bir eksikliklerdir. Bu yüzden sektördeki kuruluşlar elemanlarını yurt dışına göndererek ve hizmet içi eğitimle eğitime yoluna gitmekte bu da hem zaman kaybına neden olmakta hem de masraf oluşturmaktadır (Anonim, 1990 h).

4.4. Tütün ve Mamulleri Sanayi

Tütünün tarımsal bir ürün olarak elde edildikten sonra işlenmiş yaprak tütün oluncaya dek yapılan işlemler ile sigara, puro, pipo tütünü, tömbeki tütünü, çiğneme tütünü ve enfiye gibi tütün mamulleri imali işlemleri tütün ve mamulleri sanayi içinde ele alınmaktadır.

Tütün ve mamulleri sanayi ISIC'a göre 314 kod numarası ile sınıflandırılmaktadır.

Amerika kıtasından dünyanın hemen her yanına bir keyf bitkisi olarak yayılmış olan tütün pek çok ülkede milyonlarca tonluk üretimi, endüstrisi, üretim, işleme ve pazarlama sistemi içinde çok sayıda çalışanı ile ekonomik önemi olan bir bitkidir.

İnsan sağlığına olumsuz etkisi nedeniyle bugün birçok ülkede sigara ve tütün kullanımını sınırlayan uygulamalara sigara reklamlarının yasaklanmasına, toplu yerlerde sigara içilmesinin önlenmesine gidilmiştir. Buna karşın, dünya nüfus artışıyla birlikte tütün ve sigara bağımlıların da sayısı hızla artmaktadır. Bu nedenle sigara tüketimini kendi ülkelerinde düşürmeye çalışan ülkelerin bile, diğer ülkelerin tütün ve sigara pazarlarına hakim olma çabasında oldukları belirtilmektedir (Anonim, 1992 e).

4.4.1. Gelişimi ve Mevcut Durum

Anadolu'da tütün tarımının başlangıcı hakkında kesin bilgilerin olmadığı belirtilmekle birlikte, bazı araştırmacıların tütünün ilk defa 1600'lü yıllarda Türkiye'ye geldiğini belirttikleri ifade edilmektedir.

Başlangıcından beri yabancı devletlerin kontrolünde yürütülen tütün mamulleri sanayinde Cumhuriyet'ten önce Osmanlı dönemindeki 4 adet sigara fabrikası Cibali (1884), İzmir (1884), Samsun (1887) ve Adana (1895) ile faaliyet göstermekteydi. Cumhuriyet'in kurulması ve 1923 yılında İzmir'de yapılan iktisat kongresinde alınan kararla bu fabrikaların yönetimi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne verilmiştir. 1941 yılında 4046 sayılı kanunla tütün ve tütün mamülleri, tuz ve alkol işletmeleri genel müdürlüğü TEKEL kurulmuş ve 1926 yılında çıkartılan 1969 yılında yeniden düzenlenen 1177 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu uygulamaya konulmuştur.

Kanuna göre tüketim için tütün ve mamulleri üretmek, bunları satışa hazırlamak ve satmak, gerekli ithalatı yapmak devlet tekeline bırakılmıştır. Bundan dolayı da 1984 yılına kadar TEKEL sektör içinde tek üretici kuruluş olmuştur. 1950'li yıllarda pazarlanmaya başlanan filtreli sigara miktarındaki artış Türkiye'de de etkili olmuş ve ilk defa 1959 yılında SAMSUN adıyla filtreli sigara üretilmiştir.

Çağın hızla değişen koşullarında tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'deki sigara tüketicilerinin de içim zevklerinde değişim ve Amerikan Blend tipi harmanlardan yapılmış sigaralara doğru bir alışkanlığın yaygınlaşması gözlenmiştir. Ancak 1177 Sayılı Yasa hükümlerine göre tütün ve mamullerinin ithali mümkün olmadığı için bu tip sigaralar yurda yasal olmayan yollardan getirilip tüketiciye ulaştırılmaktaydı. Ancak 1984'de çıkan yasa ile yurt dışında imal edilen tütün mamullerinin Tekel tarafından ithal edilerek yurt içinde satılması işlemine başlanmıştır. Son olarak 20.08.1986 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile yerli veya yabancı, gerçek veya tüzel kişilerin Tekel ile ortaklık teşkili suretiyle yurt içinde tütün mamulleri üretimi serbest bırakılmıştır (Anonim, 1990 ı). Daha sonra 3 Mayıs 1991 tarihinde yürürlüğe giren Bakanlar Kurulu kararı ile yerli ve yabancı özel ve tüzel kişilerin Tekel'in katılımı olmaksızın tütün mamulleri üretmelerine izin verilmiştir (Ceylan, 1995).

Dünyada üretimi yapılan başlıca tütün tipleri ise şöyle belirtilmektedir.

Virginia;

Dünya tütün üretiminin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Renkleri turuncudan ayva sarısına kadar tonlarda %1.93 nikotin içeren, harmanlarda renk ve tad vermek amacıyla kullanılan tütündür. Sigara, pipo ve çiğneme tütünü olarak kullanılmaktadır.

Burley;

Dünya tütün üretiminin %10'unu oluşturmaktadır. Koyu kahverengi tonlarda yanma ve doldurma yeteneği yüksek, koku absorbe etme özelliği iyi %2.91 nikotin veren tütündür. Sigara, pipo, çiğneme ve enfiye sigara tütünü olarak kullanılmaktadır.

Oriental ve Semi Oriental Tütünler;

Yaprak ayası küçük ve orta olan, renkleri sarıdan kahverengiye kadar değişim gösteren tütünlerdir. Nikotin oranı %1'in de altında, şeker oranı orta veya

yüksek aromatik tütünlerdir. Dünya tütün üretiminin %12.15'ini oluştururlar. Türk tütünleri bu gruba girmektedir.

4.4.1.1. İşyeri ve İstihdam

Tütün ve mamulleri sanayinde öncelikle yaprak tütün alınıp işlenmesi ve daha sonra bu hammaddenin tütün mamullerine dönüştürülmesini yapan işletmeler mevcuttur. Yaprak tütünün ekicilerden alınıp işlenmesinde ve ihracında 21 adet özel sektör işlenmesi olduğu belirtilmektedir. Özel sektörün bu yaprak tütün işleme işletmeleri DİE verilerinde yıllara göre değişiklik göstermiştir. Tütün mamulleri sektöründe ise sektörün kuruluşunda 1988 yılına kadar devlet tekeli hüküm sürmüştür. 1988 yılında Tekel'in %25 hisse ile katıldığı Bitlis Entegre Sigara ve Tütün Sanayi " Best " adı altında ürettiği ürünü ile bu sektördeki ilk özel sektör kuruluşudur. Tekel ise sigara ve diğer tütün mamulleri üretimini 8 fabrika ile yürütmektedir. Ayrıca Tekelin ürettiği ürünleri pazarlama ve dağıtımını müessesesi aracılığı ile pazarladığı işletmeleri de mevcuttur.

Çizelge 151. Tekel' in Tütün Mamulleri Üreten Fabrikalarının Makina Sayısı ve Kapasite Durumu

Fabrika Adı	Adet-Kg/sa			
	Filtreli Sig. Adedi	İmal Mak Kapasitesi	Filtresiz Sig. Adedi	İmal Mak. Kapasitesi
Istanbul Sig. İşl.	74	5881	.....	.....
Cibali Sig. İşl.	5	402	13	693
İzmir Sig İşl.	8	538	29	1879
Adana Sig. İşl.	33	3051	.....	.....
Malatya Sig. İşl.	30	2701	17	1101
Samsun Sig. İşl.	5	402	26	1684
Tokat Sig. İşl.	32	4631	4	622
Bitlis Sig. İşl.	2	160	13	794
TOPLAM	189	17766	102	6773

Kaynak: ANONİM, DPT, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı ÖİKR Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayi , Yayın No: DPT 2216 2216-ÖİK:360, Ankara, 1990, S:5

Tekel sigara fabrikalarının sahip oldukları makina sayıları ve kapasiteleri Çizelge 151'de verilmiştir. Çizelgeye göre en büyük kapasiteye sahip sigara fabrikası İstanbul Sigara Fabrikası'dır. İstanbul Sigara Fabrikası'nı Tokat ve Adana Sigara Fabrikaları izlemektedir. Sektörün ürettiği ürünlere göre kapasite durumu ise çizelge 152'de verilmiştir.

Çizelge 152. Sigara Fabrikalarının Ana Ürünler İtibariyle Kapasite Durumu (1987)
(Kg/Yıl)

Ana Ürün	Filili Kapasite	Kapasite Kullanım Oranı
Filtreli Sigara	58 537 180	89.90
Filtresiz Sigara	18 135 334	33.10
Tatlı Sert Tütün	2 000 000	34.70
Tömbeki	180 000	59.20
Pipo Tütünleri	120 000	24.00
Purolar	6 000	62.80

Kaynak: ANONİM, DPT, VI . Beş Yıllık Kalkınma Planı ÖLKR, Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayi YayınNo: DPT:2216: ÖK:360 Ankara, 1990, S:6

Sektörün en çok üretim kapasitesine sahip ürünü filtreli sigaradır. Kapasite kullanım oranının en yüksek olduğu ürün de yine filtreli sigaradır. Tütün mamulleri sanayinin filtreli sigara dışındaki ürünlerinde kapasite kullanımı oldukça düşüktür.

Bitlis Entegre Sigara Sanayi'nin yıllık kapasitesi 600 ton olup kapasite kullanımı oranı %49.40 olarak belirtilmiştir (Anonim, 1990 ı).

Tütün ve mamulleri sanayinin 1970 yılından, 1990 yılına kadar olan işyerleri sayıları ve istihdamı Çizelge 153 a ve 153 c'de verilmiştir.

Çizelge153 a . Tütün ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1971-1980)
(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1971	60	100.00	32263	100.00
1972	57	95.00	38686	119.90
1973	56	93.33	39505	122.45
1974	52	86.67	37408	115.95
1975	51	85.00	37337	115.73
1976	47	78.33	39060	121.07
1977	48	80.00	47856	148.33
1978	45	75.00	46525	144.21
1979	45	75.00	54059	165.56
1980	47	78.33	52799	163.65

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi, İstatistikleri (1971-1980)

Çizelge 153 a tütün ve mamulleri sanayinin yaprak tütün işletmeleri ile sigara ve diğer tütün mamullerini üreten fabrikaları alınarak oluşturulduğu tahmin edilmektedir. 60 İşyeri 1971 yılından 1980 yılına kadar %21.67 azalarak 1980 yılında 47 olmuştur. Sigara fabrikaları sayısı bu dönemde pek fazla değişmezken

yaprak tütün işletmelerinde kapananlar olmuştur. Sektör bu dönemdeki istihdamı ise %63.65 artmış, 1971 yılında 32263 olan istihdam 1980 yılında 52799'dur.

Çizelge 153 b. Tütün ve Mamulleri Sanayinin İşyeri Sayısı İstihdamının Sektörel Dağılımı (1971-1980)

YILLAR	İşyeri Sayısı (%)		İstihdam(%)	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1971	48.33	51.67	80.49	19.51
1972	47.37	52.63	82.73	17.27
1973	50.00	50.00	80.60	19.40
1974	55.77	44.23	85.76	14.24
1975	50.98	49.02	85.51	12.49
1976	53.19	46.81	94.39	5.61
1977	56.25	43.75	95.38	4.62
1978	57.78	42.22	94.84	5.16
1979	57.78	42.22	95.45	4.55
1980	59.57	40.43	94.97	5.03

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE , Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1971-1980)

Tütün ve mamulleri sanayinin 1971-1980 yılları arasında işyerlerinin devlet ve özel sektör arasındaki dağılımı hemen hemen yarı yarıya iken devletin istihdamdaki payı giderek artmıştır. 1980 Yılında devlet sektörünün işyerleri toplamındaki %59.57 iken toplam istihdamın %94.97' sine sahiptir. Özel sektörde bu dönemde 1980 yılında tütün mamulleri üretme hakkına sahip olmadığından, yaprak tütün işletmeleri olarak faaliyet göstermekte olup, bu işletmelerle sektör toplam işyerlerinin %40.43'üne sahiptir. İstihdamın ise, %5.03'ü özel sektör istihdamıdır (Çizelge 153 b).

Tütün ve mamulleri sanayi işyerlerini sigara fabrikaları ve yaprak tütün işletmeleri oluşmuştur. Yaprak tütün işletmelerinde yıllara göre kapanan, açılan işletmelerle işyeri sayıları farklılık göstermektedir. 1990 yılında 50 işletme ile faaliyet gösteren sektörün işyeri sayıları ilk yıla oranla %128.21 artmıştır. Bu işyerlerinden 8'i sigara fabrikası kalanı yaprak tütün işletmeleridir. İstihdamında ise ilk yıla oranla azalma vardır. İstihdamdaki bu azalmanın KİT yüklerinin azaltılmasına yönelik özelleştirme çalışmalarından kaynaklandığı söylenebilir. 1981 yılında 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre sektörde 46955 kişi çalışırken, 1990 yılında istihdam edilen kişi sayısı %8.32 azalma ile 32142 kişidir.

Çizelge153 c . Tütün ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990)
(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1981	39	100.00	46955	100.00
1982	45	115.38	44383	94.94
1983	55	141.03	47462	106.94
1984	51	130.77	47735	100.58
1985	50	128.21	43275	90.66
1986	54	138.46	41005	94.75
1987	48	123.08	35043	85.46
1988	48	123.08	33543	95.72
1989	47	120.51	35060	104.52
1990	50	128.21	32142	91.68

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE ,Yıllık İmalat Sanay, İstatistikleri (1981-1990)

DPT'nin 1995 yılı programında açılacağı belirtilen Tekel'in İzmir/Çiğli, Manisa/Akhisar ve Samsun/Balıca fabrikalarının Tekel ile yapılan görüşmelerde 1996 yılında da henüz açılmamış olduğu belirtilmektedir.

İşyerleri ve istihdamın devlet sektörü ve özel sektör arasındaki dağılımı ise çizelge 153 d'de verilmiştir.

Çizelge 153 d. Tütün ve Mamulleri Sanayinin İşyeri Sayısı ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990)

YILLAR	İşyeri Sayısı (%)		İstihdam(%)	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	66.67	33.33	95.53	4.47
1982	60.00	40.00	92.67	7.33
1983	49.09	50.91	90.38	9.62
1984	52.94	47.06	90.83	9.17
1985	54.00	46.00	89.76	10.24
1986	50.00	50.00	86.44	13.56
1987	50.06	47.92	91.21	8.74
1988	52.08	47.92	86.78	13.22
1989	53.19	46.81	83.47	16.53
1990	50.00	50.00	84.14	15.86

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1981-1990)

1981 yılında sektördeki 39 işletmeden 26 sı devlet işletmesi 13'ü özel sektör işletmesidir. Buna göre devlet sektörü işletmelerin 66.67'sine özel sektör %33.33'üne sahiptir. 1990 yılında 50 işletmenin 25'i devlet sektörüne 25'si özel sektöre aittir.

İşyerlerinin sektörel dağılımı yarı yarıya iken istihdamın 1981 yılında %95.53'ü, 1990 yılında %84.14'ü devlet sektörünüdür. Devlet sektörünün istihdamdan bu kadar büyük pay almasının sebebi sigara fabrikalarıdır. Özel sektör istihdamdan ancak birkaç yaprak tütün işletmesi ile pay almıştır. Özel sektör istihdamı zaman içinde artış göstererek 1990 yılında sektör toplam istihdamının %15.86'sını oluşturmaktadır.

Tütün ve mamulleri sanayi işyerleri tanıma dayalı sanayi işyerleri içinde 1981 yılında %1.65, 1985 yılında %2.19, 1990 yılında %1.81 paya sahiptir. Sektörün imalat sanayi işyerlerindeki payı ise 1981 yılında %0.75, 1985 yılında %1.03 ve 1990 yılında %0.90'dır (Çizelge 15, Çizelge 16, Çizelge 27, çizelge 28, Çizelge 39, Çizelge 40).

Tütün ve mamulleri sanayi istihdamı toplam tanıma dayalı sanayi istihdamının 1981 yılında %12.59'unu, 1985 yılında %10.36'sını ve 1990 yılında %6.5'ünü oluşturmaktadır. Sektör imalat sanayi toplam istihdamı ise 1981 yılında %6.27, 1985 yılında %5.13 ve 1990 yılında %3.20 paya sahiptir (Çizelge 17, Çizelge 18, Çizelge 29, Çizelge 30, Çizelge 41, Çizelge 40).

4.4.1.2. Üretim ve İç Talep

Dünya ülkeleri içinde tütünde söz sahibi ülkelerin başında Çin, ABD, Brezilya, eski SSCB gelmekte Türkiye tütün üretiminde bu ülkelerden sonra 5. sırayı almaktadır. Ekim alanları açısından 4. sırayı alan Türkiye'de birim alandan alınan verim düşüktür (Anonim, 1990 ı).

Dünya sigara üretiminde söz sahibi ülkeler ise başta Çin olmak üzere ABD , Japonya, Eski SSCB, Almanya, İngiltere, Brezilya'da kişi başına tüketim en yüksek olduğu ülke kişi başına yılda 2959 sigara ile Yunanistan'dır. Yunanistan, Polonya, Japonya ve İsviçre izlemektedir. ABD 1980'lerin başında sigara tüketiminde 1. ülke iken sigara tüketimini azaltmıştır. Türkiye'de ise kişi başına tüketiminin yılda 1987 yılında 1401 adet/yıl olduğu belirtilmektedir (Anonim, 1990 i).

Tütün ve mamulleri sanayi yurt içi talebe ve ihracata yönelik üretim yapmaktadır. 1985 yılından itibaren kaliteli tütün yetiştirilmesi amacıyla başlatılan "kaliteli tütün yetiştirme projeleri" çalışmaları ve kaliteli tütüne yüksek fiyat verilmesiyle üretici yönlendirilmiştir. Üreticilerin kaliteye önem vermeleriyle birim alandan daha öz verim alınsa da daha kaliteli tütün yetiştirilmeye başlanmış, kaliteli tütün yetiştirilmesine imkan veren kır arazi oranı %49'dan 1987 yılında %53'e yükselmiştir (Anonim, 1990 ı).

Dünyanın belirli yerlerinde yetişen tütünden, genellikle değişik tütünlerin belirli oranlarda karıştırılmaları ile mamul elde edilmekte olup bu karıştırma işlemi harman olarak tabir edilmektedir. Dünyada tüketilen sigaralarında büyük kısmının başlıca 3 tip harmandan elde edildiği belirtilmektedir.

- Amerikan tipi harmanlar
- İngiliz tipi harmanlar
- Şark tipi harmanlar

Türk tütünleri bu sigaralık tütün harmanlarında kaliteyi ve aromayı iyileştirmek üzere katkı maddesi olarak kullanılmaya elverişliliği ile tanınmıştır. İçimi düşük iyi yanmayan, sert acı tütünlerini sigaralık harmanına iyileştirici katkı olarak, düşük oranlarda Türk tütünü kullanımı yaygındır (Anonim, 1992 e).

Çizelge 154 a. Tütün ve Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1971	76846	100.00	72827	100.00
1972	75033	97.64	73733	101.24
1973	77143	100.39	77257	106.08
1974	87025	113.25	90225	123.89
1975	93234	121.33	93235	128.02
1976	89255	116.15	88262	121.19
1977	84851	110.42	91763	126.00
1978	75983	98.88	92510	127.03
1979	85960	111.86	134275	184.38
1980	86870	113.04	109660	150.58

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar(1973 -1982).

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak filtreli sigaraya, özellikle Amerikan blend tipi sigaraya olan talep sektörü bu yönde üretime yönelmiş TEKEL fabrikalarında alternatif sigara üretimi gerçekleştirilmesi amacıyla çalışmalara

başlanmıştır. 1988 yılından itibaren Tokat Sigara Fabrikası'nda Virginia, Burley ve Türk tütünleri ile Amerikan blended sigara üretimine başlanmıştır.

Tütün ve mamulleri sanayi üretimi ve iç talebinin 1971- 1990 yılları arasındaki gelişimi çizelge 154 a ve çizelge 154 b'de verilmiştir.

1970-1981 döneminde tütün ve mamulleri sanayi talebi 1979, yılında 1971 yılına göre %84.38 artmıştır. 1980 yılında biraz gerileme göstermiştir. Sektör üretimi bu dönemde bir kaç yıl hariç iç talebi karşılayamamıştır özellikle 1976 yılından sonra üretim ile iç talep arasında açık büyümüştür.

Bu açığın filtreli sigara üretimindeki yetersizliklerden kaynakladığı yıllık programlarda belirtilmektedir. Yaprak tütünde stok birikmeleri oluşurken, yatırımlardaki gecikmelerle teknik yetersizliklerin giderilmemesi filtreli sigarada arz ile talep arasındaki açığı büyümüştür.

1981-1993 döneminde üretim ve iç talebin gelişimi Çizelge 154 b'de verilmiştir.

Çizelge 154 b. Tütün ve Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	161239	100.00	138855	100.00
1982	132517	106.50	139012	108.75
1983	121430	97.59	124462	97.36
1984	133149	107.01	141694	110.84
1985	137671	110.64	160559	125.60
1986	131646	105.80	185253	144.92
1987	132261	106.30	222056	173.71
1988	134055	107.74	212931	166.57
1989	140632	113.02	228877	179.05
1990	137589	110.58	237265	185.61
1991	167296	134.45	238735	186.76
1992	179359	144.15	238745	186.77
1993	320869	257.88	273634	214.06

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1983-1995).

1971-1980 dönemindeki sürekli arz talep açığı 1981 yılında oldukça olumlu bir gelişmeyle kapanmış ve ihracat artırılmıştır. DPT 1982 Yılı Programı'nda "önceki yıllarda olduğu gibi 1980 yılında filtreli sigara talebini karşılamak amacıyla yurt dışında 10.4 bin tonluk imalat yapılmıştır. 1980'in son aylardan itibaren mevcut kapasite ve işgücü çerçevesinde üretimde sağlanan büyük artışlar uzun yıllardan

beri çekilen sigara darlığını, karaborsayı ve fason imalat ihtiyacını ortadan kaldırmıştır. " denilmektedir (Anonim, 1980). Ancak 1982 ve sonrasında yine iç talep üretimde fazla gerçekleşmiş, arz talep açığı devam etmiştir. 1992 yılına kadar devam eden bu süre içinde daha önce belirtildiği gibi 1984 yılında yabancı sigara ithalatına başlanmıştır. Yabancı sigara ithalatının başlamasına paralel olarak yurt içi talep giderek artış göstermiş, iç tüketimdeki eğilimin yabancı sigara yönünde değişimi yurt içinde üretilen filtreli sigara kalitesinin yetersizliği ile hızlanmıştır (Anonim,1990i) 1993 yılındaki üretimde görülen önemli artışla ise arz yetersizliğinin giderilmesi ve kaliteyi artırmaya yönelik Tekel'in modernizasyon ve kapasite artışlarının etkisi olmakla birlikte bu yılda önemli üretim artışının asıl sebebi 2 adet özel sektör sigara fabrikasının üretime geçmesidir. Böylece blended sigara arz yetersizliği büyük ölçüde giredilirken ithalat da azalmıştır (Anonim, 1994).

Tütün ve mamulleri sanayi üretimi toplam tanıma dayalı sanayi üretim değerinde 1981 yılında %6.66, 1985 yılında %5.37, 1990 yılında %4.10 ve 1993 yılında %6.82 payı vardır (Çizelge 8, Çizelge 20, Çizelge 32)

Sektör imalat sanayi üretim değerinin ise 1981 yılında %3.69'unu 1985 yılında %2.22'sini 1990 yılında %1.64'ünü ve 1993 yılında %3.20'sini oluşturmaktadır (Çizelge 9; çizelge 21; çizelge 33)

Tütün ve mamulleri sanayi üretim ve iç talbinde sektör ürünlerinin payı ise Çizelge 154 c'de verilmiştir.

Çizelge 154 c. Tütün ve Mamulleri Sanayi Ürünlerinin Sektör Üretim ve Talebindeki Payları (1993)

ÜRÜNLER	1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)				1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)			
	ÜRETİM				İÇ TALEP			
	Miktar	%	Değer	%	Miktar	%	Değer	%
Sigara	78.10	21.21	24439	65.97	84.90	61.57	29273	92.66
-filtreli	73.60	19.99	23851	64.38	80.00	58.01	28645	90.67
-filtresiz	4.50	1.22	588	1.59	4.90	3.55	628	1.99
Muhtelif Tütün	.....	.....	29	0.08	....	.....	29	0.09
İşlenmiş Yap. Tüt.	290.10	78.79	12579	33.95	53.00	38.43	2292	7.25
TOPLAM	368.20	100.00	37047	100.00	137.90	100.00	31594	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S. 58.

Tütün ve mamulleri sanayi üretiminin miktar olarak %78.79'lık önemli bir kısmını işlenmiş yaprak tütün oluştururken, bu ürünün sektör üretim değerindeki payı %33.95'tir. Sigara sektör üretim miktarında %21.21 lik pay alırken üretim değerinde %65.97 ile en çok paya sahip üründür. İç talepte ise gerek miktar, gerekse değerde en büyük pay sigaranındır. Sigara yurt içi talep miktarın %61.57'sini talep değerinin %92.66'sını sigara oluşturmaktadır. Sigara talebinde %98 filtreli sigara talebidir. İç talep miktarının %38.43'ünü talep değerinin %7.25'ini işlenmiş yaprak tütün oluşturmaktadır.

4.4.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer

Tütün ve mamulleri sanayinin girdi kullanımı, elde edilen çıktı ve yaratılan katma değer gelişimi çizelge 155a ve 155c'de verilmiştir.

Çizelge 155 a. Tütün ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1971-1980)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	İndeks
1971	52867	100.00	15673	100.00	104846	100.00
1972	51850	98.15	140033	88.81	88183	84.11
1973	60843	115.17	142771	90.55	81929	78.14
1974	75788	143.46	161563	102.47	85788	81.82
1975	75551	143.02	178163	113.00	102612	97.87
1976	91728	173.64	179044	113.55	87316	83.28
1977	106376	201.37	191468	121.43	85092	81.16
1978	77763	147.20	128888	81.74	51130	48.77
1979	85314	161.50	139099	88.22	53787	51.30
1980	46196	87.45	94971	60.23	48777	46.52

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971-1980).

Tütün ve mamulleri sanayi yüksek oranda katma değer yaratan bir sektör olmasına karşın girdi kullanımındaki hem kalite hem de kantite dalgalanmaları çıktı ve katma değeri etkilemektedir. Çok girdi kullanmakla katma değer artılamamaktadır. Sektör üretim değerinde önemli payı olan sigaralık tütün kalitesinin düşüklüğü katma değeri olumsuz etkilemektedir. Daha az girdi kullanıldığı yıllarda yüksek katma değer elde edilmesi kaliteli girdi ile orantılıdır. Girdi

, çıktı ve katma değerin devlet ve özel sektör arasındaki dağılımı ise çizelge 155 b'de verilmiştir.

Çizelge 155 .b. Tütün ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi (%)		Çıktı (%)		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1971	77.79	22.21	90.71	9.29	97.21	2.79
1972	75.80	24.20	88.71	11.29	96.30	3.70
1973	72.72	27.28	84.33	15.67	92.96	7.04
1974	82.71	17.29	89.38	10.62	95.28	4.72
1975	74.89	25.11	86.78	13.22	95.54	4.47
1976	89.16	10.84	92.38	7.62	95.76	4.24
1977	94.67	5.33	95.63	4.37	96.83	3.17
1978	90.47	9.53	91.16	8.84	92.20	7.80
1978	91.55	8.45	92.20	7.80	93.22	6.78
1980	86.64	13.36	89.49	10.51	92.19	7.81

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971-1980).

Çizelge 155 b'ye göre tütün ve mamulleri sanayinde devlet katma değerinin büyük kısmını oluşturmaktadır. 1971 yılında devletin kullanılan girdideki payı %77.79, çıktıdaki payı %90.71 ve katma değerdeki payı %97.21'dir. Özel sektörün kullanılan girdideki payı %22.21 iken bu yılda sektör katma değerinde olduğu pay %2.79'dur. Bu durum iki sonuç ortaya çıkarmaktadır. Birincisi devlet işletmelerini daha verimli çalıştırdığı ikincisi ise devletin yaprak tütün işlemlerinden çok sigara üretiminden katma

Çizelge 155 c. Tütün ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi		Çıktı		Katma Değer	
	İndeks	İndeks	İndeks	İndeks	Değer	İndeks
1981	62116	100.00	122419	100.00	60302	100.00
1982	53576	86.25	192751	157.45	139175	230.80
1983	76401	123.00	189062	154.44	112660	186.83
1984	68185	109.77	182510	149.09	114326	189.59
1985	61367	98.79	189741	154.99	128374	212.88
1986	57094	91.91	195492	159.69	138399	229.51
1987	55184	88.84	181148	147.97	125964	208.89
1988	65510	105.46	197718	161.51	132208	219.24
1989	89662	144.35	191939	156.34	101731	168.70
1990	90050	144.97	201251	164.30	111200	184.41

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

değer sağladığı için daha yüksek katma değer yaratabildiğidir. 1980 yılında devletin girdi kullanımındaki payı %86.64, katma değerdeki payı %92.19'dur. Özel sektörün bu yılda girdi kullanımında payı %13.36 katma değerdeki payı %7.81'dir.

1981-1990 yılları arasında tütün mamulleri sanayi girdi kullanımı ve katma değer durumunu çizelge 155 c'de verilmiştir Bu dönemde girdi kullanımı 1990 yılında ilk yıla oranla %44.97, çıktı %64.39 ve katma değer %84.41 artmıştır. 1985-1989 yılları arasında daha az girdi kullanılarak daha yüksek oranda katma değer yaratılmıştır. Bunun da sebebi 1985 yılında başlatılan kaliteli tütüne destek politikalarıdır. Daha önce de belirtildiği gibi üretici daha az verim elde etmesine rağmen kaliteli tütüne yönelmiştir, böylece tütün mamulleri sanayide iyi kaliteli sigaralık tütünle bu yıllarda katma değerini artırmıştır.

1981-1990 yılları arasında girdi kullanımı ve sağlanan katma değer devletin sektörü ve özel sektör arasında dağılımı çizelge 155 d' de verilmiştir.

Çizelge 155 .d. Tütün ve Mamulleri Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma DeğerinSektörel Dağılımı (1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi (%)		Çıktı (%)		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	90.26	9.74	89.98	10.02	89.70	10.30
1982	78.99	21.01	89.39	11.61	92.01	7.99
1983	79.00	21.00	84.50	15.50	88.23	11.77
1984	81.90	18.11	86.66	13.34	89.51	10.49
1985	70.60	29.40	84.78	15.22	91.56	8.44
1986	60.73	39.27	83.15	16.85	92.40	7.60
1987	81.04	18.96	90.02	9.89	93.96	6.04
1988	64.31	35.69	82.61	17.39	91.67	8.33
1989	59.46	40.54	75.91	24.09	90.40	9.60
1990	72.77	27.23	82.19	17.81	89.83	10.17

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990)

1981-1990 döneminde tütün mamulleri sanayi toplam girdisinde ve katma değerinde özel sektörün payı biraz artmış olmakla beraber, sektörde devletin payı büyüktür. Devletin girdi kullanımındaki payı ve katma değerdeki payı biraz azalmış olmakla beraber yine de katma değer yaklaşık %90, özel sektör ise yaklaşık %10'luk kısmını oluşturmaktadır.

4.4.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler

Tütün ve mamulleri sanayine 1971-1980 yılları arasında yapılan sabit sermaye yatırımları ve sektörel dağılımı çizelge 156 a'da verilmiştir.

Çizelge 156 a. Tütün ve Mamulleri Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler		Sabit Serm. İlaveler (%)	
	Değer	İndeks	Devlet	Özel
1971	135	100.0	28.57	71.43
1972	367	272.37	77.27	22.73
1973	414	307.74	51.72	48.38
1974	425	315.70	41.18	58.82
1975	724	538.17	88.73	11.37
1976	123	91.83	92.86	7.14
1977	418	310.83	108.50	-8.50
1978	120	89.83	96.15	3.85
1979	82	61.03	75.86	24.14
1980	279	207.30	70.10	29.90

Not: Devletin tamamı ve sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971-1980).

Çizelge 156 a' dan da izlenebildiği gibi 1971-1980 döneminde tütün ve mamulleri sanayine çok büyük oranlarda yatırım yapılmıştır. Bu yatırımlarında yenileme, ek kapasite ile genişletme yatırımları olduğu söylenebilir. Özel sektör bu dönemde yapılan yatırımlardan genelde az pay almış yatırımların çoğu devlet sektörüne yapılmıştır.

Çizelge 156 b. Tütün ve Mamulleri Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler		Sabit Serm. İlaveler (%)	
	Değer	İndeks *	Devlet	Özel
1981	183	....	68.31	31.69
1982	1454	794.72	91.55	8.45
1983	397	27.31	31.16	68.85
1984	606	152.65	44.11	55.89
1985	475	78.28	16.01	83.99
1986	447	94.26	9.81	90.19
1987	1316	294.23	68.47	31.53
1988	2856	216.99	82.54	17.46
1989	701	24.57	63.58	36.42
1990	1893	269.81	23.27	76.73

* Zincirleme İndeks

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

1981-1990 döneminde, tütün ve mamulleri sanayi sabit sermaye yatırımlarını veren çizelge 156 b'ye göre, sektöre bazı yıllarda önemli yatırımlar yapılmıştır. 1982 yılındaki yatırımların %91.55'i devlet sektörüne girmiştir. 1982 yılında devlet sektörüne yapılan bu yatırımında DPT yıllık programlarından takip edildiği kadarıyla 1972 yılında inşaatına başlanan ve tamamlanmasına çalışılan Tokat Sigara Fabrikası'na yapıldığı anlaşılmaktadır.

1987-1988 Yıllarında yine çoğunluğu devlet sektörüne olmak üzere önemli yatırımlar yapılmıştır. Bunlarında İzmir, Samsun ve Manisa fabrikalarına yapıldığı söylenebilir. 1990 yılında da sektöre büyük ölçüde yatırım yapılmış ve bu yatırımın %76.73'ü özel sektör yatırımı olmuştur. Özel sektörün bu yatırım çalışmalarıyla da 1993 yılında açılan iki özel sektör fabrikası üretimi büyük ölçüde rahatlatmıştır.

4.4.1.5. Dış Ticareti

Çizelge 157.a. Tütün ve Mamulleri Sanayi İhracatı (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1971	20481	100.00
1972	23367	114.09
1973	25386	123.95
1974	35475	173.21
1975	26541	129.59
1976	26936	131.52
1977	20623	100.70
1978	18887	92.22
1979	18242	89.07
1980	26981	131.74

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar, (1973-1982).

Türkiye'nin tütün üretiminin %40.50'si gibi önemli kısmını oriental tütün oluşturmaktadır. Yabancı menşeli tütünlerden Burley üretimi oldukça az olup virginia bu grupta en çok üretilen çeşittir. Dünya oriental tütün üretiminde birinci sırayı alan Türkiye sigara harmanında dünyanın ihtiyaç duyduğu bu tütünün önemli ihracatçısıdır. Türkiye'den sonra bu tütünün en büyük üreticisi Yunanistan'dır. Türkiye'nin üretimindeki dalgalanmalar sonucu bazı yıllarda Yunanistan oriental tütün ihracatında ilk sırayı almaktadır. Oriental tütünün diğer önemli üretici ve ihracatçıları Bulgaristan ve Yugoslavya'dır (Anonim, 1990 ı).

Türkiye tütün ve mamulleri sanayi ihracatının gelişimi çizelge 157 a ve Çizelge 157 b'de verilmiştir.

1971-1980 Yılları arasında sektör ihracatını veren çizelge 158 a'ya göre tütün ve mamulleri sanayi ihracatı 1977 yılına kadar artarken 1977-1979 yılları arasında üretimin düşmesi, talepteki artışla ihracatta düşme olmuştur. İhracatı 1981-1990 yılları arasındaki gelişimi çizelge 157 b'de verilmiştir.

Çizelge 157.b. Tütün ve Mamulleri Sanayi İhracatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1981	53112	100.00
1982	45265	85.23
1983	32282	60.78
1984	31761	59.80
1985	46812	88.14
1986	37343	70.31
1987	48448	91.22
1988	35398	66.65
1989	53266	100.29
1990	47703	89.82
1991	63613	119.77
1992	37740	71.06
1993	41947	78.98

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

1981 yılında gerçekleştirilen ihracata sonraki yılların hiçbirinde ulaşamamıştır. Bu yıldan sonraki yıllarda görülen azalmanın kalite düşüklüğünden kaynaklandığı belirtilmektedir. 1985 yılındaki kaliteyi iyileştirmeye yönelik çalışmalarla ihracatta da artış olmuştur.

İhracatın genelde %92'sini Ege Bölgesi tütünlerinin %6'sını Karadeniz Bölgesi tütünlerinin %2'sini de Marmara Bölgesi tütünlerinin oluşturduğu belirtilmektedir. İhraç edilen Türk tütünleri nikotin miktarının düşüklüğü, kendine has aroması ile Amerika ve AB ülkelerinin sigara harmanlarında aranmaktadır. İhracatın her yıl ortalama %60.65'i ABD'deki sigara sanayine yapılmaktadır. Amerika sigara sanayinin harmanlarında özellikle Ege menşeli tütünlerin tercih edildiği bunda da ürünlerin kalitesi yanında fiyatlarının da uygunluğundan kaynaklanmaktadır.

Dünyanın başlıca sigara ihracatçısı ülkeleri Bulgaristan, ABD, Almanya, İngiltere ve Hollanda'dır (Anonim, 1990 ı).

Tütün ve mamulleri sanayi ihracatının toplam tanıma dayalı sanayi ihratındaki payı 1981 yılında %20.39, 1985 yılında %8.89, 1990 yılında %6.37 ve 1993 yılında %5.15'dir (Çizelge 11, Çizelge 23, Çizelge 35).

Sektörün imalat sanayi ihracatındaki payı ise 1981 yılında %13.13, 1985 yılında %4.82, 1990 yılında %6.37 ve 1993 yılında %5.15.'dir (Çizelge 12, Çizelge 24, Çizelge 35).

Tütün ve mamulleri sanayi ihracatının sektör ürünlerine göre dağılımı ise çizelge 157 c'de verilmiştir.

Çizelge 157 c. Tütün ve Mamulleri Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İHRACAT			
	Miktar	%	Değer	%
İşlenmemiş Yap.Tütün	91.40	100.00	4345	89.68
Diğerleri	.....	.....	500	10.32
TOPLAM	91.40	100.00	4845	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT ,1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S. 58.

Çizelge 157 c'de de görüldüğü gibi sektör ihracatın miktar olarak hemen hemen tamamı değer olarak ise %89.68'ini işlenmiş yaprak tütün oluşturmaktadır. Diğer tütün mamullerinin ihracatı değerinde %10.32 payı vardır.

Tütün ve mamulleri sanayinin 1984 yılına kadar ithalatı olmayıp 1980 sonrası liberal ekonomi uygulamalarının bir uzantısı olarak tütün sanayi ürünlerinin ithalatına bağlanmıştır. Bu yıldan itibaren ithalatın gelişimi Çizelge 158 a'da verilmiştir.

Çizelge 158 a'da görüldüğü gibi sektörde 1984 yılında başlayan ithalat 1992 yılına kadar her yıl biraz daha artarak devam etmiştir. 1992 yılında ithalatın ilk yıla oranla %545.78 arttığı görülmektedir. 1993 yılında özel sektörün yurt içi taleplerine uygun sigara üretimine başlamasıyla filtreli sigara üretimi artmış, ithalata devam edilmekle birlikte ithalat ilk yıla oranla %22.84 oranında azalmıştır.

Tütün ve mamulleri sanayi ithalatı toplam tarıma dayalı sanayi ithalatında 1985 yılında %9.64, 1990 yılında %12.88 ve 1993 yılında %10.41 paya sahiptir (Çizelge 25, çizelge 37). Sektörün toplam imalat sanayi istihdamındaki payı ise 1985 yılında %0.79, 1990 yılında %12.88 ve 1993 yılında %10.41 (Çizelge 26, Çizelge 37).

Çizelge 158.a. Tütün ve Mamulleri Sanayi İthalatı (1984-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1984	6250	100.00
1985	8351	133.62
1986	17689	283.02
1987	25710	411.36
1988	24023	384.37
1989	28718	459.49
1990	40359	645.74
1991	42944	687.10
1992	40361	645.78
1993	31141	498.26

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1986-1995).

Tütün ve mamulleri ithalatının ürünlere göre durumu ise çizelge 158 b'de verilmiştir.

Çizelge 158 b. Tütün ve Mamulleri Sanayi İthalatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İTHALAT			
	Miktar	%	Değer	%
Sigara	10.40	45.42	2361	65.68
Tütün	12.50	54.58	1029	28.62
Diğerleri	.....	....	205	5.70
TOPLAM	22.90	100.00	3595	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S. 59.

Tütün ve mamulleri sanayi ithalatında sigara ithalat miktarının %45.42'sini ithalat değerinin de %65.68'sini oluşturmaktadır. Tütün ise ithalat miktarının %54.58'ini oluştururken ithalat değerinde %28.62 paya sahiptir.

4.4.2. Sorunlar

1.Hammadde Sorunu

Kalite sigara, puro vb. üretebilmek için öncelikle kaliteli ve standart özellikle tütüne ihtiyaç vardır. Amerikan blend tipi sigaraların harmanında kullanılacak Virginia ve Burley tütünlerinin yetiştirilmesi ve mümkün olduğunca az ithalat yapılması gerekmektedir.

Türkiye'nin ekolojisinin Burley tütünlerinin yetişmesine daha uygun olduğu belirtilmektedir. Virginia ve Burley tütünlerinin eksikliği yanında kimyasal ve fiziksel özelliği nedeniyle harmanda olması gereken Karadeniz Bölgesi ve Marmara Bölgesi tütünlerinin üretiminin azaldığı ve harmanlarda yeterince kullanıldığı belirtilmektedir. Bununla beraber çeşit karışıklığı, bilinçsiz sulama, gübreleme ve kurutma, işleme, bakım, depolama evlerindeki düzensiz koşullar nedeniyle tütünlerin özellikleri bozulmaktadır. Bu durumun daha çok doğu ve Güneydoğu tütünlerinde görüldüğü ve bu tütünlerin de yüksek oranda harmanlarda yer almasının kaliteyi olumsuz etkilediği belirtilmektedir.

2.Yardımcı madde sorunu

Halen standart ve istenilen özellikte sigara kağıdı , uç yapıştırıcı, alüminyum folyo, paket ve sargı kağıdı vb. malzeme ve yardımcı madde temininde zorluklarla karşılaşmaktadır. Ayrıca filtre imalinde kullanılan sellüloz asetat towunun ithal edildiği ve fiyatlarının yüksek oluşunun sorun olduğu belirtilmektedir.

3. Pazarlama Sorunu

Sigaraların imalattan tüketiciye ulaşana kadar geçen sürede bekletildiği depoların ve bayilerin çoğunun ürünü korumaya yönelik, istenilen özelliklere sahip olmadığı belirtilmektedir.

4. Eğitim Sorunu

Tütün ve mamulleri üretiminin her aşamasında eğitilmiş elemana ihtiyaç duyulmaktadır. Eğitilmiş eleman eksikliği hem fire oranını artırmakta, hem de kalite üzerinde etki yaparak ekonomik açıdan sakınca teşkil etmektedir (Anonim, 1990 1).

4.5. Dokuma ve Giyim Sanayi

Dokuma ve Giyim Sanayi adından da anlaşılacağı gibi üretimine göre iki ana gruptan oluşmaktadır. Pamuk ipliği, yün ipliği, sentetik iplikler, keten, kendir iplikleri ve bunlardan üretilen kumaşlar ile halı, kilim vb. üreten sanayi dokuma sanayi olarak adlandırılırken bu kumaşlardan mamul mal yani giyim eşyası ve örme eşya üreten sanayide giyim sanayi olarak adlandırılmaktadır. Bu sanayiler ISIC'a göre 321 ve 322 kod numaraları ile sınıflandırılmışlardır. Türkiye Dokuma ve Giyim Sanayi tarıma dayalı sanayiler içinde en çok gelişen ve başta Avrupa Topluluğu olmak üzere birçok kısıtlayıcı önlemlere rağmen ihracatta söz sahibi olunan bir sektördür.

4.5.1. Gelişimi ve Mevcut Durum

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu aşamasında toplanan Birinci İktisat Kongresi'nde kalkınma ve sanayileşmenin temel hedefleri tespit edilirken, öncelikle ele alınması gereken sektörler arasında dokuma ve giyim sanayi önemle vurgulanmıştır. 1929 krizi tespit edilen hedeflere yönelik planların aksamasına neden olmuşsa da, 1934 yılında yapılan ilk program planla stratejiler tespit edilerek, sanayileşmenin somut hedefleri doğrultusunda Sümerbank kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan Bakırköy Pamuklu Dokuma Feshane Yünlü Dokuma, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma ile Beykoz Deri ve Kundura olmak üzere 4 fabrika ile Sümerbank Türkiye Cumhuriyeti'nin tekstil sanayi temellerini artmıştır.

Özel sektör yatırımları 1950'li yıllarda başlamış ve Sümerbank'ın varlığı özel sektörün gelişimi ve yönlendirilmesine yardımcı olmuştur. 1952 Yılında sektörde %28 olan özel sektör payının, 1962 yılında %62'ye 1990'larda ise %90'ın da üzerindedir (Anonim, 1992 d).

1980'li yıllarda dışa açılma ve ihracata dayalı büyümeye yönelik politikalar, katma değer ön plana çıkması ile ihracat teşvikleri gündeme alınmış dokuma ve giyim sanayinin gelişmesine önem verilmiştir.

Türkiye dünyanın pamuk üreten sayılı ülkelerinden olduğu için doğal olarak dokuma ve giyim sanayi pamuk ağırlıklı olarak gelişmiştir. Dünya tekstil sanayinde de liflerden pamuk ağırlıklı olarak kullanılan hammaddedir.

Çizelge 159. Dünya Dokuma ve Giyim Sanayi Hammaddesini Oluşturan Liflerin Talebi

(Milyon Ton)

YILLAR	1980	1985	1990	1993
Yapay Lifler				
Selülozikler	3.24	2.93	2.76	2.28
Sentetikler	10.48	12.44	14.91	16.18
Toplam	13.72	15.37	17.67	18.43
Toplam Talepte Payı	46.70	45.58	46.00	47.10
Doğal Lifler				
Ham Pamuk	13.99	16.57	18.71	18.97
Ham Yün	1.61	1.72	1.97	1.66
Ham İpek	0.06	0.06	0.07	0.07
Toplam	15.66	18.35	20.75	20.70
Toplam Talepte Payı	53.30	54.42	54.00	52.90

Kaynak: ANONİM, " Dünya Tekstil Ticareti ve Üretim Eğilimleri ", Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası Dergisi, Sayı:190, İstanbul,1995, S.14.

Çizelge 159'de de görüldüğü gibi dokuma ve giyim sanayinin ihtiyacı olan liflerden sektör talebinin 1993 yılı itibariyle %52.90'nın pamuk, yün, iplik gibi doğal lifler, %47.10'nun yapay lifler oluşturmaktadır. Doğal lifler talebinin ise %92'sini pamuk oluşturmaktadır. Dünyada kültürü yapılan lif bitkileri arasında pamuk, gerek ekim alanları gerekse üretim bakımından başta gelmektedir. Dünyada yetiştirilen lif bitkileri ekim alanlarının %87.3'ünü pamuk, %3.7'sini keten, %9'unu da diğer lif bitkileri oluştururken Türkiye için aynı oranlar %98.5, %0,8 ve %0.7'dir (Tekinel ve Yurdakul, 1991).

Çizelge 160. Dünyanın Önemli Pamuk Üreticileri ve Türkiye'nin Pamuk Üretimi (1000 metrik ton)

YILLAR ÜLKELER	1991/92	1992/93	1993/94	1994/95	1995/96 *
Çin	5672	4508	3739	4500	4640
ABD	3835	3531	3515	4080	4000
BDT	2400	1734	2085	2140	2146
Hindistan	2053	2380	2095	2261	2119
Pakistan	2177	1540	1312	1581	1500
Türkiye	561	574	580	610	680
Avustralya	502	373	329	329	503
Mısır	291	357	411	340	393
Diğerleri	3241	3000	2607	3141	3396
TOPLAM	20732	17997	16673	18982	19477

* Tahmin

Kaynak: ANONİM, " Dünya Pamuk İstatistikleri ", Tekstil Dergisi , Sayı:185, İstanbul, 1995,S.10.

Çizelge 160'dan da görüldüğü gibi dünya pamuk üretiminin %83.84'lük kısmını Çin, ABD, BDT, Hindistan, Pakistan, Türkiye, Avustralya ve Mısır dahil olduğu 8 ülke oluşturmaktadır. Türkiye çizelgeye göre dünya pamuk üretiminde 6. sırayı almaktadır.

Türkiye'nin pamuk üretimindeki artışın verim artışından kaynaklandığı belirtilmektedir. Türkiye'nin pamuk üretimi bölgeler itibarıyla incelendiğinde, ekim alanı bakımından Çukurova Bölgesi'nin, üretim bakımından ise Ege Bölgesi'nin en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Bu iki bölgesinin Türkiye pamuk ekim alanlarının %78.3'nü, üretimin %80.6'sını oluşturduğu belirtilmektedir.

Çukurova Bölgesi, 1980'li yılların ortalarına kadar Türkiye'nin en önemli pamuk üretim bölgesi olmasına karşın bu yıllardan sonra mutlak üstünlüğünü yitirmiştir. Çukurova Bölgesi'nde pamuk tarımı açısından yaşanan olumsuz gelişmeler, pamuk üretim masraflarındaki artışlardan kaynaklanmıştır. Monokültür tarım uygulamalarının, pamuk hastalık ve zararlılarının bölgeye yerleşmesi tarımsal mücadele masraflarını önemli ölçüde artırmıştır. Pamuk tarımının karlılığını azaltan bu durum üretim de olumsuz yönde etkilemiştir. Dolayısıyla Çukurova'da pamuk tarımı zamanla riskli ve önemli ölçüde finans gücü gerektiren bir üretim kolu haline gelmiştir. Bu gelişmeler üreticileri giderek pamuk tarımından uzaklaştırmış ve alternatif üretim arayışına itmiştir. Çukurova'da sulanan alanlarda pamuk ekilişinin 1990'lara gelindiğinde önceleri %74.9'dan %28.8'lere kadar gelirlerken tahıl, baklagil, turunçgil ve sebze ekim alanlarında artışlar olmuştur (Tekinel ve Yurdakul, 1991).

Pamuk stratejik bir ürün olmasından dolayı, üretimine önem verilmesi gerektiği düşüncesiyle Türkiye'de 1966/67 sezonundan itibaren destekleme kapsamına alınmıştır. Bu destekleme politisinin iki persibe dayandığı belirtilmektedir.

1. Pamuklu dokuma sanayinin gereksinim duyduğu miktar ve kalitede pamuk yetiştirmek

2. Döviz geliri sağlamak amacıyla, pamuk ihracatıyla birlikte özellikle pamuklu dokuma ihracatını arttırmak. Çuhacı (1988)'e göre (Tekinel ve Yurdakul, 1991).

Türkiye'nin de bir çok ülke gibi tarımsal ürünlerinden bazıları devlet desteğine tabidir. Pamukta bunlardan bir tanesi olmuştur. Fakat pamuğun tarımsal ürün olması yanında sanayide de hammadde olarak kullanılan bir üründür. Tekstil sanayi hammaddesi olan pamuğun dünya fiyatlarından almak zorundadır. Fakat 1993 öncesindeki 17 yılda devlet sanayiciye pamuğu dünya fiyatları ile vermeyi sağlayamamıştır. Sanayici hammadde sağlayamadığı gibi, yüksek fiyattan dolayı ihraç imkanı da kısıtlanmıştır. Bu sorunlar destekleme politisinin işe yaramadığını ortaya koymuş ve Türkiye'yi "Destekleme Primi Sistemi" 'ne yönlendirilmiştir.

Önceki destekleme alımlarında, pamukta destekleme alım fiyatı ilan edildiği ve bu fiyatın da genellikle maliyetlere bağlı olarak dünya fiyatlarının üzerinde tamamen sosyal amaçlı olduğu belirtilmektedir ve devletin üreticiden aldığı pamuğun fiyatı, dünya fiyatlarının üzerinde olduğu için ihracat yapılamamıştır. Kooperatif birlikleri ise sanayiciye mümkün olduğu kadar dünya fiyatlarına yakın mal sevkettirmeye çalışsa da zarar ettiği için başarılı olamamışlardır (Doğangün, 1993). Dünya fiyatlarının üzerinde bir fiyattan aldığı pamukla giyim sanayine iplik ve kumaş vermenin zor olduğunu bilen dokuma sanayicisi ithal pamuğa yönelmiş ve Türkiye büyük çapta pamuk ithalatı yapmış bu durumda Tarış, Çukobirlik ve Antbirlik'in aldığı pamuklar elinde kalmıştır. Üretici kooperatife vermiş olduğu ürünün parasını zamanında alamadığı, sanayicinin hammadde sağlayamadığı bu sistemin devam etmesi halinde ithalatın artacağı, pamuk üreticisinin pamuk ekmez hale geleceği belirtilerek "Destekleme Primi Sistemi" önerilmiş ve uygulanmaya başlamıştır (Ashaboğlu, 1993).

Destekleme Primi Sisteminde "Hedef fiyat" ve "Müdahale fiyatı" olmak üzere iki fiyat saptanmaktadır. Hedef fiyat sosyal amaçlı ve üreticinin eline geçmesi istenen fiyattır. Müdahale fiyatının ise tamamen ekonomik ve dünya piyasa fiyatlarıyla bağlantılı olarak sanayiciye maliyetleri düşürmek yoluyla rekabet şansı yaratabilecek bir fiyat olduğu belirtilmektedir. İki fiyat arasındaki fark devlet tarafından pamuk üreticisine ödenmektedir. Sanayici pamuğu ucuza alırken, pamuk üreticisi de devletin verdiği primle ürününü istediği fiyattan satmış olmaktadır.

Sanayi Bakanlığı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Ziraat Bankası işbirliğinde gerçekleştirilen uygulamanın pamuk üreticisinin ürününü çırçırcıya teslimi sırasında kontrol edilmesi ve bu noktanın kontrol noktası olması kararlaştırılmıştır. Çırçırcıya teslim edilen ürün üzerinden üreticiye prim ödenmesi yapılacaktır. Teslim anında bir belge tanzim edileceği çırçırılanan her türlü pamuk için Dış Ticarete Standardizasyon Müdürlüğü'nün kontrolleri tarafından yapılan kontrol sırasında belgenin üreticiye verileceği belirtilmektedir (Doğangün, 1993).

600 bir ton civarında pamuk üreten GAP'ın devreye girmesiyle bu üretiminin 1,5 milyon ton'a çıkacağı belirtilen Türkiye'nin kendi pamuğu pahalı diye pamuk ithal etmesi oldukça ters bir olaydır. Destekleme Primi uygulaması ithalatı önleyecek ve dünya pamukları arasında kalitesi ile bilinen Türkiye pamuğu ile üretim yapan sanayicinin ihraç edeceği kumaş ve konfeksiyon ürünlerinin kalitesi de iyi olacaktır denilmektedir (Ashaboğlu, 1993).

İlk defa 1993/94 sezonunda uygulanan destekleme prim sisteminin üreticinin desteklenmesi, pamuk fiyatların makul seviyelere getirilmesi, kayıt dışı pamuk satışlarının kayda bağlanması vb. açılardan olumlu sonuçlar alınması ile kaliteli pamuğun daha fazla yurtdışına kaçışını engellemek amacıyla yönelik olarak 31.12.1993 tarihinden itibaren pamuk ihracatına o dönemdeki dünya fiyatlarıyla Türkiye'deki pamuk fiyatları arasındaki farka tekabül eden 60 cent/kg. DFİF prim kesintisi uygulanmaya başlamıştır. Fon kesintisi pamuğun iç piyasada tüketilmesine sağlayarak 1994 yılında tekstil ve konfeksiyon ihracatının artmasında etkili olmuştur. Ancak 1995/96 sezonunda dünyadaki gelişmelere paralel olarak pamuk rekoltesindeki artışla fon kesintisinin kaldırılmasının söz konusu olabileceği söylenmektedir (Moldibi, 1995).

1980 sonrasında ekonomik kararlar, ithal ikamesi yerine ihracata doğal büyüme modelinin seçilmesi, ihracatın ağırlık kazanması ile 1930'larda başlayan dokuma ve giyim sanayi çok büyük gelişmeler kaydederek ihracatın lokomotif niteliğini almıştır. Sektörde yatırımların bilinçli bir şekilde yönlendirilmesi Avrupa'ya olan yakınlık, işgücü üstünlüğü, büyük bir beceri ile marka ve moda üretir hale gelmesi, dünyanın en büyük ithalatçısı olan AB ile olan özel ilişkiler ile dokuma ve giyim sektörü 1995'te kendini kabul ettirmiş güçlü bir sektör konumundadır.

4.5.1.1. İşyeri ve İstihdam

Dokuma ve giyim sanayi sektöründe sektörün 1930'larda temelini alan Sümerbank'la devlet sektörü ve özel sektör bir arada faaliyet göstermektedir.

DİE'nin ve Sümerbank'ın son verilerine göre genelde büyük işletmelere sahip Sümerbank sektörde 29 dokuma ve giyim sektörüne ait 32 işletme ile faaliyet gösterirken özel sektör 715 dokuma sanayine ait, 701'i giyim sanayine ait toplam 1416 işletme ile faaliyet göstermektedir.

Sektörün işyerleri ve istihdamının gelişimi çizelge 161 a ve çizelge 161 c'de görülmektedir.

Çizelge 161 a. Dokuma ve Giyim Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1971-1980)

YILLAR	Dokuma				Giyim			
	İşyeri Sayısı		İstihdam		İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1971	842	100.00	126290	100.00	81	100.00	3379	100.00
1972	960	114.01	134996	106.89	90	111.11	5089	150.61
1973	1013	105.52	141073	111.71	102	125.93	6959	205.95
1974	971	95.85	138310	109.52	107	132.10	7435	220.04
1975	983	101.24	152710	120.92	112	138.27	8671	256.61
1976	944	96.03	148855	117.87	111	137.04	8121	240.34
1977	949	100.53	160350	126.97	170	209.88	9889	392.66
1978	1042	109.80	164214	130.03	211	260.49	10361	306.63
1979	1046	100.38	160059	126.74	222	274.07	10593	313.50
1980	1208	115.49	165230	130.83	283	349.38	11012	325.90

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971 - 1980).

Çizelge 161 a'ya göre 1971-1980 döneminde dokuma sanayine ait işyerleri %15.49 bir artış gösterirken istihdamı %30.83 artmıştır. Giyim sanayi daha hızlı bir gelişme göstererek işyerleri %249.38, istihdam %225.90 artmıştır. Sektördeki işyerlerin ve istihdamın devlet sektörü ve özel sektör arasındaki dağılımı çizelge 161 b'de verilmiştir.

Dokuma ve giyim sanayi işyerleri ve istihdamında özel sektörün hakim olduğu Çizelge 161 b'de görülmektedir. Dokuma sanayi işyerlerinde %3.4 düzeyinde payı olan, devlet sektörüne ait işlemler istihdamın %20.25'lik bir kısmını oluşturmaktadır. Giyim sanayinde devletin işyerlerinin payı %1.3 civarında iken, istihdamdaki payı yaklaşık %2.7 oranındadır.

Çizelge 161 b. Dokuma ve Giyim Sanayi İşyeri ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1971-1980)

YILLAR	Dokuma				Giyim			
	İşyeri Sayısı (%)		İstihdam (%)		İşyeri Sayısı (%)		İstihdam (%)	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1971	3.56	96.44	24.96	75.04	3.47	97.53	6.98	93.01
1972	4.27	95.73	23.66	76.34	3.33	96.67	4.60	95.40
1973	4.05	95.95	23.60	76.40	1.96	98.04	3.42	96.58
1974	4.33	95.67	24.95	75.05	1.87	98.13	3.25	96.75
1975	4.48	95.52	24.46	75.54	1.79	89.29	2.79	97.21
1976	4.03	95.97	21.26	78.74	1.80	98.20	3.36	96.64
1977	4.53	95.47	20.12	79.88	1.18	98.82	2.74	97.26
1978	4.03	95.97	20.40	79.60	0.95	99.05	2.53	97.47
1979	4.21	95.79	21.38	78.62	0.90	99.10	2.32	97.68
1980	3.48	96.52	20.04	79.96	0.71	99.29	1.96	98.04

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971 - 1980).

Dokuma ve giyim sanayi işyerleri ve istihdamının 1981- 1990 yılları arasındaki durumu çizelge 161 c'de verilmiştir.

Çizelge 161 c. Dokuma ve Giyim Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990) (Adet)

YILLAR	Dokuma				Giyim			
	İşyeri Sayısı		İstihdam		İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1981	767	100.00	161713	100.00	181	100.00	11459	100.00
1982	810	105.61	167195	103.39	232	128.18	16170	141.11
1983	685	89.31	172433	106.63	212	117.13	19543	170.55
1984	660	86.05	180353	111.53	231	127.62	21672	189.13
1985	712	92.83	174331	107.80	311	171.82	28236	246.41
1986	694	90.48	178324	110.27	339	197.29	32044	279.64
1987	698	91.00	186123	115.14	446	246.41	43959	383.62
1988	724	94.39	193782	119.83	577	318.78	58842	513.50
1989	741	96.61	197940	122.40	669	369.61	68804	600.44
1990	744	97.00	197989	122.43	704	388.95	71821	626.77

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

DİE'nin 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre dokuma sanayinde 1990 yılında 744 işletme faaliyet göstermektedir. Dokuma sanayi işyerleri 1981 yılından 1990 yılına kadar %3'lük bir azalma göstermiştir. Dokuma sanayi istihdamı

ise 1981 yılından 1990 yılına kadar %22.43'lük bir artışla 197989 kişidir. Giyim sanayi bu dönemde çok olumlu bir gelişme ile işyerleri sayısını %288.95, istihdamını %526.77 artmıştır. Sektör işyerleri ve istihdamının devlet sektörü ve özel sektör arasındaki dağılımı ise çizelge 161 d de verilmiştir.

Çizelge 161 d. Dokuma ve Giyim Sanayi İşyeri ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990)

YILLAR	Dokuma				Giyim			
	İşyeri Sayısı (%)		İstihdam (%)		İşyeri Sayısı (%)		İstihdam (%)	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	3.78	96.22	18.58	81.42	1.10	98.90	1.93	98.16
1982	3.70	96.30	18.51	81.49	0.43	99.57	1.16	98.84
1983	4.53	95.47	18.69	91.31	0.47	99.53	1.16	98.84
1984	3.94	96.06	18.05	81.95	0.43	99.57	1.01	98.99
1985	3.65	96.35	17.69	82.31	0.32	99.68	0.78	99.22
1986	4.18	95.81	18.77	81.23	0.29	99.71	0.68	99.32
1987	4.15	95.85	17.76	82.24	0.22	99.78	0.46	99.54
1988	4.01	95.99	15.33	84.67	0.52	99.48	4.26	95.74
1989	4.05	95.95	13.99	86.01	0.45	99.55	3.69	96.31
1990	3.90	96.10	13.79	86.21	0.43	99.57	3.30	96.70

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

Dokuma sanayi devlet sektörü işyeri sayısı 1981 yılından 29 iken bazı yıllarda iniş çıkışlar olmuşsa da 1990 yılında da 29 işletme ile faaliyet göstermekte olup bu 29 işletme ile dokuma sanayi işyerlerinin %3.90'ını oluşturmaktadır. Özel sektöre ait dokuma sanayi işyerleri sayısı 1981 yılında 738 iken 1983-1988 yılları arasında işyerlerinde bir azalma söz konusu olmuş ve 600'lere düşmüştür. 1990 yılında dokuma sanayi özel sektöründe 715 işletme mevcuttur. Özel sektör bu işletme sayısı ile dokuma sanayi işyerlerinin %96.10'unu oluşturmaktadır. Dokuma sanayinde özel sektörün istihdamı artarak sektör istihdamından olduğu payı artmıştır. 1981 yılında özel sektörün istihdamdaki payı %81.42 iken 1990 yılında %86.21 dir. Devlet sektörünün istihdamı ve istihdamdaki payı azalarak 1990 yılında dokuma sanayi istihdamının %13.79'unu oluşturmuştur.

Giyim sanayinde 1981 yılında 2 işletme ile faaliyet gösteren devlet sektörünün 1990 yılında bu alanda 3 işletmesi vardır. Özel sektör giyim sanayinde 1981 yılında 179 işletme ile faaliyet gösterirken önemli bir artışla 1990 yılında işletme sayısını 701'e çıkarmıştır. Bu haliyle 1990 yılında giyim sanayi işyerlerinin

%0.43 devlete %99.57'si özel sektöre aittir. 1990 yılına göre devlet sektörü istihdamda %3.30, özel sektö %96.70 pay almıştır.

Dokuma ve giyim sanayi toplam tarıma dayalı sanayi işyerlerinde 1981 yılında %32.39'u dokuma sanayine, %7.64'ü giyim sanayine ait olmak üzere %40.03, 1985 yılında %31.22'si dokuma sanayi, %13.64'ü giyim sanayine ait olmak üzere %44.86 ve 1990 yılında %26.92'si dokuma, %25,47'si giyim sanayine ait olmak üzere %52.39 paya sahiptir (Çizelge 15, Çizelge 27, Çizelge 39).

Dokuma ve giyim sanayi imalat sanayi işyerlerinin ise 1981 yılında %18.21'ini 1985 yılında %21.01'ini 1990 yılında %26.28'ini oluşturmaktadır (Çizelge 16, çizelge 28, çizelge 40). Dokuma ve giyim sanayi tarıma dayalı sanayi istihdamının, 1981 yılında %43.37'si dokuma %3.13'ü giyim sanayinde olmak üzere %46.50 sini 1985 yılında %41.75'l dokuma, %6.82'si giyim sanayinde olmak üzere %48.57'sini 1990 yılında %40.23'ü dokuma, %55.33'üne sahiptir (Çizelge 17, Çizelge 29, çizelge 41).

Sektörün imalat sanayi istihdamındaki payı ise 1981 yılında %23.16, 1985 yılında %24.03 ve 1990 yılında %27.32'dir (Çizelge 18, çizelge 30, çizelge 42).

Sümerbank 30.10.1987 tarih ve 19619 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile 3291 Sayılı Kanun gereğince özelleştirme kapsamına alınmıştır. Kamu Ortaklığı Yüksek Kurulu'nun 31.12.1992 tarih ve 92/48, Yüksek Planlama Kurulu'nun 22.01.1993 tarih ve 93/3 Sayılı kararları ile;

Sümerbank Holding'e ait 47 adet arsananın satışına, işletmelerdeki fazla arsaların satışına, İstanbul, Adana ve Ankara'da bulunan 5 adet mağaza ve bölge binasının , 8 işletme, 2 bağlı şirket, 8 borsada işlem görmeyen iştirakın ve yarım kalmış 5 adet tesisin satışına karar verilmiştir (Anonim, 1993 d).

Sümerbank'a ait işletmelerde durum böyle iken özel sektöre ait 10 firma 1993 yılının en büyük tekstil firmaları sıralamasına girmiştir. Almanya'nın önde gelen yayımlarından olduğu belirtilen Textil-Wirtschaft dergisi tarafından hazırlanan, iplik eğirme, dokuma, tekstil terbiyesi, teknik tekstiller ve tümürme sanayi alanında üretim yapan firmaları kapsayan dokunmuş kumaştan giyim eşyasının hariç tutulduğu araştırmada en büyük üçyüz firma sıralamasında Türkiye, Avrupa Birliği (122 işletme), Japonya (47), ABD (40), Brezilya (22), Güney Kore (15), ve Tayvan'dan (14) sonra Türkiye 10 firma ile 7. sırada yer almıştır.

Dergide 31 ülkeden, 1993 yılı hasılat 100 milyon DM'nin üzerinde olan 430 firma sıralamada yer almıştır. Tekstil dünyasının bir numarasının Japonya'nın çeşitli üretim dallarında faaliyet gösteren Karebo firması olmuştur. Dünyanın en büyük tekstil firmaları listesinde yer alan Türkiye'nin 19 firması Çizelge 163'da verilmiştir.

Çizelge 162. Türkiye'nin En Büyük Tekstil Firmaları

FİRMALAR	Satış Hasılatı (Milyon DM)
Güney Sanayi	369
Bossa	348
Kordsa	275
Ak - Al	238
İsko	222
Sanko	213
İsaş	189
Çukurova San	187
Orta Anadolu	168
Yünsa	161
Aksu	159
Gümüşsuyu	153
Mensa	140
Altıyıldız	136
Bozkurt Mensucat	135
Coats Türkiye	135
Birlik Mensucat	111
Birko	110
Korteks Mensucat	102

Kaynak: ANONİM, 1995, Tekstil Dergisi,
" Tekstil Dünyasının En Büyük Firmaları"
Sayı:185, 1995 c, S.19

4.5.1.2. Üretim ve İç Talep

Dokuma ve giyim sektörü 1980'li yıllardan 1990 'lara hızlı bir gelişme göstererek ülke ekonomisinin en önemli sektörü haline gelmiştir. Dokuma ve giyim sanayi üretim ve iç talebinin sektör ürünleri itibarıyla durumu çizelge 163 a'da verilmiştir.

Dokuma ve giyim sanayi üretim değerinde hazır giyim %23.61 ve pamuklu dokuma %22,18 payla üretimin en önemli kısmını oluşturmaktadırlar. Üretim değerinde bu iki ürünü örme eşya, pamuk ipliği üretimi izlemektedir. Sektörün iç

tüketiminde pamuklu dokuma %30.84 payı ile ilk sırayı alırken, pamuk ipliği %13.27'lik payı ile ikinci sırayı almaktadır. Pamuk ipliği ve pamuklu dokumanın oluşturduğu toplam pamuklu sektörü, toplam talep değerinin %44.11'i gibi büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

Çizelge 163 a. Dokuma ve Giyim Sanayinin Üretim ve İç Talebin Ürünlere Göre Dağılımı(1993)

(1993 Fiyatları ile Milyar TL)

SEKTÖRLER	ÜRETİM			İÇ TALEP		
	Miktar	Değer	%	Miktar	Değer	%
DOKUMA SANAYİ						
Pamuk İpliği	517.60	13975	9.20	548.10	14799	13.27
Pamuklu Dokuma	1150.00	33695	22.18	1173.80	34393	30.84
Yün İpliği	110.00	9680	6.37	113.00	9947	8.92
Yünlü Dokuma	65.50	8649	5.69	67.60	8928	8.01
Suni, Sentetik, İpek İplik	73.30	3370	2.22	65.00	2989	2.68
Suni, Sentetik, İpek Dokuma	94.00	2593	1.71	172.30	4756	4.26
Kord Bezi	22.10	1966	1.29	12.20	1087	0.97
Keten, Kenevir, Jüt, Sisal İp.	5.00	195	0.13	28.60	1115	1.00
Keten, Kenevir, Jüt, Sisal Doku.	5.90	117	0.08	25.10	497	0.45
El Halısı	3.70	4627	5.05	2.80	3439	3.08
Makina Halısı	19.20	4094	2.70	12.20	2632	2.34
Tafting, Keçe, Kilim	27.20	2455	1.62	24.60	2221	1.99
Diğerleri	—	2780	1.83	—	3821	3.43
GIYIM SANAYİ						
Örme Eşya	159.40	20774	13.68	27.8	3616	3.24
Hazır Giyim	113.31	35851	23.61	45.2	14296	12.82
Hazır Eşya	88.21	7057	4.64	37.6	3008	2.70
TOPLAM	—	151878	100.00	—	111525	100.00

Not: Üretici Fiyatları ile değerlendirilmiştir.

İplik, Örme ve Giyim Eşyası 100 Ton, Dokuma Milyon m. olarak değerlendirilmiştir.
Kaynak: ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler, Ankara, 1994, S.60-61.

Dokuma sanayi toplam üretimin %58.08'ini, iç talebin %81.24'ünü oluştururken, giyim sanayi toplam üretimin %41.92'sini, iç talebin %18.76'sını oluşturmaktadır.

Dokuma ve giyim sanayinde dünyanın daha çok doğal liflere yöneldiğini doğal liflerden de pamuğun önemli yer tuttuğu belirtilmiştir. Türkiye'nin kaliteli ve miktarı yeterli olan pamuk üretimi ile pamuk ipliği ve pamuklu dokuma sanayinde geliştiği çizelge 159'a da da açıkça görülmektedir. Dokuma sanayinin %54'lük kısmını pamuk ipliği ve pamuklu dokuma oluşturmaktadır.

Pamuk ipliği ve pamuklu dokuma sanayinden sonra hazır giyim sanayi gelmektedir. Türkiye giyim sanayi endüstriyel organizasyon olarak ürün tasarımı,

geliştirme ve pazarlama faaliyetlerini gerçekleştiren ve giderek artan oranda bilgisayar destekli tasarımın yaygınlaştığı işletmeler ile bunlara bağlı fason dikiş ünitelerinden oluşmaktadır. Türkiye giyim sanayinin sahip olduğu makina parkının genelde çağdaş ve yeni donanımlı olduğu belirtilmektedir. Makine parkının bu niteliği sayesinde Türkiye AB pazarına hızla uyum gösterebilmiştir. Büyük işletmeler odak işletmeler olup belli oranda dikim kapasitesine sahiptir. Üretim kalan kısmını ürün bazında uzmanlaşmış fason ünitelerle gerçekleştirmektedirler. Uzmanlaşmış ve daha çok küçük ve ortaboy fason işletmelerin kapasite kullanımının %80-85 düzeyinde olduğu belirtilmektedir (Arslan, 1995).

Dokuma sanayinde Almanya, Japonya, ABD, Brezilya, Tayvan, Belçika, Fransa ve Türkiye dünyanın önemli ülkeleridir.

Dokuma ve giyim sanayi üretiminde üçüncü sırayı alan örme sanayinde pamuk ağırlıklı geliştiği, yünlü örgü üretimiyle Türkiye'nin dünya pazarlarından pek fazla pay alamadığı belirtilmektedir. Yünlü ağırlıklı olarak iş piyasaya dönük çalışan yünlü sektör gelişmiş bir sektör görünümü vermemektedir. Sektörde faaliyet gösteren firmaların yapılan ve teknolojik düzeyleri değişmekle birlikte dış rekabete imkan vermemektedir. Tesisler genellikle fason ürtim dönüktür. Sektörün beklenen gelişmeyi gösterememesinde uzun yıllar yünlü hammaddesi ithalatındaki kısıtlamaların da etkili olduğu belirtilmektedir. Dünya yünlü ürünler sektörü ticaretinde en büyük paya sahip ülkeler Çin, Kore, Fransa ve Almanya olarak belirtilmektedir. En çok yün üreten ülkeler ise Avustralya, Yeni Zelanda, Rusya ve İngiltere'dir (Güdükkurt, 1995).

Sektör üretim ve iç talebinde 1970-1993 dönemindeki değişim ise çizelge 163 b ve 163c'de verilmiştir.

Çizelge 163 b'ye göre giyim sanayi üretiminin, yurt içi talebini karşıladığı ve 1971-1980 döneminde iyi gelişme gösterdiği görülmektedir. Özellikle örme eşyaların hızlı gelişme gösterdiği belirtilmektedir (Anonim, 1979). 1980 yılına gelindiğinde Türkiye'deki bir çok sektörde olduğu gibi giyim sanayi üretimi ve talebinde de düşme olmuştur. 1979 yılına kadar giyim sanayi üretimi %121.83, talebi %99.59 artarken 1980 yılında üretim önceki yıla oranla %16.13, iç talebin %19.93 azalmıştır.

Çizelge 163 b. Dokuma ve Giyim Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Dokuma				Giyim			
	Üretim Değer	İndeks	İç Talep Değer	İndeks	Üretim Değer	İndeks	İç Talep Değer	İndeks
1971	266538	100.00	255769	100.00	56731	100.00	59038	100.00
1972	296917	111.40	287583	112.44	61333	108.11	61333	103.89
1973	391929	147.04	368214	143.96	92857	163.68	92857	157.28
1974	406550	152.53	397075	155.25	82388	145.23	72088	122.10
1975	352786	132.36	361571	141.37	112725	198.70	105082	177.99
1976	326404	122.46	335922	131.34	117589	207.27	107404	181.92
1977	273377	102.57	267274	104.50	108442	191.15	99851	169.13
1978	255269	95.77	250074	97.77	142660	251.47	133949	266.88
1979	248393	93.17	240337	93.97	125878	221.89	117833	199.59
1980	218740	82.07	207644	81.18	105578	186.10	94350	159.81

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1973 - 1983).

Dokuma sanayi üretimi ve buna paralel olarak talebi ilk yıllarda artmıştır, 1975 yılından sonra ise sektör üretimi ve talebi düşerek ilk yıla oranla üretim %17.93, talep %18.82 gerilediği görülmektedir. 1975 yılından itibaren sektörde yatırımların yalnızca iplik ya da yalnızca dokuma fabrikaları şeklinde entegre yatırımlar şekline dönüştüğü belirtilmektedir. Böyle bir yönelmede sektör üretimindeki bu gerilemenin dokuma sanayinin iplik darboğazından kaynaklandığı sonucuna gidilebilecektir.

Çizelge 163 c. Dokuma ve Giyim Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Dokuma				Giyim			
	Üretim Değer	İndeks	İç Talep Değer	İndeks	Üretim Değer	İndeks	İç Talep Değer	İndeks
1981	233157	100.00	204632	100.00	115026	100.00	74401	100.00
1982	270382	115.97	224559	109.34	127929	111.22	81226	104.94
1983	277986	119.23	255160	124.69	159472	138.64	113025	146.03
1984	302176	129.60	250433	122.38	191804	166.75	111048	143.47
1985	332113	142.44	291727	142.56	207359	180.27	77865	100.60
1986	337020	144.55	304409	148.76	236112	205.27	91480	118.19
1987	345569	148.21	314631	153.75	295559	256.95	93851	121.25
1988	383786	164.60	325433	159.03	339839	295.45	96757	125.01
1989	389631	167.11	337435	164.90	419115	364.37	119207	154.01
1990	380966	163.39	359081	175.48	416363	361.97	136247	176.03
1991	424051	181.87	367634	179.66	461405	401.13	143442	185.32
1992	425310	182.41	381680	186.52	498873	433.70	145782	188.35
1993	363871	327.62	784721	383.48	551548	479.50	181119	234.09

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1983 - 1995).

Ayrıca 1977 yılından itibaren ithalatta özellikle kamgarn, yünü sanayinin hammaddesi olan yapağının döviz darboğazı nedeniyle sağlanamaması bazı işletmelerin düşük kapasite ile çalışmalarını sonucunu doğurmuştur (Anonim, 1978).

Dokuma ve giyim sanayi üretim ve iç talebinin 1981-1993 dönemindeki gelişimi ise Çizelge 165 c'de verilmiştir.

Dokuma sanayi üretimi 1981 yılından 1993 yılına kadar %227.62, talebi %282.48 artmıştır. 1971-1980 döneminde olduğu gibi bazı yıllarda üretim iç talebi karşılamamıştır. 1993 yılında da görülen bu açığın pamuk ipliği ve pamuklu dokuma, yün ipliği ve yünü dokuma, sentetik dokuma ve en çok da keten ve jüt ipliği ve dokumadan kaynaklandığı belirtilmektedir (Anonim, 1994).

Giyim sanayi dokuma sanayinden daha hızlı ve çok iyi bir gelişme göstererek üretimi 1993 yılında 1981 yılında göre %379 artmıştır. Giyim sanayinin talebindeki artış ise ilk yıla oranla %134.09'dur.

Dokuma ve giyim sanayi üretiminin tarıma dayalı sanayi üretimindeki payı ise, 1981 yılında %9.64'ü dokuma, %4.76'sı giyim sanayine ait olmak üzere, %14.4, 1985 yılında %12.91 dokuma %8.83'ü giyim sanayine ait olmak üzere %21.74, 1990 yılında %11.32 dokuma, %12.35'i giyim sanayine ait olmak üzere %23.67 ve 1993 yılında %16.22'si dokuma, %11.72'si giyim sanayine ait olmak üzere %27.94'dür (Çizelge 8, çizelge 20, çizelge 32).

Dokuma ve giyim sanayinin imalat sanayi üretim değerindeki payı ise 1981 yılında %7.97, 1985 yılında %8.99, 1990 yılında %9.5 ve 1993 yılında %13.12'dir (Çizelge 9, çizelge 20, çizelge 32).

4.5.1.3. Girdi, Çıktı ve Katma Değer

Dokuma ve giyim sanayinin girdi kullanımı, çıktı ve yarattığı katma değer gelişimi çizelge 164 a ve 164 c 'de verilmiştir.

Çizelge 164 a incelendiğinde dokuma sanayi 1975 yılına kadar girdi kullanımı %68.05 artarken, katma değer %7.48 oranında artmıştır. Kullandığı girdi oranında, katma değer yaratamayan sektör pek verimli çalışmamıştır. 1975 yılından sonra sektörün katma değeri artmış ve bu artış kullanılan girdideki artıştan daha fazla olmuştur. Giyim sanayi girdi kullanımı 1979 yılına kadar %463.66

Çizelge 164 a. Dokuma ve Giyim Sanayi Girdi ve Katma Değer Durumu (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Dokuma				Giyim			
	Girdi Değer İndeks		Katma Değer Değer İndeks		Girdi Değer İndeks		Katma Değer Değer İndeks	
1971	156212	100.00	100327	100.00	4596	100.00	2135	100.00
1972	185183	118.55	115450	115.07	6468	140.70	3183	149.13
1973	196057	125.51	115971	115.59	9900	215.40	4429	207.46
1974	257125	164.54	117225	116.84	11038	240.15	6163	228.69
1975	262510	168.05	107480	107.13	12061	262.42	4908	229.93
1976	238851	152.90	186053	185.45	13316	289.72	6570	307.79
1977	248709	159.21	171773	171.21	37617	818.45	20277	949.89
1978	225549	144.39	193153	192.52	16205	352.57	7777	364.32
1979	229824	147.12	185482	184.88	25907	563.66	11263	527.66
1980	186044	119.10	147371	146.89	14067	306.06	6899	323.19

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971 - 1980).

artımış, katma değerde girdiye paralel bir gelişime göstermiştir. 1975 yılından sonra 1979 yılı hariç katma değer artışı girdi kullanımındaki artıştan daha fazla olmuştur.

Çizelge 164 b. Dokuma ve Giyim Sanayi Girdi ve Katma Değerinin Sektörel Dağılımı (1971-1980)

YILLAR	Dokuma				Giyim			
	Girdi (%) Devlet Özel		Katma Değer (%) Devlet Özel		Girdi (%) Devlet Özel		Katma Değer (%) Devlet Özel	
1971	17.06	82.97	22.33	77.67	6.28	93.72	8.11	91.89
1972	17.96	82.04	19.24	80.76	4.12	95.88	3.14	96.86
1973	15.91	84.09	17.95	82.05	2.45	97.55	2.25	97.74
1974	15.76	84.24	23.42	76.58	2.28	96.72	1.62	98.38
1975	13.69	86.31	24.81	75.19	2.71	97.29	1.46	98.54
1976	14.31	85.69	17.06	82.94	2.83	97.17	2.27	97.73
1977	11.85	88.15	15.11	84.89	1.04	98.96	0.87	99.13
1978	11.33	88.67	12.78	87.22	2.35	97.65	1.61	98.39
1979	12.53	87.47	13.80	86.20	0.85	99.15	1.43	98.57
1980	10.00	90.00	14.61	85.39	0.97	99.03	1.37	98.63

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971 - 1980).

Dokuma sanayinin girdi kullanımında önemli pay özel sektöründür. Devletin 1971 yılında %10 olan payı 1980 yılında %10'dur. Yaratılan katma değerdeki payı kullandığı girdideki paydan çok olan devlet sektörünün 1980 yılında katma değerdeki payı ise %90.00'dır. 1971-1980 döneminde özel sektörün kullandığı girdi

oranına göre yattığı katma değerdeki payı daha azdır. 1981 yılında dokuma sanayinin kullandığı toplam girdinin %90'ını kullanan özel sektör, katma değerini %85.39'ünü oluşturmuştur (Çizelge 164 b).

Çizelge 164 c. Dokuma ve Giyim Sanayi Girdi ve Katma Değer Durumu (1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Dokuma				Giyim			
	Girdi Değer	İndeks	Katma Değer Değer	İndeks	Girdi Değer	İndeks	Katma Değer Değer	İndeks
1981	236208	100.00	157194	100.00	21514	100.00	9331	100.00
1982	271769	115.05	173178	110.17	26661	123.97	12859	137.81
1983	302556	128.09	178640	113.64	55354	257.29	22089	236.72
1984	307568	130.21	182387	116.03	60641	281.87	25371	271.90
1985	337416	142.85	188562	119.95	55971	260.16	21409	229.44
1986	400917	169.73	214746	136.61	81333	378.04	29626	317.50
1987	490098	207.49	290978	185.11	137004	636.81	56588	606.45
1988	466071	197.31	284545	181.02	168349	782.51	72716	779.30
1989	489307	207.15	274879	174.87	192351	894.07	80065	858.06
1990	444688	188.26	306611	195.05	196451	913.13	90156	966.19

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

1981-1990 Döneminde dokuma ve giyim sanayinin girdi kullanımları ve yarattıkları katma değer olumlu bir gelişme ile sürekli artmıştır. Özellikle giyim sanayi büyük bir gelişme içindedir. Bu dönemde dokuma sanayinin girdi kullanımını %88.26, katma değeri %95.05 artmıştır. Giyim sanayinin ise girdi kullanımında %813.13, katma değerinde ise %866.19 bir artış söz konusudur (Çizelge 164 c)

Çizelge 164 d. Dokuma ve Giyim Sanayi Girdi ve Katma Değerinin Sektörel Dağılımı (1981-1990)

YILLAR	Dokuma				Giyim			
	Girdi (%)		Katma Değer (%)		Girdi (%)		Katma Değer (%)	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	12.87	87.13	12.77	87.23	0.66	99.34	1.90	98.10
1982	11.98	88.02	13.06	86.94	0.67	99.33	1.75	98.25
1983	12.61	87.39	12.85	87.15	0.42	99.58	1.06	98.94
1984	10.61	89.39	13.27	86.73	0.42	99.58	0.76	99.24
1985	10.85	89.15	10.87	89.17	0.43	99.57	0.33	99.67
1986	12.39	87.61	13.33	86.67	0.26	99.74	0.30	99.70
1987	15.23	84.77	10.54	89.46	0.14	98.86	0.22	99.78
1988	10.66	89.34	9.17	90.83	1.44	98.56	2.11	97.89
1989	9.48	90.52	8.89	91.11	1.09	98.91	2.02	97.98
1990	9.59	90.41	8.43	91.57	1.02	98.98	1.31	98.69

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

1981-1990 Yılları arasında dokuma ve giyim sanayilerinin girdi kullanımları ve yarattıkları katma değerde özel sektörün payı daha da artmıştır. 1990 Yılında dokuma sanayinin kullandığı girdinin %9.59' u devlet, %90.41' i özel sektöre kullanılmıştır. Katma değerde devletin payı %8.43, özel sektörün payı %91.57' dir. Giyim sanayinde de aynı şekilde özel sektörün girdi ve katma değerdeki payı artmıştır. 1990Yılında devlet sektörü giyim sanayinin kullandığı toplam girdilerin %1.02' sini ve yarattığı katma değer %1.31' ini oluştururken özel sektör toplam girdinin %98.98' ini kullanmış ve katma değer %98.69' unu oluşturmuştur (Çizelge 164 d).

4.5.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler

1989 Yatırım sektöründeki gelişme büyük ölçüde dış rekabet gücüne bağlı olduğundan yatırımların genişletme ve modernizasyon biçiminde sürdürülmesi önem taşımaktadır. AB ile entegrasyon sürecinde hem iç pazar hem dış pazar rekabetinde modernizasyonun önemi artmaktadır.

Dokuma ve giyim sanayinin yatırımlarının gelişimi çizelge 165 a ve 165 b'de verilmiştir.

Çizelge 165 a. Dokuma ve Giyim Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1971-1980)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Dokuma				Giyim			
	Sabit Serm. İlv. Değer	İndeks (*)	Sektörel Dağılım Dev.(%)	Özel(%)	Sabit Serm. İlv. Değer	İndeks (*)	Sektörel Dağılım Dev.(%)	Özel(%)
1971	9750	100.00	11.64	88.36	212	100.00	0	100
1972	14467	148.38	11.98	88.02	350	135.45	0	100
1973	32486	224.56	7.83	92.17	1157	330.61	0	100
1974	43450	133.75	10.79	89.21	700	60.49	0	100
1975	40551	93.33	12.05	87.95	643	91.84	0	100
1976	20237	49.90	6.55	93.45	1535	238.79	0.57	99.43
1977	27177	134.30	7.91	92.09	816	53.13	0	100
1978	32837	120.83	22.14	77.86	1572	192.75	0	100
1979	122306	372.46	1.84	98.16	280	17.84	0	100
1980	16391	13.40	13.22	86.78	230	81.95	0	100

(*) Zincirleme İndeks

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971 - 1980).

1971-1980 yılları arasında dokuma giyim sanayine yapılan yatırımların büyük kısmı özel sektöre aittir. Giyim sanayine bu dönemde devlet sektörü hiç

yatırım yapmamış 1976 toplam yatırımların %0.57'si kadar bir yatırım yapılmıştır. Bu da tüm dönem boyunca sektörde 2 işletme ile faaliyet gösteren devlet sektöründe yenileme ve genişletmeye yönelik bir yatırımdır. Dokuma sanayinde de yine özel sektör yatırımları ağırlıktadır. Devlet yatırımları toplam sermayeye ilavelerin ortalama %10'u kadardır, bunlar da modernizasyon ve genişletme yatırımlarıdır. 1978 yılında toplam yatırımlardaki payı %22.14 devlet sektörü bu yılda Diyarbakır İplik fabrikası işletmeye açılmış, Karaman ve Adana iplik fabrikalarının genişletme çalışmaları yapılmıştır. 1980 yılında devam eden yatırımlar olan Taşköprü Kendir ve Jüt Fabrikası, Diyarbakır Desenli Halı Fabrikası'nın açılmasına yönelik yatırımlar ile İzmir basma fabrikasının genişletilmesine yönelik yatırımlar ile devlet yatırımlardan %13.40 pay almış, bunların dışında yatırımların büyük kısmı özel sektöre yapılmıştır (Çizelge 165 a, Anonim, 1978; Anonim 1979).

Çizelge 165 b. Dokuma ve Giyim Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Dokuma				Giyim			
	Sabit Serm. İlv. Değer	İlv. İndeks (*)	Sektörel Dev.(%)	Dağılım Özel(%)	Sabit Serm. İlv. Değer	İlv. İndeks (*)	Sektörel Dev.(%)	Dağılım Özel(%)
1981	19273	.....	22.82	77.13	699	.....	0	100
1982	23470	121.78	16.84	83.16	1169	174.66	0.47	99.53
1983	29410	152.60	16.98	83.02	1645	140.74	0.29	99.71
1984	35568	184.55	13.48	86.52	1492	90.74	0.22	99.78
1988	85831	445.34	8.77	91.23	3651	244.68	0.13	99.87
1986	56537	293.33	18.11	81.89	2863	78.42	0.11	99.89
1987	60441	313.60	6.83	93.17	4818	168.28	0.06	99.94
1988	67247	348.92	2.40	97.60	39945	829.11	0.07	99.93
1989	62906	326.40	1.06	98.94	6698	16.77	2.55	97.45
1990	68073	353.20	2.05	97.95	6314	94.26	1.90	98.10

(*) Zincirleme İndeks

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990) .

1971-1980 döneminde de 1981-1990 döneminde de yatırımların çoğu dokuma sanayine yapılmıştır. Hem dokuma sanayine hem de giyim sanayine yapılan yatırımların da tamamına yakın kısmı özel sektör yatırımlarıdır. Devlet sektörünün bu dönemdeki en büyük yatırımı 1981 yılında dokuma sanayine yapılmış bu yılda sektör toplam yatırımlarının %22.82'sini oluşturmuştur. Bu yatırımlarda Adıyaman trikotaj ve iç çamaşırı tesisi, Diyarbakır Desenli Makina

Halısı ve Halı İpliği tesisinin genişletilmesi, Halkapınar Hazır Giyim tesisinin genişletilmesi Hereke İplik ve İsparta Fabrikalarının yenilenmesi, Bursa ve Bünyan fabrikalarında yenileme ve genişletilmesi yatırımlardır (Anonim, 1981, çizelge 167 a).

4.5.1.5. Dış Ticaret

Türkiye'nin dokuma ve giyim sanayi sektörü ihracat açısından bakıldığında ülkenin lokomotif sektörü olduğu çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Dokuma ve giyim sanayi tarıma dayalı sanayi toplam ihracatında da 1981 yılında %24.40'ı dokuma, %14.46'sı giyim sanayine ait olmak üzere %38.86, 1985 yılında %22.10'u dokuma, %22.93'ü giyim sanayine ait olmak üzere %45.03, 1990 yılında %16.23'ü dokuma, %41.11'i giyim sanayine ait olmak üzere %57.54 ve 1993 yılında %12.72'si dokuma, %49.31'i giyim sanayine ait olmak üzere %62.02 payı ile tarıma dayalı sanayi sektörü toplam ihracatının yarıdan fazlasını oluşturan en çok ihracat gerçekleştiren sektördür (Çizelge 11, çizelge 23, çizelge 35).

Sektör tarıma dayalı sanayi ihracatının olduğu kadar imalat sanayi ihracatının da en önemli kısmını oluşturmaktadır. Dokuma ve giyim sanayinin imalat sanayi ihracatındaki payı ise 1981 yılında %25.42, 1985 yılında %24.41, 1990 yılında %30.56 ve 1993 yılında %37.66'dır (Çizelge 12, çizelge 24, çizelge 36).

Dokuma ve giyim sanayinin ihracatının gelişimi çizelge 166 a ve 166 b'de verilmiştir.

Çizelge 166 a. Dokuma ve Giyim Sanayi İhracatı (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Dokuma Sanayi		Giyim Sanayi	
	İhracat	İndeks (*)	İhracat	İndeks (*)
1971	10288	100.00	481	100.00
1972	12133	117.93	667	138.67
1973	19386	188.42	1871	280.71
1974	25675	249.55	4438	237.12
1975	14153	137.56	4357	98.19
1976	35113	341.29	4894	112.31
1977	23000	223.55	6865	140.29
1978	27122	263.61	5759	83.89
1979	31044	301.73	8642	150.05
1980	34164	332.06	11426	132.22

(*) Zincirleme İndeks

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar, (1973-1982).

Bu dönemde hem dokuma hem giyim sanayi ihracatı artmış ancak özellikle giyim sanayi çok büyük gelişme göstermiştir. Dokuma sanayi ihracatında 1971 yılından 1981 yılına kadar %232.06, giyim sanayi ise yüzde binlere varan artış olmuştur. Ancak AB'nin Türkiye'ye karşı koyduğu kotalar ise pamuk ipliği dış alımını kısıtlama eğilimleri ile 1977 yılından sonra dokuma sanayi ihracatı gerilemiştir. Dönemde en hızlı gelişme gösteren ve ihracata katkısı yüksek sektör örme sanayidir (Çizelge 166 a, Anonim, 1979).

Çizelge 166 b. Dokuma ve Giyim Sanayi İhracatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Dokuma Sanayi		Giyim Sanayi	
	İhracat	İndeks (*)	İhracat	İndeks (*)
1981	63554	100.00	37658	100.00
1982	89518	140.85	47092	125.05
1983	108099	170.09	99023	210.28
1984	129865	204.34	84898	85.74
1985	116424	183.19	120776	142.26
1986	113678	178.87	154369	127.81
1987	121470	191.13	228464	148.00
1988	143252	225.40	282572	123.68
1989	135661	213.46	343671	121.62
1990	11138	174.87	328613	95.62
1991	112120	176.42	381699	116.15
1992	109536	172.35	441657	115.71
1993	103580	162.98	401622	90.94

(*) Zincirleme

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar, (1983-1995).

Dokuma ve giyim sanayi ihracatının 1981-1993 dönemindeki gelişimi çizelge 168 b'de verilmiştir. Giyim sanayi ihracatı çok önemli gelişme göstermiş, ihracat her yıl artarak devam etmiştir. Dokuma sanayi ihracatı AB tarafından konulan kısıtlamalara rağmen 1989 yılına kadar artmaya devam etmiştir. 1989 yılına gelindiğinde, 1980 yılında dünya tekstil ticaretindeki payı %3'ten %2.7'ye çıkartarak net ihracatçı ülkeler arasında 6. sıraya gelmiştir (Anonim, 1989).

1990 yılında AB'nin kotasını %48 artırmasıyla pamuklu dokuma ihracatı gerilemiştir. Ayrıca bu yılda ihracatın gerilemesinde ABD'nin toplam pamuklu dokuma ithalatının azalması yanında Uzakdoğu Asya ülkeleri ile fiyat açısından rekabet edilememesi önemli rol oynamıştır (Anonim, 1990).

1990'dan sonraki yıllarda tekstil makina teknolojisindeki önemli gelişmeler, verimliliği büyük ölçüde artırarak dünya üretim kapasitesinin büyümesine neden

olmuştur. Hızlı artan modernizasyon yatırımlarının da etkisiyle kapasiteler büyük bir hızla artarken talep aynı oranda artmamıştır. Bunun sonucu ortaya çıkan kapasite fazlası stokların artmasına, fiyatların ve kar marjlarının düşmesine neden olmuş , eski makina parkının yenileri ile rekabet imkanı kalmamıştır. Türkiye'de geçerli olan bu şartlara ilava olarak Asya ülkelerine göre işçiliğin pahalı olması ve en önemli girdi olan pamuk fiyatlarındaki artış, enerji maliyetlerinin yüksekliği sonucu iplik ve dokuma sanayi ihracatının önemli ölçüde düştüğü belirtilmektedir (Anonim, 1993).

Dokuma ve giyim sanayi ihracatının sektör ürünlerine göre dağılımı çizelge 166 c'de verilmiştir.

Çizelge 166 c. Dokuma ve Giyim Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İHRACAT			
	Miktar	%	Değer	%
Dokuma Sanayi				
Pamuk İpliği	31.60	5.74	827.00	1.42
Pamuklu Dokuma	99.10	17.99	2026.00	3.47
Yün İpliği	0.30	0.05	32.00	0.05
Yünlü Dokuma	2.60	0.47	344.00	0.59
Suni, Sent., İpek İplik	39.00	7.08	1704.00	2.92
Suni, Sent., İpek Dok.	91.20	16.55	2704.00	4.64
Kord Bezi	11.30	2.05	636.00	1.10
Keten, Ken., Jüt İpliği	0.10	0.02	3.00	---
Keten, Ken., Jüt Doku.	0.00	0.00	0.40	---
El Halısı	1.00	0.18	2041.00	3.50
Makina Halısı	7.00	1.27	881.00	1.51
Tafting, Keçe, Kilim	3.30	0.60	284.00	0.49
Diğerleri	---	---	477.00	0.82
Giyim Sanayi				
Örme Eşye	138.20	25.08	27821.00	47.69
Hazır Giyim	70.83	12.86	15562.00	26.68
Hazır Eşya	55.44	10.06	2989.00	5.12
TOPLAM	550.97	100.00	58331.40	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.62.

Dokuma ve giyim sanayi ihracatının %79.49'luk kısmını giyim sanayi ihracatı oluşturmakta geri kalan %20.51'lik kısmı dokuma sanayinin ihracatı oluşturmaktadır. Dokuma ve giyim sanayi ihracatının %47.69'luk büyük bir kısmı örme sanayi, %27.68'lük kısmı giyim sanayi ürünleridir. İhracat değerinde üçüncü sırayı %5.12'lik payı ile hazır eşya almaktadır. Dokuma sanayi ihracatında ise suni

sentetik ve ipekli dokuma %4.64, pamuklu dokuma %3.47'lik payı ile en önemli ihraç ürünleridir (Çizelge 166 c).

Dünya dokuma ve giyim sanayi ürünleri üretim ve ticaret hacminin artması ve buna karşılık talebin durgunlaşması bloklaşma eğilimini ortaya çıkırmıştır. Bu ticaret dalında ABD liderliğindeki NAFTA, Japonya liderliğindeki Güney Asya Birliği, Güney Amerika ve AB olmak üzere dört bloktan sözedilmektedir.

Uzakdoğu Asya ülkeleri gerek hammadde gerekse, işçilik ve enerji açısından Türkiye'den avantajlı durumdadırlar. Avrupa Birliği ülkelerini ise enerji açısından Türkiye'den karşı avantajlı işçilik giderleri açısından dezavantajlı oldukları bilinmektedir. Türkiye'nin rekabet gücünü olumsuz yönde etkileyen ve uluslararası karşılaştırmalarda dikkate alınmayan diğer bir faktörde ticare maliyetlerdir. Türkiye'de kredi faiz oranlarının hükümet politikaları sonucu enflasyonun çok üzerinde seyretmesi işletmelerin finansman sorunuyla karşı karşıya kalmalarına neden olmakta ve rekabet gücünü düşürmektedir. Türkiye işgücü verimliliği açısından da dezavantajlı konumdadır (Arslan, 1995).

Dünya dokuma ve giyim sanayi üretimi, tüketimi ve ticareti konusunda iki eğilimin olduğu belirtilmektedir. Bu eğilimlerden biri dokuma ve giyim sektöründe tüketim artış hızının dünya nüfus artış hızından daha yüksek olduğu, ikincisi ise gelişmiş ülkelerin tekstil ve hazır giyim sektöründe kendine yeterliliklerinin azalmakta olduğudur. Bu durum hem Türkiye hem de gelişmekte olan diğer için avantaj sağlanmaktadır.

AB ülkeleri Türkiye'nin toplam ihracatından yaklaşık %52 pay almakla ve bu ihracatında önemli kısmını dokuma ve giyim sanayi ürünleri oluşturmaktadır. AB'nin ise dokuma ve giyim tedarikleri içinde Çin'den sonra ikinci sırayı Türkiye almaktadır (Özdamar, 1995). Türkiye'nin en önemli dokuma ve giyim sanayi ihracat pazarı olan AB'ye ihracatın %28'i iplik ve dokuma şeklinde %72'si, hazır eşya hazır giyim ve örme eşya şeklinde yapılmaktadır (Çakıroğlu, 1993). Giyim sanayi ürünlerinden de ilk sırayı T-shirt, kazak, pantolon, şort, pijama, bornoz vb. almaktadır.

Avrupa Türk dokuma ve giyim sanayi açısından çok önemli bir pazardır. Gümrük Birliği ile bu pazarda ticaret hacminin artacağı belirtilmektedir. Ancak bu pazarın dışında yeni pazarlarda hedeflenmelidir. Bunlar başında Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri gelmektedir. Bu pazarda markayı kabul ettirmek ve

tutunmanın Avrupa pazarından daha kolay alacağı belirtilmekte ancak bu pazarlardaki ekonomik ve siyasi yapının bozukluğu bu durumu güçleştirmektedir. Bu ülkelerde satılan Türkiye dokuma ve giyim sanayine ait ürünlerin Laleli pazarından giden ucuz ve kalitesi düşük mallardan oluşması Türkiye ürünlerinin kalitesiz tanınmasına neden olmaktadır. Zaman içinde bu imajı silmek mümkün olabilecektir ancak sektörde belli yere gelmiş firmaların öncülük yapmaları gerekmektedir. Türkiye için önemli olabilecek diğer bir pazar da Japonya'dır. Dokuma ithalatının büyük bir bölümünü Çin'den ithal eden bu ülke fert başına milli gelirin yüksekliği nedeniyle, uzak olmasına rağmen Avrupa'dan da önemli miktarda markalı ürün ithal etmektedir. bu noktada marka ihraç etmek konusu ortaya çıkmaktadır. Türk dokuma veya giyim sanayi dünya ticaretinde belli bir yere gelmiştir fakat henüz ideal seviyeye ulaşmamıştır. Bundan sonra yapılması gereken en önemli konunun marka ihraç edilmesi olduğu belirtilmektedir (Taşçı, 1995).

Diğer bir önemli pazar ABD olarak belirlenmiştir. 1993 yılında ABD'ye 1 milyar Dolarlık kotası olan Türkiye'nin bu ülkeye ancak 350-450 milyon dolarlık ihracat yapabildiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin ABD'ye ihracatını artırması olasılığı yüksektir. ABD pazarının alım miktarları, siparişleri çok büyük olduğu için Türkiye'deki küçük firmalar bu talepleri karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle büyük firmaların ABD pazarına girmeleri şarttır. ABD'nin istediği miktarda ürünün ihracatında sorun yaratan diğer bir nokta da nakliyedir. Önceleri ABD'ye yine uçakla yapılan sevkiyat yolcu kapasitesinden arta kalan yerlerin kargo kapasitesi olarak kullanılmasıyla yapılmakta ve ne zaman ne kadar mal alınabileceği belli olmadığı için ithalatçı zor durumda kalmaktaydı. İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon ihracatçıları Birliklerinin (İTKİB) ABD ile bu nakliye sorununa yönelik hergün ABD'ye 20 bin ton'luk uçak kaldırma projesini başlatarak, hem takvimleme hem de miktar açısından ihracata önemli bir katkı sağlamıştır (Doğangün, 1993).

-Türkiye 60 milyonluk pazarı

-Asya ve OrtaDoğu ülkelerin ve AB ülkelerindeki pazarları

-Hammadde kaynakları, genç nüfus yapısı ve gerekli olarak ucuz iş gücü ile dokuma ve giyim sanayinde avantajlı bir ülke konumundadır ve AB ile bütünleşme ile daha fazla avantajlar sağlayacağı belirtilmektedir.

Dokuma ve giyim sanayi ithalatı toplam tarıma dayalı sanayi ithalatında 1981 yılında %23.16'sı dokuma, %0.20'si giyim sanayine ait olmak üzere %23.36, 1985 yılında %10.61'i dokuma, %0.89'u giyim sanayine ait olmak üzere %11.5, 1990 yılında %17.82'si dokuma %1.12 giyim sanayine ait olmak üzere %19.94 ve 1993 yılında %25.63 ü dokuma, %2.62'si giyim sanayine ait olmak üzere %28.25 paya sahiptir (çizelge 13, çizelge 25, çizelge 37).

Sektörün imalat sanayi ithalatındaki payı ise 1981 yılında %1.35, 1985 yılında %0.94, 1990 yılında %4.12 ve 1993 yılında %3.54'dır (Çizelge 14, çizelge 25, çizelge 38). Sektör ithalatının durumu çizelge 167 a ve çizelge 167 b'de verilmiştir.

Çizelge 167 a. Dokuma ve Giyim Sanayi İthalatı (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Dokuma Sanayi		Giyim Sanayi	
	İthalat	İndeks	İthalat	İndeks
1971	3904	100.00	0	---
1972	3833	98.19	0	---
1973	4500	115.27	0	---
1974	5813	148.89	0	---
1975	7265	186.11	0	---
1976	4765	121.54	0	---
1977	4605	117.95	512	100.00
1978	3164	81.06	26	5.08
1979	1934	49.55	521	101.76
1980	6115	156.64	199	38.87

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar, (1973-1983).

Dokuma sanayi ithalatı bu dönemde %56.64 artmıştır. Giyim sanayinde ise 1977 yılına kadar ithalat yapılmamış, bu yıldan sonra az miktarda ithalat yapılmıştır. Sektör ithalatının 1981-1993 yılları arasındaki gelişimi çizelge 167 b'de verilmiştir. 1981-1993 döneminde de hem dokuma hem giyim sanayinin ithalatları artarak devam etmiştir. Dokuma sanayi ithalatı 1993 yılında 1981 yılına göre %849.38 artmıştır. Giyim sanayi ithalatı da artmış bu artış özellikle 1990 yılından sonra önemli oranda olmuştur.

Dokuma sanayi ithalatı öncede belirtildiği gibi yurt içi pamuk fiyatlarının yükseliği nedeniyle daha çok pamuk ipliği ithalatından oluşmaktadır. 1990'larla ithalat koruma oranlarının düşürülmesi ve Pakistan'ın dumpingli ihracatı ve iç talebinde canlı olması nedeniyle 1990 ve sonrasında sektör ithalatı artmıştır.

Çizelge 167 b. Dokuma ve Giyim Sanayi İthalatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlara Milyon TL.

Yıllar	Dokuma Sanayi		Giyim Sanayi	
	İthalat	İndeks	İthalat	İndeks (*)
1981	8076	100.00	69	.....
1982	6104	75.58	389	563.77
1983	6046	74.86	526	135.22
1984	8428	104.36	379	72.05
1985	9194	113.84	776	204.75
1986	15259	188.94	287	36.98
1987	11980	148.34	725	252.61
1988	13771	170.52	802	110.62
1989	22457	278.07	755	94.14
1990	55867	691.77	3499	463.44
1991	57027	706.13	5054	144.44
1992	75348	932.99	9179	181.62
1993	76668	949.33	7843	85.45

(*) Zincirleme İndeks

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar, (1983-1995).

Bu durumda Türkiye dokuma ve giyim sanayi ithal ürünlerin çok miktarda gelmesiyle yalnız yurt dışında değil iç pazarda da rekabet gücünü artırmak zorundadır (Anonim, 1990)..

Çizelge 167 c. Dokuma ve Giyim Sanayi İthalatının Ürünlere
Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İTHALAT			
	Miktar	%	Değer	%
Dokuma Sanayi				
Pamuk İpliği	62.10	13.70	1843	18.89
Pamuklu Dokuma	122.90	27.12	1284	13.16
Yün İpliği	3.40	0.75	385	3.94
Yünlü Dokuma	4.70	1.04	314	3.22
Suni, Sent., İpek İplik	30.70	6.78	870	8.92
Suni, Sent., İpek Dok.	169.50	37.41	2104	21.56
Kord Bezi	1.40	0.31	81	0.83
Keten, Ken., Jüt İpliği	23.70	5.23	247	2.53
Keten, Ken., Jüt Doku.	19.20	4.24	105	1.08
El Halısı	0.00	---	3	0.03
Makina Halısı	0.00	---	7	0.07
Tafting, Keçe, Kilim	0.70	0.15	91	0.93
Diğerleri	0.70	0.15	1518	15.56
Giyim Sanayi				
Örme Eşye	6.60	1.46	533	5.46
Hazır Giyim	2.70	0.60	295	3.02
Hazır Eşya	4.82	1.06	75	0.80
TOPLAM	453.12	100.00	9758	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.62.,63.

1993 yılı itibariyle dokuma ve giyim sanayi ithalatının ürünlere göre dağılımı çizelge 167 c'de verilmiştir

Türkiye'nin 1993 yılına göre ithalat değerinde en büyük payı %21.56'lık payı ile suni, sentetik ve ipekli ve ipekli dokuma almış, bunu %18.89'luk payı ile pamuk ipliği izlemiştir. İthalat ürünlerinde üçüncü sırayı ithalat değerinde payı %18.89 olan pamuklu dokuma almıştır. İthalatta bu ürünleri sunni, sentetik, ipek iplikler ile örme eşya sanayi izlemiştir (Çizelge 167 c).

4.5.2. Sorunlar

Türkiye'nin sanayi sektörleri arasında çok önemli yeri alan ve 1990'lı yıllara kadar önemli gelişme göstermiş dokuma ve giyim sektörünün halen var olan sorunları şöyle belirtmek mümkündür.

1. Sektörde eğitim yetersizliği ve eğitilmiş elemanların bulunmasının zorluğu önemli sorundur. Sektörün düz dikiş işçisinden endüstri ve konfeksiyon mühendislerine kadar her düzeyde ciddi bir eğitim gereksinimi olduğu belirtilmektedir.

2. Sektörün ikinci sorunu verimlilik sorunudur. Amerika sektörde en verimli çalışan sektördür. Amerika'nın verimliliği baz alınarak yapılan verimlilik indeksinde Almanya'nın verimliliği 94, İtalya'nın 80, İngiltere ve Fransa'nın 75, İspanya'nın 60, Türkiye'nin ise 45 olarak belirtilmiştir (Arslan, 1995). Mevcut yapı ile daha fazla ürün elde etmek için yeniden yapılanma ve akılcı düzenlemelerin gerektiği belirtilmektedir.

3. Sektörün omurgasını oluşturan fason atelyelerin teknolojilerinin geri bu yüzden de ürünlerinin kalitesiz olduğu belirtilmektedir.

4. Üretim birimlerinin yerleşim yerleri dağınıktır. Büyüklüğünden dolayı İstanbul örnek verilirse birbirini tamamlayan hazır giyimciler, boyacılar vb. birbirlerinden uzaktaki semtlerde olmalarının zamanında üretim ve teslimatı zorlaştırdığı belirtilmektedir. Ayrıca hazır giyim üreten firmaların üretim yaptıkları

binalar üretime uygun olmayıp bu alanda ihtisaslaşmış küçük sanayi sitesi veya organize sanayi bölgesine ihtiyaç vardır.

5. Sektörde tasarım bilinci gelişmemiştir, hatta kopya etme aşamasının bile henüz geçilemediği belirtilmektedir. Diğer elemanların eksikliği gibi moda tasarım elemanlarının da eksikliği hissedilmektedir (Özdamar, 1995).

6. Bir ülke belli bir ürün grubunda yığinsal üretimin sınırına geldiğinde veya bu ürüne olan talebi artırmak mümkün olamadığı da, iki seçenek ile karşı karşıya kalmaktadır. Ya ihraç ürünlerini nicelik çeşitlendirir ya da nitelik olarak katma değer artırılması yolunda gerekli dönüşümler yapabilir. Hong Kong MFA (Multi-Fibre Agreement) kısıtlamalarını aşabilmek amacıyla katma değeri yüksek ürünlerde uzmanlaşma yolunu seçerek ihracatını artırmada başarılı olmuş Türkiye'nin önünde de bu seçenek bulunmaktadır. Halen dünyada önemli ölçüde ticareti bulunan ancak Türkiye tarafından üretimi veya ihracatı olmayan dokuma ve giyim sanayi ürünleri bulunmaktadır. Ürün çeşitlendirmesi bakımından bu ürünler bir potansiyel olarak değerlendirilmelidir. İkinci seçenek olan daha yüksek katma değer ilkesinin ise Türkiye'nin yığinsal üretimde güçlü olduğu, Topluluk pazarında belli bir pazar payını garantilediği ürünlerde uygulamak mümkün olabilir (Çakıroğlu, 1993).

7. Dokuma ve giyim sektörünün dünyada en önemli ticari ve ekonomik aktivitelerden biri olmasının bir sonucu olarak, bu öneme paralel bir şekilde hızlı teknolojik değişim göstermesi gibi bir özelliği vardır. Her teknoloji, kısa bir ömrün ardından yerini yeni teknolojilere terketmektedir. Türkiye'nin bu konuda ciddi bir sıkıntı içinde olduğu ve bu durumun sektörün tamamında hissedildiği belirtilmektedir. Hali hazırdaki ağır rakebet şartları altında, var olan makina parkının yenilenmesinin ve/veya yüksek teknolojiye haiz yeni yatırımların da sektörün kendi olanaklarıyla finanse edilmesinin güç olduğu belirtilmektedir (Çakıroğlu, 1993).

4.6. Deri ve Mamulleri Sanayi

Deri ve mamulleri sanayi, hammaddesini ham derinin oluşturduğu, büyük baş ve küçükbaş ham deriyi çeşitli kimyasal maddeler kullanarak belirli işlemlerden geçirip mamul deri haline getiren, deri giyim eşyası, ayakkabı ve bunların dışında deri eşyalar (saraciyeye) üreten imalat sanayi alt dalıdır. DİE ve DPT'nin ISIC'a göre yaptığı sınıflandırmada 323 kod numarası ile sınıflandırılmıştır (Anonim, 1991 g).

4.6.1. Gelişimi ve Mevcut Durum

1970'li yıllardan sonra gelişmeye başlayan Deri sektörü 1980'li yılların ortalarından itibaren sanayi boyutlarına ulaşma amacına yönelik çalışmalara giriştiği belirtilmektedir. Türkiye'nin deri işleme sanayinin merkezi durumunda olan ve 500 yıldan çok geçmişe sahip Kazlıçeşme Deri Sanayi 1993 yılından itibaren Pendik-Aydınlı-Orhanlı mevkiinde kurulan "İstanbul Organize Deri Sanayi Bölgesi"ne taşınmıştır. Hemen ardından İzmir Yeşildere Deri Sanayicileri'nin "Organize Deri Sanayi Bölgesi" yapım çalışmalarına başladığı ve son yıllarda çok çabuk bir büyüme göstermiş olan, Uşak Deri Sanayicileri'nin de bir Organize Sanayi Bölgesi'ne kavuşturulma olanakları geliştirilmeye çalışıldığı belirtilmektedir (Anonim, 1992 d; Anonim, 1993).

4.6.1.1. İşyeri ve İstihdam

Türkiye'de deri ve mamulleri sanayinin geçmişi oldukça eski olup üretimin çoğunun küçük üretim birimleri halindeki atelyelerde gerçekleştirildiği belirtilmektedir.

DİE'nin 1980 öncesinde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran 1980 sonrasında 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre deri, deri benzeri ve kürk eşya diye sınıflandırdığı sektörde devlet faaliyet göstermemektedir.

Sektörde binlerce atelye üretim yapmakla birlikte 1971- 1980 döneminde ve 1981-1990 dönemine göre sektör işyeri sayıları ve istihdamı Çizelge 168 a ve 168 b'de verilmiştir.

1971-1980 yılları arasında işyeri sayıları ilk yıla oranla %60.87 istihdam %14.90 artmıştır. İstihdamda bir dalgalanma sözkonusudur. İşyeri sayısı ve istihdamın 1981- 1990 yılları arasındaki durumu ise Çizelge 168 b'de verilmiştir.

Çizelge 168 a. Deri ve Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu(1971-1980)
(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Değer	İndeks
1971	92	100.00	3585	100.00
1972	92	100.00	2676	74.96
1973	101	109.78	2723	75.96
1974	109	118.48	3347	93.30
1975	114	123.91	3959	110.43
1976	106	115.22	3976	110.91
1977	128	139.13	4175	116.46
1978	126	136.96	3803	106.08
1979	128	139.13	3766	105.05
1980	148	160.87	4119	114.90

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi, İstatistikleri (1971-1980)

1981-1990 dönemi 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre sektörde 1981 yılında 88 işyeri varken işyeri sayısı azalarak 72'ye düşmüş yani %18.18 oranında azalmıştır. Buna rağmen istihdamda artış söz konusudur bu da genelde küçük işyerlerinin kapandığı anlamına gelebilir. 1990 yılında istihdam 1981 yılına oranla %29.82 artmıştır (Çizelge 168 b).

Çizelge 168 b. Deri Mamulleri Sanayi İşyeri Sayısı ve Durumu (1981-1990)
(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1981	88	100.00	3900	100.00
1982	94	106.82	4343	111.36
1983	71	80.68	4151	106.44
1984	75	85.23	4264	109.33
1985	73	82.95	4469	114.59
1986	80	90.91	4985	127.82
1987	79	89.77	5152	132.10
1988	62	70.45	3816	97.85
1989	67	76.14	4779	122.54
1990	72	81.82	5063	129.82

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi, İstatistikleri (1981-1990)

Türkiye'de 1960'larda 76 merkezde deri işleme sözkonusu iken 1990'larda bu sayınının 30'a indiği belirtilmektedir. Yani 30 yılda belirli merkezlerde dericilik terk edilmiştir.

Saraçlık, ehlileştirilmiş hayvanların, insanların yararı için kullanılması ve bu amaçla koşum ve eyer takımları imali ile başlamış , toplum ihtiyaçlarının artması ile deri ile ilgili ayakkabı ve giysi haricinde pek çok ürünü kapsamıştır. Çantalar, cüzdanlar, kemerler, büro malzemeleri, hediyelik eşyalar vb. bu gruba dahil edilmektedir.

Sektöre dahil ayakkabı sanayi ise yalnız deriden mamul ayakkabı değil ayağa giyilen her çeşit ürünü kapsamaktadır. Türkiye'de ayakkabı üreten işletmelerin %10'unun tamamen makineleşmiş işletmeler, %70'inin yarı makineleşmiş işletmeler ve %20'sinin hiç makina kullanılmayan işletmeler olduğu belirtilmektedir.

Kürk işleme ve konfeksiyon sanayinde ise en fazla 3-4 kişinin çalıştığı atelyelerde üretim yapılmaktadır (Anonim, 1991 ı).

Deri mamul konfeksiyon üretiminde de küçük atelyeler yaygındır. Deri konfeksiyon işletmeleri yapılarına göre dört gruba ayrılmıştır.

-Aile tipi küçük işletmeler

Genellikle ihracatçıya veya iç turizm satışlarına yönelik fason imalat yapan işletmelerdir. İşyerinde çalışmalar genellikle aile fertleridir.

-İşlenmiş deriyi alarak az sayıda bir makina parkı ile (en fazla 3-10 makina) kendi hesabına veya fason üretim yapan küçük işletmeler.

-İşlenmiş deriyi ya da ham deriyi alıp fason olarak işleterek, deri konfeksiyonu üreten veya fason diktiren işletmeler (genellikle 10-40 makina).

- Ham derinin işlenmesinden, mamul ürün haline getirilmesine kadar, tüm aşamaları gerçekleştiren, entegre üretim yapan veya fason diktiren işletmeler. Sektörün genelde küçük atelyeler halinde oluşması ve sürdürülmesinin nedenleri, özelle şu şekilde açıklanmaktadır.

-Gideleri daha azdır,

-Üretim kontrolü daha kolay ve sağlıklı yapılabilmektedir,

- Piyasa şartlarına ve ekonomik dalgalanmalara daha kolay uyum sağlayabilmektedirler,

- Finansman zorluklarına daha fazla dayanıklılık gösterebilme nitelikleri bulunmaktadır,

Küçük işletmelerin avantajları yanında sanayi boyut ve niteliğinde yapamamaları nedeniyle, bazı dezavantajları da sözkonusudur.

-Etkili pazarlama organizasyonu yapılamaz,

-Büyük miktarda üretim gerektiren siparişler karşılanamaz,

-Üretim miktarı artışı, kaliteyi, kaliteli üretim çabası ise üretim miktarını olumsuz yönde etkiler (Anonim ,1992 d).

Deri ve mamulleri sanayi işyerlerinin tarıma dayalı sanayi işyerleri içinde 1981 yılında %3.72, 1985 yılında %3.20 ve 1990 yılında %2.61 payı vardır (Çizelge 15, çizelge 27, çizelge 39). Sektör imalat sanayi işyerleri içindeki payı ise 1981 yılında %1.69, 1985 yılında %1.50 ve 1990 yılında %1.31'dir (Çizelge 16, Çizelge 27, çizelge 39).

Deri ve mamulleri sanayi istihdamı ile ise tarıma dayalı sanayi sektöründen 1981 yılında %1.05, 1985 yılında %1.07, 1990 yılında %1.03 pay almaktadır. Sektör istihdamının imalat sanayi istihdamındaki payı ise 1981 yılında %0.52, 1985 yılında %0.53 ve 1990 yılında %0.52'dir (Çizelge 18, Çizelge 30, Çizelge 42).

4.6.1.2. Üretim ve İç Talep

Saraciye, deri konfeksiyon, ayakkabının üretimini oluşturduğu sektörde sektör üretim değerinde en büyük paya sahip ürün ayakkabı üretimidir. Ayakkabı iş kolunda ayakkabıların çeşitliliği, modanın ayakkabı üzerinde oynadığı rol gözününe alındığında en verimli işletme tipinin bünyesinde kalifiye işçiler denetiminde makina ile montaj işlerinin yapıldığı küçük ve orta büyüklükteki işletmeler olduğu belirtilmektedir. Ayakkabıdan sonra sektör üretim değerinde en büyük payı olan deri giyim eşyası sanayidir. Türkiye'deki deri konfeksiyon üreten işletme sayısı ve makina sayısı hakkında kesin bilgilere sahip olunmadığı üretim ve verim hesaplarına ulaşmanın zor olduğu belirtilmektedir. Çok geniş kullanım alanı olan saraciye eşyaları ise esas itibariyle hammadde bazında hareketle iki ana grupta toplanmaktadır. Bunlar doğal deriden üretilen eşyalar ve sunni deri ile plastik esaslı maddeler kullanılarak üretilen eşyalardır. Geçmiş olduğu eskilere dayanan saraciye sektörünün, Türkiye'nin ileriki yıllarda nüfus ve gelir artışına paralel olarak

ihtiyaçlarını karşılayacağı yeterli teşviklerle ihracatı da karşılayacak şekilde kendini organize edecek güçte olduğu belirtilmektedir (Anonim, 1991 ı; Anonim,1992 d).

Deri ve mamulleri sanayinin üretim ve iç talebinin sektör ürünlerine göre dağılımı Çizelge 169 a'da verilmiştir.

Çizelge 169 a'da da görüldüğü gibi sektör üretim değerinde en büyük payı Çizelge 169 a. Deri ve Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talebinin Ürünlere Göre Dağılımı (1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	ÜRETİM				İÇ TALEP			
	Miktar	%	Değer	%	Miktar	%	Değer	%
K.Baş Mam Deri (mlyn dm2)	3423.10	....	6139	20.42	3909.90	....	6949	27.55
B.Baş Mam Deri (mlyn dm2)	1088.50	....	1978	6.58	1335.60	....	2319	9.20
Kösele (Bin Ton)	7.60	....	534	1.78	7.90	....	563	2.23
Deri Giy Eşyası (Bin Adet)	7776.90	....	9165	30.48	2448.10	....	3764	14.92
Deri Eşya	....	....	1550	5.15	....	....	1259	4.99
Ayakkabı (mlyn Çift)	109.50	....	10618	35.31	101.50	....	10304	40.86
Diğerleri	....	....	85	0.28	....	....	62	0.25
TOPLAM	....	....	30069	100.00	....	....	25220	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S. 74-75.

olan sektör %35.31'lik payı ile ayakkabı sektörüdür. Ayakkabı sektörünün iç talepteki payı ise %40.86'dır. Ayakkabı sektöründen sonra sektör üretim değerinde en büyük paya sahip ürün deri giyim eşyasıdır. Deri giyim eşyası üretim değerinde %30.48'lik bir paya sahiptir. Buna rağmen iç tüketimdeki payı %14.92 olan deri giyim eşyası sanayinin üretimi daha çok ihracata dönüktür. İç piyasadaki tüketiminde önemli kısmının yine turistlere yönelik olduğu belirtilmektedir.

Çizelge 169 b. Deri ve Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1971	40865	100.00	36846	100.00
1972	58283	142.62	53617	145.52
1973	69871	170.98	61586	167.14
1974	90800	222.19	78413	212.81
1975	95092	232.70	83959	227.86
1976	108809	266.26	96021	260.60
1977	96800	236.88	90363	245.24
1978	146320	358.05	146102	396.52
1979	104275	255.17	99769	270.77
1980	105081	257.14	99825	270.92

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1973 -1982).

Deri ve mamulleri sanayi üretim ve iç talebinin yıllar itibariyle gelişimi ise çizelge 169 b ve 169 c'de iki dönem halinde verilmiştir.

1971-1980 Yılları arasında deri ve mamulleri sanayi üretimi ve iç talebini veren çizelge 169' a göre sektör üretimi 1980 yılında 1971 yılına oranla %157.14, talebi ise %170.92 artmıştır. Özellikle 1978 yılındaki üretim ve talep artışının bu yılda açıldığı belirtilen 4 adet ayakkabı fabrikasından kaynaklandığı söylenebilir.

Çizelge 169 c. Deri ve Mamulleri Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	73713	100.00	63441	100.00
1982	82806	112.34	67843	106.94
1983	158522	215.09	126241	198.99
1984	107152	145.37	87749	138.32
1985	153348	208.04	92075	145.14
1986	156020	211.66	98610	115.44
1987	191045	259.18	103413	163.01
1988	177936	241.39	102292	161.24
1989	189538	257.13	101448	159.91
1990	207138	326.50	110407	174.03
1991	208540	328.72	125545	197.89
1992	216441	341.17	139233	219.47
1993	185495	292.39	132744	209.24

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1983 -1995).

1981-1993 döneminde deri ve mamulleri sanayi üretimi ve iç talebinin gelişimi çizelge 169 c'de verilmiştir. 1993 Yılında 1981 yılına göre sektörün üretimi %192.39, talebi %109.24 artmıştır. Üretim iç talepten fazla olup, ihracata yöneliktir. 1983 Yılında görülen beklenenin üzerinde üretim artışında canlı hayvan ihracatının kontrol altına alınması ve et ihracatına yönelinmesi, kurban kesimleri ve derilerinin saklanması konusunda yürütülen proje çerçevesinde deri miktar ve kalitesinin artmasının etkili olduğu belirtilmektedir (Anonim, 1984).

Deri ve mamulleri sanayi tanma dayalı sanayi üretiminde 1981 yılında %3.06, 1985 yılında %5.95, 1990 yılında %6.15 ve 1993 yılında %3.93 paya sahiptir (Çizelge 8, çizelge 20, çizelge 32). Sektörün imalat sanayi üretiminde ise 1981 yılında %1.69, 1985 yılında %2.46, 1990 yılında %2.47 ve 1993 yılında ise %1.84 payı vardır (Çizelge 9, çizelge 21, çizelge 33).

4.6.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer

Sektörün en önemli girdisi olan ham ve mamul deri talebi karşılayamamaktadır. Yurtiçin kaynaklardan sektöre gelen derinin miktar ve niteliği itibariyle yetersizliği sektörün incelenen yıl aralığında belirtilen en önemli sorunu olmuş ve bir çözüme kavuşturulamamıştır.

Sektör maliyetleri içinde girdinin en önemli payı olduğu belirtilmektedir. Örneğin deri konfeksiyon imalatında kullanılan girdilerin maliyet içindeki payları şöyledir.

-Mamul deri	%65
-İşçilik	%15
-Aksesuar (astar, tela, fermuar)	%6
-Pazarlama vb. masraflar	%14

Oranlardan da anlaşıldığı gibi girdi en önemli maliyet unsudur (Anonim, 1992 d).

Deri ve mamulleri sanayinin girdi kullanımı, çıktı ve yaratılan katma değer'in gelişimi Çizelge 170 a ve çizelge 170 b'de verilmiştir.

Çizelge 170 a. Deri ve Mamulleri Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma Değer Durumu (1971-1980)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	İndeks
1971	5481	100.00	8731	100.00	3231	100.00
1972	6117	111.60	8183	93.73	2067	53.97
1973	7471	136.32	9071	103.90	1600	49.52
1974	9025	164.67	11313	129.57	2288	70.80
1975	8071	147.27	11674	133.71	3602	111.49
1976	7491	136.68	10412	119.26	2921	90.41
1977	8411	153.47	11036	126.40	2617	81.00
1978	7674	140.02	10493	120.18	2823	87.39
1979	7292	133.04	7374	84.46	2915	90.23
1980	7703	140.55	10226	117.12	2523	78.08

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971-1980).

Deri ve mamulleri sanayinin 1971-1980 döneminde girdi kullanımı artmıştır. Bazı yıllarda daha yüksek değerlere ulaşılma ile beraber 1980 yılında ilk yıla oranla girdi kullanımı %40.45 artarken çıktı %17.12 artmıştır. Yaratılan katma değer ise 1980 yılında 1971 yılına göre %21.92 azalmıştır (Çizelge 172 a).

Sektörün 1981-1989 yılları arasında girdi kullanımı, çıktısı ve yattığı katma değeri artmıştır. Katma değer artmakla beraber artışının kullanılan girdiye oranla daha az olduğu görülmektedir. Girdide 1983 yılından sonra görülen artışın hammadde ve kimyasal maddelerden ileri gelen kalite sorunlarını çözmek amacıyla sektör için gerekli olan hammadde ve kimyasal maddelerin ithalatında kolaylık sağlanmasından kaynaklandığı söylenebilir (Anonim, 1983). 1987 Yılında en yüksek değerine ulaşan girdi kullanımında yine yurtiçi üretimle karşılanmayan ham derinin önemli oranda ithal edilmesinin etkili olduğu belirtilmektedir (Anonim, 1988).

Çizelge 170 b. Deri ve Mamulleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	İndeks
1981	8936	100.00	12336	100.00	3400	100.00
1982	10856	121.49	15045	121.96	4189	123.21
1983	11814	132.20	15610	126.54	3795	111.63
1984	13279	148.60	17438	141.36	4159	122.34
1985	13255	148.33	18640	151.10	4385	158.39
1986	20822	233.02	26905	218.10	6082	178.89
1987	20187	225.91	27875	225.97	7688	226.12
1988	13371	149.63	17493	141.80	4122	121.23
1989	15685	175.53	23428	189.91	7743	227.72
1990	15002	167.89	20678	167.62	5676	166.94

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

4.9.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler

Türkiye'de deri ve mamulleri sanayinin genel gelişme modelinin "küçük işletmelerin zaman içinde büyümeleri ve yeni teknoloji ve metodlara adaptasyon" şeklinde olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle sanayi boyutlarında yapılan üretimin gerektirdiği rasyonel işletme ile yönetim teknik ve metodları uygulanamadığı, bunda en önemli ve somut örneğinin çok katlı binalarda çalışılması olduğu ifade edilmektedir. Böyle bir yapılaşma ayrıca çevre sorununun çözümünde imkan vermemektedir. Gelişen sektörde bu fiziki yerleşim sorununun üretimi engellediği bu sorunun çözümüne anahtar olarakta "organize deri sanayi bölgeleri"nin görüldüğü belirtilmektedir. Bu bağlamda sektörün yatırımları hem modernizasyon ve genişlemeye hem de bu gelişmenin olumsuzluklarından kurtulmaya yönelik olarak organize sanayi bölgelerinin oluşturulmasına yönelik olmuştur.

Buna göre deri ve mamulleri sanayi 1971-1980 ve 1981- 1990 dönemlerine göre yapılan sabit sermaye yatırımları çizelge 171 a ve Çizelge 171 b'de verilmiştir.

1971-1980 Yılları arasında deri ve mamulleri sanayine 1971 yılında önemli oranda bir yatırım yapılmış sonraki yıllarda yatırımlar küçük miktarlarda olmuştur. Bunlarında genelde modernizasyona yönelik yatırımlar olduğu yıllık programlarda belirtilmektedir.

Çizelge 171.a. Deri ve Mamulleri Sanayi
Sabit Sermaye Yatırımları
(1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler Değer	İndeks (*)
1971	10481	....
1972	117	1.11
1973	171	146.94
1974	288	167.71
1975	296	102.93
1976	702	237.14
1977	518	73.78
1978	200	38.63
1979	96	48.16
1980	124	129.25

(*) zincirleme indeks
Kaynak: ANONİM, DİE Yıllık İmalat Sanayi
İstatistikleri (1971-1980).

Çizelge 171.b. Deri ve Mamulleri Sanayi
Sabit Sermaye Yatırımları
(1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler Değer	İndeks (*)
1981	136	—
1982	159	116.95
1983	372	273.35
1984	641	471.11
1985	455	334.88
1986	670	492.69
1987	993	430.48
1988	575	422.64
1989	464	340.93
1990	1104	811.61

(*) Zincirleme indeks
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi
İstatistikleri (1981-1990).

1986 Yılından itibaren yatırımların organize sanayi bölgelerinde ve küçük sanayi sitelerinde devam etmekte olan yatırımlar olduğu ve devam eden yatırımlarında sınırlı işletme sermayesi ile faaliyette bulunan firmaları zor durumda bırakıp üretim artışını engellediği ifade edilmektedir. Ancak bu tesislerin devreye girmesiyle ve ham ve mamul deri ithalatının gelişmesiyle tesis sayısı, ham deri işleme kapasitesi ve üretimin artacağı belirtilmektedir. 1994 yılında İstanbul-Tuzla Organize Sanayi Bölgesi'nin yanısıra, 1995 yılında İzmir-Menemen Deri Organize Sanayi Bölgesi'nde kısmen faaliyete geçmiştir (Anonim 1993; Anonim 1994).

Deri sektörü aynı zamanda çevreyi çok kirlüten bir sanayi kolu olarak belirtildiği için bu yönde yatırımlarda yapılmakta olup, İstanbul ve İzmir Organize Sanayi Bölgelerine çok modern artırma tesisleri inşaa edilmiştir.

Sonuç olarak deri ve mamulleri sanayicileri 1986 sonrası 1995 yılına kadar bir yandan yeni fabrika binası yapmak ve içini donatmak için büyük yatırımlara yönelirken, öte yandan daha fazla miktarda üretim yapabilme hedefini yakalamak üzere daha fazla krediye ihtiyaç duymuştur.

4.6.5.1. Dış Ticaret

Deri ve mamulleri sanayi Türkiye'nin ihracata katkısı yüksek olan sanayi dallarından birisi olup tarıma dayalı sanayi ihracatında gıda sanayi ile dokuma ve giyim sanayi ihracatından sonra üçüncü sırayı almaktadır. Dış pazarlardaki rakipleri Hindistan, Pakistan ve G.Kore olarak belirtilmiştir. Bu ülkelerde deri ve mamulleri sanayi teşviklerden ve kredisiz veya düşük kredili faizlerden yararlanırken, Türkiye'de yeterli kredi sağlanamaması, teşvik uygulamalarının kaldırılması, yüksek enflasyon ve döviz kullanımını enflasyon rakamları altında olması ihracatı zorlaştıran sebepler olarak belirtilmiştir.

Deri ve mamulleri sanayinin yurt içinde ve dışında önemli bir pazar sorunu, kota sorunu yoktur. Dünya pazarlarında önemli payı olan ABD'nin ithalatında %17 civarında paya sahip olan Türkiye'nin en önemli ihraç pazarları AB ülkeleri ve dağılan Sovyet Cumhuriyetleri'dir. Dünya deri ihracatında gelişmiş ülkelerin paylarının gelişmekte olan ülkeler lehine azaldığı ifade edilmektedir.

Deri ve mamulleri ihracatının sektörün ürünlerine göre dağılımı Çizelge 172 a'da verilmiştir.

Çizelge 172 a. Deri ve Mamulleri Sanayi İhracatının
Ürünlere Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL.

ÜRÜNLER	Miktar	Değer	%
K.Baş Deriler		96	1.38
Yarı Mamul (Ton)	89.3	6	0.09
Mamul (mlyn dm2)	137.4	90	1.29
B.Baş Deriler		58	0.83
Yarı Mamul (Ton)	141.1	6	0.09
Mamul (mlyn dm2)	22.2	41	0.59
Kösele (Bin Ton)	119.2	11	0.16
Deri Giy Eşyası (Bin Adet)	5530	5448	78.03
Deri Eşya	....	360	5.16
Ayakkabı (bin Çift)	13670	839	12.00
Diğerleri	....	27	0.39
TOPLAM		6982	100.00

Kaynak : ANONİM,DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.75.

Çizelge 172 a'da da görüldüğü gibi deri ve mamulleri sanayi ihracat değerinin %78.03 gibi çok önemli bir bölümü deri giyim eşyasından oluşmaktadır. Sektörün ihraç ürünlerinden deriden giyim eşyasından sonra en çok ihraç edilen ürün ayakkabıdır. Ayakkabılara ihracatının sektör ihracat değerindeki payı %12'dir.

1980 yılından itibaren deri giyim eşyası ihracatı hızlı bir gelişme gösterdiği bu hızlı gelişmeye paralel olarak 1983 yılından itibaren temel girdi olan ham deri üretimi talebi karşılamadığından ithalatın arttığı belirtilmektedir. Sözkonusu sektör ihracatının yıllar itibariyle gelişimi Çizelge 172 b ve 172 c'de verilmiştir.

Çizelge 172 b. Deri ve Mamulleri Sanayi
İhracatı (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1971	4577	100.00
1972	5633	123.08
1973	9543	208.50
1974	13313	290.86
1975	10520	229.86
1976	8142	177.89
1977	6530	142.68
1978	4266	93.21
1979	4590	100.28
1980	5332	116.50

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar, (1973-1983).

1971-1980 yılları arasında genelde 10000 milyon TL.nin üzerinde olmayan ve 1980 yılında ilk yıla göre artışı %16.50 olan sektör ihracatı 1973 ve 1974 yıllarında önemli artış kaydetmiş ama bu artışın sebebi kaynaklarda belirtilmemiştir.

Çizelge 172 c'de verilen 1981-1993 yılları arasında deri ve mamulleri sanayinin ihracatı incelendiğinde 1987 yılına kadar sürekli bir artış kaydedilmiş 1987 yılında en yüksek değerine ulaşan ihracatın daha öncede belirtildiği gibi önemli kısmını deri giyim eşyası oluşturmuştur. 1988 ve 1989 yıllarında dış talebin aynı canlılığı göstermemesi nedeniyle ihracat 1987 yılına göre azalmıştır (Anonim, 1990). 1990 yılında Almanya'nın birleşmesi deri giyim eşyası ihracatını olumlu yönde etkilemiştir. Özellikle Almanya'nın Doğu Bloku ülkelerine yönelik fason siparişlerinin bir kısmının bu ülkelerde yaşanan istikrarsızlık sonucu Türkiye'ye koymasıyla da sektör ihracatı 1981-1993 yılları arasındaki en yüksek değerine ulaşmıştır (Anonim, 1991). 1991 yılından itibaren, rakip ülkelerin ihracatlarına önemli oranda destek sağlamaları ve bunun sonucu özellikle Batı Avrupa ülkelerinin Türkiye'den deri giyim eşyası taleplerinin düşmesi nedeniyle ihracat azalma eğilimine girmiştir (Anonim, 1993).

Çizelge 172 c. Deri ve Mamulleri Sanayi
İhracatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks (*)
1981	10411	....
1982	15097	145.01
1983	29250	193.75
1984	43899	150.08
1985	59306	135.10
1986	44017	75.22
1987	92081	209.20
1988	72037	78.23
1989	90790	126.03
1990	101733	112.05
1991	87589	86.10
1992	81980	93.59
1993	59134	72.13

(*) Zincirleme

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

Deri ve mamulleri sanayi ihracatı tarıma dayalı sanayi ihracatında 1981 yılında %4.00, 1985 yılında %15.26, 1990 yılında %10.86 ve 1993 yılında %7.26 paya sahiptir (Çizelge 11; Çizelge 23; Çizelge 35).

Deri ve mamulleri sanayi ithalatı ihracatın ve iç talebin canlılığı ve taleplerin karşılanabilmesi için yeterli ve kaliteli hammaddenin yurt içinde sağlanamaması nedeniyle sürekli artmıştır. Sürekli yeterli miktarda ve kaliteli ham deri üretimi için hayvancılığın geliştirilmesi ve hayvan besleme bakım, kesim, yüzme ve depolama şartlarının elverişli hale getirilmesi konusunda çalışmalar yapılmaktadır. İthalatın gelişimi Çizelge 173 a'da verilmiştir.

Çizelge 173 a. Deri ve Mamulleri Sanayi
İthalatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks (*)
1981	139	....
1982	134	96.13
1983	338	252.29
1984	1035	306.29
1985	3021	291.75
1986	4948	163.81
1987	10027	202.66
1988	7292	72.72
1989	10570	144.96
1990	16429	155.42
1991	17418	106.02
1992	17578	100.92
1993	20500	116.62

(*) Zincirleme

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

1981 Yılında 139 Milyon TL olan ithalat her yıl devam eden artışlarla 1993 yılında 20.5 Milyar TL'ye ulaşmıştır. Özellikle 1987 yılından itibaren ihracatın artması ve tüm çabalara rağmen canlı hayvan ihracatına bağlı olarak ham deri kayıplarının devam etmesi ithalatı artmıştır. Yurtiçi talebin canlılığı ve yurt içinde turistlere yapılan satışlarda ithalatı artırmıştır. İthalatın ürünlere göre durumu ise çizelge 173 b'de verilmiştir.

Çizelge 173 b'den de görüldüğü gibi deri ve mamulleri sanayi ithalat değerinin %75.92 gibi büyük payını büyük baş ve küçükbaş yarı mamul ve mamul

deri oluşturmaktadır. Bu ürünlerden sonra ithalatta en büyük pay %16.81 oranla ayakkabıdır.

Gittikçe artan sayıda ülkenin ham deri ihracatına kısıtlamalar getirmeleri ve mamul ihraç edilmesi zorunluluğu ham deri teminin güçleştirmiştir (Anonim, 1989). Yarı mamul ve mamul ithalatının büyük bölümünün ileri teknoloji kullanarak daha kaliteli üretim yapan AB ülkelerinden gerçekleştirildiği belirtilmektedir (Anonim, 1992).

Deri ve mamulleri sanayi ithalatı tanıma dayalı sanayi toplam ithalatının 1981 yılında %0.40, 1985 yılında %3.49, 1990 yılında %5.24 ve 1993 yılında %6.86 paya sahiptir (Çizelge 13; Çizelge 25; Çizelge 37).

Çizelge 173 b. Deri ve Mamulleri Sanayi İthalatının
Ürünlere Göre Dağılımı (1993)
1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL.

ÜRÜNLER	Miktar	Değer	%
K.Baş Deriler		1256	53.06
Yarı Mamul (Ton)	5334	290	12.25
Mamul (mlyn dm2)	639	966	40.81
B.Baş Deriler		541	22.86
Yarı Mamul (Ton)	1253	114	4.82
Mamul (mlyn dm2)	269	386	16.31
Kösele (Bin Ton)	419	41	1.73
Deri Giy Eşyası (Bin Adet)	183	43	1.82
Deri Eşya	....	72	3.04
Ayakkabı (bin Çift)	4016	398	16.81
Diğerleri	....	57	2.41
TOPLAM		2367	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı
Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal
Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.76.

4.6.2. Sorunlar

Deri ve mamulleri sanayinin gelişimi boyunca iki ana sorundan bahsedilmiştir. Birinci tanıma dayalı sanayinin tüm sektörlerinde karşılaşılan hammadde sorunudur. Kontrolsüz kesimler ve kurban kesimlerinde derinin değerinin bilinmemesinden ve hatalı kesimlerden kaynaklanan kayıplarla depolama sırasındaki kayıplar hem sektörü sıkıntıya sokmakta hemde ülke ekonomisine zarar vermektedir. Ayrıca canlı hayvan ihracatı sektörü hammadde sonusunda sıkıntıya sokan diğer bir unsurdur.

Sektörün diğer bir sorunu ise gelişme ile üretim ve, ihracatın artması sonucunda sektörün küçük aletyelerinin yetersiz kalması, genişleme sonucunda üretime uygun olmayan şartlarda çok katlı binalarda çalışılmasıdır. Bu binalarda üretimin hem verimi etkilediği hem de artırma tesisleri olmadığı için çevreyi kirlettikleri ifade edilmektedir.

Batı Avrupa ve gelir düzeyi yüksek diğer ülke pazarlarında, piyasa payının artırılabilmesi ve UzakDoğu ülkeleriyle rekabet edilebilmesi için uygun fiyattan, kaliteli yığın üretimi gerçekleştirecek yapılanma önem taşımaktadır.

4.7. Orman Ürünleri Sanayi

İmalat sanayi içinde yer alan orman ürünleri sanayi; Ormandan elde edilen odun hammaddesini, bükme, yarma, kesme, soyma, biçme, yorganlama, liflendirme, yapıştırma, presleme, buharlama, kurutma, emprenye etme gibi mekanik işlemlerle bünyesini değiştirmeden veya kimyasal yöntemlerle değiştirmek suretiyle yarı mamul veya mamul üreten gerektiğinde birbirlerinin mamullerini hammadde olarak kullanılabilen entegre nitelikte sanayidir (Anonim, 1995 d).

Orman ürünleri sanayi, çeşitli şekillerde sınıflandırılmış olup en yaygın biçimde kullanılan sınıflandırma şöyledir;

a. Birinci imalat sanayi

Bu grupta odunu doğrudan doğruya kullanan sanayiler yer almaktadır. Odunu doğrudan kullanan sanayiler 3 grupta toplanmıştır.

-Bıçkı Sanayi (Kereste sanayi)

-Levha Sanayi (kaplama, kontrplak, kontrtabla, yonga,levha lif levha)

-Kağıt hamuru ve kağıt sanayi

b. İkinci İmalat Sanayi

Bu grup birinci imalat sanayine dahil bıçkı ve levha sanayi kollarından elde edilen mamul ve yarı mamul ürünleri hammadde olarak kullanan orman ürünleri sanayileridir. Parke, doğrama, mobilya, karasel, prefabrik evler vb. bu gruba dahil edilmektedir.

c. Diğer Orman Ürünleri Sanayi

Bu grupta ise özel üretimi gerektiren kalem, kibrit, müzik aletleri, fiçı, ayakkabı kalıbı, oyuncak, silah dipçığı vb. sanayi kolları yer almaktadır.

Orman ürünleri sanayi DİE ve DPT'nin ISIC'a göre yaptığı sınıflandırmada 33 kod numarası ile sınıflandırılmıştır.

Ormancılık kavramı dışında değerlendirilemeyecek olan orman ürünleri sanayi, hammaddesini ormandan almaktadır. Türkiye'nin orman alanı 20.199296 hektar olup ülke alanının %26.2'sini oluşturmaktadır. Ormanların ülke alanına oranı itibariyle Finlandiya %76.7, İsveç %68.6, Japonya %67.8 ile ilk sıralardadır. Avrupa %35.4, AB %30.7, ABD %32.4 ve Kanada %49.2 oranıyla dünya ortalaması %27'nin üzerindedir (Anonim, 1995 c). Orman ürünleri sanayine hammadde temin eden ormancılığın üretim süresinin çok uzun olması ve üretimin önemli ölçüde tabiat şartlarına bağlı bulunması, gözönüne alınarak ormancılık faaliyetlerinin planlı şekilde uygulanması kaçınılmaz olmaktadır. Dünya karalarının %32.3'ünün ormanlarla kaplı olduğu ve her yıl toplam 7.3 hektarlık orman alanının yok olduğu, buna karşılık 14.5 milyon hektarlık alanın ise yeni ormanlarla kapladığı belirtilmektedir. Ancak 4.3 milyar hektar orman varlığına sahip dünya ormanları her geçen gün artan talebi karşılayamamaktadır. Dünya ormanlarının %47.4'ü endüstriyel odun elde edilmesine elverişli durumda olduğu belirtilmektedir.

Türkiye'de ormancılığın 1963-1989 döneminde büyük gelişme kaydettiği 1.6 milyon hektar ağaçlandırma ve erozyon kontrol çalışması yapıldığı ve orman ürünleri sanayinin odun hammadde ihtiyacının yurtiçi kaynaklardan karşılandığı ifade edilmektedir. Bu tarihten sonra ağaçlandırma, erozyon kontrol çalışmaları, yangınlarla mücadele vb. ormanları korumaya yönelik çalışmalar finansman sağlanmasında karşılaşılan darboğazla yavaşlamıştır. Ayrıca orman yangınları ve usulsüz kesimler, turistik amaçlı yapılaşmalar gibi etkenler de orman alanlarının dar olmasına sebep olmuştur.

Türkiye'de yaklaşık 20.2 milyon hektar alanı kaplayan ormanların %48.8'inin verimli %56.2'sinin bozuk ve verimsiz olduğu, buna göre orman alanlarında yapılacak ağaçlandırma ve bakım çalışmalarında yoğunlaşılması gereği ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de ormanların 1956 yılında yürürlüğe giren 6831 sayılı Orman Kanunu'na göre fonksiyonları itibariyle ayrımının, %97.2'si ana fonksiyonu orman ürünleri talebini karşılamakta olan üretim ormanları, %1.5'i iklim iyileştirme, erozyonu önleme ve doğayı korumaya yönelik koruma ormanları ve %1.3'ü yine

doğayı korumaya ve araştırmaya yönelik milli park ormanları şeklinde olduğu ifade edilmektedir.

Türkiye'de ormanların kadastro çalışmaları ve mülkiyet durumu tam olarak kesinleşmemekle birlikte, tamamına yakın kısmının devlete ait olduğu belirtilmektedir. Türkiye'nin dışındaki ülkelerde ise durumun bunu tamamen tersi olduğu, örneğin AB ülkelerinde toplam orman alanlarının %58'inin özel şahıslara, %20'sinin devlete, %22'sinin diğer kamu kuruluşlarına ait olduğu belirtilmektedir (Anonim, 1991 i).

4.7.1. Gelişimi ve Mevcut Durum

Cumhuriyet Döneminde modern anlamda ilk mevzuatın 1937 yılında kabul edilen 3116 Sayılı Orman Kanunu ile getirildiği belirtilmektedir. Bu kanunla devlet ormanlarının devlet eliyle işletilmesi ana ilkelerden biri olarak kabul edilmiş ve devlet adına ormanların işletilmesi ile Orman Genel Müdürlüğü yükümlü kılınarak, bu Genel Müdürlüğün 1970 yılına kadar birçok fabrika kurması sağlanmıştır. 1970 yılından itibaren kurulan bu fabrikalar orman ürünleri (ORÜS) Sanayi Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır

ORÜS 5 Ocak 1970 yılında Orman Bakanlığı denetiminde 1930 yılında kurulan kağıt fabrikalarına ek olarak orman ürünlerinin değerlendirilmesi, orman sanayinin dünyadaki gelişmelere uygun biçimde gelişmesine katkıda bulunması, özel sektöre öncülük etmesi için kurulmuştur (Anonim ,1993).

3116 Sayılı kanundan önce devlet ormanlarında işletmecilik yapan özel ve tüzel kişilerin hakları bu kanunla kaldırılarak kendilerine 10 yıllık bir tasfiye süresi tanınmıştır. Bu işletmecilerden bir kısmı kurdukları tesislerde orman işleyemeyip hammadde elde edemediklerinden kapanmış bir kısmı devlet yardımıyla hammadde sağlayarak faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Diğer pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de ilk önce kereste (bıçkı) sanayi gelişme göstermiştir. Orman ürünleri sanayinin büyük bir kısmı özel sektöre ait olup, sektörün alt kollarının bir çoğunda özel sektör kamunun önünde yer almaktadır (Anonim, 1991 i).

4.7.1.1. İşyeri ve İstihdam

Hem devletin hem de özel sektörün faaliyet gösterdiği orman ürünleri sanayinin bünyesinde genellikle küçük çaptaki işletmeleri barındırması söz konusu sektörün durumu hakkında doğru ve yeterli istatistiki bilgi edinilmesini güçleştirmektedir. Mobilya sanayi hakkında sağlıklı bilgilere ulaşılamamasına rağmen orman sanayi alt kollarının işyerleri sayıları önemli, kapasiteye sahip işletmelere göre DPT tarafından çizelge 174'deki şekliyle verilmiştir.

Çizelge 174. Orman Ürünleri Sanayinin Alt Sektörlerine Göre İşyeri Sayıları, Kapasite ve Kapasite Kullanım Oranları

ALT SEKTÖRLER	İşyeri Sayısı	Kapasite	Kapas. Kul. Oranı (%)
Kereste	18	1650500 m3	45.40
ORÜS	1	675000	
SEKA	1	402000	
MKE	2	21500	
DEMİRÇELİK	1	6000	
Afet işleri Genel Müdürlüğü	1	10000	
Köy Hizmetleri Genel Mtd.	1	5000	
Ankara Belediyesi	2	600	
Özel Sektör	9	525000	
Emprenye	24	590000 m3	
TCDD	1	60000	
ORÜS	1	30000	
Özel Sektör	22	500000	
Lif Levha	4	129600 m2	90.00
SEKA	1	15000	
ORÜS - ARLIF	1	28600	
Özel Sektör	2	86000	
Yonga Levha	31	1614000 m3	74.00
MKE	1	30000	
ORÜS	4	84000	
Özel Sektör	26	1530000	
Kontrplak - Kontrtabla	22	10705000m3	69.00
MKE	1	5500	
ORÜS	3	18000	
Özel Sektör	18	83550000	
Kaplama	32	102980000 m2	48.00
ORÜS	2	4500000	
Özel Sektör	30	989480000	
Parke Sanayi	7	2050000m2	53.00
ORÜS	1	750000	
Özel Sektör	6	1300000	
Ambalaj Sanayi	6	61500 m2	50.00
ORÜS	1	3500	
MKE	1	8500	
Özel Sektör	4	49500	

Not: Mobilya Sanayinin çok çeşitli büyüklükte işletmelere sahip olması nedeniyle işyeri sayısı ve kapasite belirlenemeyip, tabloya alınmamıştır.
Kaynak: ANONİM, DPT, Orman Ürünleri Sanayi ÖLKR, Yayın no: 2376 - ÖİK: 445, Ankara, 1995 c.

Orman ürünleri sanayinde özel sektör hakimdir. Devlet sektöründe sözkonusu alanda faaliyet gösteren önemli kuruluşlar ORÜS, SEKA ve MKE'dir. Sektörün kapasite kullanım oranı oldukça düşüktür.

Orman ürünleri işyeri sayılarının ve istihdamının gelişimi 1971-1980 yılları arasında ve büyük işletmeleri kapsayan 1981-1990 yılları arasında çizelge 175 a ve 175 c'de verilmiştir. 1970-1981 yılları arasında işyeri sayısı ilk yıla göre %34.06, istihdam %44.01 artmıştır. İşyerleri ve istihdamın bu yıl aralığındaki sektörel dağılımı çizelge 175 b'de verilmiştir.

Çizelge 175 a. Orman Ürünleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1971-1980)
(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1971	276	100.00	11920	100.00
1972	305	110.51	15039	126.17
1973	260	94.20	13325	111.79
1974	267	96.74	13387	112.31
1975	273	98.91	15272	128.12
1976	233	84.42	14143	118.65
1977	250	90.58	15659	131.37
1978	282	102.17	15572	130.64
1979	276	100.00	14834	124.45
1980	370	134.06	17166	144.01

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971 - 1980).

Çizelge 175 b. Orman Ürünleri Sanayi İşyeri ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1971-1980)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Devlet (%)	Özel (%)	Devlet (%)	Özel (%)
1971	8.33	91.67	35.71	64.29
1972	12.79	87.21	33.75	66.25
1973	15.36	84.64	39.10	60.90
1974	15.36	84.64	39.37	60.63
1975	14.65	65.35	36.58	63.42
1976	10.30	89.70	34.84	65.16
1977	11.20	88.80	36.17	63.83
1978	9.93	90.07	35.38	64.62
1979	8.70	91.30	34.02	65.98
1980	10.00	90.00	33.82	66.18

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971 - 1980).

1971-1980 döneminde Orman Ürünleri ve Sanayi sektöründe özel sektör daha fazla işletmeyle faaliyet göstermektedir. 1990 yılı itibariyle devletin sektör işyerlerindeki payı %10 özel sektörün %90'dır. Devlet sektörü işletmeleri genelde büyük işletmeler olduğu için işyerlerinde az pay olan devlet sektörü istihdamdan daha büyük pay olmaktadır. 1990 yılında sektör istihdamının %33.82'si devlete, %66.18'i özel sektöre aittir (Çizelge 175 b). Orman Ürünleri Sanayi 1981-1990 döneminde çok fazla değişiklik göstermemiştir. İstihdam %25.88 artmıştır. İstihdam ve işyerlerinin sektörel dağılımı ise Çizelge 175 d'deki gibidir.

Çizelge 175 c. Orman Ürünleri Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990)
(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Adet	İndeks	Adet	İndeks
1981	168	100.00	14268	100.00
1982	190	113.10	15386	107.84
1983	154	91.67	15728	110.23
1984	149	88.69	15774	110.56
1985	170	101.19	16683	116.93
1986	169	100.60	17154	120.23
1987	175	104.17	18427	129.15
1988	176	104.76	18660	130.78
1989	171	101.79	18325	128.43
1990	167	99.40	17961	125.88

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

Çizelge 175 d. Orman Ürünleri Sanayi İşyeri ve İstihdamının Sektörel Dağılımı(1981-1990)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Devlet (%)	Özel (%)	Devlet (%)	Özel (%)
1981	14.88	85.12	39.21	60.79
1982	13.16	86.84	36.16	63.84
1983	16.88	83.12	40.49	59.51
1984	15.44	84.56	38.65	61.35
1985	14.42	85.88	36.56	63.44
1986	14.20	85.80	38.25	61.75
1987	13.71	86.29	36.33	63.67
1988	12.50	87.50	31.34	68.66
1989	13.45	86.55	32.53	67.47
1990	13.77	86.23	32.45	67.55

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

1990 Yılına ait son verilere göre Orman Ürünleri Sanayi işyerlerinin %13.77 devlet sektörü %86.23'ü özel sektöre aittir, istihdamının ise %32.45'i devlet sektörü %67.55'i özel sektöründür.

Orman Ürünleri Sanayi işyerleri tarıma dayalı sanayi toplam işyerlerinde 1981 yılında %7.10, 1985 yılında %7.45, 1990 yılında %6.04'lük paya sahiptir (Çizelge 15, Çizelge 27, Çizelge 39). İmalat sanayi toplam işyerleri içindeki payı ise 1981 yılında %3.23 1985 yılında %3.49 1990 yılında %3.03'dür (Çizelge 16, çizelge 28 çizelge 40).

Orman ürünleri sanayi istihdamının toplam tarıma dayalı sanayi istihdamındaki payı 1981 yılında %3.83, 1985 yılında %4.00 ve 1990 yılında %3.65'dir (Çizelge 17, çizelge 29, çizelge 41). İmalat sanayi toplam istihdamında ise 1981 yılında %1.91, 1985 yılında %1.97, 1990 yılında %1.84 paya sahiptir (çizelge 18, çizelge 30 çizelge 42).

4.7.1.2. Üretim ve İç Talep

Orman Ürünleri Sanayi üretimi tarıma dayalı sanayi sektörü üretiminde %3.06, 1985 yılında %5.95, 1990 yılında %6.15 ve 1993 yılında %3.93 paya sahiptir (Çizelge 8, çizelge 20, çizelge 32).

Orman ürünleri sanayinin alt ürünlerinden oluşan toplam üretimi ve iç talebinin gelişimi Çizelge 176 a ve Çizelge 176 b'de verilmiştir.

Çizelge 176 a. Orman Ürünleri Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1971	72250	100.00	71250	100.00
1972	72968	100.99	88350	124.00
1973	99686	137.97	98843	138.73
1974	113163	156.64	110800	155.51
1975	102622	142.04	102061	143.24
1976	204227	282.67	203979	286.29
1977	167312	231.57	167405	234.95
1978	224714	311.02	224374	314.91
1979	153476	212.42	153000	214.74
1980	132117	182.86	131150	184.07

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1973-1983).

1971 yılında 1980 yılına kadar orman ürünleri sanayi üretimi %82.86 talebi %84.07 artmıştır. Üretim genelde iç talebi karşılamakla birlikte bazı yıllarda talebin üretimden hızlı arttığı ve üretimin talebi karşılayamadığı görülmektedir (Çizelge 176 a).

Çizelge 176 b. Orman Ürünleri Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	130157	100.00	126724	100.00
1982	226373	173.92	218893	172.73
1983	238601	183.32	230827	182.15
1984	215867	163.85	210674	166.25
1985	233049	179.05	220479	173.98
1986	259047	199.03	252516	199.26
1987	272421	209.30	267918	211.42
1988	288650	221.77	282166	222.66
1989	300277	230.70	297002	234.37
1990	350368	269.19	350635	276.69
1991	336058	258.19	337937	266.67
1992	449962	268.88	352217	277.94
1993	428523	329.27	437849	345.51

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1983-1995).

1981-1993 Döneminde sektör üretimi ve iç talebi düzenli olarak artmış ve bu artış 1993 yılında ilk yıla oranla üretimde %229.27, iç talepte %245.51 olmuştur. 1990 Yılından itibaren iç talep beklenenden fazla artmış, üretim talep kadar artış gösterememiştir. Sektörde talebin karşılanması için ithalata gidilmiştir (Anonim, 1991).

Çizelge 176 c. Orman Ürünleri Sanayi Üretim ve İç Talebinin Ürünler
Göre Dağılımı (1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL.

ÜRÜNLER	ÜRETİM			İÇ TALEP		
	Miktar	Değer	%	Miktar	Değer	%
Kereste (m3)	6130	17470	35.31	6226	17744	35.10
Doğrama (m2)	4500	1368	2.76	4501	1373	2.72
Parke (m2)	3340	451	0.91	3340	451	0.89
Ambalaj Sandığı (Adet)	182	2184	4.41	182	2184	4.32
Kontrplak (m3)	75	525	1.06	125	875	1.73
Lif Levha (ton)	120	420	0.85	170	595	1.18
Yonga Levha (ton)	893	3411	6.86	993	3793	7.50
Mobilya	—	18160	36.70	—	18131	35.86
Kaplama (m2)	50	300	0.61	50	300	0.59
Diğerleri	—	5194	10.50	—	1108	10.11
TOPLAM	15290	49483	100.00	15587	50544	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları
Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.65,66.

Orman ürünleri sanayinin üretimi ve iç talebinin sektör ürünlerine göre dağılımı ise çizelge 176 c'de verilmiştir.

Orman ürünleri sanayi üretimi ve talebinde en büyük payı mobilya ve kereste almaktadır. Kereste sektör toplam üretim değerinin %35.31'ini, mobilya ise %36.70'ni oluşturmaktadır. Talepteki dağılımda aynı şekildedir mobilyanın sektör toplam talebindeki payı %35.86, kerestenin %35.10'dur.

4.7.1.3. Girdi Çıktı ve Yaratılan Katma Değer

Orman ürünleri sanayinde maliyetin %75'ni oluşturan ve üretilen ürünlerin ana girdisi olarak endüstriyel odun kullanılmaktadır. Kereste, kontrplak, kaplama, parke ve ambalaj sandığı üretiminde tomruk, lif, levha ve yonga levha üretiminde lif yonga odunu kullanılmaktadır (Anonim, 1991 i)

Sektörün girdi kullanımı ve yarattığı katma değer gelişimi çizelge 177 a ve 177 d'de verilmiştir.

Orman ürünleri sanayinin girdi kullanımı 1971 yılından 1980'e kadar %62.78, çıktısı %74.59 ve katma değeri %95.01 artmıştır. Hem girdi, çıktı ve katma değerdeki artış hem de katma değerdeki artışın kullanılan girdideki artıştan fazla olması olumlu gelişmelerdir. Girdi kullanımı, çıktı ve katma değer sektörel dağılımı çizelge 177 b'de verilmiştir.

Çizelge 177 a. Orman Ürünleri Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma Değer Durumu (1971-1980)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	İndeks
1971	13173	100.00	20788	100.00	7615	100.00
1972	17783	135.00	29600	142.39	11817	155.17
1973	17443	132.41	27057	130.15	9586	125.87
1974	19563	148.50	30600	147.20	11038	144.94
1975	17633	133.85	30306	145.78	12674	166.42
1976	21763	165.21	38395	184.69	16632	218.40
1977	27191	206.42	51298	246.76	24114	316.64
1978	22665	172.06	43158	207.61	20493	269.10
1979	22153	168.17	38850	186.88	16697	219.25
1980	21443	162.78	36294	174.59	14851	195.01

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971-1980).

Çizelge 177 b. Orman Ürünleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1971-1980)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi (%)		Çıktı (%)		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1971	21.31	78.69	22.20	77.80	23.74	76.26
1972	22.68	77.32	28.60	71.40	37.52	62.48
1973	27.35	72.65	28.09	71.86	29.51	70.49
1974	28.24	78.15	28.96	71.04	30.24	69.76
1975	27.37	72.05	29.16	70.77	31.72	68.28
1976	23.66	76.34	26.24	75.76	25.00	75.00
1977	32.19	67.81	36.80	63.20	42.03	57.97
1978	29.45	70.55	30.64	69.36	31.96	68.04
1979	25.09	24.31	30.00	70.00	35.70	64.30
1980	27.34	72.66	30.20	69.80	34.34	65.66

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971-1980).

Devlet sektörü girdi kullanımında genellikle %20 civarında pay almakta olup 1980 yılında kullanılan girdideki payı %27.34'dür. Çıktıdaki payı %30.20 ve katma değerdeki payı %34.34 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre devlet girdi kullanımında aldığı paydan daha fazla oranda katma değer yaratarak özel sektöre göre daha verimli çalışmıştır. Özel sektörün ise girdi kullanımındaki payı 1980 yılında %72.66, katma değerdeki payı %64.66'dır.

Çizelge 177 c. Orman Ürünleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi		Çıktı		Katma Değer	
	İndeks	İndeks	İndeks	İndeks	İndeks	İndeks
1981	22657	100.00	34711	100.00	12055	100.00
1982	24818	109.54	36722	105.79	8282	68.70
1983	27702	122.27	42800	123.30	15097	125.24
1984	26494	116.94	39621	114.15	13127	108.89
1985	33386	147.36	48558	139.89	17470	144.92
1986	37104	163.77	55335	159.42	18231	151.24
1987	51734	228.34	79312	228.49	27578	228.77
1988	49736	219.52	75847	218.51	26111	216.60
1989	44395	195.94	67912	195.65	23517	195.08
1990	49758	219.61	75286	216.89	25528	211.76

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

1981 yılına oranla 1990 yılında orman ürünleri sanayinde girdi kullanımı %119.61, çıktı %116.89, katma değer %111.76 artış göstermiştir. Bu dönemde genellikle yaratılan katma değerdeki artış kullanılan girdideki artıştan daha düşük

düzeyde gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre 1981-1990 döneminde sektörün 1971-1980 dönemine oranla daha az verimli çalıştığı söylenebilir. Girdi kullanımı, çıktı ve katma değer sektörün dağılımı ise çizelge 177 d'de verilmiştir.

Çizelge 177 d. Orman Ürünleri Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi (%)		Çıktı (%)		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	37.43	62.57	38.28	61.72	39.88	60.12
1982	27.16	72.84	29.28	70.72	48.41	51.59
1983	33.79	66.21	36.67	63.33	41.93	58.07
1984	30.88	69.12	36.13	63.87	38.16	61.84
1985	35.40	64.60	42.47	57.53	50.40	49.60
1986	38.23	61.77	39.55	60.45	42.24	57.76
1987	29.72	70.28	32.56	67.44	37.89	62.11
1988	25.69	74.31	26.83	73.17	29.00	71.00
1989	25.77	74.23	26.80	73.20	28.73	71.27
1990	24.31	75.69	24.68	75.32	25.40	74.60

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

1981 Yılına oranla 1990 yılında orman ürünleri sanayinde girdi kullanımı, çıktı ve yaratılan katma değerde devletin payı azalmıştır. Devlet sektörünün 1971-1980 döneminde olduğu gibi katma değerdeki payı girdi kullanımındaki payından daha yüksek gerçekleşmiştir.

4.7.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler

Yıllar itibarıyla orman ürünleri sanayine yönelik sabit sermaye yatırımlarının gelişimi çizelge 178 a ve 178 b'de verilmiştir.

Çizelge 178 a. Orman Ürünleri Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler		Sabit Serm. İlaveler (%)	
	Değer	İndeks (*)	Devlet	Özel
1971	1288	100.00	58.21	41.79
1972	1867	144.95	45.54	54.46
1973	786	42.08	27.27	72.73
1974	1438	182.96	24.35	75.65
1975	1918	133.45	18.09	81.92
1976	1368	71.33	25.00	75.00
1977	3766	275.21	42.75	57.25
1978	2153	57.18	38.45	61.56
1979	2232	103.66	10.53	89.47
1980	1168	52.33	32.79	67.21

(*) Zincirleme İndeks

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971-1980).

Yıllar itibariyle sabit sermayeye değişik oranlarda yatırım yapılmıştır. Bu yatırımların büyük çoğunluğunun özel sektöre ait olduğu çizelge 178 a'da görülmektedir.

Çizelge 178 b. Orman Ürünleri Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler		Sabit Serm. İlaveler (%)	
	Değer	İndeks (*)	Devlet	Özel
1981	2293	100.00	21.11	78.89
1982	2117	92.30	37.39	99.81
1983	1114	52.64	42.58	57.42
1984	720	64.65	22.74	77.26
1985	1085	150.68	9.07	90.93
1986	819	75.46	26.12	73.88
1987	2946	359.75	41.11	58.89
1988	2580	87.58	11.04	88.96
1989	2510	97.25	8.54	91.46
1990	3610	143.81	5.31	94.69

(*) Zincirleme İndeks

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Sektöre yapılan yatırımların büyük çoğunluğu özel sektöre aittir. Devlet sektöründe de yatırımlar devam etmiştir. Devlet sektörü en çok 1983 ve 1987 yıllarında yatırım yapmıştır. 1990 yılı itibariyle yatırımlarda devletin payı %5.31, özel sektörün payı ise %94.69'dur.

4.7.1.5. Dış Ticaret

Türkiye'de ormancılık sektörü orman ürünlerine dayalı sanayinin hammadde ihtiyacını büyük ölçüde yerli kaynaklardan karşılayarak ithal ikamesi sağlamış ancak son yıllarda hızlı nüfus artışı, hızlı kentleşmeye paralel olarak orman ürünlerine olan talebin artması doğrultusunda yerli üretim iç piyasanın talebini karşılayamaz hale gelmiştir.

Orman ürünleri sanayi ihracatının gelişimi Çizelge 179 a ve 179 b'de verilmiştir.

1971-1980 döneminde orman ürünleri sanayi belli miktarlarda ihracat yapmıştır. Belli bir standart ve kalitenin sağlanamamış olmasından ihracatta düzen söz konusu olmayıp dalgalanma gözlenmektedir. En çok 1971 ve 1974 yıllarında ihracat yapılmış bu yıldan sonra ihracat azalmıştır.

Çizelge 179 a. Orman Ürünleri Sanayi
İhracatı (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1971	1000	100.00
1972	950	95.00
1973	829	82.86
1974	2575	257.50
1975	520	52.04
1976	199	19.86
1977	228	22.79
1978	212	21.25
1979	248	24.76
1980	792	79.20

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1973-1983).

1981-1993 döneminde de kapasite, teknoloji, standart maliyet ve hammadde temini konusunda istenilen gelişmeler sağlanamamış, gerekli yapı değişikliği gerçekleştirilememiş ihracat yine dalgalanma göstermiştir. 1985-1986 yıllarında ihracat önemli oranda artmıştır. Daha sonra ormanları korumaya yönelik çalışmaların yavaşlaması, yangınlar, usulsüz kesimler ve inşaat alanları ile orman

Çizelge 179 b. Orman Ürünleri Sanayi
İhracatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1981	3386	100.00
1982	8467	250.06
1983	7055	208.36
1984	8368	247.15
1985	19472	575.11
1986	10728	316.83
1987	8908	263.10
1988	6048	178.64
1989	5776	170.58
1990	6168	182.18
1991	5214	154.00
1992	6746	199.23
1993	6391	188.76

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

oranlarının daralması üretim ve ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir. 1981 yılına oranla 1993 yılında ihracattaki artış %88.76'dır (Çizelge 179 b).

Çizelge 179 c. Orman Ürünleri Sanayi İhracatının Ürünler
Göre Dağılımı (1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL.

ÜRÜNLER	İHRACAT		
	Miktar	Değer	%
Kereste (m3)	25.90	52	7.04
Doğrama (m2)	0.70	37	5.01
Levha Ürünleri (ton)	4.90	49	6.63
Mobilya	---	381	51.56
Diğerleri	---	220	29.76
TOPLAM	31.50	739	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı
Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal
Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, S.66.

Orman ürünleri sanayinin en çok ihraç ettiği ürün mobilyadır. Mobilyanın ihracat değerindeki payı %51.56'dır.

Orman ürünleri sanayi ihracatı tarıma dayalı sanayi toplam ihracatında 1981 yılında %1.30, 1985 yılında %3.70 1990 yılında %0.43 ve 1993 yılında %0.48 paya sahiptir (Çizelge 11, çizelge 23, çizelge 36). Sektörün imalat sanayi ihracatındaki payı ise 1981 yılında %0.85, 1985 yılında %2.00, 1990 yılında %0.43 ve 1993 yılında %0.48'dir (Çizelge 12, çizelge 24, çizelge 36).

Orman ürünleri sanayi 1971-1980 döneminde 1978 ve 1979 yılları dışında ithalat yapmamıştır. 1981-1993 yılları arasında ise ithalat sürekli artmıştır.

Çizelge 180.Orman Ürünleri Sanayi
İthalatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İTHALAT	
	Değer	İndeks (*)
1981	206	100.00
1982	892	432.37
1983	487	54.59
1984	1243	255.25
1985	4561	366.92
1986	2303	50.51
1987	6090	264.36
1988	4405	72.34
1989	2392	54.30
1990	6059	253.30
1991	5853	96.61
1992	9310	159.07
1993	15681	168.42

(*) Zincirleme

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık
Programlar, (1983-1995).

Orman ürünleri sanayinde ithalatının %40.19'luk büyük bölümünü levha ürünleri, %24.29'unu kereste, %22.30'unu da mobilya oluşturmaktadır (Anonim, 1994). Orman ürünleri sanayi ithalatının toplam tarıma dayalı sanayi ithalatındaki payı 1981 yılında %0.59, 1985 yılında %5.26, 1990 yılında %1.93 ve 1993 yılında %5.24'dür (Çizelge 14, çizelge 26, çizelge 37).

4.7.2. Sorunlar

1. Hammadde Sorunu

Hammadde sanayinin sorunları başında hammadde sorunu gelmektedir. 20.2 milyon hektarlık orman alanına sahip ve ormanlarının tamamına yakın kısmı devlet tarafından işletilen Türkiye'de orman ürünleri sanayi kesiminin yeterli nitelik ve nicelikte hammadde odunu gereken zamanda ve miktarda sağlayamamasının sektörde önemli problemlere neden olduğu belirtilmekte, bu durumda Türkiye orman varlığının bilinçsizce tüketilmesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir.

Ayrıca ormanların yapısında kaplama, kontrplak gibi sanayilerin ihtiyaçlarına uygun nitelikte ve istenilen kalitede tomruk kullanılamaması randıman düşüklüğüne ve maliyetlerin artmasına sebep olmaktadır. Sanayinin kullandığı odunların yeterince fırınlanıp, rutubeti alınmadan kullanıma sunulmasının da sorun oluşturduğu maliyeti artırdığı belirtilmektedir.

2. Kuruluş yeri sorunu

Türkiye'de orman ürünleri sanayi sayısal olarak hızla büyürken ölçek ve kuruluş yeri açısından rastgele gelişmiştir. Özellikle kuruluş yeri seçiminin yanlış yapılması ve daha çok özel sektöre ait işletmelerin hammadde üretim merkezlerinden uzakta olması nakliyat sorunu yaratarak maliyet artışına yol açmaktadır.

3. Eğitim yetersizliği sorunu

Orman ürünleri sanayinde nitelikli işgücü bulunamayışı ve eğitim yetersizliği de önemli bir sorundur. Sektördeki kaliteli eleman ve teknik eleman eksikliği nedeniyle hem işyerleri zarara uğramakta, hem de büyük miktarda ürün kaybı meydana gelmektedir. Özellikle sektörde kurutma, buharlama vb. uzmanlık isteyen işlemlerin hata yapılarak öğrenildiği bu konuda gerekli teknisyen istihdam edilmediği belirtilmektedir.

4.Ayrıca orman ürünleri sanayinin atıklarının rasyonel bir şekilde değerlendirilemeyisinin büyük miktarda kaynak kaybına neden olduğu bu atıkları değerlendirecek teknolojinin eksikliği belirtilmektedir (Anonim, 1991 i).

4.8. Kağıt Sanayi

Kağıt sanayi sektörü; odun, yıllık bitkiler ve atık kağıt gibi hammaddelerinden selüloz, odun hamuru, eski kağıt hamuru üretilmesiyle bu ana ürünlerin, değişik, mekanik ve kimyasal işlemlerle kağıda dönüştürülmesine kadar geçen aşamaları içeren sanayidir (Anonim, 1988 b).

Kağıt sanayi DİE ve DPT'nin ISIC'a göre yaptığı sınıflandırmada 341 kod numarası ile sınıflandırılmıştır.

Sektör üretiminden elde edilen selülozlar ara ürün, kağıt ve kartonlar ise nihai ürünü oluştururlar.

Kağıt kültürel ve sanayi alanındaki yeri ile insanlığın en önemli ihtiyaç maddelerinden biridir. Kağıt sanayinin gelişmesi bir ülkenin sanayi ve kültürel gelişmesi ile yakından ilgilidir. Bu yönüyle kağıt tüketimi bir uygarlık ölçüsü olarak da kabul edilmektedir (Anonim , 1984 c).

4.8.1. Gelişimi ve Mevcut Durum

Dünyanın en çok üretilen ve tüketilen maddelerinden biri olan kağıt Türkiye'de ilk kez Osmanlılar döneminde 18. ve 19. yüzyılda Yalova ve Beykoz'da kurulan imalathanelerde üretilmeye başlamıştır. Çağdaş anlamda kağıtçılığın ilk örneği ise Sümerbank tarafından İzmit'te 1934 yılında kurulan "Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesi"dir. Selüloz ve kağıt işletmesi (SEKA) 1955 yılında Sümerbank'tan ayrı bir kamu iktisadi teşebbüsü durumuna getirilmiştir.

Özel sektör 1970 yılından itibaren gelişmeye başlayarak SEKA'ya göre düşük kapasiteli tesisler kurmalarına rağmen miktar ve kalite yönünden gelişme kaydetmişlerdir. Kağıt sanayi gerek kamu sektörü gerek özel sektör olarak kurulduğu yıldan itibaren gelişme göstermişse de bulunduğu düzey AB ülkelerinden ve dünya standartlarından düşüktür (Anonim, 1988 b).

4.8.1.1. İşyeri Sayısı ve İstihdam

Hem özel sektör hem devlet sektörünün faaliyet gösterdiği kağıt sanayinin işyerleri açısından tarıma dayalı sanayi içindeki payı 1981 yılında %3.55, 1985 yılında %3.86 ve 1990 yılında %3.51'dir (Çizelge 15, Çizelge 27, Çizelge 39). Sektörün imalat sanayi işyerleri içindeki payı ise 1981 yılında %1.61, 1985 yılında %1.82, 1990 yılında %1.76 olmuştur (Çizelge 16, Çizelge 28, Çizelge 40).

Kağıt sanayinde üretim yapan tesislerden SEKA tesisleri ve özel kesme ait birkaç, kuruluşun dışında kalanların çağdaş teknolojinin gerisinde oldukları ifade edilmektedir. Dünyada büyük ölçekli makinalara doğru bir yönelme sözkonusu iken Türkiye'de son kurulan tesislerin dünya ortalamasının altında kapasitelerde kurulduğu ve bu tesislerinde Avrupa'da rekabet şansı kalmadığı için kullanılmayan eski makinalarla donatıldığı belirtilmektedir.

1971-1980 Yılları arasında kağıt sanayinin işyeri sayısı ve istihdam durumu Çizelge 181 a'da verilmiştir.

Çizelge 181 a. Kağıt Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1971-1980)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1971	67	100.00	15100	100.00
1972	76	113.43	15108	100.05
1973	78	116.42	15256	101.03
1974	84	125.37	14632	96.90
1975	94	140.30	15475	102.48
1976	84	125.37	13693	90.68
1977	104	155.22	16720	110.73
1978	105	156.72	16581	109.81
1979	119	177.61	15880	105.17
1980	144	214.93	18003	119.23

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971 - 1980).

Kağıt sanayi işyeri sayısı 1971-1980 döneminde %114.93 artmıştır. İşyeri sayısı ise %19.23'lük bir artış göstermiştir. İşyeri sayısının hızlı artmasına karşın istihdamda daha az artış küçük kapasiteli işletmelerin faaliyete geçtiğinin bir göstergesi olabilir.

1971 Yılında devlete ait 6 işletme varken, 1980 yılında devlet işletmelerinin sayısı 9'dur. Özel sektör 1971 yılında 61, 1981 yılına gelindiğinde 135 işletmeye sahiptir. Buna göre işyeri sayısındaki artış özel sektörün bu dönemde gelişme göstermesiyle ortaya çıkmış ancak sayıca gözlenen bu gelişme kapasite ve teknoloji açısından tatmin edici olmamıştır. Kağıt sanayi işyeri sayısı ve istihdamının sektörel dağılımı ise Çizelge 181 b'de verilmiştir.

Çizelge 181 b'de görüldüğü gibi Devlet sektörü yani SEKA 1971 yılında sektör toplam işyerlerinin %8.96'sını oluştururken istihdamın %80.11'ine sahiptir. Özel sektör bu yılda işyerlerinin %91.04'üne sahipken toplam çalışanların %24.82'sini istihdam etmektedir.

Çizelge 181 b. Kağıt Sanayi İşyeri ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1971-1980)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Devlet (%)	Özel (%)	Devlet (%)	Özel (%)
1971	8.96	91.04	80.11	24.82
1972	9.21	90.79	75.25	24.75
1973	8.97	91.03	72.33	27.67
1974	8.33	91.67	74.61	25.39
1975	7.45	92.55	73.58	26.42
1976	7.14	92.86	71.56	28.44
1977	6.73	93.27	72.78	27.22
1978	7.62	92.38	71.11	28.89
1979	6.72	93.28	68.87	31.13
1980	6.25	93.75	68.23	31.77

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri,
(1971 - 1980).

Kağıt sanayi işyeri sayısı ve istihdamının %1981-1990 dönemindeki gelişimi ise Çizelge 181 c'de verilmiştir.

Kağıt sanayinin 1981-1990 yılları arasında 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre verilmiş işyeri ve istihdamı incelendiğinde 1981 yılından 1990 yılına kadar işyeri sayıları %15.48, istihdam %21.44 artmıştır. 1981 Yılında sektörde devletin 9 özel sektörün 75 işletmesi faaliyet göstermektedir. 1987 Yılında kağıt sanayinde 11 devlet, 89 özel sektör işletmesi varken 1988,1989 yıllarında özellikle 1989 yılının ikinci yarısında başlayan durgunluk, SEKA, tesislerinde 6 Eylül 1988'de başlayıp dört ay süren grev ve bazı işletmelerinin planlı bakıma

alınması, sektörü olumsuz etkilemiş, işyeri sayısı ve istihdam azalmıştır (Anonim, 1991).

Çizelge 181 c. Kağıt Sanayi İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu (1981-1990)

(Adet)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	84	100.00	17750	100.00
1982	97	115.48	18087	101.90
1983	89	105.95	18646	105.04
1984	88	104.76	19793	111.51
1985	88	104.76	20810	117.24
1986	92	109.52	20959	118.08
1987	100	119.05	21894	123.35
1988	95	113.10	21086	118.79
1989	90	107.14	20669	116.45
1990	97	115.48	21556	121.44

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

Sektör işyeri sayısı ve istihdamının 1981-1990 yılları arasında sektörel dağılımı ise Çizelge 181 d'de verilmiştir.

Çizelge 181 d. Kağıt Sanayi İşyeri ve İstihdamının Sektörel Dağılımı (1981-1990)

YILLAR	İşyeri Sayısı		İstihdam	
	Devlet (%)	Özel (%)	Devlet (%)	Özel (%)
1981	10.71	89.29	71.18	28.82
1982	9.28	90.72	66.52	33.48
1983	10.11	89.89	65.76	34.24
1984	12.50	87.50	68.44	31.67
1985	12.50	87.50	64.81	35.19
1986	11.96	88.04	61.01	38.99
1987	11.00	89.00	57.86	42.14
1988	11.58	88.42	58.95	42.05
1989	11.11	88.89	57.69	42.31
1990	10.31	89.69	54.62	45.38

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.
Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981 - 1990).

1981-1990 döneminde SEKA'nın işyeri sayısı %10'lar düzeyinde kalırken istihdamında azalma söz konusudur. 1981 Yılında istihdamın %71.18'ine sahip SEKA'nın sektör istihdamındaki payı %54.62'ye düşmüştür. Özel sektör ise dönem

başında istihdamda %28.82 olan payını 1990'da %45.38'e çıkarmıştır. 1990 Yılında özel sektörün toplam işyerelerindeki payı ise %89.69'dur.

Kağıt sanayinin toplam istihdamının tarıma dayalı sanayi toplam istihdamındaki payı 1981 yılında %4.76, 1985 yılında %4.98, 1990 yılında %4.38'dir (Çizelge 17, Çizelge 29, Çizelge 41). Sektörün imalat sanayi istihdamındaki payı ise 1981 yılında %2.37, 1985 yılında %2.47, 1990 yılında %2.21'dir (Çizelge 18, Çizelge 30, Çizelge 42).

4.8.1.2. Üretim ve İç Talep

1971-1980 döneminde gerek SEKA, gerekse özel setör işyerlerindeki gelişime rağmen 1985 yılından sonra özellikle SEKA'nın programlanan yatırımları geçikmiştir. Tesislerdeki bu darboğaza, hammadde yetersizliğinin de eklenmesiyle varolan kapasiteler de kullanılamamıştır. Buna karşın iç talep kararlı olarak artmış üretim iç talebi karşılayamamıştır. Bu durum her yıl talebin gittikçe daha büyük br kısmının ithalatla karşılanması sonucunu doğurmuştur (Anonim, 1976; Anonim ,1979).

Kuzey Ege, Marmara ve Karadeniz Bölgesi orman potansiyelinden gereği gibi yararlanabilmek amacıyla bir proje başlatılarak bu proje sonucunda kağıt orman ürünleri entegrasyonunu sağlayacak bir "Kağıt Ana Planı" hazırlanmasına başlanması kararlaştırılmıştır (Anonim, 1977; Anonim ,1979).

Çizelge 182 a. Kağıt Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu
(1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1971	21423	100.00	28192	100.00
1972	18567	86.67	24433	86.67
1973	22000	102.69	25986	92.17
1974	22850	106.66	24575	87.17
1975	27184	126.89	290.41	103.01
1976	21780	101.67	246.60	87.47
1977	30060	140.32	329.81	116.99
1978	27385	127.83	308.05	109.27
1979	20601	96.16	232.16	82.35
1980	31089	145.12	340.11	120.64

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1973-1982).

1979 Yılında bu darboğazlar yüzünden tüm kamu kuruluşları ve okullarda 1. hamur kağıt yerine 2. ve 3. hamur kağıtları ile sarı kağıtların kullanılmasına özel gösterilmesi yönünde çalışılmıştır.

Bu dönem de kağıt sanayi üretim ve iç talebi Çizelge 182 a'da verilmiştir.

1971-1980 Yılları arasında kağıt sanayi üretim ve iç talebini veren Çizelge 182 a incelendiğinde üretim hiç bir yılda iç talebi karşılayamamıştır. Bu dönemde üretim %45.12, iç talep %20.64 artmıştır.

Çizelge 182 b. İçki Sanayi Üretim ve İç Talep Durumu
(1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

YILLAR	Üretim		İç Talep	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1981	35509	100.00	39957	100.00
1982	38016	107.06	42416	106.15
1983	38802	109.27	41417	103.66
1984	102880	289.73	107381	268.74
1985	104949	295.55	112181	280.76
1986	109344	307.93	114886	287.53
1987	130290	366.92	136749	342.24
1988	106032	298.60	122740	307.18
1989	123416	347.50	145131	363.22
1990	137532	387.31	160392	401.41
1991	128035	360.56	159978	400.38
1992	114147	405.94	176503	441.74
1993	166047	467.61	120198	551.09

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar (1983-1995).

Çizelge 182 b incelendiğinde 1981 yılından 1993 yılına kadar kağıt sanayi üretimi %367.61, iç talebi %451.09 artmıştır. Özellikle 1984 yılından itibaren SEKA Akdeniz Entegre Tesisleri ve Kastamonu tesisinin üretime geçmesi ile Metekson, Toprak Kağıt gibi büyük kapasiteli özel sektör kuruluşlarının faaliyete başlamaları Kartonson Tesisleri'nin kapasitesini iki katına çıkarması üretim ve tüketim artışının başlıca nedenleridir (Anonim, 1988 b).

Kağıt sanayinde büyümenin yanısıra ürün kalitesinin iyileştirilmesi ve bu alanda sağlanan başarılarla rağmen erişilen seviye AB ve EFTA ülkelerinin altındadır. Kalite dünya standartlarından düşük, maliyetler yüksektir. Hammadde temini kurulduğu yıllardan itibaren sektörün en önemli sorunu olmaya devam etmiştir. 1993 yılında dünya kağıt karton üretimi yaklaşık 252 milyon ton, tüketimi yaklaşık 250 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Türkiye 1993 yılı üretimiyle dünya

üretiminde 29. sırayı, tüketimde 22. sırayı almıştır. Kişi başına tüketim 46 kg. olup dünya ortalamasının altındadır. Halen gazete kraft torba ve sigara kağıtları yalnız SEKA, temizlik kağıtları yalnız özel sektör diğer ürünler her iki kesim tarafından üretilmektedir.

Kağıt sanayi üretim ve talebinde kağıttan ve mukavvadan mamul eşya ile yazı baskı kağıtları en büyük payı almaktadır. Bu ürünlerin üretim ve tüketimini oluklu mukavva izlemektedir. Gazete kağıdı tüketimi de önemli düzeyde iken üretimi yetersiz kalmaktadır. Genelde tüm ürünlerde gözlenen üretimin tüketimi karşılayamaması durumu en çok gazete kağıdında gözlenmektedir. Özellikle gazetelerin promasyona bağlı davranışları ve tirajın artması sonucu gazete kağıtlarının ithalatı artmıştır (Anonim, 1994).

Kağıt sanayi tarıma dayalı sanayi üretiminde 1981 yılında %1.49, 1985 yılında %4.08, 1990 yılında %4.10 ve 1993 yılında %3.52 paya sahiptir (Çizelge 8, Çizelge 20, Çizelge 32). Sektörün imalat sanayi toplam üretimindeki payı ise 1981 yılında %0.82, 1985 yılında %1.69, 1990 yılında %1.64 ve 1993 yılında %1.65'dir (Çizelge 9, Çizelge 21, Çizelge 33).

4.8.1.3. Girdi, Çıktı ve Yaratılan Katma Değer

Kağıt sanayinin, en önemli girdisini oluşturan hammaddesi selüloz, orman ürünleri yanında hububat, tütün, haşhaş, kamış, ayçiçeği, pamuk vb. yıllık bitkilerin sap tohum ve yapraklarından üretilenmiş, bu hammaddelerin temini sektörün en ağırlıklı sorunu olmuştur (Anonim, 1988 b).

Çizelge 183 a. Kağıt Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değer Durumu (1971-1980) (1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	İndeks
1971	20942	100.00	34096	100.00	13154	100.00
1972	23400	111.74	40333	118.29	16917	128.61
1973	25457	121.56	39786	116.69	14329	108.93
1974	30450	145.40	49600	145.47	19138	145.49
1975	30153	143.98	47878	140.42	17725	134.75
1976	28781	137.43	47754	140.06	18965	144.18
1977	42816	204.45	79667	233.65	36851	280.16
1978	48958	233.78	77447	227.14	28498	216.65
1979	38130	182.07	60173	176.48	22043	167.58
1980	35926	171.55	60456	173.31	24529	186.48

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971-1980).

Kağıt sanayinin girdi kullanım durumu, çıktı ve yaratılan katma değer Çizelge 183 a ve 183 c'de verilmiştir.

Sektörün 1971-1980 yılları arasında girdi kullanımında dalgalanma gözlenmektedir. Bu istikrarsızlığın en önemli girdi olan hammadde yetersizliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu dalgalanma ile birlikte girdi kullanımı 1971 yılından 1980 yılına kadar %71.55, çıktı %77.31 ve katma değer %86.48 artmıştır. Girdi kullanımı ve dolayısıyla çıktı ve katma değer bu dönemde 1977 ve 1978 yıllarında en yüksek değerine ulaşmıştır (Çizelge 183 a).

1971-1980 döneminde girdi, çıktı ve katma değerlerin sektörel dağılımı ise Çizelge 183 b'de verilmiştir.

Çizelge 183 b. Kağıt Sanayinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1971-1980)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi (%)		Çıktı (%)		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1971	71.53	28.47	68.02	31.98	62.57	37.43
1972	64.32	35.68	69.79	30.21	67.44	22.56
1973	67.56	32.44	65.46	34.54	61.71	38.29
1974	66.09	33.91	64.29	35.71	61.40	38.60
1975	67.55	32.45	69.08	30.93	71.39	28.61
1976	64.55	35.45	62.44	37.56	59.25	40.75
1977	71.31	28.69	71.68	28.32	72.11	27.89
1978	67.10	32.90	64.85	35.15	60.98	39.02
1979	69.04	30.96	63.69	36.31	54.44	45.56
1980	66.40	33.60	60.60	39.40	52.11	47.89

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1971-1980).

1971-1980 döneminde kağıt sanayinde kullanılan toplam girdinin çoğunluğu devlet sektörünün büyük kapasiteli işletmelerinde kullanılmış özel sektör girdiden daha az pay almıştır. Özel sektör kullandığı girdi oranından daha fazla oranda çıktı ve katma değer yaratırken, SEKA daha fazla girdi kullanıp kullandığı girdi oranından daha az oranda çıktı ve katma değer yaratmıştır. Buradanda devlet sektörüne ait işletmelerin pek verimli çalışmadıkları sonucuna gidilebilir.

1980 yılında devlet sektörü girdi kullanımının %66.40, çıktının %60.60 ve katma değer %52.11'ine sahiptir. Özel sektör ise aynı yılda girdiden %33.60,

çıktıdan %39.40, yaratılan katma değerden ise %47.89 pay almıştır (Çizelge 183 b).

Çizelge 183 c. Kağıt Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma Değer Durumu (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi	İndeks	Çıktı	İndeks	Katma Değer	
					Değer	İndeks
1981	48970	100.00	68254	100.00	19284	100.00
1982	52609	107.43	78238	114.63	25628	132.90
1983	47377	96.75	74231	108.76	26855	139.26
1984	58346	119.15	85170	124.78	26825	139.10
1985	64939	132.61	100163	146.75	32225	182.66
1986	67099	137.02	99090	145.18	31991	165.90
1987	960.49	196.14	139770	204.78	43722	226.73
1988	76305	155.82	121745	178.37	45440	235.64
1989	80801	165.00	131125	192.11	50324	260.96
1990	75303	153.77	128504	188.27	53201	275.88

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

1981-1990 Yılları arasında girdi kullanımı artarken 1987 yılında en üst düzeye ulaşmıştır. Girdi kullanımındaki artış en önemli girdi olan hammaddenin artmasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde önemli oranda ithalata gidilmiş ve girdi kullanımı artmıştır. 1988 yılından itibaren girdi kullanımındaki azalmanın sebebinin ise, SEKA tesislerinde başlayan grevlerin bir süre devam etmesi sonucu, işletmelerin zorunlu olarak bakıma alınmaları olarak yorumlanabilir. Ayrıca Körfez Krizi de 1990 yılında bu durumu daha belirgin hale getirmiştir. Sektör bu dönemde tüm olumsuzluklara rağmen verimli çalışmış girdi 1990 yılında ilk yıla oranla %88.27 artarken yaratılan katma değer %175.88 artmıştır (Anonim, 1992; Çizelge 183 c).

1981-1990 döneminde girdi, çıktı ve katma değerlerin sektörel dağılımı ise Çizelge 183 d'de verilmiştir.

1981 Yılında devlet sektörü kağıt sanayinin kullandığı toplam girdilerde %63.64 paya sahipken, çıktıdan %60.11, katma değerden %51.15 pay almıştır. Devlet sektörünün girdi kullanımı ve çıktıdaki payı bu dönemde giderek azalmış ve 1990 yılında girdideki payı %38.54'e çıktıdaki payı %36.94'e düşerken, katma değerden de yine %34.69 gibi düşük bir pay almıştır. Rusya, Polonya, Çekoslovakya ve yeni kurulan tesislerine pazar arayan Brezilya ve Güney

Afrika'nın kağıt sanayi ürünlerinin fiyatlarını düşürmeleri ile ithalat artmış ithal kağıtlarla rekabet edemeyen SEKA'nın girdi kullanımı ve üretimi azalmıştır. Bazı SEKA tesislerinde de üretim durmuş tesisler bakıma alınmıştır. Özel sektörün kağıt sanayi toplam çıktı ve katma değerindeki payını giderek artırmıştır (Anonim, 1992; Çizelge 183 d).

Çizelge 183 d. Kağıt Sanayinde Girdi , Çıktı ve Katma Değerin Sektörel Dağılımı (1981-1990)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Girdi (%)		Çıktı (%)		Katma Değer	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
1981	63.64	36.36	60.11	39.95	51.15	48.85
1982	62.76	37.24	60.51	39.49	55.80	44.10
1983	61.84	38.16	60.38	39.62	57.81	42.19
1984	59.78	40.22	58.38	41.62	55.34	44.66
1985	54.65	45.35	55.63	44.37	57.43	42.57
1986	49.80	50.20	45.83	54.17	37.49	62.51
1987	45.00	55.00	42.08	57.92	35.67	65.33
1988	34.09	65.91	34.23	65.77	34.47	65.53
1989	37.68	60.32	41.75	58.25	48.28	51.72
1990	38.54	61.46	36.94	63.06	34.69	65.31

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

4.8.1.4. Sabit Sermayeye İlaveler

Kağıt ürünleri sanayinin devlet sektörü yatırımları 1934 yılından itibaren başlarken özel sektör yatırımları 1970 yılından itibaren artmıştır (Anonim, 1981 b). Sektöre yapılan sabit sermaye yatırımlarının 1971-1980 yılları arasındaki durumu Çizelge 184 a'da verilmiştir.

Çizelge 184 a. Kağıt Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1971-1980)

(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler		Sabit Serm. İlaveler (%)	
	Değer	İndeks(*)	Devlet	Özel
1971	7173	....	90.35	10.65
1972	20800	289.97	97.28	2.72
1973	2971	14.29	58.17	41.83
1974	2425	81.61	51.03	48.97
1975	5143	212.08	78.17	21.83
1976	7097	137.99	30.16	69.84
1977	5745	80.95	53.95	46.05
1978	3116	54.25	68.06	31.94
1979	1949	62.54	42.44	57.56
1980	3049	156.45	68.37	31.63

(*) Zincirleme İndeks

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

Kağıt sanayine 1971-1980 döneminde en büyük yatırım 1972 yılında yapılmıştır. Bu yatırımın %97.28 gibi büyük bir kısmı devlet sektörü yatırımdır (Çizelge 184 a). Sonraki yıllarda yine çeşitli miktarlarda hem devlet hem özel sektör yatırımları devam etmiştir. Ancak 1972 yılından itibaren DPT yıllık programlarında yeni tesis inşaatlarındaki gecikmelerden ve mevcut tesislerin kararlı şekilde artan iç talebi karşılayamadığından sözedilmektedir. Bu dönem sonunda Afyon Beyaz Kamış/Saman Selülozu Tesisi, Akdeniz Kereste ve Kağıt Entegre Tesisi, Kastamonu Sigara Kağıdı tesisi yatırımları devam etmekte olup Karadeniz Selüloz/Kağıt Tesisi planlanmıştır (Anonim, 1978, Anonim, 1981).

Çizelge 184 b. Kağıt Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (1981-1990)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	Sabit Serm. İlaveler		Sabit Serm. İlaveler (%)	
	Değer	İndeks(*)	Devlet	Özel
1981	3379	....	58.63	41.37
1982	3614	106.96	32.94	67.06
1983	2244	62.10	21.54	78.46
1984	8920	397.44	61.96	38.04
1985	6716	75.29	12.74	87.26
1986	7140	106.32	20.59	79.41
1987	9871	138.25	42.55	57.45
1988	6761	68.50	47.29	52.71
1989	5471	80.92	29.53	70.47
1990	6137	112.16	11.02	88.98

(*) Zincirleme

Not: Devletin tamamı ve özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine göre hazırlanmıştır.

Kaynak: ANONİM, DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, (1981-1990).

1981-1990 yıllarında da kağıt sanayine yönelik değişik miktarlarda yatırımlar devam etmiştir. Bu dönemde de hem kamu hem özel sektör yatırım yaparken özel sektör yatırımlardan daha fazla pay almıştır. 1983 yılında SEKA Akdeniz Entegre Tesisleri ve özel sektöre ait bazı tesisler üretime geçmiştir (Anonim, 1985).

4.8.1.5. Dış Ticaret

Kağıt sanayinin itharacatı, üretimin gelişmesine paralel bir gelişme göstermiştir. 1980 öncesinde sektör bazı yıllarda hiç ihracat yapmamış, ihracat yapıldığı yıllarda da bu ihracat önemli miktarlara ulaşmamıştır (Anonim, Çeşitli Yıllar) 1980 sonrası ihracatın gelişimi Çizelge 185 a'da verilmiştir.

Çizelge 185 a. Kağıt Sanayi İhracatı(1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İhracat	
	Değer	İndeks
1981	1491	100.00
1982	1869	125.35
1983	2482	166.11
1984	8327	588.38
1985	8032	538.60
1986	8909	597.37
1987	14033	940.95
1988	9646	646.82
1989	6432	431.26
1990	9091	609.61
1991	8333	558.78
1992	8296	556.26
1993	4739	317.79

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

1981 Yılından itibaren ihracat artmış özellikle 1983 yılından sonra Akdeniz Entegre Tesisleri ve özel sektörün üretime geçen tesisleri sayesinde ihracatta ilerleme kaydedilmiştir. İhracatın genellikle Ortadoğu ülkelerine yapıldığı ifade edilmektedir (Anonim, 1985). 1988 Yılından sonra sektörde grev yaşanması, körfez krizi ve 1992 yılında II. grev 1993 yılında ihracatın önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur (Anonim, 1992). Sektör ihracatının ürünlere göre durumu ise Çizelge 185 b'de verilmiştir.

Çizelge 185 b. Kağıt Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı
(1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İHRACAT			
	Miktar	%	Değer	%
Yazı Baskı Kağıdı	4.9	10.19	32	5.86
Gazete Kağıdı	0.0	....	....	....
Sargılık Kağıtlar	0.9	1.87	14	2.56
Kraft Torba Kağıdı	2.5	5.20	17	3.12
Oluklu Mukavva	1.7	3.53	7	1.28
Kartonlar	0.1	0.21	1	0.18
Sigara ve Özel Kağıtlar	0.2	0.42	7	1.28
Temizlik Kağıtları	17.5	36.38	183	33.52
Kağ.ve Muk. Mam. Eşya	20.3	42.20	285	52.20
TOPLAM	48.2	100.00	546	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara , 1994, S:69

Çizelge 185 b incelendiğinde kağıt sanayi ihracatında en büyük payı temizlik kağıtları ile kağıt ve mukavvadan mamul eşyanın aldığı görülmektedir. Kağıt ve mukavvadan mamul eşya ihracat miktarı %42.20 ve ihracat değerinin %52.20'sini oluşturmaktadır. Temizlik kağıtları en çok ihraç edilen ikinci ürün olarak ihracat miktarının %36.48'ine, ihracat değerinin %33.52'sine sahiptir.

Kağıt sanayi tarıma dayalı sanayi toplam ihracatında 1981 yılında %0.57, 1985 yılında %1.52, 1990 yılında %0.77 ve 1993 yılında %0.58 paya sahiptir (Çizelge 11, Çizelge 23, Çizelge 35). Sektörün imalat sanayi toplam ihracatındaki payı ise 1981 yılında %0.37, 1985 yılında %0.83, 1990 yılında %0.63 ve 1993 yılında %0.35'dir (Çizelge 12, Çizelge 24, Çizelge 36). Kağıt sanayi ithalatının gelişimi 186 a ve 186 b' de verilmiştir

Çizelge 186 a. Kağıt Sanayi İthalatı (1971-1980)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İthalat	
	Değer	İndeks
1971	8288	100.00
1972	5033	60.73
1973	2643	31.89
1974	3150	38.01
1975	4265	51.46
1976	4539	54.77
1977	5647	68.13
1978	5416	65.35
1979	3997	48.23
1980	8283	99.94

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1971-1980).

1971 ve 1980 Yılları arasında kağıt sanayi ithalatının gelişimini veren Çizelge 183 a 'ya göre en yüksek ithalat 1971 ve 1980 yıllarında gerçekleşmiştir. Bu dönemde kağıt tesislerindeki darboğazlar ve hammadde yetersizliğinin üretimde beklenen düzeylere erişilmesini engellediği, kapasitenin tam kullanılmadığı ve ithata gidildiği belirtilmektedir (Anonim 1979).

1981-1993 döneminde üretim artışına rağmen ithalat devam etmiştir. 1984-1988 döneminde kuşe baskılı mecmua, dergi vb. ürünlerin ve endüstriyel kağıt türlerinin üretimi artmış hammadde sorunu devam ettiği için sektör ithalata yönelmiştir. Tüm ürünlerde ithalat artarken özellikle gazete kağıdı ithalatı artmıştır.

İthal gazete kağıtlarıyla rekabet edemeyen SEKA'nın stokları yükselmiş bazı tesisleri zorunlu bakıma alınmıştır (Anonim, 1994).

Çizelge 186 b. Kağıt Sanayi İthalatı (1981-1993)
(1981=100) Reel Fiyatlarla Milyon TL.

Yıllar	İthalat	
	Değer	İndeks
1981	8039	100.00
1982	9333	122.32
1983	8059	100.24
1984	18850	234.47
1985	19541	243.07
1986	17541	218.19
1987	25012	311.12
1988	36255	450.96
1989	37831	450.77
1990	43117	536.32
1991	51757	643.79
1992	59113	735.30
1993	49796	619.40

Kaynak: ANONİM, DPT, Yıllık Programlar,
(1983-1995).

İthalatın sektör ürünlerine göre dağılımı ise Çizelge 186 c' de verilmiştir.

Çizelge 186 c. Kağıt Sanayi İhracatının Ürünlere Göre Dağılımı
(1993)

1993 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL. (Bin Ton)

ÜRÜNLER	İHRACAT			
	Miktar	%	Değer	%
Yazı Baskı Kağıdı	193.5	21.59	1516	26.36
Gazete Kapğıdı	256.3	28.60	1335	23.21
Sargılık Kağıtlar	38.8	4.33	537	9.34
Kraft Torba Kağıdı	53.6	5.98	276	4.80
Oluklu Mukavva	76.9	8.58	364	6.33
Kartonlar	11.6	1.30	94	1.63
Sigara ve Özel Kağıtlar	5.7	0.64	207	3.60
Temizlik Kağıtları	2.7	0.25	24	0.42
Kağ.ve Muk. Mam. Eşya	20.0	2.23	505	8.79
Diğerleri	237.5	26.50	892	15.51
TOPLAM	896.1	100.00	5751	100.00

Kaynak : ANONİM, DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek
Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki
Gelişmeler, Ankara, 1994, S:70

Kağıt sanayinde ithalatın ürünlere göre dağılımını veren Çizelge 186 c'ye göre sektörün en çok ithal ettiği ürün gazete kağıdı ve yazı baskı kağıdıdır. gazete kağıdı ithalat miktarında %28.60, ithalat değerinde %23.21 paya sahiptir. yazı baskı kağıdının ise ithalat miktarında %21.59, ithalat değerinde %26.36 payı vardır.

Kağıt sanayi ithalatı tarıma dayalı sanayi toplam ithalatında 1981 yılında %23.06, 1985 yılında %22.55, 1990 yılında %13.75 ve 1993 yılında %16.65 paya sahiptir (Çizelge 13; Çizelge 25; Çizelge 37). Sektörün imalat sanayi ithalatındaki payı ise 1981 yılında %1.34, 1985 yılında %1.85, 1990 yılında %1.84 ve 1993 yılında %2.09'dur (Çizelge 14, Çizelge 26; Çizelge 38). Kağıt sanayi tarıma dayalı sanayi sektörleri içinde dokuma ve giyim sanayi ile gıda sanayi ithalatından sonra en çok ithalat gerçekleştiren sektördür.

4.8.2. Sorunlar

Hammaddesi orman ürünlerine dayalı endüstri kollarında kağıt sanayi Türkiye'de üretim ve tüketimi dengede tutmaya çalışan bir gelişme göstermeyi amaçlamıştır. Sektörün gelişmesine paralel olarak sorunları da beraberinde büyümüştür (Anonim, 1984 c).

1. Hammadde Sağlanması Sorunu

Nüfus artışı ve kağıt ürünlerinin kullanılmasındaki çeşitlenme, yurtiçi tüketimin sürekli artmasına neden olmaktadır. Buna karşın üretim ve özellikle onu besleyen hammadde kaynakları aynı gelişme temposuna ulaşamadıklarından giderek artan oranda açıklar belirmektedir.

İster doğal ormanlar ister suni olarak kurulan plantasyonlar olsun sanayinin gerek duyduğu hammaddenin kullanılabilir yaşa ulaşması en az 20-30 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. hammadde konusunda sıkıntı sözkonusu olduğu gibi nitelik açısından da sorunlar bulunmaktadır. Türkiye orman ürünleri arasında az reçineli odunların oranı azdır ve yerli çam ürünlerini değerlendiren tesislerde yüksek orandaki reçine sorun yaratmaktadır.

Tarımlar arasında endüstriyel ölçüde değer taşıyanlar başta tahıl samanları olmak üzere tütün, pamuk, haşhaş, ayçiçeği vb. sapsaplarıdır. Türkiye'de doğal olarak yetişen ve lif hamuru üretiminde kullanılabilir bitkiler de vardır. Bu potansiyele rağmen yalnız tahıl sapsapları kağıt sanayinde kullanılmaktadır. Diğerlerinin değerlendirilmemesinin toplama ve depolama sorunlarından

kaynaklandığı , kağıt fabrikalarının en çok yüz kilometrelik alandan toplanacak tarım artıklarının ekonomik ölçüde değerlendirilme olanağı bulunduğu belirtilmektedir.

2. Atık Kağıtla İlgili Sorunlar

Kağıt endüstrisinin ormanlar ve tek yıllık bitkilerden sonra üçüncü hammaddesini oluşturan ve üretime katılma payı giderek artan atık kağıtlar, özellikle karton üretimi hammadde ihtiyacının önemli kısmını karşılamaktadır.

Atık kağıtları değerlendirmede fabrikaların en önemli sorunu hammaddenin yeterli ve düzenli bir biçimde sağlanamamasıdır. Eski kağıtların toplanması en ilkel şekilde çöplerden ayırmak şekli ile sürdürülmektedir. Resmi daireler ve basım evlerinden sağlanan ve en kaliteli sayılabilecek hammaddenin bile yeterli ölçüde üretime kazandırılmadığı belirtilmektedir.

3. Çevre Kirliliği Sorunu

Sektörün atık sularındaki bisüfit yönteminde kullanılan kimyasal maddelerin geri kazanılması ekonomik olmadığı için atık sular çevreye yayılmaktadır. Ayrıca fabrika bacalarından yayılan kükürt bileşenleri de havayı kirletmektedir.

4. Eğitim Sorunu

Türkiye' de kağıt sanayi ile ilgili eğitim veren tek okul kalifiye işgücü ihtiyacının karşılanması amacıyla İzmit' te Kocaeli Mimarlık ve Mühendislik Fakültesine bağlı olarak kurulmuş olan Kağıtçılık Meslek Yüksek Okuludur (Anonim, 1988 b). Sektörde çalışanlar pratik olarak yetişmişler ya da belirli ölçüde sektörle ilgili bir eğitim almışlardır. Çok az sayıda teknik eleman ise yurt dışında doğrudan kağıtla ilgili öğrenim görme şansını elde edebilmiştir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye ekolojik yapısının uygunluğu nedeniyle önemli bir tarımsal üretim potansiyeline sahiptir. Bu tarımsal potansiyelin değerlendirilmesinde tarıma dayalı sanayi önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Çok çeşitli avantajları daha önce belirtildiği gibi sözkonusu sektör Türkiye'nin öncelikli sanayi sektörleri arasındadır. Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda genelde tüm tarıma dayalı sanayiye ele alan sonuçlar ve sorunları dile getirmek yerine tek tek sektörler için ulaşılan sonuçlar ve gerekli önlemlerin belirlenmesinin yerinde olacağı düşüncesiyle sonuç ve öneriler aşağıdaki şekilde belirtilmiştir.

1.Et ve Mamulleri Sanayi

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hızla artan nüfusun yeterli ve dengeli beslenmesinde et ve et mamullerinin özel bir önemi vardır. 1952 yılında EBK ile temelleri atılan et ve mamulleri sanayinde 1982 yılında çıkan 2678 sayılı kanun ile modernize edilme ve özel sektöre ağırlık verilmesi yönünde ilerleme kaydedilmemişse de sektör hala istenilen düzeye getirilememiştir. Et ve mamulleri sanayi imalat sanayi üretiminde genelde %7'lerde bir paya sahiptir ve bu üretim ile iç talebi karşılayamamakta, iç talep karşılanamadığı halde ihracata devam edilmektedir. Ancak 1980'lerin başında imalat sanayi ihracatında %4'ler civarında olan ihracatı 1993'te %0.5'lere gerilemiştir. Özellikle 1985 yılından sonra artan ithalat sonradan gerileme gösterdiyse de hayvancılığın olumsuz yönde etkilemiştir. Sektörün geriye doğru bağı olan hayvancılık sektöründe ve kendi yapısındaki olumsuzluklar devam etmektedir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyinin hayvansal protein tüketim düzeyi yanında, tüketime sundukları uluslararası standartlara uygun, kalite ve fiyat yönünden dünya pazarları ile rekabet edebilir ürünlerin üretimi ile yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Et ve mamulleri sanayinin iç ve dış pazarlarda rekabet edebilecek standart ve kalitede üretimde bulunabilmesi için daha önce belirtilen sorunlarının en kısa zamanda çözülmeye çalışılması gerekmektedir.

Öneriler;

1.Gelişmiş ülkelerde besi hayvanlarının kültür ırklarından oluşması verimlilik ve üretimde önemli artışlar sağlarken kişi başına et tüketimide giderek büyük boyutlara varmıştır. Bu gelişmede hayvancılık alt sektörünün giderek AB ve diğer

T.C. MİLLÎ
DİJİTAL

ülkelerin pazarı haline gelmesini önlemek açısından verimlilik, üretim, pazarlama ve destekleme gibi sorunların çözümü amacıyla çağa uygun bir hayvancılık politikasının belirlenip uygulanmaya konması gerekmektedir. Buna göre;

Besi hayvanı yetiştirmek üzere belli bölgelerde damızlık yetiştirip yapay tohumlama yapacak ve bir depo niteliğinde birlik ve kooperatiflerin kurulması kültür ırklarının artırılması yanında yerli ırkların ıslahının sürdürülmesi, uyum sağlayan ırklara göre ithalat yapılması ilk etapta modern ahır ve yeterli bilgisi olan çiftçilerle çalışılması ve gelişmelerin kontrol edilerek hayvan kayıtlarının tutulması bir ihtiyaç olarak belirtilmektedir (Karabağlı, 1992).

Kasaplık hayvan ve et üretimi alanındaki ıslah çalışmaları yeter miktarda, düşük faizli kredi, sübvansiyon gibi maliyeti azaltıcı tedbirler ve uygun bir fiyat politikası ile desteklenmelidir. Küçük besicilik işletmelerinde kredi ile birlikte teknik bilgi veren bir sistemin geliştirilmesi yerinde olacaktır.

2. Et sanayi işletmelerinin karlı ve verimli çalışmaları için hayvan üreticisine ürünün değerine ve besiciliği özendirici bir fiyat politikası uygulanması, kaliteli ürüne verilecek teşviklerde özendirici nitelikte olmalıdır. Bu kaliteli ürüne baz olacak kasaplık hayvan ve karka standardı belirlenmelidir.

3. Et ve et mamullerinin gerek üretim, gerekse dağıtım ve satışında hijyenik koşullara tam uyulmasının halk sağlığı açısından önemli olması sebebiyle bu konudaki kanun ve yönetmeliklere işlerlik kazandırılmalıdır. İkel et işleme tesisleri sağlık şartları bakımından etkin bir denetim altında tutulmalıdır. Devlet kontrolü yanında sanayici kendi otokontrolünü yapmak devlet kontrolünde tek bir kuruluş tarafından teknolojik donanım ve yeterli elemanla imalattan önce, imalat aşamasında ve imalattan sonra mamul madde ve pazar aşamasında yapılması ile etkin kontrol sağlanabilir.

4. Besicilik gelişirken bunun devamının sağlanması için yem sanayinde ilerleme sağlanmalıdır.

5. Entegre et tesislerinin sayılarının artması teşvik edilmeli, büyük ölçekli sanayinin gelişmesi esas alınmalıdır. Et üretiminde parçalama, standardizasyon, ambalajlama ve soğutma tekniği geliştirilmediği sürece etkin kullanım ve kalitenin yükselmesinden söz etmek mümkün olmadığı için soğuk zincir, ambalajlama ve depolama yatırımları desteklenmelidir.

6.Kasaplık hayvanların kesimi ile başlayan ve üretimin her aşamasında ihtiyaç duyulan kalifiye eleman yetiştirmek için et bilimi ve teknolojik eğitim ve öğretime ve öğretime gereken önem verilmelidir. Araştırma ve geliştirme birimleri için ödenek ayrılmalıdır.

7.Et ithalatı mümkün olduğunca canlı hayvan olarak yapılmalı, ülke içinde katma değer yaratılmalıdır. Et olarak ithalat yapıldığında etin kalitesi ve son kullanma tarihi ciddi şekilde kontrol edilmelidir. Hayvancılığı olumsuz etkilediği ve fiyatlara da pek fazla olumsuz etkisi olmadığı için ithalatın belli miktarlarla sınırlandırılması yerinde olacaktır.

8.Deri ve yan ürünlerin yurt içinde kalacağı, atıl kapasitenin doldurulacağı ve istihdama etkisi olabileceği için ihracatın canlı hayvan yerine et olarak yapılması desteklenmelidir.

2.Süt ve Mamulleri Sanayi

Önceki bölümlerde gelişimini ve durumunu ortaya koymaya çalıştığımız süt ve süt mamulleri sektörü geriye bağlantılı olduğu süt hayvancılığından başlayarak pazarlama aşamasına kadar birçok sorunla bir türlü istenilen düzeye ulaşamamıştır.

Türkiye süt hayvanı varlığı AB'nin %30'u kadarken, süt üretimi, AB süt üretiminin %9'u kadar olduğu ifade edilmektedir. Süt işletmelerindeki çok çeşitli olumsuzların neden olduğu düşük verim ve bu olumsuzluklara rağmen sektörün kendi haline bırakılmış olması ve teşviklerin yetersizliği süt ve mamulleri sanayinin en önemli sorunu olan hammadde sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bunun dışında sanayinin çoğununu küçük işletmelerden oluşması ürünlerde belli bir standart, ambalaj ve hijyen unsurunu ortadan kaldırmakta modernizasyonu engellemektedir. Bir taraftan da örnek olması için kamu ve özel kesime ait modern tesisler kurulmuş olsa da devam eden haksız rekabet sonucunda bu tesisler gelişmemektedirler.

Gelişmiş ülkelerin süt ve mamulleri sanayisiyle karşılaştırılmayacak kadar çok sorunla Türkiye Süt ve Mamulleri Sanayi Sektörü Türkiye imalat sanayi üretiminde %8 ile %5 arasında bir paya sahiptir. 1980'li yıllarda imalat sanayinde %1'ler düzeyinde olan ihracat son dönemde yok denecek düzeye inmiştir. Yurt içi üretiminin ancak karşılandığı ve bu alanda söz sahibi ülkelerin olduğu bir ortamda ihracattaki bu durum beklenen bir sonuçtur. Sektör ithalatta ise imalat sanayi

içinde önceleri %3'ler düzeyinde bir ithalata sahipken ithalat 1990'lı yıllarda %1'ler düzeyine inmiştir. İthalat hem yurt içi tüketici zevkine cevap veremediği için hem de yurt içi süt üreticilerini olumsuz etkilediği için gerilemiştir.

Sonuç olarak süt ve mamulleri sektörü gerek iç ve gerek dış pazarda kendini gösterebilmesi için bir yön verilmesini ve desteklenmeyi bekleyen, tarıma dayalı sanayi sektörünün en sorunlu sanayilerinden birisi olma özelliğini devam ettirmektedir.

Öneriler;

1-Türkiye'de önemli bir hayvan varlığı olmasına karşın hayvan başına verim çok düşüktür. Verimin artırılması amacıyla hayvancılık sektörüne uygulanacak her türlü teşvik, sektörün gelişimine yardımcı olacaktır. Mevsimsel ve türlere bağlı süt üretim dengesizliğinin giderilmesi için yüksek verimli kültür ırkları ile Türkiye'ye özgü ve verimi yüksek popülasyonlar oluşturulması ve bu projelerin tümüyle üreticisini koşullarına terk edilmemesi ile sonuca gidilebilecektir. Süt üreticiliğinin tek başına bir ekonomik yaşam konumuna gelmesi amacıyla hayvancılık projeleri desteklenmesinin sütçülük sektörünün ve dolayısıyla sanayinin gelişimine yardımcı olabileceği söylenebilir.

İlk kez Mayıs 1987 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanılan süt teşvik primi bu konudaki ilk adım olmuştur. Ancak süt üreticisine ödenen teşvik primleri günün koşullarına uygun düzeye getirememelidir. Bu sistemin etkinliğini artırabilmek için ödenecek primlerin miktarının belirli aralıklarla yeniden düzenlenmesi ile sistemin amacına ulaşabileceği söylenebilir.

2-Türkiye'de süt ve mamulleri üretim birimleri genelde çok küçük kapasiteli ve ilkel teknolojiye sahip kuruluşlardır. Optimum işletme ölçeğine sahip ileri teknoloji uygulayacak yatırımlar teşvik edilmesi yerinde olacaktır. Kaliteli ve optimum maliyetli ürünler üretilmesi modern üretim kuruluşlarında ihtiyacı olan makina ekipman ve bunların yedek parçalarının ithaline ilişkin sorunların da çözülmesi sektörün gelişimine yardımcı olacaktır.

3-Sokak sütçülüğüyle ve ilkel mandıracılıkla sektörün gelişmeyeceği ortadadır. Hiç bir kurala tabi olmayan sağlık açısından sakıncalı sokak sütünün büyük bir tüketici kitlesi vardır. Tüketici bu yönde eğitilmemekte ve bir çok kesim tarafından sokak sütü fabrika sütüne yeğlenmektedir. Bu konuda tüketici eğitilmesi

ve yetkililerce de sokak stlnn etkin bir Şekilde denetlenmesi sektörün gelişimini olumlu etkileyecektir.

4-Yurt içi talebin canlandırılması ve süt içme aŐıŐkanlıđı kazandırılması amacıyla okul çocuklarına yönelik "okul içme sütü" programlarının uygulanması, konu ile ilgili TV ve basında etkileyici eğitim programları yapılması tkemini olumlu etkileyecek çalışmalar olarak uygulanmaktadır.

5-Üretim bölgelerinde süt üretici birliklerinin kurulması özendirilerek sanayinin ihtiyacı olan hammaddenin işletmelerine sağlıklı olarak gelmesine ve üreticinin emeğinin karŐılıđını almasına yardımcı olunmaktır. Süt toplama faaliyetlerinin gerçekleştirileceği merkezlerde soğutma ve soğuk depolama tesislerinin bulunması zorunlu olması kayıpları önleyerek, kaliteyi koruyacaktır.

6-Buzağı ve kuzu tüketime ayrılan süt piyasaya arz edilen süt miktarının azalmasına sebep olmaktadır. Bu tüketime ayrılan sütün sanayi kuruluşlarına gelmesi amacıyla buzağı ve kuzu süt ikame yemlerinin kullanımı teşvik edilmelidir.

7-Sektörle ilgili mevzuatı oluşturan Gıda Maddeleri Tüzüğü, ilgili yasa ve mevzuat uygulamakla görevli kamu kuruluşları yetki ve sorumlulukları belirlenerek koordine edilmelidir.

8-Türkiye'de süt ve mamulleri sektörünü temsil eden ve özel sektör temsilcilerinden oluşan bir Türkiye Süt Sektörü Yüksek Kurulu gibi üst organizasyon kurulması ve sektörle ilgili tüm kararların bu organizasyonun kararları ile yürütülmesinin sağlanması belirtilmektedir (Anonim, 1995).

9-Süt sektöründeki artıkların değerlendirilmesi için gereken yatırımların desteklenerek gerekleŐtirilmelerinin gerektiği vurgulanmaktadır. Peynire işlenen 100kg. sütün yaklaşık 80kg.'ı peynir altı suyu olarak değerlendirilmeden atılmaktadır. Sütün önemli besin ögelerinin içeren bu ürünün değerlendirilmeden atılması hem besin maddeleri kaybına hem de evre kirliliğine yol açmaktadır (Anonim, 1995).

10-İthalata uygulanan fon ve vergiler, ihracatçı ülkelerin koruma ve teşvikleri dikkate alınarak saptanmalıdır. İthal ve ihraç gıdalar ile ilgili kalite kontrollünü gerçekleştirecek gıda kontrol laboratuvarları kurulması yerinde olacaktır.

11-Sektörün ihtiyaç duyduğu kredinin düşük faiz olanaklarıyla üreticilere verilmesi sağlanmalıdır.

3. Sebze ve Meyve İşleme Sanayi

Sebze ve meyve işleme sanayi Türkiye'nin ekolojisinden dolayı sahip olduğu çok çeşitli meyve ve sebze işleyen, 1960'lı yıllarla gelişmeye başlamış bir sektördür. Meyve ve sebze üretiminin karlı ve birim alandan yüksek gelir sağlanan bir tarımsal üretim olduğu belirtilmektedir. Ancak üretimin az bir kısmı sanayiye yönelmekte çoğu taze tüketilmekte veya pazarlama aşamasında nakliye, depolama, ambalajlama gibi korumaya bağlı ortamların yetersizliğinden bozulup çürümektedir. İç tüketimde işlenmiş ürünlere pek talep olmadığından ve dış pazarla güçlü bağlantılar yapılmayıp, taleplere cevap verilemediğinden sektör gelişmiş olmasına rağmen istenilen seviyede değildir. Mevcut durumu ile sebze ve meyve işleme sanayi imalat sanayi üretiminde ortalama %6'lar düzeyinde, imalat sanayi ihracatında ise ortalama %17'ler düzeyinde oldukça önemli bir paya sahiptir. Sektörün sorunları çözüme kavuşturulabildiğinde üretim tüketim ve ihracat daha iyi düzeylere gelebilecektir.

Öneriler;

1. Sektörün kalite, standart, uygun zaman ve fiyatla hammadde tedarikinde çektiği sıkıntılar sektörün birinci ve belkide diğer sorunlara da etki eden sorunudur.

Bu sorunun çözümünü için, hammaddenin kaliteli, uygun miktarda ve fiyatta sürekli ve düzenli temin edilebilmesi için sözleşmeli tarım yapılması bir zorunluluktur. Ancak sözleşmesinde de kontrol gereklidir aksi takdirde sözleşme yapıldığı halde çiftçilerin sözleşmeye uymadıkları görülmektedir.

Çevre çiftçilerle, tesisler arasında yapılan sözleşme ile hammadde üretimi sürecinde çiftçilere tarımsal girdi, tohum, fide, fidan, gübre, ilaç alet ve makina verilmekte ayrıca teknik bilgi ile avans olarak parasal destekle sağlanabilmektedir.

Sözleşmeli ve kontrollü sebze ve meyve üretimi, bu sanayi sektöründeki işletmelerin sağlıklı olarak üretim planlamaları yapabilmelerine, uygun fiyattan ve yeterli ve kaliteli hammadde sağlayabilmelerine olarak sağlayacaktır. Böylece işletmeler mamul olarak da piyasaya uygun miktar ve fiyatta kaliteli ve standart ürünler sunabileceklerdir.

Çiftçiler de sözleşmeli tarım sürecinde işletmelerce kendilerine yapılan girdi ve teknik bilgi yardımı ve mali desteklerden yararlanmak belirsizliğin kayıplarını elemine ederek ürünlerini uygun fiyattan pazarlama imkanlarına kavuşmuş olmaktadır.

Ancak sözleşmeli tarımda çok sayıda çiftçi ile sözleşme yapan işletmeler sözleşmeleri gereği her biri ile ayrı ayrı ilgilenmek hammadde üretim döneminden çok önce çiftçilere değişik girdiler ile parasal destekte bulunmak, kendileri için üretilen ürünlerin çiftçi tarafından taze tüketim pazarlarına ve rakip tesislere satılmasını takip ederek engellemek hammadde potansiyeline bağlı olarak piyasada meydana gelebilecek hammadde düşüşleri karşısında çiftçiden yine belirlenen fiyattan alımlara devam etmek zorundadır. Çiftçilere yüksek enflasyon ortamı fiyat garantisi verilmeli ve ürününün karşılığı zamanında ödenmelidir. Aksi takdirde sonraki yılda çiftçiler sözleşme yapmayı istemediğinde hammadde sıkıntıları yaşanacaktır. Ayrıca devlet tarafından tarım sektörünün ülke ekonomisindeki önemi dikkate alınarak girdi kullanımı ve teknik bilgi açısından çiftçilere destek olması, çiftçinin fiyat ve gelir istikrarsızlıklarından korunması gerekmektedir.

2.Yatırımların hammaddenin bol olduğu uygun bölgelerde yapılması sağlanmalı ve uygun bölgeler için teşvikten yararlandırılmalıdır. Ayrıca atıl kapasite söz konusu olan alanlarda yatırıma izin verilmemesi yerinde olacaktır.

3.Pazarlama aşamasında iyi bir pazar araştırması özellikle yurt dışı pazar taleplerine uygun nitelikte ve miktarda mamul üretimi planlanmalıdır. Mevcut potansiyelin taleplerinin karşılanması ve ihracatta yeni pazarların oluşturulmasına çalışılması bunun içinde mamullerin bu pazarlardaki arz talep durumları ve pazar özellikleri ile bu konuda meydana gelebilen değişikliklerin tespit edilmesi, reklam ve tanıtımın iyi yapılması gerekmektedir.

Ambalajda standartlara uygun, uzak ülkelere ihracatlara dayanabilecek ve ithal eden ülkelerin taleplerine uygun şekilde yapılması gerekmektedir. Bunun için pazar talebine ve özellikle ihracata dönük olarak tüketiciyi etkileyecek özelliklere sahip tüketicinin ve ithalatçı ülkelerin istediği büyüklüklerde ve standartlara uygun ambalajların üretimi ve kullanımına sanayinin yönelmesi bir zorunluluktur. Yurt içi ambalaj üreten işletmelerde kalite istenilen düzeyde olmadığı gibi ödemeler peşin yapılmasına rağmen teslimler daha geç olmaktadır. Bunun düzenlenmesine ve ithal ambalaj sağlamada kolaylıklar sağlanması gerekmektedir.

4.Standartların uluslararası standartlar seviyesine yükseltilmesi ve fabrikalarda kalite kontrol bölümünün bulunması ve bunların da gerektiği gibi çalışmasını sağlayacak bir denetlemenin oluşturulması gerekmektedir.

4.Su Ürünleri Sanayi

Çok geniş bir su ürünleri üretim potansiyeline sahip olmasına rağmen Türkiye'nin su ürünleri üretiminin düşük seviyede olması, su ürünleri sanayinin de istenilen şekilde gelişmesini önlemiştir. Su ürünlerinin gıda sanayinde değerlendirilme payının artmış olduğunu söylemek mümkün değildir.

1970'li yıllardan beri eğitim, destekleme çalışmaları, oluşturulan mevzuata rağmen bir gelişme olmuşsa da bunlar konularda etkinlik gösterilemeyerek aşırı avcılığa, su kaynaklarının kirlenmesine, stoklarda ve dolayısıyla üretimde azalmaya engel olunamamıştır.

Su ürünleri sanayi tarıma dayalı sanayi üretiminde %0.20 civarında, ihracatında %0.90 civarında payı ile pek gelişmemiş bir sektör olarak yerini almaktadır, nitekim Türkiye su varlıklarına rağmen dünya su ürünleri üretiminde 30. sıradadır.

Öneriler;

1-Su ürünlerinin değerlendirilme ve pazarlamasının devamlılık arz etmesi için stoklar ve yıllık üretilebilecek miktarların belirlenmesi ve su ürünleri üretimini artırmak için kültür balıkçılığı yönünde çalışmalar yapılması yerinde olacaktır.

2-Su ürünlerinin yeterli düzeyde işlenerek değerlendirilmesinin sağlanması ve sanayiye uygun çeşitlerin üretiminin artırımına çalışılması gereklidir. Belkide bunun sanayicinin entegre tesisler oluşturmasıyla sağlanması mümkündür.

3-Balıkçı barınak ve limanları komplekslerinin uygun inşasının sağlanması ve gerekli teknik personel yetiştirilmesi sağlanmalıdır. Avlanma araç gereçleri ve av metodları konusunda çalışmalar yapılması yerinde olacaktır.

4-Su ürünleri koruma ve kontrolü 1380 sayılı kanunla Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı'na 2692 sayılı kanun ile Sahil Güvenlik Komutanlığı'na verilmiştir. 3288 sayılı kanun ile korumaya ilişkin cezalar belirlenmiştir. (Anonim, 1992 f). Bu kurum ve kanunların kendilerinden beklenen etkinliği sağlayamamışlardır. Buna göre bu konuda yaptırımları olabilecek şekilde önlemler alınmalıdır. Ancak en etkin

kontrolün su ürünleri üreticilerin eğitilmeleri ile sağlanacağı bir oto kontrol sistemidir.

5-Üretime en çok zarar veren unsur kirlilik, çok genel bir sorundur ve bu konuda çok çeşitli önlemlerin kaynaklar tamamıyla kaybedilmeden alınması gereklidir.

6-Pazarlama ile ilgili soğutma ve soğuk zincirinin oluşturulması, pazarlamanın frigorifik araçlarla yapılmasına çalışılmalıdır. İşleme tekniklerinde dış pazar isteklerine, uluslararası standartlara uygun üretim ve ambalajlama yapılmalıdır. İç ve pazar istekleri dikkate alınarak kalite büyüklük konusunda standardizasyon temin edilmelidir. Tüketimi Türkiye'de mümkün olmayan ancak dış pazar talebi güçlü ürünlerin dış pazar istekleri doğrultusunda üretilerek pazarlanmasına önem verilmelidir.

7-Sektörde ekonomik değeri yüksek balıkların balık unu veya balık yağı yapımında hammadde olmasının engellenmesi gereklidir.

8-Sanayi üretiminde de üretimden pazarlamaya etkin bir kontrol sistemi kurulmalıdır.

9-Çevreyi kirleten artık balık sularının vakum altında buharlaştırılmasıyla içindeki katı maddenin un olarak değerlendirilebileceği belirtilmektedir. Bu işlemleri yapacak makinaların işletmelerde kullanımının zorunlu hale getirilmesi ile ekonomik bir kayıp önlenmiş olacak hem de çevre kirlenmesi önlenilecektir.

10-Su ürünleri politikasını yönlendirip, hedeflere ulaşmayı sağlayacak bir mevzuat ile kontrol ve yönetimi sağlayacak en az genel müdürlük düzeyinde bir kuruluşa ihtiyaç vardır.

11-Araştırma ve geliştirme çalışmalarına yönelinerek, eğitim ve araştırma kuruluşları ile uygulayıcı kuruluşlar arasında yeterli ve etkin ilişkilerin olması sorunların çözümünde faydalı olacaktır.

5. Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi

Türkiye'de bitkisel yağ ve mamulleri sanayi planlı kalkınma döneminin başlamasıyla beraber gelişme göstermeye başlamıştır. Birinci kalkınma planı döneminde bitkisel yağ ihtiyacının karşılanamadığı bunu sağlamak için yağlı tohum üretiminin artırılması gereği ve zeytinyağı ihracatının artırılması gibi hedefler belirlenmiştir. 1990'lı Yıllarda hala aynı sorunlara yönelik çözümler aranmakla beraber geçen 30 yıllık süre içinde bu sanayi sektörü çok büyük gelişme

göstermiştir. Küçük hammaddeyi verimli işleyemeyen işletmelerin yanında, sektörde son teknoloji ile çalışan işletmeler çoğunluktadır. Sektördeki tesislerin kurulu kapasiteleri, yağlı tohum arzının ve iç talebinin üzerinde olup ithalat artarak devam etmektedir. Gelişme ve beslenme alışkanlıklarına bağlı olarak artan bitkisel yağ talebi ülke imkanları ile karşılanamamaktadır. Pamuk çiğdidinin bir yan ürün olması, zeytinin ise periyodisite özelliği ile yıllara göre üretimin azalıp çoğalması, ayçiçeğinin etkinliği ve talebini artırmıştır.

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayi tarıma dayalı sanayi sektörleri üretimi içinde %5, ihracatında %3 ve gıda sanayi üretiminde %10 , ihracatında%13 oranında paya sahiptir. Bitkisel yağ sanayi gıda sanayi ithalatında en büyük payı alan sektördür.

Bitkisel yağ ve mamulleri sanayi gelişme göstermiş bir sektör olmasına rağmen istenilen düzeye gelmesini engelleyen bazı etmenlerin olduğu daha önce belirtilmişti. Sektörün gelişmesi, yurtiçi talebe cevap verilerek, ihracat imkanlarının artırılması bu etmenlerin iyileştirilmesi ile sağlanabilecektir.

Öneriler;

1.Sektörün hammaddesi olan yağlı tohumların artırılması, yeni alanların üretime açılması ile sağlanabilecektir. Bunun zor bir çözüm olmasına rağmen, Güney Doğu Anadolu Projesi ile yeni alanların tarıma açılacak olması bir olumluluktur. Aynı zamanda yağlı tohum üretimi için diğer ürünlerden kısıtlama yapılarak ya da ikinci ürün uygulaması ile üretimin artırılacağı görüşleri vardır. Zeytin için diğer ürünlerin yetiştirilmesine uygun olmayan ancak zeytin yetişebilecek boş alanların varlığı belirtilmektedir. Bu alanların değerlendirilmesi hammadde sorununun çözülmesinde yardımcı olacaktır. Birim alandan elde edilecek ürün miktarının artırılması ve fazla yağ oranına sahip çeşitlerin geliştirilmesi üretimi artıracaktır.

Ürünün bol ve az olduğu yıllara göre üretimin sürekliliği için depolama şarttır. Depolama olumsuzlukları kapasite kullanım oranını düşürmektedir. Özellikle zeytinde depolama daha da önem kazanmaktadır. Yeterli büyüklükte ve koruma şartlarına sahip depolar oluşturulmalıdır.

Devlet bu piyasada rekabetçi değil, yol gösterici olarak yer almalıdır. Üreticinin ürününü istediği yerde satmakta serbest olması ve devletten belli bir desteği ilave olarak alması önerilmektedir.

Tohum alma, sulama, mekanizasyona gitme için krediye ihtiyaç duyan üreticiye, kredi kullanabilmesinde kolaylıklar sağlanmalıdır. Kredi bulma kolaylığının sağlanması ile girdi kullanımının ve verimin artırılması mümkün olabilecektir.

2. Bitkisel yağ ve mamulleri sanayinde meslek yüksek okulları vb. okullarda teknik ve vasıflı eleman yetiştirilmesi yerinde olacaktır. Böylece sektör ekipmanlarını koruyabilecek, üretilen yağın kalitesini kontrol altında tutabilecek , işletimi optimum düzeye getirebilecek elemanlarla çalışabilecektir.

3. İşletmelerin özellikle yatırım ve hammadde sağlamak için ihtiyaç duydukları sermayenin bulunması için sektöre yardımcı olacak çözümlerin geliştirilmesi ve devletin bu konuda destek olması zorunludur.

4. Kirlilik ve güvenlik sorunu bitkisel yağ ve mamulleri sanayi için oldukça önem taşıyan bir konudur. Drenaj ve atık maddeler için kanalizasyon, yerleşim alanlarında halk sağlığı, kırsal alanlarda da doğal kaynakların korunması açısından gereklidir.

5. Gıda sanayi mevzuat ve standartlarının oluşturulması, pazar isteklerine uygun üretim, sektörün satışlarını artırmasını sağlayacaktır.

6.Un ve Unlu Mamuller Sanayi

Dünyanın bir çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de halkın ana gıda maddesini oluşturan un ve unlu mamuller sanayi Türkiye'nin önemli bir tahıl üreticisi olmasına rağmen istenildiği kadar geliştirilememiştir. Sektörde çok sayıdaki işletmeden çok azı modern teknoloji ile çalışmakta olup, atıl kapasite mevcuttur. Atıl kapasiteye rağmen yeni işletmeler kurulmasına engel olunması yerine, teşvikler verilmektedir. Atıl kapasitenin giderilmesi için ihracatın artırılması çözüm olarak görülmekte ve istenilen kalite ve kantite de hammadde sağlanamamasından dolayı ve ihraç pazarlarına hakim gelişmiş ülkelerden dolayı gerçekleştirilememektedir.

Sektör %40.11'lik payı ile gıda sanayi üretim değerinde ve %20'lik payı ile toplam tarıma dayalı sanayi sektörleri üretiminde en büyük paya sahip sektördür.

İhracatta ise tarıma dayalı sanayi sektöründe ortalama %1.5'lük gıda sanayinde %8.42'lik paya sahiptir.

Öneriler;

1. Un ve unlu mamullerin satandardizasyonu ve kalitesi, buğday tohumu ve tarla ile başlamakta, çevre koşullarından etkilenmektedir. Bundan dolayı sektörün ihtiyaçlarına göre tohumluk yetiştirilip ithal edilmesi, iklim etkilerin en aza indirilmeye çalışılması ve çeşitli ürün zararlılarına göre tedbir alınması hammadde kalite ve kantitesinde olumlu etkiler yapacaktır. Özellikle makarna ve irmik sanayinde eksikliği çok fazla sorun olan sert buğday için daha fazla fiyat verilerek desteklenmesi önerilmektedir.

2.Sektöre hizmet verecek teknik elemanların yetiştirilmesi için bu konuda eğitim verecek okulların açılması ve konu ile ilgili kuruluşlarda hizmet içi eğitim ve kurslar açılması ve bu elemanların modern teknoloji ile çalışan fabrikalarda istihdam edilmeleri sonucunda israf azaltılarak, üretim kalitesi artırılarak tesislerden gereği gibi yararlanılması sağlanabilecektir.

3.Gıda mevzuatı ve kontrolünün istenilen düzeye getirmesi sürecinde oto kontrol önem kazanmaktadır. Sanayicilerin aldıkları hammadde ve ürettikleri mamul maddeleri kendilerinin kuracakları laboratuvarlar ve kontrol sistemleri ile denetlemeyerek 1990'larda gerek iç gerekse dış talep isteklerine uygun mamuller üretilmeleri bir zorunluluktan .

4.Yeni yatırımlar ve tevsi için teşvik verilmemesi atıl kapasitelerin artmaması için yerinde olacaktır. Modernizasyon için verilmiş teşviklerinde yerinde kullanılıp kullanılmadığı devamlı izlenmelidir.

5.Un ve irmik tesisleri ile, ihrac limanlarına depolama, yükleme ve boşaltma tesislerinin yapılması, israfın önlenmesi ve ihracatın kolaylaştırılması açısından gereklidir.

7.Şeker Sanayi

Şeker hem zorunlu tüketim maddesi olması açısından tüketimi aşamasında hem de gerek tarımı ve gerekse sanayideki üretimleri aşamasında birçok insanı ilgilendiren önemli bir gıda sanayi kolunu oluşturmaktadır.

Dünyada şeker üretiminin genel olarak üretilen ülkeler tarafından büyük ölçüde tüketildiği önemsiz bir bölümünün piyasaya arz edildiği dış piyasaya arz

edilen miktarın az olması dolayısıyla da üretimdeki bir aksamanın, talep baskısı yarattığı ve fiyatlarda önemli dalgalanmalara neden olduğu belirtilmektedir.

Türkiye'de şeker üretimi tüketime göre ayarlanmaya çalışılıp, çeşitli nedenlerle pancar üretiminin arz olduğu yıllarda şeker tüketimini karşılamak amacıyla kristal şeker ithalatı yapılmaktadır. Üretimin fazla olduğu yıllarda da İran, Irak başta olmak üzere komşu ülkelere ihracat yapılmaktadır.

Şeker sanayi üretimi ve şeker tarımının yönlendirilmesinde planlayıcılık görevi TŞFAŞ tarafından sürdürülmekte olup sektörde 5 adet de özel sektör fabrikası faaliyet göstermektedir. Türkiye'de pancar üreticileri ürünlerini monopson piyasada sattıklarından TŞFAŞ'ne mutlak olarak bağımlıdır. Bunun sonucu olarak da TŞFAŞ ve üretici ilişkisi olup ve bir miktar aksaklıklar varsa da TŞFAŞ'nin sözleşmeli tarım uygulaması Türkiye'deki en iyi örneklerden birisidir.

Türkiye'de şeker sanayi ilk sanayileşme aşamalarında kurulmuş bir sanayi olup şu anda imalat sanayi içindeki az sayıda ve modern sayılabilecek fabrikaları ve ek faaliyetleriyle önemli ölçüde istihdam katkısı yaratmakta ve Türkiye şeker ihtiyacını karşılamaktadır. Türkiye pancar şekeri üreten ülkeler arasında önemli bir yere sahiptir.

Öneriler;

1.Şeker sanayinin daha önce belirtilen hammadde sorununun çözülebilmesinde,

Pancar tarımında önemli bir faktör olan suyu sağlayacak projelerin ve arazi ıslahı projelerinin belirlenen nitelikte ve zamanında tamamlanıp faaliyete geçirilmesi

Pancar fiyatının rakip ürünler fiyatına göre cazip hale getirilmesi ile aynı ve nakdi yardımların zamanında ve yeterli ölçüde verilmesi

Tarım işçisinin azalması ve ücretlerin artması gözönünde tutularak ekim, bakım ve hasat işlerinde mekanizasyona geçilmesi için gerekli tedbirlerin alınması

Şeker pancarı tarlalarında toprak analizi yapılarak buna göre gübre kullanımının sağlanması

Şeker randımanı ve teknolojik özellikleri yönünden üstünlük sağladığı belirtilen monogerm tohumlarla yapılan ekim miktarının artırılması ve monogerm tohumların yurt içinde ıslah ve üretimlerinin sağlanması, gibi tedbirlerin alınması

şeker sanayi hammaddesi olan şeker pancarının üretim miktarı ve kalitesini yükselteceği söylenebilir.

2. Sektörün finansman sorunu için satış fiyatlarının iyileştirme ve tevsi yatırımlarına öz kaynak yaratacak seviyede ayarlanması bir çözüm önerisi olarak belirtilmektedir. Bu durum tüketiciye zarar vermeyecek şekilde olduğundan bir çözüm olabilecektir. Aksi takdirde daha etkin çözümlerin araştırılması yerinde olacaktır.

3.Şeker sanayinde ayrıca verimliliği ve karlılığı artıracak şekilde, modern işletmecilik prensiplerine uygun bir personel politikası izlenmesi de gerekmektedir.

8.Şekerli Mamuller Sanayi

Şekerli mamuller sanayi hem modern fabrikalar hem de Türkiye'nin hemen hemen her yöresindeki küçük imalathanelerle şekerleme , ciklet, çikolata ve kakaolu mamuller ile lokum, helva gibi geleneksel tatlıların üretimini yapan gıda sanayi alt koludur. Sektörde kurulu kapasite piyasa talebinin üstünde olduğu için atıl kapasite mevcuttur. Daha öncede belirtildiği gibi çeşitli sorunlarıyla sektör kendi başına bırakılmış gelişmesine destek olunmamıştır.

Öneriler;

Hammadde girdilerindeki fonların kaldırılması ile kapasite kullanımı ve kalite yükseltilmesi mümkün olacaktır. Zorunlu olduğu durumlarda ithalat yapılmalı ana ihracatta desteklenip özendirilerek ne kadar teşvikle ne kadar ihracat yapıldığıda denetlenmelidir.

Hem ürünlerin korunması hem de reklam ve albeni yaratma açısından ambalaja gereken önem verilmelidir.

Yatırım ve teşvikler sırasında verimsiz yeri atıl kapasiteler yaratılmadan, ihraç potansiyeli yüksek sanayiler Teşvik edilmelidir. Finansman kolaylığı sağlanmalıdır.

9.Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Sanayi

Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi çay, tuz, nişasta, glikoz, bebek maması, baharat, çeşitli soslar vb. gıda sanayinin diğer sektörlerinde sınıflandırılmamış sektörleri kapsamaktadır. Çay sektörünün en önemli mamulüdür. Cumhuriyet sonrası Türkiye'nin sanayileşme çabaları ile bu sektörlerde kendilerine yer edinmişlerdir. Bebek mamaları sanayi Türkiye'de diğerlerine oranla biraz daha

geç, 1950'lerden sonra faaliyet göstermeye başlamıştır. Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi toplam içinde istihdama katkısı en yüksek sanayi dalıdır. Bunun da sektörde önemli payı olan çay sanayi ile sağlandığı söylenebilir. Çay başka faaliyetlere olanak sağlamayan yetiştiği bölgede çok büyük ekonomik ve sosyal önemi olan bir üründür.

Öneriler;

Kaliteli ve yeter miktarda çay üretimi için üreticiye, yeni çaylık olan tesisi, mevcut tesislerin yenilenmesi, bakım budama, gübreleme gibi konularda yardımcı olunmalıdır. Özellikle monopol kalktıktan sonra özel sektörde ihtiyacı olan kaliteli çayı üreticiyle organizasyona giderek ve belirtilen konularda üreticiye destek olmalıdır.

Kaliteli yaprak sorun alınması esası getirilerek iyi ürüne iyi fiyat kötü ürüne kötü fiyat esas alınarak fiyat oluşturulmak, üreticiye ödemeleri zamanında yapılması, gereklidir.

Çay işleme ve paketlenme tesisleri, üretimlerini zorunlu uygulamaya alınan TS. 4600 standardı paralelinde gerçekleştirmeli ve arzu edilen temizlik ve hijyen şartlarına uyulmalıdır.

İç piyasada kaliteli yabancı çaylara yönelme eğilimi olduğu gözlenmektedir. Bu tür çayların tüketiminin önlenmesi için, tüketici tercihlerini kaliteli çay üretimiyle tatmin edilmesi gereklidir. Üretilecek kaliteli çay da iyi ambalajlarla piyasaya sunulmalıdır.

Rafine tuz, nişasta ve glikoz ile mamalarda genelde hammadde yeterli oranda temin edilebildiğinden bu yönde genelde sorun belirtilmemiştir. Sahip olunan potansiyelle ihracata yönelmek gereklidir. Ancak bu konuda teşviklerin gerektiği belirtilmektedir.

Çayda zaman zaman dış satım gündeme gelmişse de genelde iç tüketime yönelik üretimle, kendi kendine yetme prensibi benimsenmiştir. Ancak artan üretimle birlikte ihracat yapmak bir gereklilik olmuştur. Türkiye'nin coğrafi konumuyla reeksport uygulamaların da önem kazanacağı söylenebilir.

10.Yem Sanayi

Hayvansal üretimde en önemli girdiyi yem oluşturmaktadır. Türkiye'de 1956 yılında Ziraat Bankası, Toprak Mahsulleri Ofisi, EBK, Türkiye Yapağı ve Tiftik AŞ.

ve Devlet Üretme Çiftliklerinin katılmasıyla ülke hayvancılığının gelişmesi ve hayvan veriminin artırılması için yemler üretmek ve bu amaca uygun girişimde bulunmak amacıyla Yem Sanayi AŞ.'nin kurulması yem sanayini başlatmıştır. 1980 li yıllardan sonra istikrarlı bir büyüme gösteren sektörde ve özel sektörün gelişmesi üretimde dağılımı özel sektör lehine geliştirmiştir. Ekonomide liberasyon çalışmaları çerçevesinde gündeme gelen özelleştirme programında Yemsan'ın özel sektörle iştiraklı fabrikaların çoğunun hisseleri devredilmiştir. 1990'larda üretimde yaklaşık %12 devletin %88 özel sektörün payıyla faaliyet gösteren yem sanayi tarımla hem geriye doğru bağılılığı ve üretimin yine tarımsal üretimde kullanılmasıyla ileriye doğru bağı güçlü bir sektör olarak ihmal edilmemesi gerekir.

Öneriler;

1. Yem sanayinin hammadde sorununun çözümü için öncelikle yeterli miktarda hammadde üretimin teşvik edilmesi, mevsimlik dalgalanmalardan fazlasıyla etkilenen hammaddelerin belli fiyattan ve zamanında temini için TMO ve kooperatflerin çaba göstermeleri gerekmektedir.

Önemli yem hammaddeleri olan soya, ayçiçeği, mısır, arpa, üretimlerinde darboğazlar olmuşsa da üretimin desteklenmesi ve iyi tohum kullanılması nedeniyle 1985 yılından sonra bu ürünlerin üretimi artmıştır (Anonim, 1987 d).

Gerek üretimi aşamasında sanayiye ve hammaddesine, gerekse tüketimi aşamasında tüketicilere verilecek destekler yem sanayini olumlu etkileyecektir.

2. Finansman sorunlarının halledilmesinde kredi faizlerinin düşürülmesi, ithal edilen yem hammaddelerinden fon uygulamasının kaldırılması, kendini kanıtlamış karma yem üreten fabrikalarına teşvik uygulanması iç ve dış pazarlarda öncelik ve kolaylıklar sağlanarak, pazarlama olanaklarının artırılması sektöre bir tür destek olabilecektir.

3. Kalite kontrol sorununa en etkin çözüm koruma yemlerin firmaların kendileri tarafından otokontrol yoluyla kontrol edilmeleridir. Firmalar hammadde alım ve yem üretim aşamaları ile tüketiciyle temas sağlayacak saha elemanlarıyla tüketim aşamasında yapacakları kontrollerle hem kendi sorunlarına hem de üretici sorunlarına çözüm getirebileceklerdir. Böylelikle karma yem kullanan üretici sayısı artınlacağı gibi verimde artırılabilecektir.

4. Ambalajlama ve saklama ile ilgili sorunlar varsa bunların sebepleri üzerinde durulmalı ve çözüm, getirilmelidir. Ürüne uygun ambalaj ve saklama ile ilgili koşullar oluşturulmalıdır. Çok fazla saklanamayan yemleri kime, ne zaman ve ne kadar pazarlanacağına planı yapılmalıdır.

5. Talep yetersizliği Türkiye'nin genel sorunu olan küçük işletme, ihtisaslaşmamış, iç tüketimine yönelik entansif tarım gibi yapısal sorunlardan kaynaklandığı için önce bu sorunların çözülmesi ile yem sanayinin ürünlerine talep artacaktır.

11 İçki Sanayi

İçki sanayi hammaddesi tarımdan gelen tarıma dayalı sanayi kollarından biri olup bu ürünlerin üretimi oldukça eskilere dayanmasına rağmen Türkiye'de sanayi alanında gelişimi Cumhuriyet ile başlamıştır. Sektörde devlet sektörü ve özel sektör bir arada faaliyet göstermektedir. İçki sanayi tarıma dayalı sanayi sektörleri içinde, imalat sanayi üretiminde en az payı olan sektördür. Sektörün hammadde, ambalaj ve nakliye gibi sorunlarla ihracatı zayıf kalmıştır. İhracatta en önemli ürünler malt, bira ve geleneksel ürün rakıdır. Sektör ihtalatı da sınırlı olup ithalatta en büyük pay viskinindir. Aslında bu sektörde Türkiye varolan potansiyelini iyi değerlendirememektedir.

Öneriler;

Sektörde eksikliği hissedilen en önemli iki hammaddenin bira ve malt için arpa ve şarap için şaraplık üzüm olduğu belirtilmiştir. Bira ve malt üretiminde Tokat'tan başka arpa çeşitlerinin de Tarım Bakanlığı önderliğinde yetiştirilmesi gereklidir. Uygun çeşit yanında atıl kapasitenin giderilmesi içinde üretimin teşvik edilmesi gereklidir. Şarap için yine aynı şey sözkonusudur. Bağ ve üzüm yetiştirmeye çok uygun olan Türkiye'de potansiyel değerlendirilerek sumalık ve özellikle şarap imalatına elverişli çeşitlerin yetiştirilmesi ve bağ alanlarının genişletilmesi teşvik edilmelidir.

İçki sanayi ve bir çok sektörde kapasiteyi tam kullanabilecek miktarda ve tüketici zevkine hitap edecek çeşitli ürünlerin yetiştirilmesinin teşviki zorunludur buna paralel olarak bu ürünlere ihtiyaç duyan sanayi sektörleri de bu alanda çalışmalar yaparak entegre yapı oluşturmalı ve sözleşmeli tarıma yönelmelidir.

Pazarlamada çok önemli bir unsur olan ambalaj ve bunun içki sanayindeki şekli şişeleme ve kapak ürünün bozulmadan korunmasını, kolay kullanılmasını ve içkinin karakteristik özelliklerini taşıyıcı nitelikte olmalıdır. Ayrıca uzak ve yakın mesafelere nakliye unsuru da gözönünde bulundurularak gereksiz kayıplar önlenmelidir.

Sektörün Şişecam ve Petkim'e bağlı olarak ambalaj sağlaması ve bu kuruluşların da sektörün gelişmesinin aksine davranışları devam ettiği sürece ambalaj sorununun devam edeceği söylenebilir.

Sektörde tarıma dayalı sanayinin birçok sektöründe yaşanan nakliye yetiştirilmiş eleman, reklam, kalite kontrol sorunlarının çözümünde de daha önceki sektörlerde belirtilen çözümlere ihtiyaç duyulmaktadır. Teknik eleman yetiştirilmesi için okulların açılması, modern bir gıda mevzuatı ve tek bir elden kontrolün sağlanması, pazarlama aşamalarının iyileştirilmesi ve pazarlamanın her kademesinde çalışanların ürün hakkında bilgi sahibi olmaları gerekleri yerine getirilmedikçe sorunlar süregidecektir.

12 Tütün ve Mamulleri Sanayi

Tütün ve mamulleri sanayi Türkiye'de Cumhuriyet'ten önce 1800'lerde 4 fabrika ile üretim yapan Cumhuriyet'in kurulmasıyla devlet tekeline alınan ve 1986 yılına kadar bu niteliğini devam ettiren bu yıldan sonra özel sektörde faaliyet gösterdiği tarıma dayalı sanayi sektörüdür. Oldukça eski geçmişe sahip olan ve yüksek oranda katma değer yaratan sektörün sorunları tüm planlı dönemler boyunca süregelmiştir. Sağlığa zararları her zaman belirtilmesine karşın tüketimi sürekli artış gösteren sektörün, gerek iç tüketimin karşılanması, gerekse ihracata yönelinerek döviz yaratılmasına yönelik sorunlarının çözümü için çaba harcanmalıdır. Dünya tütün ekim alanlarında 4. sırayı, tütün üretiminde 5. sırayı aldığı belirtilen ve aranan aromatik nitelikli oriental tütünleri aranan tütün ve mamulleri sektörünün Türkiye'de arzı edilen yerde olduğu söylenemez.

Öneriler;

Yurt içinde üretilecek sigaralarda kullanılacak kaliteli Türk tütün üretimi artırılarak hem yurt içi üretime, hem de ihracata sunulmaktadır.

Sigara kalitelerinin yükselmesi için gerekli olan kaliteli ve standart hammadde yanında yardımcı madde ve malzemenin de temin edilmesi sunulmaktadır.

Pazarlama aşamasındaki kayıpların giderilmesi için uygun depolar oluşturulmalıdır. Pazarlama ve dağıtım sistemi geliştirilmelidir.

İthal edilen sigaraların yurt içinde üretilmesi sağlandığında ithalata son verilerek, Türk sigaraları ile blended sigaralar arasında Türk sigaraları lehine fiyat uygulanmalıdır.

13 Dokuma ve Giyim Sanayi

Dünyanın pek çok ülkesinde nüfuslarının önemli bölümünü istihdam eden etkin bir şekilde korunan ve desteklenen, dünyanın en önemli ticari ve ekonomik aktivitelerinden biri olan dokuma ve giyim sanayi Türkiye'de de aynı özellikleri göstererek tarıma dayalı sanayi istihdamın 55.33, imalat sanayi istihdamının %27.32 gibi bir kısmını oluşturmaktadır. Dokuma ve giyim sanayi kaliteli gümrük üretimi nedeniyle pamuk ağırlıklı gelişmiş ve dünyanın bu alanda faaliyet gösteren önemli ülkeleri sıralamasına giderek Türkiye ihracatında da en önemli payı almıştır. TDS ihracatının %62.03'ünü, imalat sanayi ihracatının %37.66'sını oluşturan sektör ihracatın önemli kısmını örme eşya, giyim eşyası ve hazır eşya oluşturmakta, ayrıca pamuklu ve suni, ipekli dokuma ihraç edilmektedir. Sektör kuruluşundan beri önemli gelişme göstermiş, dünya pazarlarında ismini duyurmuşsa da, marka yaratarak kendini kabul ettirme aşamasına gelinmiştir. Sektör ihracatı kotalarla engellenmekte olup, bazı ülkelere de (ABD) uzaklık ve nakliye sorunları nedeniyle kotaların altında ihracat yapılmıştır. Genellikle fason işletmelerle yapılan üretim kaliteyi düşürmekte, organize işletme bölgesinin eksikliği belirtilmektedir.

Bu çerçevede Türkiye'nin dünyadaki diğer örneklerden yola çıkarak uygun ve kalıcı bir yaşatma ve gelişime desteği ile gelişmiş ülkelerin teknolojik Uzakdoğu'nun düşük fiyat üstünlüklerine karşı sektörü uzun vadeli koruma ve ileriye götürmeye gereksinimi vardır. AB ile entegrasyon sürecinde olan Türkiye için birliğin kendi sanayine uyguladığı türden desteklerin uygulanması ile entegrasyona sorunsuz geçiş yapılabileceği belirtilmektedir. Halen Türkiye'nin en önemli ihraç pazarını AB ülkeleri oluşturmaktadır.

Gümrük Birliği'ne girilen ve Gümrük Birliği sonucunda kendisinden çok şeyler beklenen ve Türkiye'nin en önemli sanayi kolunu oluşturan dokuma ve giyim sanayinin bu aşamada daha önce belirtilen sorunlarına yönelik olarak;

1. Tüm firmalara hizmet verecek bilgi ve hizmet kurumu oluşturulması ve bilgisayar bazlı tasarım üretim teknolojileri ile modern yönetimin benimsenmesi,

2. Eğitim planlaması yaparak düz, işçi, ara eleman ve mühendisler yetiştirilmesi,

3. Fason atelyelerin teknolojik açıdan iyileştirilmesi ve bunlar için ihtisaslaşmış küçük sanayi siteleri oluşturulması,

4. Tasarım kültürü ve birikimi oluşturularak Türkiye'nin geldiği nokta itibarıyla kendi moda ve markasını yaratması sağlanması

5. Teknolojik yenilik, kalite, geliştirme ve bilgi akış sistemleri için teşvik sistemi kurulması

6. Ana ve yardımcı maddelerde ve aksesuarda kaliteyi iyileştirecek standartlaşmaya gidilmesi gerekmektedir.

7. Türkiye'nin rakipleri öncelikle Uzakdoğu ülkeleridir. Bu nedenle rekabetin bu ülke grubunun pazar paylarının ele geçirilmesi üzerine yoğunlaştırılması gerekmektedir.

8. Türkiye'nin rakiplerinin öncelikle Uzakdoğu ülkeleri olduğu mesajının AB tarafından da doğru algılanmasının sağlanması, Türkiye ile topluluğun rekabet halinde değil, işbirliği içinde olmasının her iki tarafında yararına olduğunun anlatılmasının ve bu çerçevede Avrupa Birliği sanayicisi ile işbirliğine gidilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

9. Teknolojik yenilenme ve yeni yatırım sorunlarını öncelikle ele alınarak AB ile ilişkilerin güçlendirilmesi bu şekilde geliştirilen üretimin topluluk pazarına daha kolay girmesinin yanısıra, aynı zamanda birlik tarafından da korunacağı düşünülmektedir (Çakıroğlu, 1993).

Sonuç olarak dokuma ve giyim sanayi ihracat ve istihdamda Türkiye için ekonomik ve sosyal değeri ve vazgeçilmezliği olan bir sektördür. Pamuk üretimi bakımından sahip olduğu potansiyel ile birlikte, üretim ve ihracatta kazanılan deneyim sektörün önemini ortaya koymaktadır.

14 Deri ve Mamulleri Sanayi

Deri ve mamulleri sanayi tarıma dayalı sanayi sektörü içinde gıda ile dokuma ve giyim sanayi sektöründen sonra ihracata katkısı en yüksek sanayidir. Sektörün merkezi İstanbul'dur ve saraçlıkla başlayan çok eski bir gelişimi süreci vardır. Sektör ihracatında en önemli payı deri giyim eşyası almaktadır. ihracatı her geçen yıl gelişmiş olan sektör hayvancılık sektöründeki bozukluk ve kesim ile sonrası aşamalarda bilinçsizlik ve canlı hayvan ihracatı nedenleriyle hammadde sıkıntısı çekmekte ve buna paralel olarak ithalatı da her geçen gün artmaktadır. Uzun süre küçük ve dağınık işletmelerde çalışan sektör 1993'ten sonra organize sanayi bölgelerine yerleşmeye başlamıştır. Bu, hem sektörün dağınıklıktan kurtulup seri çalışması, hem de modern artırma tesisleri ile çevrenin korunması açısından olumlu bir gelişme olmuştur.

Öneriler;

1. Sektörün hammaddesinin kalitesinde etkili ilk unsur derinin elde edildiği hayvanların sağlığıdır. Bu nedenle hayvan ıslahı, sağlık koruma çalışmalarının yapılması deri verim ve kalitesini iyileştirecektir.
2. Deri kayıplarının önlenmesi ve deri kalitesinde iyileştirmeler sağlamak amacıyla hayvan kesimi, deri yüzümü ve korunması, nakliyesi konularında eğitici programlar ve broşürler hazırlanması bu tür kayıpları azaltabilecektir.
3. Deri mamulleri sanayinin her düzeydeki vasıflı eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla eğitim çalışmaları yapılmalıdır.
4. Çevre kirliliğine neden olan sanayinin atık ve artıklarını değerlendiren ve tasfiye eden yatırımlar desteklenmelidir.
5. Organize deri sanayi bölgelerinin kurulmasına ve birbirini tamamlayarak üretimi hızlandıracak küçük işletmelerin bir bölgede toplanması çalışmalarına devam edilmesi, üretim artışı sağlayabilmek açısından gereklidir.

15.Orman Ürünleri Sanayi

Türkiye'nin yüzölçümünün %26'sını kaplayan, milli servet niteliğinde olan ve orman ürünleri sanayine girdi sağlayan ormanları gerek ihmalden doğan orman yangınları, gerekse tabii afetler, usulsüz müdahaleler vb. sebepler sonucu tahrip olarak sürekliliği tehlikeye girmiştir. Bu da orman ürünleri sanayine arz edilecek orman ürünlerinde sürekli arz açığı oluşmasına sebep olmaktadır. Orman ürünleri

sanayi genelde ikili bir yapı göstermekte olup hem yüksek kapasiteli tesisler hem de düşük kapasiteli, emek yoğun tesisler birarada bulunmaktadır.

Genellikle orman ürünleri sanayinde yıllar itibariyle kalite, standart ve pazarlama konularında darboğazlar yaşanmış, yurt içinde hammadde üretimi yetersizliği fiyat açısından yüksekliği ve kalite yönünden düşüklüğü sektörün ihracatını sınırlamıştır. Hammadde ihtiyacı giderek ithal yolla karşılanmaya çalışılmıştır.

Orman ürünleri sanayinin sorunlarına ilişkin öneriler ise şu şekilde sıralanabilir.

-Orman işletmeleri, orman ürünleri sanayinin gereksinim duyduğu nitelik, miktar ve zamanda orman ürününü sağlayabilecek şekilde dinamik bir yapıya kavuşturulmalıdır. Özel orman kurulması teşvik edilerek sanayinin ihtiyacı olan hammadde bu yönden de karşılanmaya çalışılmalıdır.

-Optimal üretim ve kapasite kullanımı için kuruluş yeri seçiminde daha dikkatli davranmalıdır.

-Kaynakların verimli olarak kullanılmasına olanak verecek teknolojilerin seçimine ve üretim tekniklerinin uygulanmasına dikkat edilmeli kıt olan hammaddenin rasyonel kullanımı sağlanmalıdır.

-Eğitilmiş eleman çalıştırılarak, eğitim yapan kurumlarla işbirliği yapılması üretim kalitesini ve kayıpları önlemek açısından gereklidir.

-Türkiye'de yeterli miktar ve kalitede olmayan hammaddenin pahalı olması ve orman ürünleri sanayini olumsuz yönde etkilediğinden hammadde ithalatının özendirilmesi de yerinde olacaktır.

16 Kağıt Sanayi

Kağıt sanayi hammaddesini orman ürünlerinden alan tarıma dayalı sanayi alt koludur. Hem özel sektör hem devletin faaliyet gösterdiği kağıt sanayi, kuruluşunun üzerinden 60 yıllık bir süre geçmesine rağmen hala sorunları devam eden ve gelişme aşamasında olan bir sektördür. Kağıt sanayinin hep varolan ve gelecekte de en önemli sorunu olacak hammadde sorunu iç tüketimin karşılanabilmesine olanak vermemekte ve sektör bu açığı ithalatla kapatmaya çalışmaktadır. Bu durumyla kağıt sanayi toplam gıda sanayi ile dokuma ve giyim

sanayiden sonra tarıma dayalı sanayi sektöründe en fazla ithalat yapan sektördür.

Öneriler;

-Türkiye'nin kağıtlık odun talebinin tamamının ülke kaynaklarından karşılanması mümkün görünmemektedir. Köklü bir çözüm için bir çok ülkenin yaptığı gibi hızlı büyüyen ağaç türleriyle yeni plantasyonlar oluşturma gereği vardır. Uygun yörelerde başka okaliptus olmak üzere hızlı büyüyen ağaç türlerinin yetiştirilmesi imkanlarının araştırılması ve bu yönde ivedilikle çalışılması ile hammadde sorunu çözüme kavuşturulabilecektir.

-Yıllık bitki selülozları değişen oranlarda tüm kağıt- karton türlerinde kullanılabilir. Çin'de toplam selüloz üretiminin yarısının yıllık bitki elyaflarından sağlandığı belirtilmektedir. Türkiye'de bu alanda sahip olduğu potansiyeli hammaddede yoğun sıkıntılar yaşayan kağıt sanayinde kullanmalıdır. Sektörün hammadde ihtiyacının bir bölümünün yıllık bitkilerden karşılanmasına yönelik, yıllık bitki hammaddesine dayalı selüloz üretim tesisleri ve bu selülozların yüksek oranda kullanıldığı kağıt türlerine yönelik, entegre tesislerin kurulmasının teşvik edilmesi yararlı olacaktır.

-Atık kağıt gibi önemli bir kaynağın ekonomiye kazandırılması için, toplanması, ayrımı, balyalanması, depolanması ve pazarlanmasından kullanım tekniklerine kadar pek çok aşamadaki sorunlarının çözümüne çalışmalıdır.

Atık kağıdın kazanılması sektöre hammadde olarak katkısı yanında istihdam imkanı yaratması ve çevre kirliliğini önlemesi yönlerinden de önemli yararlar sağlayacaktır.

Atık kağıtların toplayıcısı olan kişi veya firmaların büyük şirketlere dönüştürülmesi, desteklenmesi ve yatırımların teşvik edilmesinde yarar vardır.

Atık kağıt kullanımının artırılması amacıyla mevcut teknolojilerin geliştirilmesi, mürekkep giderme tesisi bulunmayan fabrikalara bu tesislerin ilavesinin teşvik edilmesi, yeni projelerde bu tesislere yer verilmesi gereklidir.

-Sektörle ilgili eğitim veren kuruluşlar yaygınlaştırılmalıdır. Üniversitelerle işbirliği artırılarak uygulamalı eğitimi yapılmalıdır.

-Yeni yatırımlar yanında modernizasyon, yenileme, büyüme yatırımlarının da teşvik edilmesi gereği belirtilmektedir (Anonim, 1988 b).

KAYNAKLAR

- ANONİM, 1963.** I. Beş Yıllık Kalkınma Planı. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- ANONİM, 1967.** II. Beş Yıllık Kalkınma Planı. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- ANONİM, 1972.** 1973 Yılı Programı, TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT: 1271, Ankara.
- ANONİM, 1973.** III. Beş Yıllık Kalkınma Planı, TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT: 1664, Ankara.
- ANONİM, 1974.** 1974 Yılı Programı. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT: 1343, Ankara
- ANONİM, 1975.** 1975 Yılı Programı. TC. Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT: 1397, Ankara.
- ANONİM, 1976.** TC . Resmi Gazete, 31 Ocak 1976 Gün, Sayı: 15485, Karar No: 7/11121, Ankara.
- ANONİM, 1976 a.** Yıllık İmalat Sanayi Anketi-1971. TC. Başbakanlık DİE, Yayın No: 784, Ankara.
- ANONİM, 1977.** 1977 Yılı Programı. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT: 1604, Ankara.
- ANONİM, 1977 a .** Türkiye 1973 Input - Output Projesi , Sonuç Tablosu . TC. Başbakanlık DİE, Ankara.
- ANONİM, 1978.** 1978 Yılı Programı, TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT: 1643, Ankara.
- ANONİM, 1979.** TC. Resmi Gazete. 21 Aralık 1979 Gün, Sayı: 16496, Karar No: 7/16840, Ankara.
- ANONİM, 1979 a.** IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- ANONİM, 1980.** 1980 Yılı Programı. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT: 1704, Ankara.
- ANONİM, 1980 a.** Yıllık İmalat Sanayi Anketi-1972. TC. Başbakanlık DİE, Yayın No: 901, Ankara.

- ANONİM, 1981.** 1981 Yılı Programı. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı,
Yayın No: DPT: 1752, Ankara.
- ANONİM, 1982.** 1982 Yılı Programı. TC . Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı,
Yayın No: DPT: 1832, Ankara.
- ANONİM, 1982 a.** Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri - 1973. TC. Başbakanlık DİE,
Yayın No: 1005, Ankara.
- ANONİM, 1982 b.** Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı 1980. TC. Başbakanlık DİE,
Yayın No: 1012, Ankara.
- ANONİM, 1983.** 1983 Yılı Programı. TC . Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı
Yayın No: DPT: 1886, Ankara.
- ANONİM, 1983 a.** Türkiye 1979 Input - Output Projesi Sonuç Tablosu , TC.
Başbakanlık DİE, Ankara.
- ANONİM, 1984.** 1984 Yılı Programı. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı,
Yayın No: DPT: 1945, Ankara.
- ANONİM, 1984 a.** Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri - 1974 . TC. Başbakanlık DİE,
Yayın No: 1105, Ankara.
- ANONİM, 1984 b.** Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri - 1975. TC. Başbakanlık DİE,
Yayın No: 1106, Ankara.
- ANONİM, 1984 c.** Odun Kökenli Sanayi Sorunları Semineri.MPM Yayınları No:302,
Ankara.
- ANONİM, 1985.** 1985 Yılı Programı. TC.Başbakanlık DPT. Yayın No: 1981 Ankara.
- ANONİM, 1985 a.** V. Beş Yıllık Kalkınma Planı. TC. Başbakanlık DPT, Ankara.
- ANONİM, 1985 b.** Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1976 - 1979). TC. Başbakanlık
DİE, Yayın No: 1139, Ankara.
- ANONİM, 1985 c.** Çay Üretimi, İşlemesi ve Pazarlaması.İktisadi Araştırmalar Vakfı,
İAV Yayınları No:61/1985, Ankara.
- ANONİM, 1986.** 1986 Yılı Programı. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı,
Yayın No: DPT: 2019, Ankara.
- ANONİM, 1986 a.** 1987 Yılı Programı. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı,
Yayın No: DPT: 2065, Ankara.
- ANONİM, 1986 b.** Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1981-1982). TC. Başbakanlık
DİE, Yayın No: 1157, Ankara.

- ANONİM, 1986 c.** Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1983). TC. Başbakanlık DİE, Yayın No: 1179, Ankara.
- ANONİM, 1987. I.** Sanayi Şurası Gıda Komisyon Raporu. TC. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Ankara.
- ANONİM, 1987 a.** Gıda Komisyon Raporu I.Cilt. TC. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Ankara.
- ANONİM, 1987 b.** Gıda Komisyon Raporu II .Cilt. TC. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Ankara.
- ANONİM, 1987 c.** Gıda Komisyon Raporu III.Cilt. TC. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Ankara.
- ANONİM, 1987 d.** Tarıma Dayalı Sanayide Durum . Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Yayın No: TÜSİAD- T/87.1.96, İstanbul.
- ANONİM, 1988.** 1988 Yılı Programı . TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT: 2118, Ankara
- ANONİM, 1988 a** Şekerli Maddeler Özel İhtisas Alt Komisyon Raporu . TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- ANONİM, 1988 b.**Kağıt Özel İhtisas Komisyonu Raporu. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- ANONİM, 1989.** 1989 Yılı Programı. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- ANONİM, 1989 a.** VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- ANONİM, 1989 b.** Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı (1985). TC. Başbakanlık DİE, Ankara.
- ANONİM, 1989 c.** Türkiye 1985 Input - Output Projesi Sonuç Tablosu . TC. Başbakanlık DİE, Yayın No: 1397, Ankara.
- ANONİM, 1989 d.** Su Ürünleri ve Su Ürünleri Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No:DPT:2184-ÖİK:344, Ankara.
- ANONİM, 1990.** 1990 Yılı Programı. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT: 2202, Ankara.

- ANONİM, 1990 a.** VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesi Gelişmeler (1984-1988).
TC. Başbakanlık DPT, Yayın No: DPT:2190, Ankara.
- ANONİM, 1990 b.** Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1986). TC. Başbakanlık DİE,
Yayın No: 1413, Ankara.
- ANONİM, 1990 c.** 1990'a Girerken Et (Kırmızı - Beyaz) ve Süt Sektöründe Durum.
Süt ve Et Sanayicileri Birliği, Ankara.
- ANONİM, 1990 d.** Süt Mamulleri Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu . TC.
Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No :DPT : 2239-ÖİK:367,
Ankara.
- ANONİM, 1990 e.** Şeker Tarım Raporu. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.
- ANONİM, 1990 f.** Tekel Dergisi.
- ANONİM, 1990 g.** Karma Yem Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu . TC.
Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No : DPT : 2242-ÖİK:369,
Ankara.
- ANONİM, 1990 h.** İçki Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. TC. Başbakanlık
Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No:DPT:2209-ÖİK:355, Ankara.
- ANONİM, 1990 ı.** Tütün ve Mamulleri Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. TC.
Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No : DPT : 2216 -ÖİK:360,
Ankara.
- ANONİM, 1990 i.** Zirai ve İktisadi Rapor (1988-1989). Türkiye Ziraat Odaları Birliği,
Yayın No:163, Ankara.
- ANONİM 1991.** Yılı Programı. TC. Başbakanlık DPT, Ankara.
- ANONİM, 1991 a.** Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1987). TC. Başbakanlık DİE,
Yayın No: 1454, Ankara.
- ANONİM, 1991 b.** Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1988). TC. Başbakanlık DİE,
Yayın No: 1486, Ankara.
- ANONİM, 1991 c.** Kırmızı Et Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. TC.
Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , Yayın No : DPT :2251-ÖİK:374,
Ankara.

- ANONİM, 1991 d.** KÜMES Hayvanları Eti Özel İhtisas Komisyonu Raporu. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT:2264-ÖİK:385, Ankara.
- ANONİM, 1991 e.** 1991 Yılı Ekonomik Raporu. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, TOBB Yayınları: Genel:236, AYDB:123, Ankara.
- ANONİM, 1991 f.** Bitkisel Yağ Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No : DPT : 2285-ÖİK:397, Ankara.
- ANONİM, 1991 g.** Şeker Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No:DPT:2280-ÖİK:400, Ankara.
- ANONİM, 1991 h.** Çay Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No:DPT:2250-ÖİK:373, Ankara.
- ANONİM, 1991 ı.** Deri ve Mamulleri Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , Yayın No :DPT:2246-ÖİK:371, Ankara.
- ANONİM, 1991 i.** Sektör İncelemesi, Orman Sanayi. Vakıfbank Planlama ve Organizasyon Koordinatörlüğü, Sektör İncelemesi:6, Ankara
- ANONİM, 1992.** 1992 Yılı Programı. TC. Başbakanlık DPT. Ankara.
- ANONİM, 1992 a.** 1993 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler. TC. Başbakanlık DPT, Ankara.
- ANONİM, 1992 b.** Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1989). TC. Başbakanlık DİE, Yayın No: 1504, Ankara.
- ANONİM, 1992 c.** Sümerbank 1992. Sümerbank Holding A.Ş., Ankara
- ANONİM, 1992 d.** 3. İktisat Kongresi Gıda Sanayi Çalışma Grubu Rapor ve Tartışmalar. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- ANONİM, 1992 e.** Tarım Özel İhtisas Komisyon Raporu. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Yayın No: Genel: 245, BÖM :9, Ankara.
- ANONİM, 1992 f.** Zirai İktisadi Rapor (1990 - 1991). Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Yayın No:168, Ankara.
- ANONİM, 1993.** 1994 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler. TC. Başbakanlık DPT, Ankara.
- ANONİM, 1993 a.** Gıda Sanayi Envanteri II. TKB Koruma ve Kontrol Müdürlüğü, Ankara.

- ANONİM, 1993 b.** 1993 Yılı Faaliyet Raporu. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Ankara.
- ANONİM, 1993 c.** "Tuz Üretim Sezonu". Tekel Dergisi, Yıl:7, Sayı:4, İstanbul.
- ANONİM, 1993 d.** Sümerbank Holding A.Ş.ÖzelleştirmeÇalışmaları Yayınlanmamış Brifing Raporu. Sümerbank Holding A.Ş., Ankara.
- ANONİM, 1993 e.** Kırsal Sanayi Sempozyumu. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- ANONİM, 1994.** 1995 Yılı Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler. TC. Başbakanlık DPT, Ankara.
- ANONİM, 1994 a.** Türkiye 1990 Input - Output Projesi Sonuç Tablosu . TC. Başbakanlık DİE, Yayın No: 1692, Ankara.
- ANONİM, 1994 b.** Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1990). TC. Başbakanlık DİE, Yayın No: 1694, Ankara.
- ANONİM, 1994 c.** Kırsal Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No:DPT:2356-ÖİK:424, Ankara.
- ANONİM, 1994 d.** Zirai İktisadi Rapor (1992-1993). Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Yayın No:174, Ankara.
- ANONİM, 1995.** Süt ve Süt Mamulleri Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No:DPT:2398-ÖİK:459, Ankara.
- ANONİM, 1995 a.** Un sanayi Raporu. Un Sanayicileri Derneği, Ankara.
- ANONİM, 1995 b.**Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası Aylık Dergisi Sayı:185, İstanbul.
- ANONİM, 1995 c.** Orman Ürünleri Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı , Yayın No : DPT:2376-ÖİK:445, Ankara.
- AKDOĞAN, F., 1980.** " Planlı Dönemde Gıda Sanayinin Durumu ve Ana Problemleri", Türkiye II. Gıda Kongresi, Ankara.
- ARSLAN, T., 1995.** " Türk Hazır Giyim Sanayi ".Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası Aylık Dergisi, Sayı:184, İstanbul.
- AYYILDIZ, T., 1983.**Tarım Politikası,Genel Politikalar ve Türkiye'de Durum Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 620, Erzurum.

- AYDOĞ, T., 1984.** " Gıda Sanayi Yatırımlarının Yönlendirilmesinde Teşvik Kriteri " Türkiye IV. Gıda Kongresi, Ankara.
- ASHABOĞLU, E., 1993.** " Uluslararası Rekabette İlimiz Pamukta Bitmiyor ".Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası Aylık Dergisi, Sayı:174, İstanbul.
- BAYKAL, O., ERGUN N., PAZARCIK, O., 1989.** Gıda Sanayinde Küçük ve Ortaboy İşletmelerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Yolları, MPM Yayınları No:382, Ankara.
- BEKÇİ, F., 1993.** " Yem Sanayi ", Kırsal Sanayi Sempozyumu, Ankara.
- BİNGÖL, Ş., 1984.** Bitkisel Yağ Sanayinin Genel Durumu ve Teknolojik Gelişmeler. MPM Yayınları No:306, Ankara.
- BİNGÖL, Ş., 1992.** Sebze İşleme Sanayinde Girdi Kullanımı ile Verimlilik Sorunları ve Öneriler, MPM Yayınları, No:456, Ankara.
- BİNGÖL, Ş. 1993.** Meyve İşleme Sanayinde Girdi Sorunları ve Verimlilik, MPM Yayınları No:485, Ankara.
- BORATAV, K., TÜRKCAN, E., 1993.** Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler, İstanbul.
- BÜLBÜL, M., 1988.** Topluluk ve Türkiye'de Hububat ve Bakliyatın İşlenmesi, İşlenmiş Ürün Piyasa Düzenleri ve Ticareti, Bolu.
- BÜLBÜL, M., 1988.** Türkiye'de ve Avrupa Topluluğunda Tarımsal Sanayi, Ankara.
- BÜYÜKKILIÇ, D., 1990.** Süt ve Ürünleri Sanayinde Verimlilik ve Firmalararası Karşılaştırma, MPM Yayınları No:406, Ankara.
- ÇAKIROĞLU. E., 1993.** Avrupa Topluluğu'nun Tekstil ve Konfeksiyon Sanayi Ticareti ve Türkiye'nin AT'nin İthalatı İçindeki payı. TC. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, HDTM Araştırma İnceleme Dizisi:26, Ankara.
- ÇIKIN, A., KARACAN A.R., 1994.** Genel Kooperatifçilik, İzmir.
- DEMİRCİ, M., ALPARSLAN, M., 1993.** Bitkisel Yağ Teknolojisi. Trakya Üniversitesi Tekirdağ Ziraat Fakültesi Yayınları No:75, Ders Notu: 72, Tekirdağ.
- DOĞANGÜN, O., 1993.** " Destekleme Primi Uygulamasında Başarılı Olmak Mecburiyetindeyiz ". Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası Aylık Dergisi, Sayı:174, İstanbul.
- ELDEM, H., 1991.** " Gıda Sanayi Açısından Yasal Düzenlemeler " Gıda Sanayi Kongresi, Ankara.

- EMİROĞLU, M., 1989.** "Türk Gıda Sanayinin Yapısı ve Sektörel Sorunları", Bursa I. Uluslararası Gıda Sempozyumu, Bursa.
- GÖKALP, H., IŞIK, N., 1991.** " Gıda Sanayi Hammadde Talebi Açısından Türkiye Tanımı ", Gıda Sanayi Kongresi, Ankara.
- GÜDÜKKURT, İ., 1995.** " IWTO Uluslararası Yünlü Konferansı " Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası Aylık Dergisi, Sayı:189, İstanbul.
- GÜNEŞ, T., 1991.** "Makro Ekonomik Yaklaşımlar Açısından 1980 -1990 Arası Tarım Sanayi İlişkileri", 1980-1990 Türkiye Tanımı Sempozyumu, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları: 1991/2, Ankara.
- GÜRLER, Z., KARKACIER , O., ŞİMŞEK E., 1991.** Tarıma Dayalı Sanayi İşletmeleri, Tokat.
- GÜRLER, Z., 1993.** Tarımsal Kuruluşlar ve Organizasyonlar, Tokat.
- HALKMAN, A.K., 1980.** " Türkiye Gıda Üretiminin Artırılması ve Dış Satımın İrdelenmesi" Türkiye II. Gıda Konresi, Ankara.
- HAN, E., 1978.** Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No: 205/134 Eskişehir.
- IŞIK, N., 1984.** "Sebze ve Meyve İşleme Sanayi ", Türkiye IV. Gıda Kongresi. Ankara.
- IŞIK, N., 1980.** "Meyve ve Sebze İşleme Sanayi" Türkiye I. Gıda Kongresi, Ankara.
- KARABAĞLI, A., 1992.** Avrupa Topluluğu ve Türkiye'de Et ve Et Sanayi Ürünlerinin Pazarlama Olanakları, MPM Yayınları No:470, Ankara.
- KAZGAN, G., 1976.** Tarım ve Gelişme, İstanbul.
- KOLSARCI, N., 1993.** "Et Sanayi Pazarlama Sorunları", II. Ulusal Et Sanayi Sempozyumu, İzmir.
- KÖKSAL, S., 1993.** " Ülkemiz Gıda Sanayinde Et Sanayinin Yeri ve Önemi" II. Ulusal Et Sanayi Sempozyumu, İzmir.
- KULA, M., 1990.** "Input-Output Tabloları ve Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler" Nüfus Bilim Dergisi, Cilt:12, Ankara.
- MOLDİBİ, A., 1995.** "İhracatımızdaki Başarı Kaliteli Türk Pamuğu Kullanımından Kaynaklanmaktadır". Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası Aylık Dergisi, Sayı:90, İstanbul.

- OLALI, H., DUYMAZ, İ., 1987.** Tarımın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı, İzmir Ticaret Borsası Yayınları No:28, İzmir.
- OTLUOĞLU, F., 1991.** "Pazarlama Teknikleri Açısından Gıda Sanayi" Gıda Sanayi Kongresi, S:171-189, Ankara.
- ÖNER, A., 1980.** "Türkiye'de Süt Üretimi, Atıl Kapasite Nedenleri ve Önlemleri" Türkiye II. Gıda Kongresi, Ankara.
- ÖZDAMAR, S., 1995.** "Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sanayi Sorunları ve Gümrük Birliği". Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası Aylık Dergisi, Sayı:187, İstanbul.
- PALA, M., SAYGI B., 1991.** İhracata Yönelik Gıda Sanayi ve Rekabet Gününün Artırılması, İstanbul.
- SAVAŞ, V., 1977** Sanayileşme ve Entegrasyon, İstanbul.
- ŞAHİNKAYA, S., 1992.** "Sermaye Birikimi, Sınai Birikim ve İmalat Sanayi" 3. İzmir İktisat Kongresi, Sektörel Gelişme Stratejileri, İzmir.
- ŞAHİNÖZ, A., 1984.** "Türkiye'de Gıda İhracatı Açısından Yeni Yönelimler" Türkiye 4. Gıda Kongresi, Ankara.
- ŞAHİNÖZ, A. 1991.** "Gıda İhracatında Alternatif Pazarlar" Gıda Sanayi Kongresi, Ankara.
- ŞAN. İ., 1995.** "Tanımımıza Girdi Sağlayan ve Tarım Ürünlerimizi İşleyen Sanayiler" Tarım ve Köy Dergisi Sayı:105 Ankara.
- TAŞÇI, Ö., 1995.** "Trikotaj ve Tekstil Sanayine Genel Bir Bakış". Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası Aylık Dergisi, Sayı:193, İstanbul.
- TARIKAHYA, N., 1990.** Şeker Fabrikalarında Verimlilik Karşılaştırmaları, MPM Yayınları No: 413, Ankara.
- TEKİNEL, O., 1991.** Türkiye Pamuk ve Pamuklu Dokuma Sanayi Üretimi, Dış Ticareti ve GAP'ın Olası Etkileri, Adana.
- TEKELİ, S., ERGÜN, N., 1984.** Bitkisel Yağ Sanayinde Verimlilik Ölçüleri ve Hammadde Kullanımı Kapasitesindeki Eğilimler, MPM Yayınları No:308, Ankara.
- TÖNÜK, A., 1984.** "Tüketici Açısından Gıda Kontrolünün Önemi" IV.Gıda Kongresi Ankara.

- URAS, N. 1991.** Gıda Sektöründe Gelişmeler ve Beklentiler. İstanbul.
- USLU, M.N., 1984.** "Hububat İşleme Sanayi" Türkiye IV . Gıda Kongresi, Ankara,
- ÜLGEN, Y., 1980.** Fiyat Teorisi II. cilt, Faktör Piyasası, İstanbul.
- ÜNAL, Y., 1980.** "Yurt dışı Gıda Pazarlaması", Türkiye Gıda Kongresi, Ankara.
- ÜNAL, S., 1986.** "Hububat, Un ve Mamulleri Sanayi", Gıda Sanayinin Sorunları ve Serbest Bölgelerin Gıda Sanayine Beklenen Etkileri Sempozyumu, Adana.
- ÜLGÜRAY, D., 1987** Planlı Dönemde Gıda Sanayi, Ankara.
- YERCAN, M.,ARTUKOĞLU, M., 1991.** Özelleştirme Kavramı , Türkiye'deki Uygulamaların ve Konunun Tarım Sektöründe Görev Alan Bazı Kamu Kurumları Açısından Değerlendirilmesi, İzmir Ticaret Borsası Yayın No:43, İzmir.
- YURDAGÜL, M., 1984.** "Türkiye'de Yemeklik Yağ Sanayi ve Sorunları" Türkiye IV. Gıda Kongresi, Ankara.

Ek Çizelge 1. 1973 Toplulaştırılmış Input-Output Tablosu

(Piyasa Fiyatlarıyla) Milyon TL.

Veren Sektör	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	ARA TALEP TOPLAMI	NIHAİ TALEP TOPLAMI	TOP. ARZ = TOP. TALEP	İTHALAT	YURTDIŞI VERGİLİ ÜRETİM
Alan Sektör	17825	102	19269	7225	2345	214	27	49	0	37	341	448	47882	56354	104236	1034	103202
1. Tarım	0	20	180	43	6	4937	483	1193	352	226	231	153	7864	1240	9104	3728	5376
2. Madencilik	1317	3	5350	474	6	213	0	0	0	0	70	2883	10316	35215	45531	354	45177
3. Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	62	28	1157	7834	60	301	3	228	4	0	181	141	9999	23958	33957	472	33485
4. Dokuma, Giyim Eşyası, Deri Sa.	94	2	666	100	2462	430	233	338	9	1955	459	330	7078	5247	12325	435	11890
5. Orman Ürünleri Sanayi	3704	219	399	2030	541	4445	679	1164	770	478	8108	534	23071	13156	36227	6806	29421
6. Kimya ve Petrokimya Sanayi	0	9	191	2	3	73	352	160	0	2870	5	228	3893	3034	6927	332	6595
7. Çim. Taş ve Toprağa Dayalı San.	605	368	481	123	95	272	100	19617	41	5217	2517	539	29975	39458	69433	18892	50541
8. Metal ve Diğer İmalat	12	165	313	412	210	302	365	618	221	0	399	512	3529	2288	5817	25	5792
9. Elektrik, Gaz ve Su	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	28570	28570	0	28570
10. İnşaat Sanayi	2290	217	4212	2943	1405	2142	997	4348	417	2086	2310	1887	25254	54545	79799	667	79132
11. Ulaştırma Sanayi	3253	433	998	1053	483	1034	289	1517	337	719	4117	2917	17150	66625	83775	1444	82331
12. Diğer Hizmetler	29162	1566	33216	22239	7616	14363	3528	29232	2151	13628	18738	10572	186011	329690	515701	34189	481512
TOPLAM VERGİLİ ÜRETİM	103202	5376	45177	33485	11890	29421	6595	50541	5792	28570	79132	82331	481512				
GA YRI SAFI KATMA DEĞER (CP)	74040	3810	11961	11246	4274	15058	3067	21309	3641	14942	60394	71759	295501				

Kaynak: ANONİM, DİE, Türkiye 1973 Input-Output Projesi Sonuç Tablosu.

Ek Çizelge 2. 1979 Toplu İstihdam Input-Output Tablosu

(Piyasa Fiyatlarıyla) Milyon TL

Alan Sektör	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	ARA TALEP TOPLAMI	NİHAİ TALEP TOPLAMI	TOP. ARZ - TOP. TALEP	İTHALAT	YURTDIŞI VERGİLİ ÜRÜTİM
Veren Sektör																	
1. Tarım	90525	422	174986	27676	16874	1983	2	116	4	320	1804	1663	316375	457888	774263	2240	772023
2. Madencilik	0	289	1433	130	105	48532	2750	5198	1561	5848	238	1229	67313	16557	83870	41920	41950
3. Çiğ, İpli ve Tütün Sanayi	16551	68	32085	4345	59	1855	48	21	16	0	534	17302	72984	293083	366067	4053	362014
4. Dokuma, Giyim Eşyası, Deri Sa.	186	661	5586	72167	746	1313	44	1320	47	0	222	593	82865	224572	307457	2310	305147
5. Orman Ürünleri Sanayi	152	35	5476	2144	27958	2976	1383	3294	71	21118	5539	1915	72061	54961	127022	2607	124415
6. Kimya ve Petrokimiya Sanayi	45951	2912	8009	18348	8926	61340	7335	17160	6598	5912	87657	13235	283383	80537	363920	65699	298221
7. Çim, Taş ve Toprağa Dayalı San.	3	70	622	28	140	1478	2961	2907	4	27627	34	1790	37583	14661	52244	1243	51001
8. Metal ve Diğer İmalat	2807	2190	4846	1769	1080	3060	567	130821	232	49272	25988	4586	227218	337627	464845	74355	390490
9. Elektrik, Gaz ve Su	166	1279	2491	3444	1798	2696	1906	4664	1408	0	2126	2292	24270	11047	37317	1093	36224
10. İnşaat Sanayi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	270918	270918	0	270918
11. Ulaştırma Sanayi	28161	2752	30756	44456	13178	35774	12791	43754	1971	58088	38212	22123	332016	449163	781179	6633	774546
12. Diğer Hizmetler	22335	2587	5505	13414	4287	5537	2361	12217	1213	2685	29427	18625	120713	540257	660970	5708	655262
TOPLAM GİDERLER	206937	13265	271795	187921	75151	166544	32148	221972	13125	170870	191801	85272	1636801	2653271	4290072	207861	4082211
TOPLAM VERGİLİ ÜRETİM	772023	41950	362014	305147	124415	298221	51001	390490	36224	270918	774546	655262	4082211				
GAYRİ SAFLI KATMA DEĞER (PF.)	565086	28685	90219	117226	49264	131677	18853	168518	23099	100048	582745	569990	2245410				

Kaynak: ANONİM, DİE, Türkiye 1979 Input-Output Projesi Sonuç Tablosu.

Ek Çizelge 3. 1985 Toplu İstihdam Input-Output Tablosu

(Piyasa Fiyatlarıyla) Milyon TL.

Alan Sektör	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	ARA TALEP TOPLAMI	NİHAİ TALEP TOPLAMI	TOP. ARZ - TOP. TALEP	İTHALAT	YURTIÇİ VERGİLİ ÜRETİM
Yerel Sektör																	
1. Tarım	953947	17377	1642312	307465	21459	24134	72	932	762	36	12121	34421	3207838	4406753	7614591	178454	7436137
2. Madencilik	12	1874	17203	3849	1233	1995763	73980	133016	94650	92082	6188	10335	2430197	245366	2675563	1897619	777944
3. Gıda, İleki ve Tekstil Sanayi	173576	183	617454	67695	1123	37097	1058	584	85	0	5664	202392	1106902	4040676	5147578	261783	4885795
4. Deri, Giyim, Eşya, Deri Sa.	2414	1725	55522	890046	4221	37617	434	14087	220	0	17847	11098	1035331	2398014	3435345	174500	5258845
5. Orman Ürünleri Sanayi	848	687	46888	7861	366290	34394	25135	38350	3475	173788	99230	38219	835165	707969	1543134	73723	1469411
6. Kömür ve Petrokinyaya Sanayi	795931	59627	173030	224008	66654	978636	107591	244262	196120	172806	1919475	155522	6093662	2005778	7099440	1064726	6034714
7. Çim, Taş ve Tuvağa Dayalı San.	58	297	13772	439	219	14694	54446	33821	623	433766	452	33136	585723	406134	991857	40621	951236
8. Metal ve Diğer İmalat	46686	31474	42039	20584	18376	30569	31898	2267175	70665	521390	186777	113517	3881150	4853616	8234766	2490023	5444743
9. Elektrik, Gaz ve Su	23826	28169	73520	116894	69381	101034	95057	206721	71403	18755	83473	64384	952617	336249	1288866	75282	1213584
10. İnşaat Sanayi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3283373	3283373	256	3283117
11. Ulaştırma Sanayi	28894	35884	573137	323281	146233	529768	131531	188110	65412	308607	771682	224361	3786350	8701560	12487910	174372	12313538
12. Diğer Hizmetler	185305	22467	106802	191178	57786	118185	58677	198094	25109	23963	598096	230059	1817721	5469098	7286819	279659	7007160
TOPLAM GİDERİLER	2470888	199764	3361679	2153300	945775	3901893	579879	3525155	528531	1744243	3701105	1117444	2423656	36854586	61087242	6711018	51376224
TOPLAM VERGİLİ ÜRETİM	7436137	777944	4885795	3258845	1469411	6034714	951236	5744743	1213584	3283117	12313538	7007160	54876224				
DIŞARI SAFI KATMA DEĞER (DE)	4865249	578180	1524116	1105545	526336	2132821	371357	2219588	685053	1535874	8612433	5889716	30145568				

Kaynak: ANONİM, DİE, Türkiye 1985 Input-Output Projesi Sonuç Tablosu, Yayın No: 1397, Ankara, 1989.

Ek Çizelge 4. 1990 Toplu İstihdamı İmpuls-Output Tablosu

(Piyasa Fiyatlarıyla) Milyon TL.

Veren Sektör	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	ABA TALEP TOPLAMI	NİHAİ TALEP TOPLAMI	TOP. ABZ = TOP. TALEP	İTHALAT	YURTDIŞI VERGİLİ ÖZETİM
1. Tarım	14926387	28962	15874331	3600510	225232	394456	9085	11840	4984	660	2913538	40671	40060655	59438718	99519773	2609823	9690950
2. Madencilik	12261	14410	172144	8789	18650	10506894	699852	1352286	1345464	1227334	388793	28286	15715523	3442963	19218486	11177150	8041335
3. Çiğ, İleri ve Thermo Sanayi	2062461	3498	7397854	574354	16646	246426	700	3598	2101	0	3327854	61731	13697223	36700733	50397956	3912944	46468012
4. Dokuma, Giyim, Eşya, Deri Sa.	133875	6456	351890	14096571	75056	146588	10870	125485	12034	0	345767	50095	15354587	30937022	46311609	3185720	43124889
5. Orman Ürünleri Sanayi	96137	7648	540066	60731	5448481	163546	170943	346377	34384	4027466	1109057	494483	12499319	7696967	20196286	1032971	19163315
6. Kimya ve Petrokimya Sanayi	5719818	468696	1475303	957267	869941	11746719	746710	3052624	296780	2077334	16352351	2127242	45890789	19636816	65527605	10851169	54676436
7. Çim, İta ve İnşaatçılık	287	3930	144073	210	84407	86395	1053271	185500	3618	7548222	73840	288312	9474065	2218617	11692682	69661	10996021
8. Metal ve Diğer İmalat	397965	317577	469679	210706	229313	480005	209443	27999820	507613	8859114	4140330	214074	45962276	58032284	103994560	31466399	72528161
9. Elektrik, Gaz ve Su	230191	243017	685609	1004759	828987	888902	785077	1913139	632412	215260	1222382	453275	9103010	2960001	12063011	13567	12049444
10. İmpuls Sanayi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	57500429	57500429	0	57500429
11. Ulaştırma Sanayi	4326603	379732	4003120	5272824	1912786	3848655	1050474	7959951	671138	7158777	16241764	3574923	56400747	123943586	180344333	3423578	176918955
12. Diğer Hizmetler	3109041	224956	1143836	3013283	592886	114679	358769	1061489	175451	1614116	10386531	3494595	27029432	57411100	84440532	66579	83778953
TOPLAM GİRDİLER	31015386	1728882	32257905	28800004	12302185	296323265	5095194	44552109	3685979	37728283	56704207	12574227	291247676	459959236	751206862	69034362	682172500
TOPLAM VERGİLİ ÖZETİM	9690950	8041335	46485012	43124889	19163315	54676436	10996021	72528161	12049444	57500429	176918955	83778953	682172500				
GAYRİSAFI KATMA DEĞER (GF)	65894164	6312453	14227107	10324885	6861130	25053171	1900827	27976052	8363465	24772146	120214748	7102406	390924874				

Kaynak: ANONİM., DİE, Türkiye 1990 İmpuls-Output Projesi Sonuç Tablosu, Yayın No: 1692, Ankara, 1994.

ÖZGEÇMİŞ

1970 Yılında Tokat'ta doğdu. İlk, ortaokul ve liseyi Tokat'ta bitirdi. 1988 Yılında Cumhuriyet Üniversitesi Tokat Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümünde yüksek öğrenimine başladı. Aynı fakülteden 1992 yılında mezun oldu. 1993 Yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Tarım Politikası Bilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimine başladı.